ISSN: 2181-3035

TALQIN VA TADQIQOTLAR

ILMIY-USLUBIY JURNALI

TALQIN VA TADQIQOTLAR
TALQIN VA TADQIQOTLAR
TALQIN VA TADQIQOTLAR
TALQIN VA TADQIQOTLAR

IMPACT FACTOR 8.2

Yuqori impact factor 8.2 ga ega bo'lgan Talqin va tadqiqotlar ilmiy-uslubiy jurnaliga qabul qilingan maqolalarga 3 ish kunida DOI raqam olinadi va Directory of Research Journals Indexing Zenodo, OpenAire, Cyberleninka, Google scholar (10 ish kuni) kabi xalqaro ilmiy bazalarda indekslanadi va jurnal belgilangan sanada to'liq shaklda www.talqinvatadqiqotlar.uz rasmiy saytiga joylanadi.

Jurnalga quyidagi yo'nalishlar bo'yicha maqolalar qabul qiladi: Fizika-matematika fanlari, Kimyo fanlari, Texnika fanlari, Iqtisodiyot fanlari, Falsafa fanlari, Filologiya fanlari, Pedagogika fanlari, Psixologiya fanlari, Sotsiologiya fanlari, Geologiya va mineralogiya fanlari, Tarix fanlari, Geografiya fanlari, Yuridik fanlari, San'atshunoslik fanlari, Arxitektura fanlari, Biologiya fanlari, Qishloq xo'jaligi fanlari, Tibbiyot fanlari, Farmatsevtika fanlari, Veterinariya fanlari.

talqinvatadqiqotlar.uz
+99891-152-93-14
talqin@bk.ru

№18
28.02.2023

CYBERLENINKA DRJI zenodo Google Scholar

TALQIN VA TADQIQOTLAR

ILMIY - USLUBIY JURNALI

BARCHA SOHALAR BO‘YICHA

UIF-2023: 8.2 | № 18

28.02.2023

talqinvatadqiqotlar.uz

Talqin va tadqiqotlar

ilmiy-uslubiy jurnal

scientific-methodical journal

научно-методический журнал

Bosh muharrir:
I.I.Abdumannonov

Mas'ul muharrir:
O.S.Isroilov

Jurnal bir oyda ikki marta chop etiladi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiya agentligida 2022- yil 12 - fevralda 1540 raqam bilan ro'yxatga olingan.

ISSN 2181 - 3035

Jurnaldan maqola ko'chirib bosilganda, manba ko'rsatilishi shart.

Tel: +99891-152-93-14
E pochta: talqin@bk.ru
Сайт: talqinvatadqiqotlar.uz

Tahrir kengashi:

Muydinov Erkin Djamaldinovich
Toshkent Moliya Instituti Andijon fakulteti dekani
Iqtisod fanlari nomzodi, dotsent

Mamatov Obidxon Vaqqosovich
Namangan davlat universiteti "Milliy g'oya, ma'naviyat va huquq asoslari" kafedrasi mudiri, falsafa fanlari nomzodi

Masharipova Gularam Kamilovna
Falsafa fanlari doktori, professor
Toshkent to'qimachilik va yengil sanoat instituti

Qozoqov Tohirjon Qodiraliyevich
Namangan davlat universiteti, tarix fanlari nomzodi, dotsent

Zokirov Sanjar Ikromjon o'g'li
TATU Farg'ona filiali, Kompyuter tizimlari kafedrasi mudiri fizika-matematika fanlari bo'yicha falsafa doktori

Ibragimova Mavluda Ro'zmetovna
Kimyo fanlari bo'yicha falsafa doktori
O'zR FA Umumiy va noorganik kimyo instituti katta ilmiy xodimi

Jo'rayeva Sobira Eshqurbonovna
O'zMU jurnalistika fakulteti, o'zbek adabiyotshunosligi kafedrasi katta o'qituvchisi, filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori

Ubaydullayev Farxod Baxtiyarullayevich
Toshkent davlat agrar universiteti "O'rmonchilik va landshaft dizayn" kafedrasi dotsenti

Umarova Maxliyo Yunusovna
O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti lingvistika va ingliz adabiyoti kafedrasi dotsenti, filologiya fanlari doktori

Raximova Zuxraxon Maxmudovna
O'zbekiston jurnalistika va ommaviy kommunikatsiyalar universiteti

Baymenova Kamshat Saparbayevna
Berdaq nomidagi Qoraqalpoq davlat universiteti

Bazarov Otabek Odilovich
Qo'qon davlat pedagogika instituti, PhD

Azizov Olimjon Toxirovich
Toshkent kimyo texnologiya instituti GSKMT kafedrasi dotsenti

Rahimova Maftuna Odilovna
Qo'qon davlat pedagogika instituti, PhD

Mirzaahmedova Kamola Toxirovna
Toshkent pediatriya tibbiyot instituti farmakologiya, fiziologiya kafedrasi dotsenti

Djumaniyozova Enajon Kutimovna
Toshkent arxitektura qurilish instituti xorijiy tillar kafedrasi katta o'qituvchisi

Urazmetova Shoira Azatbayevna
Muhammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent axborot texnologiyalar universiteti Urganch filiali o'qituvchisi, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori

Jo'rayeva Dilnoza Shokirjonovna
Termiz davlat universiteti algebra va geometriya kafedrasi o'qituvchisi, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori

MODERN METHODS OF DRAINAGE OF RESIDUAL SPACE IN LIVER ECHINACOCCOSIS

Satvoldiev Rustamjon
Assistant of Fergana Public Health Medical Institute
https://doi.org/10.5281/zenodo.7600695

Annotatsiya. Tibbiyot sohasi rivojlangani sari, ba’zi bir nozik kasalliklarning davosi topilayotgani hech kimga sir emas. Shunaqa kasalliklardan biri jifar exinakokkozidir. Ushbu maqolada Jigar exinakokkozida qoldiq bo’shlini zamonaviy drenajlash usullari haqida batafsil bayon qilinadi.

Kalit so‘zlar: jigar exanikokkozi, gijja turlari, drenajlash usullari, lichinka, exinakokk pufakchalari va h.k.

Абстрактный. По мере развития медицины не секрет, что находят лекарства от некоторых деликатных болезней. Одним из таких заболеваний является эхинококоз. В статье подробно описаны современные методы дренирования остаточной полости при эхинококозе печени.

Ключевые слова: эхинококкоз печени, виды гельминтов, методы дренирования, личинки, эхинококковые везикулы и др.

Abstract. As the medical field develops, it is no secret that cures for some delicate diseases are being found. One such disease is echinacoccosis. This article describes in detail modern methods of drainage of the residual cavity in liver echinacoccosis.

Key words: hepatic echinacoccosis, types of worms, drainage methods, larvae, echinacoccal vesicles, etc.

Exinokokkoz kasalligini mayda lentasimon oq rangli gijjaning lichinkasi keltirib chaqiradigan parazitar kasallik bo‘lib jigar, o‘pka va boshqa ichki organlarni jarohatlaydi. Exinokokk lichinkasi qoramol, qo‘y, echki, chuchqa, tuya, bug‘u, eshak hamda odam oraliq xo‘jayin sifatida yashaydi. Exinokokklar uchun itlar, bo‘rilar, tulkilar va boshqa go‘shtxo‘ralar asosiy xo‘jayin hisoblanadi. Exinokokklarning voyaga yetgan gijjalari asosiy xo‘jayinlarning ingichka ichagida tekinxo‘rik qilib yashaydi. Tulki, bo‘ri, bursiq, chiyabo‘ri va itlar ahlati bilan to‘proqqa, suvga, o‘tga, sabzavotlarga va xaqozolarga gijja tuxumlari tushadi. Asosan, bizda itlar gijja tashuvchilar hisoblanib it tumshug‘iga va junlariga exinokokk tuxumlari yopishib qoladi, itni silab-siypalaganda, uy jihozlariga yaqinlashtirilganda, exinokokk tuxumlarini suv, oziq-ovqatlar, sabzavotdar bilan yutib yuborilganda yoki ularni ifloslangan qo‘l bilan og‘izga solganda, ko‘katlarni, meva-sabzavotlarni yaxshilab oqar suvda yuvmasdan chala yuvilgan holda iste'mol qilinganda exinokokk tuxumlari odamga yuqadi. Agar qoramollar, qo‘ylar va echkilar, itlar iflos qilgan yerda yotsa,

tuxumlari shu uy hayvonlarini juniga tushishi, junidan esa ularni parvarish qilishda, sog‘ishda, junini qirqishda, odamning qo‘liga o‘tishi orqali yuqishi mumkin. Odam organizmiga tushgan exinokokk tuxumlarining ustki pardasi erib ketadi (oshqozon-ichak sistemasi kislotaligi ta'sirida), yo‘g‘on ichak epitelial qavatini yorib o‘tib, qonga va qon tomirlar orqali jigar va o‘pkaga hamda boshqa organlarga tushadi. Bu organlarda sekin-asta exinokokk lichinkasi rivojlanadi. Exinokokk pufakchalari odamning barcha organlarida ham bo‘lishi mumkin, lekin ko‘prok jigar va o‘pkada tutilib qoladi hamda exinokokk kasalligini keltirib chiqaradi. Inson organizmida exinokokk pufagi 5-6 oy dan 10-30 yilgacha o‘sishi va yashashi mumkin. Kasallik belgilari asta-sekin rivojlanib, exinokokk yuqqandan bir necha yil o‘tgach birinchi simptomlar paydo bo‘ladi. Jigar exinokokkozi bilan og‘rigan bemorlarda asosan o‘ng biqini atroflari, beli, o‘ng yelkasi, umrov va kuragi og‘riydi. Pufakcha yorilganda birdan kuchli og‘riq butun tanaga tarqaydi, bemor qaltiraydi, harorati ko‘tariladi, eshakemi toshadi, gipereozinofilli leykositoz bo‘lib, anafilaktik shok holat kelib chiqadi. Pufak yorilganda exinokokkoz boshqa organlarga ham tarqaladi. Exinokokk pufagi yiringlab, jigar absessi rivojlanadi, absess yorilib, qorin plevra bo‘shlig‘iga, oshqozonga, ichakka, bronxga tushadi, allergik reaksiya yuz berib, o‘z vaqtida yordam ko‘rsatilmasa anafilaktik shokni keltirib chiqaradi va bemor nobud bo‘lishi mumkin.

Exinokokkoz – Echinococcus granulosus oilasiga mansub gijjaning lichinkalik bosqichining odamning turli a’zolarida rivojlanishidan kelib chiqadigan kasallikdir. U turli a’zolarni birlamchi va disseminatsiya yo‘li orqali zararlashi mumkin. Gijjaning eng ko‘p uchraydigan lokalizatsiyasi bujigar(80% gacha) va o‘pkadir. Exinokokkoz a’zolarning destrukturizatsiyasi, organizmning allergizatsiyasi va og‘ir asoratlar bilan xarakterlanib, ko‘p hollarda nogironlik va o‘lim holatlariga olib keladi. Odam va ba’zi hayvonlar (qo‘y,cho‘chqa, ot,qoramol) oraliq xo‘jayin hisoblanadi. Kasallik ko‘proq Janubiy Amerika,Avstraliya,Gretsiya,Xitoyda, sobiq Sovet Ittifoqida (Stavropol o‘lkasida, Qrim,Ozarbayjonva O‘rta Osiyoda) uchrabturadi. Aksarihollardajigarda vao‘pkada, umuman hamma organ va to‘qimalarda rivojlanadi. Exinokokkning yetilgan bosqichi mayda sestoda (tasmasimon gelmint) 2,5-5,5 mm kattalikda bo‘lib, unda boshcha (skoleks), ikki qator ilgaklari bo‘lgan bo‘yincha va 3-4bo‘laklari bor. Exinokokkning asosiy xo‘jayini yirtqich hayvon (bo‘ri,tulki, it) hisoblanadi. Hayvon axlatlari orqali yetilgan exinokokk bo‘lakchalari tuxumchalar bilan suv, yer, yovvoyi o‘simliklar va mevalarga, changga tushadi. Bundan tashqari, ichakning tashqi teshigi orqali hayvon terisini zararlantiradi. Kishigainfeksiyaso‘yilgan moldan, zararlangan go‘sht mahsulotlari iste’mol qilinganda yuqadi. Bunda onkosferali qavatsiz gelmint tuxumi me’da devori,limfava qon tomirlari orqali butun organizmga tarqaladi. Jigarning exinokokkli kistasi ko‘proq 30-50 yoshda kuzatiladi. Kasallikning 3 bosqichi: simptomsiz, simptomi ifodalanganva terminal bosqichlari farq qilinadi. Birinchi bosqichda bemor boshqa xastaliklarga chalinib davolanganda tasodifan

tekshirishdaaniqlanadi. Klinik belgilari ifodalangan bosqichda qorinda og‘riq turadi, ishtaha yo‘qoladi. Terminal bosqichda kasallik asoratlar bilan davom etadi: kista yiringlashadi, u yaqin turgan to‘qima, organlarni ezadi, faoliyatini buzishi mumkin va organlarga teshiladi, oqma yara (bronx oqmasi) hosil bo‘ladi, qorinda suyuqlik yig‘iladi. Exinokokkos Og‘ir parazitar kasallik hisoblangan exinokokkozning kistoz (pufakcha) va alveolyar (ko‘p uyali) turlari mavjud. Har ikkala turini ham tasmasimon gijjalar turkumiga kiruvchi biogelmentlar paydo qiladi.Tabiatda exinokokkning kistoz turi ko‘p tarqalgan. U ichida gijja pufakchalarini, skoleks deb ataladigan lichinka boshchalarini saqlagan exinokokk suyuqligi bilan to‘lgan pufakdir. Pufakning devori birnecha qavatlar (tashqi –fibroz, ichki –xitin va germenativ)dan iborat. Tibbiyotda kistoz turi kam uchraydi, unga tashxis qo‘yish ancha qiyin. Exinokokkozning har ikkala turi ham kasallik yuzaga chiqquncha bo‘lgan vaqtda ikki davrni o‘taydi. Birinchi davrida, asosiy sababchisi hamda egasi hisoblangan go‘shtxo‘r hayvonlar (masalan, mushuk,it, bo‘ri, tulki)ning ichagida tasmasimon gijja holida yashaydi, ikkinchi davrida esa oraliq egasi hisoblangan odam, qoramol yoki qo‘ylarning ichki a’zolarida pufakcha shaklida rivojlanadi.

An'anaga ko'ra, exinokokkoz uchun jigar jarrohligida ikkita yondashuv ajralib turadi: jigarning anatomik tuzilishidagi kistani tubdan olib tashlash va kistalar va parazitlar to'g'ridan-to'g'ri olib tashlanadigan "iqtisodiy" rezektsiya. Adabiyot ma'lumotlarini ko'rib chiqish shuni ko'rsatadiki, echinokokkoz uchun radikal jigar jarrohligi samaraliroq. Biroq, o'tkazilgan tadqiqotlar dizayni asosan retrospektiv bo'lib, tasodifiy emas. Masalan, Abdelrauf A. va boshq.ning 54 bemorni qiyosiy retrospektiv tadqiqoti tejamkor operatsiya qilingan bemorlarda takrorlanishning sezilarli darajada yuqoriligini ko'rsatdi. Exinokokk kistasini bo'shatgandan keyin qoldiq bo'shliq mavjudligi sababli operatsiyadan keyingi asoratlarni oldini olish uchun turli usullar (omentoplastika, introflexion, kapitonaj, tashqi drenaj yoki sintetik fibrin) mavjud.Sokouti M. va boshqalarning istiqbolli tadqiqotida bemorlarning uchta guruhini solishtirgan. Birinchi guruhda kistalar olib tashlandi, ikkinchi guruhda antiseptik va takroriy aspiratsiya bilan kista aspiratsiyasi, uchinchi guruhda esa antiseptik kiritishdan tashqari omentoplastika amalga oshirildi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, omentoplastika bilan og'rigan guruhda yuqumli asoratlar va relapslar yo'qligi aniqlandi, uchinchi guruh kasalxonada qisqaroq qolish bilan tavsiflanadi.Qiyosiy retrospektiv tadqiqot tashqi drenajni ishonchli tarzda ko'rsatdi. Omentoplastika yoki kapitonajga qaraganda ancha yuqori darajadagi asoratlarga ega (masalan, qoldiq bo'shliqning infektsiyasi va o't yo'llarining oqishi). Tadqiqot natijalariga ko'ra, jarrohning qoldiq bo'shliqni kapitonnaj yoki kattaroq omentum bilan yopish orqali yo'q qilish istagi ko'pincha yuqumli asoratlarga olib kelishi aniqlandi. Shuni ta'kidlash kerakki, barcha salbiy jihatlar, qoida tariqasida, operatsiyadan keyingi kech davrda, bemor allaqachon bo'shatilgan va to'liq normal hayotga qaytganida sodir bo'ladi.

Exinokokkozni davolash usuli hozirgi kunda, faqat bitta, u hambo‘lsa, jarrohlik yo‘li bilan parazit pufak butunlay olib tashlanadi. Exinokokk o‘z vaqtida olib tashlanmasa og‘ir oqibatlarga olib kelishi mumkin.Jigar yoki o‘pkada joylashgan exinokokk pufagi kattalashib yorilib ketsa, bemorda anafilaktik shok rivojlanishi va bemor hayoti xavf ostida qolishi mumkin. Bordiyu, a’zo ichida nobud bo‘lgan pufakcha yiringlab ketmasa, unga ohak tuzlari o‘tirib bujmayib qoladi. Kasalliking bunday yakunlanishi bemor uchun yaxshi oqibat hisoblanadi.Oxirgi vaqtlarda, shahar aholisi orasida ham exinokokkozga chalingan bemorlar uchramoqda. Bunda kasallik ularga daydi itlar orqali, exinokokk tuxumlari bilan ifloslangan sabzavot, meva va oshko‘klarni iste’mol qilganda yuqishi mumkin. Shuning uchun ham bozordan xarid qilingan poliz mahsulotlarini yaxshilab yuvib, keyin tanovul qilish lozim. Exinokokk gijjalar atrofga tarqalishining oldini olish maqsadida qushxonalarda va uylarda so‘yilgan hayvonlarning kasallangan a’zolarini kuydirish, daydi itlarni yo‘qotish kerak.Uyda boqilayotgan it, mushuk va boshqa go‘shtxo‘r hayvonlarni veterinariya tekshiruvidan o‘tkazib, lozim topilsa, gijjasini tushirish tadbirlarini amalga oshirish zarur bo‘ladi.Yuqish yo’llari, exinokokk gijjasining odamga yuqish yo‘li quyidagicha: avvalo, exinokokk bilan kasallangan hayvonning zararlangan a’zolarini go‘shtxo‘r hayvonlar yeganidan keyin, exinokokk pufagi ichidagi gijja lichinkasi boshchasi hayvon ichagining devoriga so‘rg‘ichlari bilan yopishib rivojlana boshlaydi va tasmasimon bo‘lib, uzunligi 5-6 millimetrga yetadi, 3-4 ta bo‘g‘indan tashkil topadi.Gijjaning oxirgi bo‘g‘ini o‘zida bir necha yuzlab tuxumlarni yetiltirib, tanadan uzilib, najas bilan tashqariga chiqib turadi. Uzilib chiqqan gijja bo‘g‘ini mustaqil harakatlanish qobiliyatiga ega bo‘lib, o‘simliklar poyasiga ham chiqadi. Tasmasimon gijja jinsiy yetilgan davrida 500-800 ta gacha tuxum ajratadi, bu tuxumlar ham hayvon najasiga aralashib tashqariga chiqadi. Exinokokk gijjasi tuxumlari bilan ifloslangan suv, sabzavot, meva va ko‘katlarni odam iste’mol qilganda yoki o‘txo‘r hayvonlar yeganda tuxumlar ovqat hazm qilish yo‘liga o‘tadi. Me’daga tushgan gijja tuxumining ustki qobig‘i me’da shirasi ta’sirida erib, ichidan onkosfera deb ataladigan gijja lichinkasi ichak bo‘shlig‘iga chiqadi, ana shu vaqtdan boshlab exinokokkning ikkinchi davri boshlanadi.Tuxumdan ajralib chiqqan lichinka ichak devorini teshib, qon tomir ichiga yoki limfaga o‘tadi, qon orqali tananing har qanday a’zosiga borib joylashishi mumkin. Ko‘pincha darvoza orqali jigarga, qon aylanish tizimi orqali o‘pkada o‘rnashadi.Rivojlanish bosqichlari, Zararlangan a’zoda, exinokokk lichinkasining keyingi hayoti boshlanib, finna deb ataluvchi pufakchaga aylanadi. Dastlabki davrlarda, pufakchaning diametri 1-2 millimetrdan oshmaydi, qariyb 5-6 oydan so‘ng diametri 2-3 santimetrgacha yetadi. Pufakchaning ichki devorlari exinokokkning xususiy germenativ va xitin qobiqlaridan tashkil topadi, tashqi qobig‘iesa organizmning parazitga javoban reaksiyasi natijasida rivojlangan biriktiruvchi to‘qimali zich fibroz pardadan iborat bo‘ladi. Bu parda ya’ni exinokokk pufagining

ichi suyuqlik bilan to‘la boradi, yillar o‘tgach u 10 litrdan ham ortishi mumkin. Odatda,jigar exinokokkozi ham bir necha yillar mobaynida rivojlanadi va dastlabki davrlarda kasallik belgilari yashirin holda kechadi.

Ekinokokkektomiya operatsiyasining yakuniy bosqichi sifatida qoldiq jigar bo'shlig'ini yo'q qilish jigar exinokokkozini jarrohlik davolashda eng munozarali va dolzarb masalalardan biridir. Buning sababi shundaki, xirurglarni hali ham qoniqtirmaydigan echinokokkli jigar kistalarini davolash natijalari RLCni yo'q qilish uchun ma'lum operativ va texnik echimlarni tanlashga bog'liq. Ushbu tadqiqotning etiologiyasi, jumladan, itlar, mushuklar va uy hayvonlari najasi kabi oraliq xostlar orqali yuqadigan Echinococcus granulosus keltirib chiqaradigan jigar echinokokkozini davolash. Ekinokokkozning asoratlarini bartaraf etish uchun turli xil muolajalar ishlab chiqilgan, shu jumladan evakuatsiyadan keyin tashqi yoki ichki drenajlash va omentoplastika bilan yoki omentoplastikasiz kapitonnaj. Laparoskopik echinokokkektomiyada turli mualliflar jigar bo'shlig'ining qoldiqlarini yo'q qilishning turli usullarini taklif qilishdi, masalan, tolali qopqoqni radikal kesish. Qisman perisistektomiya, omentoplastika va RLC ning tashqi drenaji, omentoplastika va RLC ning tashqi drenaji amalga oshirildi. Agar RLC hajmi 200 ml dan ortiq bo'lsa, RLC ni vakuumli obliteratsiya qilish usuli taklif etiladi, bu erda RLCga keng silikon trubka kiritilgan va taxminan 250 mbar salbiy bosim hosil bo'ladi. RLC ni tezroq yo'q qilish uchun RLC vakuumli obliteratsiya uchun RLC usulidan foydalanish nazarda tutilgan. 180 mm gacha bo'lgan katta kistalar uchun gemostatik shimgichni mahalliy qo'llash RLC ning tashqi drenaji bilan birlashtirilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Абидова М. Азимова Ф. В. “Определение видового состава возбудителейорофарингеального кандидоза у больных ВИЧ-инфекцией". Журнал“Дерматовенерология и эстетическая медицина”. 2 0 1 1.Л'°1-2,с.93-94.
2. Азизов Б. С.. Исмаилова Г. А. “Видовой спектр возбудителей при гнойничковых поражениях кожи у больных с ВИЧ-позитивным и ВИЧ-негативным статусом”. “Новости дерматовенерология и репродуктивного здоровья”. 2010.M’ I -2.c.6-9.
3. Axmedov K. R. “SPID” nima? -T.:”Meditsina”. 1990.
4. Arifov S., Eshboyev E. “Teri va tanosil kasalliklari”. -T. : 2010.
5. Атабеков Н.С. и др. “Возрастные особенности ВИЧ-инфекции в Узбекистане “В кн. “Материалы Республиканской научно-практическойконференции“ Актуальные вопросы инфекционных болезней и ВИЧ/СПИ-Да”.201 I.e.367-368.
6. Атабеков Н.С. и др. “Болаларда ОИВ-инфекциясининг профилактикаси”. В кн. “Материалы Республиканской научно-практической конференции

“Актуальные вопросы инфекционных болезней и ВИЧ/СПЙ-Да”. 201 I.e. 365-367.

7. Атабеков Н.С. и др. “Об эффективности профилактическихи противоэпидемических мероприятий по борьбе со СПИДом в Республике”. В кн.“Материалы Республиканской научно-практической конференции“ Актуальные вопросы инфекционных болезней и ВИЧ СПИДа”.2 0 1 1, с.370-371

SO‘ZLARNI TURKUMLARGA AJRATISH ASOSLARI

Shodiyeva Gulrux Nazir qizi
FarDU magistranti
https://doi.org/10.5281/zenodo.7600701

Annotatsiya: Ushbu maqolada so`zlarni turkumlarga ajratishning nazariy asoslari ko`rib chiqiladi. Muammoni yoritishda sohaning yetuk namoyandalari bildirgan fikr va qarashlar inobatga olinadi.
Kalit so‘zlar: So`z turkumlari, tilshunoslik, tarix, morfologiya, metod.

ПРИНЦИПЫ РАЗДЕЛЕНИЯ СЛОВ НА КАТЕГОРИИ

Шодиева Гульрух Назир кизи
Магистрант ФерГУ

Аннотация: В данной статье рассматриваются теоретические основы деления слов на категории. Мнения и взгляды, высказанные зрелыми представителями отрасли, учитываются при разъяснении проблемы.
Ключевые слова: Лексика, языкознание, история, морфология, метод.

PRINCIPLES OF SEPARATION OF WORDS INTO CATEGORIES

Shodieva Gulrukh Nazir kizi
FerSU, master

Abstract: This article examines the theoretical basis of dividing words into categories. The opinions and views expressed by the mature representatives of the field are taken into account in the clarification of the problem.
Keywords: Vocabulary, linguistics, history, morphology, method.

KIRISH

Bizga ma’lumki, til jamiyatning qay darajada taraqqiy etganini ko’rsatib beruvchi o’ziga xos ko’zgusi sanaladi. Xar bir xalqning millat darajasiga ko’tarilishida, shu xalqni tashkil etuvchi kishilarning orzu-maqsadlar yo’lida jipslashishida ham aynan tilning roli beqiyosdir. Mamlakatimizda ham, milliy mustaqillikka erishish uchun qilingan harakatlarning debochasida aynan til masalasi turgani barchaga ma’lum. Ta`kidlash lozimki, til masalasida so`zlarni turkumlarga ajratish alohida ahamiyatga erga soha hisoblanadi.

ADABIYOTLAR SHARHI

O’zbek va ingliz tilida so’zlarning turkumlarga ajratish, tilshunnoslik, O‘zbek tilshunosligi taraqqiyot bosqichlari, O’zbek tili tarixini davrlashtirish hamda Hozirgi o‘zbek tilida yordamchi so‘z turkumlari muhim omil sifatida nazariy-metodologik qoidalari N.Mahmudov, H.Dadaboyev, A.Nurmonov, Sh.Safarov, B.Mengliyev, D.Xudoyberganova, M.Hakimov, M.Yuldashev, X.Abduraxmonov, A.Rafiev, D.Shodmonqulova, M.A.Abjalova, Sh.Safarov, N.Mahmudova, X.Suvonova, H.Jamolxonov, R.Sayfullayeva, B.Mengliyev, G.Boqiyeva, Sh.Rahmatullayev Sh.Shoabdurahmonov[1] va boshqalar tomonidan asoslab berilgan. Shuningdek tilshunoslik sohasidagi muammolari va ularni bartaraf etish bo’yicha: Э.Сепир, Г.Г.Слышкин И.А.Тарасова, О.Е.Артемова, Будаев Э.В.Становление, Н.С.Валгина, С.Г.Воркачев[2] kabi xorijiy yetakchi tilshunos olimlarning qator ilmiy ishlari bag’ishlangan. Bu tadqiqotlar ta’lim sohasi rivojlangan mamlakatlarda tilshunoslikning umumiy muammolari va ularni tizimli o’rganish uchun nazariy asos bo’lib xizmat qilmoqda. O‘zbek va ingliz tilida so’zlarni turkumlarga ajratishda O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi hamda The problem of classification of the vocabulary kabilar ko’rsatkichlari mavjud.

TADQIQOT METODOLOGIYASI VA EMPIRIK TAHLIL

Til haqidagi fanning shakllanishi, odatda, XIX asrning boshiga to‘g‘ri keladi, deb baholanadi. Biroq, tilshunoslikning eng asosiy, tub muammosi, jumladan, so‘z turkumi va gap bo‘lagi, tilning tabiati, til belgisining ma’noga aloqadorligi, mantiqiy, grammatik va boshqa hodisa munosabati va hatto, til, lison va nutq munosabati, tilning sistemaviy xarakteri (sistema ekanligi, yaxlit strukturadan iborat ekanligi strukturasiz yaxlitlikning.Ya’ni tilning o‘zi bo‘lmasligi kabi) hamda unga yondashuvda ham doimo, qadimdan boshlab sistema sifatida yo‘l tutilganligi, shuningdek, tilning kelib chiqishi masalasini ham qamrab olib baho beriladigan bo‘lsa, tilshunoslik fanining shakllanishi, albatta, uzoq tarixga egaligi ma’lum bo‘ladi. Sharqda eramizdan oldingi davrda, ya’ni III-II asrda Panining grammatika va grammatik kategoriyalar haqida fikr yuritganligi ma’lumdir.

Hind tilshunosligida so‘z to‘rt guruhga ajratilgan: ot, fe’l, ko‘makchi va yuklama. Bunda fe’l harakatni ifodalovchi, ot esa substansiya-ifodalovchi, yuklama va ko‘makchi so‘z o‘rtasidagi munosabatni, shuningdek, insonning o‘z fikriga munosabatini ifodalovchi hodisa sifatida berilgan. Tilshunoslik tarixida so‘zga ko‘pdan-ko‘p ta’riflar berilgan, har bir tadqiqotchi so‘zga o‘zi chuqurroq

[1] Abduraxmonov X., Rafiev A., Shodmonqulova D. O’zbek tilining amaliy grammatikasi.–Toshkent: O’qituvchi, 1992. Abjalova M.A. O’zbek tilidagi matnlarni kompьyuter vositasida tahrir qilish dasturining lingvistik ta’mini// Magistr ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya// Toshkent-2011. Bushuy T., Safarov Sh. Til qurilishi: tahlil metodlari va metodologiyasi. – Toshkent: Fan, 2007. – B. 165-173.

[2] Сепир Э. Статус лингвистики как наука Избранные труды по языкознанию и культурологии. М.: Прогресс, 1993. С. 260. Слышкин Г.Г. От текста к символу: лингвокультурные концепты прецедентных текстов в сознании дискурса. – М.: Academia, 2000. – С. 128.

shug‘ullangan mezon nuqtai nazaridan kelib chiqib baho berishga harakat qilgan. Ammo hozirga qadar so‘zga berilgan barcha ta’riflar, ushbu lingvistik birlikning mohiyatini to‘laligicha qamrab olgan emas. Uning atrofidagi baho va munozaralar hamon tugagan emas.

Tilshunos olim S.Usmonov so‘zga shunday ta’rif beradi: “So‘z kollektiv a’zolari tomonidan bir xilda talaffuz qilinib, bir xilda idrok qilinadigan hamda biron predmet, hodisani bildiradigan yo ular haqidagi tovush birikmasi sifatida shakllangan simvoldir. Prof. Sh.Rahmatullayev so‘z haqida shunday deydi: “So‘z o‘ta murakkab hodisa sifatida talqin qilinib, ayni vaqtda ham til birligi, ham nutq birligi bo‘lishi ta’kidlanadi. Asli til birligi bilan nutq birligining teng kelib qolishi yordamchilarda, o‘zgarmaydigan turkumlarda voqe bo‘ladi.

Akademik A.Hojiyev shunday ta’rif beradi. So‘z, leksemaning nutqda muayyan shakl va vazifa bilan voqelangan ko‘rinishi. O‘z tovush qobig‘iga ega bo‘lgan, ob’yektiv narsa-hodisalar haqidagi tushunchani, ular o‘rtasidagi aloqani yoki ularga munosabatlarni ifodalay oladigan. Turi grammatik ma’no va vazifalarda qo‘llanadigan eng kichik nutq birligi.

Tilshunos O.S.Axmanova so‘zga quyidagicha ta’rif beradi: So‘z (glossa) ing. Word, fran. Mat, nem. Wort, isp. Palabra. 1. Voqyelikning ma’lum “sohasi”ning umumlashgan tarzdagi aksi sifatida fikr predmeti bilan bevosita munosabatga kirishga qodir bo‘lgan va mana shu keyingisiga yo‘nalgan gapni tashkil etadigan oxirgi chegaradir. 2. 1-nchi ma’nodan farqli ravishda gapning yuzaga chiqish imkoniyati bo‘lgan va faqat sintaktik planda qaraladigan minimumidir[3].

A.Nurmonov, Sh.Iskandarovalar tilshunoslikda so‘zning keng qamrovli, universal tushuncha ekanligini shunday ifodalaydilar: “An’anaga ko‘ra, so‘z atamasi leksik birlik bo‘lgan leksemaga nisbatan ham, morfologik birlik bo‘lgan so‘z shaklga nisbatan ham qo‘llaniladi. Shuning uchun ham ko‘p adabiyotlarda lingvistik birlik bilan mantiqiy birlik solishtirilib, so‘zning tushuncha ifodalashi, ana shu belgisi bilan hukm ifodalovchi gapdan farqlanishi va so‘z birikmasi bilan umumiylik hosil qilishi haqida gap boradi. Bunday holatlarda, tabiiyki, leksik birlik sanaluvchi leksema ma’nosida qo‘llangan so‘z atamasi haqida fikr yuritiladi. Odam so‘zi borliqdagi “ongli faoliyat ko‘rsatish va nutqiy faoliyat ishtirokchisi bo‘lish imkoniga ega bo‘lgan tik gavdali jonzot» tushunchasini ifodalashi bilan birga, “bosh kelishik, birlik shakldagi ot” ma’nosidir. Hozirgi tilshunoslikda birinchisi uchun leksema, leksik morfema. Ikkinchisi uchun ega so‘z shakl atamalaridan foydalaniladi. Tabiiyki, tilning asosiy materiali so‘z bo‘lib, u turli ma’nolarni ifodalashga xizmat qiladi. so‘z orqali turmushning turli tomonlari, kishilik jamiyatining, insonning turmush tajribalari aks ettiriladi. Har bir so‘zning ikki tomoni bordir: ichki tomoni va tashqi tomoni. Har bir

[3] Abjalova M.A. O’zbek tilidagi matnlarni kompьyuter vositasida tahrir qilish dasturining lingvistik ta’mini// Magistr ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya// Toshkent-2011.

so‘z shu ikki tomonning birligidan iboratdir. Demak, so‘z-nutqning mustaqil bo‘lagi,u ma’no va shakllanish jihatidan bir butunlikka egadir; so‘z semantik va grammatik butunlikdan iboratdir.

XULOSA VA MUNOZARA

Yuqorida ta’kidlanganidek qadim davrlardan buyon so‘z va so‘zlarni guruhlarga ajratish doimo olimlarning diqqat markazida bo‘lib kelgan. Faylasuf Platon til yoki nutqni ikki qismga-ot (opota) va fe’lga (tema) ajratib, bir nima tasdiqlanadigan so‘z ot deb hisoblanadi. Ega vazifasida qo‘llangan so‘z ot hisoblangan. Fe’l esa ot haqida nima tasdiqlanishini anglatadigan so‘zdir. Fe’l deb aslida kesimga aytilgan. Bu prinsipga ko‘ra kesim vazifasida qo‘llangan sifat ham fe’l hisoblanadi. Demak, so‘zlarni ot va fe’lga ajratish aslida mantiqiy va sintaktik prinsipga asoslangan.

Adabiyotlar ro`yxati:

1. Abduraxmonov X., Rafiev A., Shodmonqulova D. O’zbek tilining amaliy grammatikasi.–Toshkent: O’qituvchi, 1992.
2. Abjalova M.A. O’zbek tilidagi matnlarni kompьyuter vositasida tahrir qilish dasturining lingvistik ta’mini// Magistr ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya// Toshkent-2011.
3. Bushuy T., Safarov Sh. Til qurilishi: tahlil metodlari va metodologiyasi. – Toshkent: Fan, 2007. – B. 165-173.
4. Mengliev B., Sayfullaeva R., Mamatov A. va boshq. Milliy tilshunoslik mustaqil rivojlanish yo’lida // Ma’rifat, 2007 yil 21 may.
5. Usmonova, D. (2022). TO STUDY THE IMPORTANCE OF TRANSPOSITION OF WORD CATEGORIES IN ENGLISH. *O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI*, *1*(10), 128-131.
6. Shodieva, G. (2022). TO STUDY THE IMPORTANCE OF TRANSPOSITION OF WORD CATEGORIES IN ENGLISH. *Science and innovation*, *1*(B5), 506-509.
7. Камалова, М. Н. (2022). ВОСПИТАНИЕ НОВОГО ПОКОЛЕНИЯ ЭКОНОМИСТОВ В НОВОМ УЗБЕКИСТАНЕ. *PEDAGOGS jurnali*, *11*(5), 62-68.
8. Камалова, М. Н. (2022, June). ВЗГЛЯДЫ НА ОБРАЗОВАНИЕ ДРЕВНИХ МЫСЛИТЕЛЕЙ ВОСТОКА И СОВРЕМЕННЫЕ РЕФОРМЫ В ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН. In *E Conference Zone* (pp. 277-280).
9. Камалова, М. Н., & Мухитдинова, М. С. (2019). Роль современного преподавателя в профессиональном становлении молодёжи. *Наука и образование сегодня*, (4 (39)), 82-84.

10. Nizamaddinovna, S. A. (2022). VERBALISATION OF THE CONCEPT “MUHABBAT”(LOVE) IN THE WORKS OF KARAKALPAK POET AJINIYAZ QOSIBAY ULY. *湖南大学学报 (自然科学版)*, *49*(07).

11. Садуллаева, А. (2022). The problem of the interdependence between language and culture. *Ренессанс в парадигме новаций образования и технологий в XXI веке*, (1), 54-56.

12. Tursunovich, S. E. (2021). THE ROLE OF PRAGMATICS IN OVERCOMING CHALLENGES OF ACADEMIC WRITING. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, *9*(11), 247-249.

13. Камалова, М. Н. (2022). ФОРМЫ, МЕТОДЫ И СРЕДСТВА СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА И ПОВЫШЕНИЯ СТАТУСА УЧИТЕЛЯ В ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ РЕСПУБЛИКИ.

14. Мухитдинова, М. С., & Камалова, М. Н. (2020). Развитие педагогических инноваций в Узбекистане. *Наука и образование сегодня*, (6-1 (53)), 67-69.

15. Azamatovich, K. L. (2020). The role of the Hakim Termizi architectural complex in visiting tourism in Uzbekistan. *Вопросы науки и образования*, (9 (93)), 27-31.

16. Yuldasheva, D. THE IMPORTANCE OF COOPERATIVE LEARNING AND GROUP WORK IN ENGLISH CLASSES. *Zbiór artykułów naukowych recenzowanych.*, 100.

17. Yuldasheva, D. (2022). METHODOLOGY FOR DEVELOPING STUDENTS'COMMUNICATIVE COMPETENCE IN ENGLISH (ON THE EXAMPLE OF TOURISM DIRECTIONS). *Science and innovation*, *1*(B7), 1498-1501.

18. Bozorova, D. B. (2015). SOME NOTES OF VARIABILITY IN THE UZBEK LINGUISTICS. *Theoretical & Applied Science*, (4), 135-138.

19. Bazarova, D. (2022). VARIABILITY OF PHRASEOLOGICAL UNITS. *Science and innovation*, *1*(B7), 483-486.

20. Bozorova, D. B. (2015). SOME NOTES OF VARIABILITY IN THE UZBEK LINGUISTICS. *Theoretical & Applied Science*, (4), 135-138.

PYTHON DASTURLASH TILINI O‘QITISHDA FUNKSIYALARDAN FOYDALANISH METODIKASI

Zaripov Nozimbek Nayimovich
Buxoro davlat pedagogika institute “Aniq fanlar”
kafedrasi dotsenti, p.f.f.d (PhD).
e-mail: zaripov9898@mail.ru
Hasanov Behzod Normurot o’g’li
Buxoro davlat pedagogika instituti “Matematika va informatika”
yo‘nalishi 2-bosqich talabasi
e-mail: hasanovbehzod5@gmail.com
https://doi.org/10.5281/zenodo.7600709

Annotatsiya. Hozirgi zamonaviy axborot texnologiyalari keng taraqqiy etgan bir davrda umumta’lim maktab o‘quvchilariga dasturlash tillarini o‘qitishda alohida uslub bilan yondashish, soddalashtirilgan usullarni ishlab chiqish, o‘quvchilarni yoshini inobatga olgan holda vazifalar tayinlash dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Umumiy o‘rta ta’lim maktablarida o‘quvchi yoshlarda mustaqil dastur tuzish ko‘nikmalarini shakllantirish, dasturlash tillariga qiziqtirish, ularni kelajakda o‘z o‘rinini topishiga va mamlakat rivoji uchun mukammal dasturlar yaratishiga turtki bo‘ladi.

Tayanch tushunchalar: dastur, ta’lim metodlari, dasturlash muhiti, funksiyalar, protsedura, komponent, ilova, ma’lumotlar bazasi.

Annotation: Nowadays when modern information technologies are widely developed, one of the most actual problems is to issue a special approach for teaching programming languages to secondary school students and to pay attention to the development of simplified methods assigning tasks based on the age of students. This article develops self-programming skills among high school students, helps to develop an interest in programming and help them find their place in the future, as well as create better programs for the development of the country.

Supporting concepts: program, educational methods, programming environment, functions, procedure, component, application, database.

Hozirgi kunda inson faoliyatining barcha sohalarini axborotlashtirish qamrab olgan bo’lib, bu hodisa har bir kishidan yuqori axborot madaniyatini talab qiladi. Shu sababli maktabning fan o’quv dasturlari o’quvchilarining bilim, ko'nikma va qobiliyatlarini rivojlantirishni ta'minlaydigan fanlar bilan to'ldirishlari zarur. Ta’limning bugungi vazifasi o‘quvchilarni kun sayin ortib borayotgan axborot ta’lim muhiti sharoitida mustaqil faoliyat ko‘rsata olish, turli sohalarda zamonaviy axborot

texnologiyalarini samarali qo‘llash va axborot oqimidan oqilona foydalanishga o‘rgatishdan iborat. Shu maqsadda o‘quvchilarga uzluksiz ravishda mustaqil ishlash imkoniyati va sharoitini yaratib berish hamda ijodiy fikrlash va mustaqil qarorlar qabul qilishga o‘rgatish ta’lim sifatini oshishiga olib keladi.

Hozirgi kunda bir nechta dasturlash tillari ishlab chiqilgan bo‘lib, bularga Paskal, Delphi, C++, C#, Python, Java va boshqalarni misol qilish mumkin. Bu dasturlash tillari biror yo‘nalishdagi masalalarni hal qilishga mo‘ljallangan bo‘lib, ularni obyektga yo‘naltirilgan dasturlash tillari deyish mumkin. Dasturlash tillari haqida so‘z yuritishdan oldin “dastur”, “dasturlash”, “dasturlash muhiti” tushunchalarining mazmun-mohiyatiga to‘xtalib o‘tishni lozim topdik.

Dastur – oldindan tayyorlangan algoritm va hisoblash texnikasi vositalariga asoslangan holda bajariladigan ishning shart-sharoiti, maqsadi va vazifasini e’tiborga olib, uning biror bir formal (shartli) algoritmik tildagi aniq va to‘liq ifodalanishi [2;46-b.].

Dastur – bajariladigan ish yoki biror faoliyat rejasi. Dastur – biror masalani yechishda kompyuterda bajarishi lozim bo‘lgan amallarning izchil tartibi [4;17-b.].

Dasturlash tili – kompyuterlar uchun dasturlar (ko‘rsatmalar yig‘indisi) yoziladigan, uni u yoki bu harakatlarni bajarishga majbur qiladigan rasmiy til [4;53-b.].

Bizning fikrimizcha dasturlash bu – kompyuterlar va boshqa mikroprotsessorli elektron mashinalar uchun mo‘ljallangan dasturlarni yaratish, tajriba orqali sinovdan o‘tkazish hamda xatolarni tuzatib borish jarayonidan iboratdir. Boshqacha aytganda, kompyuter uchun dastur tuzish jarayoni dasturlash va dastur tuzadigan kishi dasturchi deyiladi. Kompyuter tushunadigan til dasturlash tili deb ataladi.

Dasturlash muhiti bu – dasturchi yozadigan kodlarni aynan qanday tilda va muhitda yozishi tushuniladi. Masalan: keng tarqalgan va ko‘plab foydalanuvchiga ega muhitlarni misol qilish mumkin. PHPStorm — asosan PHP dasturchilarga, VisualStudio —.Net dasturchilarga, NetBeans —Java, PHP dasturchilarga, PHPDesigner — asosan veb (PHP) dasturchilarga mo‘ljallangan. Hozirgi kunda dastur tuzish yuqori darajadagi dasturlash tillari (Delphi, Java, C++, S#, Python) vositasida amalga oshiriladi. Bu dasturlash tillarining semantikasi inson tiliga yaqinligi bois dastur tuzish jarayonini osonlashtiradi.

Python dasturlash tilini o‘qitishda quyidagi asosiy tushunchalar muhim sanaladi. Funksiya - ma’lum bir vazifani bajaruvchi, qandaydir nomga ega, bir yoki bir necha qiymatni qabul qiluvchi, ishni tugatganidan keyin esa asosiy dasturga bir yoki bir necha natija qiymatlarni qaytaruvchi qism dastur.

Qism dastur- zarurat tug‘ilganda chaqiriladi. U ayni bir kodni bir necha marta yozish zaruratini bartaraf qilib, butun dastur davomida ko‘p marta foydalanilishi mumkin. Bu kodning blokliligini oshiradi, tushunishni osonlashtiradi va xatolarni

topishda yordam beradi. Xato bor yoki yo‘qligini bitta kod blokining o‘zida tekshirsa bo‘ladi. Agar xato qism dasturda bo‘lsa, faqat qism dasturning o‘zini tuzatishga zarurat tug‘iladi. Agar qism dasturdan foydalanmasdan, kod bir necha joyda takror-takror yozilsa, u holda butun dastur bo‘ylab xatolarni qidirishga to‘gri keladi.

• kodni faqat bitta joyda yangilash kerak bo‘ladi: Kiritilgan barcha tuzatishlar qism dastur chaqirilishi bilan amal qila boshlaydi.

• protsedura- funksiyaga o‘xshash ko‘p marta foydalanilishi mumkin bo‘lgan qism dastur bo‘lib, yagona farqli jihati hech qanday qiymatni qaytarmaydi.

Python dasturlash tilining har xil masalalarni yechishga mo‘ljallangan bir necha foydali standart funksiyalari mavjud:

Har bir funksiya hamda protseduraga albatta nom berish kerak va bu nom Pythonda define (ing. define – aniqlash) so‘zidan olingan def kalit so‘zi bilan boshlanadi.

def - funksiyani e’lon qiluvchi kalit so‘z.

funksiya_nomi - funksiya nomi.

parametrlar ro‘yxati - ushbu ro‘yxat bir necha parametrdan iborat bo‘lishi mumkin va ular vergul bilan ajratib yoziladi.

buyruqlar_bloki - funksiya tanasi boshqa operatorlar kabi bitta xat boshi tashlab yozilishi shart.

Funksiya nomi orqali chaqirilganda uning tarkibidagi buyruqlar ketma-ketligi bajariladi. Shundan so‘ng dastur funksiya chaqirilgan satrga qaytadi va shu satrdan keyingi buyruqlarga o‘tadi.

Pythonda protseduralar deyarli funksiyalardek yoziladi. Farqi shundaki, protseduralar hech qanday qiymatni qaytarmaydi.

Funksiyaning o‘zini o‘zi chaqirishiga rekursiya deyiladi va bunday funksiyalar rekursiv funksiyalar deb ataladi.

Rekursiv funksiyalar dasturlashning kuchli mexanizmi hisoblanadi, lekin ular har doim ham samarali emas. Chunki aksariyat hollarda xatolarga yo‘l qo‘yadi. Xatolar ichidan eng ko‘p tarqalgani – cheksiz rekursiya. Unda funksiyaning chaqiruv zanjiri cheksiz bo‘lib, kompyuter bo‘sh xotirasi tugamaguncha davom etaveradi. Cheksiz rekursiya ro‘y berishining sabablari:

- rekursiyada shartni noto‘g‘ri qo‘llash. Masalan, faktorialni hisoblashda if n==0 ni unutib qo‘ysak, factorial(0)funksiyasi factorial(–1) ni, factorial(–1) funksiyasi esa factorial(–2) va hokazolarni chaqiradi;

- rekursiv funksiyani noto‘g‘ri parametr bilan chaqirish. Masalan, factorial(n)funksiya factorial(n) ni chaqirsa, yana cheksiz zanjir yuzaga keladi.Shu boisdan, rekursiv funksiyani yaratishda rekursiyani yakunlash sharti hamda rekursiyani qachon, qanday tugatish haqida o‘ylab ko‘rish lozim.

Quyida Python dasturlash tilida funksiya va protsedulardan foydalanib dasturlarni ko’rib chiqamiz. Birinchi dasturimiz sharti quyidagicha: berilgan ikki sonning eng kichik umumiy karralisi (EKUK)ni topish dasturini tuzing. Funksiyadan foydalaning.

```
def ekuk(a, b):
n = a * b
while a != 0 and b != 0:
if a > b:
a %= b
else:
b %= a
return n // (a + b)
a = int(input('a = '))
b = int(input('b = '))
print('EKUK:', ekuk(a, b))
```

Ikkinchi dasturimiz sharti quyidagicha: berilgan n sonini rim raqamlarida ifodalovchi dastur tuzing. Funksiyadan foydalaning.

```
a = [(1000, 'M'), (900, 'CM'), (500, 'D'), (400, 'CD'), (100, 'C'), (90, 'XC'),
(50, 'L'), (40, 'XL'), (10, 'X'), (9, 'IX'), (5, 'V'), (4, 'IV'), (1, 'I')]
def rim(n):
s = ''
while n > 0:
for i, r in a:
while n >= i:
s += r
n -= i
return s
n=int(input("Son kiriting="))
print(rim(n))
```

Uchinchi dastur sharti: berilgan to‘rtta sonning eng kichigini topuvchi dastur tuzing. Buning uchun min4(a, b, c, d) funksiyasini yarating.

```
def min(a,b):
if a>b:
return b
else:
return a
def min4(a,b,c,d):
return min(min(min(a,b),c),d)
a=int(input('a='))
b=int(input('b='))
```

```
c=int(input('c='))
d=int(input('d='))
print('Eng kichik son=',min4(a,b,c,d))
```

Python dasturlash tili – obyektga yo‘naltirilgan dasturlash tili bo‘lib, o‘quvchilar uchun tushinarli va sodda dasturlash tili hisoblanadi. Python dasturlash tilining afzallik tomonlari shundaki,

birinchidan: bu dasturlash tilida tuzilgan dastur boshqa platforma hamda operatsion tizimlarda ishlaydi;

ikkinchidan: bitta platforma yoki operatsion tizimda yozilgan kod boshqa platforma yoki operatsion tizimga o‘tkazilganda turli xil xotirani egallashi mumkin. Bu esa ba’zi bir xatoliklarga olib kelishi mumkin. Bunday dasturlar qatoriga C dasturlash tilini misol keltirish mumkin. Python dasturlash tilida esa bunday kamchilik bartaraf etilgan;

Umumiy o‘rta maktabda zamonaviy dasturlash tillarini o‘qitilishi o‘quvchilarda dasturlash muhitida ishlash va mustaqil dastur tuzish, mamlakatimizning turli sohalari uchun ilovalar yaratish, zamonaviy axborot texnologiyalari vositalaridan foydalanish ko‘nikmalarini shakllantirishga va ularning amaliy ishlarida yangi qirralarning ochilishiga zamin hozirlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Н.Н. Зарипов “Kompyuter grafikasi yordamida talabalarning fazoviy tafakkurini rivojlantirish” // Образование и инновационные исследования https://doi. org/10.53885/edinres. 2022.10. 10.015

2. И.Ш. Садуллаев, Н.Н. Зарипов “Персональная учебная среда учащегося в режиме дистанционного обучения” - Международна научна школа «Парадигма». Лято, 2015.

3. N.N. Zaripov Using methods of foreign experiences in teaching informatics and information technologies in school. - Theoretical & Applied Science, 2020

4. Carol Tice, Neil Tortorella “Freelance Business Bootcamp How to Launch, Earn, and Grow into a Well-Paid Freelancer” January 21, 2015. 29 p.

5. https://www.freelancer.com/

6. Лапчик М. П. Теория и методика обучения информатике: учеб. для пед. вузов. – М.: Издательский центр «Академия», 2008. – 592 с.

7. С.Мухлисов, Н.Зарипов Разработка и внедрение лабораторного виртуального практикума по курсу «Основы микропроцессора и компьютерной техники» на основе современных компьютерных технологий - Наука. Мысль: электронный периодический журнал, 2015.

LANGUAGE TEACHING FOR SPECIAL PURPOSES: ESSENCE, METHODOLOGY, REFLECTION

Sadirova Dinara Sadikovna
Teacher of English and Researcher (PhD)
Of Tashkent Financial Institute
dinarasadikovna@096gmail.com
https://doi.org/10.5281/zenodo.7600713

Abstract: This article discussed about the concepts of special purposes of teaching foreign language and its usage in the features of methodological programs. There is also conferred didactic and pedagogical aspects of teaching foreign language, illustration of actual issues in learning and teaching FL-(Foreign Language) and recommended some methodological manuals as a resolution of the relevant.

Аннотация: В данной статье речь идет о концепциях специальных целей обучения иностранному языку и их использовании в особенностях методических программ. Также представлены дидактические и педагогические аспекты обучения иностранному языку, иллюстрация актуальных вопросов изучения и преподавания иностранного языка и рекомендованы некоторые методические пособия в качестве решения соответствующих.

Annotatsiya: Ushbu maqolada chet tilini o'qitishning maxsus maqsadlari tushunchalari va uning uslubiy dasturlarning xususiyatlarida qo'llanilishi haqida so'z boradi. Shuningdek, chet tilini o‘qitishning didaktik va pedagogik jihatlari, ChT-(Chet tili)ni o‘rganish va o‘qitishning dolzarb masalalari ko‘rsatib o‘tilgan va tegishli qaror sifatida bir qator uslubiy qo‘llanmalar tavsiya etilgan.

Key words: Special, purposes, professional, methodological, essence, teaching, individual, process, educational, foreign and communication.

Ключевые слова: специальные, цели, профессиональные, методические, сущность, обучение, личность, процесс, воспитательный, зарубежный и коммуникативный.

Kalit so‘zlar: Maxsus, maqsadlar, kasbiy, uslubiy, mohiyat, o'qitish, individual, jarayon, ta'lim, xorijiy va muloqot-kommunikatsiya.

Up-to-date teaching and learning process enhanced with help of fast pace of digital world and its boom process required some novelties in its own field, so there are given illustrations of methodological prospects.

Various aspects of teaching foreign language are considered from the point of view of the development language and professional competence of students focused on future specific activities. The issues of the importance of individual cognitive needs of

students, the problems of professional readiness of teachers, the assessment of the quality of the educational course of English for special purposes are emphasized.

Definition of the concept and essence of teaching English for special purposes

Teaching English for special purposes is an organized process of implementing an educational course for specialists in order to form their foreign language communicative competence in the professional sphere.

English for special purposes is actually the English language for teaching:

a) For an academic degree (English for academic purposes);

b) In order to pursue a successful career in the chosen professional field (English for occupational purposes);

c) In the interests of solving individual life tasks (English for individual purposes).

Such an understanding of the essence of teaching English for special purposes means that an educational English course can be oriented students to continue their education in a foreign language environment, mastering a profession and carrying out professional activities, achieving other personally significant prospects.

In such an educational course focused on achieving special goals:

- specific tasks that are significant for an individual are formulated;
- individual cognitive requests are taken into account;
- the professional context of the activity is modeled;
- special methodological techniques are being developed;
- the components of students' communicative competence are clarified;
- language acquisition is integrated with the acquisition of a profession;
- The requirements for a teacher in the field of language proficiency and teaching methods are supplemented by competencies in the field of future professional activity of students.

Didactic and pedagogical aspects of teaching English for special purposes

Didactic and pedagogical aspects of teaching English for special purposes are being developed because the task of implementing not only a language training program in an educational English course becomes more and more urgent, but also to take into account the needs of the individual in professional education, as well as the directions of the individual life trajectory of each student's development [1].

In pedagogical theory and practice, new phenomena are studied and new terms appear information processing ("language as information" is transformed into "information in language") content learning (the content of learning becomes not language, but professional material) context learning (language acquisition is carried out not in a general every day, but professional and cultural context) activity theory (language acquisition is carried out not as a mastery of speech activity, but as a mastery of professional activity);

Input — **output** specificity (if language and professional information is offered to students "at the entrance", then language and professional skills/competencies are expected at the exit).

Students who were objects of education and upbringing become subjects of teaching and at the same time customers of educational services due to the desire to successfully compete in the labor market, as well as to realize themselves as a person. Individual requests determine the content and form of language teaching for special purposes [2].

In teaching English for special purposes, it is taken into account that future specialists studying a foreign language are distinguished by awareness of goals and meanings, the desire and need to practically use the acquired language knowledge in their life context, understanding the importance of meeting the modern requirements of the profession and the desire to adapt to changing life circumstances. This means that in the process of teaching English for special purposes, the personal needs of students are more fully manifested and the learning process adapts to an individual order.

The state order for the education of young people determines the content and forms of education not directly and not directive "from top to bottom", but indirectly, through the needs of students formed under the influence of the economic situation and circumstances in the labor market.

The boundaries between traditional academic subjects are changing. If in mastering the "common English language" students identify a foreign language for themselves as a separate subject of the curriculum, then for future professionals, learning English acquires a pragmatic professionally oriented meaning, inseparable from mastering the profession as a whole. Their teaching is now aimed at mastering a foreign language "for purposes relevant to the specialty." At the same time, the formation of communicative competence in a foreign language is integrated with the formation of professional competence and changes under the influence of the professional context. The importance of some of the traditional topics of oral communication or grammar sections for the English language training program is changing. For example, for technical specialties, topics such as "Family life", "Traveling" or "Eating out" can be considered unclaimed, while these topics may turn out to be for future social educators, employees of travel agencies or the hotel business.

Depending on the content of professional activity, such forms of educational activity as technical translation for engineers begin to dominate such forms of educational activity as technical translation for engineers or annotation of a foreign language text of professional content for journalists, preparation of presentations on professionally important topics for managers or generalization of research results in articles or reports in a foreign language for graduate students, writing business letters

for secretaries or conducting excursions for guides, conducting international correspondence institutions for referents or developing advertising brochures for PR specialists, providing medical services for home nurses or repair technical services for plumbers, performing the duties of a home nanny in an English-speaking family for future "au pairs", as well as carrying out other professional activities for which English is needed.

Methods and materials of teaching English for special purposes

The methodology of teaching English for special purposes is being developed because the spheres of professional activity increasingly urgently require solving the problem of forming such components of students' communicative competence that would be in demand when working in their specialty. Since students turn into customers of educational services in order to increase their competitiveness in the labor market, the process of teaching English for special purposes is marked by increased motivation of learning. In this regard, the professional needs of students naturally determine the content and form of professionally directed language training for future specialists of various professional profiles.

The development of appropriate methodological materials and manuals requires great efforts not only of methodologists, but also linguists, since the field of teaching English for special purposes is insufficiently developed, primarily in linguistic terms. Teachers were faced with the problem of selecting appropriate terms characteristic of narrow special areas, identifying grammar typical of professional spheres, lexical collocations (phrases), phrasal verbs and idioms, analyzing types of speech activity for special purposes, genres and registers of oral and written statements, professional jargon and slang. This problem is successfully solved in the series of tutorials "Career Paths"[3].

Teaching staff and methodological methods of teaching English for special purposes

Another problem was the professional training of English language teachers for teaching English for special purposes. The difficulty of solving it was that teachers of special educational courses require both proficiency in English and the methodology of its teaching, as well as knowledge of the specifics of the specialist's activities in the professional (non-linguistic and non-philological) field. This problem has not been solved so far, and the system of training English teachers for special purposes with both communicative competence and special competencies has not yet developed and is not functioning. As one of the ways to solve the problem, a "pedagogical tandem" of two teachers is used, one of whom is a specialist in the field of teaching English, and the other is a professional in a special field of knowledge. The lesson in such cases can be held in two languages — English and native (bilingual lesson).

One of the characteristic trends of teaching English for special purposes has become an organic combination of the type of professional activity of a specialist, the content of training and methodological techniques corresponding to professional activity. For example, if the professional activity of a specialist is related to business correspondence or the preparation of scientific articles, then the content and key technique of teaching foreign languages becomes teaching business writing and scientific discourse. If the content of professional activity involves working in a hotel or conducting excursions, then methods of teaching dialogic or monologue speech in the professional context of the "hospitality business" are put forward in the first place. If the content of the profession involves the organization and conduct of sports competitions, then it is important for future sports organizers to own the technology of sports events, know the rules of various games, be able to carry out sports refereeing, observe the rules for the safe conduct of mass events, etc. All these activities logically turn into the content and methods of teaching future professionals English and, at the same time, the performance of professional duties.

Individualization of English language teaching for special purposes

In connection with the analysis of the use of English in professional fields, English language training for special purposes is carried out in the context of life cases related to the profession. This means that teaching English for special purposes goes through a series of specially selected professional "cases". The "special goals" of English language teaching are thus integrated in three areas, which are shown in the figure:

From the picture it becomes clear that in the center of teaching English for special purposes there is a person with her individual requests. An individual acts in a professional field where achieving meaningful goals is impossible without knowledge of English. Finally, language pedagogy takes into account that in addition to the typical spheres of personal activity, there may be a certain number of specific pedagogical cases when the content of training has to be developed "for a unique order".

Frequently encountered individual requests in learning English are the following appeals: "Teach me how to communicate with business partners from Asia," "Help me prepare for a scientific conference on the problems of new types of virus," "I need English to work as a sports referee at international competitions." This shows the autonomy of learners (learner autonomy) in the process of teaching English for special purposes.

Even more individualized "one-time" tasks can be called requests: "Help edit a scientific article", "I need help in developing a lecture for students", "I can't make instructions in English for a technical device myself". In solving such tasks, the English teacher for special purposes and the student become equal partners, each of whom has their own area of professional knowledge and confidence.

The little predictable, but possible individual wishes of students include: "I need to make an advertisement in English in verse", "I want to prepare English subtitles for a film about my university", "What is the right name in English for fashion models of the XIX century?". Such requests of students can also be conditionally attributed to "special orders", which are quite legitimate and likely in the process of mastering English for special purposes. The variety and abundance of such orders depends on the breadth and depth of immersion of future professionals in their special activities, as well as on the completeness of their personal self-realization and the level of claims in the profession.

The English language course for special purposes may be in demand by many students; individual requests may be of interest only to a specific student-customer. In this regard, an English teacher for special purposes inevitably solves the constant task of developing methodological materials adapted to the individual needs of students. Since the teaching of English for special purposes is based on the goals and objectives of the students themselves, the pedagogical essence of these courses is an approach "centered on learning".

Features of educational programs for teaching English for special purposes

In order to activate the teaching, teaching English for special purposes begins with the analysis of students' needs (needs analysis), and therefore the syllabus of language teaching for special purposes differs significantly from language teaching for "general" purposes (English for general purposes).

The English language training program for general purposes is based on: grammatical structures of general use (structural syllabus) speech functions of general communicative purpose, for example, "apologies", "acquaintances", "requests" (functional syllabus) universal problems, such as "natural disasters", "environmental disasters", "new infections", "growing crime" (notional syllabus); dorm topics, including "everyday life", "shopping", "school" (topical syllabus); common situations illustrating communication in everyday circumstances "at the doctor's", "asking the way", "meeting guests" (situational syllabus). In contrast to the "general goals", English language training programs for special purposes take into account the grammar of the genre chosen by the students, for example, a scientific article or an advertisement (genre syllabus); preferred types of speech activity, for example, oral communication or writing scientific articles, reading special literature or instructions for repairing plumbing devices (skills syllabus); special areas of application of the English language, for example, "physics", "computer science", "sociology", "law enforcement" (field syllabus); areas of personal interests, among which may be "poetry", "music", "photography" (interests syllabus); tasks of special communication and, among them, "conversation with the client", "preparation of presentations", "business correspondence", "communication by phone" (task syllabus).

A comparative analysis of the programs shows that foreign language training programs for special purposes are always compiled taking into account the "order for an educational service" and specific skills in demand in a certain professional field.

The cultural component of the teaching content plays a special role in the development of English language training programs for special purposes. The cultural component is present in all areas of professional activity carried out with the help of English as a non-native means of communication. For example, the work of a lawyer educated in Muslim culture, brought up under the influence of Sharia law, will differ significantly from the work of a specialist in the field of modern European law, familiar with the traditions of classical Roman law, sharing the ideals of human rights and free personality, etc. Even the work of a plumber will significantly depend on the cultural characteristics of everyday life, including the device of appliances, a set of tools, repair technology, quality of work and payment methods.

Methodological manuals for teaching English for special purposes

One of the most important features of the manuals for teaching English for special purposes can be considered the authenticity of not only the language and texts, but also teaching techniques and trained speech / professional skills. In these conditions, the authenticity of the text is complemented by the methodological and professional authenticity of the training. Learning becomes more authentic the more the content and forms of learning correspond to reality. In these conditions, the importance of high-quality educational and methodological materials supporting the solution of the relevant tasks of integrated English language teaching and specialty in the language course increases. An example of a comprehensive solution to such a problem is a series of Career Paths manuals [3].

The analysis shows that in the manuals intended for teaching English for special purposes, the greatest attention is usually paid to the selection and teaching of special vocabulary and grammar that have the greatest frequency in the relevant professional fields. The materials of specialized manuals include information about various aspects of a specialist's activity in the profession (professional tasks of a police officer, the duties of a hotel employee, the specifics of the activities of bank employees, the technical device of modern household appliances and equipment, the work of a manager, in a commercial company, etc.). At the same time, in the curriculum, the language content of training is integrated with the professional, that is, students systematically master the language and activity side of their profession in inseparable unity. This integration is specific for teaching English for special purposes. For example, when teaching English to future journalists or researchers preparing for written communication in English, the formation of foreign language communicative competence and skills of written discourse occurs simultaneously.

Piloting methodological materials for teaching English for special purposes

In the conditions of increasing interest in teaching English for special purposes, piloting of relevant methodological materials is of great interest, which makes it possible to significantly improve the level and quality of solving educational tasks.

In piloting textbooks for teaching English for special purposes, it seems necessary to analyze the process of mastering both the language and the special side of the profession. Moreover, in order to increase the objectivity of the assessment, it is desirable to receive a response to the piloted material from both teachers and students.

For this purpose, integrated schemes for piloting methodological materials are being developed.

We will show a variant of the pilot scheme of a textbook for teaching English for special purposes: The proposed piloting scheme makes it possible to comprehensively evaluate educational and methodological materials for language teaching for special purposes and draw a conclusion about their effectiveness, taking into account the opinions of teachers and students.

Prospects of teaching English for special purposes as a methodological direction

Traditionally, since the second half of the XX century, teaching English for special purposes has been on the periphery, while the central place in the methodology belonged to teaching "general English" (general English).

In the modern conditions of a pragmatically oriented world, English for special purposes (English for Special Purposes - ESP) is gradually turning into English for real purposes (English for Real Purposes — ERP), and this makes teaching English for special purposes the most promising direction of development not only of methodological science, but also of this segment in the educational services market.

Conclusion

In general, teaching English for special purposes is an urgent task of the entire international community. The answers to life’s challenges to help prepare students for their career success are methodological materials that help students become in-demand successful and realized competitors in the modern labor market.

In solving this complex task, all participants in the educational process can be of great help, acting as critical partners and contributing to improving the quality of methodological materials and methods of teaching English to future specialists. At the same time, the main participant in the pedagogical process of teaching English for special purposes is a student with his individual professional needs.

References:

1. English Teaching Methodology = English Teaching Methodology: textbook / Radislav Petrovich Milrud.- M.: Bustard, 2007. - 253 p.

2. Hutchinson, TA. Waters. English for Specific Purposes. Cambridge - Cambridge University Press, 1987. — 183 p.

3. Virginia Evans, Jenny Dooley, Carlos Rosencrans PhD. Description: Career Paths: Express Publishing. 2011.-16-30p

A STYLISTIC ANALYSIS REPETITION IN ERNEST HEMINGWAY'S WORKS

Mutalliyeva Malika Boxodirovna
NamSU, Linguistics:english, student of Master's Degree
Mustayeva Guldora Salaxiddinovna
candidate of philological sciences, PhD.
Ismoilova Muazzam Uroyimjonovna
NamSU, Linguistics:english, student of Master's Degree
https://doi.org/10.5281/zenodo.7605356

Annotation. In this article, looking at the work of Hemingway's life, his works were drawn to the analysis. Examples of the opinions of linguists who conducted research on his works are presented.

Key words: Hemingway, repetition, work, "The Oldman and The Sea".

Ernest Hemingway (pronounced: Ernest Hemingway; 1899.21.7, OakPark, near Chicago - 1961.2.7, Ketcham, Idaho) is an American writer. Journalist in Kansas City since 1917 quality of work as a reporter. A participant in the First World War (1914-18), Hemingway lived in Paris until 1928, and in Cuba in 1939-60. "In our time" (1924). The stories "The Sun Rises" (1926, titled "Fiesta" in English), "A Farewell to Arms!" (1929), "The Horn of the Ox", "Francis Macomber's Happiness", "The Snows of Kilimanjaro" (1936), "Fatigue and Deprivation" "(1937), short story collections such as "Afternoon Death" (1932), "Green Hills of Africa" (1935), "No Flag to the Winner" (1933).

He is the author of the highly artistic novel "On the banks of the river, in the shade of trees" (1950), and the short story "The old man and the sea" (1952). Especially "Farewell gun!" The novel is an incomparable logic war, human rights, violation of free will, and at the same time, human courage, dignity and the superiority of love over all evil forces are expressed.

The story" the old man and the sea " (1952) brought Hemingway great fame. Hemingway created a characteristic style based on the strict impartiality inherent in him in the 20th century, which later writers who grew up from the American continent often resorted to.

“The stylistic potential of the idiolect of Ernest Hemingway in the novel “The Old Man and The Sea” is remarkably noticed in the use of repetitions in various functions. Repetitions are directly related to the "style-forming core" of Ernest Hemingway's individual handwriting. They stem from the nature of the creative individuality of the writer. In the nature of repetitions, in their quantitative use, in the nature and stylistic

originality, the emotion, tension of the narration are manifested with particular brightness. The origins of the repetition in the excitement accompanying the expression of a feeling brought to the highest tension.” [2]

“The Old Man and the Sea”. There are 10 definite articles and only one indefinite article among 80 words contained in the second paragraph. The whole story contains 84,1% of definite articles and only 15,9% of indefinite ones whereas usually article ratio is 60-70% - 30-40%.

The same aim is reached by initial using of the third person pronouns, which are used before names. An unknown character or object is perceived as if it had been already mentioned. “The Old Man and the Sea” begins with: “He was an old man who fished alone…” while the old man’s name – Santiago - appears only at the fourth paragraph. The same can be said about the boy and his name (Manolin). By the way Hemingway uses “Santiago” only three times and “the old man” 202 times in the narrative; Manolin – 2 times and “the boy” – 96 times. Such frequency can be explained by using the third person pronouns in the remarks for dialogues. The subject is expressed by the pronoun in 60% of the remarks.

Locative prepositions and adverbs also fulfill a stylistic function. They are about 10% of the text and they are utilized as concentrated groups in one phrase: “The boy was back now with the sardines and the two baits wrapped in a newspaper and they went down the trail to the skiff, feeling the pebbled sand under their feet, and lifted the skiff and slid her into the water.”

Sometimes Hemingway combines polysyndeton and frequent usage of prepositions in one sentence: “He no longer dreamed of storms, nor of women, nor of great occurrences, nor of great fish, nor fights, nor contests of strength, nor of his wife.”. [1]

References:

1. Course Project « The stylistic analysis of Hemingway’s “The Old Man and the Sea» Group 3.1 Myagkova Elena Moscow 2010. [https://www.webkursovik.ru/kartgotrab.asp?id=-27701]

2. The Role of Stylistic Repetitions in the Novel "The Old Man and the Sea" by Ernest Hemingway. Aysel Hasanova 1 January 2018

ҚАСИДАЛАРНИНГ ВАЗН ХУСУСИЯТЛАРИ

Яллақаев Зойир Юсупович
Илмий раҳбар
Термиз давлат университети ўқитувчиси
zoyiryallaqayev@gmail.com
Саидова Моҳинур Абдусамадовна
Термиз давлат университети талабаси
https://doi.org/10.5281/zenodo.7605526

Аннотация: Мақолада мумтоз шеърий жанрларнинг энг қадимийларидан бири бўлган қасидаларнинг вазн хусусиятлари ҳақида сўз юритилади. Аруз шеър тизимида яратилган қасидаларнинг баҳрлари ва уларнинг қайси вазнларида ёзилганлиги шеърий мисоллар асосида текширилади.
Калит сўзлар: Қасида аруз, баҳр, вазн, рамал, ҳазаж, мужтасс.

Yallaqaev Zoyir Yusupovich
Teacher of Termiz State University
Termiz, Uzbekistan. Scientific supervisor.
Saidova Mohinur Abdusamadovna
Student of Termiz State University.

Abstract: The article talks about the important features of qasidas, which are one of the oldest classical poetic genres. The merits of odes created in the Aruz poetry system and in which weights they are written are checked on the basis of poetic examples.
Key words: Qasida aruz, bahr, weight, ramal, hazaj, mujtass.

Қасидалар шеър навъларининг ичида илк пайдо бўлган назмий жанрлардан бири бўлиб, кейинчалик у араб адабиётида кенг ривож топган ва ўзига хос бадиий-тарихий тараққиётни бошдан кечирган шеърий шаклдир. Қасида Яқин ва Ўрта Шарқ халқлари адабиётида кенг тарқалган шеър шакли сифатида машҳурдир. Қасида энг кўҳна шеър тури ҳисобланиб, у бошқа шеърий навларнинг пайдо бўлишига ҳам замин ҳозирлаган она жанрлардан бири ҳисобланади. Аслида мумтоз шеърият шаклларининг барча турлари қасидадан униб чиққан деган назария мавжудлигини ва бу ундан ғазал, қитъа, ва бошқа

мумтоз жанрларни дунёга келишига фундамент яратганлигини ўзбек алломаларидан Шайх Аҳмад ибн Худойдод Тарозий ўзининг “Фунун ул-балоға” (XV аср) асарида қасидани мумтоз шеърий жанрларнинг рўйхатида биринчи ўринда келтирганлиги ҳам ва бошқа қатор илк салаф шоирларимиз девонларида қасидани аввал бошда келтирилишлари ҳам фикримизни тасдиқлайди[4]. Қасида – арабча сўз бўлиб, у қасд, ният, истак, тилак, интилиш, орзу, мақсад, матлаб, мурод, азми қарор маъноларини англатади. Адабиётшунослик атамаси сифатида унга “бирор шахс (шоҳ, арбоб, қаҳрамон), бирор муҳим воқеа, табиат ва шу кабиларни мадҳ этиш, уларнинг юксак фазилат ва хусусиятларини эътироф этиш мақсадида ёзиладиган шеър”,[5] дея таъриф берилган. Ўзбек мумтоз адабиётида қасиданинг энг яхши намуналарини Саккокий, Ҳофиз Хоразмий, Лутфий, Гадойи ва Навоийлар яратган, шунингдек, Нишотий, Мунис ва Огаҳийлар ижодида ҳам қасидалар учрайди. Аруз ўлчов тизими кенг жорий бўлган даврларда яратилган ўзбек мумтоз қасидалари араб ва форс қасидачилиги заминида юзага келган. XX асрда Саккокий, Лутфий, Гадоий, Амирийлар ижодида қасида ўз ривожининг юқори босқичига кўтарилган. Айниқса, Саккокий яратган қасидалар бадиий балоғати жиҳатидан алоҳида ажралиб туради. Унинг девонида 10 та қасида бўлиб, ундан 4 таси ҳукмдор ва олим Мирзо Улуғбекка бағишланган. Алишер Навоийнинг ижодида 11та қасида бўлиб, ундан 1 таси туркий тилда ёзилган “Ҳилолия” қасидасидир. Кейинги даврда ўзбек адабиётида Мунис ва бошқа шоирлар ҳам бу жанрга мурожаат қилганлар. Ҳозирги ўзбек адабиётида ҳам қасида жанрида бир қанча асарлар яратилган бўлиб, бу борада Ғ. Ғулом, Ҳ. Олимжон, Т. Тўла, Э. Воҳидов, А. Орипов ва бошқаларни кўришимиз мумкин. Қасидалар хилма хил мавзуда ёзилганидек уларнинг яратилишидаги вазний жиҳатлари ҳам турлича. Уларнинг вазн хуссиятларини текширар эканмиз қасидалар аруз баҳрларининг аслий баҳрларида ҳам, фуруъ баҳрларида ҳам бирдек ёзилганига гувоҳ бўламиз. Биз ушбу мақоламизда қасидаларнинг, асосан, вазн хусусиятларини тадқиқ этишни кўзлаганимиз ҳолда қуйида мумтоз шоирларимизнинг ижодидан бир нечта қасидаларини вазнларини текшириб ўтамиз.

Амир Хусрав Деҳлавийнинг қасидаларидан “Дилим ишқингда кўп авворадур...” матлаъси билан бошланувчи қасидаси ҳазаж баҳрининг ҳазажи мусаммани солим ёки мусаббағ вазнида ёзилганлигини кўришимиз мумкин. Келтирилган байтнинг тақтеъси эса қуйидагича кўринишда:

Дилим ишқингда кўп авворадур авворароқ бўлсин,

[4] Шайх Аҳмад ибн Худойдод Тарозий. Фунун ул-балоға. – Тошкент: Академнашр, 2010. 377 б
[5] Д. Қуронов, З. Мамажонов, М. Шералиева. Адабиётшунослик луғати. – Тошкент: Академнашр, 2010. 377 б

Танам дилсиз ҳазин бечорадур бечорароқ бўлсин.[6]

V – – – / V – – – / V – – – / V – – –

мафоийлун мафоийлун мафоийлун мафоийлун

Қасидалар ёзиш билан бу жанрнинг ривожига катта ҳисса қўшган Саккокийнинг Мирзо Улуғбек мадҳида ёзган қасидаси ҳам ҳазаж баҳрининг ҳазажи мусаммани солим ёки мусаббағ вазнида ёзилган. Ушбу қасиданинг вазний тақтеъси қуйидагича ҳосил бўлади:

Жаҳондин кетти ташвишу мабодойи амон келди,

Халойиқ, айш этинг, бу кун сурури жовидон келди.[7]

V – – – / V – – – / V – – – / V – – –

мафоийлун мафоийлун мафоийлун мафоийлун

Гадоийнинг “Замоне субҳидам андеша бирла ҳамнишин бўлдум” матлаъси билан бошланувчи мана бу қасидаси ҳам ҳазаж баҳрининг ҳазажи мусаммани солим ёки мусаббағ вазнида ёзилганлиги ҳазаж баҳри қасидалар яратишда қулай ва мусиқага эш эканлигини кўрсатади:

Замоне субҳидам андеша бирла ҳамнишин бўлдум,

Ки, муддатлар анингла бўлмиш эрдим ҳар қаён ҳамроҳ.[8]

V – – – / V – – – / V – – – / V – – –

мафоийлун мафоийлун мафоийлун мафоийлун

Алишер Навоийнинг “Ҳилолия” ва “Ситтаи зарурия”даги қасидалари ҳам ўзбек адабиёти тарихида яратилган қасидаларнинг гўзал ва бетакрор намуналаридан ҳисобланади. Чунончи, буюк шоирнинг Ҳусайн Бойқаро мадҳига бағишланган “Ҳилолия” қасидасининг вазнига эътибор қаратадиган бўлсак ушбу ашъор рамал баҳрининг рамали мусаммани маҳзуф ёки мақсур вазнида ёзилганлиги кўринади:

Чун ниҳон қилди турунжи меҳр рахшон талъатин,

Ошкор этти фалак бир тавқи ғабғаб ҳайъатин.[9]

–V – – / –V – – / –V – – / –V –

фоилотун фоилотун фоилотун фоилун (фоилон)

Шоирнинг “Девони фоний”сидан ўрин олган 10 та қасидаси ҳам аруз баҳрларининг турли вазнларида яратилган. “Ситтаи зарурия” даги биринчи

[6] Шарқ классиклари меросидан. Хусрав Деҳлавий шеъриятидан. – Тошкент: Ўзбекистон КП Марказий Комитетининг нашрити. 1979 27 б.
[7] Ҳаёт васфи. Тўплам. Ҳофиз Хоразмий, Саккокий, Атоий, Гадоий. – Тошкент: Ғофур Ғулом номидаги “Адабиёт ва санъат нашриёти, 1988. 283 б
[8] Ҳаёт васфи. Тўплам. Ҳофиз Хоразмий, Саккокий, Атоий, Гадоий. – Тошкент: Ғофур Ғулом номидаги “Адабиёт ва санъат нашриёти, 1988. 679 б.
[9] www.ziyouz.com kutubxonasi. Алишер Навоий. Мукаммал асарлар тўплами. 5-жилд. 488 б.

қасида бўлмиш “Руҳул қудс” қасидаси Навоийнинг ўзи айтганидек Бори таъолонинг ҳамду саносига бағишланган. Қасида форс тилида яратилиб, у тармоқ баҳрлардан мужтас баҳрида ёзилган бўлиб, вазни мужтасси мусаммани махбуни мақтуъ ёки мақтуъи мусаббағ ўлчовидадир. Унинг тақтеъи қуйидагича кўринишни касб этган:

Зиҳи ба хомаи қудрат – мусаввири ашё,

Ҳазор нақши ачиб ҳар замон аз ў пайдо.[10]

V – V – / V V – – / V – V – /– –

мафоилун фаилотун мафоилун фаълун (фаълон)

Буюк шоирнинг “Айнул ҳаёт” дар наъти расул алайҳис-саловот” қасидаси пайғамбаримиз Муҳаммад мустафо (с.а.в)нинг наътига бағишланган бўлиб, у рамал баҳрининг рамали мусаммани маҳзуф ёки мақсур вазнида ёзилганлигини кўришимиз мумкин.

Ҳочибони шаб чу шодурвони савдо афгананд,

Чилва дар хайли бутони моҳсимо афгананд.[11]

–V – – / –V – – / –V – – / –V –

фоилотун фоилотун фоилотун фоилун (фоилон)

Шоирнинг “Туҳфатул афкор” қасидасини ҳам рамал баҳрида бўлиб, рамали мусаммани маҳзуф ёки мақсур вазнида ёзилганлигини кўришимиз мумкин.

Оташин лаъле, ки точи хусравонро зевар аст,

Ахгаре баҳри хали хом пухтан дар сар аст.[12]

–V – – / –V – – / –V – – / –V –

фоилотун фоилотун фоилотун фоилун (фоилон)

Туркумдаги “Қутул қулуб” татаббуъи Ҳаким Анварй” қасидаси эса икки хил вазнда, яъни мужтасси мусаммани махбуни маҳзуф ёки мақсур ҳамда мужтасси мусаммани махбуни мақтуъ ёки мақтуъи мусаббағ вазнида ёзилган. Қасидандан мисол байтлар:

Чаҳонки, марҳалаи танги шоҳроҳи фаност,

Дар ў мачўй иқомат, ки роҳи шоҳу гадост.[13]

V – V – / V V – – / V – V – / V V –

мафоилун фаилотун мафоилун фаилун (фаилон)

Чаро ки вақти шадан баъди тўли ин муддат,

Агар ба ним нафас гирияш наёяд рост.

[10] Алишер Навоий. Мукаммал асарлар тўплами. Девони фоний. 20-жилд. – Тошкент: Фан. 2003. 198 б
[11] Алишер Навоий. Мукаммал асарлар тўплами. Девони фоний. 20-жилд. – Тошкент: Фан. 2003. 220 б
[12]Алишер Навоий. Мукаммал асарлар тўплами. Девони фоний. 20-жилд. – Тошкент: Фан. 2003. 239 б.
[13] Алишер Навоий. Мукаммал асарлар тўплами. Девони фоний. 20-жилд. Тошкент: Фан. 2003. 257 б

V – V – / V V – – / V – V – / – –

“Минҳоч ун-нажот” қасидасини эса ҳазажи мусаммани солим вазнида ёзилганлигини кўришимиз мумкин.Тақтеъи эса қуйидаги кўринишда:

Зиҳи аз шамъи рўят чашми мардум гашта нуронй,

Чаҳонро мардуми чашм омади аз айни инсонй.[14]

V – – – / V – – – / V – – – / V – – –

мафоийлун мафоийлун мафоийлун мафоийлун

“Насим ул-хулд” қасидаси эса ҳазаж баҳрида ҳазажи мусаммани солим вазнида ёзилган бўлиб, унинг тақтеъи қуйидагича:

Муаллим ишқу пири ақл шуд тифли дабистонаш,

Фалак дон, баҳри таъдиби вай инак чархи гардонаш[15].

V – – – / V – – – / V – – – / V – – –

мафоийлун мафоийлун мафоийлун мафоийлун

Фусули арбаъ (тўрт фасл) туркумидаги қасидаларнинг вазн хусисиятлари ҳам турлича. Хусусан, “Саратон” қасидаси ҳазажи мусаммани ахраби макфуфи маҳзуф ёки мақсур вазнида ёзилган.

Боз оташи хўр сохт самандар саратонро,

Афрўхт чу оташкада гулзори чаҳонро.[16]

– – V / V – – – / V – – – / V – – –

мафъувлу мафоийлу мафоийлу фаувлун

Туркумдаги “Хазон” қасидасини ҳам ҳазажи мусаммани солим вазнида ёзилганлигини кўриш мумкин.Тақтеъи қуйидаги кўринишда:

Дигар шуд баҳри санчидан баробар адли давронро,

Зи кофўру зи мушк рўзу шаб ду палла мезонро.[17]

V – – – / V – – – / V – – – / V – – –

мафоийлун мафоийлун мафоийлун мафоийлун (мусаббағ)

Битикдаги “Баҳор” қасидасини ҳам шоир ҳазажи мусаммани солим вазнида ёзган.Тақтеъи қуйидаги кўринишда:

Вазад боди баҳор иҳъёи амвоти гулистонро,

Зи анфоси Масеҳо тоза созад олами чонро.[18]

V – – – / V – – – / V – – – / V – – –

[14] Алишер Навоий. Мукаммал асарлар тўплами. Девони фоний. 20-жилд. – Тошкент: Фан. 2003. 275 б
[15] Алишер Навоий. Мукаммал асарлар тўплами. Девони фоний. 20-жилд. – Тошкент: Фан. 2003. 299 б
[16] Алишер Навоий. Мукаммал асарлар тўплами. Девони фоний. 20-жилд. – Тошкент: Фан. 2003. 322 б.
[17] Алишер Навоий. Мукаммал асарлар тўплами. Девони фоний. 20-жилд. – Тошкент: Фан. 2003. 327 б.
[18] Алишер Навоий. Мукаммал асарлар тўплами. Девони фоний. 20-жилд. – Тошкент: Фан. 2003. 330 б.

мафоийлун мафоийлун мафоийлун мафоийлун

Туркумдаги “Дай” қасидаси эса мужтасси мусаммани махбуни маҳзуф ёки мақсур ҳамда мужтасси мусаммани махбуни мақтуъ ёки мақтуъи мусаббағ вазнларида ёзилганлиги кўринади. Тақтеъи қуйидагича:

Зи хиргаҳи фалак оташ нуҳуфт дуди саҳоб,

Даро ба хиргаҳи оташ фурўз аз маи ноб.[19]

V – V – / V V – – / V – V – / V V –

мафоилун фаилотун мафоилун фаилун (фаилон)

Ба чисми шахси таҳаррук намонда чуз ларза,

Чу маййити мутаҳаррик зи қудрати Ваҳҳоб.

V – V – / V V – – / V – V – / – –

Мафоилун фаилотун мафоилун фаълун (фаълон)

Буюк озарбойжон шоири Муҳаммад Фузулий ҳам гўзал қасидалар яратиш анъанасидан четда қолмаган. Унинг “сув” ҳақидаги қасидаси ҳам ушбу адабий анъанага катта улуш бўлиб қўшилгани шубҳасиз. Шоирнинг ушбу қасидаси 32 байтдан иборат бўлиб, у аруз баҳрларидан рамал баҳрида рамали мусаммани маҳзуф ёки мақсур вазнида ёзилган.

Сочма, эй кўз, ашкдан кўнглимдаги ўтлора сув,

Ким, бунингдек ўрлаган ўтлора қилмас чора сув.[20]

–V – – / –V – – / –V – – / –V –

фоилотун фоилотун фоилотун фоилун (фоилон)

Ўзбек шеъриятида Шермуҳаммад Мунис қаламига мансуб қасидаларининг ҳам ўз ўрни бор. Ижодкор табиат ва инсон фитрати лирикаси мавзусига бағишланган ўзига хос қасидаларнинг нодир намуналарини яратаган шоирлардан биридир. Унинг “Баҳор”, “Ийд”, “Эрур чарх бераҳм” ва “Чароғи нола” қасидалари ҳам анъанавий арузнинг тармоқ баҳрларидан бўлган мунсариҳ баҳрининг мунсариҳи мусаммани матвийи макшуф вазнида ёзилганлигини кўришимиз мумкин:

Муждаки, оҳийи меҳр ҳутдин айлаб гузар,

Қилди ҳамал даштининг гулшани сабзин мақар.[21]

– V V – / – V – / – V V – / – V –

муфтаилун фоилун муфтаилун фоилун

[19] Алишер Навоий. Мукаммал асарлар тўплами. Девони фоний. 20-жилд. – Тошкент: Фан. 2003. 334 б.
[20] “Ўзбекистон адабиёти ва санъати” газетаси, 2015 йил 39-сон.
[21] Шермуҳаммад Мунис Хоразмий. Сайланма. – Тошкент: Ғофур Ғулом номидаги “Адабиёт ва санъат нашриёти, 1980. 321 б.

Шоирнинг байрам кайфиятининг тантанавор руҳияти акс этган “Ийд” қасидаси эса рамал баҳрида рамали мусаммани маҳзуф ёки мақсур вазнида ёзилган бўлиб, унинг тақтеъ қуйидагича:

Чун ёшурди шоҳиди хуршед рахшон талъатин,

Кўк ҳилоли ийддин кўргузди қоши ҳайъатин.[22]

–V – – / –V – – / –V – – / –V –

фоилотун фоилотун фоилотун фоилун (фоилон)

Адибнинг “Эрур чарх бераҳм” қасидаси туркий аруз баҳларидан мутақориб баҳрида мутақориби мусаммани солим ёки мусаббағ вазнида ёзилган.

Эрур чарх бир турфа бераҳму қотил,

Ки осмиш қилич моҳи навдин ҳамоил.[23]

V – – / V – – / V – – / V – –

фаувлун фаувлун фаувлун фаувлун

Шоирнинг “Чароғи нола” қасидаси анъанавий тармоқ баҳрлардан мужтас баҳрининг мужтасси мусаммани махбуни маҳзуф ёки мақсур ҳамда мужтасси мусаммани махбуни мақтуъ ёки мақтуъи мусаббағ вазнида ёзилган.Тақтеъи қуйидагича кўриниш касб этган:

Туники зулмату кулфатдин ўлди тийра нигоҳ,

Чароғи нола ёқар кулбам ичра шуълаи оҳ.[24]

V – V – / V V – – / V – V – / V V –

мафоилун фаилотун мафоилун фаилун (фаилон)

Шу қасиданинг мужтасси мусаммани махбуни мақтуъ ёки мақтуъи мусаббағ вазнига мисол:

Фалакки душмани жондур, на дўстлиғ истай,

Чаман тароватини зоҳир этмас оташгоҳ.[25]

V – V – / V V – – / V – V – /– –

мафоилун фаилотун мафоилун фаълун (фаълон)

Замонавий шеъриятимизнинг йирик вакили бўлмиш Эркин Воҳидовнинг мустақиллигимиз насимидан илҳомланиб ёзган машҳур “Ўзбегим” қасидаси ҳам анъанавий аруз баҳрларидан рамал баҳрининг рамали мусаммани маҳзуф ёки мақсур вазнида ёзилганлигини кўришимиз мумкин.

Тарихингдур минг асрлар ичра пинҳон, ўзбегим,

[22] Қаранг. Юқоридаги асар. 314 б.
[23] Қаранг. Юқоридаги асар. 316 б.
[24] Қаранг. Юқоридаги асар. 318 б.
[25] Қаранг. Юқоридаги асар. 319 б.

Сенга тенгдош Помиру Оксоч Тиёншон, ўзбегим.[26]

–V – – / –V – – / –V – – / –V –

фоилотун фоилотун фоилотун фоилун (фоилон)

Юқоридаги мисоллардан кўриш мумкинки қасидалар фақат бир хил вазнда эмас балки аруз вазнининг кўплаб баҳрларидаги турли вазнларда ёзилиши мумкин экан. Уларни яратишда вазн қўллаш эса шоирнинг ўз услуби ва идеал маҳоратига боғлиқ эканлиги ҳам бундан аён бўлади. Қасидаларнинг вазний жиҳатларига диққат билан разм солинса улардаги вазний хусусиятлар ўзидан кейинги жанрларнинг вазнларини ташкил топишида тамал вазифасини бажарганлиги ҳам кўринади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Д. Қуронов, З. Мамажонов, М. Шералиева. Адабиётшунослик луғати. – Тошкент: Академнашр, 2010.
2. Шайх Аҳмад ибн Худойдод Тарозий. Фунун ул-балоға. – Тошкент: Академнашр, 2010.
3. Шарқ классиклари меросидан. Хусрав Деҳлавий шеъриятидан. – Тошкент: Ўзбекистон КП Марказий Комитетининг нашрити. 1979.
4. Ҳаёт васфи. Тўплам. Ҳофиз Хоразмий, Саккокий, Атоий, Гадоий. – Тошкент: Ғофур Ғулом номидаги “Адабиёт ва санъат нашриёти, 1988.
5. Алишер Навоий. Мукаммал асарлар тўплами. Девони фоний. 20-жилд. – Тошкент: Фан. 2003.
6. Шермуҳаммад Мунис Хоразмий. Сайланма. – Тошкент: Ғофур Ғулом номидаги “Адабиёт ва санъат нашриёти, 1980.
7. www.ziyouz.com kutubxonasi. Алишер Навоий. Мукаммал асарлар тўплами. 5-жилд.
8. “Ўзбекистон адабиёти ва санъати” газетаси, 2015 йил 39-сон.

[26] www.ziyouz.com kutubxonasi. Эркин Воҳидов. Сайланма. 1-жилд. Ишқ савдоси. 104 б.

ТЎҚИМАЧИЛИК КОРХОНАЛАРИДА ТОЛАЛАР АРАЛАШМАЛАРИНИНГ ТАРКИБИНИ ОПТИМАЛЛАШТИРИШ МАСАЛАЛАРИ

Юлдашева Умида Садуллаевна
Божхона қўмитасининг божхона институти “Иқтисодий ва ижтимоий фанлар” кафедраси бошлиғи, и.ф.н., доцент
https://doi.org/10.5281/zenodo.7611961

Аннотация. Ушбу мақолада йигирув корхоналарида толалар аралашмаларининг таркибини оптималлаштириш орқали маҳсулот таннархини пасайтириш йўллари аниқланган. Шунингдек, тола аралашмасининг таркибида 1 турдаги толалар қийматини арзонлаштириш бўйича математик модел тузилиб, маҳсулот таннархини пасайтириш йўллари асосланган.

Аннотация. В этой статье описываются способы снижения производственных затрат за счет оптимизации содержания смеси волокон на прядильных фабриках. Также в состав волоконной смеси входит математическая модель снижения себестоимости 1 типа волокна, основанная на способах снижения себестоимости продукции.

Annotation. This article describes how to reduce production costs by optimizing the content of the fiber mixture in spinning mills. Also, the composition of the fiber mixture includes a mathematical model for reducing the cost of type 1 fiber, based on methods of reducing the cost of production.

Калит сўзлар: тўқимачилик корхоналари, йигирув корхоналари, толалар аралашмаси, маҳсулот таннархи, аралашма таркиби, математик модел, хом ашё, стратегия, штапел узунлик, индекс, чегаравий шартлар, толаларнинг ифлосланиш даражаси, толаларнинг пишиқлик даражаси, толаларнинг узилиш узунлиги, калавадан ип чиқиш фоизи.

Ключевые слова: текстильные предприятия, прядильные предприятия, смесь волокон, себестоимость продукции, состав смеси, математическая модель, сырье, стратегия, штапельная длина, индекс, граничные условия, степень загрязнения волокон, степень зрелости волокон, разрывная длина волокон., процент выхода пряжи из мотка.

Key words: textile enterprises, spinning enterprises, fiber mixture, product cost, mixture composition, mathematical model, raw material, strategy, staple length, index, boundary conditions, degree of contamination of fibers, degree of maturity of fibers, breaking length of fibers, percentage of yarn exit from skein.

Ҳозирда ривожланган давлатларда ишлаб чиқарилаётган тўқимачилик

маҳсулотлари сифатининг юқорилиги ҳамда унинг нархини талаб даражада эканлиги ҳаммамизга маълум. Бунинг асосий сабабларидан бири, юқори даражадаги технологияларга, юқори малакали ишчиларга ҳамда маҳсулот таннархини арзонлаштириш бўйича кенг имкониятларга эгалиги ҳисобланади. Шунинг учун ҳам уларнинг ишлаб чиқараётган маҳсулотлари рақобатбардош ва экспортбоп маҳсулотлардир.

Бу борада Президентимиз, Ш.М.Мирзиёев “Бугунги кунда мамлакатимизда етиштирилаётган пахтадан олинган толанинг 40 фоизи қайта ишланмоқда, қолгани табиийки, четга экспорт қилинмоқда. Ҳисоб-китоблар шуни кўрсатмоқдаки, хом ашё эмас, ип-калавани экспорт қилсак, толага нисбатан 1,4 марта кўп маҳсулотни экспорт қиламиз. Агар пахтани тайёр маҳсулот қилиб сотадиган бўлсак, экспорт ҳажми 6 баробар кўпаяди” деб таъкидлаб ўтдилар [2].

Табиий толалардан ишлаб чиқарилган маҳсулотларга дунёда талаб ортиб бораётган бугунги кунда Ўзбекистон енгил саноати жаҳон бозорида фақатгина пахта толасини етказиб берувчи сифатида эмас, балки тўқимачилик маҳсулотларини экспорт қилувчи йирик давлат сифатида танилиши учун ҳам кенг имкониятларга эга. Шундай имкониятлардан бири, сифатни таъминлаган ҳолда маҳсулот таннархини пасайтириш ҳисобланади.

Тўқимачилик корхоналарида маҳсулот таннархида хом ашёга кетган харажатлар салмоғи 65-75 %ни ташкил этади. Шу боисдан ҳам, корхонани ривожлантириш стратегиясини ишлаб чиқишда хом ашё сарфини қисқартириш, таннархни пасайтириш ҳисобига корхонанинг фойдасини ошириш йўлларини тадқиқ этиш алоҳида аҳамиятга эга [1].

Хом ашё сарфи тўқимачилик саноатининг етакчи тармоқларидан ҳисобланган йигирув корхоналарида айниқса, жуда юқори бўлиб, маҳсулот ишлаб чиқаришда толалар аралашмаси таркибини тўғри белгилашга боғлиқ. Йигирув корхоналарида толалар аралашмаларининг таркибини оптималлаштиришда бир томондан тайёрланган толалар аралашмасининг қиймати арзонлашиши талаб этилса, иккинчи томондан, тола аралашмаси сифатларига қўйилган талаб режа даражасида бўлиши лозим. Толалар аралашмасининг таркибини аниқлаш жуда катта меҳнат талаб қиладиган жараёндир. Чунки, тола аралашмасини, таркибини аниқлашда пахта толасининг селекцияси, узилиш узунлиги, штапел узунлиги ва ҳ.к.лар инобатга олиниши лозим.

Бундан ташқари тола аралашмасида турли толалар, яъни пахтанинг лавсан, вискоза, штапелъ ва бошқа толалар билан аралашмалар тайёрланиши, толалар аралашмасини таркибини белгилашда тайёрланиладиган материалларнинг физик, химик хусусиятларига маъум талаблар қўйилиши инобатга олинса, муаммони ҳал қилиш янада мукаммаллашади. Юқорида айтилганлардан келиб

чиқиб, толалар аралашмаларининг таркибини оптималлаштириш кўп вариантли масалага айланади ва бунда албатта, масаланинг математик моделини тузиш керак. Лойиҳалаштирилаётган толалар аралашмаларининг таркибини оптималлашда асосий талаб бу хом ашё харажатлари миқдорини камайтиришдир, чунки йигирув корхоналарида тайёр маҳсулот таннархининг 80-90 %ини хом ашёга кетган харажатлар ташкил этади. Хом ашё харажатлари миқдори аралашма оғирлиги бирлигини қиймати, толалар таркибини калавадан чиқиш фоизи бўйича қиймати, калава таркибидаги хом ашё қиймати кўрсаткичларида ўз аксини топади.

Йигирув корхоналарида толалар аралашмалари таркибини оптималлаштириш учун чизиқли дастурлаш усулидан фойдаланишни мақсадга мувофиқ, деб ҳисоблаймиз. Биринчи босқичда шартли белгилар киритамиз.

i – толалар аралашмасининг индекси (i = 1, n), X_i – i турдаги толанинг аралашмадаги нисбий қиймати, L_i – i турдаги толанинг узилиш узунлиги, P_i – i турдаги толанинг мустаҳкамлик даражаси, S_i – i турдаги толанинг ифлосланиш даражаси, W_i – i турдаги толадан калава ип чиқиш фоизи, R_n – режалаштирилган узилиш узунлиги, P_n – режалаштирилган мустаҳкамлик даражаси, S_n – режадаги ифлосланиш даражаси, W_n – режа бўйича толадан калава ип чиқиш фоизи, C_i – i турдаги толанинг 1 кг қиймати, C_n – режа бўйича белгиланган 1 кг қийматидир.

Муаммонинг математик моделини тузамиз. Мақсад функцияси муаммони қўйилиш шартига боғлиқ бўлади:

1. Тола аралашмасининг таркибида 1 турдаги толалар қийматини арзонлаштириш бўйича. $L(X) = \sum C_i \cdot X_i \rightarrow min$

2. Тола аралашмасининг таркибида толалар турини пишиқлик даражасини ошириш бўйича. $L(X) = \sum P_i \cdot X_i \rightarrow max$

3. Тола аралашмасининг таркибида толалар турини узилиш узунлигини ошириш бўйича. $L(X) = \sum R_i \cdot X_i \rightarrow max$

4. Тола аралашмасининг таркибида толалар тури бўйича ифлосланиш даражасини камайтириш бўйича. $L(X) = \sum S_i \cdot X_i \rightarrow min$

5. Тола аралашмасининг таркибида толалар тури бўйича калава ип чиқиш фоизини ошириш бўйича. $L(X) = \sum W_i \cdot X_i \rightarrow max$

Бу мақсадларга эришиш учун қуйидаги чегаравий шартларга риоя қилиш керак:

Мустаҳкамлик даражаси бўйича $\sum P_i \cdot X_i \geq P_n$, узилиш узунлиги бўйича $\sum R_i \cdot X_i \geq R_n$, ифлосланиш даражаси бўйича $\sum S_i \cdot X_i \leq S_n$, калава ип чиқиш фоизи бўйича $\sum W_i \cdot X_i \geq W_n$, маҳсулотнинг қиймати бўйича $\sum C_i \cdot X_i \leq C_n$, компонентларнинг комплектлик шарти бўйича $\sum X_i = 1$, компонентларнинг тола аралашмасидаги нисбий қиймати бўйича $X_i \leq \lambda_i$, ўгарувчиларнинг манфий бўлмаслик шарти $X_i \geq 0$.

Толалар аралашмаси таркибини оптималлаштиришда чизиқли дастурлаш усулидан фойдаланган ҳолда, аниқ шарт-шароитлар учун толалар аралашмаларининг таркибини оптималлаштиришнинг иқтисодий математик моделини тузамиз. Фабрикага 4 хил навдаги пахта толаси келтирилган бўлсин [3]:

1-жадвал

Толанинг техник-иқтисодий кўрсаткичлари

Пата нави	**Тола тури индекси**	**1 тонна пахтанинг улгуржи қиймати, млн. сўм (C_i)**	**Толадан калава ип чиқиш фоизи**	**Толанинг штапель узунлиги мм (L_i)**	**Толанинг узилиш узунлиги сН, (R_i)**
I	1	27,3	85,7	28,6	4,5
II	2	25,5	84,2	27,2	4,15
III	3	20,5	85,1	26,5	4,06
IV	4	14,3	83,4	27	3,51
Режа бўйича			86 гача	27,3 дан юқори	4,2 дан юқори

Манбаа: “Ўзтўқимачиликсаноат” уюшмаси маълумотлари асосида муаллиф ишланмаси.

Бунда шундай тола аралашмасининг таркибини аниқлаш лозимки, унинг техник-иқтисодий кўрсаткичлари режалаштирилаётгандан ёмон бўлмаслиги ва қиймати минимал бўлиши керак. Мақсад функция толалар масса бирлиги қийматини арзонлаштириш бўйича тузилади ва қуйидаги кўринишга эга бўлади.

$$27{,}3X_1 + 25{,}5X_2 + 20{,}5X_3 + 14{,}3X_4 \to min$$

Чегаравий шартлар қуйидаги кўринишга эга:

1. Аралашманинг комплекслиги бўйича.

$$X_1 + X_2 + X_3 + X_4 = 1$$

2. Толанинг штапель узунлиги бўйича.

$$28{,}6X_1 + 27{,}2X_2 + 26{,}5X_3 + 27X_4 \geq 27{,}3$$

3. Толанинг узилиш узунлиги бўйича.

$$4{,}54X_1 + 4{,}15X_2 + 4{,}06X_3 + 3{,}51X_4 \geq 4{,}2$$

4. Толанинг калавадан чиқиш фоизи бўйича.

$$85{,}7X_1 + 84{,}2X_2 + 85{,}1X_3 + 83{,}4X_4 \leq 86$$

5. Ўзгарувчиларнинг манфий бўлмаслик шарти.

$$X_1, X_2, X_3, X_4 \geq 0$$

Юқорида келтирилган иқтисодий математик модел симплекс усули алгоритми билан сунъий базис киритиш усули ёрдамида ечилганда, 1 т тола

аралашмаси минимал қиймати 21,9 млн. сўм бўлиб у қуйидаги векторларга мос келади.

$$X = (X_1; X_2; X_3; X_4) = (0{,}4198; 0{,}5313; 0; 0{,}0489)$$

Бундан шундай иқтисодий хулоса келиб чиқадики, агарда тола аралашмаси таркибида 1-чи навли пахта толасидан 41,98 %, 2-чи навлидан 53,13 %, 4-чи навлидан 4,89 % иштирок этса, минимал қийматга эга бўлиб, 1 т тола аралашмаси учун 21,9 млн. сўмга тенг. Бу эса, “Узтекс Ташкент” қўшма корхонаси кўрсаткичига нисбатан 2,24 млн. сўмга кам, бошқача айтганимизда аралашма қийматини 10 %га пасайтиришга эришилади (биз тадқиқот жараёнида “Узтекс Ташкент” қўшма корхонасини статистик маълумотларидан фойдаландик).

Корхонада пахта хом ашёси аралашмасининг минимал қийматини таъминлаш билан бирга, юқори физик механик хусусиятларни сақлаши бўйича ҳам оптималлаштириш мумкин. Мақсад функция учун кўрсаткич сифатида толаларнинг узилиш узунлигини оламиз. Унда иқтисодий математик модел қуйидаги кўринишга эга бўлади.

$$L(X) = 4{,}54X_1 + 4{,}15X_2 + 4{,}06X_3 + 3{,}51X_4 \to max$$

Чегаравий шартлар қуйидаги кўринишга эга:

$$X_1 + X_2 + X_3 + X_4 = 1$$
$$85{,}7X_1 + 84{,}2X_2 + 85{,}1X_3 + 83{,}4X_4 \leq 86$$
$$28{,}6X_1 + 27{,}2X_2 + 26{,}5X_3 + 27X_4 \geq 27{,}3$$
$$27{,}3X_1 + 25{,}5X_2 + 20{,}5X_3 + 14{,}3X_4 = 21{,}9$$
$$X_1, X_2, X_3, X_4 \geq 0$$

Бу кўринишдаги масалани ечиб, тола аралашмасининг узилиш узунлигини 4,282 сН гача етказамиз ва тола аралашмасининг қиймати минимал ҳолда қолади. Ишлаб чиқариш шароитида бу кўрсаткичлардан ташқари яна кўпгина қўшимча кўрсаткичлар, яъни толанинг пишиқлиги, ифлослиги, тола таркибида айрим компонентларнинг улуши кабилар киритилади ва бу масаланинг кўп вариантларда ечилишини талаб этади.

Маълумки, йигирув корхоналарида толалар аралашмасини таркибини оптималлаштириш масаласини ҳал қилишда, алоҳида навдаги тола турлари тойларда аниқланади ва аралашмадаги компонентларнинг улушлари қиймати ҳисобланади. Шунинг учун толалар аралашмасини таркибини аниқлашда иштирок этувчи толанинг улушини тойларда аниқлаш мақсадга мувофиқ бўлади ва бу масала чизиқли дастурлаш масаласидан бутун сонли дастурлаш масаласига айланади.

Толалар аралашмасининг таркибини иқтисодий математик моделини бутун сонли дастурлаш масаласи кўринишида ифодалашда чизиқли дастурлаш усулида ечиш учун киритилган шартли белгиларга қўшимчалар киритамиз:

Yi – аралашмада і турдаги хом ашёнинг миқдори (i = 1, n), Qi – бир тойда і турдаги толанинг оғирлиги, Ai – аралашмада і турдаги толанинг иштирок этиши мумкин бўлган максимал қиймати, Mi – титиш агрегатларида бир вақтнинг ўзида титиш мумкин бўлган толанинг миқдори.

Юқорида келтирилган шартли белгилардан фойдаланиб толалар аралашмаси таркибини бутун сонли дастурлаш масаласини қуйидаги кўринишда ифодалаш мумкин. Мақсад функцияси:

$$L(X) = \sum Q_i \cdot C_i \cdot Y_i \rightarrow max$$

Бу мақсадларга эришиш учун қуйидаги чегаравий шартларга риоя қилиш керак.

1. Бир тойда і турдаги тола массасини мустаҳкамлик даражаси бўйича.

$$(\sum Q_i \cdot P_i \cdot Y_i)/(\sum Q_i \cdot Y_i) \geq P_g$$

2. Бир тойда і турдаги тола массасини узилиш узунлиги даражаси бўйича.

$$(\sum Q_i \cdot R_i \cdot Y_i)/(\sum Q_i \cdot Y_i) \geq R_g$$

3. Бир тойда і турдаги тола массасини ифлосланиш даражаси бўйича.

$$(\sum Q_i \cdot S_i \cdot Y_i)/(\sum Q_i \cdot Y_i) \leq S_g$$

4. Бир тойда і турдаги тола массасини узилиш узунлиги бўйича.

$$L_{min} \leq (\sum Q_i \cdot L_i \cdot Y_i)/(\sum Q_i \cdot Y_i) \leq L_{max}$$

5. Аралашмада і турдаги тола узунлигини максимал қатнашиш қиймати бўйича шарти. $Y_i \leq A_i$

6. Титиш агрегатларида жойлаша оладиган тола миқдорини белгиловчи шарт. $\sum Q_i \cdot Y_i = M$

7. Ўзгарувчиларнинг манфий бўлмаслик ва натижаларнинг бутун сон бўлишлик шарти. $Y_i \geq 0$

Юқорида келтирилган ифодаларга математик ўзгартиришлар киритамиз ва қуйидагича ёзамиз.

1. $\sum Q_i \cdot P_i \cdot Y_i \geq P_g \sum Q_i \cdot Y_i \; \sum Q_i \cdot P_i \cdot Y_i - P_g \sum Q_i \cdot Y_i \geq 0$

$$\sum Q_i \cdot Y_i \cdot (P_i - P_g) \geq 0$$

2. $\sum Q_i \cdot R_i \cdot Y_i \geq R_g \sum Q_i \cdot Y_i \; \sum Q_i \cdot R_i \cdot Y_i - R_g \sum Q_i \cdot Y_i \geq 0$

$$\sum Q_i \cdot Y_i \cdot (R_i - R_g) \geq 0$$

3. $\sum Q_i \cdot S_i \cdot Y_i \leq S_n \sum Q_i \cdot Y_i \; \sum Q_i \cdot S_i \cdot Y_i - S_n \sum Q_i \cdot Y_i \leq 0$

$$\sum Q_i \cdot Y_i \cdot (S_i - S_n) \leq 0$$

4. $\sum Q_i \cdot L_i \cdot Y_i \geq L_{min} \sum Q_i \cdot Y_i \; \sum Q_i \cdot L_i \cdot Y_i - L_{min} \sum Q_i \cdot Y_i \geq 0$

$$\sum Q_i \cdot Y_i \cdot (L_i - L_{min}) \geq 0 \sum Q_i \cdot L_i \cdot Y_i \leq L_{max} \sum Q_i \cdot Y_i$$

$$\sum Q_i \cdot L_i \cdot Y_i - L_{max} \sum Q_i \cdot Y_i \leq 0$$

5. $Y_i \leq A_i$ 6. $\sum Q_i \cdot Y_i = M$ 7. $Y_i \geq 0$ ва бутун сон.

Келтирилган тола аралашмасининг таркибини оптималлаштириш бутун сонли дастурлаш масалаларидан ҳисобланиб, Гаморининг 1-алгоритми ёрдамида, корхонада ишлаб чиқарилаётган калава ипларининг физик ва механик хосса-хусусиятларига боғлиқ ҳолда ечиш мумкин.

Юқорида олиб борилган таҳлиллар натижасида қуйидагича хулоса қилишимиз мумкин:

– бугунги кунда ярим тайёр тўқимачилик маҳсулотларини сотиш ўрнига, тайёр тўқимачилик маҳсулотларини экспорт қиладиган бўлсак, 6 баробаргача экспорт ҳажмини ошириш мумкин;

– тўқимачилик корхоналарида ишлаётган ходимларни малакасини ошириш ҳамда замонавий технологияларни жалб этиш, корхона ва маҳсулот рентабеллигини кўтарилишида асосий омиллардан ҳисобланади;

– тола аралашмасининг таркибида 1 турдаги толалар қийматини арзонлаштириш бўйича математик модел тузиб, чизиқли дастурлаш усулидан фойдаланиб, маҳсулот таннархини 10 %гача арзонлаштириш мумкин;

– корхонада пахта хом ашёси аралашмасининг минимал қийматини таъминлаш билан бирга, юқори физик механик хусусиятларни сақлаши бўйича ҳам оптималлаштириш мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Йўлдошев Н., Юсупов С., Захидов Ғ. Менежмент асослари ва бизнес режа. Дарслик. –Т.: “Фан ва технология”, 2016, –244 б.

2. Ш.М.Мирзиёев. Буюк келажагимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қурамиз. –Т.: Ўзбекистон, 2017 й., 22-бет.

3. “Ўзтўқимачиликсаноат” уюшмасининг расмий маълумотлари.

ХИЗМАТ ИТЛАРИНИ УМУМИЙ МАШҚ КУРСИГА ЎРГАТИШ МЕТОДОЛОГИЯСИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ ЙЎЛЛАРИ (БОЖХОНА ОРГАНЛАРИНИНГ МИЛЛИЙ КИНОЛОГИЯ МАРКАЗИ МИСОЛИДА)

Каримжонова Мунаввар Ибрагимовна
Ўзбекистон Республикаси Иқтисодиёт ва молия вазирлиги ҳузуридаги Божхона қўмитасининг Божхона институти “Иқтисодий ва ижтимоий фанлар” кафедраси доценти, и.ф.ф.д (PhD), божхона хизмати полковниги
KMI23021967@gmail.
https://doi.org/10.5281/zenodo.7611967

Аннотация: Ушбу мақолада Ўзбекистон Республикаси ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар тизимида кинология хизматининг аҳамияти, жумладан, божхона органлари тизимида миллий кинология марказининг ўрни ва хизмат фаолияти, хизмат итларини умумий машқ курсига ўргатиш методологиясини илғор халқаро тажрибалар асосида ташкил этиш ва такомиллаштириш масалалари ёритилган. Шунингдек, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларга хизмат итларининг тайёрлашда ўқув-ўргатув жараёнини ривожлантириш ва янги инновацион методологияларни жорий этиш бўйича илмий таклиф ва тавсиялар келтирилган.

Таянч сўзлар: божхона фаолияти, кинология хизмати, кинология, хизмат итлари, умумий машқ курси, ит зотлари, ўргатиш усуллари, новербал усул, кўникма шакллантириш.

Abstract: In this article, the importance of canine service in the system of law-enforcement bodies of the Republic of Uzbekistan, including the role and service activities of the national canine center in the system of customs bodies, organization of the methodology of training service dogs to a general training course based on advanced international experiences and improvement issues are highlighted. Also, scientific proposals and recommendations are given for the development of the educational process and the introduction of new innovative methodologies in the training of service dogs for law enforcement agencies.

Keywords: customs activity, canine service, canine, service dogs, general training course, dog breeds, training methods, non-verbal method, skill formation.

КИРИШ

Божхона органлари тизимида ҳам бир қатор ислоҳотлар амалга оширилиб келинди. Ташқи иқтисодий фаолият соҳасида давлат хизматларининг шаффофлигини ва улардан эркин фойдаланиш имкониятини, мамлакатнинг

иқтисодий манфаатларини ҳисобга олган ҳолда, экспорт-импорт операцияларининг мутаносиблигини таъминлаш тадбиркорлик фаолиятини жадал ривожлантириш, инвестиция ва экспорт салоҳиятини ошириш, аҳолининг турмуш шароити ва сифатини яхшилашнинг энг муҳим шартлари ҳисобланади. Шунингдек, божхона фаолияти самарадорлигини ошириш, миллий иқтисодиётни ҳимоя қилиш, контрабанда ва контрафакт маҳсулотларни олиб киришнинг олдини олиш вазифаларини самарали бажариш ҳамда қонун йўли билан таъқиқланган товарларнинг яъни қурол-яроғ, портловчи, наркотик моддаларни ноқонуний равишда мамлакатимиз ҳудудига олиб кирилиши ва ундан олиб чиқилишининг олдини олиш борасида Давлат божхона органлари тизимида Миллий кинология хизмати катта ўрин тутади.

Юқоридагилардан келиб чиққан ҳолда айтиш мумкинки, замон талабидан келиб чиққан ҳолда Ўзбекистон миллий кинологиясида кинологларни тайёрлашда халқаро тажрибалар асосида янги инновацион технологияларни қўллаш орқали хизмат итларини тайёрлаш жуда муҳим ва долзарб бўлган масалалардан биридир.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Божхона маъмуриятчилигини ислоҳ этиш ва Ўзбекистон Республикаси давлат божхона хизмати органлари фаолиятини такомиллаштириш тўғрисида” 2020 йил 5 июндаги ПФ-6005-сон Фармонига мувофиқ [1] Ўзбекистон Республикаси Давлат божхона қўмитасининг Миллий кинология марказида кинологларни тайёрлаш, хизмат итларини ўргатиш ва сотиш, шунингдек, жисмоний ва юридик шахсларга ветеринария соҳасида пуллик хизмат кўрсатиш соҳасидаги фаолиятни ҳуқуқий тартибга солиш мақсадида Вазирлар Маҳкамасининг 2021 йил 18 январдаги “Ўзбекистон Республикаси Давлат божхона қўмитасининг Миллий кинология маркази фаолиятини янада ривожлантириш ва такомиллаштириш тўғрисида”ги 21-сон қарори қабул қилинган[3].

Ушбу қарорлар асосида Миллий кинология маркази олдига божхона органларида кинология хизматини такомиллаштириш, Марказда наслчилик ишлари самарадорлигини тубдан ошириш, кинологлар тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш, хизмат итларини тайёрлаш ҳамда ушбу йўналишда кадрлар салоҳиятини юксалтириш, шунингдек, мазкур соҳада самарали халқаро ҳамкорликни амалга ошириш бўйича биринчи галдаги устувор вазифалар белгиланди[3].

МАВЗУГА ОИД АДАБИЁТЛАР ШАРҲИ.

Жаҳонда кинологларни тайёрлаш ва улар томонидан хизмат итларини бошқаришга ўргатишнинг халқаро тажрибалари шуни кўрсатадики, жумладан, 2007 йилда қабул қилинган Исроил давлати тажрибаси мавжуд бўлиб, уларнинг ўзига хос услуб (метод)лари қўлланилмоқда.

Германияда XIX аср оҳирларида немис овчаркаларнинг янги зоти яратилган.

Германиялик машҳур ҳарбий ротмистер Макс Эмиль Фредерик фон Штефаниц 1899 йилда “Немес овчаркалари Жамияти”да илк бора немис овчаркаси зотини яратишида янги стандартлари қабул қилинишида ва улар зотларини такомиллаштириш борасида улкан ҳисса қўшган [4].

Россиялик бир қатор олимлар В.П.Васильев, Л.В.Крушинский, И.П.Павлов, Е.Н. Мычко, Беленький В.А, Н.П. Дьяченко, И.В, Новикова, В.И.Давыденко, А.П Беднарлар томонидан итларнинг зотлари, уларнинг биологик тузилиши, асаб тизимлари ҳамда уларни тайёрлаш борасида ҳамда Т.О.Бунькова [6] А.А.Вотинов, С.Л. Бобырь, П.С. Осиповлар томонидан ҳарбий итларни тайёрлаш асослари, Л.Ю.Денисова, В.С. Дорофеев, В.А. Демьянов, Дон Сильвия-Стасиевич ва Ларри Кейлар [4] томонидан эса кинологларни тайёрлашда касбий тайёргарлигини такомиллаштириш масалаларида илмий тадқиқот ишлари олиб борилган.

Шунингдек, замонавий рус олимлари P.C. Belkin, B.T. Bezlepkin, A.I. Vinberg, E.V. Garitovskaya, V.N. Grigoryev, C.B. Gurdin, Yu.T. Tree-gin, P.P. Ishchenko, V.N. Maxov, M.P. Polyakov, M.V. Saltevskiy, V.I. Staro-voitov, E.A. Semenov, Л.Ю. Денисовалар [6] томонидан Россияда ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларида кинологлар фаолиятининг ташкилий-ҳуқуқий асосларини аниқлаш ва такомиллаштириш борасида илмий тадқиқот ишлари олиб борилган.

Ўзбекистонлик олим, иқтисод фанлари доктори, профессор Р.А.Турапов [6] томонидан Ўзбекистон Республикасида божхона фаолиятини самарадорлигини ошириш услубияти, ҳолати, асосий йўналишлари бўйича ўз тадқиқотларини олиб борган.

Мамалакатимизда олиб борилаётган туб ислоҳотлар заминида барча соҳалар каби, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларда ҳам жумладан, кинология йўналишида соҳа фаолиятига хизмат итларини тайёрлашда янги инновацион технологияларни жумладан масофадан бошқариш амалиётини ўқув-ўргатув жараёнларига қўллаш методологияларини такомиллаштириш масалалари долзарб вазифаларга айланган.

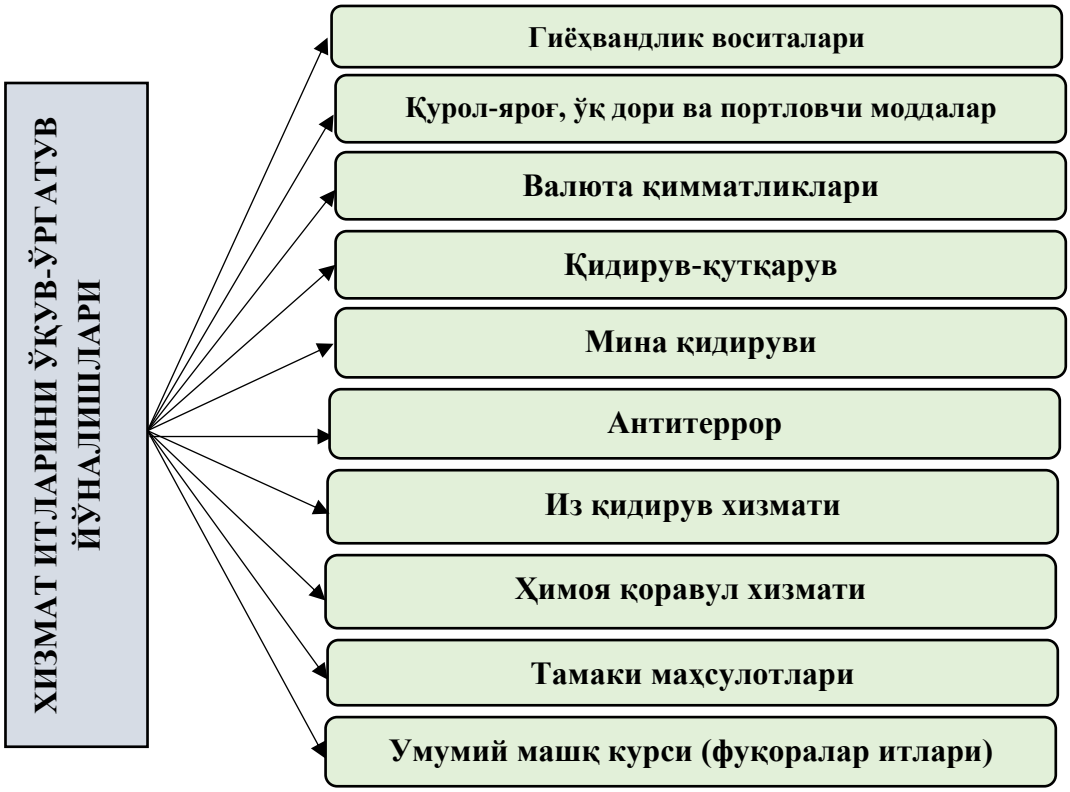
Бу борада божхона органлари тизимида амалга оширилаётган туб ислоҳотлар негизида инсон омилисиз рақамлаштириш асосида коррупциядан ҳоли тизимга айлантириш масалалари бош мақсад қилиб белгиланган.

Бу боради Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 27 апрел кунидаги “Божхона маъмуриятчилигини янада такомиллаштиришга доир қўшимча чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-122-сон Фармонида 2022-2023 йилларда божхона органлари хизмат фаолиятида божхона расмийлаштируви жараёнларини рақамлаштириш бўйича йўл харитаси 2- иловага мувофиқ

тасдиқланган. Жумладан Давлат божхона қўмитаси Миллий кинология маркази фаолиятида кинология ва ветеринария хизматларидаги жараёнларни рақамлаштириш бўйича “Рақамли кинология” ахборот тизимини яратиш вазифалари белгиланган[2].

ТАҲЛИЛ ВА МУҲОКАМАЛАР

Таъкидлаш жоизки, Давлат божхона қўмитасининг Миллий кинология марказида бугунги кунда қуйидаги йўналишлар бўйича хизмат итлари тайёрланиб келинмоқда (1-расм).

1-расм. Миллий кинология маркази томонидан хизмат итлари тайёрлаш бўйича йўналишлари[27]

Шунингдек, Миллий кинология марказида ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларнинг хизмат фаолиятида фойдаланиш учун хизмат итларини махсус йўналишга масофадан бошқаришга ўргатиш методологиясини яратиш борасида илмий-амалий ишлари олиб борилмоқда. Ушбу методологияни яратиш ва ўқув-ўргатув жараёнига тадбиқ этиш борасида бир қатор олимларнинг методологиялари ҳамда хизмат итини масофадан бошқаришга ўргатиш методларини аниқлашда ит зотларини танлаш борасида жаҳон тажрибалари ўрганилган.

[27] Маълумотлар асосида муаллифлар ишланмаси.

Машхур рус олимлари И.П.Павлов ҳамда Л.В.Крушинский таълимотлари асосида улар табиатининг физиологик асослари - ҳаёт жраёнлари, ҳатти-ҳаракатлари, психологик омиллар-инстинкт ва рефлекслар ҳамда олий асаб фаолиятлари ўрганилди ва таҳлил қилинди. Натижада ушбу итларда идрок қилиш қобилияти қанчалик юқори даражада бўлса, асабий зўриқишларга учраши хавфи шунчалик юқори бўлар эканлиги аниқланди.

Шу боис, хизмат итини ҳар қандай йўналишларда ўргатишда энг аввало умумий машқ курсларини пухта ўргатишни тақозо этади. Бу борада Божхона органлари Миллий кинология марказида хизмат итларини умумий машқ курсига ўргатиш методологияси мавжуд бироқ янги инновацион технологияларни қўллаш асосида махсус йўналишларга тайёрлаш методологиясини илғор хорижий тажрибалар асосида такомиллаштириш мақсадга мувофиқ.

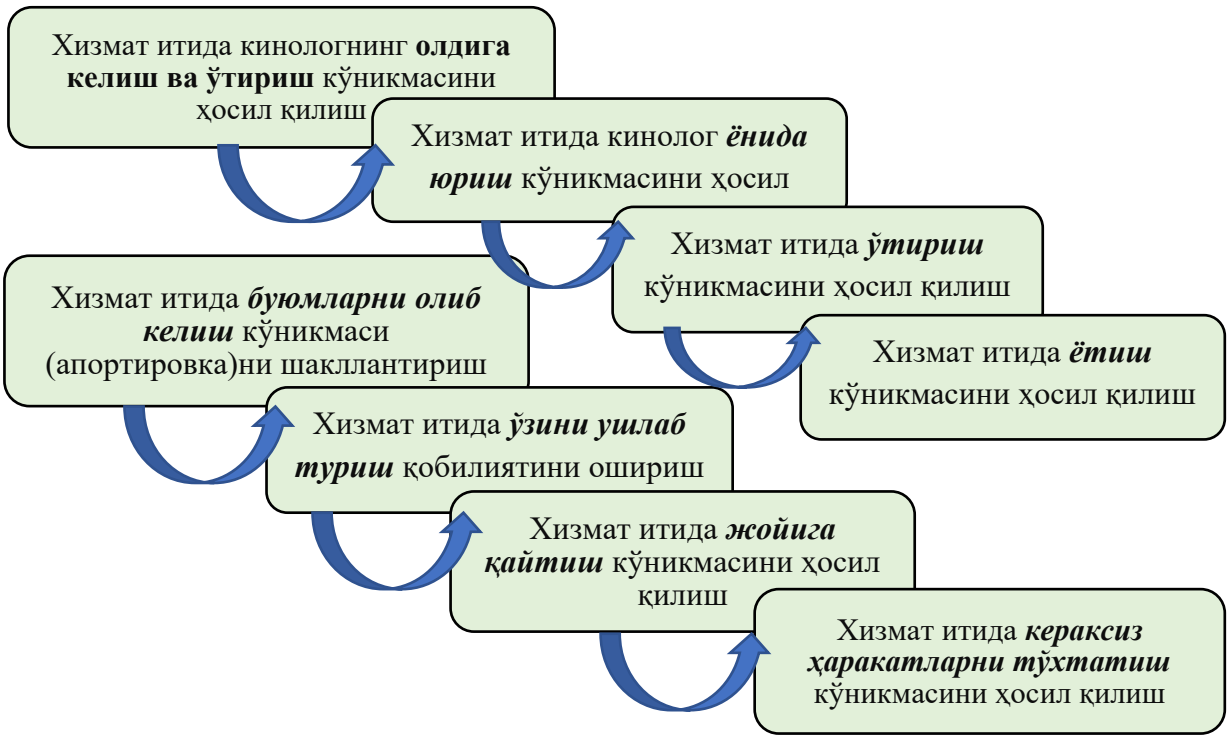
Бугунги кунда божхона постларида махсус тайёрланган хизмат итларидан муваффақиятли фойдаланиб келинмоқда ҳамда, улардан фойдаланиш самарадорлигини ошириш мақсадида замонавий технологияларни жорий этиш ва қўллаш ишлари ташкил этилган.

Кузатишлар натижасида шу нарса аниқланганки - итлар бир қатор ҳаддан ташқари қимматли туғма сифатларга эга бўлади. Улар узоқ ва тез чопа олиши мумкин бўлиб, бу хусусият итдан турли хил хизматларда фойдаланишда жуда муҳим ҳисобланади шунингдек, итлар ўз жойини тез ёдда сақлайди ва янги шароитларга жуда енгил мослашади.

Хизмат итларини ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар тизимига хизмат фаолиятида фойдаланиш учун махсус йўналишлар бўйича (қурол-яроқ, портловчи ва наркотик моддалар, валюта қимматликлари ва бошқалар) тайёрлашда юқорида келтирилган олтин қоидалар асос қилиб олишни талаб этади.

Таъкидлаш жоизки, хизмат итини бошқариш ва уни муваффақиятли ўргатишнинг асосий шартларидан бири – бу ит билан кинолог ўртасида тўғри ва мустаҳкам алоқа ўрнатишдир. Алоқа ўрнатишдан асосий мақсад итни ўз эгасига ишонтириш ва унга кўниктиришдир. Бунинг учун ўргатувчи доимо ўзига бириктирилган хизмат итини тўғри сақлаши, парваришлаши ва озуқалантириши керак бўлади. Алоқа ўрнатишда ўргатувчи итга эҳтиётқорлик билан муомала қилиши, қўполлик билан уни қўрқитиб қўймаслиги, лекин ўзининг буйруқларини итга қатъий ва аниқ бажартириши лозим бўлади.

Шу боис, бизнинг фикримизча хизмат итларини умумий машқ курсига ўргатишда қуйидаги медология асосида босқичма-босқич ўргатиб бориш мақсадга мувофиқдир (1-расм).

2-расм. Кинолог ва хизмат ити ўртасида алоқа ўрнатиш методи[28]

Ушбу методда хизмат итлари умумий машқ ва махсус машқ курси курсига ўргатиш жараёнида хизмат итида яшириб қўйилган буюм ёки моддани қидириб топишда унинг модда ва бумларга тегиши, тишлаши каби камчиликлар аиқланган ҳамда уни қайта қидирувга йўналтиришда хизмат итига овоз ва ишоралар орқали йўналтириб амалий машғулотлар олиб борилган.

ХУЛОСА ВА ТАКЛИФЛАР

Юқорида келтирилган маълумот ва таҳлиллар шуни кўрсатдиги, бизнинг фикримизча хизмат итларини айнан махсус машқ курси кўникмалари бўйича амалий машғулотларида яъни моддани қидириб топганида белги беришга ўргатиш жараёнида, унинг топилган моддага тегиши, тишлаши каби камчиликранини хизмат итини бошидан қайта қидирувга йўналтириш орқали новербал (овоз ва ишоралар билан таъсир этмасдан) усулда камчиликларини бартараф этиш мақсадга мувофиқ.

Натижада хизмат итларини умумий ва махсус машқ курси бўйича тайёрлаш натижасида хизмат итларининг турли обьектларни қидирув жараёнида уларга актив равишда зарар етказмаслик ҳолатлари камаяди.

Шунингдек, умумий ва махсус машқ курси кўникмалари бўйича яширилган моддани қидириб топганда белги беришга ўргатиш жараёнида, хизмат ити актив усулда белги берганда, уни новербал усулда камчиликлари бартараф этиш

[28] Ўқув-ўргатув машғулотлари асосида муаллиф ишланмаси.

орқали кейинги машғулотларда хизмат итида ушбу камчиликлар такрорланмаслигига ҳамда аста-секин йўқолиб боришига эришилади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Божхона маъмуриятчилигини ислоҳ этиш ва Ўзбекистон Республикаси давлат божхона хизмати органлари фаолиятини такомиллаштириш тўғрисида” ПФ-6005-сон Фармони. 2020 йил 5 июндаги.

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Божхона маъмуриятчилигини янада такомиллаштиришга доир қўшимча чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-122-сон Фармони. 2022 йил 27 апрель.

3. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Ўзбекистон Республикаси Давлат божхона қўмитасининг Миллий кинология маркази фаолиятини янада ривожлантириш ва такомиллаштириш тўғрисида”ги 21-сон қарори. 2021 йил 18 январь.

4. Макс Эмиль, Фредирик фон Штефаниц. “Олтин қоидалар”.

5. Степанов В. “Все о дрессировке собак” Масква, 2020 г.

6. М.Каримжонова, Ф.Қаҳҳоров, М.Алиев ва бошқалар. “Қуролланган жиноятчиларни ушлаш ва зарарсизлантиришда хизмат итларини турли тўсиқлардан ўтишга ўргатиш асослари” ХФУ ўқув қўлланма. Божхона институти босмахонаси. 2022 й.

7. Дон Сильвия-Стасиевич ва Ларри Кей. Дрессировка без наказания.-Москва:Экмо, 2021.-352 с.

LIRIK ASARNING LINGVISTIK EKSPERTIZASI
LINGUISTIC EXAMINATION OF ALYRICAL WORK

Suvonov Zavqiddin
Termiz davlat universiteti dotsenti v.b. PhD
zsuvanov@tersu.uz
https://doi.org/10.5281/zenodo.7616593

Annotatsiya. Maqolada she’riy matnni tahlil qilishda ma’lum adabiy kategoriyalarga e’tibor berish lozimligi, tilning leksik vositalarini diqqat markazida tutish zarurligi, badiiy matnda she’riy asar nasrga qaraganda o‘ziga xoslik kasb etishi. Xususida gap boradi

Abstract. In the article, it is necessary to pay attention to certain literary categories in the analysis of the poetic text, the need to focus on the lexical means of the language, and the fact that the poetic work in the artistic text acquires uniqueness compared to the prose. It will be discussed in detail

Kalit so‘z. Lirik asar, obraz tabiati, lingvistik ekspertiza, badiiy matn, bahsli matn.

Keyword. Lyric work, image nature, linguistic expertise, artistic text, controversial text.

Badiiy matnda misradagi so‘zning ma’no va emotsional sig‘imi matnning sintaktik tuzilishiga chambarchas bog‘langan bo‘ladi. Badiiy matnda sintaktik bog‘lanishlar qanchalik kam bo‘lsa, uning semantik vazifalari shunchalik ahamiyatli. Shunda lirik asar shunchalik assotsiativ va obrazli bo‘ladi. Lirik asar tahlilida obraz tabiatini lingvistik ekspertiza qilish – bu matn maqsadini chuqurroq tushunish uchun adabiy asarga tanqidiy fikrlashni qo‘llash. Bu albatta, bahsli matn, ya’ni shaxs bilan bog‘liq bo‘ladi. Yoki diniy, irqiy, jinsiy, nasliy, etnik kamsitilish kabi muammolar bilan ham yuzaga chiqishi mumkin. Badiiy matnni tekshirish she’riy asarni so‘zlab berish yoki to‘g‘ridan-to‘g‘ri iqtibos keltirish o‘rniga, uni o‘rganish va sharhlash orqali ko‘tarilayotgan muammoga oydinlik kiritiladi. Bu o‘quvchiga she’riy matnning haqiqiy mukammalligini to‘liq tushunishga yordam beradi. Ko‘chirmani tekshirayotgan shaxs ma’lum bir parchani chuqur o‘rganadi. Asar mazmunini yanada kengroq ko‘rib chiqish imkonini beruvchi adabiy vositalar va elementlarni qidiradi.

Poeziyada real hayot haqiqatini aks ettirish muhim badiiy tamoyil sanaladi. Biroq bunga amal qilish har qanday ijodkorga ham nasib etavermaydi. Haqiqatni o‘z asarida qaror toptirish uchun muallifdan yana azmu-shijoat, mard kishilarga xos jasorat va yuksak e’tiqod ta’lab etiladi. Badiiy asar mutolaasi muallif o‘quvchi o‘rtasida psixologik retsepsiya jarayonining vujudga kelishini ta’minlaydi. Badiiy asarning

mavzu ko‘lami, ko‘tarilayotgan muammoni o‘quvchiga anglatish masalasi bir tomon bo‘lsa, ijodkorning haq so‘zga qanchalik qodir va sodiq ekanligi bir tomon bo‘lib asar taqdirini belgilaydi. XX asr poeziyasining gultoji deb qaralgan Cho‘lpon ijodida “Oydanda go‘zaldir, kundanda go‘zal” degan umumiy sifatlash bor. O‘sha she’r o‘ynoqi va jarangdor. O‘tgan asr she’riyatida shunday ijodkorlar borki “go‘zal” so‘zini ishlatmasdan ham haqiqiy go‘zallikni tasvirlay olgan.

Lirik asar tahlilida obraz tabiatini lingvistik ekspertiza qilishning uchta asosiy komponenti mavjud. Ularga tushunish, izohlash va tahlil qilish kiradi. Lirik asar tahlilida asar kichik qismlarga bo‘linadi va uzoqroq tekshiriladi. Agar matn kattaroq she’rning bir qismi bo‘lsa, odam adabiy asarni o‘qiyotganda ba’zi nozik tafsilotlar va ma’nolar o‘tkazib yuborilishi mumkin. ekspertiza o‘quvchiga matnning boshqa yo‘l bilan yozilishi mumkin bo‘lgan boshqa muhim jihatlariga vaqt sarflash imkonini beradi. Lirik asar tahlilida obraz tabiatini lingvistik ekspertiza qilish adabiy asar haqida ko‘proq ma’lumot to‘plash akademik muhitda yoki tadqiqot sharoitida amalga oshiriladi. Bu kamdan-kam hollarda zavqlanish uchun bajariladi. Garchi u o‘qishni tushunishga yordam beradigan foydali mashq bo‘lishi mumkin. Tanqidiy fikrlashning bu shakli akademik tekshiruv uchun qimmatli vositadir.

Lirik asarni lingvistik ekspertizasi qo‘rqinchlidek taassurot qoldiradi kishida. Ekspertiza qilish bo‘yicha mutaxassis uchun bu oddiy holat. Mashinada A nuqtadan B nuqtaga borish uchun, xaritani, yozma yo‘nalishlarni, Shuningdek, barcha alohida qismlar yoki burilishlarni tushunish, geolokatsiya va navigatorni o‘rnatish kabi. Bu ko‘pincha qaysi hududlar sizni ag‘darib yuborishi mumkinligini va shaharning qaysi yo‘nalishidan boradigan joyga yaqinlashishingiz kerakligini aniqlashga yordam beradi. Lirik asar lingvistik ekspertizasida ham xuddi Shunday holat kuzatiladi. She’riy asarni ekspertiza qilish o‘qish yo‘nalishlariga o‘xshab ketadi.

Har qanday badiiy matn ekspertining vakolatlari, shu jumladan mutaxassis tilshunos, adabiyotshunos ilmiy tadqiqotlardan sezilarli darajada farq qiladi. Ekspertiza natijalari quyidagilarga asoslanishi kerak. Shubhasiz, amaliy o‘rganilayotgan ishonchli ob’ekt haqidagi bilimlar, nazariy jihatdan isbotlangan ilmiy tadqiqot, munozaralarga sabab bo‘lmagan muhokama, tilshunos lik fanida tashkil etilgan qonunlar umumqabul qilingan ilmiy va amaliy ma’lumotlar bo‘lishi zarur. Ekspert o‘z ishlarini yuritish uchun, faqat shunday tekshirilishi mumkin bo‘lgan natijalar ishonchli deb tan olinadi. Buning uchun sud lingvistik ekspertizasining asoslarini ishlab chiqishda qo‘llaniladigan texnologiya yoki usul empirik asosda tasdiqlangan nazariya va protsessual to‘plamni o‘z ichiga oladi. R.S.Belkin haqli ravishda ta’kidlaganidek, badiiy matnni baholashning mavjud va yangi mezonlarini ishlab chiqish zarur. Bunda usullar orqali samaradorlik, soddalik va ishonchlilik, xavfsizlik va ilmiy metodning maqsadga muvofiqligi e’tiborga olinadi. “Bir qator kriminologik tadqiqotlarning maxsus usullari imkonsiz bo‘lishi mumkin. Usullardagi farq tergov va suddagi ilmiy

tadqiqotlar hamda jinoyat ishlarini tekshirish, amaliy faoliyatni amalga oshirishda yanada ahamiyatli. She’riy matnni yig‘ish, tadqiq qilish va tekshiruv mezonlari orqali dalillash, she’riy asar mazmunidan kelib chiqqan holda baholash yoki sotsialistik talablar munosabati bilan dalillarni to‘plash va tekshirishning belgilangan vositalari orqali amalga oshiriladi[29].

She’riy matnda badiiy funksiyalar ma’lum bir tilning ba’zi bir shevasi orqali lingvistik jihatdan tekshirilishi mumkin. Badiiy vazifalarning bajarilishi unda tildagi kabi iz qoldiradi. Buning qanday bo‘lishi, ya’ni tilning qanday lingvistik xususiyatlarda namoyon bo‘lishi hukmron poetik oqimning tabiatiga ham bog‘liq. Shunday qilib, she’riy asarning lingvistik konservatizmi bilan adabiy til o‘z taraqqiyotida ma’lum jihatdan orqada kesishadi. Adabiy tilning lug‘at tarkibi ma’lum bir yo‘nalishda o‘sib boradi. Uning fonetik tarkibida ba’zi o‘zgarishlar ham bo‘lishi mumkin. Ammo tilning o‘zida uning lingvistik xususiyatlari – leksikologik, morfologik, fonetik talqinlari sifatida qabul qilingan bu izlarning barchasini she’riy tilning o‘ziga xos xususiyati deb atash mumkin emas. Boshqa yo‘nalishlar ustunligi bilan tilda butunlay boshqa izlar qolishi mumkin. Yangi konstruktiv tamoyillar tilning boshqa jihatlariga ham talablar qo‘yadi va uni boshqa yo‘nalishda rivojlanishga majbur qiladi. Biz shu o‘rinda real hayotning badiiy adabiyotda qanchalik yorqin aks etishini o‘zbek she’riyati misolida o‘rganish ham mumkin.

Badiiy matnni muvofiqlashtiruvchi sifatida lingvistik ekspertizadan foydalanish oldingi bandlarni kengaytirish va proeksiyalash uchun potensial nuqta bo‘lib xizmat qiladi. Uning qo‘llanilishi, shuningdek, oldingi gaplarning sababini kiritishga va ma’ruzachi tomonidan aytilgan murakkab fikrlarga biroz jiddiylik kiritishga moyildir. Chunki u oldingi bandlarning holatlari haqida tushuntirish beradi. Bunga ma’no urg‘u berish maqsadida bosh bo‘laklarni atrofini bezash, kengaytirish orqali erishiladi. Jumlalar stilistik jihatdan she’riy matn o‘rtasidagi semantik munosabatni ko‘rsatish uchun qo‘llaniladi va bu til ekspertiga qanday ma’lumot qo‘shayotganini, asosiy ma’lumot nima ekanligini, boshqa ma’lumotlar qanday qo‘shilganligini hamda ma’lumotlarning turli xil nutq pozitsiyasidan anglashilishiga imkon beradi.

Buning mohiyati so‘zlovchi tomonidan qo‘llaniladigan murakkab g‘oyalar o‘rtasida mavjud bo‘lgan semantik munosabatlarni aniqlashdir. Badiiy in’ikos psixologiyasi matn ekspertizasining asosi sifatida, L.Vigotskiyning, bir tomondan, san’atni idrok etish psixologiyasiga, ikkinchi tomondan, tafakkur va tasavvurning rivojlanish qonuniyatlariga oid tadqiqotlarigatayanish mumkin. U nafaqat badiiy didni, estetik iste’dodni, balki ijodiy qobiliyatlarni, og‘zaki bo‘lmagan majoziy fikrlashni rivojlantirish imkoniyatlarini o‘z ichiga oladi.

[29]Қаранг: Белкин Р.С. Учение о методах криминалистических научных исследований. Глава из книги [Белкин Р.С. Ленинская теория отражения С. 369–387.и методологические проблемы советской криминалистики. М., 1970. С. 84–98.] // Бел-кин Р.С. Избранные труды. М.: Норма, 2008.

Lirik asar tahlilida obraz tabiatini lingvistik ekspertiza qilishda provokatsion janrlarni tekshirish ham chuqur, qasddan qilingan holatlar asosida toifalar bo‘yicha tahlil qilinadi:

1) qasddan bag‘rikenglik holatiga ega bo‘lgan provokatsion janrlar;

2) qasddan murosasizlik holatiga ega bo‘lgan provokatsion janrlar.

Qasddan bag‘rikenglik holatidagi provokatsion janrlar ma’ruzachining muloqotda ishtirok etishga, sherik bilan to‘liq aloqada bo‘lishga tayyorligini ko‘rsatadi. O‘zaro ta’sirning shaxsiy sabablarini hurmat qilish va uning xatti-harakatlarini odatdagidek qabul qilish – ma’lum bir kommunikativ-pragmatik jihatdan muloqotni muvaffaqiyatli qilish uchun zarur. Provokatsion janrlarning o‘ziga xos xususiyati shundaki, bag‘rikenglik va murosasizlik bilvosita aloqa sharoitlariga aralashadilar.

Umuman provokatsion nutq va provokatsion janrlarning modellari biz tomonidan ekspertiza qilingan materialda qayta tiklanadi. So‘zlashuv nutqi, matnlar, badiiy adabiyot, bu erda ular yuqori darajadagi tipifikatsiya bilan taqdim etiladi. Bunda provokatsiyaning ijtimoiy hamda ommaviy janr modellari shaxslararo aloqada bo‘lgan bir xil janr prototiplaridan foydalanadi. Provokatsion janrning funksional ekvivalentlariga o‘tishida nutq janrining mazmunini tavsiflaydi. Ya’ni qabul qilingan xabarlarni o‘zgartirishga qodir bo‘lgan turli xil kodlarni saqlaydigan murakkab qurilma sifatida va yangilarini kashf etishda intellektual shaxsning xususiyatlariga ega bo‘ladi. Badiiy matnning lingvistik ekspertizasi kommunikativ aktda xabar sifatida emas, balki uning to‘liq ishtirokchisi, mavzu manbai yoki ma’lumot oluvchisi sifatida ishlaydi.

Provokatsion janrni shakllantirish modelidagi lingvistik xususiyatlarga: olmoshlar mavjud, fe’l shakllari, noaniq va predikativ ismlar, shaxssiz va nominal bir komponentli oddiy jumlalar, barqaror konstruksiyalar kiradi. Provokatsion janrlar o‘zaro bog‘liq bo‘lgan kommunikativ vaziyatlar insonning muloqot muhitini tavsiflaydi: men-biz, sen-siz, u-ular kabi. Provokatsion janrlarning mazmuni insonning shaxsiy va ijtimoiy tajribasi, voqea yoki muayyan vaziyatni tavsiflash, nutq mavzusini ijobiy yoki salbiy baholash, uning ijtimoiy mavqei, kasbiy, milliy yoki konfessional mansubligi bilan ifodalanadi. Provokatsion janrlarning qasddan qabul qiluvchining avtorefleksiyasida, uning o‘zini o‘zi identifikatsiyalashda, shaxsni ijtimoiy tajriba va xatti-harakatlarda uyg‘unlashtirish, qadr-qimmatini namoyish etish, shaxsiy va ijtimoiy tarixning bir qismi sifatida vaqtinchalik dialektik jihatdan fazoviy doimiylikni anglatadi hamda mos keladi va o‘z prototipi topadi. Qabul qiluvchining xulq-atvori va muloqotning an’anaviy asoslaridan foydalanadi.

L.Vigotskiy N.Zabolotskiylar “go‘zallik nima va uni nima uchun ilohiylashtiradi” deb tafakkur qilib, bu savolga psixologiya fani nuqtai nazaridan javob berishga harakat qiladi. Ular inson ruhiyatining bir jihati – san’atni idrok etish psixologiyasini o‘rgandi. L.Vigotskiy “Estetik reaksiya” turli mualliflar va janrlarning asarlari misolida estetik ta’siri mantiqiy jihatdan emas, balki san’at asarini emotsional idrok etish tajribasi

ekanligini isbotladi. Bundan tashqari, bu hissiy idrok har safar ikki xil yo‘naltirilgan, hatto qarama-qarshi his-tuyg‘ularning kombinatsiyasidan iborat bo‘lgan.

Shuning uchun estetik funksiya go‘zallikni yaratish, ko‘paytirish va idrok etishni nazarda tutadi. Bularning barchasini umuman ijodiy faoliyat deb atash mumkin. Shunday qilib, badiiy uslub o‘zaro bog‘liq ikkita xususiyatga ega: reallik va obrazlilik.

Obrazlilik adabiy matnda muayyan voqelikni individual-muallifning aks ettirishida namoyon bo‘ladi. Biroq, badiiy asarda tasvirlangan manzara, shaxs, hodisa fotografik aniqligini ma’lum darajada yo‘qotadi, chunki yozuvchi (shoir, dramaturg) o‘zini tevarak-atrofdagi olamni to‘liq real aks ettirmaydi. Balki fakt va hodisalarni tanlaydi, hayot haqiqatini fantastika bilan uyg‘unlashtiradi. Yu.B.Borev “Adabiyot tasviriylikda rasm bilan raqobatlasha olmaydi, uning boshqa vazifalari va imkoniyatlari bor”[30] deydi. Muallif o‘zining dunyoqarashini (dunyoni idrok etish) aks ettirishi sababli, uning estetik faoliyatining asosi ijodkorlik – faoliyat turi, maqsadi o‘zligini ifoda etishdir. Shoirning o‘z-o‘zini ifoda etishning o‘ziga xos shakli badiiy tasvirdir. San’atning barcha turlari: adabiyot, rasm, haykaltaroshlik, musiqa va boshqalarga nisbatan asosiy bo‘lgan tasvir atamasi qadimgi yunoncha tasvir, tashqi ko‘rinishdan kelib chiqqan. Tasvirga “Badiiy asarda ijodiy qayta tiklangan har qanday hodisa” deb ta’rif berilgan “Adabiy ensiklopedik lug‘at”da. Obrazning mohiyati narsani o‘quvchiga estetik zavq bag‘ishlaydigan, unga hissiy ta’sir ko‘rsatadigan tarzda o‘zgartirishdir. Tasvir – badiiy ijodning yakuniy maqsadi.

Badiiy matnni estetik idrok etish o‘quvchining tasvirlangan voqelik “haqiqatiga” bo‘ysunishidan boshlanadi. Shunday qilib, haqiqiy hayotda Otabek, Miryoqub, Dehqonqul kabi adabiy qahramonlar yo‘q edi. Vaholanki, badiiy asarni o‘qish jarayonida biz ularga tanish, hatto yaqin odamlar sifatida hamdard bo‘lamiz. L.N.Tolstoy o‘zining “Urush va tinchlik” romanida tarixiy voqealar va qahramonlarni, shunchalik, ishonchli tasvirlaganki, zamonaviy tarixchilar yozuvchiga qarshi da’volar bilan chiqishgan, uni tarixiy noaniqlik uchun qoralaganlar. Tanqidchilarga ishonarli javobni yozuvchining o‘zi o‘z romaniga xotimasida bergan: “Tarixiy voqealarni tasvirlashda tarixchilarning hikoyalari bilan kelisholmayman. Bu tasodifiy emas, balki muqarrar. Tarixiy davrni tasvirlagan tarixchi va rassom ikki xil pozitsiyaga ega. Tarixchi tarixiy shaxsni butun yaxlitligi bilan ko‘rsatishga harakat qilsa, rassom o‘z ishini qilmaydi, yuzni tarixiy ma’noda taqdim etadi... Demak, ijodkor va tarixchining vazifasi boshqa-boshqa. Kitobimdagi voqea va shaxslarni tasvirlashda tarixchi bilan kelishmovchiliklar o‘quvchini hayratga solmasligi kerak[31], deydi L.N.Tolstoy. Yana takrorlaymiz, fantastika dunyoni ob’ektiv ravishda aks ettirmaydi, chunki u dunyo

---

Борев Ю.Б. Новое время как художественная эпоха: человек надежд и иллюзий. Эстетика: Учебник/Ю. Б. Борев— М,: Высш. шк., 2002. – С. 511.

[31] https://studfile.net/preview/9565670/page:23/

qiyofasini, uning badiiy modelini yaratadi. Uning markazida shaxs turadi. Zero, har qanday adabiy matn ham shaxsning o‘zini anglashga qaratilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Белкин Р.С. Учение о методах криминалистических научных исследований. Глава из книги [Белкин Р.С. Ленинская теория отражения С. 369–387.и методологические проблемы советской криминалистики. М., 1970. С. 84–98.] // Бел-кин Р.С. Избранные труды. М.: Норма, 2008.

2. Борев Ю.Б. Новое время как художественная эпоха: человек надежд и иллюзий. Эстетика: Учебник/Ю. Б. Борев—М,: Высш. шк., 2002. – С. 511.

3. https://studfile.net/preview/9565670/page:23/

MOLIYAVIY HISOBOTLARNING XALQARO STANDARTLARIGA O‘TISH BOSQICHLARI VA USLUBLARI

Mamatkulov Anvar Tashbayevich
O‘zbekiston Respublikasi bank moliya
akademiyasi tinglovchisi
mamatkulov_1292@mail.ru
https://doi.org/10.5281/zenodo.7616375

Annotatsiya: Ushbu maqolada moliyaviy hisobotlarning xalqaro standartlariga o‘tish bosqichlari hamda hisobotlarni xalqaro standartlar asosida yuritish uslublari yoritib berilgan.

Kalit so‘zlar: MHXS, moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari, moliyaviy hisobot, xalqaro standartlar, parallel hisob, transformatsiya.

Mamlakatimiz iqtisodiyotining jahon xo‘jalik tizimiga integratsiyalashuv jarayonida buxgalteriya hisobi tizimimizni moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga mos holda tashkil etish muhim masalalardan biri hisoblanadi. So‘nggi yillarda respublikamizda faoliyat yuritayotgan iqtisodiy subyektlarning xorijiy hamkorlar bilan xalqaro aloqalar doirasi sezilarli darajada kengaymoqda va o‘z o‘zidan buxgalteriya hisobotlaridan xorijiy foydalanuvchilar hajmi ham ortib bormoqda. Shu monosabat bilan BHMS bo‘yicha tuzilgan moliyaviy hisobotlarni kompaniyalarning aksiyalariga chet ellik investorlar egalik qiluvchi hamda aksiyalari xalqaro fond bozorlarida kotirovka qilinuvchi va yirik tashkilotlar ro‘yxatiga kiruvchi yuridik shaxslar uchun MHXSga muvofiq o‘zgartirish masalasi dolzarb ahamiyat kasb etadi. Mamlakatimiz Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning 24.02.2020 yilda “Moliyaviy hisobotlarning xalqaro standartlariga o‘tish bo‘yicha qo‘shimcha chora tadbirlar to‘g‘risida”gi[32] qarorining qabul qilinishi ushbu yo‘nalishda amalga oshirilishi lozim bo‘lgan hamda amalga oshirilayotgan ishlar nechog‘lik muhim ekanligini ko‘rsatib berdi

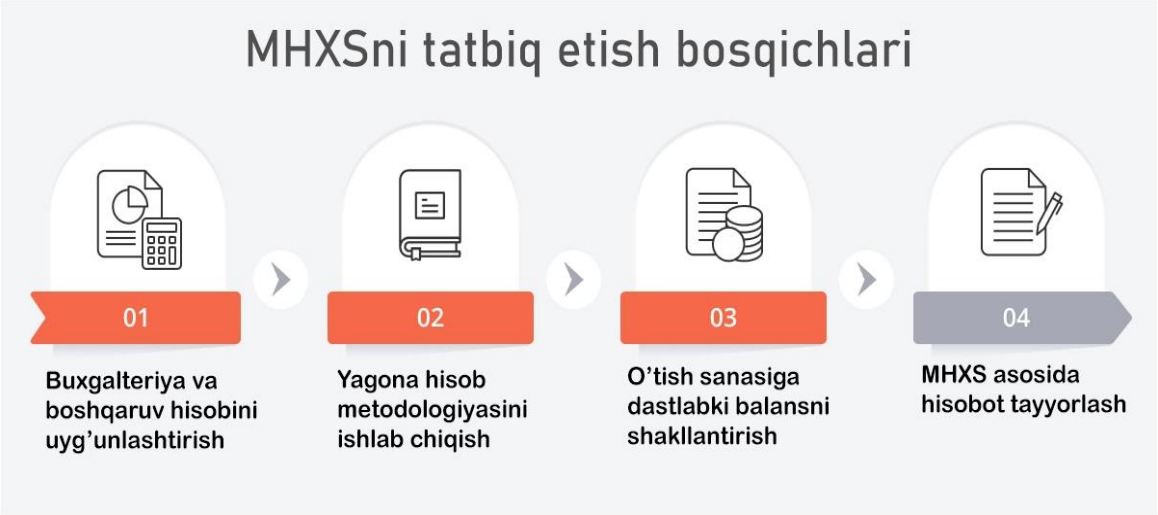
Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari – bu tashqi foydalanuvchilar tomonidan korxonaga yoki tashkilotga nisbatan iqtisodiy qarorlarni qabul qilishga ko‘maklashish maqsadida e‘lon qilinadigan moliyaviy hisobotlarni tuzish qoidalarini o‘zida jamlagan hujjatlar to‘plamidir. The IFRS Foundation ma‘lumotlariga ko‘ra 2023 yilda MHXSni dunyoning 167 ta mamlakatida qo‘llanilmoqda va bu ro‘yxat kengayib bormoqda. Bu ro‘yxatdagi mamlakatlar sonining kengayishiga sabab MHXSning tadbiq etilishi tadbirkorlik faoliyatini hamda biznes loyihalarni

[32] O’zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori, 24.02.2020 yildagi, PQ-4611-son

soddalashtiradi, shu jumladan xorijiy kompaniyalar bilan hamkorlik amalga oshirilishini soddalashtirishi bilan izohlanadi. Amaldagi qonunchilik MHXSni qo'llash majburiyatini bozorning barcha ishtirokchilariga emas, balki faqat konsolidatsiyalashgan moliyaviy hisobotni taqdim etuvchilarga yuklaydi. Gap quyidagi korxona va tashkilotlar haqida ketmoqda:

1. Aksiyadorlik jamiyatlari.
2. Tijorat banklari
3. Sug'urta tashkilotlari
4. Yirik soliq to'lovchilar toifasiga kiritilgan yuridik shaxslar.

Mamlakatimizda moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga o'tishning sabablari har xil bo'lishi mumkin, ammo bunday qarorning asosiy maqsadi muayyan imtiyozlarga ega chiqishdir. Bunday imtiyozlar orasida past foizli kreditlar olish bilan bir qatorda xorijiy fond bozoriga kirish yoki xorijiy kompaniyalar bilan import-eksport munosabatlarini rivojlantirish kabilarni eslab o'tishimiz darkor. Agar bosh kompaniya xorijda joylashgan bo'lsa u ham xalqaro standartlarga muvofiq tayyorlangan hisobotlarni talab qilishi mumkin: bu qo'llaniladigan hujjatlashtirish birligini ta'minlaydi.

1-rasm. Korxonada moliyaviy hisobotning xalqaro standartlarini tadbiq etish bosqichlari.

Moliyaviy hisobotlarning xalqaro standartlariga o'tishni rejalashtirayotganda biz korxona uchun doimiy amalda bo'lgan jarayonlarni jiddiy ravishda qayta tizimlashtirishga tayyor turishimiz lozim bo'ladi. Moliyaviy hisobotlarning xalqaro standartlariga o'tishni amalga oshirish bir necha asosiy bosqichlarni o'z ichiga oladi:

1. Kompaniyaning buxgalteriya hisobi va boshqaruv hisobining uyg'unlashuvi. Ushbu ikkala hisobotdagi ma'lumotlar o'rtasidagi tafovut ko'plab kompaniyalar uchun jiddiy muammo tug'diradi: hujjatlardagi bir biriga mos kelmaydigan ma'lumotlar ularning ishonchliligini pasaytiradi va rejalashtirishni qiyinlashtiradi. Ushbu bosqich tashkilot rahbariyati tomonidan MHXSga o'tish to'g'risida qaror qabul qilish va

buning uchun zarur bo‘lgan resurslarni baholash bilan boshlanadi. Avvalo korxonada xalqaro standartlarni joriy etish bo‘yicha tushunchaga va malakaga ega bo‘lgan mutaxassis bor yo‘qligini aniqlash kerak.

2. Buxgalteriya hisobining yagona metodologiyasini ishlab chiqish. Hujjatlarni taqqoslash chastotasini oshirib, korxona vaqt va resurslarni sarflaydi, ammo tafovutlarning sabablarini aniqlay olmaydi. Yagona metodologiyani ishlab chiqish uchun auditorlarga murojaat qilib, kompaniya (yoki kompaniyalar guruhi) buxgalteriya hisobining har bir turida muayyan operatsiyalarni aks ettirish talablari qayd etilgan qoidalar to‘plamini oladi. Kompaniyaning barcha filiallari uchun maksimal unifikatsiyalashtirilgan hisobot shakllari kerak. Dasturiy mahsulotni tanlashda uni tadbiq etish xarajatlari va undan foydalanishning afzalliklarini hisoblash kerak. Avtomatlashtirish MHXSga o‘tishni osonlashtirishi mumkin, odatda MHXS-hisobotlarni muntazam ravishda tayyorlaydigan kompaniyalar ushbu usulga murojaat qilishadi. Qoida tariqasida, buning uchun avtomatlashtirilgan buxgalteriya tizimlari qo‘llaniladi, bu bizga operatsion ma‘lumotlarni yoki BHMS ma‘lumotlarini MHXSdagi hisoblar jadvaliga tarjima qilishga imkon beradi. Bundan tashqari, avtomatik algoritmlardan ham foydalanish hamda operatsiyalarning bir qismini qo'lda ham kiritish mumkin.

3. O‘tish sanasida dastlabki balansni shakllantirish. Korxona aktivlarini va uning majburiyatlarini baholash uchun mustaqil professional mutaxassislarni taklif qilish tavsiya etiladi. Xalqaro standartlarni birinchi marta qo‘llashda hujjatlarni kamida uchta hisobot sanasiga tayyorlash kerak. Hisobot sanalarini aniqlash uchun aksiyadorlar, korxonani kredit bilan ta’minlayotgan moliyaviy tashkilotlar, investorlar manfaatini hisobga olish lozim. Ushbu ma’lumotlar qoidalarga muvofiq hisobotlarni tayyorlashni optimallashtiradi, auditga bo‘lgan ehtiyojni aniqlaydi va korxonada xalqaro buxgalteriya bo‘limini tashkil etish yoki tashqi maslahatchilarni yollash to‘g‘risida qaror qabul qilishga yordam beradi.

4. MHXS bo‘yicha hisobotlarni tayyorlash. Yiliga bir yoki ikki marta hisobot berib, tegishli mutaxassisni shtatda saqlash maqsadga muvofiq emas. Ushbu vazifa muntazam ravishda amalga oshirilib turganda tegishli mutaxassisni yollash mantiqan to‘g‘ri boladi.

Xalqaro tajribalarga asoslangan holda aytishimiz mumkinki, bugungi kunda korxonada hisob yuritishni moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari asosida olib borishda asosan ikki xil usuldan foydalaniladi. Bular: parallel hisob yuritish usuli hamda transformatsiya usuli.

Parallel hisob – bu korxonaning buxgalteriya hisobini bir vaqtning o‘zida mamlakatning ichki standartlari hamda xalqaro standartlar qonun qoidalariga asosan yuritish hisoblanadi. Bunda buxgalteriya hisobini yuritishda bir marta provodka berilganda natija ikkita bazaning xotirasiga saqlanadi. Buning uchun korxona ichki

bo’linmalarini buyurtma asosida maxsus dasturiy ta’minot bilan ta’minlaydi. MHXS bo‘yicha parallel buxgalteriya hisobi MHXS qoidalariga muvofiq operatsion asosda buxgalteriya registrlarida xo‘jalik faoliyati faktlarini aks ettirishni nazarda tutadi. Shunday qilib, xo‘jalik faoliyatining har bir fakti ikki marta qayd etiladi: birinchi marta BHMS bo‘yicha buxgalteriya tizimida, ikkinchisi – MHXS bo‘yicha. Parallel buxgalteriya hisobini tuzishda MHXS bo‘yicha moliyaviy hisobot ko‘rsatkichlari MHXS bo‘yicha buxgalteriya ma’lumotlari asosida shakllantiriladi.

Transformatsiya – bu hisobot sanasida amalga oshiriladigan jarayon bo‘lib, milliy buxgalteriya standartlari bo‘yicha tayyorlangan moliyaviy hisobot ko‘rsatkichlarini moliyaviy hisobotning barcha elementlarini tan olish, o‘lchash va oshkor qilishning tegishli tamoyillarini hisobga olgan holda MHXS formatiga o‘tkazish uchun zarur bo'lgan barcha tuzatishlarni o‘z ichiga oladi. Transformatsiya imkoniyatlari foydalanilayotgan dasturiy ta’minotlarning nomukammalligi bilan bog‘liq ma‘lum texnik chegaralarga ega. Transformatsiyaning asosiy kamchiliklaridan biri bu parallel buxgalteriya hisobini yuritish va kompaniya rahbariyatiga va boshqa manfaatdor tomonlarga tezkor asosda zarur ma‘lumotlarni taqdim etish imkoniyatining yo‘qligidir. Transformatsiya soddalashtirilgan jarayon bo‘lganligi sababli, MHXSga muvofiq hisobot tayyorlashda ko‘plab baholovchi faktorlar qo‘llaniladi. Transformatsiya faqat moliyaviy hisobot moddalariga ta’sir qiladi, parallel buxgalteriya hisobi esa butun hisobot davrida tuzilgan tegishli buxgalteriya yozuvlari asosida MHXS bo'yicha moliyaviy hisobotlarni shakllantirishni ta‘minlaydi. Binobarin, transformatsiya BHMS asosida tuzilgan moliyaviy hisobotini MHXS bo‘yicha moliyaviy hisobotga faqat hisobot sanasida (hisobot yilining oxiri, chorak) o‘zgartirishni nazarda tutadi.

Xulosa o‘rnida aytishimiz mumkinki jahon miqyosida globalizatsiya jarayoni jadallashib borayotgan hamda mamlakatimiz ushbu jarayonda ishtirok etayotgan bir vaqtda mamlakatga investitsiyalarni jalb etish asosiy masalalardan biri bo‘lib hisoblanadi. Shu maqsadda korxonalar va aksiyadorlik jamiyatlari tomonidan moliyaviy hisobotlarni xalqaro standart talablari asosida e’lon qilinishi ularga investitsiya jalb etish imkoniyatini oshiradi. Bu esa moliyaviy hisobotlarning xalqaro standartlari bo‘yicha hisob yuritishni yanada ommalashtirish nechog‘lik muhim vazifa ekanligini ko‘rsatib beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1.Sh.Mirziyoyev. PQ-4611-son “Moliyaviy hisobotlarning xalqaro standartlariga o‘tish bo’yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida” 24.02.2020

2. www.ifrs.com moliyaviy hisobotlarning xalqaro standartlari qo‘mitasi veb sahifasi

3. IFRS foundation web sites.

ЁШ РАҲБАРЛАРНИНГ БОШҚАРУВ САЛОҲИЯТИНИ ЮКСАЛТИРИШ ЗАРУРИЯТИ

Рафиқова Зиёдахон Акмалжон қизи
Ўзбекистон Республикаси Президенти Ҳузуридаги Давлат Бошқаруви Академияси таянч докторанти
e-mail: ziyodaabdurahimova0311@gmail.com
https://doi.org/10.5281/zenodo.7622371

THE NEED TO RAISE THE MANAGEMENT POTENTIAL OF YOUNG LEADERS

Rafikova Ziyodaxon Akmaljon qizi

Аннотация Ушбу мақолада раҳбарларнинг бошқарув салоҳиятида касбий ижодкорлигини ривожлантиришнинг акмеологик хусусиятлари ҳақида маълумотлар ёритилган. Шунингдек, мақолада раҳбарнинг касбий ижодкорлигининг акмеологик мезонлари, омилларини ўрганиш ва уни мақбул даражада ривожлантириш, раҳбарларнинг касбий ўз-ўзини англаш мезонига мувофиқ касбий ижодкорлиги ривожланиш даражаларининг акмеологик кўрсаткичлари, касбий маҳорат, ходимлар билан ўзаро муносабатлари, ижодий муаммоларни ҳал қилиш, раҳбар салоҳиятида илмий ва интеллектуал изланиш, ҳақида ҳам маълумотлар кенг ёритилган.

Калит сўзлар: раҳбар, фаолият, тизим, функция, ижодий ривожланиш, компетенция, мезон, даража, маҳорат, муносабат.

Аннотация В данной статье освещены сведения об акмеологических особенностях развития профессионального творчества руководителей в управленческой деятельности. В статье также широко освещаются вопросы изучения акмеологических критериев, факторов профессионального творчества руководителя и его оптимального развития, акмеологических показателей уровней развития профессионального творчества руководителей в соответствии с критерием профессиональной самореализации, профессиональной компетентности, взаимодействия с персоналом, решения творческих задач, научного и интеллектуального поиска в деятельности руководителя.

Ключевые слова: руководитель, деятельность, система, функция, творческое развитие, компетентность, критерий, уровень, умение, отношение.

Abstract. This article covers information about the acmeological features of the development of professional creativity of managers in management activities. The article also extensive coverage of the study of acmeological criteria, factors of

professional art Director and optimal development of acmeological indicators of the levels of development of professional creativity of managers in accordance with the criterion of career satisfaction, professional competence, interaction with staff, creative problem solving, scientific and intellectual search in the head.

Keywords: manager, activity, system, function, creative development, competence, criterion, level, skill, attitude.

Кириш. Бошқарув - мураккаб касблардан бири бўлиб, у нафақат иқтисодий, ижтимоий ва психологик билимларни назарий жиҳатдан, балки амалий жиҳатдан ҳам ўзлаштирган ҳолда етарли тайёргарликка эга бўлишликни талаб этади. Бунда умумий, техник, иқтисодий, тадбиркорлик ва ташкилотчилик қобилиятларига эга бўлиш билан бирга, раҳбар барча ҳақиқатларни тушуниш орқали кўп қиррали вазиятларда, шароитларда ўз қиёфасини амалий тарзда тўғри ифода эта олишни билиши зарур. Ваҳоланки, раҳбар томонидан олиб бориладиган бошқарув жараёнини мақсадга мувофиқ равишда амалга ошиши учун қиёфанинг роли ҳам катта аҳамиятга эга бўлади. Таъкидлаб ўтиш жоизки, раҳбар шахсининг барча қобилиятларини мукаммаллаштириш бошқарувда қанчалик аҳамият касб этса, раҳбарда қиёфани махсус шакллантириш билан касбий ижодкорликни ривожлантириш камолотга эришиш ҳам шунчалик муҳим. [1,15-16 б.].

Давлатимиз раҳбари ташаббуси билан яратилган мамлакатимизни 2017-2021 йилларда ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси доирасида ўтган давр мобайнида бир қанча ислоҳотлар амалга оширилди. Инсон ҳуқуқларини таъминлаш, давлат органларининг ҳисобдорлиги ва очиқлигини кучайтириш, рақамли ҳукуматни шакллантириш, фуқаролик жамияти институтларининг ролини ошириш, камбағалликни қисқартириш ва ижтимоий ҳимояни таъминлаш, таълим сифатини ошириш борасида қатор янгиликлар ҳаётимизга татбиқ этилмоқда. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 29 январдаги ПФ-60-сон “2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”, 2017 йил 8 сентябрдаги ПФ-5185-сон “Ўзбекистон Республикасида маъмурий ислоҳотлар концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”, 2019 йил 3 октябрдаги ПФ-5843-сон “Ўзбекистон Республикасида кадрлар сиёсати ва давлат фуқаролик хизмати тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги фармонлари, 2021 йил 22 июлдаги ПҚ-5189-сон “Вазирликлар, давлат қўмиталари, давлат бошқарувининг бошқа органлари ва хўжалик бирлашмалари раҳбарлари ўринбосарларининг фаолияти самарадорлигини баҳолаш тизимини жорий этиш тўғрисида”ги қарори ҳамда мазкур соҳага тегишли бошқа меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларда белгиланган вазифаларни амалга оширишда мазкур диссертация тадқиқоти муайян даражада хизмат қилади.

Мана шу ислоҳотларнинг давоми сифатида “Ҳаракатлар стратегиясидан – Тараққиёт стратегияси сари” тамойилига асосан еттита устувор йўналишдан иборат 2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида Президент фармони қабул қилинди. Тараққиёт стратегияси еттита устувор йўналишлар доирасида юз мақсадни ўзида жамлаган. Хулоса қилиб айтганда, тараққиёт стратегиясининг бош мақсади инсон қадри, ҳуқуқлари ва қонуний манфааатлари олий қадрият эканлигини, барча ислоҳотлар инсон учун, унинг манфаатлари учунлигини эътироф этишдир. Зеро, инсон қадри улуғланмаган, унинг ҳуқуқлари поймол қилинган жамият бора-бора таназзулга юз тутади.

Бошқариш - бу ўз қўл остидаги ходимларни муваффақиятларга эришишга раҳбарлик қилиш экан, у аниқ мақсадга эришиш билан бевосита боғлиқ. Шундай қилиб, аниқ мақсад ва унга эришиш йўлида раҳбарнинг акмеологик хусусиятлар оркали касбий ижодкорлигини шаклланиши муваффақият ҳисобланади. Муваффақият деганда жамият томонидан тан олинган бошқарувнинг яхши натижаларга эришиш тушунилади. Муваффақият қуйидаги элементларни қамраб олади:

1. Салоҳият билан боғлиқ реал мақсадни аниқлаш;
2. Уни жамият томонидан тан олиниши;
3. Яхши натижага эришиши. [3, 20-22 б.].

Бошқарув жараёни мақсадга эришиш йўлида одатда раҳбар фаолиятида кўпгина қийинчиликлар, тўсиқлар, муаммоларга дуч келиш мумкин. Бу муаммоларни муваффақиятли ҳал этгандагина раҳбар акмеологик хусусиятлар оркали бошқарув фаолиятида кутилган натижага эришиши мумкин.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили Акмеология (грекча «акме - чўққи, юксалиш, юкори поғона, гуркиратувчи куч» маъноларини билдиради) - илму-фаннинг шундай янги тармоғики, у инсонни ўз тараққиёти динамикасида, такомили ҳамда хаёт-фаолиятининг турли босқичларида ўзидаги энг кучли қобилиятларини намоён қилишининг комплекс масалаларини ўрганади. Яъни, у шахсни ўз такомили жараёнида, ана шу тараққиёт ва юксалишнинг объектив ҳамда субъектив омиллари доирасида тадқиқ этади. Акмеология тушунчаси фанга биринчи марта рус олими Н.Рыбников томонидан 1928 йилда киритилган бўлиб, унинг ўзи бу фан предметини етук инсонларнинг шаклланиши жараёнидир, деб таърифлаган эди. Уларнинг таъкидлашларича, инсоннинг ижодий касбий салоҳияти бўлиб, у инсон томонидан ўзига иноят этилган барча имкониятлар ва иқтидорни қандай қилиб, қандай шарт-шароитларда, қайси қонуниятлар таъсирида рўёбга чиқаришини комплекс тарзда ўрганади. Акмеология фанининг асосий вазифаси шахсни турли фаолият жараёнларида, хусусан, танлаган касб-кори, ихтисослиги доирасида ўз ижодий салоҳиятини

тўда очиш ва амалда намойиш этишига боғлиқ бўлган билимлар, амалий кўникмалар, малакалар, технологиялар билан таъминлаш, таништиришдир. [7, 3-12 б.]. Таълим тизими бошқарувчилари табиатини ўзгартирадиган, улар шахсини таркиб топишига таъсир қиладиган кучли ижтимоий омиллардан бири - бу акмеологик мотивациядир. Аниқланишича, раҳбар шахсининг таркиб топишига таъсир қилувчи кучли омил - инсон орттирган тажрибаларнинг тарбия воситаси орқали инсонларга берилиши ҳодисасидир. Раҳбарнинг амалий фаолияти жараёнида касбий ижодкорлигини ривожлантириш зарурати нафақат бутун ташкилот фаолияти самарадорлиги, балки унинг ўзи ҳам, ходимларининг ривожланиши билан ҳам белгиланади. Бундан ташқари, жадал, тез ўзгариб турадиган жамият раҳбардан ўзини ривожлантириш ва такомиллаштиришни талаб қилади. Шунинг учун раҳбарнинг касбий ижодкорлигининг акмеологик мезонлари ва омилларини ўрганиш ва уни мақбул даражада ривожлантириш жуда муҳимдир. Раҳбарнинг шахсий салоҳиятини оширишнинг асосий акмеологик шартларидан бири бу касбий ижоддаги қарама-қаршиликларни акмеологик асослаш ва ҳал этиш, раҳбар шахсининг ижодий қобилиятларини ривожлантириш, раҳбарнинг ижодий шахсини акмеологик ўрганиш, шакллантириш ва ривожлантириш. [8, 30-32 б.].

Раҳбарнинг акмеологик хусусиятлари, муносабатлари, касбий ижодий ривожланиши ва хатти- ҳаракатлари унинг касбий фаолиятида маълум ролни бажарувчи ва ҳар бири мураккаб жараёндан иборат бўлган ҳамда шартли равишда тўртта ўзаро мустаҳкам боғланган функционал босқичларга бирлаштирилади:

- бошкарув тизими;
- стимуллаштириш тизими;
- стабилизациялаш тизими;
- индикациялаш тизими.

Ўрганилаётган мавзуни уч йўналишга бўлиш мумкин: ижодкорликни ўрганишда умумий психологик ёндашув; ижодкорликнинг қуйидаги ҳодисалар билан алоқаси: меҳнатга ижодий муносабат, ижодий фикрлаш, ижодкорлик, ижодий йўналиш; раҳбарнинг ижодкорлиги ва касбий фаолияти, унинг касбий маҳорати ва касбий маҳоратининг ўзаро таъсири Ушбу йўналишлар бўйича қуйидагилар аниқланди:

- ижодкорлик раҳбарнинг тафаккури билан узвий боғлиқдир ва дизайн билан янги маданий, моддий қадриятларни яратиш жараёнидир; у ўзига хослиги ва ижтимоий-тарихийлиги билан ажралиб турадиган сифат жиҳатидан янгисини яратадиган ижодий фаолият сифатида қаралади;

- ижодий фикрлаш маълум психологик фазилатларга эга бўлиб, ҳар қандай раҳбарнинг ижодий салоҳияти ва қобилиятлари туфайли шаклланади ва

ривожланади, бу аввало раҳбарнинг ижодий йўналиши ва унинг меҳнатга бўлган муносабатида намоён бўлади;

- бошқарув ижодкорлиги - бу ҳам ишлаб чиқарувчи, ҳам репродуктив элементларнинг мавжудлиги билан тавсифланадиган бошқарув фаолияти муаммоларини ижодий ҳал этиш жараёни.

Раҳбарнинг касбий ижодий ривожланиши касбий маҳорат, самарали шахсий ва касбий ўсиш, шахсий касбий маҳорат, профессионал раҳбарнинг субъектив шартлари ва ривожланиш омилларини ўрганиш нуқтаи назаридан ишлаб чиқилади.

Раҳбарнинг ижтимоий аҳамиятга эга бўлган барча акмеологик сифатлари ижтимоий тараққиётнинг юксак онгли фаолиятчиси сифатида бошқарувчи кадрлар акмеологик компетентлигини шаклланишига таъсир кўрсатувчи раҳбар мотивациясининг хусусиятлари, уларнинг хулқ-атвори ва хатти-ҳаракатлари моҳиятини белгилайди.

Раҳбарнинг касбий ижодкорлиги ривожланишининг акмеологик хусусиятларига асосан ривожланиш даражалари кўрсаткичлари, ни акмеологик шароит, касбий ижодкорлигини ривожланишини таъминловчи омилларни ҳисобга оладиган бўлса, бошқарув жараёни янада самарали бўлади.

Раҳбарнинг касбий ижодкорлигини ривожлантиришнинг акмеологик хусусиятларини ўрганиш бошқарув фаолиятини оптималлаштиришга эришиш учун кенг қамровли стратегияни яратишга ёрдам беради.

Раҳбарнинг касбий ижодиёти жараёнида бошқарув вазифаларини юқори даражада самарали ҳал этиш мақсадида учта таҳлил йўналишларига эга бўлиши мумкин: 1) ўз фаолияти ва унинг шахсий ва касбий ривожланиши, шу жумладан: рефлексив ўзини ўзи бошқариш билан бошқарувчи акс эттириш; профессионал ўзини англаш; аутопсихологик компетенция, ижодий қобилиятлар; 2) ходимларнинг шахсий ва касбий ривожланиши, шу жумладан шахслараро акс эттириш; профессионал алоқа; раҳбарнинг мавқеи; ижодий салоҳият; акмеологик билим ва ходимлар билан ўзаро муносабати; 3) раҳбар сифатида ходимларни бошқарувчанлик фаолияти, шу жумладан: интеллектуал акс эттириш, касбий фикрлаш, маълум бир фаолият соҳасидаги раҳбар ва мутахассиснинг касбий билим ва тажрибаси, меҳнатга ижодий муносабат ва акмеологик маданият. [11, 27-30 б.].

Раҳбарнинг касбий ижодкорлигининг акмеологик хусусиятлари унинг фаолиятининг махсус тури сифатида тушунишда намоён бўлади, унинг мақсади касбий фаолиятнинг янги маҳсулотини яратишдир. Ушбу фаолият натижалари қуйидагилардир: моддий - касбий муаммоларни ҳал қилишнинг янги усули ёки янги касбий ҳаракатлар ва ма'навий - касбий вазиятларни таҳлил қилиш,

адолатли қарорлар қабул қилиш ва бу жараёнда - касбий ўзини-ўзи ривожлантириш, касбий маҳоратни ошириш. [6, 27-33].

Раҳбарнинг акмеологик хусусиятларга асосан касбий ижодий ривожланиши шакллари қуйидагилардан иборат:

1) илгари бошқарув амалиётида бўлмаган, янги;

2) маълум бир раҳбар учун янги, аммо бошқарув амалиётида мавжуд;

3) касбий фаолиятнинг эски усуллари, шакллари.

Раҳбарнинг касбий ижодиётининг муҳим хусусиятлари қуйидагилардан иборат: ижодий жараённинг объектив шартлилиги; ижодий касбий фаолиятда мотивацион, ҳиссий-иродавий, интеллектуал, жисмоний, биоэнергетик ва амалий компонентларнинг бирлиги; профессионал ижодкорликнинг муаммоли вазиятининг шартлилиги; ностандарт, ўзига хос, мақбул, оқилона техника воситалардан фойдаланиш, касбий фаолият субъектининг пайдо бўлаётган ижодий махсус вазифаларни ҳал қилишнинг янги усулини излашга ва уларни касбий фаолиятда амалга оширишга йўналтирилганлиги. [5, 56-58].

Раҳбарларнинг касбий ижодкорлигини ривожлантиришни таъминлайдиган қуйидаги акмеологик омиллар ҳақиқатан ҳам бошқарув фаолиятига самарадорлик даражасини оширишга таъсир қилади.

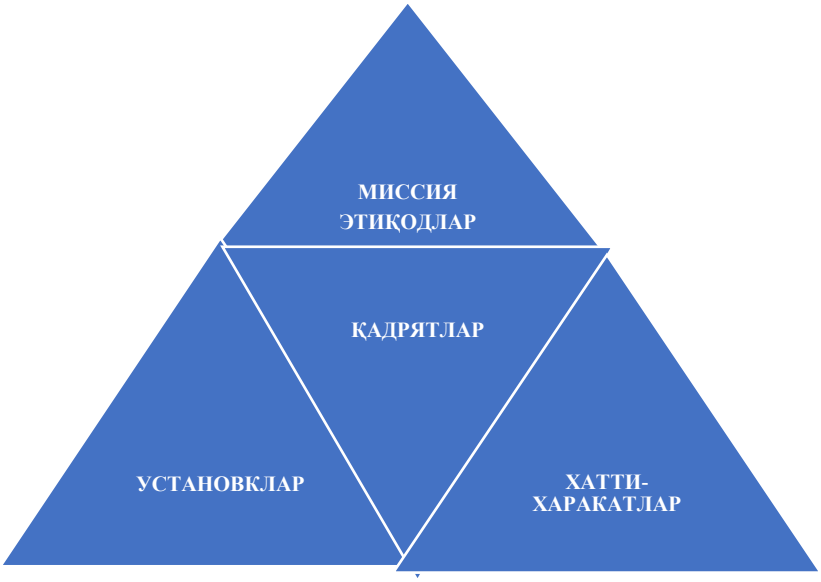
Самарали бошқарув учун яна бир зарурий хислат – масъуллик ва вазифани ҳал этишга қаратилган ишонч. Иқтисодий ва ижтимоий қалқиш пайтида ўз ҳамкорида ишонч уйғотиш, навбатдаги ишга кафолат бериш ва боз устига, уни уддалаш замонавий раҳбар учун муҳим фазилатдир.Бу жараёнда раҳбарлик тадбиркорлик фаолияти билан уйғунлашиб кетади ва ишонч тушунчаси марказий ўринга кўтарилади. Раҳбарнинг, нафақат, обрўсини оширадиган, балки қийин вазиятда уни асосий мақсад йўлидан етаклайдиган фазилатлардан бири – мустақилликдир. Раҳбар ўз қараши, мушоҳада лаёқати ва шахсий нуқтаи назарига эгаликка интилиши лозим. Тўғри, раҳбар ўз ҳамкасбларига, шунингдек, маслаҳатчиларига қулоқ тутиши керак, лекин қарор ва унинг ижроси раҳбар зиммасига юклатилади. Шу боис фикрлаш ва хатти-ҳаракатдаги мустақиллик самарали бошқарувнинг асосий омилларидан биридир. Аммо, мустақиллик қайсарлик кайфиятига айланмаслиги лозим. Бунинг учун раҳбар ҳамиша ўз ташаббусини ташкилот ёки жамоа мақсадлари билан уйғунлаштириб бориши лозим.

Шундай қилиб, раҳбар фаолиятидаги Самарадорликни амалга оширадиган шахс хислатлари билан танишиб ўтдик. Сир эмаски, ҳеч бир инсон ушбу рўйхатдаги хислатлар билан бирга туғилмайди. Буларнинг ҳаммаси инсонга ато этилган лаёқат, шунингдек, ижтимоий-тарихий яшаш шароитларининг маҳсулидир. Бундай хислатларнинг раҳбар фаолиятида намоён бўлиши, шахсдан

мунтазам тартиб ва ўз устида ишлашни, доимо ўз идрокида намуна яратиш ва унга тақлид этишни талаб қилади. Самарали раҳбар қиёфаси.

Юқорида самарали бошқарув фаолиятини амалга ошириш учун зарур шахс хислатларини келтириб ўтдик. Бу хислатларни билиш, раҳбар уларни ўзида шакллантиришга интилиши, сўзсиз, унинг бошқарув маҳоратини янада юқори поғоналарга олиб чиқади ва ташкилотнинг кўзланганмақсадга йўналишини тезлаштиради. Лекин, методология нуқтаи назаридан раҳбар шахси шунчаки хислат йиғиндисидан иборат эмас, айни вақтда мазкур хислатларни мужассамлаштириб, уйғунлаштириб турувчи янада шиддатли кучлар борки, улар иштирокида хислатларнинг маълум комбинациясидан иборат раҳбар қиёфаси мавжуд бўлиши мумкин. Психология фанида ушбу фикр шахс структураси деган ибора орқали ўз мазмунини топган.

1-расм.
Шахснинг ижтимоий-психологик структураси

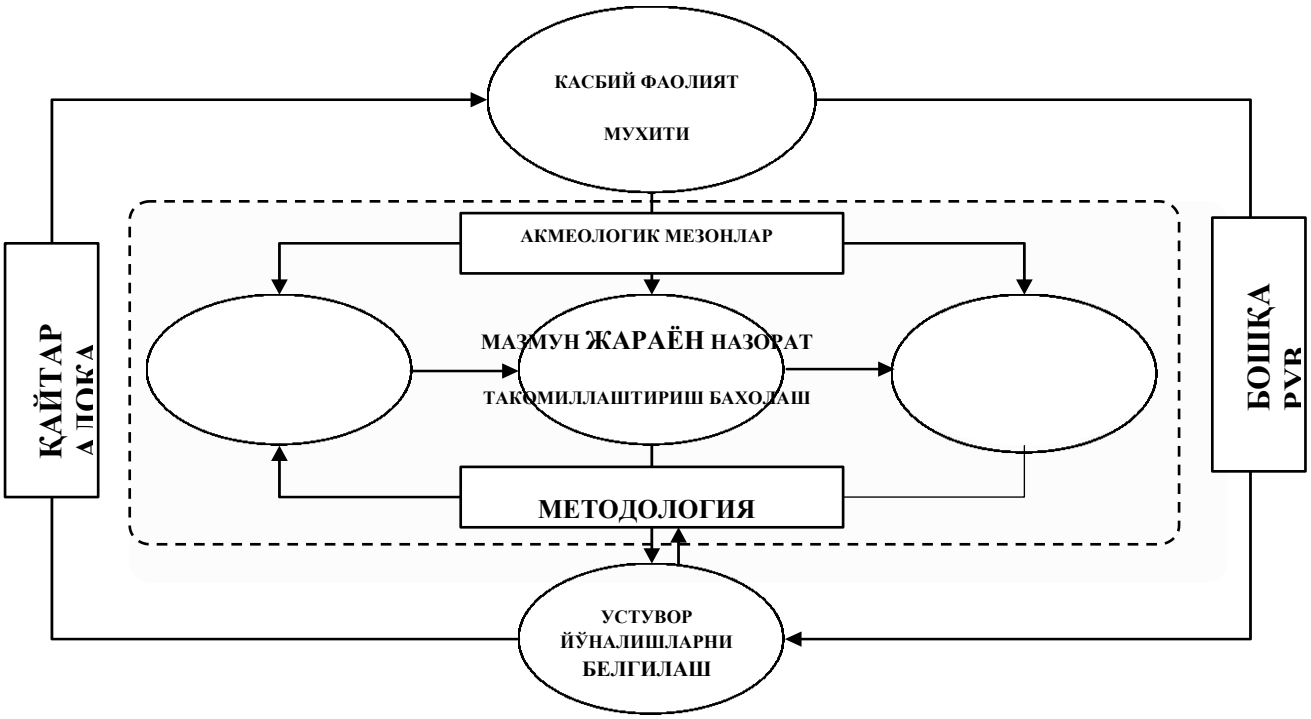

Пирамида шаклида тасвирланган шахс тизимининг асосий психологик мазмуни шундан иборатки, Раҳбар ўз ходимини синчковлик билан кузатиши орқали, унинг шахсидаги қатламлар ўртасида уйғунлик ёки зиддиятни илғаши мумкин. Раҳбарнинг бундай назарга эга бўлишини яна бир шарти - ходим руҳиятидаги қатламлар зиддиятига ташкилот миқёсида шаклланган муҳит ҳам сабаб бўлади.

Демак, ташкилотда шаклланган нормалар носоғлом бўлса, ходим носамимий ҳаракатларга йўл қўяди ва у ўз эътиқоди ва қадриятларига зид чиқиши мумкин. Маълумки, катталар таълимини ташкил методологияси ўз навбатида мазкур жараён самарадорлигини кафолатловчи етакчи омилларни аниқлаштириб олишни тақазо этади.

Таълим муассасалари раҳбарларининг касбий компетентлигини ривожлантиришнинг андрагогик, акмеологик ва метакогнитив омиллари таснифланди. Маълумки, метакогнитив омиллар бу мутахассиснинг касбий билим, кўникма ва компетенциялари асосида янги билимларни ўзлаштириш, ўз-ўзини касбий ривожлантириш учун асос бўлувчи омиллар мажмуи саналади.

Метакогнитив омиллар мотивацион, интеллектуал ва эмоционал соҳани касбий ва шахсий ривожлантиришнинг энг юқори имкониятлари билан уйғунлаштириб, контент билимлар, яъни кадрларнинг шахсий имкониятлари, мавжуд тайёргарлик даражаси; жараёнли билимлар-касбий фаолиятнинг мураккаб ва ностандарт вазифаларини ўзлаштириладиган янги билим ва кўникмалар; стратегик билимлар-фаолият самарадорлигини оширишга қаратилган информацион жараёнларни ўз ичига қамраб олади.

2-расм. ТМ раҳбарлари ривожлантириш архитектоникаси.

ХУЛОСА

Тахлиллар асосида шуни такидлаш лозимки, раҳбарнинг касбий ижодкорлигини ривожлантириш жараёнини акмеологик қўллаб-қувватлаш бошқарув салоҳиятини оптималлаштиришга ҳисса қўшади. Шундай килиб, раҳбарнинг бошқарув салоҳиятида касбий ижодий ривожланиши ва акмеология хусусиятлари орқали юксак малакали бошқарув кадрларни тайёрлаш жараёнида акмеологик мотивация ва компетенция (билимдонлик, маҳорат) масалаларига комплекс ёндашган тарздагина таълим тизими бошкарувчисини жамиятда ижтимоий мақомининг устувор қирраларини очиб бериши мумкин бўлади.

Ёш раҳбар кадрларининг бошқарув компетентлигини ривожлантириш бу етуклик давридаги субъектларининг билиш ва коммуникатив салоҳиятини ташкил этишнинг биргаликда ўрганиш, ҳамкорлик ва мулоқот муносабатларига асосланган модели ҳисобланиб,униташкил этишда фаолият субъектининг муайян ёш-психофизиологик ҳамда ижтимоий-педагогик ўзига хосликлари, касбий эҳтиёжлари ҳамда йиллар давомида шаклланган мавжуд тажрибасини эътиборга олиш мақсадга мувофиқлиги хулосаланди.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Аъзамхўжаев Э.А. Муомала мароминиг ёш хусусиятлари ва динамикаси дисс.... Т.: 2002, 15-16 б.

2. Н.Боймуродов. Раҳбар психологияси. Т.: Янги аср авлоди 2007, 34-3б.

3. Каримова В.М. Психология / Ўқув қўлланма. – Т.: А.Қодирий номидаги Халқ мероси нашриёти, 2002, 20-22 б.

4. Деркач А.А. Акмеология: личностное и профессиональное развития человека. Кн. 1-5. Акмеологические основы управленческой деятельности. Кн.2. М., 2000, 56- 58с.

5. Калаков Н.И. Общенаучная концепция развития военно-акмеологического творчества. Москва-Ульяновск, 2001, 27-33с.

6. Смолкин, А.М. Менеджмент: основы организации // Учебник / Отв. Редактор С.М. Рыловский. – М.: ИНФРА, 2004, 23-25 с. 7. Тейлор, Ф. Принципы научного менеджмента / Ф. Тейлор. Перс англ. – М: Контроллинг, 2007, 31-34 с.

8. Байбаева, М. Х. (2010). Организация самостоятельных работ учащихся профессиональных колледжей. Вестник Университета Российской академии образования, (5).

9. Исмаилова, З. К., & Байбаева, М. Х. (2020). Раҳбарларнинг низоли вазиятларни ҳал этишда конфликтологик компетентлигини ривожлантириш. Life Sciences and Agriculture, (2-2), 185-188.

10. Tursunaliyevna, A. M., & Karimovna, N. Y. (2022). Maktabgacha tarbiya muassasalarida madaniy-gigiyenik malakalarni tarbiyalash–bolalar organizmining jismoniy rivojlanishida muhim vosita. Integration of science, education and practice. Scientific-methodical journal, 3(1), 98-103.

11. Холйигитова, Н. Х. (2019). Ижтимоий психологияда ўқув фаолияти мотивациясининг ривожланиш омиллари (илмий адабиётлар таҳлили). Современное образование (Узбекистан), (11 (84)), 20-25.

12. Холйигитова, Н. Х. (2019). МОТИВАЦИОННЫЙ СИНДРОМ-КАК МОТИВИРУЮЩИХ КОМПОНЕНТОВ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО

ОБРАЗОВАНИЯ. In Актуальные проблемы мирового научного пространства (pp. 52-54).

13. Холйигитова, Н. (2014). Инновацион технологиялар–таълим ва тарбия жараёнларининг сифат ва самарадорлиги омили сифатида. Современное образование (Узбекистан), (1), 22-25.

14. Нарметова, Ю. К., & Ахмадова, М. Ш. (2021). ПСИХОСОМАТИК КАСАЛЛИК БИЛАН КАСАЛЛАНГАН БЕМОРЛАРНИНГ ПСИХОЛОГИК ХУСУСИЯТЛАРИНИНГ ЎЗИГА ХОСЛИГИ. In Interdisciplinary Conference of Young Scholars in Social Sciences (pp. 339-342).

15. Ахмедова, М., & Нарметова, Ю. (2022). Neyropedagogika va neyropsixologiya rivojlanib kelayotgan yangi fan sohasi sifatida. Общество и инновации, 3(2), 103- 109.

16. Avezova, R. MODERN PEDAGOGICAL APPROACHES TO EDUCATION. Chief Editor.

17. Akhmedova, M., Narmetova, Y., & Alisherov, B. (2021). Catigories of person in conflict and methods of conflict resolution in the occurrance of conflicts between medical personnel.

18. Melibayeva, R. N., Khashimova, M. K., Narmetova Yu, K., Komilova, M. O., & Bekmirov, T. R. (2020). Psychological mechanisms of development students' creative thinking. International journal of scientific & technology research, 9(03). 19.
Karabaevna, I. Z. (2020). Integrative approach in formation of competencies in the educational process. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol, 8(1).

20. Ismailova, Z., Khimmataliev, D., Khashimova, M., Fayzullaev, R., & Sadikova, F. (2019). The role of modern women in society and family. Opcion, 35(21), 734- 751.

21. Kholyigitova, N. K. (2019). PEDAGOGICAL INNOVATIVE TECHNOLOGIES AT THE UNIVERSITY. In МИРОВАЯ НАУКА XXI ВЕКА (pp. 12-15).

22. Kholyigitova, n. (2018). Relationship between student’s professional orientation and dynamic process in groups. European journal of research and reflection in educational sciences vol, 6(1).

CHORAK DOIRA TASHQARISIDA BIGARMONIK TENGLAMA UCHUN NOKORREKT QO‘YILGAN MASALA

Tolipov Nodirjon Isaqovich
TATU Farg‘ona filiali “Tabiiy fanlar” kafedrasi assistant o‘qituvchisi
nodirjontolipov23098@gmail.com
https://doi.org/10.5281/zenodo.7622383

Annotatsiya. Outside of this quarter circle, the problem for the biharmonic equation incorrectly set is checked for conditional correctness and an approximate solution is constructed.

Key words: Laplace operator, incorrectness, uniqueness of solution, approximate solution.

Annotatsiya. Ushbu chorak doira tashqarisida bigarmonik tenglama uchun nokorrekt qo‘yilgan masala shartli korrektlikka tekshirilgan va taqribiy yechimi qurilgan.

Kalit so‘zlar: Laplas operatori, nokorrektlik, yechim yagonaligi, taqribiy yechim.

Ushbu maqolada chorak doira tashqarisida bigarmonik tenglama uchun nokorrekt qo‘yilgan masala shartli korrektlikka tekshirilgan va taqribiy yechimi qurilgan.

Masala. $D=\left\{(\rho,\varphi): a<\rho<+\infty, 0<\varphi<\frac{\pi}{2}\right\}$ sohada quyidagi shartlarni qanoatlantiruvchi $u(\rho,\varphi)$ funksiya topilsin:

$$\Delta^2 u(\rho,\varphi)=0, \qquad (\rho,\varphi)\in D, \qquad (1)$$

$$u(\rho,0)=\frac{\partial}{\partial\varphi}u(\rho,\frac{\pi}{2})=0, \qquad a<\rho<+\infty, \qquad (2)$$

$$\Delta u(\rho,0)=\frac{\partial}{\partial\varphi}\Delta u(\rho,\frac{\pi}{2})=0, \qquad a<\rho<+\infty, \qquad (3)$$

$$u(b,\varphi)=0, \qquad 0\le\varphi\le\frac{\pi}{2}, \qquad (4)$$

$$\frac{\partial u(b,\varphi)}{\partial\rho}=f(\varphi), \qquad 0<\varphi<\frac{\pi}{2}, \qquad (5)$$

$$\lim_{\rho\to+\infty}u(\rho,\varphi)=\lim_{\rho\to+\infty}\frac{\partial}{\partial\rho}u(\rho,\varphi)=0, \qquad 0<\varphi<\frac{\pi}{2}, \qquad (6)$$

bu yerda $a<b,$ $f(\varphi)-$ berilgan funksiya, $\Delta-$Laplas operatori.

Avval (1)-(6) masala nokorrekt qo‘yilganligini ko‘rsatamiz $[1]$. Haqiqatdan ham

$f(\varphi)=\varepsilon\cdot\sin(2m+1)\varphi$

bo‘lganda

$$u_m(\rho,\varphi)=\varepsilon\frac{\rho^2-b^2}{2b}\left(\frac{b}{\rho}\right)^{(2m+1)}\sin(2m+1)\varphi$$

funksiya (1)-(6) masalaning yagona yechimi bo‘lishini bevosita tekshirib ko‘rib ishonch hosil qilish mumkin.

Ixtiyoriy $\varepsilon>0$ son uchun shunday $N>0, C>0$ sonlar topiladiki, $m>N$, $a<\rho<b$ bo‘lganda

$$\left\|\frac{\partial u_m(b,\varphi)}{\partial\varphi}\right\|_{L_2(0,\frac{\pi}{2})}\le\varepsilon\ \left\|u_m(\rho,\varphi)\right\|_{L_2(0,\frac{\pi}{2})}>C>0$$

bo‘ladi. Bundan masalaning yechimi turg‘un emasligi, ya’ni masala nokorrekt qo‘yilganligi kelib chiqadi.

(1)-(6) masala yechimining turg‘unligini xarakterlovchi quyidagi teorema o‘rinli bo‘ladi.

Teorema. Agar $u(\rho,\phi)$ funksiya

$$\left\|u\ (a,\varphi)\right\|_{L_2(0,\frac{\pi}{2})}\le M\,, \qquad (7)$$

$$\left\|\frac{\partial u(b,\varphi)}{\partial\rho}\right\|_{L_2(0,\frac{\pi}{2})}\le\varepsilon\,,$$

$$\int_0^{\frac{\pi}{2}} f(\varphi)\sin\varphi d\varphi=0$$

shartlarni bajarsa, u holda

$$\left\|u(\rho,\varphi)\right\|_{L_2(0,\frac{\pi}{2})}\le\frac{\left|\rho^2-b^2\right|}{b^2-a^2}M\left(\frac{a}{\rho}\right)^{2\lambda(\varepsilon)+1},$$

tengsizlik o‘rinli bo‘ladi. Bu yerda $\lambda(\varepsilon)$ son

$$\frac{b^2-a^2}{2b}\left(\frac{b}{a}\right)^{2\lambda+1}=\frac{M}{\varepsilon},$$

tenglama ildizi.

Ushbu teoremadan (7) korrektlik to‘plamida (1)-(6) masala yechimining yagonaligi kelib chiqadi.

Faraz qilaylik, $f(\varphi)$ funksiya δ aniqlikda berilgan bo‘lsin, ya’ni bu funksiyaning o‘rniga uning taqribiy qiymati $f_\delta(\varphi)$ funksiya berilgan bo‘lib,

$$\left\|f(\varphi)-f_\delta(\varphi)\right\|_{L_2(0,\frac{\pi}{2})}\le\delta$$

tengsizlik o‘rinli bo‘lsin.

(1)-(6) masalaning taqribiy yechimi sifatida quyidagi funksiyani olamiz[2]:

$$u_{n\delta}(\rho,\varphi)=\frac{\rho^2-b^2}{2b}\sum_{m=1}^{n}\bar{a}_m\left(\frac{b}{\rho}\right)^{2m+1}\sin(2m+1)\varphi,$$

bu yerda $\bar{a}_m$ sonlar $f_\delta(\varphi)$ funksiyaning Fure koeffitsientlari.

(1)-(6) masalaning aniq va taqribiy yechimlari orasidagi farqni baholovchi quyidagi tengsizlikka ega bo‘lamiz:

$$\left\|u(\rho,\varphi)-u_{n\delta}(\rho,\varphi)\right\|_{L_2(0,\frac{\pi}{2})}\le\left|\rho^2-b^2\right|\left[\left(\frac{b}{\rho}\right)^{2n+1}\frac{\delta}{2b}+\left(\frac{a}{\rho}\right)^{2n+3}\frac{2bM}{b^2-a^2}\right].$$

Masalaning nokorrektligi.

Bevosita tekshirib ishonch hosil qilish mumkinki,

$$u_m(\rho,\varphi)=\varepsilon\frac{(\rho^2-R_1^{\,2})}{2R_1}\left(\frac{R_1}{\rho}\right)^m\cos m\varphi\quad(m\ge 3),\qquad(8)$$

funksiya (1) - (6) masalaning $f(\varphi)=\varepsilon\cos m\varphi$ bo‘lgandagi yechimi bo‘ladi. (8) formuladan ko‘rinadiki, ixtiyoriy o‘zgarmas $0<\varepsilon<1,\ c>0$ sonlar uchun $\varphi\in(0,2\pi)$, $\rho\in(R,R_1)$ shunday N topiladiki, $m>N$ bo‘lganda [3]

$$\left\|\frac{\partial u_m(R_1,\varphi)}{\partial\rho}\right\|_{L_2(0,2\pi)}\le\varepsilon;\qquad\left\|u_m(\rho,\varphi)\right\|_{L_2(0,2\pi)}>c>0$$

tengsizliklar bajariladi:

Bundan ko‘rinadiki, masala yechimi turg‘un emas. Demak, qo‘yilgan masala nokorrekt masala.

Turg‘unlik bahosi.

Korrektlik to‘plami sifatida

$\left\|u(R,\varphi)\right\|_{L_2(0,2\pi)}\le M$,

tengsizlikni qanoatlantiruvchi funksiyalar to‘plamini olamiz.

Faraz qilaylik (1)-(6) masala yechimi mavjud va korrektlik to‘plamiga tegishli bo‘lsin

$u(\rho,\varphi)$ bigarmonik funksiyani ikkita $u_1(\rho,\varphi)$ va $u_2(\rho,\varphi)$ garmonik funksiyalar yig‘indisi

$$u(\rho,\varphi)=\left(\rho^2-R_1^2\right)u_2(\rho,\varphi)+u_1(\rho,\varphi)\qquad(9)$$

ko‘rinishda yozish mumkinligidan foydalanib, (1) - (6) masalani quyidagi ikkita masalaga keltiramiz:

1) $D=\{\,(\rho,\varphi):R<\rho<+\infty,\ 0\le\varphi\le 2\pi\,\}$ sohada

$$\Delta u_1(\rho,\varphi)=0,\ (\rho,\varphi)\in D,\qquad(10)$$

$u_1(R_1,\varphi)=0,\ 0\le\varphi\le 2\pi,$ (11)

$u_1(\rho,\varphi+2\pi)=u_1(\rho,\varphi),\quad \lim_{\rho\to\infty}u_1(\rho,\varphi)=0(1),\ R<\rho<+\infty,$ (12)

shartlarni qanoatlantiruvchi $u_1(\rho,\varphi)$ funksiya topilsin.

2) $D=\{(\rho,\varphi): R<\rho<+\infty,\ 0\le\varphi\le 2\pi\}$ sohada

$\Delta u_2(\rho,\varphi)=0,\ (\rho,\varphi)\in D,$ (13)

$\frac{\partial u_2(R_1,\varphi)}{\partial\rho}=\frac{1}{2R_1}f(\varphi),\ 0<\varphi<2\pi$ (14)

$u_2(\rho,\varphi+2\pi)=u_2(\rho,\varphi),\ \lim_{\rho\to\infty}u_2(\rho,\varphi)=0(1),\ R<\rho<+\infty$ (15)

shartlarni qanoatlantiruvchi $u_2(\rho,\varphi)$ funksiya topilsin.

Birinchi masala garmonik davom ettirish masalasi bo‘lib [1], ushbu masala echimining yagonaligidan $u_1(\rho,\varphi)=0$ yechimga ega bo‘ladi. Ikkinchi masalani hal etishda o‘zgaruvchilarni ajratish usulidan foydalanamiz.

(13) - (15) masala yechimini

$u_2(\rho,\varphi)=F(\rho)\Phi(\varphi)$ (16)

ko‘rinishda qidiramiz. (16) dan ikkinchi tartibli hosilalar olib, (13) ga qo‘yamiz. Natijada

$$\frac{1}{\rho}\frac{\partial}{\partial\rho}\left(\rho\frac{\partial F(\rho)}{\partial\rho}\right)\Phi(\varphi)+\frac{1}{\rho^2}F(\rho)\Phi''(\varphi)=0,$$

$$-\frac{1}{\rho}\frac{\partial}{\partial\rho}\left(\rho\frac{\partial F(\rho)}{\partial\rho}\right)\Phi(\varphi)=\frac{1}{\rho^2}F(\rho)\Phi''(\varphi).$$

Oxirgi ifodani $\frac{1}{\frac{1}{\rho^2}F(\rho)\hat{O}(\varphi)}$ ga ko‘paytirib, λ ga tenglab,

$$\frac{\frac{d}{d\rho}\left(\rho\frac{dF(\rho)}{d\rho}\right)}{\frac{1}{\rho}F(\rho)}=-\frac{\Phi''(\varphi)}{\Phi(\varphi)}=\lambda$$

tenglikni hosil qilamiz. Bundan esa quyidagi

$\Phi''(\varphi)+\lambda\Phi(\varphi)=0$ (17)

$\rho\frac{d}{d\rho}\left(\rho\frac{dF(\rho)}{d\rho}\right)-\lambda F(\rho)=0$ (18)

oddiy differensial tenglamalarga ega bo‘lamiz. Bunda

$u_2(\rho,\varphi+2\pi)=u_2(\rho,\varphi),\ R<\rho<+\infty$

shartlarga ko‘ra

$\Phi(\varphi+2\pi)=\Phi(\varphi)$

bo‘lgani uchun $\sqrt{\lambda_n} = m,\quad m-$butun son ekanligi kelib chiqadi.

U holda (17) tenglamaning umumiy yechimi

$\hat{O}_n(\varphi) = \alpha_m \cos m\varphi + \beta_m \sin m\varphi,\ (m = 0,1,2,3,...)$ (19)

ko‘rinishda ekanligini topamiz.

$(m = 0,1,2,3,...)$ bo‘lganda (18) tenglamaning umumiy yechimi ushbu

$F_0 = A_0 + B_0 \ln\rho,\ F_m(\rho) = A_m\rho^m + B_m\rho^{-m}\ (m = 1,2,3,...)$ (20)

ko‘rinishga ega bo‘ladi.

Bu qo‘yilgan masala yechimi uchun $F(+\infty)$ chegaralangan bo‘lishi kerak.

Shuning uchun (1,19) dan

$F_0(\rho) = A_0,\ F_m(\rho) = B_m\rho^{-m},\ (m = 0,1,2,3,...)$

bo‘ladi.

Shunday qilib, qaralayotgan tenglama yechimi

$$u_2(\rho,\varphi) = A_0 + \sum_{m=1}^{\infty} \rho^{-m}\left[A_m \cos m\varphi + B_m \sin m\varphi\right] \quad (21)$$

ko‘rinishga ega bo‘ladi. Bu erda A_m, B_m ixtiyoriy o‘zgarmas sonlar.

Endi chegaraviy shartlarni qanoatlantirishini tekshiramiz.

$$u_2(R_1,\varphi) = \frac{1}{2R_1} f(\varphi), \quad (22)$$

$$f(\varphi) = \frac{1}{2}a_0 + \sum_{m=1}^{\infty}\left(a_m \cos m\varphi + b_m \sin m\varphi\right). \quad (23)$$

bu yerda,

$$a_m = \frac{1}{\pi}\int_0^{2\pi} f(\varphi)\cos m\varphi d\varphi,\quad b_m = \frac{1}{\pi}\int_0^{2\pi} f(\varphi)\sin m\varphi d\varphi$$

a_m, b_m - $f(\varphi)$ funksiyaning Fur’e koeffitsientlari.

(22) ning o‘ng tomonidagi $f(\varphi)$ o‘rniga (23) ni qo‘yib, mos koeffitsientlarini tenglaymiz va $A_0 = \frac{1}{4R_1}a_0, A_m = \frac{a_m R^{m-1}}{2}, B_m = \frac{b_m}{2}R_1^{m-1}$ ni topamiz.

Topilganlarni o‘rniga qo‘ysak, chegaraviy shartni qanoatlantiruvchi yechim

$$u_2(\rho,\varphi) = \frac{1}{2R_1}\left(\frac{1}{2}a_0 + \sum_{m=1}^{\infty}\left(\frac{R_1}{\rho}\right)^m\left(a_m \cos m\varphi + b_m \sin m\varphi\right)\right) \quad (24)$$

ko‘rinishga ega bo‘ladi. Bu erda a_m, b_m - $f(\varphi)$ funksiyaning Fur’e koeffitsienti.

Shunday qilib, (1) – (6) masalaning yechimi (9) formulaga ko‘ra

$$u(\rho,\varphi) = \frac{(\rho^2 - R_1^2)}{2R_1}\left(\frac{1}{2}a_0 + \sum_{m=1}^{\infty}\left(\frac{R_1}{\rho}\right)^m\left(a_m \cos m\varphi + b_m \sin m\varphi\right)\right) \quad (25)$$

ko‘rinishda yoziladi. Bu yerda

$$a_m = \frac{1}{\pi}\int_0^{2\pi} f(\varphi)\cos m\varphi d\varphi,\ b_m = \frac{1}{\pi}\int_0^{2\pi} f(\varphi)\sin m\varphi d\varphi,$$

a_m, b_m - $f(\varphi)$ funksiyaning Fur’e koeffitsientlari.

(25) yechim (6) shartni bajarishi uchun

$$a_m = \frac{1}{\pi}\int_0^{2\pi} f(\varphi)\cos d\varphi = 0,\ (m = 0,1,2...),\ b_m = \frac{1}{\pi}\int_0^{2\pi} f(\varphi)\sin d\varphi = 0,\ (m = 1,2...)$$

shartlar bajarilishi kerak. Shuning uchun (1)- (6) masala yechimi

$$u(\rho,\varphi) = \frac{(\rho^2 - R_1^2)}{2R_1}\sum_{m=3}^{\infty}\left(\frac{R_1}{\rho}\right)^m \left(a_m \cos m\varphi + b_m \sin m\varphi\right) \qquad (26)$$

ko‘rinishda bo‘ladi.

(1)- (6) masala yechimining turg‘unligini xarakterlovchi quyidagi teorema o‘rinli bo‘ladi.

Teorema. Agar $u(\rho,\varphi)$ funksiya

$$\|u(R,\varphi)\|_{L_2(0,2\pi)} \le M, \qquad (27)$$

$$\int_0^{2\pi} \frac{\partial u(R_1,\varphi)}{\partial \rho}\cos m\varphi d\varphi = 0,\quad m = 0, 1, 2,$$

$$\int_0^{2\pi} \frac{\partial u(R_1,\varphi)}{\partial \rho}\sin m\varphi d\varphi = 0,\quad m = 1, 2,$$

$$\left\|\frac{\partial u(R_1,\varphi)}{\partial \rho}\right\|_{L_2(0,2\pi)} \le \varepsilon \qquad (28)$$

munosabatlarni qanoatlantirsa, u holda

$$\|u(\rho,\varphi)\|_{L_2(0,2\pi)} \le \frac{\left|\rho^2 - R_1^2\right|\cdot M}{R_1^2 - R^2}\left(\frac{R}{\rho}\right)^{\lambda(\varepsilon)} \qquad (29)$$

tengsizlik o‘rinli bo‘ladi.

Bu yerda $\lambda(\varepsilon)$ son

$$\frac{R_1^2 - R^2}{2R_1}\left(\frac{R_1}{R}\right)^{\lambda} = \frac{M}{\varepsilon} \qquad (30)$$

trantsendent tenglama ildizi.

Isbot. (1) - (6) masalaning yechimini (27) korrektlik to‘plamida

$$u(\rho,\varphi) = \frac{\rho^2 - R_1^2}{2R_1}\sum_{m=3}^{\infty}\left(\frac{R_1}{\rho}\right)^m \left(a_m \cos m\varphi + b_m \sin m\varphi\right), \qquad (26)$$

ko‘rinishda yozish mumkin.

(26) tenglikdan normaning ta’rifiga ko‘ra

$$\left\|u(\rho,\varphi)\right\|^2_{L_2(0,2\pi)} = \frac{1}{\pi}\int_0^{2\pi} u^2(\rho,\varphi)\,d\varphi = \frac{\left(\rho^2-R_1^2\right)^2}{4R_1^2}\sum_{m=3}^{\infty} c_m^2\left(\frac{R_1}{\rho}\right)^{2m} \qquad (31)$$

tenglik kelib chiqadi. Bu yerda $c_m^2 = a_m^2 + b_m^2$.

(27) va (28) shartlardan esa

$$\left\|u(R,\varphi)\right\|^2_{L_2(0,2\pi)} = \frac{\left(R_1^2-R^2\right)^2}{4R_1^2}\sum_{m=3}^{\infty}\left(\frac{R_1}{R}\right)^{2m} c_m^2 \le M^2 \qquad (32)$$

$$\left\|\frac{\partial u(R,\varphi)}{\partial\rho}\right\|^2_{L_2(0,2\pi)} = \sum_{m=3}^{\infty} c_m^2 \le \varepsilon^2 \qquad (33)$$

tengsizliklarga ega bo‘lamiz.

(31) funksionalni (32) va (33) shartlar ostida shartli maksimumga tekshiramiz. Buning uchun Lagranj funksiyasini tuzamiz:

$$L(c_m,\lambda,\mu) = \frac{\left(\rho^2-R^2\right)^2}{4R_1^2}\sum_{m=3}^{\infty} c_m^2\left(\frac{R_1}{\rho}\right)^{2m} +$$

$$+\lambda\left[\frac{\left(R^2-R_1^2\right)^2}{4R_1^2}\sum_{m=3}^{\infty}\left(\frac{R_1}{R}\right)^{2m} c_m^2 - M^2\right] + \mu\left[\sum_{m=3}^{\infty} c_m^2 - \varepsilon^2\right]$$

Bu funksiyaning c_m, λ, μ argumentlar bo‘yicha olingan xususiy hosilalarni nolga tenglaymiz.

$$\frac{\partial L}{\partial c_m} = 2c_m\left[\frac{\left(\rho^2-R_1^2\right)^2}{4R_1^2}\left(\frac{R_1}{\rho}\right)^{2m} + \lambda\frac{\left(R_1^2-R^2\right)^2}{4R_1^2}\left(\frac{R_1}{R}\right)^{2m} + \mu\right] = 0,$$

$$\frac{\partial L}{\partial\lambda} = \frac{\left(R_1^2-R^2\right)^2}{4R_1^2}\sum_{m=3}^{\infty}\left(\frac{R_1}{R}\right)^{2m} c_m^2 - M^2 = 0,$$

$$\frac{\partial L}{\partial\mu} = \sum_{m=3}^{\infty} c_m^2 - \varepsilon^2 = 0.$$

Oxirgi uchta munosabatdan (31) ning o‘ng tomonidagi yig‘indi maksimumga erishishi uchun c_m koeffitsientlar quyidagi 3 ta shartdan birini qanoatlantirishi kelib chiqadi:

1. $c_m^2 = 0$, $m \ne p,q$, $p<q$,

2. $c_p^2 \neq 0$, $c_q^2 = 0$,

3. $c_p^2 = 0$, $c_q^2 \neq 0$.

Aytaylik, birinchi shart bajarilsin. U holda

$$\begin{cases} c_p^2 + c_q^2 = \varepsilon^2 \\ \left(\frac{R_1}{R}\right)^{2p} c_p^2 + \left(\frac{R_1}{R}\right)^{2q} c_q^2 = \frac{4R_1^2}{\left(R_1^2 - R^2\right)^2} M^2 \end{cases}$$

sistemaga ega bo‘lamiz. Bu sistemani yechib, c_p^2 va c_q^2 noma’lum koeffitsientlarni topamiz:

$$c_p^2 = \frac{\varepsilon^2 \left(\frac{R_1}{R}\right)^{2q} - \frac{4R_1^2 M^2}{\left(R_1^2 - R^2\right)^2}}{\left(\frac{R_1}{R}\right)^{2q} - \left(\frac{R_1}{R}\right)^{2\rho}} \geq 0$$

$$c_q^2 = \frac{\frac{4R_1^2 M^2}{\left(R_1^2 - R^2\right)^2} - \varepsilon^2 \left(\frac{R_1}{R}\right)^{2\rho}}{\left(\frac{R_1}{R}\right)^{2q} - \left(\frac{R_1}{R}\right)^{2\rho}} \geq 0$$

$p < q$ bo‘lgani uchun har doim yuqoridagi tengsizlik o‘rinli bo‘ladi.

$c_p^2 \geq 0$ va $c_q^2 \geq 0$ ekanligidan

$$\varepsilon^2 \left(\frac{R_1}{R}\right)^{2q} - \frac{4R_1^2 M^2}{\left(R_1^2 - R^2\right)^2} \geq 0,$$

$$\frac{4R_1^2 M^2}{\left(R_1^2 - R^2\right)^2} - \varepsilon^2 \left(\frac{R_1}{R}\right)^{2\rho} \geq 0$$

tengsizliklar kelib chiqadi.

Natijada quyidagi tengsizlikka ega bo‘lamiz:

$$\begin{cases} \varepsilon^2\left(\frac{R_1}{R}\right)^{2\rho} \le \frac{4R_1^2M^2}{\left(R_1^2-R^2\right)^2} \\ \varepsilon^2\left(\frac{R_1}{R}\right)^{2q} \ge \frac{4R_1^2M^2}{\left(R_1^2-R^2\right)^2} \end{cases}$$

$$\frac{R_1^2-R^2}{2R_1}\left(\frac{R_1}{R}\right)^{\rho} \le \frac{M}{\varepsilon} \le \frac{R_1^2-R^2}{2R_1}\left(\frac{R_1}{R}\right)^{q}$$

Topilgan c_p^2 va c_q^2 larning ifodalarini (26) ga qo‘yib, $p,q \to \lambda(\varepsilon)$ da limitga o‘tamiz:

$$\left\|u(\rho,\varphi)\right\|_{L_2(0,2\pi)}^2 = \frac{\left(\rho^2-R_1^2\right)^2}{4R_1^2}\left(\frac{R_1}{\rho}\right)^{2\rho} c_p^2 + \frac{\left(\rho^2-R_1^2\right)^2}{4R_1^2}\left(\frac{R_1}{\rho}\right)^{2q} c_q^2 \le$$

$$\le \lim_{\substack{p\to\lambda(\varepsilon)\\ q\to\lambda(\varepsilon)}} \left\{ \frac{\left(\rho^2-R_1^2\right)^2}{4R_1^2}\left(\frac{R_1}{\rho}\right)^{p} \frac{\varepsilon^2\left(\frac{R_1}{R}\right)^{2\rho} - \frac{4R_1^2M^2}{\left(R_1^2-R^2\right)^2}}{\left(\frac{R_1}{R}\right)^{2q} - \left(\frac{R_1}{R}\right)^{2\rho}} + \right.$$

$$\left. + \frac{\left(\rho^2-R_1^2\right)^2}{4R_1^2}\left(\frac{R_1}{\rho}\right)^{2q} \frac{\frac{4R_1^2M^2}{\left(R_1^2-R^2\right)^2} - \varepsilon^2\left(\frac{R_1}{R}\right)^{2\rho}}{\left(\frac{R_1}{R}\right)^{2q} - \left(\frac{R_1}{R}\right)^{2\rho}} \right\} = \frac{\left(\rho^2-R_1^2\right)^2}{\left(R_1^2-R^2\right)^2} M^2 \left(\frac{R}{\rho}\right)^{2\lambda(\varepsilon)}$$

$$\left\|u(\rho,\varphi)\right\|_{L_2(0,2\pi)} \le \frac{\left|\rho^2-R_1^2\right|}{R_1^2-R^2} M\left(\frac{R}{\rho}\right)^{\lambda(\varepsilon)}$$

Bu yerda $\lambda(\varepsilon)$ - (30) trantsendent tenglamaning ildizi.

Aytaylik, ikkinchi shart bajarilsin:

$c_q^2 = 0$, $c_p^2 \ne 0$ bo‘lsin. U holda

$$\begin{cases} c_p^2 = \varepsilon^2 \\ \left(\frac{R_1}{R}\right)^{2\rho} c_p^2 = M^2 \cdot \frac{4R_1^2}{(R_1^2-R^2)^2} \end{cases}$$

bo‘ladi.

(31) tenglikka ko‘ra

$$\left\|u(\rho,\varphi)\right\|^2_{L_2(0,2\pi)} \le \frac{\left(\rho^2-R_1^2\right)^2}{\left(R_1^2-R^2\right)^2} M^2 \left(\frac{R}{\rho}\right)^{2\lambda(\varepsilon)}$$

hosil bo‘ladi. Bundan esa

$$\left\|u(\rho,\varphi)\right\|_{L_2(0,2\pi)} \le \frac{\left|\rho^2-R_1^2\right|}{R_1^2-R^2} M \left(\frac{R}{\rho}\right)^{\lambda(\varepsilon)}$$

kelib chiqadi. Bu yerda $\lambda(\varepsilon)$ - (30) trantsendent tenglamaning ildizi.

Aytaylik, uchinchi shart bajarilsin:

$c_q^2 \neq 0$, $c_p^2 = 0$ bo‘lsin. U holda

$$\begin{cases} c_q^2 = \varepsilon^2 \\ \left(\frac{R_1}{R}\right)^{2q} c_q^2 = M^2 \cdot \frac{4R_1^2}{(R_1^2-R^2)^2} \end{cases}$$

bo‘ladi. (31) ga ko‘ra

$$\left\|u(\rho,\varphi)\right\|^2_{L_2(0,2\pi)} \le \frac{\left(\rho^2-R_1^2\right)^2}{\left(R_1^2-R^2\right)^2} M^2 \left(\frac{R}{\rho}\right)^{2\lambda(\varepsilon)}$$

bo‘ladi. Bundan esa

$$\left\|u(\rho,\varphi)\right\|_{L_2(0,2\pi)} \le \frac{\left|\rho^2-R_1^2\right|}{R_1^2-R^2} M \left(\frac{R}{\rho}\right)^{\lambda(\varepsilon)}$$

kelib chiqadi. Bu yerda $\lambda(\varepsilon)$ - (30) trantsendent tenglamaning ildizi. Shu bilan teorema isbot bo‘ldi.

Ushbu teoremadan korrektlik to‘plamida qo‘yilgan masala yechimining yagonaligi kelib chiqadi.

Taqribiy yechimni qurish.

Matematik fizikaning qandaydir masalasini Tixonov ma’nosida korrektligi ko‘rsatilgandan keyin bu masalaning taqribiy yechimini qurish muammosi vujudga keladi.

Nokorrekt qo‘yilgan masalalarning taqribiy yechimlarini qurish usullari ishlab chiqilganiga ancha bo‘ldi. Tixonov 1963 yili nokorrekt qo‘yilgan masalalarni taqribiy yechishga yangicha yondashishni ishlab chiqdi. Bu usulning nazariyasi regulyarlashtiruvchi oilalar tushunchasi bilan chambarchas bog‘liq. Aytaylik klassik ma’noda nokorrekt qo‘yilgan matematik fizika masalasi berilgan bo‘lsin.

α parametrga bog‘liq bo‘lgan masalalar oilasi qaralayotgan nokorrekt masalaga nisbatan regulyarlashtiruvchi oila deyiladi, agar quyidagi ikkita shart bajarilsa:

1) $\forall \alpha > 0$ son uchun masalalar oilasiga qarashli bo‘lgan masala klassik korrekt qo‘yilgan.

2) agar berilgan funksiyalar shunday bo‘lsaki, bunda qaralayotgan nokorrekt masala yechimi mavjud bo‘lsa, u holda $\alpha \to 0$ da masalalar oilasidagi xuddi shunday berilgan funksiyalarga bog‘liq masala yechimlari ketma - ketligi nokorrekt masala yechimiga intiladi.

α ni regulyarlashtirish parametri deyiladi. Ba’zida n butun sonli parametrga bog‘liq regulyarlashtiruvchi oilalar qaraladi va bunda ikkinchi shartda oilaga qarashli bo‘lgan masala yechimini $n \to \infty$ da qaralayotgan nokorrekt masala yechimiga intilishi talab etiladi.

α yoki n parametrga bog‘liq operatorlar oilasi berilgan nokorrekt masalaga nisbatan regulyarlashtiruvchi operatorlar oilasi deyiladi, agar quyidagi ikki shart bajarilsa:

1) $\forall \alpha > 0 \ \ (n > 0)$ uchun oiladagi har bir operatorlar uzluksiz bo‘lsa;

2) $\alpha \to 0 \ \ (n \to \infty)$ bo‘lgan holda $B_\alpha f_\delta \to Bf$ bo‘lsa, bu yerda $B_\alpha f_\delta$ - taqribiy yechim, Bf – aniq yechim.

n butun sonli parametrga bog‘liq holda quyidagicha aniqlangan B_n chiziqli operatorlar oilasini qaraymiz:

$$B_n f(\phi) = \frac{\rho^2 - R_1^2}{2R_1} \sum_{m=3}^{n} \left(\frac{R_1}{\rho} \right)^m \left(a_m \cos m\phi + b_m \sin m\phi \right)$$

bu yerda, $a_m = \frac{1}{\pi} \int_0^{2\pi} f(\phi) \cos m\varphi \, d\phi$, $b_m = \frac{1}{\pi} \int_0^{2\pi} f(\phi) \sin m\phi \, d\phi$, $f(\phi)$ funksiyaning Fur’e koeffitsienti.

Agar $f(\phi)$ va $u(\rho, \phi)$ yechim $L_2(0, 2\pi)$ Gilgbert fazosining elementlari deb qaralsa, u holda B_n operatorlar oilasi regulyarlashtiruvchi bo‘ladi [3].

Adabiyotlar:

1. Лаврентьев М.М Некорректные задачи для дифференциальных уравнений. – Новосибирск: НГУ, 1981. – 75 с.

2. Атаходжаев М.А. Ахмедов З.А. Об одной условно-корректной задаче для бигармонического уравнения // Изв. АН РУз Серия физ-мат. наук, 1980. 1–с. 3-9.с

3. Тихонов А.Н., Самарский А.А. Уравнения математической физики.М. Наука. 1974.

G‘IJDUVON TOPONIMIYASI

Qilichev Bayramali Ergashevich
Buxoro davlat universiteti tilshunosligi va jurnalistika kafedra o’qituvchisi, filologiya fanlar dotsenti
Haydarova Azima Anvar qizi
Buxoro davlat universiteti o’zbek tilshunosligi va jurnalistika kafedrasi magistranti
https://doi.org/10.5281/zenodo.7622396

Annotatsiya. Hozirgi jamiyatni, zamonaviy sivilizatsiyani, xalqlar va mamlakatlar o‘rtasidagi har qanday aloqalarni geografik nomlarsiz tasavvur qilib bo‘lmaydi. Joy nomlari chuqur ilmiy, siyosiy, amaliy va tarbiyaviy ahamiyatga ega bo‘lib, xilma-xil tarixiy sharoitlar va tillar takomilining mahsuli hisoblanadi. Ushbu maqolada toponimlarning xalq qadriyati ekanligi, toponimiya fanining vazifalari o’rganildi. Shu bilan birga ko’hna va qadim tarixga ega bo’lgan G’ijduvon tumanining toponomiyasi tarixi, diqqatga sazovor ziyoratgohlarining toponomiyasi o’rganildi.
Kalit so‘zlar: toponimiya, tarix, geografiya, filologiya, etnografika.

TOPONYMY OF G‘IJDUVAN

Kilichev Bayramali Ergashevich
Bukhara State University department of linguistics and journalism teacher, associate professor of philology
Haydarova Azima Anvar qizi
Bukhara State University Uzbek linguistics and journalism graduate student of the department

Annotation. Today's society, modern civilization, any connections between peoples and countries cannot be imagined without geographical names. Place names have deep scientific, political, practical and educational significance and are the product of various historical conditions and language development. In this article, the fact that toponyms are a national value, the tasks of the science of toponymy were studied. At the same time, the history of the toponomy of the Gijduvan district, which has an ancient and ancient history, and the toponomy of its notable shrines were studied.
Key words: toponymy, history, geography, philology, ethnography.

ТОПОНИМИЯ ГИЖДУВАНА

Киличев Байрамали Эргашевич
Бухарский государственный университет
преподаватель кафедры языкознания и журналистики,
доцент филологических наук
Хайдарова Азима Анвар кизи
аспирант кафедры узбекского языкознания и журналистики
Бухарского государственного университета

Аннотация: Современное общество, современная цивилизация, любые связи между народами и странами невозможно представить без географических названий. Топонимика имеет глубокое научное, политическое, практическое и воспитательное значение и является продуктом различных исторических условий и языкового развития. В данной статье изучено то, что топонимы являются общенациональной ценностью, задачи науки о топонимии. При этом была изучена история топономии Гиждуванского района, имеющего древнюю и древнюю историю, и топономия его примечательных святынь.

Ключевые слова: топонимия, история, география, филология, этнография.

Toponimika geografik atoqli nomlarni, ularning paydo bo‘lishi yoki yaratilish qonuniyatlarini, rivojlanish va o‘zgarishini, tarixiy-etimologik manbalari va grammatik xususiyatlarini, ularning tuzilishini, tarqalish hududlari hamda atalish sabablarini o‘rganadigan bo’limdir. Muayyan bir hududdagi joy nomlari majmui - toponimiya, alohida olingan joy nomi esa toponim deb ataladi. Toponimlar ham, til leksikasining bir qismi sifatida boshqa hamma so‘zlar singari til qonuniyatlariga bo‘ysunadi, lekin o‘zining paydo bo‘lishi va ba’zi ichki xususiyatlari jihatidan jamiyatning kundalik moddiy va ma’naviy holati, iqtisodiy turmushi, orzu va intilishlariga aloqador bo‘lib, ma’lum darajada boshqa guruh so‘zlardan farq qiladi. Shu bilan birga, toponimlarda milliy tilimizga xos bo‘lgan qadimiy fonetik, leksik va morfologik elementlar ko‘proq saqlangan bo‘ladi. Joyning tabiiy geografik sharoiti, aholining etnik tarkibi, kishilarning kasbi va mashg‘uloti, qazilma. boyliklar, tarixiy shaxslar va voqealar toponimlar vujudga kelishining asosiy manbalari hisoblanadi. Binobarin. har bir hudud, mintaqaning mavjud toponimik majmuasi, joy nomlari turli nuqtai-nazardan tahlil qilinishi kerak:

1) nomning geografik alomatlari: tog’, daryo, dasht, cho’l, shahar,qishloq va hokazo;

2) paydo bo’lish vaqti va unga turtki bo’lgan sabablar;

3) qaysi tilga aloqadorligi va uning lisoniy xususiyatlari;

4) mazmuni va etimologiyasi;

5) nomning tuzilishi til qonuniyatlari va imlo qoidalariga to'g'ri kelishi;

6) nomning yaratilgan tilida va boshqa tillarda ilmiy jihatdan to'g'ri yozilishi;

7) nomning tarqalish hududi, areali, migratsiya yo'llari[33].

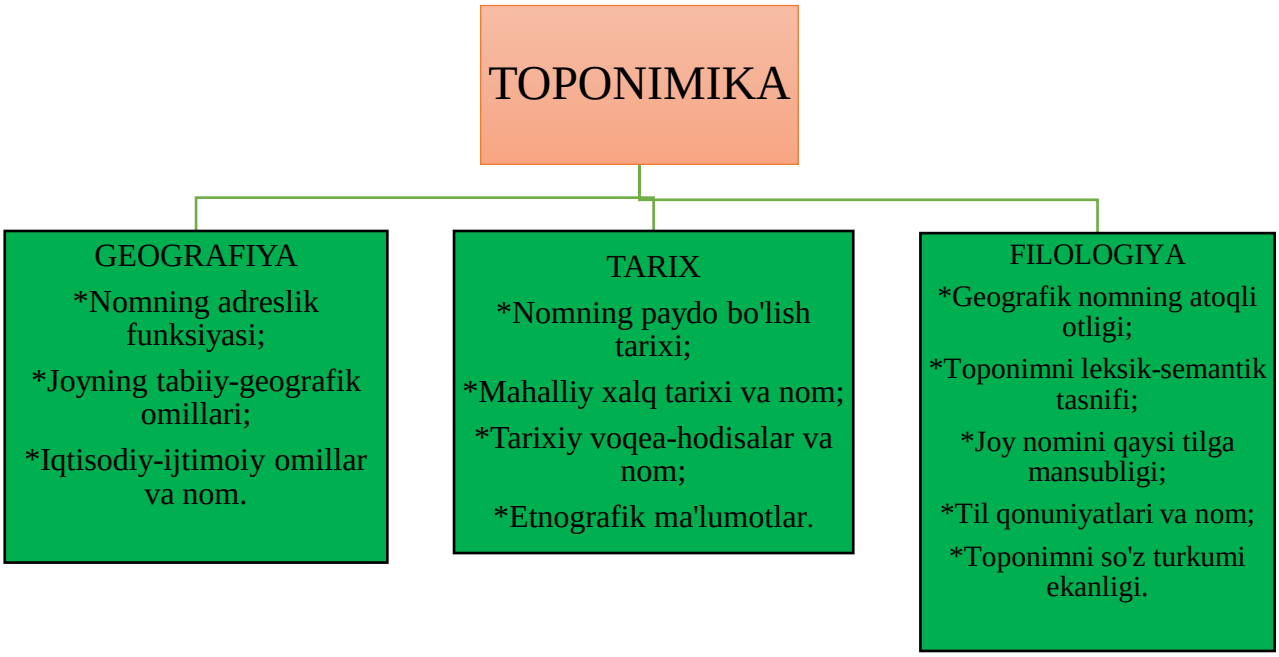
Shu masalaga e'tibor qaratgan belorus toponimika maktabining asoschisi V.A.Juchkevich shunday yozgan edi: "toponimik muammolarni tor mutaxassislik doirasida hal qilish, ishga zarar keltiradi va uning amaliy ahamiyatini pasaytiradi".[34] Bundan xulosa shuki, har qanday toponimik tadqiqotlar aniq joy bilan bog'langan holda amalga oshirilsa,shunda o'rganilayotgan hudud toponimiyasining o'ziga xos shakllanish xususiyatlari kompleks tarzda tadqiq qilinadi. O'zbek tadqiqotshunos olimi H.Hasanov ta'biri bilan aytganda. nomlarning o'z tarixi, xalq, qabila, tabiat, xo'jalik, hodisa va kashfiyotga mansubligi bor. Agar nomlar tarixi tilga kirsa, tog'lar va suvlarning xosiyati, o'simlik va hayvonot turlari, savdo-sotiq, kasb-hunar. xazinalar, janglar, e'tiqodlarimizning hammasi avon bo'ladi".[35]

Demak, toponimlar kishilik jamiyati rivojlanishining muhim elementlardan biri, tabiat, tarix, hayot va insoniyat ko'zgusi hisoblanadi. Shunday ekan, hozirgi jamiyatni, zamonaviy sivilizatsiyani, xalqlar va mamlakatlar o'rtasidagi har qanday aloqalarni geografik nomlarsiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Madaniyat va ilm-fanning rivojlanishi, tobora avj olayotgan xalqaro aloqalar geografik nomlarni borgan sari ko'proq qo'llashni taqozo qilmoqda. Toponimiya azal-azaldan geograflar, geografiya fani shug'ullanib kelgan. So'ngra bu soha bilan tarixshunoslar, arxeologlar qiziqib, tarixiy nomlarning ma'nosi, tarkibi, qaysi tilga mansubligi kabi masalalarni tadqiq qilishdi. Eng so'nggida toponimiya tilshunoslikning tadqiq obyektiga aylandi. Toponimikaning geografiya, tarix va filologiya fanlari manfaatlari tutashgan joyda paydo bo'lganligi, uning majmuaviy fan ekanligini quyidagi chizmada ham ko'rish mumkin. To'g'ri uzoq vaqtlar toponimikani geografik fan, geografiya ilmiga xos ilmiy yo'nalish degan qarash hukmron mavqeda bo'lgan. Bu albatta, o'ziga xos obyektiv va subyektiv sabablar bilan bog'liq. Joy nomi yer sharining ma'lum nuqtasida joylashgan geografik obyektning maxsus yorlig'idir. Filolog nomshunos olim T.Nafasov, "geografiya toponimikaning debochasi va doyasi degan xulosani bayon qilgan".[36] H.Hasanov ham bu masalada o'z munosabatini bildirib:

"Toponimika aslida geografiyaning bir tarmog'i bo'lib, tilshunoslik faniga ham, tarix faniga ham uzviy bog'langan. Toponimikani tilshunoslik yoki tarix fanining bir

[33] Hakimov Q. Toponomika.-T.: O'qituvchi,2016. 8-bet
[34] Mirakmalov M.T., Hakimov Q.M., Toponimika(Darslik).-T.:Tafakkur avlodi,2020.
[35] Mirakmalov M.T., Hakimov Q.M., Toponimika(Darslik).-T.:Tafakkur avlodi,2020
[36] Hakimov Q. Toponomika.-T.: O'qituvchi,2016. 8-bet

tarmog’i desak xato bo’lmaydi. Har bir fan sohibi toponimik tatqiqotlarda o’z mutaxassisligini ustun qo’yadi”, [37]deb yozgan.

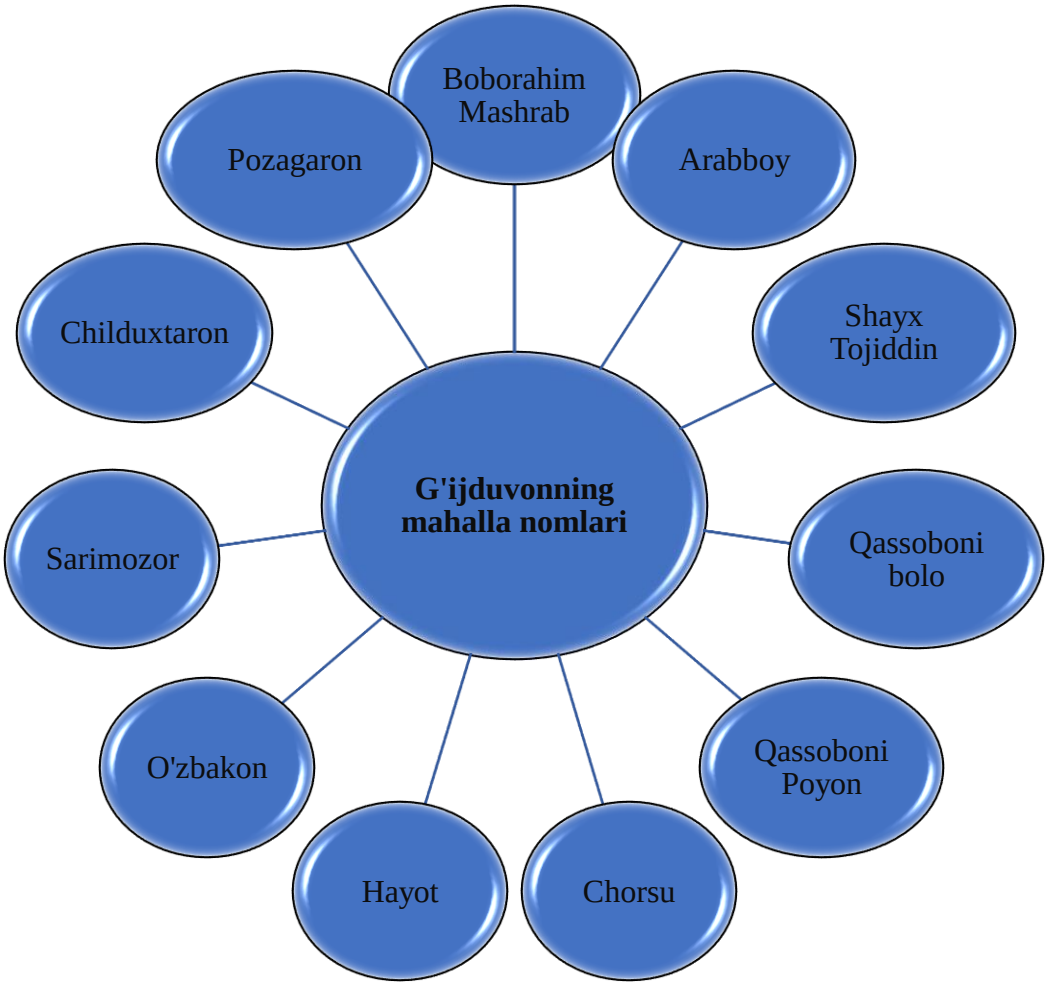
Geografik nomlar juda uzoq davr mobaynida saqlanib qolishi bois tarix uchun juda katta ahamiyatga ega. *Buxoro, Samarqand, Xorazm* kabi toponimlar ham juda qadimiy nomlardan hisoblanadi. Shuning uchun ham ularning kelib chiqishi hamon uzil-kesil hal bo‘lgan emas. Qanchadan-qancha nomlar yozuv paydo bo’lmasdan oldingi davrlardan qolgan. Xalqlar yo’q bo’lib ketgan, tili unutilgan bo‘lishi mumkin, lekin geografik joy nomlari saqlanib qolaveradi. O’simlik yoki hayvon yo‘q bo‘lib ketgan bo'lsa ham, nom yashayveradi.

Buxoro Sharqning mashhur qadimiy vohalaridan biri. Buxoro viloyati toponimiyasi o’zining qadimiyligi bilan alohida ajralib turadi. Arxeologik manbalarda milloddan avvalgi V l-V asrlarda hozirgi Buxoro shahri o’rnida uchta manzilgoh bo’lganligi qayd qilingan. Ulardan biri - Firobdiz. ikkinchisi - Navmichkat, uchinchisi - Buxoro deb atalgan. Keyinchalik aholi manzilgohlari birlashib, yagona Buxoro nomi bilan yuritilgan. Viloyatda etimologiyasi hozirgacha aniq bo’lmagan yoki qo’shimcha tadqiqotlarni talab qiladigan qadimiy nomlar ko’p topiladi. Ularga Varaxsha, Afshona. Narshax, Torob. G’ijduvon kabi nomlar misol bo’ladi.[38]

Biz o’rganayotgan “G’ijduvon” toponimining kelib chiqishi haqida mahalliy aholi orasida turli rivoyatlar mavjud. Shulardan “Kish tuvon” (tojikcha “kish” - “ekin ekuvchi”, “tuvon” - “manzil”), ya’ni ekin ekiladigan dehqonlar manzili yoki “G’ujudehqon” - “ko’p qishloqlardan tashkil topgan joy” degan ma’nolar bilan

[37] Hakimov Q. Toponomika.-T.: O’qituvchi,2016. 8-bet
[38] Qorayev S. Toponimika. O’zbekiston faylasufi milliy jamiyat nashriyoti.:T.-2006

izohlaydilar. G’ijduvon qishloq sifatida X asrdan boshlab tilga olinadi. Viloyatning shimoli-sharqiy chekkasida joylashgan. G‘ijduvon tumani — Buxoro viloyatidagi tuman. Viloyatning shimoli sharqiy chekkasida joylashgan. 1926-yil 29-sentabrda tashkil etilgan.[39] Shimoli sharq va janubi sharqdan Navoiy viloyatining Konimex, Karmana, janubdan Vobkent, g‘arbdan Shofirkon tumanlari bilan chegaradosh. Maydoni 3,94 ming km. Tumanda 1 ta G’ijduvon shahri, 1ta Zafarobod shaharchasi va 11 ta mahalla mavjud bo’lgan.[40] Ular quyidagilar:[41]

Buxoro okrugida 1928-yildan boshlab 3 ta shahar - eski Buxoro, Yangi Buxoro va G‘ijduvon shaharlari bo‘lgan. 1965 yilda G‘ijduvon shahri posyolkaga aylantirilgan. 1982-yilda unga yana oblastga bo‘ysunuvchi shahar maqomi berilgan. 1999-yil boshlarida G‘ijduvon shahri yana tuman hokimligiga bo‘ysundirildi.1920-yilgacha 22 ta beklik bo‘lib, G‘ijduvon shahar va qishloqlari Buxoro bekligi tasarrufida bo‘lgan. Haqiqatdan ham 4000 yoshdan oshgan G‘ijduvonning 1920-1924 yilgacha bo‘lgan

[39] Wikiped.internet tarmog’i
[40] Mirakmalov M.T., Hakimov Q.M., Toponimika(Darslik).-T.:Tafakkur avlodi,2020
[41] [41] Mirakmalov M.T., Hakimov Q.M., Toponimika(Darslik).-T.:Tafakkur avlodi,2020

yilnomasi quyidagichadir. Buxoro xalq Sovet respublikasi paytida G‘ijduvon qo‘rg‘oni shahar maqomida bo’lgan.O‘sha yillar qo‘rg‘on shaharda 50 dan ziyod nonvoyxona, 38 ta qassobxona, 24 ta juvoz va uning mahsulotlarini sotadigan yog‘ do‘konlari, 10 ta poyafzal ta’mirlash, 10 dan ortiq chilangarlik, temirchilik, misgarlik,degrezlik, pozagarlik, zargarlik, qandolatpazlik ustaxonalari, 300 ta to‘quvchilik dastgohlari, telpakdo‘zlik, mahsido‘zlik, etikdo‘zlik ustaxonalari, charm pishirish-tayyorlash, g‘isht pishirish tarmoqlari, yuzlab savdo do‘konlari — bazzozlik, attorlik, qandolatfurushlik va boshqalar bo‘lgan. G‘ijduvon ijroiya komiteti ixtiyoridagi 11 ta mahallaga Kimson va Qalandarxona, Pozagari qishloqlari ham qo‘shib berilgan. O‘shanda shaharda 2000 xonadon, 15 ta masjid, 55 ta xususiy maktab, 1 ta oliy ta’lim beradigan xususiy tarmoq, 300 ta savdo do‘koni, 500 ta savdogar va 10 ta pul maydalash ham qarz berish nuqtasi bo‘lgan.

1982-yilda G‘ijduvon posyolkasiga yana shahar maqomi berilib, u viloyat deputatlar kengashi tasarrufiga o‘tkazildi. Shu yillari shahar qurilish, obodonlashtirish fondi hisobidan o‘nlab ko‘p qavatli, bir qavatli turar joylar, maktablar, sog‘liqni saqlash muassasalari qurildi. 60 km uzunlikdagi yo‘llar asfaltlashtirildi. G‘ijduvonda namunali kolxoz bozori qurilishi boshlandi.

1991-yil sentyabrida Mustaqillikka erishganimizdan so‘ng G‘ijduvon tumani yanada kengayib, obodonlashtirish ishlari amalga oshirildi. Shaharga Samarqand-Buxoro magistral suv quvuridan shirin suv keltirildi. 15 ta mahalla fuqarolar yig‘ilishi shahar hokimligi tasarrufida faoliyat yuritdi. Ular A.G‘ijduvoniy, A.Navoiy, Chorsu, Oxunboboyev, M.Bobur, G‘alaba, Nodirabegim, Sharq, A.Ikromov, A.Qahhor, Guliston, F.Yunusov, F.Xo‘jayev, Ulug‘bek, Qassobon mahallalaridir. 1999-yilda G‘ijduvon shahri yana tuman hokimligi ixtiyoriga o‘tkazildi. Ko‘pgina mustaqil idoralar birlashtirildi. Shahardagi 15 ta mahalladan Ulug‘bek va Qassobon mahallalari qisqartirildi.

G‘ijduvon tumani uzoq davrlardan buyon o‘zining hunarmandchilik markazlari va xalq-amaliy san’ati buyumlari bilan mashhur. Bu yerga eng zo‘r keramika, oltindan tikilgan kashtalar va ipak gilamlar sotib olish maqsadida Osiyo va Yevropadan savdogarlar kelishgan. Hozirgi kunga qadar ham tumanda hunarmandchilik markazlari gullab yashnaydi, u yerda mohir ustalar o‘zlarining noyob buyumlarini namoyish qilishadi. G‘ijduvon tumaniga sayohat qilar ekansiz, qadimiy urf-odatlar va an’analar bilan tanishishingiz, esdalik sovg‘alari, keramika, kiyim, ipak hamda jo‘n buyumlari, qo‘g‘irchoq, gullar kompozitsiyasi, shirinliklar tayyorlashning ajoyib texnologiyasiga guvoh bo‘lishingiz mumkin. Ishlab chiqarish jarayonining o‘zi qadimiyligi, o‘ziga xosligi bilan e’tiboringizni tortadi. Axir odatda, hunarmandchilik avloddan-avlodga o‘tib kelgan va yuz yillar davomida asrab-avaylab kelingan-da.

Buxoro - Naqshbandiylik tariqatining yetti nafar buyuk so‘fiylari yurti. Bu maskanda tasavvufning buyuk vakillari istiqomat qilishgan, Buxoroyi Sharifning

shakllanishi, gullab-yashnashi, ma’naviy-ma’rifiy hayoti, emotsional ruhini ko‘tarishda diniy va ijtimoiy ishlarni olib borishgan. Bu yerda musulmonlarning muqaddas qadamjolari, tasavvuf oqimining a’zolari dafn etilgan joylar saqlanib qolgan.

Buxoroga tashrif buyurgan ziyoratchilarning ko‘pchilik qismi birinchi navbatda Naqshbandiylik ta’limotiga asos solgan diniy rahnamo Xo‘ja Abdul-Xoliq G‘ijduvoniy maqbarasiga tashrif buyurishdan boshlashadi. Abdul-Xoliq G‘ijduvoniyni payg‘ambarimiz Muhammad s.a.v.ning diniy bo‘g‘inining o‘ninchi avlodi bilan bog‘liq. O‘nta ustunli maqbara ayvoni ham qayd etilgan sulolani eslatib turadi. Xo‘ja Abdul-Xoliq G‘ijduvoniy davrida maqbarada chillaxona mavjud bo‘lib, qirq yozning qirq kunlik jazirama issig‘ida bu yerda ibodat qilishgan. Ibodat uchun muqaddas joy keyinchalik qadrli ibodat maskaniga aylanadi.[42]

Yaqin o‘tmishga qadar ziyoratgoh tashlandiq holga kelgan edi. Maqbara o‘zining hozirgi namunali ko‘rinishiga ega bo‘lguniga qadar qancha mashaqqatlarni boshdan kechirishga to‘g‘ri keldi. Hozirgi kunda Abdul Xoliq G‘ijduvoniyning maqbarasi qadimiy Sharqning bir qismi sifatida yer va samoni bog‘lab turuvchi aloqa hisoblanadi. G’ijduvoniy maqbarasi toponimiyasi ham Xo‘ja Abdul-Xoliq G‘ijduvoniy nomi bilan bog’liqdir. U hozirda turistik zonalardan biri. “Yetti pir” ziyoratgohining birinchi qadamjosi hisoblanadi.

XV asrga kelib Naqshbandiya ta’limoti eng keng tarqalgan diniy birdamlik ta’limoti bo‘ldi. Bu ishda Xo‘ja Muhammad Porsoning xizmatlari katta bo‘lgan. Bahovuddin Naqshbandning vafotidan so‘ng uning ishini Xo‘ja Muhammad Porso davom ettiradi. Naqshbandiya ta’limotining kengayishi va tashkiliy tuzilmasining mustahkamlanishida muhim ishlaf qiladi, ta’limotning olamshumul yutuqqa erishoshida hal qiliuvchi qadamlarni bosdi. Muhammad Porso o‘zidan insonni ma’naviy tarbiyalashning asosiy tamoyillarini qamrab olgan qimmatbaho qo‘lyozmalar qoldirdi, asarlarida insonlarni halollikka ijtimoiy-foydali mehnatga da’vat etgan. Muhammad Porso ta’limotni mo‘g‘ullar davrigacha bo‘lgan buyuk tasaffuf shayxlarining asarlari bilan boyitdi. Ungacha bunday ishni izdoshlaridan hech kim amalga oshira olmagan edi. Xo‘ja Muhammad Porso buyuk olim va alloma, ko‘plab ilmiy hamda diniy asarlar muallifi. Hozirgi kunda butun dunyoda, jumladan, Toshkent, Buxoro va mamlakatimizning boshqa shaharlarida uning asarlari saqlanmoqda. U tasavvuf atamalati, so‘zlari, iboralariga sharh beruvchi 10 jildlik sharhlarni yozib qoldirgan bo‘lib, ularning 7 tasi hozirda ma’lum. Uning asarlari at-tasavvuf tarixi va masalalariga, ilmiy talqin qilishga, tariqatning o‘ziga xos xususiyatlari (dunyoni ilohiy anglash usuli)ga bag‘ishlanadi.

Xo‘ja Porsoning tashabbusi bilan masjid, madrasa, uning onasi va yaqinlari dafn etilgan maqbaradan iborat uning nomidagi me’morchilik majmuasi qad ko‘tardi.

[42] Ziyonet.uz-G'ijduvonning diqqatga sazovor joylari

Bundan tashqari u Buxoroda bozor, hammom, kutubxona ham qurdirgan bo‘lib, inshootlar uning nomi bilan yuritilgan va aholining hurmatiga sazovor bo‘lgan. “Xo’ja Porso” ziyoratgining toponimiyasi ham Xo’ja Porso nomidan kelib chiqqan.[43]

Xulosa qilib shuni aytishimiz mumkinki, toponimlar o’zida milliy tilimizga xos bo‘lgan qadimiy fonetik, leksik va morfologik elementlarni ko‘proq saqlangan bo‘ladi. Biz o’rgangan G’ijduvon toponimiyasi ham kelib chiqish tarixi, mahalla nomlari qadim-qadimlarga borib taqaladi. Toponimik tatqiqodlar natijasida ularning ma’nolari o’rganilyapti. Bu uzoq tarixdir. Birinchi Prezidentimiz Islom Karimov aytganlaridek, “Tarixsiz-kelajak yo’q”.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Hakimov Q. Toponomika.-T.: O’qituvchi,2016. 8-bet
2. Mirakmalov M.T., Hakimov Q.M., Toponimika (Darslik).-T.:Tafakkur avlodi,2020
3. Qorayev S. Toponimika. O’zbekiston faylasufi milliy jamiyat nashriyoti.:T.-2006
4. Wikiped.internet tarmog’i
5. Ziyonet.uz-G'ijduvonning diqqatga sazovor joylari.

[43] Ziyonet.uz-G'ijduvonning diqqatga sazavor joylari

ҲАРБИЙ ПЕДАГОГИКАНИНГ МАҚСАДИ ВА ВАЗИФАЛАРИ

Норқулов Акбар Фарходович
Ўзбекистон Республикаси Қуролли Кучлари Кичик мутахассислар тайёрлаш маркази Қуролланиш ва отиш цикли катта ўқитувчиси, подполковник
https://doi.org/10.5281/zenodo.7626051

Аннотация: Бугунги кунда ҳарбий педагогика қуролли Кучлар тизимида муҳим илмий аҳамият касб этадиган фан ҳисобланиб, унинг *объекти* ҳарбий хизматчи ва ҳарбий жамоа ҳисобланади. *Предмети* эса ҳарбий педагогик жараён бўлиб, таълимнинг педагогик қонуниятлари, ҳарбий тарбия, таълим, ҳарбий хизматчилар ва жамоани жанговар вазифаларни ва хизмат вазифаларини аъло даражада бажаришга тайёрлашдан иборат.

Калит сўзлар: ҳарбий-педагогик жараён, ҳарбий хизматчи тарбияси, ҳарбий хизматчи таълими, ҳарбий хизматчининг маълумоти, ҳарбий хизматчини ривожлантириш, ҳарбий хизматчини руҳий тайёргарлиги, ҳарбий хизматчининг мустақил тарбияси, мустақил таълим, билим, кўникма, малака.

ЦЕЛЬ И ЗАДАЧИ ВОЕННОЙ ПЕДАГОГИКИ

Норкулов Акбар Фарходович
старший преподаватель цикла Вооружение и стрельбы Центра подготовки младших специалистов Вооруженных Сил Республики Узбекистан
Подполковник

Аннотация: На сегодняшний день военная педагогика считается наукой, имеющей большое научное значение в системе Вооруженных Сил, а ее объектом является военнослужащий и военное сообщество. Предметом является военно-педагогический процесс, который состоит из педагогических закономерностей воспитания, воинской подготовки, воспитания, подготовки военнослужащих и коллектива к выполнению боевых задач и служебных задач на отличном уровне.

Ключевые слова: военно-педагогический процесс, воспитание военнослужащего, воспитание военнослужащего, воспитание военнослужащего, развитие военнослужащего, психическая подготовка военнослужащего, самостоятельное образование военнослужащего, самостоятельное образование, знания., навыки, квалификация.

PURPOSE AND TASKS OF MILITARY PEDAGOGY

Norqulov Akbar Farkhodovich
senior instructor of the Armament and Shooting Cycle at the Center for the Training of Junior Specialists of the Armed Forces of the Republic of Uzbekistan, Lieutenant-Colonel

Abstract: Today, military pedagogy is considered a science of significant scientific importance in the Armed Forces system, and its object is the military serviceman and the military community. The subject is the military pedagogical process, which consists of pedagogical laws of education, military training, education, training of military personnel and the team to perform combat tasks and service tasks at an excellent level.

Keywords: military-pedagogical process, education of a military serviceman, education of a military serviceman, education of a military serviceman, development of a military serviceman, mental training of a military serviceman, independent education of a military serviceman, independent education, knowledge, skills, qualifications.

Бугунги кунда педагогика алоҳида фан сифатида тараққий этган бўлиб, ўзининг бир неча мустақил тармоқларига эга. Жумладан, мактабгача тарбия педагогикаси, умумий таълим педагогикаси, олий таълим педагогикаси, педагогика тарихи, касб педагогикаси, андрогогика, педагогик маҳорат, педагогик инновация, махсус педагогика – дефектология (сурдопедагогика – кар ва соқов болаларни ўқитиш ва тарбиялаш; тифлопедагогика – кўзи ожиз болаларни ўқитиш; олигофренопедагогика – ақлий ривожланишдан орқада қолган болаларни ўқитиш ва тарбиялаш; логопедия – нутқи яхши ривожланмаган болаларни ўқитиш) ва бошқа ўнлаб тармоқлари бор. Шулар қатори “Ҳарбий педагогика” - педагогика фанининг алоҳида тармоғи сифатида бошқа фанлар билан ҳамкорликда тараққий этмоқда.

ПЕДАГОГИКА **ИНСОНГА ТАЪЛИМ ВА ТАРБИЯ БЕРИШ ЖАРАЁНИНИНГ МОҲИЯТИ, ҚОНУНИЯТЛАРИ, ПРИНЦИПЛАРИ, ШАКЛЛАРИ ВА МЕТОДЛАРИ ТЎҒРИСИДАГИ ФАНДИР.**

Юқорида айтилганидек, замонлар ўтиши билан давлатларнинг шаклланиши, йирик армияларнинг пайдо бўлиши баробарида ҳарбий педагогика

ҳам такомиллашиб, ривожланиб борди. Муносиб, намунали тажрибалар эса буюк саркардаларнинг қолдирган илмий меросларида, йўриқномалар, устав, буйруқларда акс этиб борди. Амир Темур тузукларидан тортиб дунёнинг барча замонларида яшаган буюк йўлбошчиларнинг ўгитларида биз ҳарбий таълим-тарбия учун қимматли маълумотларни олишимиз мумкин.

Ҳарбий педагогика ҳарбий жамоалардаги ҳарбий-касбий фаолиятни, педагогик жараённи ўрганадиган алоҳида мустақил фан ҳисобланади.

Ҳарбий педагогика фани ҳарбий шахсни ривожлантиришнинг икки муҳим жиҳати – уни ўқитиш ва тарбиялашга асосий эътиборни каратганлиги боис таълим назарияси (дидактика) ва тарбия назарияси фаннинг муҳим таркибий қисмлари ҳисобланади.

Таълим назарияси (дидактика) – ҳарбий хизматчини касбий интеллектуал жиҳатдан ривожлантириш, таълим жараёнининг моҳияти, босқичлари, тамойиллари, қонуниятлари, тингловчи ва ўқитувчи фаолияти бирлиги, ўқитишнинг мазмуни, шакл, метод ва воситалари, таълим жараёнини такомиллаштириш йўллари каби муаммоларни тадқиқ этади.

Ҳарбий педагогиканинг ўзига хос хусусиятлари. Ҳарбий хизматчи, курсант ҳарбий хизматнинг, ўқишнинг илк кунлариданоқ нафақат ҳарбий мутахассис сифатида таълим олади, балки ўқув, хизмат, жанговар вазифаларни ҳал қилишни бошлайди. Ҳар бир ҳарбий хизматчининг ҳарбий жамоага тезда киришиб кетиши, ҳарбий-касбий фаолиятга мослашиши ва ҳар бирида шахсий масъулиятни шакллантирилиши педагогик жараённинг қандай ташкил этилиши билан белгиланади.

Ҳарбий педагогика объектини таълим-тарбия усуллари, аниқ профессионал фаолиятга тайёрлаши, жиддий вазиятларда керакли қарор қабул қила олиш, юксак маънавий-руҳий тайёргарлик, оғир шароитларга доимий тайёрлик, керак бўлса соғлиғи, жонини фидо қилишга тайёрлаши билан бошқа педагогика йўналишларидан тубдан фарқ қилади. Ҳарбий педагогика ўз ичида ҳарбий педагогика методологияси, ҳарбий педагогика тарихи, ҳарбий дидактика, ҳарбий тарбия, олий ҳарбий мактаб педагогикаси, жанговар тайёргарлик методикаси каби бўлимларни қамраб олади.

Ҳарбий педагогиканинг мазмуни:

•Ҳаётий кузатишлар, ҳарбий педагогик ва ҳарбий-илмий тадқиқотлар натижасида олинган маълумотлар;

•Ҳарбий педагогиканинг концепциялари, принциплари, қонуниятлари илмий умумлашмалари;

•Амалий текширув талаб қиладиган фаразлар;

•Ҳарбий-педагогик фаолиятни тадқиқ этиш методикаси;

•Ҳарбий хизматчининг ахлоқий қадриятлари тизими.

Ҳарбий педагогика барча фанлар билан узвий алоқада бўлади. Чунки педагогика таълим-тарбиянинг қонуниятлари, талабларини ўрганар экан ўз-ўзидан барча фанларни ўқитилиши педагогик билимлар билан боғлиқ.

Ҳарбий педагогиканинг асосий тушунчалари:

Ҳарбий-педагогик жараён – командирлар, штаб, тарбиявий ишлар мутахассисларининг ҳарбий хизматчилар ва ҳарбий жамоаларининг белгиланган вазифаларни бажаришга тайёрлашга қаратилган ўқув-тарбиявий фаолиятининг мақсадли ташкилий тизимидир;

Ҳарбий хизматчи тарбияси – ҳарбий хизматчининг хулқ-атвори, касбий сифати, дунёқараши, касбига муносабати, эътиқодини шакллантиришга қаратилган мақсадли таъсир жараёни ва натижалари;

Ҳарбий хизматчи таълими – ҳарбий хизматчининг билим, кўникма ва малакаларини шакллантиришга, уларнинг фикрлаши ва тафаккурини кучайтиришга қаратилган командир, ўқитувчи ва бўйсунувчиларнинг биргаликдаги мақсадли фаолиятидир.

Ҳарбий хизматчининг маълумоти – ҳарбий хизматчининг таълим-тарбия натижасида эгаллаган ва тизимга солинган билими, кўникмаси ва малакалари, дунёқараши мажмуидир.

Ҳарбий хизматчини ривожлантириш – ҳарбий хизматчининг шахсий сифатлари ва касбий фаолиятига мутаносиб тарзда жисмоний, руҳий, интеллектуал функционал ривожлантириш.

Ҳарбий хизматчини руҳий тайёргарлиги – ҳарбий хизматчиларни ҳарбий профессионал вазифаларни бажаришга руҳий чидамлилиги ва тайёргарлигини шакллантириш;

Ҳарбий хизматчининг мустақил тарбияси – ҳарбий хизматчининг ижтимоий ва хизмат бурчини муваффақиятли адо этиши учун зарур бўлган хислатларни ўзида шакллантириш ва ривожлантириш бўйича мақсадли онгли фаолиятидир.

Мустақил таълим – ҳарбий хизматчининг билим, кўникма ва малакаларни эгаллаш, чуқурлаштириш ва такомиллаштириш бўйича мақсадли мустақил ишидир.

Билим – борлиқ, воқеа ва ҳодисалар ҳақидаги ёки муайян соҳаларга оид илмий, амалий маълумотлар, тушунчалар мажмуи. Билимларнинг тадқиқотлар, анализлар билан ўзлаштирилиши – илмдир.

Кўникма – иш-ҳаракатларнинг пухта эгалланганлиги, автоматлашган тарзда бажарилишидир.

Малака - ҳарбий хизматчининг ўз вазифаларини бажаришга тайёрлик даражасини кўрсатади ҳамда билим ва кўникмаларидан самарали фойдаланишда, уларни янги ва мураккаб шароитларда тўғри ва муваффақиятли қўллай олишида намоён бўлади.

ҲАРБИЙ ПЕДАГОГИКАНИНГ ОБЪЕКТИ ХАРБИЙ ХИЗМАТЧИ ВА ШАХСИЙ ТАРКИБ БЎЛИБ, ПРЕДМЕТИ ҲАРБИЙ ПЕДАГОГИК ЖАРАЁНДИР. ВАЗИФАСИ УЛАРНИ ЎЗ ХИЗМАТ ВА ЖАНГОВАР ВАЗИФАЛАРИНИ БАЖАРИШГА ТАЙЁРЛАШ ЖАРАЁНИДАН ИБОРАТ; УНИНГ МАЗМУНИ СИФАТИДА АСКАРЛАРНИНГ ЖАНГОВАР ВА ИЖТИМОИЙ-СИЁСИЙ ТАЙЁРГАРЛИГИ ЖАРАЁНИНИНГ ПЕДАГОГИК ҚОНУНИЯТЛАРИ ХИЗМАТ ҚИЛАДИ.

Бугунги ҳарбий таълим ҳарбий хизматчилар ва ҳарбий жамоаларни тайёрлаш, ҳарбий қисмлар ва бўлинмаларнинг жанговар тайёргарлигини оширишда офицерларнинг, командир ва тарбиячиларнинг ҳарбий-педагогик билимлари даражасига алоҳида эътибор талаб этмоқда. Шу сабаб ҳарбий педагогиканинг вазифалари доираси ҳам кенгайиб, талаблари ўзгариб бормоқда. Президентимиз, Қуролли Кучлар Олий Бош Қўмондони Ш.Мирзиёев минтақамиздаги сиёсий вазиятни баҳолаб, ҳарбий таълим тизимида кенг ислоҳотларни олиб бориш заруриятини эътироф этдилар. [1 226-227] Шунинг баробарида ҳарбий педагогик жараёнда замонавий талабларга жавоб берадиган муҳим юзага келмоқда.

Офицер фаолиятида ҳарбий педагогиканинг ўрни ва асосий вазифалари қуйидагилардан иборат:

Ҳарбий педагогика фан сифатида қуйидаги вазифаларни бажаради:

Ҳарбий-педагогик жараённинг асосий вазифалари, тузилиши, мазмунини тадқиқ этиш;

•Ҳарбий ўқув юртлари таълим жараёнини ташкиллаштиришдаги муаммоларни ўрганиш ва соҳани ривожлантириш;

•Ҳарбий-педагогик жараённи ташкил этишнинг натижали шаклларини ва ҳарбий жамоа ва ҳарбий хизматчиларга таъсир этиш услубларини ишлаб чиқиш;

•Ҳарбий хизмат ва ҳарбий-педагогик жараёнда инсоний муносабатларни ўрнатишга эришиш;

•Ҳарбий хизматчиларнинг руҳий тайёргарлиги, таълим, тарбия ва ривожлантириш асослари ва технологияларини асослаш;

•ҳарбий-педагогик жараённинг моҳияти, хусусиятлари ва қонуниятларини ва унинг таркибий қисмлари бўлмиш таълим, тарбия, руҳий тайёргарлик, ривожланиш, мустақил тарбия, мустақил таълим олиш жараёнларини ўрганиш ва тавсиялар ишлаб чиқиш;

•жамиятда ва Қуролли Кучларда рўй бераётган ўзгаришлар асосида, шунингдек, жанговар техника ва қурол-яроғнинг такомиллашуви, жангни олиб бориш усуллари, шахсий таркибдаги миқдор ва сифат ўзгаришлари, жанговар тайёргарликни кучайтириш вазифаларидан келиб чиқиб таълим ва тарбия принципларини аниқлаш, шакллари ва методлари ривожлантириб, такомиллаштириб бориш;

•ҳарбий хизматчилар билан турли шароитларда таълим-тарбия жараёнини амалга оширишда таълим ва тарбия принциплари талабларини муваффақиятли амалга ошириш имкониятларини аниқлаш ва асослаш;

•қўшин турларининг, турли ихтисосликдаги ҳарбий мутахассисларни тайёрлашнинг ўзига хос хусусиятларидан келиб чиқиб таълим ва тарбия методлари тизимини ишлаб чиқиш ва такомиллаштириб бориш;

•таълим-тарбия ишларини ташкил этиш шаклларини такомиллаштириш ва ривожлантириш, ҳарбий хизматчилар ва ҳарбий жамоалар таълими ва тарбияси даражасини аниқлаш, текшириш ва баҳолашнинг самарали йўлларини тадқиқ қилиш;

•дидактик тадқиқотларнинг марказий муаммоси сифатида ҳарбий хизматчиларда билиш жараёнларини фаоллаштириш, алоҳида олинган ҳарбий хизматчилар ва ҳарбий жамоаларнинг юксак ҳарбий-профессионал тайёргарлик даражасига эга бўлиш вақтини қисқартириш йўлларини, усулларини ва воситаларини излаш ва уларни қўллаш;

•ҳарбий жамоаларнинг ўзига хос хусусиятларини ўрганиш ва таълим-тарбия жараёнида уларни ҳисобга олиш;

•жанговар тайёргарлик ва ҳарбий интизомни, ҳарбий хизматчиларнинг ижтимоий-сиёсий фаоллигини ошириш, маънавий-ахлоқий камолотга эришиш йўлларини ўрганиш;

•ҳарбий хизматчилар ва ҳарбий жамоалар ўртасида мусобақа ташкил этишнинг педагогик шартларини аниқлаш;

•жамоани жипслаштириш, унда низом талабларига хос ўзаро муносабатларни, соғлом руҳий муҳит ва ижтимоий фикрни шакллантириш методларини ўрганиш ва бошқалар.

Шунингдек, офицерлар, шартнома бўйича ҳарбий хизматчиларнинг раҳбарлик, ўқитувчилик ва устозлик фаолиятидан келиб чиқиб, ҳарбий педагогика учун қуйидаги *вазифалар* ҳам муҳим ўрин эгаллайди:

•ҳарбий-педагогик жараёнда уларнинг ўрнини аниқлаш;

•уларда педагогик маданият ва педагогик маҳоратни шакллантириш йўлларини, мазмуни ва услубларини кўрсатиш;

•ҳурмат қозониш йўллари ва моҳиятини очиб бериш;

•илғор педагогик тажрибани ўрганиш ва умумлаштириш, ҳарбий-педагогик тадқиқотлар олиб бориш услубларини ишлаб чиқиш.

Офицер-ўқитувчи бўйсунувчиларга билим берар экан, бир вақтни ўзида уларнинг ҳарбий маҳорати, жанговар тайёргарлигини ривожлантиради. Бевосита командир сифатида уларнинг ватанпарварлик тарбияси, ҳарбий сифатлари, ҳарбий талабларга доимо жавоб бериш, устав талаблари, қонунларга амал қилишларига, шунингдек, уларнинг жисмоний ва интеллектуал сифатларига ҳам жавоб беради.

Педагогик билимлар офицерга қуйидаги имкониятларни беради:

•Бўлинмаларнинг керакли жанговар ва сафарбарлик тайёргарлиги даражасини мустаҳкамлаш, бўйсунувчиларнинг жанговар фаолиятини моҳирлик билан ташкиллаштириш;

•Шахсий таркибнинг услубий жиҳатдан саводли ўқитиш ва жанговар тайёргарлигини сифатли бошқариш;

•Бўлинмаларда тарбиявий ишларни самарали олиб бориш, ҳарбий хизматчиларда она Ватан ҳимоясига ахлоқий-руҳий тайёрлаш, ўз касбидан ғурур, жавобгарлик, Ўз Р ҚК сафида хизмат қилишдан фахр ҳисларини тарбиялаш;

•Бўлинмани бошқариш методлари ва шахсий касбий тайёргарлигини унумли ошириш;

•Бўйсунувчи ходимлар билан ишлашни тўғри ташкиллаштириш, уларга касбий билимларини ошириш ва услубий маҳоратларини оширишда керакли ёрдамни бера олиш;

•Ҳарбий хизматчилар билан инсоний муносабатларни ўрнатиш.

Командир(бошлиқ)нинг педагогик билимлари, кўникма ва малакаси доимий ошириб борилиши, бойитилиб, замон талабларига жавоб берадиган бўлиши керак. Чунки ҳар бир янги авлод ўзига хос ва ривожланган ҳолда ҳарбий таълим жараёнига келади. Шунингдек, ҳар даврда ҳарбий талаблар, ҳарбий-педагогик жараён шароитлари ҳам ўзгариб туради.

Бугунги ёшлар ҳар тарафлама теран фикрлайдиган, билимга чанқоқ ва ўз фикрига эга. Педагог ёшларнинг бу хусусиятларини инобатга олиши ва доимо ўз устида ишлаши керак.

Адабиётлар рўйхати:

1. Ҳолиқова Д. Ҳарбий педогогика ва психология асослари. Қўлланма, 2019.
2. Сотиболдиев А. Каримжонов А. Ҳарбий педагогика. «Шарқ» нашриёти, 2005: “Шарқ”, 2010.
3. Назаров И. Б. Воздействие горных территорий на психическое состояние горных подразделений. –Т.: 2013.
4. Керролл. Логическая игра. - М.: Наука, 1991.
5. Клышников В.М. Опорный конспект по военной психологии. –Т., 2011.
6. Проблемы военной психологии. - Мн.: Харвест, 2003.
7. Сельченок К.В. Психология человеческой агрессивности. Мн.: Харвест, 2003.
8. Раззоқов Ш. Кўнгилнинг пинҳона кўчалари. - Тошкент 2010.
9. Куртиков Н.А. Психология и социология управления. –М., 2007.

THE PROBLEM OF TEXT IN LINGUISTICS

Marufjon Yuldashev
DSc in philology, Professor, The Uzbekistan State Institute of Arts and Culture, Uzbekistan
Zuhra Yuldasheva
Researcher of the Institute of Uzbek Language, Literature and Folklore of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan
https://doi.org/10.5281/zenodo.7633483

Abstract. Language is an extraordinarily unique phenomenon as a central and at the same time extremely complex object of study of old and new sciences that explore the essence, psyche and human activity from different angles. The path of direct awareness and manifestation of this mysterious phenomenon is to divide the entire flow of speech into parts, to divide it into pieces, to be able to imagine each part or particles separately, and also to be able to perceive proportional and even disproportionate relationships between these parts or particles, there is no doubt that his mind went through a long and difficult path of gradual improvement. Undoubtedly, the place of communication and dialogue between people is very important when they unite as separate peoples as a society of people and regularly go on the path of development, called civilization. It is impossible to imagine a human society completely free from communicative activity, and whose members are completely deprived of the possibility of mutual communication.

Keywords: text, language, linguistics, literary criticism, logic, sociology, aesthetics.

For thousands of years, the human child learns, teaches, collects, stores and passes on his experience to others. Of course, all these activities, without exception - training, collecting and accumulating experience and information, receiving and transmitting them from others are carried out through linguistic communication (oral and written). Today, not only specialists, but everyone knows that the main task of the language is a communicative task. However, the linguo-logical, socio-spiritual, historical and aesthetic mechanisms of this communicative communication, speech communication, the rules and features associated with them have not been fully studied by the relevant sciences (such as linguistics, literary criticism, logic, sociology, aesthetics). Despite the fact that many problems in this regard have always been in the center of attention of scientists, they are still the cause of controversy and discussion, the different

opinions expressed are sometimes recognized by some people, and sometimes cause serious objections.

Naturally, in the emergence and implementation of any speech communication, the participation of three main elements is mandatory, that is, the speaker (writer) - information (text) - listener (reader). True, in speech communication the role of the speech environment, the channel for transmitting information (voice, writing, magnetic recording, telephone), the status, age and other characteristics of the participants in communication, as well as various other non-scientific tools, is extremely important, even often decisive. But these three elements are the main pillars of verbal communication, without one of them the process of communication cannot take place.

Linguistics naturally gave priority to the problem of linguistic expression and understanding of information, which is the main subject of "giving and receiving" between the two parties (speaking, listening) in the process of communication. After all, the ultimate and main goal of any communication is the "movement" of this information, and this "movement" is carried out through language. That is why linguistics was looking for the same basic and large unit of "information in motion", as a result of which speech was recognized as such a large unit for a long time.

It is known that linguistics has divided its object of study into separate sections, that is, sounds (phonemes) are studied in phonetics-phonology, morphemes in morphology, lexemes in lexicology, and simple and complex sentences in syntax. We can say that in traditional linguistics the highest and last unit at the highest level of the language is considered as a sentence. According to the Polish linguist M. R. Mayenova, the judgment that "linguistics ends its observations where speech ends" was until recently considered an open truth. Texts consisting of many sentences are excluded from the observation of this field of science, entirely limited by the framework of grammar in the broadest sense.[44]

Indeed, if “linguistics ends its observations where speech ends”, that is, considers the sentence only as a communicative unit, then such linguistics will easily and completely penetrate into the semantic-communicative essence of the sentence. It is impossible to know the linguistic-logical core of any single sentence. Just as the meaning of any word takes on reality in a particular context, it is difficult to objectively assess the meaning of a sentence apart from its relation to other sentences. Consider the most common example: to understand the content of the sentence *Tourists will go to that city tomorrow*, there should be a sentence that was used (or can be used) before it, for example, *a film about the historical monuments of the city of Samarkand is shown*. It seems that the first sentence cannot be considered a completely independent communicative unit, therefore the boundary of linguistics should not end here, but go

[44] The quote is taken from this article: Janus E. Review of Polish works on text structure / Text syntax. - M.: Nauka, 1979, p. 325.

beyond it. It is known that the interpretation of syntax only in the form of the doctrine of the sentence (and the phrase) was the pillar of this limitation. However, it has long been understood that the view of syntax as a "science of the structure of speech" sheds light on many problems.[45]

Coherent speech, holistic speech work, the study of the text, that is, the approach to the text in the form of a sentence-period-large fragment-holistic whole began from ancient times - Aristotle and his followers.[46]

The development of the concept of text in Russian linguistics dates back to the 40s of the last century. In 1947, A. I. Belich, in his article on the classification of linguistic sciences, emphasized that in the grammatical description of linguistic facts, a special place should be given to a whole chain of sentences related on the basis of a common meaning and manifested in the form of a certain syntactic-semantic integrity, and this is decisive importance for the emergence of the concept of "text", and drew attention to the fact that it is possessive, and emphasized the feasibility of studying interactions and connections in such a chain of sentences at the syntactic faculty of linguistics.[47] In almost the same years, especially in 1949, the question of large units of speech, that is, of "sentence cooperation", was raised in German linguistics. In his study of the most important means that structurally form relationships between sentences, such as lexical repetition, articles, pronouns, ellipsis, verb tenses, repeated conjunctions, interrogative words, K. Boost writes: “So many threads stretch from one sentence to another that they form such a dense web that we can talk about the interweaving of sentences, their interweaving as a single web, because each individual sentence is closely connected with others".[48]

Since the second half of the 60s of the last century, the field of “text linguistics” has entered a period of rapid development. The text as an integral speech unit and its constituent elements, factors and characteristics were studied from different positions. A kind of, so to speak, huge "hype" has arisen around this area. Even some experts considered text linguistics not a separate area of linguistics, but the foundation, the basis of linguistics as a whole. In the countries of Western Europe, periodicals and scientific collections on the linguistics of the text were published, special scientific teams were formed, monographs were published, textbooks and even textbooks for schools were published.[49]

[45] See: Dolgova O.V. Syntax as the science of speech construction. - M.: Higher school, 1980.
[46] See about it: Bart R. Text Linguistics / New in Foreign Linguistics. Issue. 8. Linguistics of the text. -M.: Progress, 1978, p. 444-445.
[47] Belich A.I. On the question of the distribution of grammatical material in the main grammatical disciplines / Bulletin of Moscow State University, 1947, N 7, p. 22.
[48] See about this: Moskalskaya O.I. Grammar of the text. –M.: Higher School, 1981, p. 5-6.
[49] See about it: Nikolaeva T.M. Linguistics of the text. Current state and prospects / New in foreign linguistics. Issue. 8. Linguistics of the text. –M.: Progress, 1978, p. 5-39..

The merits of the Czech (representatives of the Prague Linguistic Circle), German, French, English, American, Dutch, Polish and other schools of linguistics in the general formation and development of text theory, text linguistics are recognized in world linguistics and are constantly mentioned in scientific research.[50] In Russian linguistics, many linguists, such as V.V. Odintsov, I.R. Galperin, O.I. Moskalskaya, L.M. Loseva, Yu.M. Lotman, Z.Ya. N.D. Zarubina, E.V. Sidorov, O.L. Kamenskaya, A.I. Gorshkov, N.S. Valgina.[51] O. I. Moskalskaya, who carefully analyzed the studies of this trend in linguistics, said that by the 60s and 70s of the last century, interest in the linguistic study of the text had increased enormously, an unprecedented number of studies on text linguistics appeared in world linguistics, and text linguistics as a linguistic science in its own right was full of emphasis on recognition, summarizes the main principles underlying this recognition in research, by grouping as follows:

1. The basic unit of speech expressing a complete thought is not a sentence, but a text; speech-thought is only a special case, a special type of text. The text is the highest unit of the syntactic level.

2. Specific speech works - texts are built on the general principles of constructing texts; these principles concern the language system or the authority of language, not the realm of speech. Given these aspects, the text should be considered not only as a unit of speech, but also as a unit of language.

3. The text, like other linguistic units, is part of the linguistic sign system.

4. A comprehensive study of the text as a speech and language unit of a separate level requires the creation of a special science within the framework of linguistics - text linguistics.

O. M. Moskalskaya draws attention to the fact that these rules, especially the rules of the first paragraph, were repeated in various forms in the studies of that time, and "found a response as a battle slogan of a new linguistic direction", and gives examples of such opinions of Western scientists: " We usually do not use individual words, but sentences and speak in texts "(G. Weinrich). "If we speak, we speak only in texts" (P. Hartman). "Language is only a means of communication between people in the form of texts and in the task of creating texts" (P. Hartman). "When we use language, the basic unit is not a word or a sentence, but a text" (M. A. K. Halliday). "Today it is

[50] See about it: New in foreign linguistics. Issue. 8. Linguistics of the text. –M.: Progress, 1978; Moskalskaya O.I. Quoted work, pp. 6-12; Galperin I.R. Text as an object of linguistic research. –M.: Nauka, 1981, p. 5-7; Dijk van T.A., Kinch V. Strategies for understanding a connected text / New in foreign linguistics. Issue. 23. Cognitive aspects of language. –M.: Progress, 1988, p.153-211 and others.

[51] Lotman Yu.M. The structure of the artistic text. –M.: Art, 1970; Linguistics of the text. Materials of scientific conference. Ch. I, II. -M., 1974; Loseva L.M. How the text is built. –M.: Enlightenment, 1980; Odintsov V.V. Text style. -M.: Nauka, 1980; Moskalskaya O.I. said work; Galperin I.R. said work; Zarubina N.D. Text: linguistic and methodological aspects. -M.: Russian language, 1981; Turaeva Z.Ya. Linguistics of the text. –M.: Enlightenment, 1986; Sidorov E.V. Problems of speech system. –M.: Nauka, 1987; Kamenskaya O.L. Text and communication. -M.: Higher school, 1990; Gorshkov A.I. Russian style. -M.: Astrel-AST, 2001, p. 53-258; Valgina N.S. Text theory. –M.: Logos, 2004 and others.

becoming generally recognized that the highest and most independent unit of language is not speech, but text" (W. Dressler).[52]

This is how the linguistics of the text is formed and developed. But in Russian linguistics there is no shortage of critical opinions, such as the fact that text linguistics covers too many issues in its field of study, interferes with the problems of other areas of science, allegedly denies the concept of a sentence. For example, the well-known Russian philologist R. A. Budagov wrote about the publication[53] of a collection of studies on text linguistics, created by a number of specialists from all over the world: "To what extent is text linguistics linguistics?" In his article, text linguistics attempts to study the human ability to create, structure, understand, compose and perceive the compositional integrity of the text, while he counters that this takes on the tasks of other disciplines. In case of text size limitation, it says that the path of this direction is not correct.[54] He writes: The original intentions of the creators of Linguistics of the Text were very good. Responding to scientific and technological progress, the requirements of the information age. Show that the language has not only small units, but also large ones. The study of forms and ways of connecting sentences in a text flow. All this is worthy of attention and should be supported. Another thing - the desire not to be likened in all respects to the so-called traditional linguistics - causes fundamental objections... A more fragile, weak point is the opposition of large and small units of the language. At the same time, it is impossible to study the principles of connecting sentences without examining not only the structure of a sentence, word or phrase, but without even being interested in it...[55]

Such objections cannot be accepted, since text linguistics, considering the text as the main unit, does not deny the existence of sentences or phrases, their features, their place in the text, in general, the rules recognized as the achievements of traditional linguistics. These objections and critical opinions are appropriately understood as an invitation to remember the need to approach existing problems more carefully and vigilantly. The question of the text in Turkic studies was first raised in the early 70s of the last century by the famous Tatar linguist M. Zakiyev. First of all, he states that the study of connected speech is impossible without studying the relationship between independent sentences, because connected speech always consists of a chain of sentences connected to each other in various ways, and, accordingly, the so-called "complex syntactic whole" is formed in connected speech, units, which are large and complex, stand out from the sentence (they are part of a paragraph, a paragraph, an entire chapter, sometimes even a whole work, and so on) and writes: "Isolation of a

[52] Moskalskaya O.I. Quoted work, p. 9.
[53] New in foreign linguistics. Issue. 8. Linguistics of the text. –M.: Progress, 1978
[54] Budagov R.A. Philology and culture. –M.: MGU, 1980, p. 78-80.
[55] Quoted book, p. 85.

complex syntactic whole in a coherent speech suggests a purely methodological goal; it cannot be the main unit of speech and cannot be opposed to the main sentence".[56] In his textbook, published in 1974, he calls complex syntactic integers "syntactic integers" ("syntactic bötennar") and writes the following: "The study of syntactic integers, that is, the connection of independent sentences, has not yet received full development in the Turkic languages. However, this question is very important not only for the science of language, but also for the science of literature. Because, without knowing the connection of independent sentences, it is very difficult to compose a complete organized whole of a text, a work, a separate part of it, a paragraph".[57] In a textbook published in 1984, the scientist dwelled in detail on the problems of text linguistics and recognized that the text is a coherent unit. He included a special section in the book called "Text Syntax", which contains opinions on such issues as text types, text content, communicative, structural, grammatical integrity, text composition, text syntax, and linguistic categories.[58]

The question of the syntax of the text and its features in Azerbaijani linguistics was studied by K. M. Abdullayev in a monographic plan. The text in the Azerbaijani language, its communicative, structural and semantic features, text units are analyzed on the basis of existing views and original observations.[59] In Uzbek linguistics, a lot of work has been done on the text and its research. Academician G. Abdurakhmanov, one of the first in Uzbek linguistics, made a presentation on text theory at the III Conference of Turkic Studies of the former Union, held in Tashkent on September 10-12, 1980 and gave a lecture on text theory, expressed his opinion on the essence and solutions of the problem, identified a number of types of text.[60]

The great linguist A. Gulomov expressed his valuable opinion on the essence of the text. As a comprehensive scientist, constantly keeping abreast of the processes taking place in world linguistics, he cannot avoid the issue of the text, reworking and supplementing the third edition of the textbook "Modern Uzbek literary language, Syntax" (co-authored with M. Askarova), although in a compressed form, brings his views on the text into the book. A. Gulomov emphasizes that the completeness of thought in a sentence is relative, the completeness of the content in a work is understood from the entire text, he gives an example of a complete text consisting of three paragraphs, and on its basis writes the following: "1. The expression of opinion is not limited to the scope of the sentence (simple sentence and compound sentence). The complete representation usually gives a syntactic integer that is larger than the

[56] Modern Tatar language. –M.: Nauka, 1971, p. 237.
[57] Зәкиев М.З. Хәзерге татар әдәби теле (Синтаксис). -Казан, 1974, 257-бит.
[58] Зәкиев М.З. Хәзерге татар әдәби теле синтаксисы һәм пунктуациясе. -Казан: Татарстан китап нәшрияты, 1984, 199-226-битләр.
[59] Abdullaev K.M. Theoretical problems of the syntax of the Azerbaijani language: Abstract of the thesis of a doctor of philological sciences. - Baku, 1984, p. 33-43.
[60] See about this: III All-Union Turkological Conference // Soviet Turkology. -Baku, 1981, N1, p.93.

sentence. The word is one of its components as part of the whole. 2. This component will be related to the other components of this whole in all respects (content, grammar) through various means. Own composition and stylistic features will be preserved. 3. A simple sentence can itself form a paragraph under certain conditions... 4. The text is considered to be such a syntactic whole, a syntactic construction. A separate sentence is a relatively complete thought, the text is the content of the whole complex. 5. Because the text is a single entity, it may have some headings that match its content. The text is divided into several segments - parts (some fragments, paragraphs, sentences). Thus, the text shows even more clearly that language is a means of communication. Speech is displayed as text. 6. Text is a large piece of speech, and a paragraph is a piece of text. All forms of text (maximum text and minimum text) fully represent a particular topic (content). So, this is a high-level syntactic unit...

Given these features of the text, some researchers consider it necessary to single it out as an independent area of linguistics (with such names as text grammar, text linguistics). Some call it text syntax (e.g., phrase syntax, simple sentence syntax) and see it as a continuation of sentence syntax, thereby expanding the meaning of the term syntax, emphasizing that it should be considered as a basic syntactic unit, a larger syntactic whole than a sentence: where the top the syntax boundary is the syntax of the text, not the syntax of the compound sentence. Most reviewers cover this area at a glance.

The syntax of the text in Uzbek linguistics has not yet been studied."[61] As can be seen, A. Gulomov clearly showed the nature and essence of the text, based on the facts of the Uzbek language and taking into account the various points of view of world linguistics. The provisions mentioned one after the other in these six paragraphs contain the main general features of the text. In his Ph.D. thesis, M. Tukhsonov investigated the system of means linking the elements of microtext in the Uzbek language, distinguishing between macrotext and microtext.[62] However, it should be noted that although the researcher set himself the goal of studying the microtext in artistic speech, the work considered the coherence of the microtext as a whole, that is, attention is not focused on aspects related to the uniqueness of the text in artistic speech. But, despite this, this work is remarkable in that it is one of the first studies devoted to the monographic aspect of the microtext and its coherence in Uzbek linguistics.

One of the first generalizing, educational works on text linguistics in Uzbek linguistics was created by A. Mamajonov. His special course "Text Linguistics", intended for students of philology, analyzes scientific views on the text, the essence,

[61] Gulomov A., Askarova M. Modern Uzbek literary language. Syntax. - Tashkent: Uchitel, 1987. p. 6-7.
[62] Tukhsanov M. Microtext and the system of expressing its coherence in Uzbek artistic speech: Abstract of the thesis of a candidate of philological sciences. -Tashkent, 1987.

types and units of the concept of text, the connection and connecting means of these units, synonymy between units of the text, describes syntactic-stylistic figures.[63] Later, in the textbook Syntax of the Text, published in collaboration with his student M. Abdupattoev, the structural-semantic and stylistic aspects of the text, thematic-rhematic relations in text units were carefully analyzed and appropriate conclusions were drawn.[64] N. Turniyozov's textbook entitled "Text Linguistics" is one of such educational works, which provides scientific information on topics such as general information about the text, the concepts of micro- and macrotext, various relationships between text elements in accordance with the relevant curriculum.[65] In subsequent years, a number of scientific articles were also published related to the study of one or another aspect of the text problem in Uzbek linguistics.[66]

The German linguist R. Harweg, one of the foreign activists in the study of text problems and the creation of its integral scientific theory, stated in 1974 that it would take at least a hundred years for text linguistics to fully settle in linguistics.[67] But today it is not even 40 years since this statement was made. But all over the world, regular and intensive serious scientific research, as a natural result of research, whether it is “text linguistics” (“text theory”) or “text grammar” (“text syntax”), such a direction is its formation as a separate science and academic subject generally accepted and not denied by anyone.

List of references:

1. Janus E. Review of Polish works on text structure / Text syntax. - M.: Nauka, 1979, p. 325.
2. Dolgova O.V. Syntax as the science of speech construction. - M.: Higher school, 1980.
3. Bart R. Text Linguistics / New in Foreign Linguistics. Issue. 8. Linguistics of the text. -M.: Progress, 1978, p. 444-445.
4. Belich A.I. On the question of the distribution of grammatical material in the main grammatical disciplines / Bulletin of Moscow State University, 1947, N 7, p. 22.
5. Moskalskaya O.I. Grammar of the text. –M.: Higher School, 1981, p. 5-6.
6. Nikolaeva T.M. Linguistics of the text. Current state and prospects / New in foreign linguistics. Issue. 8. Linguistics of the text. –M.: Progress, 1978, p. 5-39..

[63] Mamajonov A. Linguistics of the text. -Tashkent, 1989.
[64] Mamazhonov A., Abdupattoev M. Text syntax. - Ferghana, 2002.
[65] Turniyazov N. Linguistics of the text (text of lectures). - Samarkand, 2004.
[66] For example: Tukhsanov M. Microtext and its communicative integrity // Uzbek language and literature, 1990, N5, p. 66-69; Shakhobiddinova Sh., Isakov Z. Text and one of its connecting means // Uzbek language and literature, 2004, N6, p. 75-76; Mukhamedova D. In the form of a microtext, the introduction of subordinate clauses into equal contact // Uzbek language and literature, 2004, N6, p. 90-91; Mukhamedova D. Text and its types / Independence and language. Part 3. - Tashkent, 2007. p. 17-19.
[67] See about this: Turniyozov N. Quoted work, p. 15.

7. Galperin I.R. Text as an object of linguistic research. –M.: Nauka, 1981, p. 5-7. Dijk van T.A., Kinch V. Strategies for understanding a connected text / New in foreign linguistics. Issue. 23. Cognitive aspects of language. –M.: Progress, 1988, p.153-211.
8. Lotman Yu.M. The structure of the artistic text. –M.: Art, 1970.
9. Loseva L.M. How the text is built. –M.: Enlightenment, 1980.
10. Odintsov V.V. Text style. -M.: Nauka, 1980.
11. Zarubina N.D. Text: linguistic and methodological aspects. -M.: Russian language, 1981.
12. Turaeva Z.Ya. Linguistics of the text. –M.: Enlightenment, 1986.
13. Sidorov E.V. Problems of speech system. –M.: Nauka, 1987.
14. Kamenskaya O.L. Text and communication. -M.: Higher school, 1990.
15. Gorshkov A.I. Russian style. -M.: Astrel-AST, 2001, p. 53-258.
16. Valgina N.S. Text theory. –M.: Logos, 2004.
17. Budagov R.A. Philology and culture. –M.: MGU, 1980, p. 78-80.
18. Зәкиев М.З. Хәзерге татар әдәби теле (Синтаксис). -Казан, 1974, 257.
19. Зәкиев М.З. Хәзерге татар әдәби теле синтаксисы һәм пунктуациясе. -Казан: Татарстан китап нәшрияты, 1984, 199-226-б.
20. Abdullaev K.M. Theoretical problems of the syntax of the Azerbaijani language: Abstract of the thesis of a doctor of philological sciences. - Baku, 1984, p. 33-43.
21. Gulomov A., Askarova M. Modern Uzbek literary language. Syntax. - Tashkent: Uchitel, 1987. p. 6-7.
22. Tukhsanov M. Microtext and the system of expressing its coherence in Uzbek artistic speech: Abstract of the thesis of a candidate of philological sciences. - Tashkent, 1987.
23. Mamajonov A. Linguistics of the text. -Tashkent, 1989.
24. Mamazhonov A., Abdupattoev M. Text syntax. - Ferghana, 2002.
25. Turniyazov N. Linguistics of the text (text of lectures). - Samarkand, 2004.
26. Yuldashev M., Ramazanova S., Tojimatov R. Expression Of The Linguistic Concept Of “Motherland” In Muhammad Yusuf's Poetry //Journal of Positive School Psychology. – 2022. – T. 6. – №. 10. – C. 4179-4186.
27. Yuldashev M., Yuldasheva Z. Linguopoetic Features of Repeated Units in Uzbek Folk Epics //Telematique. – 2022. – C. 4258-4265.
28. Mahmudov N. M., Yuldashev M. M. Literary Text And Its Linguopoetic Issues Research //Journal of Positive School Psychology. – 2022. – T. 6. – №. 10. – C. 4157-4168.
29. Yuldashev M. The Problem Of Text In Lınguıstıcs: text definition, text units and text types. 2023, Tashkent: Tubo Nashr.

ТАРЖИМА АСАРЛАРИНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ

Набиева Гулбахор Акбаралиевна
Андижон давлат чет тиллар институти
Немис тили ўқитувчиси
Nabiyeva-1979@gmail.com
https://doi.org/10.5281/zenodo.7633487

Аннотация. Ушбу мақолада сўнгги йилларда миллат маданиятини англатувчи асарлар матнларга оид илмий тадқиқотлар кўлами таржимашунослик, тилшунослик, маданиятшунослик, социология соҳаларида янада ортиб бормоқда. Хусусан, таржимашуносликда миллат маданияти акс этган бадиий адабиётларни таржима қилишнинг миллий-маданий хусусиятлари ва уларни таржима қилиш стратегиялари, ўгирилаётган матнда таржима эквивалентлиги ва адекватлиги параметрлари, таржима ва воситачилик орқали тиллараро алоқадорлик ҳодисалари илмий тадқиқот ишларининг объекти сифатида ўрганилмоқдалиги ҳақида фикр юритилади.
Калит сўзлар: таржима, миллий, эквивалент, механизм,хусусият, назария.

SPECIFIC FEATURES OF WORKS IN TRANSLATON

Annotation. Linguoculturology studies various aspects of the problems associated with understanding the ethnolinguistic picture of the world, worldview, linguistic consciousness, features of the cultural-cognitive space of language. In Uzbek the study of the culture, traditions and history of the people from a linguocultural point of view has become an object of extensive research.
Key words: worldview, mythological school, folk culture, mythologist
Аннотация. Лингвокультурология изучает различные аспекты проблем, связанных с пониманием этнолингвистической картины мира, мировоззрения, языкового сознания, особенностей культурно-когнитивного пространства языка. В узбекском языкознании изучение культуры, традиций и истории народа с лингвокультурологической точки зрения стало предметом обширных исследований.
Ключевые слова: мировоззрение, мифологическая школа, народная культура, мифолог.

Янги аср бошлангандан сўнг республикамизда барча фанлар қатори таржима санъатига бўлган қизиқиш ҳам кундан-кунга ошиб бормоқда. Хорижий тиллардан тўғридан-тўғри ўгириш аста-секин ривожланиш даврига ўтмоқда.

Таржима жараёни инсоннинг янги билиш доирасини забт этиб, у олимларимизни фақатгина бадиий таржима билан шуғулланиб қолмасдан, балки хозирги замон тилшунослигида урфга айланиб келаётган йўналишлардан бири асарларнинг лингвокультурологик тадқиқи, яъни икки бир бирига турдош бўлмаган тилларнинг бир бирига қиёслаб ўрганиш ва ўрганилаётган мамалакатнинг тилини, урф одатини ўрганиш албатта таржима орқали амалга оширилиши ҳеч кимга сир эмас албатта. Иккинчи жаҳон урушидан сўнг, Н.Алимуҳаммедовнинг А.Қаххор, М.Исломий ва А.Мухторнинг таржимонлик маҳорати хусусида эълон қилган мақола ва тақризлари таржима назариясининг шаклланишида катта аҳамиятга эга бўлди.

Бизнинг тадқиқотимизнинг асосий вазифаларидан бири ўзбек ёзувчиси Ғофур Ғуломнинг “Шум бола” асарини тадқиқотга тортиб, ундаги ўзбек халқи маданияти, урф одатлари, уларнинг хозирги пайтда ҳам сақланиб қолган удумлари, қолаверса йўқолиб кетган удумларини ҳам ўрганиб, асарнинг немис тилидаги таржимасин 2014 йили Германияда Ойбек Остонов томонидан таржима қилиниб, у “Der Schelm” номланган.

Таржимон асар таржимасини ўгираётганда албатта ўша мамлакат урф-одатларини билиши, уларни ҳалқ орасида тутган ўрни ва бошқа миллатлардан кириб келаётган удумларни ўзлаштирилиб қолиши таббийдир. Шу сабабли асар таржималарида лингвокультурологик тадқиқ жуда муҳим роль ўйнайди, деб ўйлаймиз. Шу сабабли даставвал ишимизни шу бобида таржима жараёнида лингокультурологик нуқтаи назаридан ўгириш йўлларига тўҳталиб ўтишни ўзимизга жоиз деб топдик.

Инсоннинг энг қадимги касбларидан бири бўлган таржима бир тилда ифодаланган мазмунни бошқа тил воситалари ёрдамида ўгириш жараёнини белгилайдиган ақлий ва ижодий фаолият туридир. Ҳар қандай таржима бирламчи матнга нисбатан баҳоланади, баҳолаш мезонлари эса турли давр ва жамиятларда ўзгариши мумкин. Таржиманинг мазмуни, турлари, функциялари таърифлари замон ва макон ўлчамида “чексиз” ва рангбарангдир. Мавжуд таърифлар таржима фаолиятининг асосан учта тури - адабий, лингвистик ва машина таржимаси доирасида амалга оширилган. Ташкил топганидан бери таржима турли характердаги ахборот алмашинувларини осонлаштириб келмоқда, аммо таржима назариясининг яратилиши фақат XX асрга тўғри келади. Таржима амалиётига хос бўлган концептуал изланишлар ва интуитив технологиялар таржима назарияси фанининг шаклланишига сабаб бўлди.

Назарий таржимашунослик Ўзбекистонда нисбатан янги соха. Таржимашунослик илмий асосда XX асрнинг ўттизинчи йилларидан шакллана бошлади.

Таржима тарихи дунё маданиятларида минг йилларни қамраб олади. Таржима тарихи "Гилгамеш", "Илиада", "Таврот", "Авесто", "Инжил" таржималаридан бошланади. Таржима тарихи жуда кўхна. Таржима назарияси эса жуда ёш.

Таржимашунослик фан сифатида ҳақиқий маънода жаҳон миқёсида олганда XX асрнинг 60-йилларидан чин равнақ олишга киришди.

Европада худди мана шу даврда таржимага санъат деб қараш мустахкамланди. Шу даврдан эътиборан "Таржима санъати", "Таржима назарияси ва амалиёти", "Таржиманинг лингвистик назарияси", "Таржиманинг назарий проблемалари" каби илмий йўнапишларда турли мамлакатлар ва айниқса Европада кўплаб фундаментал тадқиқотлар, дарсликлар, қўлланмалар, маҳсус назарий китоблар нашр этилди.

Шулар билан бирга Европада "Вавилон", "Лингвист", "Тилмоч", "Таржимон"га ўхшаш мунтазам таржимшунослик нашрларини чикариш ва таркатиш изчил йўлга кўйилди.

"Таржимонлар халқаро федерацияси" тузилиб, фаол иш бошлади. Таржима масалалари бўйича доимий тарзда халқаро конференциялар, симпозиумлар ўтказиш яхши анъанага айланди. Бу халқаро анжуманлар таржимашуносликнинг миллий заминларда ривожига ҳам ўзига хос туртки берди.

XX асрнинг ўттизинчи йилларидан ўзбек адиблари ва таржимонлари жаҳон адабиёти намуналарини ўзбек миллий тилига ағдаришда алоҳида ғайрат ва сайи ҳаракатлар кўрсатдилар. Буюк таржима харакати юзага келди. Шу тарихий-маданий жараёнларда Россия, Украина, Белорусия, Грузия, Озарбайжон, Арманистон, Қозоғистон ва жумладан, Ўзбекистонда таржимачилик, айни чоғда, таржимашуносликка эътибор ортди. Ушбу мамлакатларда "Таржима санъати","Таржимон маҳорати", "Таржимон дафтарлари" сингари мунтазам чиқиб турадиган нашрлар пайдо бўлди. К. Чуковский, А. Федоров, М. Алексеев, Л. Бархударов, В. Комиссаров. А. Швейцер, В. Крупнов, Г. Гачечиладзе.

Ўзбекистон олимлари ҳам дунёда бошланган бу ҳаракатдан четда турмадилар. XX асрнинг ўттизинчи йилларидан таржимашуносликка бағишланган илмий мақолалар чикди. Талантли таржимон ва олим Санжар Сиддикнинг "Адабий таржима санъати" (1936) китоби Ўзбекистонда таржима назариясига багишланган илк илмий пухта китобдир. Санжар Сиддик билан бирга ёнма-ён Сотти Хусайн, Манпон Роик, Мадамин Даврон, С. Паластров, М. Сапье сингари амалиётчи таржимонлар таржимашунослик билан фаол шуғулланиб, нашр этилаётган таржима асарларнинг ютуқ ва камчиликларини таҳлилдан ўтказиб бордилар.

XX асрнинг 40 - 50 йилларидан Наби Алимухамедов, Аскад Мухтор, Мирзакалон Исмоилий сингари адиб-таржимонлар таржима принциплари

хусусида анча пухта илмий-назарий фикрларни илгари сурдилар. Шу йилларда Н. Владимированинг“ Рус тилидан ўзбек тилига бадиий таржиманинг баъзи масалалари”, Ж. Шариповнинг "Русчадан ўзбекчага поэтик таржиманинг баъзи проблемалари", Масъуд Расулийнинг "Вл. Маяковский асарлари ўзбек тилида" сингари тадқиқотлари юзага чиқди. Шунингдек, Анвар Ҳожиаҳмедов, Юсуп Пўлатов, А. Абдугафуров, Сабиха Саломова, Э.Азнаурова ва бошқаларнинг тадқиқотларида таржима тарихи ва таржима танқидига анча кенг ўрин ажратилди.

XX асрнинг 60-йилларидан таржимашунослик янги босқичга кўтарилди. Шу даврда Ж. Шариповнинг '‘Ўзбекистонда таржима тарихидан" (1965) деб номланган фактик материалларга жуда бой асари босилди. Шу муаллифнинг "Бадиий таржималар ва мохир таржимонлар" (1972) китоби таржима тарихи ва бадиий маҳорат сирларини ёритишда яна бир қадам бўлди. Айниқса, шу йилларда Ғ. Саломовнинг "Тил ва таржима" (1966), "Таржима назарияси асослари" (1983) китобларининг яратилиши таржимашунослик ривожида алоҳида ахамиятга эга бўлди.

Шу йилларда Г. Гафурова, Л.Абдуллаева, Қ. Мусаев, С. Саломова, З. Умарбекова, М.Турсунхўжаева, Д. Ғуломова, Ҳ. Авлонова сингари талантли тадқиқотчиларнинг илмий изланишларида Горький, М. Шолохов, А. Толстой сингари улкан адибларнинг ўзбек тилига таржима килинган асарлари хамда ўзбек адабиёти намуналарининг рус тилига қилинган таржималари синчковлик билан илмий ишонарли таҳлил этилди.

Атоқли таржимашунос олим ва фан ташкилотчиси Ғайбулла Саломовнинг ғайрати ва шижоати билан Ўзбекистонда "Таржима санъати" тўпламлари, "Таржима муаммолари" китоблари /икки китоб - 1991/ мавжуд адабий-маданий алоқаларнинг йўналишлари ва янги амалий тажрибаларни умумлаштирди. Ўзбекистон университетлари ва педагогик олий даргохларида таржимашунослик факультетлари кадрлар етиштиришга эътибор каратдилар.

Таржима санъатига бағишланган илмий альманахларда айниқса ёш таржимашуносларнинг илмий изланишларига кенг ўрин берилди. Уларнинг тадқиқотчиликка интилиш ва изланишлари рағбатлантирилди. Ғайбулла Саломов изидан Н. Комилов. О.Мўминов, З. Исомиддинов, К. Ж ўраев, И. Отажонов, С. Мелиев, С. Олимов, К. Хўжаев, Х. Рахимов. Н. Қамбаров, Б. Эрматов сингари истеъдодли олимлар таржимашуносликда парвоз қилдилар. Ҳозирда таржимашуносликнинг асос ядросини ушбу билимдон олим тадқиқотчилар ташкил этмоқдалар.

XX аср собиқ иттифоқ таржима амалиёти ва назариясининг шаклланишида “Academia” нашриёти ва К.Чуковскийнинг ёш-филолог олимларда таржима таҳлили ва назариясига қизиқиш уйғотган “Таржима санъати” асари муҳим

аҳамият касб этади. “Academia” нашриёти жаҳон адабиёти классиклари асарларининг рус тилидаги таржималарини собиқ иттифоқда яшаган халқлар адабиётига кириб келишида асосий манба бўлиб хизмат қилади. Ўзбек адиблари А.Қодирий, Чўлпон, У.Носир, Ғ.Ғулом, Ойбек кабилар ўнлаб жаҳон адабиёти классиклари асарларининг рус тилидаги янги таржималарини ўгириб европа-ўзбек таржимачилик амалиётини бошлаб бердилар. Ўзбекистонда А.Аюб, Чўлпон, С.Сиддиқ, О.Хошим, С.Ҳусайн, Ойбек каби истеъдодлар таржима танқиди ва таржима назариясига оид илк илмий асарлар ёза бошладилар. Ўзбек халқини жаҳон адабиётининг йирик асарлари намуналари билан танитишда Чўлпон, А.Қодирий, М.Ройиқ, С.Сиддиқ, Элбек, А.Аюб, У.Носир, Ойбек, Ҳ.Олимжон ва Ғ.Ғулом каби ижодкорлар катта куч сарфладилар. Таржима асарларининг савиясини белгиловчи дастлабки мақолалар ва рисолалар майдонга келди. Масалан, С.Ҳусайннинг ўтган аср 20-30 йилларида Гоголнинг “Уйланиш” ва Шекспирнинг “Ҳамлет” фожеаси таржимаси хусусида билдирган назарий фикрлари ўша давр учун долзарб эди. Унинг фикрича, бадиий асарни таржимага оладиган ёзувчи, унга худди оригинал асар ёзаётгандек севиб киришиши керак. Бадиий таржима билим ва санъаткорлик талаб этади.

Таржимашуносликка бағишланган дастлабки тадқиқотлар XX асрнинг 20-30 йилларида яратилади. Таржима сифатини белгилаб берувчи ишларда таржима назариясининг аспектлари хусусида илк қарашлар воқеланганлиги кузатилсада, таржимашунослик илми доирасини ва таржимани мустақил фан сифатида белгилаб берувчи тезислар учрамайди. Ўзбекистонда таржимашунослик илми тараққиётида дунё халқлари адабиёти намуналарининг билвосита ўзбек тилига таржима қилиниши, таржимада танқид ва таржима назариясига оид илк илмий ишларнинг яратилиши ва “Academia” нашриётининг ўрни аҳамиятлидир. XX асрнинг 50 йилларига қадар рус ва ўзбек муаллифлари нашр қилган илмий ишларнинг таҳлил объектини Европа халқлари бадиий асарларининг рус ва ўзбек тилларига ва рус бадиий адабиёти намуналарининг ўзбек тилига қилинган таржималари ташкил этиб, предмети сифатида танланган адабий таржима усули таржимашуносликнинг адабиётшунослик йўналишида тараққий этишига сабаб бўлади.

1960 йиллар ўзбек таржимашунослиги тараққиёти Ғайбулла Саломов фаолияти билан узвий боғлиқдир. Олим ташаббуси билан “Таржима санъати” (1961) мақолалар тўплами чоп этилади. Ғ.Саломов “Таржимон халқнинг тили, тарихи, этнографияси, маданиятидан яхши хабардор бўлишдан ташқари, сўз танлашда ўзига хос дидга эга бўлиши зарур” лигини таъкидлайди. Ўзбекистонда таржима назариясининг фан сифатида шаклланишида юқоридаги тадқиқотлар муҳим аҳамият касб этади. Бу даврда Европада қиёсий тилшунослик, тилларнинг ўзаро фарқи ва бу фарқларни енгиб ўтиш муаммосига эътибор кучаяди.

XX аср 50 ва 60- йилларининг дастлабки ярмида тилшунослик ва муҳандислик тафаккурининг янги йўналиши - машина таржимаси жадал ривожланиб таржиманинг лингвистик назариясига таъсир кўрсатди.

Р.Якобсон томонидан “таржима” тушунчасини семиотикага асосий категория қилиб киритилиши муҳим аҳамиятга эга бўлди. И.Ревзин ва В.Розейнцвей тиллараро мулоқот жараёнида “таржима”га лисоний мутаносиблик ҳақидаги фаннинг” алоҳида ҳодисаси, “талқин”га эса ижодий вазифа сифатида қарашди. Лингвистик маънодаги таржимани бадиий таржимадан фарқлаш имкони юзага келиб таржиманинг лингвистик назарияси предмети ва усули аниқланади. Р.Юмпельт фикрича, илмий-техникавий адабиёт таржимони объектив табиатга эга бирламчи ахборотнинг “мазмуний инвариант”ини қидириб топади. Олим ишлаб чиққан матний жанрлар таснифи бадиий таржимани алоҳида жанр сифатида кўрсатади. Сўз санъати асаридан “нусха кўчириш”нинг асло иложи йўқлиги сабаб, ўқувчига эстетик таъсир кучини сақлаб қолмоғи учун, аслиятни бир тилдан бошқасига сўзни сўз ёрдамида эмас, образни образ ёрдамида ўгириш тақозо этилади.

1960-йилларнинг ўрталарида “Лейпциг мактаби” вакиллари “таржима бу лингвистик йўналиш” деган тушунчага таяниб, “транслацион жараёнларни лисоний жараёнлар сифатида ўрганувчи ва шу жараёнлар асосида ётувчи лисоний механизмларни тадқиқ этувчи” “транслацион лингвистика” тушунчасини ишлаб чиқдилар. Нобадиий таржимага юксак мақом беришни мақсад қилган Отто Каденинг “транслацион лингвистика” ғояси олимлар томонидан қўллаб-қувватланди. О.Каде фикрича, мутлақо илмий, лингвистик руҳдаги таржима назарияси шакли мазмунга бўйсундирилган “прагматик матн” учун яроқлидир. “Адабий матн”да эса шакл мазмун билан ўзаро диалектик муносабатда бўлади. Шу сабабга кўра, ягона таржима назарияси бўлиши мумкин эмас. Бу даврда матн ўзига хослигини инобатга олган ҳолда таржиманинг вазифаси ва ўзига хосликларини фарқлаш усули шаклланди. Таржимага “матний ёндашув” усулини илк бора татбиқ этган К.Райс “матн типи” тушунчасига асосланувчи тизимда матнни тўрт типга: прагматик, бадиий, аудиторияга таъсир этидиган ва аудиомедиал матнларга ажратади.

Сўнгги йилларда, аниқроғи XX асрнинг охири XXI аср бошидан таржима ва таржимашунослик муаммолари лингвокультурологик ҳамда когнитив жиҳатлардан ҳам ўрганила бошланди (Хайруллин 1995). Бунда таржимиашунослик лингвистика ва лингвокультурология ўртасидан ўрин олган оралиқ билимлар соҳаси деб қаралади. Бунга сабаб таржима нафақат тиллар, балки маданиятлар диалогини амалга оширишда ёрдам беради Умуман олганда, бу соҳа қиёсий лингвокультурология билан қопланади. Лингвокультурологик ҳамда когнитив (фрейм) жиҳатларидан ёндашув лисоний нисбийликни

принципини бир-бири билан боғлаш имкониятини беради, у, ўз навбатида, абсолют эмас, балки нисбий бўлар экан.

Таржимашуносликда таржимаолди матн таҳлили деган тушунча кенг тарқалган. Матнни таржима қилишдан олдин уни лингвистик жиҳатдан қайси тил бирлиги нуқтаи назаридан кўриб чиқишга, объекти ва предметига қараб таҳлил этилади.

Матнни лингвистик жиҳатдан таҳлил қилиш ўз ичига бир неча босқични олади. Буларга тил ҳодисаларини лингвистик таҳлил асосида тилнинг ҳар бир соҳаси талабига кўра матннни таржима қилишдан олдин уни бир тилда нутқ бирлиги, таржимада эса таржима бирлиги сифатида майда ва айни пайтда маънога эга бўлакларга, қисмларга ёки унсурларга бўлиб ўрганишни назарда тутадиган фонетик, лексик, грамматик (морфологик, синтактик) ҳамда стилистик таҳлиллар киради.

Т.Қудратов ва Т.Нафасовлар ўзларининг “Лингвистик таҳлил” қўлланмасида лингвистик таҳлилнинг лексикологик ва фразеологик, фонетик, орфоэпик, морфологик, синтактик, пунктацион ҳамда стилистик турларини кўрсатиб ўтишган.

Бизнинг фикримизча, лингвистик таҳлил биринчи навбатда тил бирликлари асосида амалага оширилиши лозим. Тилда мавжуд бўлган фонема, морфема, сўз, сўз бирикмаси ҳамда гап лингвистик таҳлилнинг асосини ташкил этиши лозим. Бунда экстралингвистик омилларни ҳисобга олиш лозим. Умумий тилшуносликнинг базавий соҳаларидан стилистика, аниқроғи лингвостилистика, лингвопрагматика, лингвокультурология ёки лингвомаданиятшунослик, лингвистик матншунослик, когнитив тилшунослик, гендер тилшунослиги ва шу каби соҳалар нуқтаи назаридан матннинг таҳлил этилиши мақсадга мувофиқ бўлади, чунки таржиманинг мазмуни, ифодалилиги, унда миллий колоритнинг сақланиши, услуби ва жанрга мос келиши ва шу кабилар ҳақида фикр юритишда юқоридаги фанларда қўлга киритилган ютуқлар таржиманинг адекватлик ва муқобиллик даражасини белгилашда қимматли маълумотлар беради. Бундан ташқари таржима бирлигини аниқлашда таржима назариясига ўз ҳиссасини қўшади.

“Лексикологик ва фразеологик таҳлил” таркиби саккизта асосий қисмдан иборат бўлиб, уларнинг деярли ҳар бири икки лексик ва фразеологик босқични ўз ичига олган. Бунда сўз ва фразеологик ҳодисалар, яъни лексик ва фразеологик бирликларнинг луғавий бирликлар сифатида уларнинг семантик структураси, маъноси, стилистик бўёғи, полисемияси, синонимияси, антонимияси, омонимияси, луғавий бирликларнинг қатламлари, ўз қатламга ҳамда ўзлашганлик даражалари кўрсатилган.

Таржима нуқтаи назридан қараганда лексикологик ва фразеологик таҳлилни лексик таҳлил деб олиш тўғри бўлади, чунки лексик деган тушунча тор маънода сўзни ифодаласа, кенг маънода у нафақат сўз, балки сўз бирикмаларини (хоҳ у турғун, хоҳ эркин бўлсин), фразеологизмларни, мақол ва маталларни ҳам ифодалаши мумкин.

Шундай қилиб, таржиманинг лексик муаммолари деганда биз нафақат сўз (умумий истеъмолдаги сўзлар, терминлар, поэтик сўзлар, варваризмлар, хориждан ўзлашган сўзлар, неологизмлар, архаизмлар, тарихий сўзлар, сленглар, жаргонлар, профессионал сўзлар, шева сўзлари, вулгар сўзлар), балки фразеолгизмлар (турғун бирикмалар, идиомалар, паремияларни (афоризм, мақол ва маталлар)ни назарда тутамиз.

Бадиий матнга лингвокультурологик ёндашув ва уни талқин қилиш бадиий дискурснинг маданий жиҳатдан белгиланган идиоэтник, маданий фарқ туфайли юзага келадиган тўсиқларни аниқлаш ва бартараф қилиш имконини беради. Австрия матнларини руслар ва австрияликлар томонидан талқин қилиш тажрибаси ҳикояларнинг факатуал мазмунини бошқа мадният реципиентлари томонидан тўғри аниқлаганларини, уларнинг матннинг идиоэтик компоненларига эмоционал реакцияси эса тил соҳибларининг рекцияси нисбатан пастроқ ва кучсизроқ эканини кўрсатди. Таклиф этилган қийинчиликлвар таснифи (лексик-семантик, коммуникатив-прагматик фрейм тўсиқлари, маданий фонд тўсиқлари) ҳамда матнни талқин қилиш стратегияси уларни компенсация қилиш механизмини шакллантиришга ёрдам беради.

Дискурсни баҳолашнинг культурологик параметрлари бошқа вазифалар қатори тадқиқотларда, хусусан, Миронованинг ишида ўз аксини топган. Муаллиф баҳолаш дискурсига унинг қуйидаги турларини ҳам киритади: сиёсий, юридик, танқидий дискурс ва реклама. Дискурснинг мазкур турларида мамлакатшунослик ва лингвокультурологик маълумотлар муҳим ўринни эгаллайди.

Тушуниш ва талқин қилиш герменевтиканинг энг муҳим вазифаси сифатида турли функционал услуб ва матн турларини тадқиқ қилиш стратегиясини белгилайди. Матбуот матни мисолида “фактуаллик” ҳамда “аҳамият” категорияларининг муҳим жиҳатлари Г.Хабермас томонидан тадқиқ қилинади ва у уларни тил ва объектив борлиқ, олам ўртасидаги муносабатларини таҳлил қилишда энг муҳим жиҳат деб ҳисоблайди.

Мамлакатшуносликнинг маданиятлараро коммуникацияда тутган ўрни, унинг ривожланиш ҳамда унинг лингвокультурологияга ўтиши йўллари бир қатор илмий мақолаларда муҳокама этилган.

Бу йўналишнинг ривожланишида ўзгариб турган лингво мамлакатшунослик, коммуникатив, когнитив ҳамда маданиятлараро ёндашувлар

бир-бирини ўрнини эгаллаб, тўлдириб, бойитиб ва янги далиллар ва унинг янги қирраларини очмоқда. Лингводидактикада лингвокултурологик ахборотни тақдим этишнинг учта йўли маълум: "контейнер", "коллаж" ҳамда "монтаж" (сўнгги термин киносанъат назарияси ва амалиёти соҳасидан ўзлаштирилган). Лингвокультурологик ёндашувнинг лингводидактика ва хорижликларни ўзбек тилига ва ўзбекларнинг чет тилига ўқитишнинг, умуман хорижий тилларга ўқитишда муҳим аҳамиятга эгалиги деярли ҳар бир мақола, монография, номзодлик ва докторлик диссертацияларида алоҳида қайд этилади.

Қисқаси, фонема, морфема, сўз, сўз бирикмаси ва гаплардан ташкил топган ва айни миллат вакили томонидан ёзилган ёки тузилган матн миллий хусусиятлар билан тўйдирилган сўз, сўз бирикмалари ва гаплардан ташкил топади ва мавзуга оид миллий колорит ва хусусиятларга эга бўлган бирликлар ёрдамида миллатга оид, унинг турмуш тарзи, урф-одати, анъаналари, удумлари ва шу кабилари муайян услуб ёки жанрда баён этилади. Матнда қўлланган баён қилиш усули ҳам турли миллатда бир-бирига ўхшамайди ва аксарият жиҳатлари билан фарқ қилади.

Инглиз адабиёти инглизлар ҳаётини, ўзбек адабиёти ўзбеклар ҳаётини тасвирлайди. Инглизлар ўз халқи тушунадиган тарихий, афсонавий, ахборот берадиган, илмни чуқурлаштирадиган, эстетик завқ бағишлайдиган, инглизларнинг маънавий бойитадиган мавзулар ҳақида уларга хос услубни танлаб ёзса, худди шу нарсалар ҳақида ўзбек ёзувчи ва шоирлари ҳам ёзиши мумкин. Айни бир мавзу турли халқларда турлича ёритилади ва бу табиий ҳол ҳисобланади.

Тил билан маданиятнинг боғлиқлигини ҳар қадамда, ҳар нафасда, ҳар қандай фаолият олиб борганда, турмуш соҳаларида сезиш мумкин. Улар ўзаро шунчалик туташиб, чирмашиб кетганки, уларнинг бир иккинчисисиз мавжуд бўлишини ҳатто тасаввур қилиб ҳам бўлмайди.

Тил сўзлар воситасида кумулятив, яъни инсон томонидан тўплаб бутун борлиқдан олган ахборотни акс эттириш, қайд этиш ҳамда сақлаш фунциясини бажаради. Тилнинг бу фунциясини амалга ошириш тил семантикасига бевосита боғлиқдир. У тил олами ва борлиқ билан предмет, олам ҳодисалари ҳақидаги тасаввурлар орқали муайян нутқ жамоаси ва тил соҳибларига хос хусусиятларни боғлайди.

Қандай қилиб олам, жумладан маданият ҳақидаги билимлар тилда ўз аксини топиши ҳозирги замон тилшунослигининг энг муҳим масалаларидан бир бўлиб қолмоқда. Шу муносабат билан олам манзараси, яъни “инсон ўз тасаввурида оламни қандай чизиш” муаммоси тадқиқ этилади. Олам манзараси – билиш фаолияти давомида инсоннинг бошида тўпланадиган оламнинг бир бутун образидир. Бу турли табиатга эга, турли вақт кесимида турли асосга эга бўлган

олам ҳақида маълумотдир. Буни Л.И.Гришаева ва Л.В.Цурикова буларни олам ҳақидаги учта асосий турдаги маълумотга: гетероген, гетрохрон ҳамда гетеросубстарт маълумотларга бўлади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Гришаева, Цурикова Интертекстуальность как фактор риска в переводческой деятельности издательство Воронеж, Россия. 2004-с.98
2. Ж. Шариповнинг ''Ўзбекистонда таржима тарихидан" (1965)
3. И.Ғафуров. Таржимонлик мутахассилигига кириш.Т.-2008.
4. Санжар Сиддикнинг "Адабий таржима санъати" (1936)
5.С.Ҳусайн Гоголнинг “Уйланиш” ва Шекспирнинг “Ҳамлет”
6. Ғайбулла Саломов “Таржима санъати” (1961).
7. Ғ.Саломовнинг "Тил ва таржима" (1966)
8. Ғайбулла Саломов "Таржима муаммолари" 1991

ФРАНЦИЯ ЖУРНАЛИСТИКАСИДА ПАМФЛЕТ ЖАНРИНИНГ РИВОЖЛАНИШ БОСҚИЧЛАРИ

Ҳусниддинова Гулшода
Самарқанд давлат чет тиллар институти
Халқаро журналистика йўналиши талабаси
https://doi.org/10.5281/zenodo.7636448

Аннотация: Мақолада француз журналистикаснинг ривожланиши, унинг ўзига хос хусусиятлари ва жаҳонга машҳур памфлетлари ҳақида сўз бўради. Келтирилган памфлетларнинг яратилиш сабаблари, нашр қилиш босқичларини ўрганиш орқали асл моҳиятини очишга ҳаракат қилинди, шунингдек, муаллифларнинг аччиқ тақдири ҳақида фикр юритилди.

Калит сўзлар: Эмил Зола, Феликс Фор, Алфред Дрейфус, Франтсия армияси, Бернард Лазар, "Адолатнинг ното'г'рилиги: Дрейфус ҳақида ҳақиқат, Л'Ауроре.

Abstract: The article talks about the development of French journalism, its characteristics and world-famous pamphlets. An attempt was made to uncover the true nature of the mentioned pamphlets by studying the reasons for their creation, the stages of publication, and also reflected on the bitter fate of the authors.

Keywords: Emile Zola, Félix Faure, Alfred Dreyfus, French Army, Bernard Lazare, A Miscarriage of Justice: The Truth About Dreyfus, L'Aurore.

Француз журналистикасида яратилган памфлет асарлар халқаро журналистикада ўзига хос аҳамиятга эга. Ҳар қандай муносабат, ҳар қандай таъқиқ ва ҳар қандай амалдорнинг аралашувига қарамай асарларнинг халқ орасига кириб борган дунёга машҳур памфлет асарлар айнан француз журналистикаси намоёндалари томонидан яратилаган.

Памфлет атамаси Франсияда расман 1824-йил Паул-Луис Курер асарида учрайди. Тарих маълумотларига кўра Франсия журналистикасида памфлет жанрини ўрганиш ва ижод қилиш дастлаб эътибордан четда қолган. У халқ қўзғолонлари даврига келибгина такомиллашиб борди ва қўзғолонларни акс эттириш ва ифодалаш натижасида пайдо бўлди.

Шунга қарамай, памфлетга тегишли бўлган ҳусусиятлар 1793-йил Наполеон Банопарт томонидан ёзилган “Баукеридаги тушлик” номли сиёсий рисоласида учрайди. Мақола ўша йилларда бўлиб ўтган француз инқилобини ўз ичига олади. Яъни, 1793-йилнинг июл ойида артиллерия офицери, капитан Наполеон Бонапарт ва генерал Жан-Франсуа Карто қўмондонлиги остида Франция учун

зарур бўлган ўқ дорилар сақланувчи Авигонда жойлашган Марселга исёнчиларга қарши курашиш учун юборилади. Шу ойнинг 24-санасида Карто исёнчилар ушлб турган Авигнонга ҳужум қилади. Аянчли жанг вақтида 30 нафар фуқарони шавқатсизларча қонини тўкишади ва шаҳар ва харбий қарргоҳларни эгаллаб олишади. Напалеон ўқ-дориларни ташиш учун вагонлар излаб Тарасконга боради. Ўша пайтларда ярмаркалар бўлиб ўтадиган Тараскон дарёсининг нариги бетидаги Баукерига ўтади. У ерга ярмарканинг сўнги куни - 28-июл санасида ташриф буюради ва ўша жойдаги тўртта савдогар билан тушлик қилиб, суҳбатлашади. Уларнинг бири Монпеледан, бири Нимесдан ва иккитаси Марселдан эди.

Суҳбат қизғин тус олади ва инқилобни, қўзғолондан кейинги ҳолат ва уларнинг оқибатларини муҳокама қиладилар. Напалеон ўз навбатида вазиятни оқлайди ва Авигонда юз бераётган Картонинг ҳатти-ҳаракатларини ҳимоя қилиб, инқилобнинг афзалликларини тушунтиради. Марселлик савдогарлардан бири инқилоб ва марказий ҳукуматга қарши фуқаролар урушини қўллаб-қувватлаш сабаблари ҳусусида ўзининг фикрларини билдиради. Савдогарларнинг фикрига кўра, Марсел қироллик ҳаракати учун курашмаган, балки қарши чиққан, унинг қарорларини қоралаган ва фуқароларнинг қатл этилишини ноқонуний деб ҳисоблаган. Суҳбатни қунт билан эшитган Напалеон шундай ҳулосага келади: Марсел аҳолиси ўзининг аксилинқилобий идеалларидан воз кечиб, фуқаролар урушини тугатиш ва мунтазам армиянинг Франция устидан назоратни тиклаши учун Франция Республикаси Конституциясини қабул қилиши керак.

Бўлиб ўтган воқеалардан кўп вақт ўтмай, Баукеридан қайтмасидан аввал, яни 29-июл куни ўзининг “Баукеридаги тушлик” номли сиёсий памфлетини ёзади. У тўрт савдогарнинг қарашларини ўзида акс эттиради ва бу фикрларни оммага тарқатишга хизмат қилади. Мақола инқилобчилар ҳаракатига ҳеч қандай таъсир кўрсатмайди. Бироқ, уни Максимилиан Робеспиернинг укаси Аугустин Робеспиер қўлига етиб боради ва унда ҳайрат уйғотади. Мақола Напалеоннинг карерасига катта таъсир кўрсатади. Дастлаб ўз маблағлари ҳисобига нашр эттиради. Кейинчалик бу памфлет Напалеоннинг сиёсий ва оилавий дўсти Корсикалик Кристоф Салисети томонидан иккинчи нашр катта тержда нашр этилади ва кенг миқёсда тарқатилади. Кристоф ва Аугустин таъсири билан Напалеон кейинчалик катта артиллериячи лавозимиг кўтарилади.

Асар инқилобни тасвирлагани туфайли орадан саккиз йил ўтгач Напалеон асарнинг сақланиб қиолган қисмини йўқ қилишни буюради. Бу борада Напалеоннинг шахсий котиби Луи де Бурриеннинг “Напалеон Бонапартнинг хотиралари” асарида шундай дейилади:

“Во время моего отсутствия во Франции Бонапарт в звании шеф де батальон (майора) провёл свою первую кампанию и внёс существенный вклад в

возвращение Тулона. Об этом периоде его жизни у меня нет личных воспоминаний, и поэтому я не буду говорить о нём как свидетель. Я просто приведу некоторые факты, заполняющие промежуток между 1793 и 1795 годами и которые я собрал из документов, предоставленных мне лично Наполеоном. Среди этих работ есть небольшая брошюра под названием «Le Souper de Beaucaire», копии которой он скупил за большие деньги и уничтожил при установлении консулата.” Яъни:

“Францияда йўқлигим давомида маёр унвони билан ўзининг юришини ўтказди ва Тулоннинг тикланишида катта ҳисса қўшди. Ҳаётининг бу даврлари шахмҳсан менинг эсимда йўқ, шунинг учун ҳам мен у ҳақида гувоҳ сифатида гапирмайман. Мен 1793-1795 йиллар оралиғидаги фактлар бўшлиғини Напалеон менга тақдим этган ҳужжатларга таяниб тўлдирмоқчиман. Улар орасида “Баукеридаги тушлик” номли асар ҳақида ҳам маълумотлар бўлиб, Напалеон бу асарнинг нашр этилган нусхаларини катта маблағ сарфлаб сотиб олади ва йўқ қилади.”

Бироқ, Бурриеннинг шу асараидаги бошқа маълумотларга кўра “Баукеридаги тушлик” асари яна қайта икки маротаба нашр этилган. Биринчи нашр 1798-йилнинг август ойида давлат ғазнаси ҳисобидан, иккинчи нашр эса 1821-йил Напалеон вафотидан сўнг нашр этилган.

Кейинчалик Эмиле Зола томонидан 1898-йил 13-январда Франсиянинг ЛъАуроре газетасида жиддий мавзуни илгари сурган памфлет чоп этилди. Эмиле Зола “Мен айблайман...” номли мақоласида Франсия президенти Феликс Форга мурожаат қилиб, ўз давлатини, ҳукумат одамларини антисемитизмда ва жосуслик учун умрбод қамоқ жазосига ҳукм қилинган Франсия армияси бош штаби зобити Алфред Дрейфусни ноқонуний қамоққа олишда айблайди.

Зола судда йўл қўйилган хатоликларни ва жиддий далиллар бўлмасада судиялар нотўғри ҳукм чиқарганликларини таъкидлайди. Шу билан бир қаторда ҳукуматнинг аҳмоқона сиёсатини аччиқ киноя остига олади. Мақола газетанинг биринчи саҳифасида босиб чиқарилди. Газета чоп этилганига кўп вақт бўлмай мақола халқ ва хорижий давлатлар орасида шов-шувга, турли музокараларга сабаб бўлади. Кўп ўтмай Зола тухмат учун жиноий жавобгарликка тортилди.

Турли айбловлар ва суд натижаларига кўра 1898-йил 23-февралда айбдор деб топилди. Қамоққа олинишдан аввал Англияга қочиб кетди.

Шундан сўнг, Золанинг самарасиз ҳаракатлари, аянчли қисматига қарамасдан Дрейфусни оқлаб, унинг айбсизлигини исботлашга қаратилган яна бир қатор памфелт мақолалар майдонга келди. Бернард Лазарнинг “Адолатнинг нотўғрилиги: Дрейфус ҳақидаги ҳақиқат” номли памфлет ҳам шулар жумласидандир.

“Мен айблайман” мақоласи бугунги кунда ҳам дунёга машҳур памфлетлардан саналади. У ўзининг кўнг аудиторияси ва тарафдорлари билан ЛъАуроре газетасини ҳам машҳур қилди. Унинг ҳар сонида памфлет мақолалар чоп этиш йўлга қўйилди. Вақт ўтиб эса Эмиле Зола томомнидан яратилган мақола халқ талаб ва истакларига биноан китобча шаклида нашр этилди.

Жанр пайдо бўлган илк даврдан бошлаб то бугунги кунга қадар танқидчилар мазкур жанрга қарата ўз фикр-мулоҳазаларини билдириб, унинг ривожланишига тўсқинлик қилиб келмоқдалар.

Фойдаланилган адабиётлар:

1.Krylova D. D. An English late medieval pamphlet about possession as a historical source // Bulletin of the Tomsk State University. - 2016.

2.Raymond J. Pamphlets and pamphleteering in early modern Britain- Cambridge, UK: Cambridge University Press, 2003. - 403 p.

3.Шамин С. М. Памфлет «Рассечение Европы» из дела с курантами 1672 г

DIRECTIONS OF INCREASING PRODUCT COMPETITIVENESS IN INDUSTRIAL ENTERPRISES

Baxromov Azizbek Alisher o‘g‘li
Ph.D. student of Ferghana Polytechnic Institute
aliwerovichazizbek@gmail.com
https://doi.org/10.5281/zenodo.7636407

Abstract: Industrial enterprises are one of the important sectors of the national economy. At the same time, they are of great importance not only in the economy, but also in the social sector. The article discusses some issues of improving competitiveness and offers and recommendations for improving the competitiveness of products.

Key words: competitiveness, quality, economic factor, technological factor, international market, tax burden, productivity, domestic market.

Due to the liberalization of the current economy and the sharp development of competition among product manufacturers, the effective activity of enterprises depends primarily on reducing the cost of products, improving its quality, and effective sales of products on the consumer market. In this regard, the President of the Republic of Uzbekistan Sh. The decision of M. Mirziyoev "On measures to improve the activities of the Agency for Standardization, Metrology and Certification of Uzbekistan" states the following: Further improvement of the system of standardization, metrology and certification, systematic introduction of international standards and technical regulations, development of the base of national standards of the Republic of Uzbekistan for local products in order to increase competitiveness, as well as align the structure of "Uzstandart" agency with international requirements[1]: the priority tasks and directions of the Agency for standardization, metrology and certification of Uzbekistan should be defined as follows:

- ensuring their compliance with modern requirements and increasing their competitiveness in the foreign market by rapidly introducing international standards and technical regulations in the production of local products; - wide implementation of modern systems of product quality management, primarily in exporting enterprises, and implementation of certification of industrial products according to international standards;

- creation of favorable conditions for exporting enterprises in matters of product certification, activation of cooperation with international organizations aimed at recognition of national certificates and conformity assessment results in the main export markets; - further development of technical regulation and metrology systems,

increasing their effectiveness in ensuring systematic control of the safety of sold products; - introducing modern information and communication technologies, expanding the types of interactive state services provided to business entities and the population. It can be understood that ensuring the competitiveness of the products of industrial enterprises and identifying and analyzing the problems in it are relevant from all sides.

A number of expert scientists conducted research on the topic, and Sh.Sh.Shodmonov, U.V.G'ofurov stated that "competition consists of the conflict of economic interests of market entities, and it is a struggle between them to have higher profit and more utility [2].

In the textbook edited by N.Q. Yoldoshev and V.I. Nabokov, "Competitiveness is a definition that reflects the difference of a product from its competitor's product in terms of the degree of conformity to a specific social need and the cost of satisfying it. In capitalist countries, the term "competition" is rarely used in relation to a commodity. It is mainly applied to the economy of companies, industries, individual countries" [3].

Therefore, conducting more in-depth research on increasing the competitiveness of products in industrial enterprises appears as an important issue of the present day, and acquires not only scientific, but also practical importance.

As a research methodology, observing, economic analysis, statistical grouping, comparative and systematic analysis were used, studying the opinion of scientists on the directions of increasing product competitiveness in industrial enterprises.

Product competitiveness depends primarily on its quality indicator. In terms of market relations, product quality should be approached from the consumer's point of view, so that he has the opportunity to choose the most suitable product among the cultivated products.

Based on this, it is necessary to consider the competitiveness of production products and raw materials, taking into account several factors:

- economic factor, based on cost and price of the final product;
- technological factor, taking into account the future modernization of production;
- social factor, taking into account the costs of a social nature when changing the direction of production.

Based on this, as noted, competitiveness is defined as the complex indicators that express the average consumer price of the product in the market, the means and methods of sale, and its consumer value, which are developed inside and outside the country and are acceptable to the consumer.

Research shows that in the future, the increase in the income of the population and the increase in purchasing power can increase the demand for the products produced in the country.

Taking into account the globalization of the economy at the present time, it is necessary to consider the problem of competitiveness in two directions:

1. Taking into account the sale of domestically produced products on the domestic market;

2. Taking into account the export of the product.

The analysis of the competitiveness of the products produced in the country shows that, taking into account the international market price, changes in the tax burden, and transportation costs (for example, equipment and technology, cotton fiber, fruits and vegetables), the competitiveness of the products is relatively high. Based on this, the following measures should be implemented to increase the competitiveness of the products and raw materials produced in the country:

- high-level use of production opportunities in the national industry, large-scale use of high-yielding varieties and their hybrids resistant to weather and climate conditions in agriculture, establishment of interregional exchange of purebred cattle and high-yielding crop types, strengthening of the machine and tractor fleet with new techniques and expanding the volume and types of purchase of equipment and tools through leasing;
- formation of ways of selling national products through new channels such as wholesale market, auction, stock exchange;
- limiting the importation of products produced in the country through import and limiting the volume of imports by product types and setting quotas for them, increasing the amount of customs payments for the volume of products imported in excess of the quota;
- in order to fully meet the demand of the country's population for food products, to increase the volume of production and processing of the product, to expand its assortment according to the demand of the population, to improve its quality and packaging;
- it is necessary to establish control over quality indicators in order to prevent harm to public health of imported food products;
- organization of product quality management in accordance with world standards and development of a system that guarantees the quality of food products and raw materials.

It should be noted that the competition itself is not enough to form the skill base of the production enterprise, it should be regularly expanded and improved.

The skill base enables the manufacturing enterprise to increase its competitiveness by keeping its state of innovation at a high level. Based on this, the process of ensuring competitiveness in industrial enterprises can be theoretically divided into two periods:

In the 1st period, it is necessary to form productivity factors (human factor capital, new knowledge, information, new technology, etc.), and to conduct this process in such a way that its result is at a high (maximum) level of productivity.

Phase 2: Large-scale implementation of formulated productivity factors.

Taking into account that today's production base is organized by private entrepreneurs, it is important to form and develop their skill base in order to ensure the competitive advantage of these forms of business management.

The skill base of these forms of economic management is primarily related to the level of knowledge of individual entrepreneurs and heads of private enterprises and other members involved in their management. It should be noted that most of the entrepreneurs who are working today do not have higher education. Most of those with higher education are not industry experts. Therefore, increasing their knowledge is important not only to increase the competitiveness of the products of entrepreneurs, but also to raise the economy of this industry in general.

World experience shows that in order to determine competitiveness, it is necessary to pay attention to organizational, economic, material and technical support and social conditions, in addition to property ownership. This is influenced not only by the participation of companies in the development of the national economy of one country, but also by the participation of transnational companies located in other countries.

The establishment of single free economic zones plays an important role in increasing competitiveness. The establishment of such regions provides an opportunity to receive additional funds due to the introduction of common customs rules, as well as to release competitive products to the market of other countries.

But we should pay attention to one thing, that the establishment of a single free economic zone requires the adaptation of national standards to world standards, and that the quality indicators of the produced products must meet international requirements.

The rapid development of AI technologies is based on the availability of cloud services, as well as a significant increase in public and private investments in this direction [4].

As a result of the rapid reforms carried out in our country, a number of positive results have been achieved in terms of production and competitiveness of industrial products. A number of statistics can be cited as proof of our opinion.

In conclusion, it can be said that increasing product competitiveness has become a natural factor in today's modern market. In order to ensure the consistent and stable development of product competitiveness in industrial enterprises, the development and precise definition of carefully and comprehensively based measures, important tasks and directions, programs of economic development at various levels for the next period

is a guarantee of success. At the same time, it is important to draw relevant conclusions by critically evaluating the progress and results of the previous period, and further improving the socio-economic development programs based on them.

Creating a competitive environment based on the effective use of the market mechanism requires the development of a number of scientifically based measures. These activities include:

- creation of an organizational and legal mechanism aimed at preventing a monopolistic situation in the national economy;
- strengthening relations with international scientific institutions in scientific research works;
- optimization of the market mechanism of the national economy complex based on competition.

In the theory of competitive advantage, production efficiency and competitive position are achieved through strategic planning, innovation, employee training, market research, introduction of technology that ensures resource efficiency, access to information and other factors. In order for the production enterprise to achieve this, first of all, it should have a qualified personnel base that can ensure the integration of the above-mentioned factors.

References:

1. On measures to improve the activities of the Agency for Standardization, Metrology and Certification of Uzbekistan, the President of the Republic of Uzbekistan Sh. M. Mirziyoev, April 28, 2017, PQ-2935.

2. Shodmonov Sh.Sh., Gafurov U.V. Economic theory (textbook). - T., Science and technology, 2010

3. Yoldoshev N.Q., Nabokov V.I., Theory of Management, Textbook, T-2011

4. Бахромов Азизбек Алишер Ўғли ВЫЗОВЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ УПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЕМ ТЕХНОЛОГИИ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В УЗБЕКИСТАНЕ // Colloquium-journal. 2022. №6 (129). URL: https://cyberleninka.ru/article/n/vyzovy-i-perspektivy-upravleniya-razvitiem-tehnologii-iskusstvennogo-intellekta-v-uzbekistane (дата обращения: 13.02.2023).

ПРАКТИЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ДЕТЕЙ В ДОШКОЛЬНОМ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ УЧРЕЖДЕНИИ

Назирова Гузал Маликовна
доцент, заведующая кафедрой Дошкольного образования
Кокандского государственного педагогического института,
кандидат педагогических наук (PhD)
https://doi.org/10.5281/zenodo.7636415

Аннотация. Статья посвящена актуализации значимости практической деятельности в детском образовательном учреждении. Рассмотрены нетрадиционные педагогические техники работы, стимулирующие детей к творчеству.
Ключевые слова: художественное творчество, дошкольное воспитание, детское творчество, творческая одаренность, эстетическое восприятие.

PRACTICAL ACTIVITIES IN A CHILDREN'S EDUCATIONAL INSTITUTION

Nazirova Guzal Malikovna
Associate Professor, Head of the Department of Preschool Education
Kokand State Pedagogical Institute,
Candidate of Pedagogical Sciences (PhD)

Abstract. The article is devoted to the actualization of the importance of practical activities in children's educational institutions. Non-traditional pedagogical techniques of work that stimulate children to creativity are considered.
Keywords: artistic creativity, preschool education, children's creativity, creative giftedness, aesthetic perception.

Заложенная в современных государственных документах Узбекистана методика воспитания детей дошкольного возраста предусматривает приоритеты социально развитой личности, нравственно стойкой, социально адаптированной, способной к саморазвитию и постоянному самосовершенствованию, способной найти свое место в жизни, обновить духовную культуру своего общество. Отмечены потребности формирования у ребенка положительного социального опыта, постоянных тенденций поведения, способности к самостоятельному критическому мышлению, к усвоению новых знаний, социальной и нравственной зрелости.

Каждый ребенок уникальный, индивидуальный и творческий, в нем природой заложен огромный потенциал возможности. Он любит играть, рисовать, лепить, его влечет узнать все новое и интересное, тянет к «прекрасному», он проявляет любопытство, хочет узнать из чего сделан предмет или картина и т. д. И мы должны не только удовлетворить его потребности, а еще больше развить интерес. Наиболее эффективным способом, является вовлечение детей в художественную деятельность.

Творя и создавая своими руками собственное произведение, ребенок упорядочивает и отражает свои знания о мире.

В данной работе мы отдаем предпочтение нетрадиционным техникам в качестве эффективного средства, стимулирующего детей к проявлению фантазий и творчества. Одной из таких техник является работа с нитью. Результат работы завораживает. А где красота – там и радость, и всегда хорошее настроение. Ниже предложен конспект образовательной деятель-ности по художественно-эстетическому развитию детей старшего дошкольного возраста.

Тема: «Разноцветные шары».

Цель деятельности педагога: создание условий для всестороннего развития и актуализации творческой одаренности. Развивать эстетическое восприятие. Участвовать в оформлении группы.

Задачи:

− познакомить детей с нетрадиционной работой с нитью;

− формировать навыки работы с нитью;

− расширять представления детей о видах изобразительного искусства;

− обучить детей технике созданию объемных поделок из ниток, клея и воздушных шаров;

− способствовать развитию у ребенка: координации движений обеих рук и мелкой моторики, сенсорного восприятия, глазомера, логического мышления, воображения, волевых качеств (усидчивости, терпения, умения доводить работу до конца);

− воспитывать эмоционально-ценностное отношение к окружающему, способствовать формированию эстетического вкуса.

Материал: шарик и нитки разноцветные на каждого ребенка, клей ПВА, стаканчики с отверстиями.

Содержание образовательной деятельности:

После утреннего сбора воспитатель раздаёт детям наклейки для одежды (котята и щенки), чтобы в последствии разделить детей на две подгруппы.

Воспитатель звонит в колокольчик (условный знак, чтобы дети подошли к воспитателю).

– Ребята посмотрите, какие у кого наклеены наклейки.

(Ответы детей: «У меня наклейка с изображением щенка. А у меня с котенком»).

– Отлично, я предлагаю детям, у которых наклейки с изображением щенков, пройти на полянку, и построить прочный и надежный за-мок из любого материала, который вам понравится. Только строить замок нужно дружно. А вы знаете, дружно – это как?

(Ответы детей: «Не ссориться, не забирать друг у друга строительный материал и т.д.».)

– А что может произойти, если вы начнёте забирать друг у друга строительный материал и

ссориться?

(Ответ детей: «Замок не получиться, или получиться ненадежным»).

– Какие вы молодцы. Прошу вас пройти на полянку и приступить к постройке замка. Я уверена, что вы обязательно справитесь, у вас все получится.

(Воспитатель обращается к детям, у которых наклейки с изображением котят).

1. Мотив:

– Ребята, в нашей группе уже давно не появлялось красивых вещей, и поэтому она выглядеть скучно и уныло, и мне бы очень хотелось исправить это, но как это сделать я не знаю, может вы мне поможете? (Ответ детей: «Да, конечно поможем»).

– А как это можно сделать?

(Дети предлагают свои варианты, воспитатель хвалит детей, за проявленную инициативу и подводит ответы детей, к тому, что можно украсить группу шарами).

– Сашенька, а твоя идея мне нравиться больше всего. Ребята, послушайте, что предлагает Саша. Кто думает также? А кто думает иначе? Замечательно, значит, группу будем украшать шарами?

– Какими шарами можно украсить?

(Ответ детей: «Можно воздушными шарами, вырезать из бумаги и наклеить их и т.д.»)

– А мне кажется, что у нас группа необычная и шары не должны быть, как у всех, может, кто-то видел необычные шары?

(Ответы детей: «Я видела шарик, сделанный из салфеток и клея, а потом его раскрасили и он был очень красивым»).

– Я тоже видела такие шарики, они мне тоже очень понравились, но только для этого нужно много салфеток, а в данный момент у нас нет такой возможности. Что же делать?

(Ответ детей: Может можно сделать шарики из того материала, который у нас есть?)

– Очень хорошая идея. Посмотрите, какой материал есть в нашей изостудии? (Дети перечисляют материал, который может подойти для выполнения работы. Ксения показывает клубок ниток и говорит: «А мы с мамой делали на Новый год шарики из ниток, только нитки были белые, а потом украшали шарик снежинками»).

– Ксения, отличная идея. А что, если мы тоже сделаем шары из ниток, но только разноцветных?

(Дети соглашаются)

– Обратите внимание, нитки каких цветов у нас есть?

(Дети называют цвета ниток)

– Возьмите, каждый себе клубочек, который понравился больше всего.

(Дети выбирают клубок ниток по любимому цвету)

– Всем хватило клубочков с нитками?

(Ответ детей).

– Рома, какого цвета у тебя нитки?

(Ответ ребенка: «У меня нитки фиолетового цвета» и т.д. спрашивать каждого ребенка, какого цвета нитки он взял).

– А как вы думаете, сколько всего шаров у нас получиться?

(Ответ детей).

– А как вы узнали?

(Ответ детей: «Я посчитал клубочки каждого цвета и узнал, сколько клубочков всего»).

– А можно было бы сделать как – то, по-другому?

(Ответ детей: «Можно было посчитать детей, ведь у каждого ребенка по одному клубочку»).

2. План:

– Превосходно! Скажите, нам понадобятся только нитки и всё?

(Ксюша: «Когда мы с мамой делали, мы брали воздушный шар, клей ПВА и стаканчик с дырочкой сбоку»).

– Я что- то не пойму, для чего нам нужен воздушный шар?

(Ответ детей: «Шарик нужно чтобы надуть его и намотать на него нитки»).

– Хорошо, я беру шар и надуваю его, а затем наматываю сухие нитки, и у меня получиться красивый шар?

(Ответ детей: «Нет, клубочек с нитками нужно положить в стаканчик, край нитки про-деть в отверстие и вылить клей в стаканчик и намотать нитки на шарик»).

– Ксюша, может, ты нам покажешь, как это сделать.

(Ребенок показывает, как сделать шарик).

– Что мы будем делать сначала?

(надуваем шарик, такого размера, какого мы планируем шар).

– Что делаем потом?

(Ответ детей: клубочек с нитками нужно положить в стаканчик, край нитки продеть в отверстие и вылить клей в стаканчик и намотать нитки на шарик).

3. Дело:

– Я предлагаю вам взять все необходимое и пройти, туда, где вам будет удобно делать шарик. Николай тебе, где удобно будет работать?

(Ответ ребенка: «За столом).

– София, а тебе, где удобно будет?

(Ответ ребенка).

Дети проходят к столам и принимаются за работу. (Воспитатель, когда ребята делают шары, предлагает свою помощь, тем детям, которые в ней нуждаются. Детей, которые не уверенны в своих силах, воспитатель подбадривает и говорит: «Я уверена, что ты сможешь все сделать сам». «У тебя обязательно получиться».)

4. Рефлексия:

– Ребята, скажите, что мы с вами сделали?

(Ответ детей: «Шары»).

– Напомните мне, пожалуйста, для чего мы это делали?

(Ответы детей: «Чтобы украсить группы, чтобы она была красивая».)

Здорово, теперь у нас будет в группе очень красиво. Шары у нас получились красивые, но очень хрупкий, как же мы будем с ними обращаться?

(Ответы детей: «Аккуратно, осторожно»).

– А где нам лучше разместить наши работы, чтобы они высохли?

(Ответы детей).

– А когда они высохнут, вы мне поможете их развесить.

Меня очень порадовала сегодня Ксения, своей идеей с шарами из ниток, Татьяна сегодня очень аккуратно сделала свой шар. А у Николая получился самый большой шар.

(Воспитатель отмечает каждого ребенка, называя, те качества, которые он сегодня продемонстрировал).

– Кому вы расскажете о том, что вы делали?

– Кого вы хотите поделиться своим умением делать такие замечательные шары?

– Где вам это может пригодиться?

Вместе с современными исследователями мы убеждены, что ребенок-дошкольник не успевает переделывать, анализировать, обобщать и оценивать

информацию, поэтому воспитывается пассивный созерцатель, а не критический потребитель. Дошкольники начинают думать о готовых ассоциациях, задают поверхностные вопросы и дают поверхностные ответы.

Проведенное нами наблюдение за старшими дошкольниками в ходе сюжетно-ролевых игр, в частности «Магазин», «Дом», «Больница», «Парикмахерская», свидетельствует о том, что достаточно часто дети повторяют определенные фразы из рекламы, телепередачи (копирование

высказываний любимых телегероев). Поэтому после эмоционального восприятия ребенком медиапродукции наступает этап бессознательного наследования им стиля поведения, предлагаемого телевидением.

Литература:

1. Alvested M. Pedagogy and interdisciplinarity: Research on the reformed kindergarten teacher education (KTE) in Norway

2. Азизова.З.Ф. Қўғирчоқ театри воситасида мактабгача катта ёшдаги болаларда ахлоқий-эстетик сифатларни шакллантириш Автореф. п.ф.н Т:2020-52б

3. Азаров Ю.П. Мастерство воспитателя. М.:«Просвещение»,1971.-126 б

4. Азизходжаева Н. Педагогик технологиялар ва педагогик маҳорат. - Т.: Низомий номидаги ТДПУ, 2003. -175-б.

5. Nazirova, Guzal Malikovna, and Dilgira Dilmurodjon qizi Gulomova. "CONTENT AND PEDAGOGICAL CONDITIONS OF DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL COMPETENCE OF PEDAGOGUES-EDUCATORS OF PRESCHOOL EDUCATIONAL ORGANIZATIONS." International Academic Research Journal Impact Factor 7.4 1.6 (2022): 119-127.

6. Nazirova, G. "FORMATION OF A SENSE OF NATIONAL PRIDE AMONG IN OLDER PRESCHOOL CHILDREN THROUGH ORAL FOLK ART-AS A SOCIO-PEDAGOGICAL NECESSITY." Science and Innovation 1.8 (2022): 2067-2077.

7. Nazirova, Guzal Malikovna, and Dilgira Dilmurodjon qizi Gulomova. "CONTENT AND PEDAGOGICAL CONDITIONS OF DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL COMPETENCE OF PEDAGOGUES-EDUCATORS OF PRESCHOOL EDUCATIONAL ORGANIZATIONS." International Academic Research Journal Impact Factor 7.4 1.6 (2022): 119-127.

8. Nazirova, G. "МАКТАБГАЧА КАТТА ЁШДАГИ БОЛАЛАРДА ХАЛҚ ОҒЗАКИ ИЖОДИ ВОСИТАСИДА МИЛЛИЙ ҒУРУР ҲИССИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ–ИЖТИМОИЙ ПЕДАГОГИК ЗАРУРИЯТ СИФАТИДА." Science and innovation 1.B8 (2022): 2067-2077.

9. Achilova, Sohiba Xamidovna. "PROBLEMS IN THE ORGANIZATION AND MANAGEMENT OF INCLUSIVE EDUCATION AND UPBRINGING OF CHILDREN WITH VISUAL IMPAIRMENTS IN PRESCHOOLS." International Academic Research Journal Impact Factor 7.4 1.6 (2022): 62-76.

10. Achilova, Sevara. "Phonetic and phonemic disorders and their correction in children worn out dysarthria." European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol 8.3 (2020).

11. Khamidovna, Achilova Sohiba. "Some Types of Technology for the Physical Development of Preschool Children." BARQARORLIK VA YETAKCHI TADQIQOTLAR ONLAYN ILMIY JURNALI 2.1 (2022): 428-430.

12. Raximova, Feruzaxon Muxammadjonovna. "Problems with the social attitude of the individual." INNOVATIVE DEVELOPMENT IN THE GLOBAL SCIENCE 2.9 (2023): 112-121.

13. Mukhammadjonovna, Rakhimova Feruzakhon. "Development of pedagogical activites with preschool children in need of inclusive education." ASIA PACIFIC JOURNAL OF MARKETING & MANAGEMENT REVIEW ISSN: 2319-2836 Impact Factor: 7.603 11.12 (2022): 423-427.

14. Raximova, Feruzaxon Muxammadjonovna, and Zoya Mixaylovna Burdina. "ISSUES OF ORGANIZATION AND MANAGEMENT OF INCLUSIVE EDUCATION AND UPBRINGING IN UZBEKISTAN." International Academic Research Journal Impact Factor 7.4 1.6 (2022): 112-118.

15. Mukhammadzhonovna, Rakhimova Feruzakhon. "PROBLEMS OF DEVELOPMENT OF CREATIVE ABILITIES IN PRESCHOOLERS." International Journal of Early Childhood Special Education 14.7 (2022).

16. Bakhodirovna, Azizova Ziroat. "SOCIAL FACTORS INFLUENCING THE FORMATION OF PERSONALITY." International Journal of Early Childhood Special Education 14.7 (2022).

17. Azizova, Ziroat Bahodirovna, and Dildora Karimova. "SOFTWARE AND METHODOLOGICAL SUPPORT OF INCLUSIVE EDUCATION IN A PRESCHOOL EDUCATIONAL INSTITUTION." International Academic Research Journal Impact Factor 7.4 1.6 (2022): 171-177.

18. Азизова, Зироат. "ЭКОЛОГИЧЕСКОЕ ВОСПИТАНИЕ ДОШКОЛЬНИКОВ С ПОМОЩЬЮ ФОРМ И МЕТОДОВ ОБУЧЕНИЯ." Zamonaviy dunyoda pedagogika va psixologiya: Nazariy va amaliy izlanishlar 2.17 (2022): 77-80.

19. Baxodirovna, Azizova Ziroat. "INTERNATIONAL TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF THE PRESCHOOL EDUCATION SYSTEM." INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH ISSN: 2277-3630 Impact factor: 7.429 11.11 (2022): 458-461.

20. Bahodirovna, Azizova Ziroat. "THE IMPORTANCE OF ORGANIZING CHILDREN'S ACTIVITIES IN PREPARATION FOR SCHOOLING." Open Access Repository 9.11 (2022): 236-240.

21. Ziroat, Azizova, and Abdurazzoqova Zebiniso. "LEGAL AND PEDAGOGICAL BASES OF PREPARATION OF CHILDREN FOR THE IMPLEMENTATION OF SOCIAL PROTECTION." Yosh Tadqiqotchi Jurnali 1.5 (2022): 395-403.

22. qizi Zunnunova, Nozima Mahkamboy. "REGARDING THE PSYCHOLOGICAL CRITERIA AND FACTORS OF ORIGIN OF CONFLICTS BETWEEN YOUNG PEOPLE." International Academic Research Journal Impact Factor 7.4 1.6 (2022): 77-90.

CREATIVE PEDAGOGICAL ACTIVITY OF MODERN TEACHERS

Akramova Gulnoza Baxodir qizi
Master's Degree – 1 Year
https://doi.org/10.5281/zenodo.7646042

Annotatsiya. Maqolada boshlang'ich sinf o'qituvchilarda kreativ pedagogik faoliyatlarni shakllantirish va rivojlantirishning mazmuni va ahamiyati,o'quvchilar bilan ishlash faoliyati yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: zamonaviy, pedagog, kreativlik, ijodiy, stimul, intelektual, ravonlik, moslashuvchanlik, o'ziga xoslik, yaratuvchanlik, yondashuv, metodlar, kreativ fikrlash.

Аннотатция. В статье освещаются содержание и значение формирования и развития творческой педагогической деятельности у учителей начальных классов,деятельности по работе с учащимися.

Ключевые слова: современность, педагогика, креативность, креативность, стимул, интеллектуальность, беглость, гибкость, оригинальность, креативность, подход, методы, креативное мышление.

Annotation. The article highlights the content and importance of the formation and development of creative pedagogical activities in primary school teachers,the activities of working with students.

Key words: modern, pedagogical, creative, creative, stimulus, intellectual, fluency, flexibility, originality, creativity, approach, methods, creative thinking.

Zamonaviy o'qituvchi - bu fan va psixologik-pedagogik bilimlarga ega bo'lgan o'qituvchi; yuqori kasbiy fazilatlarga ega; bolaga o'zini o'zi anglash yo'lini topishga, mustaqil, ijodiy va o'ziga ishongan shaxs bo'lishga yordam bera oladi.

Zamonaviy o'qituvchi shaxsiyatining ajralmas qismi bu ijodkorlikdir.

Ijodiy o'qituvchi ma'lum ko'nikmalarga ega bo'lishi kerak, jumladan:

Dizayn qobiliyatlari (o'qituvchi-ssenariy muallifi);

Moslashish qobiliyatlari (o'qituvchi-direktor);

Muloqot qobiliyatlari (o'qituvchi nutq sherigi sifatida);

Tashkilotchilik qobiliyati;

Nazorat qilish va o'z-o'zini nazorat qilish ko'nikmalari;

Tadqiqot qobiliyatlari.

Pedagogik ijodkorlik - bu o'qituvchi shaxsining individual, psixologik, intellektual kuchlari va qobiliyatlarini kasbiy faoliyatda o'z-o'zini anglash jarayoni.Kasbiy pedagogik faoliyat - bu faoliyat turi bo'lib, uning mazmuni o'quvchilarni o'qitish, tarbiyalash, o'qitish va rivojlantirishdir. Pedagogik faoliyatning

tuzilishi - bu sub'ekt va ob'ekt, maqsad, vazifalar, mavzu, vositalar va natijalarning birligi.

Pedagogik faoliyatning sub'ektlari - o'qituvchilar, ota-onalar, talabalar guruhi (jamoasi). Ob'ekt - shaxs sifatida tarbiyalangan, shakllangan. O'z-o'zini tarbiyalashda, o'z-o'zini tarbiyalashda sub'ekt va ob'ekt mos keladi. Pedagogik faoliyat ob'ektining o'zi sub'ektdir.

Pedagogik faoliyatning umumiy maqsadi insonni madaniyat qadriyatlari bilan tanishtirish, ko'p qirrali shaxsni shakllantirishdir. Pedagogik faoliyatning umumiy maqsadini amalga oshirish ta'lim muhitini shakllantirish, o'quvchilar faoliyatini tashkil etish, o'quv jamoasini yaratish, individual shaxsni rivojlantirish kabi ijtimoiy-pedagogik vazifalarni hal qilish bilan bog'liq.

Pedagogik faoliyatning predmeti - shaxsning har tomonlama rivojlanishi: jismoniy, aqliy, ma'naviy, intellektual va boshqalar. Pedagogik faoliyatning muayyan bosqichida rivojlanishning alohida sohalari sub'ektga aylanadi.

Pedagogik faoliyat vositalariga pedagogik jarayonning mazmuni va barcha turdagi axborot tashuvchilar (adabiyot, ommaviy axborot vositalari, texnik vositalar va boshqalar) kiradi.

O’qituvchilik faqat ta’lim berishdangina iborat kasb emas, balki shaxsni shakllantiruvchi va o’quvchida insoniylik tuyg’ularini tarkib toptirishdek oliy maqsadni bajarishdan iborat. Shu nuqtai nazardan, bugungi pedagog zimmasiga yuksak mas’uliyat yuklatilgan. Bugun zamonaviy pedagog qanday bo’lishi lozim? Zamonaviy pedagog ijtimoy faol, qobiliyatli, ma’naviy boy va madaniyatli, innovatsion g’oyalarga intiluvchan bo’lishi, yangiliklar yarata olishi va albatta, o’quvchilarni sevishi lozim.

Ta’lim – tarbiya jarayonini yangidan isloh qilishga kirishilgan bugungi kunda o’qituvchi faoliyatiga, uning pedagogik salohiyatiga alohida e’tibor berilmoqda.

Ta’lim jarayoni, uni rivojlantirish va o’quv tarbiya jarayoniga yangi pedagogik texnologiyalarning kengroq joriy etilishi zamirida o’qitish usullarining samarali turlaridan foydalanish ta’lim jarayonining sifatli bo’lishini ta’minlaydi.

Bugungi kunda o’quvchilarning bilim, ko’nikma va malakalarni mukammal ravishda egallashlari uchun ta’lim jarayonining samarali va qiziqarli bo’lishi muhim ahamiyatga ega.

O’qituvchining asosiy vazifasi dars jarayonida interfaol usullardan samarali foydalanib, o’quvchining bilim salohiyatini oshirish, kommunikativ sifatlarni tarkib toptirishdan iboratdir. Bunday sifatlarni shakllantirishda o’qituvchi, albatta, bor bilim va mahoratini namoyon eta olishi zarur. Mahoratli pedagog dars jarayonini qiziqarli tashkil eta olsa, interfaol usullardan unumli foydalansa, vaqtni to’g’ri taqsimlay olsa, didaktik maqsadni aniq qo’ya olsa o’quvchi har bir darsda o’zini ertaklar olamiga tushib qolgandek his qiladi.

Zamonaviy pedagog darslarining samaradorligini oshirish uchun hamda o’quvchini o’z faniga qiziqtira olishi uchun uni ruhiyatiga to’g’ri ta’sir eta olishi kerak. O’quvchini jazolash, qo’rqitish, ota-onaga arz qilish, sinfdoshlari oldida izza qilish kabi salbiy illatlar kasbiy mahoratning yetishmasligidan dalolat beradi. O’qituvchidagi bunday salbiy illatlar o’quvchining fanga bo’lgan qiziqishlarini so’ndiradi.

Bugun biz o’z kasbining fidoyisi sifatida innovatsion interfaol usullardan o’quv jarayonida o’rinli foydalansak, mahoratli pedagog qiyofasini yaratgan bo’lamiz. Bizning kasbiy qiyofamiz yanada go’zallashadi.

Dars jarayonida interfaol usullardan foydalanish, har bir o’quvchining faolligiga, erkin va mustaqil fikr yuritishiga imkon tug’diradi. Pedagogik texnologiyalar asosida o’tkazilgan dars mashg’ulotlari o’quvchilarni mustaqil fikrlashga, intellektual salohiyatga ega bo’lishiga imkoniyat yaratadi.

Bugungi globallashuv jarayonida turli yot g’oyalar va zararli illatlardan yosh avlodni himoya qilish va ularda mafkuraviy immunitetni shakllantirishdek mas’uliyatli vazifa zimmamizda turibdi. Yosh avlodni yuksak ma’naviyatli, milliy va umuminsoniy qadriytlarga sadoqat ruhida tarbiyalash, ularning ong va tafakkurida milliy g’urur, milliy iftixor tuyg’usini shakllantirish, o’quvchining ruhiy olamiga ezgulik urug’ini ekishning asosiy manbayidir.

O’quv tarbiya jarayonida interfaol usullar, innovatsion texnologiyalarning ahamiyati katta. Innovatsiya inglizcha so’z bo’lib, “yangilik kiritish’’, “yangilik’’ degan ma’nolarni anglatadi. Innovatsion texnologiyalar pedagogik jarayonga yangilik kiritish bo’lib, interfaol usullardan foydalaniladi. Interfaol-bu o’zaro harakat qilmoq, muloqotdqa bo’lish deganini anglatadi. Bu usullar faqat o’qituvchi va o’quvchilarning birgalikda faoliyat ko’rsatishi orqali amalga oshiriladi.

Hozirgi paytda jamiyatning maktab oldiga qo’yayotgan talablari kun sayin ortib bormoqda va bu talablarga to’g’ri yondashgan holda ularni amalda bajarish o’qituvchining vazifasidir. Boshqa barcha faoliyatlar kabi pedagogik faoliyat ham o‘zining xususiyatlari bilan ajralib turuvchi maqsad, vazifa, obyekt, subyektdan va komponetlardan iborat.

Pedagogik faoliyatning maqsadi o‘ziga xos xususiyatga ega bo‘lib, jamiyat tomonidan belgilanadi, va asosan yosh avlod shaxsini har tomonlama rivojlantirishga qaratilgan. Ushbu faoliyat, avlodlarning o‘zaro ijtimoiy bog‘liq aloqalarini amalga oshirishga yoshlarni tayyorlash, insonning tabiiy imkoniyatlaridan jamiyat tajribalarini egallashda foydalanishdan iborat.

Shunday qilib, pedagogik faoliyatning maqsadi ijtimoiy jihatdan standart tarzda belgilab berilgan bo‘lsada, lekin aniq pedagogik holatda vazifalar nostandart tarzda kelib chiqadi. Demak, o‘qituvchidan aniq holatdan kelib chiqib, maqsadni ko‘ra bilish orqali ijtimoiy xolatga bog‘langan holda ijodiy yondashuvni talab etadi.

O‘qituvchi faoliyati boshqalar faoliyatini boshqarish demakdir. Boshqacha qilib aytganda, o‘qituvchi faoliyati o‘quvchilar faoliyati asosida quriladigan faoliyatdir. Misol uchun olganda, murakkab, ziddiyatli bir holatda pedagog baqirmaslikka, u yoki bu shaxsni ajratib ko‘rsatmaslikka harakat qilishi kerak, balki tarbiyalanuvchilar o‘zlari mazkur sharoitdan to‘g‘ri xulosa chiqarishi uchun imkoniyat bermog‘i lozim (tikilib turishi, jim turishi, keskin gapirishi). Albatta, bunday yechim tarbiyalanuvchilarning yuqori darajada ongliligidan dalolat bermasada, ular tarbiyachi maqsadi sari borganligini bildiradi. Shunday qilib, pedagogik faoliyat maqsadining o‘ziga xos tomoni shundaki, u pedagog va o‘quvchi maqsadi ham bo‘lib qolishi kerak.

Pedagog hozirgi zamon ruhi bilan yashash orqali kelajakni ko‘ra bilishi, uni tashkil eta bilish uning uchun o‘ta murakkabdir. Buni tushungan mohir pedagoglar faoliyatining asosini bola ehtiyojiga tayanib yo‘lga qo‘yadilar, ya’ni o‘zining faoliyat dasturini bola dasturiga muvofiq holda tuzadi. Shunday qilib, pedagogik faoliyat maqsadining o‘ziga xosligi o‘qituvchidan jamiyatning ijtimoiy vazifasini belgilashda shaxsiy tashabbus ko‘rsatishni, ya’ni o‘qituvchi pedagogik pozisiyasida jamiyat maqsadi ortib borishi o‘z ifodasini topishi kerak. Aniq faoliyatning maqsad va vazifalarini ijodiy tushunib yetish; bolalar qiziqishlarini hisobga olish va ular o‘quv jarayonidagi maqsadlarini amalga oshirishda faoliyat turlari va mazmunini o‘zgartirib borishi kerak.

Pedagogik mehnatning obyekti: - Inson bo‘lib «shakllanayotgan shaxs ma’naviy turmushining nozik tomonlari - aql, his, iroda, ishonch o‘z-o‘zini anglash»dir. O‘qituvchi doimo o‘zgarib turuvchi, rivojlanishda bo‘lgan shaxs bilan muloqotda bo‘ladi. Shuning uchun unga bir xilda, shablon tarzdagi tasirlarni qo‘llamaslik kerak. Bu o‘ta murakkab jarayon hisoblanib, pedagogdan doimo ijodiy izlanishda bo‘lishni talab etadi. Bolaga pedagoglar bilan bir vaqtda uni o‘rab turgan atrof-muhit, stixiyali ta’sir, turli yo‘nalishdagi ko‘p qirrali vositalar ham doimo ta’sir qilib turadi. Shuning uchun ham pedagogik mehnat barcha ta’sirlarni korrektirovka qilib (o‘zgartirib, tuzatib, yangilab) turishni hatto tarbiyalanuvchi hatti-harakatini, faoliyatini maqsadli yo‘naltirib turishni, ya’ni tarbiya, o‘z-o‘zini tarbiyalash, qayta tarbiyalashni tashkil etib turishi talab etiladi. Umuman olganda, hozirgi zamon pedagogikasi, hamkorlik pedagogikasi ta’lim muassasalarida munosabatlarni demokratlashtirishga yo‘naltirilgan bo‘lib, bolani pedagogik jarayonning ishtirokchisi, yordamchisiga aylantirib, uning faoliyatini faollashtirishga qaratilgan bo‘lishi kerak. Subyekt: - Tarbiyalanuvchiga ta’sir etuvchilar - pedagog, ota-onalar, jamoa. Tarbiyalanuvchiga ta’sir qiluvchi asosiy vosita - o‘qituvchi shaxsi, uning bilimi va tajribasi. O‘quvchilar o‘qituvchi shaxsini qabul qilmasa, uning bilimi, xatti-harakatiga tanqidiy qarasa, u holda uning ta’siri yaxshi natija bermaydi.

O’quv mashg’ulotlarining avvaldan rejalashtirilishidan voz kechish, bo’lajak pedagoglarda tanqidiy,kreativ tafakkurni shakllantirish va rivojlantirish,ularni ijodiy

fikrlash, yangi g’oyalarni o’ylab topishga majbur qilish ta’lim olishga bo’lgan munosabatni o’zgartirish, ularni yutuqlarga erishishga rag’batlantirishda asosiy omil bo’ladi. O’qituvchining ijodkor va kreativ bo’lishi yoki bo’lmasligi emas, balki darslarni ijodkorlik, kreativlik ruhida tashkil etish, yangi g’oyalarni ta’lim jarayonida sinab ko’rishga intilishi zarur.

Foydalanilgan adabiyot va internet saytlar ro‘yxati:

1. O`zbekiston Respublikasining «Ta`lim to`g`risida» gi Qonuni. // Barkamol avlod – O`zbekiston taraqqiyotining poydevori. – T. Sharq. 1997
2. Mavlanova R.A, Raxmonqulova N.X.”Boshlang’ich ta’limda innovatsiya”.T.,TDPU 2007-y.
3. Mavlanova R.A, Raxmonqulova N.X.”Boshlang’ich ta’limda pedagogika, innovatsiya, integratsiya.” T., 2013.

ОСОБЕННОСТИ ПРЕПОДАВАНИЯ РУССКОГО ЯЗЫКА КАК ИНОСТРАННОГО В ГРУППАХ С УЗБЕКСКИМ (ИЛИ ДРУГИМ) ЯЗЫКОМ ОБУЧЕНИЯ
FEATURES OF TEACHING RUSSIAN AS A FOREIGN LANGUAGE IN GROUPS WITH UZBEK (OR OTHER) LANGUAGE OF EDUCATION

Утемуратова Ольга Викторовна
учитель русского языка Нукусского военно-академического лицея
«Темурбеклар мактаби» МВД Республики Узбекистан
https://doi.org/10.5281/zenodo.7646052

Аннотация: В статье показаны особенности организации учебного процесса по русскому языку как иностранному в учреждениях общего среднего образования.

Ключевые слова: методика русского языка как иностранного (РКИ), языковая компетенция, работа с текстом, аудирование, учебный проект.

Annotatsiya: Maqolada umumiy o'rta ta'lim muassasalarida rus tilini chet tili sifatida o'quv jarayonini tashkil etish xususiyatlari ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar: rus tilining chet tili (RCT) metodologiyasi, til kompetentsiyasi, matn bilan ishlash, tinglash, o'quv loyihasi.

Annotation: The article shows the peculiarities of the organization of the educational process in teaching Russian as a foreign language in the institutions of secondary education.

Keywords: methodology of Russian as a foreign language (RCT), language competence, working with text, listening, educational project.

С 2022 – 2023 учебного года в Узбекистане введена Новая государственная программа и новые учебники, полностью соответствующие международным стандартам по уровням владения русским языком. Качественно изменился сам подход к обучению русскому языку.

Так в чём же особенность новой методики.

Давайте попробуем сравнить изучение родного языка с изучением языка иностранного. Есть ли разница?

На родном языке ребенка нужно научить читать, писать в соответствии с правилами грамматики и орфографии, обогатить его лексику и выработать литературный стиль языка. Грамматическим строем родного языка каждый человек владеет с самого раннего детства. Значит, в школе ребенок не изучает родной язык, он его знает. В школе его учат не самому языку, а правилам правописания и расстановки знаков препинания, выработке литературного

языка, ему объясняют, почему он так говорит и так пишет, то есть внимание сосредоточено на формальной стороне языка. Занимаясь родным языком, учащиеся приходят к осознанию того, чем они владеют, приводят свои знания в систему.

У преподавателя иностранного языка задача иная – научить языку. Именно поэтому нельзя изучать иностранный язык по учебникам и методикам, предназначенным для носителей языка. Если преподавать русский язык тем, для кого он не является родным точно так, как русскоязычным, результатом будет не просто полное непонимание, но и отторжение (потому что у человека просто не получается овладеть языком). Сколько бы этот человек ни выучил слов, сколько бы он ни вызубрил правил, он не научится ни говорить, ни понимать обращённую к нему речь, ни адекватно реагировать на вопросы.

Знание грамматики иностранного языка по большому счёту необходимо только переводчикам. Для того же, чтобы научиться говорить, надо изучать язык так, как им овладевают маленькие дети, только значительно интенсивнее. Цель учителя русского языка сегодня – помочь практическому овладению русским языком, или как её ещё называют языковая компетенция.

Развитию языковой компетенции учащихся учителю помогут как проведение внеурочных креативных дополнительных занятий, направленных на пробуждение интереса и мотивацию учащихся к изучению русского языка, так и искусственное создание ситуаций, позволяющих применить знания русского языка на практике, в том числе привлечение учащихся к творчеству и изучению культуры народа изучаемого языка.

Что входит в понятие языковой компетенции видно на схеме.

Исключение любого из четырех умений означает незнание языка.

А теперь подробнее остановимся на методах РКИ.

Методы РКИ

I. Прямые

Исключают использование родного языка и направлены на создание прямых ассоциаций между словами. Новый материал вводится только устно. (сюда относятся слушание, говорение, чтение и письмо

II. Сознательные

Основываются на сопоставлении фактов изучаемого и родного языков. (Например, перевод и выполнение тренировочных упражнений различного уровня сложности)

III. Интенсивные

Опираются на психологические резервы личности учащегося и необходимость мотивации. Для них характерны коллективные формы работы. (Например, Метод проекта, ролевая игра и т.п.)

IV. Комбинированные (Сочетание методов и приёмов)

Учебный текст играет важную роль в процессе обучения иностранному языку. Текст выступает одновременно средством усвоения нового языкового материала и средством для овладения всеми видами речевой деятельности. А как правильно работать с текстом?

Как работать с текстом по методике РКИ

ШАГ 1 - Выполнение предтекстовых заданий.

(Они направлены на ознакомление учащихся с неизученными лексическими единицами, а также с новыми грамматическими и синтаксическими явлениями, которые в нём встречаются).

ШАГ 2 – Чтение текста

(Первое прочтение текста желательно должно быть одновременным. Преподаватель читает вслух, учащиеся «про себя». Цель этого вида работы заключается в понимании текста учащимися).

ШАГ 3 - Проверка понимания текста учащимися

(Для этого преподаватель задаёт задания типа: «Найдите в тексте место, где говорится о …», «Найдите в тексте глаголы», «Найдите в тексте следующие слова…», «Верно ли, что …» и т.п.)

ШАГ 4 – Выполнение после текстовых заданий

(Эти задания направлены на усвоение языкового материала и активизацию речи)

Новые учебно-методические комплексы основаны на комбинированных методах РКИ, направленных на параллельное или последовательное овладение видами речевой деятельности (говорение, чтение, аудирование, письмо).

Использование аудио материалов и работа с несложными текстами является неотъемлемой частью любого современного коммуникативного урока РКИ. Аудирование создаёт оптимальные условия для контакта с языком и предоставляет необходимое для дальнейшего устного общения восприятие сообщения на слух, проще говоря, учит воспринимать устную речь на русском языке.

Регулярное включение аудированиия в процесс урока - это чудесная возможность представить формулы речевого этикета и ситуации повседневного общения. Аудирование играет роль связующего звена: любое упражнение по аудированию начинается с обсуждения темы и ввода новой лексики (*говорение*), работа с транскриптом помогает лучше понять материал (*чтение*), небольшое изложение и работа с письменными упражнениями помогает закрепить материал (*письмо*).

В новой программе обучения русскому языку в Узбекистане отдельное место отведено методу проекта.

Учебный проект – это результат деятельности учащихся в рамках исследовательской деятельности и, конечно, интегративное дидактическое средство развития, обучения и воспитания, которое позволяет вырабатывать и развивать универсальные умения и навыки, а именно учить:

- исследованию;
- целеполаганию и планированию деятельности;
- поиску и отбору информации и усвоению необходимого знания;

• проведению исследования (анализу, синтезу, обобщению);
• представлению результатов своей деятельности.

Как мы можем видеть, исследовательская и проектная деятельность учащихся позволяет решить ряд актуальных для современного педагогического процесса задач, в том числе позволяет на практике применить полученные знания и умения. Опыт показал, что учащиеся с удовольствием выполняют проектные задания, даже в случаях, когда затрудняются изъясняться по-русски.

Все методы РКИ в итоге направлены на овладение устной речью в сжатые сроки. При незначительной концентрации учебных часов, в обучении используются психологические резервы личности учащегося, формы коллективной работы и др. Главная задача учителя – не просто провести интересный урок, но и мотивировать, направить на самообразование, которое является важнейшим гарантом овладения языком.

Использованная литература:

1. Акишина А.А., Каган О.Е. Учимся учить. Для преподавателя русского языка как иностранного. Методы, приемы, результаты. М.: 2014.

2. Хавронина С.А., Балыхина Т.М. Инновационный учебно-методический комплекс «Русский язык как иностранный»: учеб. пособие. М.: РУДН, 2008. 3. Щукин А.Н. Методика преподавания русского языка как иностранного: учеб. пособие. М.: Флинта, 2018.

3. Щукин А.Н. Практическая методика обучения русскому языку как иностранному: учеб. пособие. М.: Флинта, 2018.

PSIXOTERAPIYADAGI BIR NECHTA YO'NALISHLAR: F. PERLS, V.FRANKL, K.RODJERSLAR TALQINIDA

Mamataliyeva Durdona Hamdamovna
Termiz Davlat Universiteti Ijtimoiy fanlar fakulteti Amaliy psixologiya yo'nalishi 3- bosqich talabasi
Ismatillayeva Sarvinoz Baxtiyor qizi
Termiz Davlat Universiteti Ijtimoiy fanlar fakulteti Amaliy psixologiya yo'nalishi 3- bosqich talabasi
https://doi.org/10.5281/zenodo.7646060

Annotatsiya: Maqolada ushbu yo'nalishlar haqida so'z yuritiladi: Frederik Perlsning geshtalt terapiyasining asosiy maqsadi insonning anglash darajasini kengaytirish shaxs ichki butunligiga, xayotning ma'noli va sermazmunligiga erishishga qaratilgan. V.Franklning logoterapiya nazariyasi va amaliyotida shaxs xulqi va taraqqiyotining asosi sifatida inson o'z hayotining ma'nosini topishi va amalga oshirishga intilishini ko'rishga qaratilgan. Shaxs – markazlasgan terapiya dastlab nodirektiv, kiyinroq mijoz- markazlashgan terapiya, xozirda shaxs- markazlashgan terapiya deb ataluvchi terapevtik yondashuv.

Kalit so'zlar: Terapiya, geshtalt, figura, fon, qo'shilish, introektsiya, proektsiya, retrofleksiya, deflektsiya, logoterapiya, frustratsiya, ijodkorlik, ehtiyoj, o'zlik, empatiya.

Abstract: The article talks about these directions: the main goal of Frederic Perls' gestalt therapy is to expand the level of human awareness, to achieve the inner integrity of the person, the meaning and content of life. In the theory and practice of V. Frankl's logotherapy, it is aimed to see a person's desire to find and realize the meaning of his life as the basis of personal behavior and development. Person-centered therapy is a therapeutic approach originally called nondirective, later client-centered therapy, and now person-centered therapy.

Key words: Therapy, gestalt, figure, background, inclusion, introjection, projection, retroflection, deflection, logotherapy, frustration, creativity, need, self, empathy.

Psixologiya singari, Gestalt terapiyasi ham 1920-yillarda ishlab chiqilgan nisbatan yosh fandir. Uning asosiy g'oyalari va tamoyillari Frederik va Laura Perls, Pol Gudman tomonidan ishlab chiqilgan. Geshtalt terapiya F.Perls tomonidan geshtalt psixologiya asosida yaratilgan. "Gestalt" nemischa so'z bo'lib, uning aniq ingliz ekvivalentini topish qiyin. Gestalt - bu yaxlitlikni yaratadigan naqsh, konfiguratsiya, alohida qismlarni tashkil etishning ma'lum bir shakli. Gestalt psixologiyasining asosiy

g‘oyasi shundan iboratki, inson tabiati naqsh yoki yaxlitlik shaklida tuzilgan va faqat shu tarzda uni idrok etish va tushunish, insonning anglash darajasini kengaytirish va bu orqali o’zini yaxshiroq tushunish va qabul qilish, shaxs ichki butunligiga, xayotning ma’noli va sermazmunligiga erishish, tashqi olam va insonlar bilan aloqani yaxshilashga qaratilgan. Psixologiyada geshtalt sifatida belgilangan butunlikdan iborat bo’lgan qismlarning maxsus jamlanmasi tushuniladi. Geshtalt psixologiya XX asrda paydo bo’lgan psixologik qarashlar yo’nalishi bo’lib, qismlarni analiz qilish butunlikni tushunish imkonini bermaydi degan g’oyaga asoslanadi. Inson idroki o’zi uchun muhum va qiziqarli narsani tanlaydi. Masalan, chanqoq insonni stol ustida turgan bir stakan suvni boshqa buyumlardan muhim figura sifatida ajratib olishga majbur qiladi, lekin chanqoq qoldirilsa diqqat boshqa buyumga qaratiladi. Idrok figurani birinchi ko’rinishga ajratib olish asosida tarkib topgan. Ayni vaziyatda boshqa obyektlar mavhumroq ko’rinishga o’tib fonga ketadi.

Geshtalt terapiya quyidagi qoidalarga asoslanadi:

1. Inson o’zida butun sotsiobiopsixologik ma’noni namoyon etadi. Uni turli qismlarga ajratish, masalan psixika va tana, sun’iy hisoblanadi

2. Inson va uni o’rab turgan muxit o’zida orgnizm – o’rab turuvchi borliq maydoni deb nomlanuvchi butun tizim va yagona geshtaltni namoyon etadi. Shaxslararo munosabatlar psixologiyasiga muvofiq bir tomondan atrofdagi odamlar xulqi bizga ta’sir qilsa, boshqa tomondan agar biz o’z xulqimizni o’zgartirsak atrofdagilar ham o’zgarishi lozim.

3. Inson xulqi geshtalt terapiya nazariyasiga asosan geshtaltlarning shakillanishi va tugatilishi prinsipiga asoslanadi. Zarur ehtiyoj paydo bo’ladi va organizmda dominantlik qila boshlaydi – fondan figura paydo bo’ladi. Kiyin organism dominant ehtiyojini ta’minlovchi obyektni tashqi olamdan izlaydi, masalan chanqaganda suvni izlash. Obyektga yaqinlashish va muvofiq harakat ehtiyojini taminlaydi – geshtalt yakunlanadi va tugatiladi.

4. Aloqa – geshtalt terapiyanig tayanch tayanch tushunchasi. Oraganizm xavo, suv, o’simlik va tirik mavjudot bo’lmagan joyda mavjud bo’la olmaydi. Inson boshqa odamlarga mavjud bo’lmagan joyda taraqqiy etmaydi. Barcha asosiy ehtiyojlar tashqi olam bilan aloqada ta’minlanadi. Organism tashqi olam bilan uchrashadigan joy aloqa chegarsi deb nomlanadi. Inson o’z ehtiyojlarini qanchalik ta’minlashga qodir ekanligi u o’zining aloqa chegarasini qanchalik yaxshi boshqara olishiga bog’liq. Aloqa chegarasining buzulishi tashqi olam bilan o’zaro xarakatning, shu qatorda shaxslararo munosabatning samarasiz bo’lishiga sabab bo’ladi.

Figura va fon – inson o’zini boshqarish jarayonida bir necha ma’lumotlar orasidan ayni vaqtda o’zi uchun muhim bo’lgan ma’lumotni tanlaydi. Bu figura. Qolgan ma’lumotlar orqa planga o’tadi. Bu fon. Figura va fon tez-tez o’rin almashadi. Figura

va fon o’rtasidagi munosabat geshtalt psixologiyaing asosiy tushunchalaridan biri. F. Perls bu xolatni shaxs faoliyatini tavsiflashda qo’llaydi.

Logoterapiya grekcha so’z bo’lib logos- ma’no, so’z, terapiya- muolaja V. Frankil tomonidan yaratilgan terapiya nazariyasi va amaliyoti. Ushbu yo’nalishda shaxs xulqi va taraqqiyotining asosi sifatida inson o’z hayotining ma’nosini topishi va amalga oshirishga intilishini ko’radi. Franklning fikricha inson hayotining ma’nosini topishi va amalga oshirishga intilishini xar bir odamga xos bo’lgan tug’ma motivatsion moyillik hisoblanadi. “ Manoga intilish”, Frankil aytishicha, “xotirjamlikka intilish” ga teskari bo’lib, insonga tinch, sokin holat emas balki o’ziga mos qandaydir maqsad uchun kurash talab etiladi. Xayot manosining mavjud emasligi yoki uning amalga oshmasligi insonda ekzistensial vakkum va frustratsiya holatini yuzaga keltiradi. Inson o’z faoliyatini rejali ravishda amalga oshirishga xarakat qiladi. Agar uning tuzgan rejasi amalga oshmasa frustratsiya xolati yuzaga keladi. Frustratsiya kishining maqsadi yo’lida uchraydigan, obektiv tarzda yengib bo’lmaydigan yoki subektiv tarzda shunday tuyuladigan qiyinchiliklar tufayli yuzaga keladigan emotsional xolatdir. Insonda muvaffaqiyatsizlik yoki biror kuchli ehtiyojni amalga oshira olmaslik sababli yuzaga kelgan frustratsiya xolati g’azab, nafrat, ayibdorlik, g’amginlik, xavotir kabi kuchli emotsiyalar bilan birga kechadi. Frustratsiya tufayli insonda ichki nizolar paydo bo’ladi. Kurt Levin bunday nizolarning 3 turini ajratadi:

1. Teng ma’noli ijobiy imkoniyatlar yoki vaziyatlar nizosi: insonda ikki yoki ortiq yoqimli maqsad bo’lib, ularga bir vaqtning o’zida erishib bo’lmaydi; bu nizoning asosiy xususiyati shundaki, xar qanday tanlovda ham inson yutuqqa erishadi, shuning uchun bu nizo kuchsiz frustratsiyani yuzaga keltiradi;
2. Teng ma’noli salbiy imkoniyatlar yoki vaziyatlar yoki vaziyatlar nizosi: inson ikki yoqimsiz ko’rinishdan birini tanlashi lozim; xar qanday tanlovda ham u mag’lub bo’ladi, shuning uchun bunday nizoda frustratsiya kuchli bo’ladi va ko’pincha bunday xolatdan qochish reaksiyasi paydo bo’ladi, agar buning imkoni bo’lmasa g’azab yuzaga keladi;
3. Ijobiy – salbiy imkoniyatlar yoki “tanlash muammosi” nizosi: maqsadning ijobiy ham salbiy tomoni ham mavjud; bunday nizolar hayotda boshqalariga nisbatan ko’proq uchraydi. Bunday nizoni yechishda aval ijobiy moyillik ustunlik qiladi - inson xohishiga yon beradi, lekin kiyin sodir bo’lishi mumkin bo’lgan ko’ngilsizliklar bilan bog’liq xavotir paydo bo’ladi va maqsadga yaqinlashyotganda ushbu salbiy moyillik kuchayadi hamda maqsadga erishishdan voz kechishiga olib kelishi mumkin.

Shaxs- markazlashgan terapiya va psixologik taraqqiyot dastlab nodirektiv terapiya, hozirda shaxs- markazashgan terapiya deb ataluvchi ushbu terapevtik yondashuv Karl Rodjers tomonidan rivojlantirilgan bo’lib, individga nisbatan pozitiv qarashni ifodalaydi va uning to’liq kuch bilan harakat qilishiga intilishiga ishonadi. Rodjersning ishlari terapiyaga mo’ljallangan texnikasidan jamlanmasidan bo’lishidan

ko’ra bo’lish yo’llarini namoyon etadi. Diagnostika, maslahat va ishontirishdan ko’ra tushunish va e’tibor berishga urg’u berib, terapiyaning asosiy jihati sifatida qaraydi. Terapiya jarayonida mijoz xavotirli va nomuvofiq bo’lsada, terapevt xaqiqiy va sof ko’ngil bo’lishi, ya’ni uning noverbal harakatlari va kechinmalari o’zaro mos bo’lishi lozim. Shu bilan birga mijozning fikr, g’oya, tajriba va kechinmalarini tushunish hamda buni mijozga ta’riflash kata ahamiyatga ega. Agar mijoz terapevt tomonidan berilgan tariflarni anglasa terapevtik o’zgarish sodir bo’ladi. Individ dunyoga kelganidan boshlab taraqqiyot davomida ichki va tashqi olam bilan bo’g’liq real tajribalarni kechiradi. Muhitning turli ijtimoiy, madaniy va jismoniy tomonlarini boshdan kechiruvchi har bir inson biologic va psixologik jihatdan yagona bo’ladi. Individ o’z organizmining imkoniyatlarini rivojlantirishga bo’lgan tug’ma moyilligi asosida real olam bilan o’zaro munosabatga kirishadi. Inson o’z oldida paydo bo’lgan muammolarini yechish uchun zaruriy kompitentlikka ega bo’ladi. Ushbu qobiliyat ijtimoiy qadriyatlar asosida rivojlanadi. Shu asnoda Rojersning shaxs nazariyasida o’zlik asosiy tushunchaga aylanadi. Rodjers hayot davomidagi boshqaruv protsessini organizm baholash protsessi deb qaradi. Ushbu jarayon yordamida inson o’z hayot tajribalarini aktuallashishga moillikni qanday amalga oshirganligi orqali baholaydi. Aktuallashishni yuksaltiruvchi tajribalarni ijobiy baholaydi, aksincha aktuallashishga to’siq bo’luvchi tajribalarni salbiy baholaydi.

Shaxs- markazlashgan terapiyaning asosiy tushunchalari real “Men” va ideal “Men” hisoblanadi:

Real “Men” – insonning boshqalar odamlar bilan bo’lgan aloqa tajribasi asosida o’zi haqida shakllangan tasavvur va shunga asosan yuzaga kelgan vaziyatga mos ravishda xulqning o’zgarishi tizimi.

Ideal “Men” – o’zi haqida o’z ideali sifatidagi, o’z imkoniyatlarini amalga oshirish natijasida qanday odam bo’lishi haqidagi tasavvurlar.

Ideal “Men”ga real “Men” yaqinlashishga harakat qiladi. Real “Men” va ideal “Men” o’rtasidagi farq darajasi shaxs nomutanosiblik darajasi va shaxsiy taraqqiyotni belgilaydi. Agar farqvdarajasi kata bo’lmasa, bu shaxsiy taraqqiyotga asos bo’ladi. Rojersning fikricha, inson o’zini boricha qabul qilishi psixologik sog’lomlikni belgisi hisoblanadi. Farq darajasi kata bo’lganda ideal “Men” kuchli o’zini sevish (izzattalablik) va nafsning kuchliligi nevrotik bo’lishga sabab bo’lishi mumkin. Inson bir tomondan o’zining tashqi kechinmalarini o’z real “Men” i bilan muvofiq holatga keltirishishga harakat qiladi, boshqa tomondan esa o’zi haqidagi tasavvurini o’z ideal “Meni” ini tashkil etuvchi va qanday odam bo’lishini xohlashiga mos keluvchi o’zining chuqur kechinmalari bilan yaqinlashtirishga xarakat qiladi. Shu tariqa real “Men” va ideal “Men” muvofiq holatga kelmasligi mumkin, chunki tashqi olam ta’sirida yo inson o’zida ma’lum hayot tajribalaridan voz kechishga majbur bo’ladi, yoki inson o’ziga

o’z real “Men” ini ideal “Men” idan ajratuvchi kechinma, shartli qadriyat yoki ustanovkalarni singdirib oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Konsultativ psixologiya va psixokorreksiya – Xaitov A.U. Toshkent - 2020.
2. Umumiy psixologiya - Goziyev E.G. Toshkent – 2010.
3. www. Ziyonet.uz
4. www. Psychology.net.ru
5. www.edi.uz.

YOSHLARNI VATANPARVARLIK RUHIDA TARBIYALASH

Tursunov Ilxomjon Ikromovich
O'R QK Kichik mutaxassislar tayyorlash Markazi,
Qurollanish va otish sikli katta yo‘riqchisi, I-darajali serjant
https://doi.org/10.5281/zenodo.7650437

Annotatsiya: Yuksak ma’naviyatning yetakchi, asosiy tarkibiy qismlaridan biri bu – vatanparvarlikdir. Shu bois vatanparvarlik tushunchasiga turli tomondan yondashadilar va talqin qiladilar. Bizningcha, vatanparvarlik deganda, insonning o’z ona yurtini qadrlab shu ona yurt uchun, uning qanday sohasi bo’lmasin o’z kuchi va g’ayratini ayamasdan sarflashidir. Bu ta’rifda vatanparvarlikning barcha qirralari qamrab olinmasa ham, ammo vatanni qadrlash so’zining o’ziga keng ma’noda yondashilsa ta’rif to’g’ri tushuniladi. Ushbu maqolada, yoshlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash haqida fikr va mulohazalar qilinadi.

Kalit so‘zlar: yoshlar, vatanparvarlik, qadriyatlar, sadoqat, vatan tushunchasi, ta'lim va tarbiya.

EDUCATION OF THE YOUTH IN THE SPIRIT OF PATRIOTISM

Tursunov Ilkhomjon Ikromovich
Armed Forces of the Republic of Uzbekistan, Center for the Training of Junior Specialists, Senior Instructor of Armament and Shooting Cycle,
Sergeant of the First Rank

Annotation: Patriotism is one of the primary, essential elements of profound spirituality. As a result, they approach and interpret the idea of patriotism in unique ways. According to us, patriotism is valuing one's motherland and devoting one's entire being to it, regardless of the endeavor. Even though this definition does not encompass all facets of patriotism, it can still be comprehended if the word patriotism is viewed broadly. This article offers ideas and viewpoints on teaching young people a sense of patriotism.

Key words: youth, patriotism, values, loyalty, concept of homeland, education and upbringing.

ВОСПИТАНИЕ МОЛОДЕЖИ В ДУХЕ ПАТРИОТИЗМА

Турсунов Илхомжон Икромович
Вооруженные Силы Республики Узбекистан, Центр подготовки младших специалистов, старший инструктор цикла вооружения и стрельбы,
сержант 1-го класса

Аннотация: Одним из ведущих, главных компонентов высокой духовности является патриотизм. Поэтому они подходят и интерпретируют понятие патриотизма с разных сторон. На наш взгляд, патриотизм означает, что человек дорожит своей Родиной и тратит свою энергию и энергию на эту Родину, независимо от ее сферы. Хотя это определение не охватывает все аспекты патриотизма, оно правильно понимается, если подходить к слову патриотизм в широком смысле. В данной статье есть мысли и мнения о воспитании молодежи в духе патриотизма.

Ключевые слова: молодежь, патриотизм, ценности, лояльность, понятие Родины, воспитание и воспитание.

Vatanparvarlik deganda yurtga muhabbat va sadoqat, yurt uchun xizmat qilish, bu yo'lda butun umr va salohiyatingizni, kerak bo'lsa, joningizni fido qilish demakdir. Vatanparvarlik barcha xalqlar, millatlar va elatlarga xos umuminsoniy tuyg'ular va ma’naviy qadriyatlardan biri bo'lib, asrlar osha sayqallanib kelgan. Tarixiy nuqtai nazardan, vatanparvarlik – odamlarning ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyoti jarayonida o'z Vatani taqdiri, xalqlarning o'zi yashayotgan hududning yaxlitligi va mustaqilligi uchun kurashi bilan bog'liq bo'lgan tuyg'ular majmui. Vatanning o'tmishi va buguni bilan faxrlanish, uning kelajagi haqida qayg'urish va qayg'urish, manfaatlarini himoya qilish.

Vatanparvarlik tushunchasini kengroq anglash uchun Furqat, Fitrat, Abdulla Qodiriy, Cho'lpon, Abdulla Avloniy, Usmon Nosir, Hamid Olimjon, G'afur G'ulom, Erkin Vohidov, Abdulla Oripovlar ijodini chuqur o'rganish zarur. Vatanparvar bo'lish degani vatanni sevish, uning xalqiga munosib ish qilish, Vatanni ulug'lash, qadrlash demakdir. Sababi, Vatan har bir insonning o'tmishi, buguni, kelajagi. Vatan, millat oldidagi burchini anglash har bir insonning oliy maqsadi bo'lishi kerak. Bu inson eng avvalo o'z Vatanining bir bo'lagi ekanligini his qilishi, undan faxrlanishi kerak. U Vatanda ulg'ayganini unutmasligi, Vatan undan mehr va oqibat kutishini unutmasligi tabiiy bo'lishi kerak. Shundagina inson baxtga erisha oladi.

Vatanparvarlik tuyg‘usi xalqning o‘z tarixini chuqur bilishi va undan g‘ururlanishida, buyuk ajdodlar tomonidan yaratilgan moddiy va ma’naviy merosni ko‘z qorachig‘idek asrab, kelgusi avlodlarga yetkazishda, ajdodlar urf-odat, rasm-rusum va udumlarni, meroslarni o‘rganib, uning qadriyatiga aylangan qismini davom ettirishda, ayniqsa, davlatimiz kelajagi, istiqlolining barqarorligi, kelajagining buyukligini chin dildan his etish, shunday kelajakni barpo etishga astoydil ko‘maklashish kabi yuzlab fazilatlarda o‘z aksini topadi. Zero, barcha zamonlarda har qanday millatning taqdiri uning kelajagi bo‘lgan yoshlar tarbiyasi bilan belgilanadi. Inson, jamiyat hayotida tarbiyaning o‘rni qanchalik muhimligiga jadid mutafakkirlari ham e’tibor qaratishgan.

Insonparvarlik tushunchasi ham keng tushunchadir. Xayriya - bu odamlarga nisbatan mehribonlik, sadoqat va samimiylik. Insonparvarlik kontseptsiyasida ko'plab tushunchalar ifodalangan. Bu tushunchalarga halollik, iymon-e’tiqod, mehmondo'stlik, hurmat, adolat, insof, saxovat, sabr-toqat, o'zini va o'zgalarni tushunish, sadoqat, mehnatsevarlik, samimiyat kabi tushunchalarni misol qilib keltirish mumkin. Binobarin, bu tushunchalar insonparvarlik shakllanishining muhim omillari hisoblanadi.

Ularning imkoniyatlaridan keng foydalanish, buning uchun nafaqat jarayon, balki maktabdan tashqari mashg'ulotlarda ham ertangi kun egalari, chinakam vatanparvar insonlarni mustaqillikka sadoqat ruhida tarbiyalash zarur. O'quvchilarda vatanparvarlik tuyg'usini shakllantirishda, eng avvalo, ona Vatanga muhabbat, uni sevish, uni e’zozlash, har bir insonning o'z joniga qasd qilishga o'rgatishda adabiy asar qahramonlari, tarixiy shaxslar, Vatan qahramonlari eng yorqin namunadir. shaxs uning rivojlanishiga hissa qo'shadi. bo'lishi mumkin Shuningdek, o'zbek xalqining madaniy merosi hisoblangan san'at, tarixiy va me'moriy yodgorliklarni asrab-avaylash, ularning tarixi va bugungi kundagi ahamiyatini bilish zarur.

O'qituvchi o'quvchi-yoshlarni o'z millatiga, ona Vataniga, yurtiga sadoqatli bo'lishga, ularda sog'lom kuch-quvvat, tafakkur, iymon-e’tiqod va pok vijdonni shakllantirish, millat manfaati yo'lida yashash, Vatan oldidagi mas’uliyatni tarbiyalash, o'z ongiga singdirish, har tomonlama sog'lom turmush tarzini shakllantirishga o'rgatishi kerak. yurt ravnaqi, millat obro'-e’tiborini yuksaltirishga hissa qo'shish, foyda keltirish, fidoyilik va halollik bilan mehnat qilish, xalq sha’ni va manfaatini o'ylash, rag'batlantirish uchun turli yo'l va vositalarni topishga harakat qilgandagina. ularning insonparvar bo'lishlari uchun o'quvchilarda vatanparvarlik tuyg'usini shakllantirish uchun keng imkoniyatlar yaratiladi. O'quvchilarda vatanparvarlik tuyg'usini shakllantirish uchun yangi pedagogik texnologiyaning barcha ko'rinishlaridan foydalanish, uning yangi shakllarini topish va yaratish, eng avvalo, o'quvchilarni mustaqil fikrlashga, ona Vatanni hurmat qilish va qadrlashga o'rgatish zarur.. Zero, vatan go'zalligi shu qadar yoqimli tushunchaki, u har bir zamin egasi qalbida g'urur va iftixor uyg'otishi mumkin.

Odamlar o'rtasida adolat va tinchlikni ta’minlash ham vatanparvarlik, insonparvarlikdir. O'z navbatida, bu jarayonlar kishilarning ma'naviy-ma'rifiy axloqiy sharoitlariga ta'sir qiladi. Ayni paytda yoshlarni insonparvarlik ruhida tarbiyalashning muhim vositasidir. Insonparvarlik me’yorlari va burchlarining buzilishi o'zaro tenglikka salbiy ta’sir ko'rsatadi. Bu ruhiy tarbiyani buzadi.

Filantrop insonda Vatan tuyg'usi mujassam. Vatandan buyuk ne’mat yo'qligini u boshqalardan ko'ra ko'proq tushundi. Vatan tuprog'i rohat. Shu boisdan ham insonparvar inson Vatan manfaatini o'z manfaatidan ustun qo'yadi. U shu manfaat bilan

yashaydi va yaratadi. U o'z ishidan boshqalarga zavq bag'ishlaydi. U o'z ijodidan boshqalarga zavq bag'ishlaydi va o'zi ham mamnun, ya'ni sabrli.

O'z-o'zini anglash deganda o'z vatanini va shu Vatanda yashab o'tgan xalqning o'tmishini, uning madaniyati, an’analari, qadriyatlarini bilish demakdir. O'z-o'zini anglash - bu o'z xalqining jahon hamjamiyatining rivojlanishiga qo'shgan hissasini anglashdir. O'z-o'zini anglash - o'tmishdagi ajdodlar tarixini mukammal bilish, ularning ruhiga hurmat ko'rsatish.

Milliy o'z-o'zini anglash natijasida o'z mamlakati taraqqiyotini belgilash uning mustaqilligi uchun kurashni misol qilib ko'rsatadi. O'z-o'zini anglash kelajakda o'z taqdirini belgilash uchun ishlatiladi, mas'uliyatni oshiradi. Ajdodlarning fidoyiligi va shijoatidan xulosalar chiqariladi.

O'z-o'zini anglash shunday noyob jarayonki, uning mohiyatiga erishish insonda cheksiz muhabbat, mehr-oqibat, umumiy insoniylikni shakllantiradi. Odamlarda milliy ong bo'lmasa, milliy manfaatni tushunish qiyin. Milliy ong yuksak bo'lsa, o'z vaqtida, ya’ni o'z millatining qadr-qimmatini tushiruvchi, uning ma’naviy va moddiy boyliklariga zarar yetkazuvchi, g'ururini yo'q qiladigan voqea va harakatlar sodir bo'lsa, birlashish, himoyalanish namoyon bo'ladi.Xalqimiz o‘z oldiga ezgu va ulug‘ maqsadlarni qo‘yib, tinch-osoyishta hayot kechirayotgan, avvalambor o‘z kuch va imkoniyatlariga tayanib, demokratik davlat va fuqarolik jamiyati qurish yo‘lida ulkan natijalarni qo‘lga kiritayotgan zamonda yashamoqda. Bugungi kunda o‘zbek xalqi o‘z taqdirimizni o‘zimiz belgilab, azaliy qadriyatlarimizga tayanib, rivojlangan davlatlar tajribasini hisobga olgan holda, istiqbolli, olijanob intilishlar bilan yashayotganimiz, xalqimiz asrlar davomida orziqib kutgan ozod, erkin va farovon hayotni barpo etayotganimiz, barcha imkoniyatlarimiz va bu yo‘lda erishayotgan yutuqlarimizni xalqaro hamjamiyat tan olganligi - aynan, mustaqillikning sharofati ekanligini anglayapmiz.

Yoshlarni harbiy vatanparvarlik ruhida tarbiyalashni oiladan boshlash kerak. Chunki oila jamiyatning bir qismidir. Demak, oila jamiyatga kerakli kadrlar yetkazib beradi. Bola oilada o'sadi. Bu voyaga yetish jarayonida oila maktabining o'rni beqiyos. Oilaga, ota-onaga, yaqinlarga mehr va hurmat keyinchalik butun “Vatan” so'zida mujassam bo'ladi. Binobarin, insonparvarlik, vatanparvarlik kabi fazilatlar yoshlarning ma’naviy yuksalishiga zamin yaratadi. Oilada farzandlarimizga ertak aytib berganimizda ham milliy ertak, rivoyat va rivoyatlardan foydalanishimiz ajdodlarimizning ma’naviy merosidan foydalanib, u yerdagi qahramonlarning jasorati, jasoratini yetkazish orqali yurtimiz kelajagi samarasini yaratadi., Vatanni hech narsaga almashtirmaslik, uning tuprog'ining bir parchasini ham muqaddas deb bilish zarurati.

Xulosa. Ayni paytda yoshlarimizni vatanparvarlik tuyg'usini kamol toptirish, ularga Vatan mazmun-mohiyatini teran anglashga o'rgatish, vatanparvarlik yuksak axloqiy tamoyil ekanligini tushuntirish axloqiy qadriyatlarimiz asosini tashkil etadi.

Mamlakatimiz mustaqilligini ta’minlashda yosh avlodni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash alohida o'rin tutadi. Shuning uchun ham vatanparvarlik tarbiyasi davr talabidir. Milliy vatanparvarlik g'oyalari bilan sug'orilgan teran tafakkurli yoshlarni tarbiyalash milliy o'zlikni anglashning asosiy omilidir. Shunday ekan, Vatan himoyasiga tayyorlanayotgan har bir yoshimiz yuksak vatanparvarlik ruhida tarbiyalanishi zarur. Zero, vatanparvarlik ijtimoiy hayotimizning asosiy zaruratidir, chunki usiz bunyodkorlik ham, taraqqiyot ham bo'lmaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Mirziyoev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va oliy janob xalqimiz bilan birga quramiz. - Toshkent: "O'zbekiston", 2017,.
2. Hasanov H.R. "Vatanga sadoqat hissini shakllantirishda fanlar aro aloqadorlikni pedagogik asoslari" Monografiya.Buxoro: " Durdona", 2021.
3. Markaziy Osiyo mutafakkirlari talim-tarbiya va inson kamoloti haqida. "Moziydan sado", 1 (25) 2005 yil. 26-28-betlar.
4. Insoniylikning eng muhim fazilati – Vataniga bo‘lgan muhabbatdir. https://yuz.uz/uz/news/insoniylikning-eng-muhim-fazilati--vataniga-bolgan-muhabbatdir
5. 140-сон 23.02.2018. Yoshlarni harbiy-vatanparvarlik ruhida tarbiyalash konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida. https://lex.uz/docs/-3571158

BOLALARNI JISMONIY RIVOJLANTIRISHDA TURISTIK SAYRLARDAN SAMARALI FOYDALANISH USLUBIYATINI TAKOMILLASHTIRISH

Sobirova Asalxon
Urganch davlat univeriteti magistranti
https://doi.org/10.5281/zenodo.7653412

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarni jismoniy rivojlanishida turistik sayrlardan samarali foydalanish uslubiyatini takomillashtirish va maktabgacha yoshidagi bolalarning jismoniy rivojlaniishi haqida ma’lumotlar berilgan.

Kalit so’zlar: jismoniy rivojlanish, jismoniy tayyorgarlik, jismoniy tarbiya, moslashuvchanlik, o’yinlar, harakatchanlik, turizm.

Аннотация: В данной статье совершенствуется методика эффективного использования туристских поездок в физическом развитии детей дошкольного возраста проведена работа, изучена литература ученых, разработана новая методика, достигнуто физическое развитие детей дошкольного возраста.

Ключевые слова: физическое развитие, физическая подготовка, физическая подготовка, гибкость, игры, подвижность, туризм.

Annotation: In this article, improving the methodology of effective use of tourist trips in the physical development of preschool children work was carried out, the literature of scientists was studied, a new methodology was developed, and the physical development of children of preschool age was achieved.

Key words: physical development, physical training, physical training, flexibility, games, mobility, tourism.

KIRISH. Toza havoda bo’lish jismoniy rivojlanish uchun juda muhimdir. Yurish bu bolaning tanasini chiniqtirishning birinchi va eng qulay vositasi. Bu uning chidamliligini, atrof-muhitning zararli ta’siriga, ayniqsa sovuqqa chidamliligini oshirishga yordam beradi. To’g’ri tashkil etilgan yurish bolalarni har tomonlama rivojlantirish vazifalarini bajaradi. Bolalar toza havoda bo’lishlari uchun kuniga to’rt soatgacha vaqt beriladi.

Havo, quyosh nuri, suv jismoniy madaniyat jarayonida tabiatning sog’lomlashtiruvchi kuchlari tarzida madaniyatning vositasi sifatida foydalaniladi. Hayotiy sharoit, muhit insonni turli sharoitda moddiy ne’mat yaratish, yashashga majbur qiladi. Bunga ko’nikish, tayyor bo’lish muhim axamiyatga ega. Shuning uchun tabiatning in’omi - xavo, suv, quyosh nuri inson ish qobiliyatini oshirish, salomatligini mustahkamlashning asosiy vositasidir. Jismoniy madaniyat jarayonida tabiatning sog’lomlashtiruvchi kuchlari harakat bilan (ochiq xavoda, quyosh nuri ostida va

boshqalar bilan) jismoniy mashqlarni qo’shib olib boriladi. Cho’milish, oftobda toblanish, havoning issiq-sovug’i jismoniy mashqlar bilan inson organizmiga turlicha ta’sir etadi. Mashg’ulotlar davomida bu vositalardan tizimli foydalanish muhim axamiyat kasb etadi. Ishni shunday qayd qilish lozimki, respublikamizning geografik, iqlimi va ekologik holati barcha viloyat va hududlarda tabiatning sog’lomlashtiruvchi kuchlaridan foydalanishning ilmiy asosi ni ishlab chiqarishni taqazo etadi. Masalan, quyosh nuridan foydalanish soat 10.00 dan 12.00 gacha bo’lib, 16.00-17.30 gacha yoshi, jinsi va boshqa individual xususiyatlarini hisobga olgan tarzda bo’lmog’i kerak. Jismoniy mashqlarning me’yori, yuklamaning umumiy miqdori, mashqning intensivligni e’tibordan chetda qoldirish salbiy natijalarga olib kelishni unutmaslik lozim. Shug’ullanuvchilarda quyosh vannasi, suvda chiniqishning nazariy bilimlarini berish va ulardan sistemali foydalanish, xavoning o’zgarishi organizmning issiq-sovuqqa, keskin o’zgarishlarga tez moslashishining oshirishiga olib kelishi amalda isbotlangan. Chiniqtirish individning yoshligidan amalga oshirilishi lozim. Har tomonlama chiniqtirish uchun omillarining turli jismoniy mashqlarni bajarish bilan qo’shib olib borilishi tashqi muhitning salbiy ta’sirlariga organizmning qarshilik ko’rsata olish qobiliyatini yanada oshiradi. Jismoniy madaniyat jarayonida erishilgan chiniqishning samarasi "ko’chuvchan" bo’ladi, ya’ni u insonning boshqa faoliyatida namoyon bo’ladi va jismoniy madaniyatning hayotiy-amaliyligini oshiradi. Qolaversa, ruhiy irodaviy hislatlarini xam kuchaytiradi. Ayniqsa, chayqalish, tebranish, me’yorsiz nagruzkaga chidash, vaznsizlik holatiga olib keladi. Jismoniy mashqlar, tabiatning sog’lomlashtiruvchi kuchlari va gigiyenik omillarni ratsional qo’llash inson salomatligini mustahkamlaydi va jismoniy qobiliyatlarni rivojlantiradi. Jismoniy mashqlar bilan shug’ullanish mashg’ulotlari inson hayotiy faoliyatining organik qismiga aylansagina jismoniy madaniyat tizimining sog’lomlashtirilishiga yo’naltirilgan prinsipni amalga oshirishning imkoni bo’ladi. Boshqa tomondan, kerak bo’lgan gigiyenik normalarga rioya qilinsagina jismoniy mashqlar kerak bo’lgan samarasini beradi. Jismoniy madaniyatning vositasi sifatida ham gigiyenik omillar jismoniy madaniyatning vazifasini to’laqonli hal qilish uchun axamiyat kasb etadi. Pedagogik jarayon qanchalik puxta tashkillanmasin, ovqatlanish, uyqu rejimiga rioya qilinmasa, shuningdek, mashg’ulotlar tibbiyot talablariga javob bermaydigan joy va jihozlar bilan o’tkazilsa, ular albatta samarasiz bo’ladi. Mana shuning uchun bog’chalardagi jismoniy madaniyat dasturlariga gigiyenaga oid bilimlar mazmunini ifodalovchi nazariy ma’lumotlar uchun mavzular tavsiya qilingan. Ular jismoniy madaniyat jarayonidan tashkaridagi insonning hayotiy faoliyatini tashkillovchi va jismoniy madaniyat jarayoni tarkibidagi vositalardir.

Quyosh nurlari D vitaminining eng muhim tabiiy manbayi hisoblanadi. Ko'p miqdorda quyosh nurlarini olish D vitamini darajasini oshirishning eng yaxshi usuli hisoblanadi.

Chunki, tanamiz D3 vitaminini terining tarkibidagi xolesteroldan quyoshning ultrabinafsha nurlari ta'sirida ishlab chiqaradi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA: Mamlakatimiz va xorij olimlarining ilmiy manbalarini o’rganish shundan dalolat beradiki yoshlarni jismoniy rivojlanganlik darajasi va salomatligini oshirish, jismoniy sifatlarni tarbiyalash va rivojlantirish bo’yicha qator ilmiy nazariy ma’lumotlar berilgan. Jumladan L.P.Matveev, A.A.Fedyakin, K.Yarashev, R.A.Abdumalikov, R.S.Salomov, A.Abdullayev, Sh.H.Xonkeldiev, K.M.Mahkamjonov, T.T.Yunusov, R.Q.Qudratov, T.X.Holdarov, E.Yu.Daurenov va boshqa qator yetakchi olimlarning ilmiy manbalari muhim ahamiyat kasb etgan. Maktabgacha yoshdagi bolalar jismoniy tarbiyasini rivojlantirish bo‘yicha turli adabiyotlarda bolalarning jismoniy va irodaviy harakat tayyorgarligi jarayoni mazmuni bir xil talqin etilmaydi. Masalan: Levi Gorinevskayanining fikricha, maktabgacha yoshdagi bolalar jismoniy tarbiyasini to‘g‘ri yo‘lga qo‘yish uchun murakkabroq umumjismoniy mashqlar, asosan harakat faolligini oshirishga yaqin bo‘lgan va unga tayyorlaydigan mashqlar tanlab olinadi.

Ayni vaqtda maktabgacha ta’lim muassasasidagi jismoniy tarbiya vazifalarida kichik yoshlardan boshlab jismoniy harakatlarni maqsadli yo’naltirish zarurati to’g’risidagi mulohazalarni yo’qligi e’tiborni tortadi. Maktabgacha yoshidagi bolalar organizmi ikkita muhim xususiyatga ega, ularni bilish o’qituvchiga jismoniy sifatlarni tarbiyalash masalalarini muvaffaqiyatli yechish imkonini yaratadi.

Maktabgacha yoshidagi bolalarga mashq berishdan oldin ularga o’sha mashqlarni ahamiyati, bajarish texnikasi, harakatli o’yin qoidalari, tanani tarbiyalashning ayrim elementlari haqida tushuncha berib boorish lozim bo’lmaydi. Mazkur maqsadni ro’yobga chiqarish uchun ularda biz turizmni samarali yo’lga qo’yishimiz zarur bo’ladi.

MUHOKAMA: Turizm, sport va madaniy meros sohalarida zamonaviy boshqaruv mexanizmlarini joriy etish, ilg‘or xorijiy tajribaga tayanib ushbu yo‘nalishlarda infratuzilmani jadal rivojlantirish, ob’ektlardan samarali foydalanish, aholiga yetarli shart-sharoitlar yaratish maqsadida bir qancha tarmoqlarda tizimli yondashuv asosida amaliy ishlar amalga oshirilib kelmoqda. Turizm o‘zining osonligi va qiziqarliligi bilan xalq ommasini o‘ziga jalb qiladi, ya’ni turizm bilan shug‘ullanishlari uchun kishilar o‘zining yoshini, jismoniy tayyorgarligini hisobga olgan holda u yoki bu sport turi bilan shug‘ullanishlari mumkin. Jismoniy tarbiya ta’lim, tarbiya, sog’lomlashtirish vazifalarini hal qilsa, Turizm esa to‘rtinchi -sport vazifasini hal qiladi, ya’ni turizm hamma sport turlari uchun shug‘ullanuvchilarni, umumjismoniy tayyorgarligini ta’minlabgina qolmay balki, turizm turlari sportchi razryadlarini ham tayyorlaydi. Turizm– reja asosida oldindan mo‘ljallangan sayohat, ekskursiya, poxod, tog‘ga chiqish va sayrlardan iboratki, bunda biror ne’mat yaratilmay, jismoniy qobiliyat va jismoniy sifatlarni rivojlantirish va aktiv dam olishga

yo‘naltirilgan omil deb qaraladi. Turizm va sport vazirligi, Jismoniy tarbiya va sport vazirligi hamda Turizmni rivojlantirish davlat qo‘mitasining huquqlari, majburiyatlari va shartnomalari, shu jumladan xalqaro shartnomalari bo‘yicha huquqiy vorisi hisoblanishi belgilab qo’yilgan.

Sayohatlarning jismoniy va ma’naviy jihatidan o‘ziga xos bo‘lgan tarbiyaviy jihatlari mavjud. Ularning ilmiy pedagogik jihatidan o‘rganish hozirgi kunning muhim tomonlaridan biridir desak mubolag‘a bo‘lmaydi. Insoniyat olamida oila va tarbiya muassasalarida kichik yoshdagi (6-7 yoshgacha) bolalarni tarbiyalashda barcha tarbiya vositalari tarkibida jismoniy tarbiya ancha ustuvor turadi. Bunda jismoniy tarbiyaning muhim vositasi sifatida sayr-sayohatlar muhim ahamiyat kasb etadi. Shu sababdan oliy o’quv yurtlari tarkibida maktabgacha bolalar tarbiya fakultetlari, maxsus maktabgacha bolalar tarbiya kollejlari tashkil etilib, kadrlar tayyorlash milliy dasturi amalga oshirilmoqda.

O’zbekiston Respublikasining “Ta’lim to’g’risida”gi qonuni (1997), Davlat ta’lim standartlari, Sog’lom avlod Davlat dasturi va ta’lim-tarbiyaga doir rasmiy hujjatlarda tarbiya va o’quv muassasalarida jismoniy tarbiyaning o’qitilish usullari, ularda pedagogik texnologiyalardan unumli foydalanish, valeologiya, innovasiya kabi zamonaviy uslublarni qo’llash qayd etilgan. Bu yo’lda kichik yoshdagi bolalarning sog’lom o’sishlari, gavda harakatlari va tuzilish jarayonlari benuqson bo’lishida jismoniy mashqlar, turli xil o’yinlar kabi sayr-sayohatlar ham o’zining maqsad, vazifa va mohiyatlariga ega. Bu jarayonlarni nazariy va amaliy jihatdan o’rganishda bo’lajak tarbiyachi-mutaxassislar sayr-sayohatlarni qunt bilan o’rganib, o’zlashtirib olishlariga to’g’ri keladi.

Ma’lumki, yuqorida qayd etilgan oliy va o’rta maxsus o’quv yurtlarining “Jismoniy tarbiya” dasturlarida “Sayohatlar”ga doir bo’limlar ajratilgan. Shu bilan birgalikda “Alpomish” va “Barchinoy” maxsus testlarining mezon talablarida ham talabalar uchun turizm turi kiritilgan. Shu asosda o’quv yili davomida 1-2 marotaba bir kunlik sayohatlar tashkil etilmoqda. Bunda bo’lajak tarbiyachi-talabalar jismoniy barkamollikni egallash bilan bir qatorda maktabgacha bolalar tarbiya muassasalarida jismoniy tarbiya tadbirlarini o’tkazish usullari bilan qurollanishda sayr-sayohatlarning shakllari, mazmuni va sog’lomlashtirish ahamiyatini ham bilib olishadi. Ular amaliy faoliyatlarda (ish jarayonlarida) sayr-sayohatlarni tashkil qilishda egallangan nazariy bilimlar va amaliy ko’nikmalarga tayanishadi. Shu asosda tajribalar hosil qilib, ya’ni davr sayr-sayohatlarini talab darajasida o’tkazishadi.

Maktabgacha bolalar tarbiya muassasalarida tashkil etiladigan sayr sayohatlar ularning yosh guruhlariga qarab bog’cha hovlisi va uning tashqarisida kichik sayr-tomoshalar (har kuni 15-20 daqiqada olib borish) tashkil qilinadi.

Sayr-sayohatlar jarayonida quyidagi tartib-qoidalarga amal qilinadi:

1. Sayr haqida tushuncha berish.

2. Safda turish, qo’l ushlashib yurish.

3. O’z joyidan boshqa joyga ruhsatsiz o’tmaslik.

4. Yo’lda sheriklari yoki oldinda-orqada ketayotganlar bilan turtishmaslik, urushmaslik.

5. Dam olish yoki biron manzilni tomosha qilish uchun to’xtagan paytlarda diqqat bilan eshitish va ko’rish.

6. Suhbat yoki tomosha paytlarida ruhsatsiz joydan jilmaslik, joylarni olmashtirmaslik.

7. Biron ehtiyoj yoki qiziqish paydo bo’lganda bir qo’lini baland ko’tarib belgi berish yoki «men» degan ovoz chiqarib so’rash.

8. Keng maydon yoki qulay joylarda harakatli o’yinlar, estefetalar tashkil qilinsa erkin harakat qilishga ruhsat berish.

9. O’yin mazmuni va tartib-qoidalarini barcha bolalarning tushunishiga yetkazish (so’rash).

10. Tabiat manzaralariga boy bo’lgan joylar (shahar sharoitlarida) haqida suhbat o’tkazganda har bir daraxt, o’simlik, giyoh, joylarning nomini aytib berish.

11. Diqqatga sazovor joylarning nomlari, binolarning turlari, ish vazifalar haqida so’zlab berish.

12. Savdo do’konlari, avtoulovlar bekati va ko’chalarda ketayotgan odamlarning yurish-turishlari, ularning maqsadlari haqida tushunchalar berish.

13. Davolash muassasalari (shifoxona, poliklinika va h.k.), sport inshoatlari, madaniyat-sog’lomlashtirish markazlari, kino-teatrlar, nufuzli maydonlar atrofida ularning vazifalari, xizmatchi xodimlar, qurilish va boshqa zarur faoliyatlar haqida tushunchalar berish.

14. Sayr-sayohatlar haqida yakun yasash, bolalarning olgan taassurotlarini eshitish, ularni oilada gapirib berish haqida topshiriqlar berish.

Guruhlardagi bolalarning yoshi va sog’lomligi holatlariga qarab sayr-sayohatlarni o’tkazish muddati, vaqti, masofalari sharoitlarga qarab tanlanishi hamda belgilanishi lozim. Bunday paytlarda bolalarning ruhiy holatlari, qiziqish yoki yoqtirmasligi kabi fazilatlariga jiddiy e’tibor berish lozim bo’ladi. Sayr-sayohat bolalarda jismoniy va ma’naviy tetiklikni ta’minlashi, shu asosda ularni hayotdagi voqeliklarni bilishga intilishni tarbiyalash ko’zda tutilishi lozim.

Sayr jarayonida kiyim kechakka ham e’tibor berish kerak: **1.**Sifatli sport oyoq kiyimi sotib olish. Shuningdek, doimiy o‘lchamdan sal kattarog‘ini tanlang, chunki yurish davomida oyoqlar ozroq shishadi. 2. Qulay kiyim tanlash. Yurish bilan shug‘ullanganda to‘g‘ri tanlangan kiyim qulayroq bo‘ladi. Suv o‘tkazuvchi matodan tayyorlangan, biroz cho‘ziladigan libos tanlash. Sovuq ob-havo sharoitida bir necha qavat kiyinish. Chunki ko‘chaga chiqqanda avvaliga sovuqotmaslik kerak bo‘ladi.

Bolalar yurish jarayonida isib ketadi va ortiqcha kiyim- kechakni oson yechish ta’minlanadi.

XULOSA. Yuqorida aytilganlarga qo'shimcha ravishda, quyosh nurlari kayfiyat darajasini ko'taradigan va umuman hissiy holatga ijobiy ta'sir ko'rsatadigan maxsus moddalar - endorfinlarni ishlab chiqarishni rag'batlantiradi. Tabiiy quyosh nurlanishining yetishmasligi (iqlim sharoitlari, yosh, turli kasalliklar, yopiq joylarda majburiy uzoq vaqt qolish) salbiy oqibatlarga olib keladi. Bu insonning umumiy farovonligiga, uning neyropsik ohangiga salbiy ta'sir qiladi, aqliy va jismoniy ish faoliyatini, yuqumli va boshqa kasalliklarga chidamliligini pasaytiradi, tayanch-harakat tizimining sinishi va boshqa shikastlanish xavfini oshiradi, tiklanish va tiklanish jarayonlarini sekinlashtiradi. Yuqoridagilarni hisobga olgan holda maktabgacha yoshdagi bolalarni tabiat bilan tanishtirish uchun quyidagi tavsiyalar ishlab chiqildi:

1) jonli va jonli tabiat haqida aniq bilimlar berishi, ularning o’zaro aloqadorligini ochib berishi;

2) inson organizmi va uning salomatligi haqida ma‘lumot berishi;

3) maktabgacha yoshdagi bolalarni tabiatdagi o’zgarishlarni kuzatishga doir xulq-atvor ko’nikma va malakalari bilan qurollantirish;

4) tabiatdan oqilona foydalanish va uning boyliklarini ko’paytirishga yo’naltirilgan inson mehnat faoliyati bilan tanishtirish;

5) ona-tabiatga muhabbat ishtiyoqda tarbiyalash vazifalarini hal qilishga yordam beradi.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. Aliyeva M.T., Umarjonov A. Turistik mamlakatlar iqtisodiyoti: Darslik. –T.: Moliya, 2005. – 219 b.

2. Aliyeva M.T., Xo‘jayev O‘.X., Norchayev A.N. Turizm rivojlanishini prognozlash: O‘quv qo‘llanma. –T.: 2006. -200 b.

3. Irmatov M.M., Aliyeva M.T. va boshqalar. Turizmni rejalashtirish: O‘quv qo‘llanma. –T.: 2005. -132 b.

4. Aliyeva M., Mirzayev M. va boshqalar. Turizm huquqi: O‘quv qo‘llanma. –T.: Talqin, 2003. -145 b.

«JISMONIY TARBIYA» FANI ASOSIDA YUQORI SINF O‘QUVCHILARI AXLOQIY SIFATLARINI TA’MINLASHNING DIDAKTIK ASOSLARI

Yaqubova Dinora Bahodirovna
UrDU mustaqil tadqiqotchi
https://doi.org/10.5281/zenodo.7653434

Annotatsiya: Ushbu maqolamizda yuqori sinf o‘quvchilarining axloqiy sifatlarini tarbiyalashdagi jismoniy tarbiya fani imkoniyatlari, bo‘lajak jismoniy tarbiya fani o‘qituvchisining kasbiy kompitensiyaviyligi, ular faoliyatidagi samaradorlikni ta’minlovchi omillar xususida mulohaza qilingan.

Kalit so‘zlar: global muommo, ommaviy madaniyat, axloqiy tarbiya, pedagogik muommo, kasbiymalaka, sog‘lom turmush tarzi, kompitentlik, case-study, zamonaviy texnologiyalar, muvaffaqiyat.

Kirish. Dunyoda insoniyatni tashvishga solayotgan muammolar ichida axloqsizlik bilan bog‘liq masalalar ko‘lami yuqori o‘ringa chiqmoqda. Globallashuv jarayoni, ommaviy madaniyatning qamrovi kun sayin kengayib borayotgan davrda inson axloqiy masalasi global muommoga aylanmoqda. Mamlakatimizda ta’lim-tarbiya masalasida ta’lim tizimida samarali islohatlar amalga oshirilmoqda. Hozirgi kun yoshlar tarbiyasi masalasi nafaqat mamlakatimiz, balki butun insoniyat hamjamiyati oldidagi muhim muommolardan biri bo‘lib turganligini ko‘rsatmoqda. Jumladan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoev BMT Bosh Assambleyasi 72-sessiyasida yoshlar tarbiyasi masalasiga e’tibor qaratib “Bugungi dunyo yoshlari - son jihatidan butun insoniyat tarixidagi eng yirik avloddir, chunki ular 2 milliard kishini tashkil etmoqda. Sayyoramizning ertangi kuni, faravonligi farzandlarimiz qanday inson bo‘lib kamolga etishi bilan bog‘liq. Bizning asosiy vazifamiz - yoshlarning o‘z salohiyatini namoyon qilishi uchun zarur sharoitlar yaratish, zo‘ravonlik g‘oyasi “virusi” tarqalashining oldini olish. Buning uchun yosh avlodni ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash, uning huquq va manfaatlarini himoya qilish borasidagi ko‘p tomonlama hamkorlikni rivojlantirish lozim, deb hisoblaymiz” [1;143]. Hozirgi kunda jamiyatning yoshlar odob-axloqini shakllantirishga qo‘yayotgan talablari bilan bu masala echimining etarli darajada ishlab chiqilmagani o‘rtasida ziddiyat mavjud. O‘quvchilarning axloqiy fazilatlarini tarbiyalashda o‘quv jarayonining imkoniyatlri sinfda o‘quv-pedagogik faoliyat sub’ektlarining pedagogik jihatdan to‘g‘ri tashkil etilgan kognitiv o‘zaro ta’siri va muloqati natijasida ortadi.

Adabiyotlar tahlili va metadologiyasi. Ilmiy-usubiy adabiyotlarda, ilmiy-tadqiqot ishlarida “Jismoniy tarbiya” fanining axloqiy sifatlarni takomillashtirishdagi ahamiyati etarli darajada o‘rganilmaganligini va yoritilmaganligini ko‘rishimiz

mumkin. Mahalliy olimlarimizdan **O.Musurmonova yuqori sinf o‘quvchilari ma’naviy madaniyatini rivojlantirish pedagogik shart-sharoitlari,** F.Sh.Karaev jismoniy tarbiya fani o‘qituvchilarining o‘quvchi axloqiy sifatlarini shakllantirishdagi o‘rni; K.Hoshimov, O‘.Asqarova, B.Ziyomuhammedova, Sh.Abdullaeva, J. Yo‘ldoshevlar **axloq va axloqiy tarbiyaning pedagogik muommolari tadqiq etganlar. MDH tadqiqotchilaridan V.V. Dro**gomerskiy, I.Yu.Vorob’eva, K.E.Ketoev, D.Yu.Karasaev, E.R.Kochieva, O.V.Polshikova, Ya.A. Strelkova, A.A. Tretyakov, F.G.Xamikoev **va boshqalar “**Jismoniy tarbiya” fanining inson axloqiy sifatlarini tarbiyalashdagi ahamiyati**; o‘sib kelayotgan yosh avlodda axloqiy sifatlarni tarbiyalashning muommolari va tarbiyaning dolzarb masalalariga bag‘ishlangan tadqiqot ishlari** V.P.Baxterev, K.N.Venttsel, F.Kapterov, P.F.Lesgaft, Ya.A.Komenskiy, A.S.Makrenko, K.D.Ushinskiy **va boshqalar; shaxsni axloqiy tarbiyalash muommosi** E.V.Bondarevskaya, O.S.Bogdanova, R.S.Bure, A.M.Vinogradova, S.A.Kozlova B.T.Lixchaev; yuqori sinf o‘quvchilarining axloqiy tushunchalari va e’tiqodlarini shakllantirish muommolari **I.M.Krasnoboeva, I.S.Marenko, V.I.Petrovlar;** shaxsning axloqiy tarbiyasiga turli omillarning ta’sirini **S.F.Anisimov, L.M.Arxangelskiy, A.A. Guseinov, O.G.Drobnitskiy** kabi ruhshunoslar; shaxsning axloqiy shakllanishi va rivojlanishi muammosining psixiologik tahlili **V.N. Zxerdanov, V.A.Blyumkin, V.S.Barulin;** turli yoshdagi maktab o‘quvchilarida axloqiy tarbiya va e’tiqodlarni shakllantirish va rivojlantirish masalasi **I.M.Krasnoboev, E.I Monoszon, O.I.Ruta, V.A.Suxomlinskiy** va boshqalar; bolalarning axloqiy ongini, axloqiy fazilatlarini, xulq-atvor va madaniyatini tarbiyalash masalalari **R.G.Kazakova, S.A.Kozlova, T.S.Kamarova, V.V. Kuzina, L.A.Parmonova** kabi tadqiqotchilar tomonidan o‘rganilgan. Xorijiy olimlardan axloqiy tarbiya muommosida **Suqrot, Platon, Aristotel, Foma Akvinskiy, I.Kant, G.Gegel** va boshqalar e’tiborini qaratganlar. Tadqiqot ishimizda umumlashtirish, qiyosiy tahlil, analiz va sintez usullaridan foydalanildi.

Muhokama va natijalar. Yoshlarni ma’naviy-axloqiy tarbiyalash, ularni mustaqil hayotga tayyorlash nafaqat davlat, balki jamiyat tomonidan hal etilishi lozim bo‘lgan eng muhim vazifadir. Shu munosabat bilan jamiyatimiz, butun ta’lim va tarbiya tizimi, jumladan, jismoniy tarbiya va sportning vazifasi sifatida barkamol, keng dunyoqarashga, rivojlangan intellektga, yuksak saviyaga ega shaxsni shakllantirish vazifasi sifatida qaramoqda. Respublikamizda oxirgi yillarda jismoniy tarbiya va sportni ommalashtirish, aholi o‘rtasida sog‘lom turmush tarzini targ‘ib qilish, imkoniyatlari cheklangan shaxslarning jismoniy reabilitatsiyasi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish hamda, mamlakatimizning xalqaro sport maydonlarida munosib ishtirok etishini ta’minlash doirasida izchil chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Mamlakatimizda 2020 yil statistik ma’lumotiga ko‘ra 12 mingdan ortiq sport inshoatlari bo‘lib, aholiga soniga nisbatan sport inshoatlari bilan ta’minlash darajasi

4,5 foizdan oshmaydi. Oliy ta’lim muassasalaridagi mavjud sport inshoatlari talabalarning 50 % ini qamrab olish imkoniyatiga ega bo‘lsada, amalda 21% talaba yoshlar sport tadbirlarida qatnashmoqda. Eng achinarlisi shundaki, jismoniy tarbiya va sport bilan shug‘ullanish istagini bildirgan yoshlar etarlicha qamrab olinmayapti. Hozirgi kunda zamonaviy sport o‘z mazmuniga ko‘ra inson faoliyatining o‘ziga xos turi bo‘lib jismoniy faoliyatning asosiy ehtiyojlaridan biri – har tomonlama jismoniy va ma’naviy qobiliyatga ega bo‘lgan kelajak avlodni tarbiyalash zarurligi bilan bog‘liq. Bola axloqiy sifatlarining shakllanishi, salomatligini mustahkamlash, qobiliyatlarini rivojlantirish kabi uchta tamoyilga asoslangandagina jismoniy tarbiya ta’lim tizimining bir qismi sifatida o‘z mazmunini saqlab qoladi. Jismoniy madaniyat odamlar faoliyatining o‘ziga xos jarayoni va natijasi bo‘lgan madaniyat turi bo‘lib ijtimoiy burchlarni bajarish uchun jismoniy kamolotga erishish vositasi va usulidir. Maktabning bola tarbiyasidagi eng muhim tizimli, pedagogik asoslangan mustaqil ravishda o‘z-o‘zini tarbiyalash ishlarini tashkil qilishdan iborat bo‘lib, o‘quvchilarda shaxsning hatti-harakati bilan uning sifatlari o‘rtasidagi aloqani tushunishni, o‘zida qimmatli irodaviy sifatlarni tarbiyalashga intilishni tarkib toptirish, o‘zini tarbiyalash bilan qanday shug‘ullanish kerakligi to‘g‘risidagi o‘quvchilarga tushuncha berish, o‘smirlarning ijtimoiy foydali faoliyatini tarbiyaga va o‘zini tarbiyalashga yordam beradigan qilib uyushtirish lozim. **Xo‘sh, “Jismoniy tarbiya” fani o‘qituvchlari o‘z tarbiyaviy vazifalarini qanchalik uddalamoqdalar? “Jismoniy tarbiya”** fani o‘qituvchilari faoliyatini pedagogik kuzatishlarimiz tahlili, murabbiylar tomonidan shakllantirilgan axloqiy xulq-atvorning ijobiy tajribalari tor doirada yo‘naltirilayotanligini ko‘rishimiz mumkin. Har bir jismoniy tarbiya fani o‘qituvchisi mashg‘ulotlarda jismoniy mashqlarning insonning jismoniy rivojlanishidan tashqari ma’naviy rivojlanishiga ham ijobiy ta’sirini o‘quvchilarga etkazib bera olishi lozim. Mamlakatimiz oliy o‘quv yurtlarida bo‘lajak jismoniy tarbiya fani o‘qituvchilarini zamon talablariga mos kadr sifatida tayyorlash ishlariga etarlicha e’tibor qaratilmayapti. Bizning fikrimizcha, mazkur jarayonda oliy o‘quv yurtlari rahbarlari tomonidan bo‘lajak mutaxassislarni tayyorlashda jismoniy madaniyatning rolini etarlicha baholamasligi salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Aksariyat hollarda hozirgi zamonaviy davr sharoitida bo‘lg‘usi o‘qituvchilarga qo‘yilayotgan kasbiy talablar, yangi samarali shakllar va usullarini izlashga qodir emasligi va ko‘pincha istamasliklari sabab bo‘lmoqda [2;71]. O‘quvchilarning ma’naviy-axloqiy sifatlarini shakllantirish va rivojlantirish ushbu jarayonni optimal psixologik qo‘llab-quvvatlash dasturlarini ishlab chiqish vazifasini dolzarblashtiradi. Bu o‘z navbatida fan o‘qituvchilarining yuqori shaxsiy va kasbiy kompetensiyaiga ega avlodini shakllantirishni taqozo etib, psixologik va pedagogik yordamning yuqori sifatiga erishishni talab qiladi. Jismoniy tarbiya fani o‘qituvchi-murabbiylari faoliyatidagi samaradorlik ko‘p jihatdan ularning pedagogik kompitensiyaviyligi bilan bog‘liq. Kompitensiya kadrlar tayyorlash

muvaffaqiyatining o‘lchanadigan harakteristkasi sifatida dunyoda bir qator mamlakatlarning davlat ta’lim standartlarida belgilangan. Jismoniy tarbiya fani o‘qituvchisining kompitensiyasi qoida tariqasida shaxsning ajralmas sifati bo‘lib, uning umumiy qobiliyati va faoliyatiga tayyorligida, ya’ni o‘qitish, ijtimoiylashuv jarayonida olingan bilim va tajribaga asoslangan kasbiy vazifalarni amalga oshirishda muvaffaqiyatli ishtirok etishida namoyon bo‘ladi. Ayni paytda malakali va iqtidorli, o‘z ishiga mehr qo‘ygan, ijobiy natijalarga erisha oladigan va resurslar etishmasada faoliyatini to‘laqonli bajara oladigan malakali pedagog kadrlar keskin tanqisligi kuzatilmoqda. Garchi o‘qituvchi qanchalik iqtidorli bo‘lmasin, u o‘qitish metodikasini bilmasa, yoki o‘z kasbiga, ishiga mehr qo‘ymagan bo‘lsa pedagogik jihatdan maqsadiga erisha olmaydi. Fikrimizcha, pedagogik yo‘nalishdagi oliy o‘quv yurtlarida bo‘lajak o‘qituvchilarni shunday tarbiyalash lozimki, ular o‘z tarbiyalanuvchilariga mehr-oqibat, muloyimlik, bag‘rikenglik bilan munosabatda bo‘lishi, ularning muommolarini tushunib etishlari kerak. Zamonaviy jamiyat o‘qituvchiga, uning kasbiy pedagogik tayyorgarligiga, shaxsiy fazilatlariga tobora ko‘proq talablar qo‘ymoqda. Dunyoning rivojlangan mamlakatlarida jismoniy madaniyatning inson va jamiyatni takomillashtirish omili sifatida roli ortib bormoqda. Sog‘lom turmush tarzi, jismoniy tarbiya va sport kuchli davlat hamda sog‘lom jamiyat rivojiga xizmat qiluvchi, birlashtiruvchi kuch, milliy g‘oyaga aylanmoqda. Shunga ko‘ra, jamiyat tomonidan jismoniy tarbiya va sport sohasiga xizmat qiluvchi mutaxassislarni tayyorlash sifatiga, ularning kasbiy malakasi darajasiga qo‘yilayotgan talablar ortib bormoqda. Shaxsga yo‘naltirilgan ta’limga murojat qilish bo‘lajak jismoniy madaniyat o‘qituvchisining texnologik rivojlanishidagi shaxsiy, umummadaniy rivojlanishga yo‘naltirishga yordam beradi. Kasbiy kompitensiya o‘qituvchining kasbiy muammolarini hal qilishga texnologik va pedagogik tayyorgarik bilan bir qatorda, insonparvar pedagogik pozitsiyani, o‘qituvchi pedagogik faoliyati, umumiy kasbiy madaniyatning yuqori darajasini anglatadi. Bu o‘z navbatida oliy ta’lim muassasalarida yangi yondashuvlar va zamonaviy texnologiyalarni joriy etish orqali pedagogik kadrlarni tayyorlash tizimini modernizatsiya qilshni taqozo qiladi. Ko‘plab tadqiqotchilar pedagogik faoliyatni muvaffaqiyatli amalga oshirish, oliygohlarda mutaxassis tayyorlashda kompitensiyaga asoslangan bitiruvchining yangi modelini qurish zarurligini ta’kidlaydilar. **A.V.Xutorskiy** ta’limni modernizatsiya qilishning muhim jihati uni kompitensiya asosida qurish ekanligini asoslashga harakat qiladi[7]. Bu yondashuv ta’limdagi mavjud muommolarni, turli murakkabliklarni yechish qobiliyati bilan belgilanadi, bunda asosan o‘zlashtirilgan bilimdan unumli foydalana olishga e’tibor qaratiladi. **V.A.Slastenin, A.K.Markova, A.M.Novikovlar** mutaxassis kompitensiyasini ma’lum bir sohada muvaffaqiyatli kasbiy faoliyat uchun zarur bo‘lgan qobiliyatlar, fazilatlar, shaxsiy xususiyatlar to‘plami sifatida ta’riflaydilar. Kompitensiya masalasida ikki xil yondashuvni ko‘rishimiz mumkun. Bir guruh

tadqiqotchilar kompitensiyani shaxsning ajralmas shaxsiy sifati tarzida qarasalar, boshqalari esa - faoliyatning tarkibiy qismlarini va uning jihatlarini tavsiflashga e'tibor qaratishib, muommolarni muvaffaqitli hal qiluvchi omili sifatida tasavvur qiladilar. Jismoniy tarbiyaning maqsadi insonning jismoniy rivojlanishini optimallashtirish, ijtimoiy faol shaxsga xos ma'naviy-axloqiy sifatlarni tarbiyalash bilan birgalikda, jismoniy sifatlarini takomillashtirishdan iborat bo'lar ekan, pedagog-murabbiylar tarbiyalanuvchilarni samarali mehnat va boshqa faoliyatga tayyor bo'lishini ta'minlashi kerak. Bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchisinining kompitensisini shakllantirish jarayoni ob'ektiv va sub'ektiv omillar ta'siri ostida kechadigan murakkab, ko'p komponentli ko'p bosqichli jarayondir. Bunda bitiruvchi talaba o'zini minimal hayotiy va kasbiy tajribaga ega bo'lishi, o'zini mustaqil boshqara olishi, hayotiy muommolarni hal qilishga va aniq maqsalarga erishishga intilish lozim. Bo'lajak o'qituvchi o'zi tanlagan sohaga qiziqishi juda muhim. Chunki, kompitentlik faqat insonlar uchun qiziqarli bo'lgan faoliyatni amalga oshirish jarayonida rivojlanadi va o'zini namoyon qiladi[5].

O'quvchining jismoniy tarbiya faniga qiziqishi odatda jismoniy tarbiya va sport faoliyatning motivlari va maqsadlari asosida vujudga kelib ular quyidagilardir:

- o'quv jarayonidan qoniqish (hissiylik, muloqot, xilma-xillik va boshqalar);
- dars natijalari (yangi bilimlarni, harakatlarni o'zlashtirish, o'zini sinab ko'rish, natijani yaxshilash);
- sinfdagi muvaffaqiyat (shaxsiy fazilatlarni tarbiyalash, sport bo'yicha mahoratini oshirish, salomatligini mustahkamlash) va h.z.

Agar o'quvchi jismoniy tarbiya va sport mashg'ulotlarini bajarishda aniq maqsadga ega bo'lmasa qiziqish ko'rsatmaydi. O'quvchining jismoniy tarbiya darslariga qiziqishi maqsadga muvofiqlik, aniqlik, chuqur motivatsiya, manfaatlarning barqarorligi, mashg'ulotlarning muntazamligi, musobaqalarning tashkil qilinishi, faollik va tashabbuskorlik bilan bevosita bog'liq. Ta'lim jarayonida axloqiy irodaviy rivojlanishning diagnostikasini olib borish orqali o'quvchilarda axloqiy sifatlarni takomillashtirish natijalarga erishish mumkin bo'lar edi. Ammo ta'lim tizimida ta'lim sifatini nazorat qilish mumkin, ammo tarbiya jarayonini baholash indikatorlari ishlab chiqilmagan. Bu jarayon asosan sifat ko'rsatkichlari bilan emas, balki miqdoriy ko'rsatkichlar bilan belgilanmoqda.

Xulosa. Umumta'lim maktablari o'quvchilarining axloqiy sifatlarini shakllantirishda "Jismoniy tarbiya" fani imkoniyatlaridan samarali foydalanish o'sib kelayotgan yosh avlodda sabr-toqat, iroda, mehnatsevarlik, hamdardlik, jamoaviylik, vatanparvarlik kabi ko'plab axloqiy sifatlarni shakllantirish va rivojlantirishda muhim omil hisoblanadi. Ushbu maqsadni amalga oshirishda bo'lajak jismoniy tarbiya fani o'qituvchilarini zamon talablariga mos kadr sifatida tarbiyalash Oliy ta'lim

muassasalari oldidagi eng muhim vazifa sifatida qaralishi, umumta’lim maktablari o‘qituvchilarining kasbiy kompitensiyaga ega bo‘lishi muhim ahamiyatga ega. Har bir tarbiyachi-pedagog qaysi fan o‘qituvchisi bo‘lishidan qat’iy nazar, dars jarayonida ta’limiy vazifani qo‘yish bilan birga tarbiyaviy vazifaga ham birlamchi vazifa sifatida qarashi lozim. Buning uchun tarbiyachining o‘zi tarbiya borasida namuna bo‘la olishi talab qilinishini anglashizarur. Shundagina pedagog o‘z vazifasini to‘laqonli bajara oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. A.A. Valiev.Vatanparvar yoshlar tarbiyasida yoshlar tarbiyasida iymon-e’tiqod tuyg‘ularini shakllantirish //Ta’lim va innovatsion tadqiqotlar. 2022. №.7. -B.143.
2. С.Е. Банников, С. А. Абезин, А.Р. Валеев. Рол спорта в формировании у студентов базовых духовно-нравственных качеств ххи века// инновационный потенсиал молодежи: култура, духовност и нравственност. 2019.-с.71. (68-72 б)
3. Белкин А.С. Педагогическаякомпитентност [Текст]: учебное пособие/ А.С.Белкин, Белкин В.В. –Екатеренбург: Учебная книга,2003.-С.188.
4. Кузмина, Н.В. Предмет акмеологии [Текст] / Н.В. Кузмина. – СПб. : Политехника, 2002. –С.188
5. Джон Равен.Педагогические тестирование: проблемы,заблуждения,персективы [Текст]/Джон Равен ;пер.с англ.-2-е изд.,-М.:Когито Сентр, 2001.-142.
6. Хуторский А.В, Определение общепредметного содержания ключевых компитенсий как характеристканового подхода к конструктуированию образовательных стандартов [Електронныий ресурс] // www. эиудос.ру/newc/компет-дис
7. См.: Юлдашев З.Ю., Бобохужаев Ш.И. Инновационные методы обучения: особенности кейс-стади метода обучения и пути его практического исползования. – Ташкент: ИҚТИСОД-МОЛИЯ, 2006. – 88 с.

KURASHCHILARNING MAXSUS JISMONIY SIFATLARIDAN TEZLIKNI RIVOJLANTIRISH USLUBLARI

Atajanova Gulyor Komiljon qizi
Urganch davlat universitet Jismoniy madaniyat fakulteti o'qituvchisi
https://doi.org/10.5281/zenodo.7653438

Annotatsiya: Ushbu maqolada kurashchilarning umumiy va maxsus tayyorgarligi haqida so'z brogan. Kurashchilar uchun zarur bo'lgan jismoniy sifatlardan tezlik haqida ma'lumot berilgan bo'lib, tezlik qobiliyatini rivojlantirish metodikasi ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: sport kurashi, umumiy tayyorgarlik, maxsus tayyorgarlik, jismoniy sifat, tezlik.

Kirish. Sport kurashida sportchining texnik harakatlari ko'p va turli-tumanligi sababli u boshqa sport turlaridan farq qiladi.

Kurashchining texnik harakatlarini tartibga solish va ushbu sohada mutaxassislar o'rtasida muloqat qilish imkonini yaratish uchun kurash texnikasining tasnifi, tizimi hamda atamalari ishlab chiqilgan.

Tasniflash - bilimlarning u yoki bu sohasidagi bir-biriga tobe tushunchalar (sinflar, ob'ektlar, hodisalar) tizimidir. Tasnif ob'ektlarning umumiy belgilar va ular o'rtasidagi qonuniy bog'liqlikni hisobga olish asosida tuziladi. Tasniflash turli-tuman ob'ektlarda to'g'ri yo'l tutishga yordam beradi hamda ular to'g'risidagi bilimlar manbai bo'lib hisoblanadi

Har xil kurash usullarini ularning umumiy belgilariga qarab (tasniflarga) taqsimlash mutaxassislarga fan to'g'risidagi nazariy hamda amaliy bilimlarni rivojlantirishga imkon yaratadi va bir vaqtning o'zida bu bilimlardagi kamchiliklarni aniqlashga yordam beradi.

Kurash usullari o'rtasidagi ichki bog'liqliklar tizimlashtirish asosida ko'rib chiqiladi. Tizimlashtrish - bu kurash texnikasini bir tizimga solish, ma'lum bir tartibda joylashtirish, ma'lum bir ketma-ketlikni belgilash demakdir.

Sport kurashini tasniflash va tizimlashtirishning vazifasi kurash mohiyatini aks ettirish hisoblanadi. Tasniflash va tizimlashtirishni tushunchalarni (tashlash, o'tkazish, yiqitish, ag'darish va h.k.) aniqlash bo'yicha oldindan ish bajarilmasdan turib, amalga oshirilmaydi. Yaxshi tuzilgan tasniflash ilmiy asoslangan atamalarni yaratish uchun asos bo'lib hisoblanadi.

Adabiyotlar tahlili: Kurashning har xil turlari umumiy qonuniyatlarga (A.P.Kuptsov bo'yicha) ega hamda ular quyidagilardan iborat

1. Kurashda ikkita sportchi qatnashadi, ulardan har biri usullar yoki qarshi usullar yordamida o’z raqibi ustidan g’alabaga erishadi. Shunday qilib, kurashning har bir alohida daqiqalarida hujum qilayotgan va hujum qilinayotgan kurashchi, ya’ni usul yoki kombinatsiya bajarayotgan kurashchi va ustidan usul hamda kombinatsiya uyushtirilayotgan kurashchi mavjud (qarshi hujumni bajarayotgan kurashchi qarshi hujumchi deb ataladi).

2. Har bir kurashchi harakat faoliyatining asosiy vazifalaridan biri - bu tanlangan holatni saqlab turishdir.

3. Hujum qilayotgan kurashchining vazifasi raqibning gilamga nisbatan holatini o’zgartirish uchun uni muvozanatdan chiqarishdan iborat. Bunda kurashchilarni bir-biriga nisbatan holatlari turli xilda o’zgarib turishi mumkin.

4. Gilamga nisbatan holatni o’zgartirish shu bilan engillshatiriladiki, bunda kurashchilarning gilamga qaratilgan og’irlik kuchidan foydalaniladi.

5. Raqib gavdasining ma’lum bir berilgan nuqtasiga zarur kuch berish (ya’ni kuch momentlarini hosil qilish, kuch juftligini yaratish, og’irlik kuchlari va inertsiya momentlaridan foydalanish) har bir usulning biomexanikaviy asosini tashkil qiladi.

6. Usul kuch bo’yicha g’olib bo’lishga imkon beradi va bir nechta qismlardan iborat: tayyorgarlik harakati, ushlab olish, asosiy harakat, hujum hamda yakunlovchi holatlar.

7. Har bir usul o’zgartirilishi va dinamik vaziyat hamda raqib xususiyatlariga qarab murakkablashtirilishi mumkin.

8. Har bir usul o’zining marom - sur’at tavsiflariga ega. U bellashuvning u yoki bu vaziyatlarida yoki butun bellashuvda o’zgartirilishi mumkin.

9. Har bir usulni bajarish joyi kurash gilami o’lchamlari bilan chegaralangan.

Har xil kurash turlarining mazmuni, alohida har bir kurash turida kurashchilarning harakatlari o’ziga xos xususiyatlarga ega ekanligiga qaramasdan, umumiy asosga ega va bir xil belgilariga qarab tasniflangan.

Zamonaviy kurashda polvonlarni muvaffaqiyatga erishishi ularning jismoniy tayyorgarligiga bevosita bog`liqdir.

Uch marta jahon chempioni va XVIII Olimpiya o`yinlari g`olibi Anatoliy Kolesov Tokioda olamshumul g`alabaga erishgandan so`ng o`zining umumiy jismoniy tayyorgarlik darajasini oshirish qanchalik zarur ekanligini e’tirof etgan edi.

J.M.Nurshin, R.S.Salomov, F.A.Kerimovlar malakali kurashchini tayyorlashda umumiy va maxsus jismoniy tayyorgarlik darajasining beqiyos ahamiyatini ta’kidlab, ushbu jarayonni texnik mahoratni shakllantirishda asosiy omil bo`lib xizmat qilishini ko`rsatib o`tganlar. Mualliflar kurash bilan shug`ullanuvchi sportchilarda barcha jismoniy sifatlarni rivojlantiruvchi ko`pdan ko`p mashqlarni va ularni qo`llash uslublarini yoritib berganlar.

Sportchilarning umumiy va maxsus jismoniy tayyorgarligi jarayonida jismoniy tarbiyaning barcha vositalaridan, ya’ni jismoniy mashqlar, chiniqish va sog`lomlashtirishning tabiiy omillari (quyoshda chiniqish, havo va suv muhitining hususiyatlari), rejim va boshqa gigiyenik sharoitlarda foydalanadilar. Bunda maxsus tanlangan jismoniy mashqlar asosiy manba bo`lib xizmat qiladi.

Kurashning xususiyatlari, sportchilarning individual qobiliyatlari va ularning texnik-taktik tayyorgarligini hisobga olgan holda umumiy va maxsus jismoniy tayyorgarlikni maqsadga muvofiq ravishda olib borish kurashchida yuksak sport mahoratini ta’minlaydi.

Hozirgi vaqtda sportning hamma turlarida jismoniy tayyorgarlik ikki: umumiy va maxsus qismdan iborat bo`ladi.

Umumiy jismoniy tayyorgarlik maxsus tayyorgarlik vazifalarini xal etishga imkon beradi. Texnik tayyorgarlikning o`zi ham sportchi organizmining hamma sistemalarini maxsus jismoniy (ixtisoslashgan) va qo`shimcha (yordamchi) jismoniy tarbiya vositalarini uzviy ravishda qo`shib olib borilgan taqdirdagina sportchining umumiy, maxsus va irodaviy harakat sifatlari muvaffaqiyatli rivojlanadi. Bu xol sportchining har tomonlama rivojlanishini va yuqori sport natijalariga erishishini ta’minlaydi.

Sportchining umumiy jismoniy tayyorgarligi deganda ular tanlagan sport turi uchun o`ziga hos bo`lmagan, biroq sport faoliyatida muvaffaqiyatga erishish uchun bevosita va bilvosita ijobiy ta’sir ko`rsatadigan har tomonlama jismoniy qobiliyatlarni tarbiyalash nazarda tutiladi.

Sportchining jismoniy tayyorgarligi sport faoliyati uchun zarur bo‘lgan jismoniy sifatlarni tarbiyalash demakdir.

Kurash bilan shug`ullanuvchi sportchilarning jismoniy tayyorgarligi bevosita sport yo`nalishiga ega bo`lgani uchun, ayni vaqtda organizmning umumiy jismoniy rivojlanishi, mustahkamlanishi va chiniqishi bilan tamomila bog`liqdir. Tayyorgarlikning barcha boshqa tomonlari singari jismoniy tayyorgarlik ham umumiy va maxsus bo`ladi.

Muhokama va natijalar. Olib borilgan izlanishlar va adabiyotlar tahlili natijasida kurash bilan shug’ullanuvchi kurashchilarning texnik usullarni tezlik bilan bajarishda asosiy maxsus jismoniy tayyorgarligini rivojlantirish uchun modellashtiradigan maxsus testlar yordamida rivojlantirish va baholash mumkin.

Malakali kurashchilarning texnik usullarni tezlik bilan bajarishda asosiy maxsus jismoniy tayyorgarligini baholashda turli pedagogik va tibbiy-biologik testlar qo’llanilib, ularning asosini mashg’ulotlarda berilgan yuklamaga organizmdagi turli tizimlarning reaksiyasi o’zgarishlarini o’rganish tashkil etadi.

Malakali kurashchilarning musobaqa bellashuvlarini olib borishlarida sezilarli tafovutlar mavjudligini takror-takror qayd etganlar va bu tafovutlarni hisobga olish

hamda o’quv-mashq jarayonida ulardan foydalanish zarurligini ta’kidlaganlar. Jismoniy tayyorgarlik va tezlik sifatlarini rivojlantiruvchi testlarning axborotga boyligi ularning muayyan kurashchilar faoliyatidagi o’ziga xos xususiyatlar va sharoitlarga nechog’lik yaqinligi bilan o’lchanishi ko’pchilikka ayon bo’lsada, hozirgacha ma’lum bo’lgan testlar sportchilarning musobaqa bellashuvlarini olib borishdagi alohida harakat xususiyatlarini hisobga olmay yaratilgan.

Malakali kurashchilarning jismoniy tayyorgarligini rivojlantirishda muayyan darajada harakatlar tezligini belgilaydi shuningdek, chidamlilik hamda chaqqonlikni talab qiluvchi amallarda katta ahamiyatga ega bo’ladi. Kurashchilarda turli mushak guruhlari kuchining ortishi bir me’yorda bo’lmaydi. Buning natijasida kurashchilarning tezligini rivojlantirishda, ya’ni turli mushak guruhlarining maksimal tezligi nisbatiga o’z muhrini bosadi. Mushak guruhlari tezligi haqidagi ma’lumot trenerlar tomonidan sportchilar tayyorlashni ratsionallashtirish uchun qo’llaniladi.

Kurashchining maxsus tayyorgarlik mashqlari: turgan joyda va sheriksiz harakat qilib taqlidiy mashqlar bajarish; oyoqni tagidan urib yiqitishlar, ilintirish, elkadan oshirib irg’itish, beldan orqadan, ko’krakdan oshirib tashlash, oyog’ini chalib irg’itish va shu kabilar.

Tasavvur qilingan raqib bilan olishuvdan kurash amallarini yoki tananing ayrim qismlarini ushlab olishni bajarishning taqlidiy mashqlarini o’z ichiga oladi.

Umum rivojlantiruvchi mashqlarning, texnik-taktik mashqlarni, jismoniy sifatlarni o’stirish mashqlarini, harakatli o’yinlarni bajarish: bir-biriga qarama-qarshi turib qo’llarni itarish; belbog’dan foydalanib har xil holatdan turlicha tartib olish; oyoq yordamisiz va oyoq bilan tashlanmasdan doira ichidan tortib chiqarish; turli jismoniy sifatlardan va irg’itishning eng oddiy turlaridan foydalanib komanda estafetasining turli variantlarini o’tkazish; qorin ustida yotgan holda qo’lllar bilan tiz cho’kkan holda kurashish, ichi to’ldirilgan to’pni egallash uchun, bir-birini ushlab olish uchun kurashish va boshqalarni o’z ichiga oladi.

Trenerlar va sportchilar orasida sport natijasi kurashchi uchun alohida asosiy yoki maxsus mushak guruhlarining tayyorgarlik darajasiga bog’liq, degan fikr keng tarqalgan. Ularga ko’pincha kurash usullarini bajarishda asosiy ishni bajaradigan mushaklarni kiritadilar. Shuning uchun ularni rivojlantirishga alohida ahamiyat beriladi.

Ehtimol, muammoni hal etishga bunday yondoshish unchalik to’g’ri emasdir. Tezligini rivojlantirishda barcha mushak guruhlari (garchi ulardan ayrimlari ko’proq, boshqalari kamroq jismoniy yuklamani bajarsa ham) ishtirok etadi. Ularning har biri yetarlicha funksional tayyorgarlikka ega bo’lmagan holda sport natijalari ham o’smaydi. Ko’pincha nisbatan kuchsiz, harakatda kam qatnashadigan va mashg’ulotda ko’p yuklama berilmaydigan mushak guruhlari bo’sh halqaga aylanib qoladi.

Kurashchilarda mushak guruhlarining ko’rsatkichlari nisbatan ko’rsatkichlariga 4-5 yillik muntazam mashg’ulotlardan keyin sportchilar tabiatning o’zi yaratib qo’ygan holatga qaytar ekanlar. Shunday qilib, ko’p yillik tayyorgarlikning dastlabki bosqichlarida sportchilarning tezligini rivojlanishini ratsional deb bo’lmaydi.

Xulosa. Malakali kurashchilarning maxsus jismoniy tayyorgarligini rivojlantirishda tezlik qobiliyatlarni tarbiyalash mavzuga oid adabiyotlarning tahlili va malakali kurashchilar bilan olib boriladigan trenirovkasini tahlili shuni ko’rsatadiki trenirovkadan tashqari shakllarda amaliyot bilan bog’liq xarakat malakalari va ular bilan bog’liq bo’lgan tezlik qobiliyatlarni tarbiyalashga qaratilgan mashqlarning samaradorligi to’laligicha o’rganilmagan.

Shu bilan bir qatorda talaygina adabiyotlarda fikr bildirilishiga malakali kurashchilarni tayyorlashda tezlik qobiliyatini tarbiyalashda kelajakda malakali kurashchilarni tayyorlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Bu esa kurashchilarning tezlik qobiliyatlarni tarbiyalash uchun hali ko’p ishlar qilinishini ya’na bir bor isbotladi.

Malakali kurashchilarning tezlik qobiliyatlarni tarbiyalashdagi qo’llaniladigan mashqlarning hajmini oshirganligimiz sababli tadqiqot guruhidagi kurashchilarning tezlik qobiliyatlari oshdi.

Malakali kurashchilarning tezlik qobiliyatlarni tarbiyalash maqsadida olib borilgan tadqiqotlar va kuzatuvdan xulosa qilib aniqlandiki;

- malakali kurashchilarning tezlik qobiliyatlarni tarbiyalashda o’quv-trenirovka jarayonidagi alohida ahamiyat berish kerak bu esa kurashchilarning musobaqalarda yuqori natijalarga erishishi muhim ahamiyat kasb etadi.

- Amaliyotda qo’llanib kelinayotgan tezlikni rivojlantirish mashqlardan standart asosida foydalanilishi kurashchilarni malakalarini shakllanishiga imkon bermaydi.

- malakali kurashchilarning tezligini rivojlantirishda asosiy yo’nalishlaridan biri me’yorlangan mashqlardan foydalanishdir.

Adabiyotlar ro’yxati:

1. O’zbekiston Respublikasining jismoniy tarbiya va sport to’g’risidagi qonuni (yangi tahriri). -T, 2015 yil 4-sentabr.

2. Abdullayev A.,Xonkeldiev Sh.X. Jismoniy tarbiya nazariyasi va uslubiyati. Toshkent-2005,

3. Абсатторов А.А., Истомин А.А. “Кураш кураши”. Физкултура институтлари талабалари учун ўқув қўлланма. –т. : Ибн Сино номидаги нашриёт матбаа бирлашмаси 1993 йил.

4. Абдиев А.Н. Борба организатсия востонови-телного тренировочного протсесса в предсорев-новательном этапе. Монография. Т., 1997,

5. Голковский Н.М. Керимов Ф.А. Волная борба. Т, 1993.

6. Губа В.П., Шестаков М.П., Бубнов Н.Б., Борисенков М.П. Измерения и вычисления в спортивно-педагогической практике. – М.: СпортАкадемПресс, 2002. – 211 с.

7. Дадаян А.В. Эффективност применения нагрузок аеробной направленности для повышения работоспособности бортсов разной квалификатсии: Автореф. дисс... канд.пед.наук - М., 1996, 24с.

8. Железняк Ю.Д., Петров П.К. Основы научно-методической деятелности в физической культуре и спорте. – М.: Академия, 2002. – 264 с.

9. Жунуспеков С.К. Ратсионалные режимы тренировочных нагрузок у учащихся 3-4 года обучения в ДЮСШ по волной борбе:Автореф. дисс. канд. пед.наук. -М, 1993, 24 с.

MATEMATIKA O‘QITUVCHILARI UCHUN INGLIZ TILI GRAMMATIKANI BA’ZI QIYINCHILIKLARI

Tillaxo’jayeva Fazilya Muhammadjonovna
Fakultetlararo tillar kafedrasining dotsenti
https://doi.org/10.5281/zenodo.7653282

НЕКОТОРЫЕ ТРУДНОСТИ АНГЛИЙСКОЙ ГРАММАТИКИ ДЛЯ МАТЕМАТИКОВ

Тиляходжаева Фазиля Мухамеджановна
Доцент межфакультетской языковой кафедры

SOME DIFFICULTIES OF ENGLISH GRAMMAR FOR MATHEMATICS TEACHERS

Tilyakhodzhaeva Fazilya Muhammadzhonovna
Associate Professor Kokand Pedagogical Institute, Uzbekistan

Annotatsiya: Ushbu maqolada ingliz tilidagi 5-sinf uchun matematika darsliklari grammatika nuqtai nazaridan tahlil qilinadi. Matematik masalalarni tushunish va yechish uchun zarur bo’lgan asosiy grammatik shakllar yoritilgan.Natijada darslikni to’g’ri tushunish va matematik masalalarni yechish ko’nikmalarini shakllantirish uchun mashqlar tizimini ishlab chiqish zarurligi ta’kidlangan.

Kalit so'zlar: Matematik matnlar, malakalar, topshiriqlar, tushunish, aniq fanlar, fe'llar, gaplar.

Аннотация: В данной статье сделан анализ учебников математики для 5 класса на английском языке с точки зрения грамматики. Выделены основные грамматические формы, необходимые для понимания и решения математических задач.В итоге подчеркнута необходимость выработки системы упражнений для развития навыков правильного понимания и решения математических задач учебника.

Ключевые слова: Математические тексты, навыки, задачи, понимание, точные науки, глаголы, предложения.

Abstract: This article analyzes math textbooks for grade 5 in English in terms of grammar. The main grammatical forms necessary for understanding and solving mathematical problems are highlighted. As a result, the need to develop a system of exercises for developing the skills of correct understanding and solving mathematical problems of the textbook is emphasized.

Key words: Mathematical texts, skills, tasks, understanding, exact sciences, verbs, sentences

ВВЕДЕНИЕ

В настоящее время студенты в Узбекистане имеют возможность не только путешествовать по всему миру, но и заниматься целую сессию в зарубежных университетах, знакомиться с иностранцами через Интернет, участвовать в различных международных олимпиадах, проектах, конкурсах, поступать в разные в ВУЗы за границей и т.д. Преподаватели же могут проходить стажировку в англоязычных странах. Актуальность нашей работы заключается в выявлении некоторых трудностей в грамматике английского языка, который становится международным языком и используется во всех сферах жизни, которые важны для математиков. Даже если ваша жизнь никак не связана с точными науками, хотя бы основные математические действия на английском знать нужно. Они встречаются не только в специальной литературе, но и в компьютере, фильмах, а также иногда в повседневной речи.

Студенты, желающие поступить в международный ВУЗ с техническим направлением, должны знать и английский язык, и математику на английском языке. В интернете можно найти множество работ, в которых даны словари математических английских терминов. Но есть малозатронутые темы, связанные с грамматикой английского языка, но имеющие важное значение при объяснении математических задач.

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ

Как известно, учащиеся школ, изучавшие английский язык, наверняка помнят о спряжении глаголов, о сложных временах вроде *Present Perfect, Past Perfect Continuous*, *direct and indirect Speech*, которые тщетно стараются объяснить студентам вузовские преподаватели английского языка. Анализ учебников математики на английском языке показал, что эта огромная и сложная информация совершенно не нужна для понимания математических задач: в них **почти** всегда используется одно единственное время — настоящее.

В качестве примера приведём задачи из учебника “Let’s learn math” [2,9]:

Look at the numeral 28 756. The place value of the 2 ***is*** *10 000.*

What ***is*** *the value of the 8; 7; 5; 6 in the numeral?*

Jenny’s father ***is buying*** *a tablet and a smartphone in a shop.* Таким образом, перед преподавателем математики стоит задача правильно усвоить Simple Present, Present Continuous.

Начиная с простых повествовательных предложений с использованием глаголов to be и to have в единственном и множественном числах, важно

объяснить, как образуются вопросы, так как каждая задача заканчивается вопросом.

*Even numbers **have** 0. 2.. 4, 6 or 8 in the ones place.*

*Odd numbers **have** 1. 3. 5, 7 or 9 in the ones place.*

Далее необходимо усвоить изменение форм глагола в 3лице единственного числа, а именно появление окончания -(e)s у глагола и отсутствие этого окончания у глагола в вопросительном предложении.

*The tablet **costs** Rs 11 416 and the smartphone **costs** Rs 18 572.*

*Jason **has** Rs 27644 in his bank account. He **deposits** Rs 12253.*

*How much money **does** he **have** now in the bank?*

Опыт показывает, что трудности с числом глагола возникают при выражении *процентов* в английском языке.

Учитель математики знает, что сотые доли в математике обычно выражаются с помощью процентов, тогда используется стандартный значок %, который можно понять и не зная языка, но трудности возникают при использовании в английском языке слова ***percent***. Процент — это математический термин, обозначающий одну часть от ста. Поэтому **слово** *percent* всегда используется в английском языке в единственном числе. Например**:**

1% — One percent.

10% — Ten percent.

17% — Seventeen percent.

*He won 28.3 per cent of the vote. **30.55%** – **thirty point five five percent***

А вот здесь необходимо обратить внимание на то, что после точки все цифры произносятся по отдельности, мы произносим **не *fifty–five***, а **5 – 5.**

Оба слова per cen*t* и percent написаны правильно. Как известно, написание из двух слов: per cent более распространено в Канаде и Великобритании:

Hindenburg argued that Mr Adani's companies were collectively overvalued on India's stock market by more than 80 per cent.[19]

тогда как написание из одного слова предпочтительнее в Соединенных Штатах.

Знак процента (%) в основном используется в неофициальной письменной форме, рекламе или таблицах в научных статьях. В качестве примера можно проиллюстрировать предложение из англоязычной газеты *"**Hindustan Times**", опубликованной 31 января 2023 года.*

71% of sitting Meghalaya MLAs are crorepatis, 2% have criminal cases: ADR report

Real wages fell 2.5% in November, down for the ninth straight month, following the previous month's decline of 3.8%, the latest data shows.

Анализ газетных статей показал, что знак процента используется с цифрами. При этом **пробел** между цифрой и знаком **не** оставляется:

- *The newscaster announced a 2% increase in mortgage rates.*
- *The job cuts would reduce the company's workforce by about 6%.*
- *Alphabet's stock (GOOG) was up more than 2% in early trading Friday.*

Если число написано полностью, то используется термин per cen*t* или percent :

- *Only **eight per cent** of Canada's forests are protected from exploitation.*

Трудность вызвает число глагола в выражениях с процентами. Существительные per cen*t* и percent принимают глагол в единственном или множественном числе, в зависимости от существительного, к которому они относятся (найдены в предложной фразе, которая следует за ними):

Remember that 90 <u>percent</u> of most food is water.

Twenty percent of the students are/is present. — 20% студентов присутствуют.

The remaining twenty percent of the script has/have been rewritten. — Оставшиеся 20% сценария были переписаны.

В таких случаях глагол согласуется в числе с существительным после of:

*71% of sitting Meghalaya MLAs **are** crorepatis (*т.к. *sitting Meghalaya MLAs*— мн. число)

*However, small firms, which employ seven out of every 10 workers, face a severe situation, and more than 70% of them **have** no plan to raise wages. (*т.к *them*— мн. число)

The remaining twenty percent of the <u>script</u> has been rewritten (т. к. script — ед. число).

ВЫВОДЫ

Основываясь на исследованиях Дугласа Б. Уэста [1], А. Б. Сосинского [2] и других ученых, мы сделали вывод, что будущий преподаватель английского языка и преподаватель, объясняющий математику на английском студентам, для которых английский является иностранным видят английский с разных ракурсов. Анализируя современные тенденции в развитии современного английского языка на основе имеющихся Онлайн -ресурсов, мы считаем, что необходимо выработать соответсвенно систему упражнений для выработки навыков чтения и понимания задач, данных на английском языке, и умения устно комментировать их.

REFERENCES:

1. https://faculty.math.illinois.edu **Douglas B. West** The Grammar According to West - Math
2. А. Б. Сосинский. Как написать математическую статью по-английски. — М: Изд-во «Факториал Пресс», 2000. — 112 с. ISBN 5-88688-032-1
3. Постановление Президента Республики Узбекистан от 10.12.2012 г. N ПП-1875 «О мерах по дальнейшему совершенствованию системы изучения иностранных языков».
4. https://fliphtml5.com/eisr/lfuk/basic Let's Learn Mathematics. Grade 5. Pupil's Book.
5. lndra Ramnarine, Jeneva Hoyte, Marie Stoby and others. Let's Do Mathematics.Book 5. 2005 Ministry Education. Georgetown. Guyana.
6. Muhammadzhonovna, Tilyakhodzhaeva Fazilya. "REQUIRED ENGLISH LINGUISTIC KNOWLEDGE FOR TEACHING MATH IN ENGLISH." *American Journal of Applied sciences* 5.01: 01-04.
7. Muhamedjanovna, Tilyakhodzhaeva Fazilya. "FROM THE EXPERIENCE OF USING THE CLIL METHODOLOGY IN UZBEKISTAN." (2022).
8. Tillyakhodzhaeva, Fazilya. "FEATURES OF THE DEVELOPMENT OF MATHEMATICAL ABILITIES OF STUDENTS IN ENGLISH LESSONS." *CURRENT RESEARCH JOURNAL OF PEDAGOGICS* 2.11 (2021): 226-232.
9. Yuldashev, M. M.. o'g'li. (2023). LINGUISTIC INNOVATIONS IN LYDIA DAVIS'S SHORT STORIES. *INTERNATIONAL CONFERENCES*, *1*(21), 175–183.
10. Юлдашев, М. М., Р. А. Ряснянская, and Д. М. Юлдашева. "Periphrase-Expansion of Explanatory Constructions (EC)." *Русский язык и литература в тюркоязычном мире: современные концепции и технологии*. 2018.
11. ems Tzeciak Writing mathematical papers in English. 1995
12. S Schwartzman **The words of mathematics: An etymological dictionary of mathematical terms used in English**.1994
13. What is the difference between percentage and per cent?
14. **https://grammar.collinsdictionary.com**
15. Umid, Akhmedov. "FUNCTIONAL-SEMITIC AND LINGUCULTURAL STUDY OF THE NAMES OF WORKS OF ART IN THE UZBEK LANGUAGE." *INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH ISSN: 2277-3630 Impact factor: 7.429* 11.12 (2022): 398-400.

16. Umid, Akhmedov. "Restoration of names of works of art in English from the point of view of linguistic pragmatics and linguo-cultural." *INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH ISSN: 2277-3630 Impact factor: 7.429* 11.09 (2022): 278-281.

17. Мамажонова, Муножат Нажмиддиновна. "Kvantitativlikning til birliklarini tahlil qilishdagi ahamiyati." *Молодой ученый* 3-1 (2016): 45-47.

18. Najmiddinovna, Mamajonova Munojatxon. "MANIFESTATION OF QUANTITATIVEITY IN SPEECH STYLES." *ResearchJet Journal of Analysis and Inventions* 2.05 (2021): 327-331.

19. https://www.independent.co.uk/asia/india/gautam-adani-hindenburg-lic-sbi-b2271891.html

20. https://www.japantimes.co.jp/news/2023/01/31/business/corporate-business/inflation-reskilling-prices-labor-crunch/

21. Martin Reed & Harry Wainman (1978) Language competence in mathematics, International Journal of Mathematical Education in Science and Technology, 9:1, 31-33, DOI: **10.1080/0020739780090104**

22. Yuldasheva, Dilorom Aliyevna. "SOME ESSENTIAL TRENDS IN TEACHING SECOND LANGUAGE VOCABULARY."

23. Dilorom, Yuldasheva. "FUNCTIONAL NATURE OF CONCEPTUAL OCCURRENCE OF SUBJECT CATEGORY IN ENGLISH." *INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH ISSN: 2277-3630 Impact factor: 7.429* 11.09 (2022): 398-401.

24. Dilorom, Yuldasheva. "COGNITIVE GRAMMAR AND ITS SIMILARITIES AND DIFFERENCES IN ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES." *ASIA PACIFIC JOURNAL OF MARKETING & MANAGEMENT REVIEW ISSN: 2319-2836 Impact Factor: 7.603* 11.12 (2022): 223-229.

25. Madina, Ubaydullaeva. "INTERLEVEL PARAMETRIZATION OF LINGUISTIC CREATIVITY." *INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH ISSN: 2277-3630 Impact factor: 7.429* 11.12 (2022): 410-413.

26. Убайдуллаева, Мадина. "Проблемы перевода юридических терминов с английского на русский язык." *Переводоведение: проблемы, решения и перспективы* 1 (2022): 87-90.Bakhtiyorovna,

27. Ubaydullaeva Madina. "Linguistic Creativity In The Language System And Discourse." *Journal of Positive School Psychology* 6.11 (2022): 3121-3127.

28. Bakhtiyorovna, Ubaydullaeva Madina. "THE NOTION OF LINGUISTIC CREATIVITY AND ITS TYPES." *INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH ISSN: 2277-3630 Impact factor: 7.429* 11.09 (2022): 320-324.

29. Bakhtiyorovna, Ubaydullaeva Madina. "THE NOTION OF LINGUISTIC CREATIVITY AND ITS TYPES." *INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH ISSN: 2277-3630 Impact factor: 7.429* 11.09 (2022): 320-324.

30. Тиляходжаева, Фазиля, and Надыра Хамидова. *My first steps in English*. Litres, 2018.

31. Tilyakhodzhaeva, F. M. "Artistic Features in the Stories of Adalbert Stifter." *CENTRAL ASIAN JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES AND HISTORY* 4.1 (2023): 10-13.

32. Тиляходжаева, Фазиля Мухамеджановна. "Проблемы использования машинного перевода в вузах Узбекистана." *Актуальные проблемы филологии*. 2016.

33. Muhamedjanovna, T. F.. (2023). Ways to Develop Students' Motivation in Learning with the Help of Digital Means. *AMERICAN JOURNAL OF SCIENCE AND LEARNING FOR DEVELOPMENT*, *2*(1), 31–33.

34. Tillahodshajeva, F. (2023). SCHILLER IN UZBEKISTAN. *INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE " INNOVATIVE TRENDS IN SCIENCE, PRACTICE AND EDUCATION"*, *2*(1), 51–55.

35. Nodira, Hamroyeva. "Cultural-enlightenment processes in the southern regions of Uzbekistan (1991-2021)." *American Journal of Social and Humanitarian Research* 1.6 (2020): 22-29.

36. Normurodovna, Khamrayeva N. "Re-establishment of Cultural Heritage in Uzbekistan During the Years of Independence, Cultural Processes and Their Role in the Upbringing of Youth." *International Journal on Integrated Education*, vol. 3, no. 4, 2020, pp. 39-42, doi:10.31149/ijie.v3i4.343.

37. G ‘apporov M. Ingliz tili gram m atikasi. Akademik litseylar va kasb-hunar kollejlari uchun o'quv qo‘llanma / M. G‘apporov; 0 ‘zR Oliy va o'rta maxsus ta’lim vazirligi, 0 ‘rta maxsus, kasb-hunar ta’limi markazi, 0 ‘rta maxsus, kasb-hunar ta’limini rivojlantirish in-ti. - T.: «Turon-lqbol» nashriyoti, 2008 - 336 b.

ZAMONAVIY NASR KONTEKSTIDA MIFOLOGIK OBRAZLAR SINTEZI

Qoraqulov Azizbek Amanqulovich
Termiz davlat universiteti O`zbek filologiyasi fakulteti adabiyotshunoslik mutaxassisligi 2-kurs magistranti
https://doi.org/10.5281/zenodo.7653288

Annotatsiya. Ushbu maqolada zamonaviy nasriy adabiyotda qalamga olingan mifologik obrazlar xususida so'z yuritiladi. Qayd etish lozimki, zamonaviy nasrda qo'llanilgan mifga xos bo'lgan badiiy obrazlar asar mazmunini oshirish bilan birgalikda asarning mohiyatini kitobxonga tanishtirish hamda davr nuqtayi nazaridan "o'tmish"ni qalamga olishga yordam bergan.
Kalit so‘zlar: zamonaviy nasr, badiiy asar, mifologiya, badiiyat, mohiyat.

SYNTHESIS OF MYTHOLOGICAL IMAGES IN THE CONTEXT OF MODERN PROSE

Karakulov Azizbek Amankulovich
2nd course master of the Faculty of Uzbek Philology, Department of Literary Studies, Termiz State University

Abstract. This article talks about mythological images written in modern prose literature. It should be noted that the artistic images typical of the myth used in modern prose together with increasing the content of the work helped to introduce the essence of the work to the reader and capture the "past" from the point of view of the era.
Keywords: modern prose, fiction, mythology, artistry, essence.

СИНТЕЗ МИФОЛОГИЧЕСКИХ ОБРАЗОВ В КОНТЕКСТЕ СОВРЕМЕННОЙ ПРОЗЫ

Каракулов Азизбек Аманкулович
магистрант 2 курса факультета узбекской филологии кафедры литературоведения Термезского государственного университета

Абстрактный. В данной статье говорится о мифологических образах, написанных в современной прозаической литературе. Следует отметить, что типичные для мифа художественные образы, использованные в современной прозе, вместе с увеличением содержания произведения помогли познакомить

читателя с сущностью произведения и запечатлеть «прошлое» с точки зрения эпохи.

Ключевые слова: современная проза, художественная литература, мифология, художественность, сущность.

Barchamizga ma`lumki, zamonaviy adabiyot o`zida qator jihatlarni aks ettira olishi bilan ahamiyatli hisoblanadi, ya`ni unda ishtirok etgan ayrim elementlar badiiy asarning o`ziga xos bo`lgan xususiyatlarini namoyon qiladi. Chunonchi:

a) asar syujetida ayrim fantastik elementlarni ishtirok ettirish;

b) asar mazmuniga mifologik xususiyatlarni singdirish;

c) zamonaviy adabiyotda mavjud bo`lgan badiiy-tasviriy elementlarni tasvirlash;

d) zamonaviy adabiyotda "eski adabiyot"ga murojaat qilish shakllarini bayon eta olish va hokazo.

Biz tadqiq etmoqchi bo`lgan ushbu maqolada zamonaviy nasr kontekstida mifologik obrazlar sintezi xususida so`z yuritiladi.

Wikipedia onlayn lug`atida mifologik obrazlarga quyidagicha ta`rif keltiriladi: "*Mifologik obrazlar – xalq og`zaki badiiy ijodiyoti, yozma adabiyot va san`at asarlaridagi mifologik negizga ega bo`lgan asotiriy personajlar*"[7]. Demak, ta`rif mohiyatidan ko`rinib turganidek, zamonaviy adabiyotda mavjud bo`lgan nasriy asarlarda mifologik obrazlarni aks ettira olish uchun bevosita "o`tmishga murojaat qilish" muhim ahamiyat kasb etadi. Mifologik obrazlar aynan bir voqelikning jonli timsoli sanalib, u o`zida sehr, afsona, ramziylik kabi qator jihatlarni umumlashtiradi. Badiiy adabiyotda keng tarzda qo`llanilgan mifologik obrazlarga misol sifatida *Odami Od, Aziz momo, Ayamajuz, dev, pari, ajdar* va shu kabi qator timsollarni keltirish mumkin, bu esa bevosita asar mohiyatiga ta`sir o`tkazuvchi badiiy qahramonlar sifatida namoyon bo`ladi[9].

Zamonaviy nasr ham mifologik obrazlarni o`zida ifoda etgan badiiy adabiyotning o`ziga xos shakli hisoblanib, undagi ma`lum voqeliklarning mifologik obrazlar yordamida aks ettirilishi asardagi ichki hodisotlarning mutolaa qiluvchiga tezroq anglashilishiga xizmat qiladi. Bundan tashqari, mifologik obraz yordamida yozuvchi tomonidan maqsad qilingan niyat ochib berilishi ham osonlashadi. Bugungi zamonaviy nasrda mifologik obrazlar ishtirokida yozilgan asarlarga misol sifatida quyidagilarni keltirishimiz mumkin: *Isajon Sultonning "Ozod" romani(mifologik obrazlar: Humo, Qof tog`i, Iskandar devor va hokazo), "Bog`i Eram" hikoyas(Semurg` obrazi), Nazar Eshonqul "Vola" asari. Xurshid Do`stmuhammadning "Donishmand Sizif" asari*; jahon adabiyotida esa *Albert Kamyu, Chingiz Aytmatov* kabi qator ijodkorlarning badiiy asarlarida mifologik obrazlar uchraydi[3]. Xilma-xil asarlarda ishtirok etgan turli mifologik qahramonlar o`quvchini lol qoldirish bilan birgalikda ularning oldiga mifologik qahramonlarning qanday xarakterga ega bo`lishi, o`ziga xos xususiyatlari,

mifologik tabiati nimadan iborat ekanligi borasidagi ko`plab savollarni qo`yishi tabiiydir.

Biz yuqorida qayd etib o`tgan jahon adabiyotining yirik vakillaridan biri sanalmish Chingiz Aytmatovning ayrim asarlarida mifologik obrazlar ishtirok etgan bo`lib, ularning har birining o`ziga xos tabiati, sifati mavjud ekanligini asarlari matnidan anglashimiz mumkin bo`ladi[1]. Ch.Aytmatov ijodida ishtirok etgan mifologik obrazlarning asar bilan uyg`unlashuvi, ularning bir maromda tartibga solinishi, mifologik qatlamning ma`lum yo`nalishga, yondashuvga ega ekanligi, misol sifatida keltirilayotgan timsollarning barcha uchun tushunarli bo`lishi ijodkor asarlariga o`zgacha tus bag`ishlaydi. Chingiz Aytmatov asarlarida mavjud mifologiya qator vazifa jihatlariga ega. Ch. Aytmatov mifologiyasidagi o`ziga xoslik asarlari mohiyatini to`la-to`kis qamrab ola olgan, deya bemalol ta`kidlash mumkin. M. Ahmedovaning fikricha: "…*Aytmatovning doston tili badiiylikning eng organik usuli sifatida ijodkor dunyoqarashidan o`rin oladi*…"[5]. Ya`ni Aytmatovning dostonlardan olgan mifologik obrazlar ijodkor asarlari uchun poydevor vazifasini o`tab beradi. Bundan tashqari, yozuvchi asarlaridagi mifologik xususiyatlardan biri sifatida obrazlarning hayot bilan uyg`unlashuvi holatini aks ettirishini e`tirof etish mumkin, chunonchi, muallif ko`plab obrazlari orqali hayotiylik asarlariga singdirib yuborishga harakat qilgan garchi ular mifologik timsol sanalsa-da. Jumladan, "Oq kema" asaridagi bola obrazining baliqqa aylanishni istashi, "Sohil yoqalab chopayotgan Olapar" asaridagi O`rxun bobo obrazining suv parisi bilan bir vujud hosil qilib, abadiylikka singishi umidi bilan bu dunyodan ko`z yumishi syujetlari mifologik syujetlarga yaqqol misol bo`la oladi[6].

Bundan tashqari, Chingiz Aytmatovning "Qiyomat" romanida ham mifologik timsollar mavjud. Iso alayhissalom, qush timsolida namoyon bo`lgan ajal kabi obrazlar asardagi mifologik obraz sifatida talqin qilinadi. Iso alayhissalom tomonidan Pontiy Pilatning "Boshingda ajal qushi aylanyapti" deya ta`kidiga javoban aytilgan aytilgan: "U hammamizning boshimizda aylanyapti" deb javob berish syujeti asar kontekstidan o`rin olgandir. Ushbu holatdagi Iso alayhissalom hamda ajal mifologik obrazlari diniy ruhda talqin qilingan ramziy timsollar sanaladi.

Xulosa sifatida aytishimiz mumkinki, zamonaviy nasrda ishtirok etgan mifologik obrazlar asar tag zamiriga qator masalalarni "yuklashi" bilan ahamiyatlidir. Badiiy asar mazmuniga qo`shimcha ma`no yuklash, yozuvchi badiiy mahoratini aks ettirish, asardagi ramziylik ruhini yoritish va boshqalar yuqoridagi fikrimiz uchun yaqqol misol bo`la oladi. Yozuvchi Chingiz Aytmatov asarlarida aks etgan qator mifologik obrazlar ham badiiylik nuqtayi nazaridan yuqoridagi talablarga javob bergan holda ijodkor fikrlarining yana to`kis aks etishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Айтматов Ч.Т. Собр. соч.: В 3-х т. Т.1.– М.: Мол. гвардия, 1982. – 607 с.
2. Айтматов Ч.Т. Собр. соч.: В 3-х т. Т.3.– М.: Мол. гвардия, 1984. – 575 с.
3. Далгат У.Б. Литература и фольклор. – М.: Наука, 1981. – 304с.
4. Пропп В.Я. Исторические корни волшебной сказки. – Л.: Изд. ЛГУ, 1986. - 366с.
5. Пропп В.Я. Фольклор и действительность. – М.: Наука, 1976.-326с.
6. www.fayllar.org
7. www.edu.uz
8. www.kitobolami.uz
9. www.wikipedia.org
10. www.google.com

ҲАРБИЙ ТАЪЛИМ ПРИНЦИПЛАРИ

Лугмонов Шерзод Сайфиджонович
Ўзбекистон Республикаси Қуролли Кучлари Кичик мутахассислар тайёрлаш маркази Тактика цикли катта ўқитувчиси, подполковник
https://doi.org/10.5281/zenodo.7654789

Аннотация: Мамлакатлар тараққий этар экан кейинги авлодга бериш керак бўлган билим ва тажрибалар миқдори ҳам ортиб боради. Билимлар, эгаллаш лозим бўлган малака ва кўникмалар мураккаблашиб боради. Айниқса бизнинг асримизда бу билим ва кўникмалар кундан кунга тараққий этиб, мураккаблашиб бормоқда. Бу жараён олимлар томонидан таҳлил қилиниб аста-секин маълум қоидалар ишлаб чиқилади.

Калит сўзлар: ўқитиш, билим бериш, таълим, принцип, ҳарбий-педагогик жараён, ҳарбий хизматчи тарбияси, ҳарбий хизматчи таълими, ҳарбий хизматчининг маълумоти, ҳарбий хизматчининг мустақил тарбияси, мустақил таълим, билим, кўникма, малака, ташқи ва ички қонуният.

PRINCIPLES OF MILITARY TRAINING

Lieutenant-Colonel Lugmonov Sherzod Sayfidjonovich
senior instructor of the Tactical cycle of the Armed Forces of the Republic of Uzbekistan, Training Center for Junior Specialists

Abstract: As countries develop, the amount of knowledge and experience that needs to be passed on to the next generation increases. Knowledge, competencies and skills to be acquired are becoming more complex. Especially in our age, these knowledge and skills are progressing day by day and becoming more complicated. This process is analyzed by scientists and gradually certain rules are developed.

Key words: teaching, imparting knowledge, education, principle, military-pedagogical process, education of a military serviceman, education of a military serviceman, education of a military serviceman, independent education of a military serviceman, independent education, knowledge, skills, competence, external and internal legitimacy.

ПРИНЦИПЫ ВОЕННОЙ ПОДГОТОВКИ

Подполковник Лугмонов Шерзод Сайфиджонович
старший преподаватель цикла Тактике Центра подготовке младших специалистов Вооружённых Сил Республики Узбекистан

Аннотация: По мере развития стран увеличивается количество знаний и опыта, которые необходимо передать следующему поколению. Знания, компетенции и навыки, которые необходимо приобрести, становятся все более сложными. Особенно в наше время эти знания и навыки прогрессируют день ото дня и усложняются. Этот процесс анализируется учеными и постепенно вырабатываются определенные правила.

Ключевые слова: обучение, передача знаний, воспитание, принцип, военно-педагогический процесс, воспитание военнослужащего, воспитание военнослужащего, воспитание военнослужащего, самостоятельное образование военнослужащего, самостоятельное образование, знания, умения, компетентность., внешняя и внутренняя легитимность.

Қомусий олим Абу Райҳон Беруний (973-1048) таълим жараёнини чуқур ўрганган олимлардан бири. У илмий билимларни эгаллаш йўллари, усуллари ҳақида билим олувчини зериктирмаслик, билим беришда турли туманликка асосланиш, узвийликка, изчилликка риоя қилиш каби талабларни қўйган.

Абу Али Ибн Сино (980-1037) билим олишда мактаб зарурлигини қайд этар экан, таълимда қуйидаги томонларга риоя этиш зарурлигини таъкидлайди:

билим беришда бирданига китобга банд қилиб қўймаслик;

ўқитишда жамоа бўлиб, ўқув муассасасида ўқитишга эътибор бериш;

билим беришда тингловчиларнинг майлини, қизиқиши ва қобилиятини ҳисобга олиш;

ўқитишни жисмоний машқлар билан қўшиб олиб бориш.

Шунингдек, қомусий олимларнинг барчаларини асарларида тарбия, одоб-ахлоқ масалаларига алоҳида эътибор қаратилган. Миллий маданиятимизнинг асосий мағзини ҳам ахлоқ ташкил этади.

Ушбу қоидалар асрлар мобайнида таълимда мустаҳкам ўрин эгаллай бошлади.

XX асрда Ўзбекистонда дидактик таълимнинг ташкил топиши ва

ривожланиши Абдулла Авлоний, Фитрат, Мунаввар Қори, Ҳамза Хакимзода Ниёзий, Муҳаммадрасул Расулий, Қори Ниёзий каби педагог ва олимларнинг номлари билан боғлиқ. Уларнинг таълимга илмий ёндашувлари бу тизимга инқилоб бўлиб кириб келди.

Албатта дидактик принципларнинг ўзгариб боришига ҳар бир давр янгиликлари, илмий ихтиролари, жамият тузилиши таъсир қилади. Негаки таълим принциплари жамият ва давлатнинг шахс камолоти, кадрлар талабига асосан белгиланади. Таълим жараёни мураккаб ҳамда кўп қирралидир. Бу жараённинг муваффақияти жараён иштирокчилари, яъни педагог ва тингловчининг принципларга қанчалар амал қилишларига боғлиқ.

ТАЪЛИМ ПРИНЦИПЛАРИ бу ҳарбий-педагогик жараённинг асосий қонун-қоидаларини ўзида акс эттирувчи педагогик қоидалардир.

Таълим принциплари дидактик принциплар деб ҳам аталади. Улар таълим олувчиларни билим, кўникма ва малакалар билан қуроллантириш бўйича таълим берувчининг фаолиятига қўйилган талаблардир. Бу принциплар таълим қонуниятларини, унинг маъно моҳияти ва ривожланишида учрайдиган қарама-қаршиликларининг талабларини акс эттиради.

Таълим қонуниятлари ***ташқи ва ички қонуниятларга*** ажратилади.

Ташқи қонуниятлар деганда таълимнинг ижтимоий жараёнлар ва шарт-шароитлар: ижтимоий-иқтисодий, сиёсий вазият, маданий савия, жамият ва давлатнинг маълум бир тур ва даражадаги таълимга бўлган эҳтиёжига боғлиқлиги тушунилади. У ўз ичига қуйидагиларни қамраб олади:

- Таълимнинг услублари ва мазмунини, мақсадининг ижтимоий асосланиши;
- Таълимнинг тарбиявий ва ривожлантирувчи характери;
- Мулоқот таълимда асосий восита;
- Таълим жараёнига ташқи оламнинг таъсири.

Ички қонуниятлар эса таълим жараёни таркибий қисмларининг ички алоқадорлиги: таълим мазмуни, мақсадлари, шакллари, методлари ва воситалари ўртасидаги, таълим берувчи, таълим олувчи ва ўқув материали мазмуни ўртасидаги ўзаро алоқадорликдир. У ўз ичига қуйидагиларни қамраб олади:

- Таълим олувчиларнинг билим даражалари, қабул қилиш қобилияти, ақлий тараққиёти;

- Педагог ва тингловчи муносабати;
- Таълимда бошқарув ва тингловчининг фаоллиги;
- Билим- кўникма-малака тизимида таълимни ташкил этиш.
- “Принциплар ва таълим қонуниятлари узвийликда мавжуддир, қонуниятлар принципларнинг айрим томонларини ёритади. Принцип умумийлик хусусиятига эга бўлиб, таълимда барча ўқув фанларини ўқитиш босқичларида қўлланилади.

Таълим принципларида таълим жараёнини тўғри ташкил этишнинг асосий талаблар акс этади. Ҳар бир принцип таълим жараёнининг алоҳида томонларини, уларнинг аниқ талабларини ёритиб берувчи қоидаларини ўз ичига олади ва уларнинг қўлланилиши таълим берувчининг ўқув жараёнига бўлган умумий муносабатини белгилайди. Бир машғулотда деярли барча принципларга амал қилиш талаб этилиш мумкин. Бу албатта, ўз фан йўналиши, мавзу ва машғулот шаклига қараб талаб этилади. Кейинги давр педагогика дарсликларида таълим принциплари турлича белгиланган.

Бизни ўраб турган олам, ҳаёт қонуниятлари, нарса ва ҳодисаларнинг белги ва хусусиятлари ва уларнинг ўзаро алоқадорликларини акс эттирувчи билим илмий билимлар ҳисобланади. Илмий билимлар ҳаққоний воқеликни назарий кўринишидир. Илмий билимлар тажриба амалиёти, кузатишлар, текшириб ўрганишлар, таҳлил қилиш, исботлаш кабилар орқали пайдо бўлади ва ўз навбатида буларни талаб этади. Илмий жиҳатдан исботланмаган билимлар ҳам мавжуд, улар гипотеза ҳисобланади, биз уни илмий фараз деб атаймиз. Таълим жараёнида исботлаб бўлинган, аниқланган ва амалиётда текшириб кўрилган назарий асослар берилиши керак. Ҳарбий техник тараққиёт йилдан йилга янги илмий билимларни ўрганишни тақозо этмоқда. Ҳарбий илмий янгиликлар тезда ўзлаштирилиши ҳарбий педагогик жараённинг доимий талабларидан биридир.

Назарий қоидаларни тушуниш-материални илмий асосда изоҳлаб беришнинг муҳим белгиси бўлиб, у билим олувчининг фикрлаш фаолиятини хусусиятларини белгилайди. Демак

англаб, тушинтириб бериш учун илмий қабул қилишни билиш керак экан. Илмий билиш курсантнинг илмий-тадқиқот ишлари олиб боришида ҳам муҳим омил бўлади. Ҳар бир билим олувчи билим олиш жараёнида воқеиликни ўзига хос акс эттириши мумкин. Бугун замонавий урушлар қиёфаси ранг баранг. Шундай экан, ҳарбий фанларни илмий билиш замонавий талаблардан келиб чиқиб янгиланиб бориши керак бўлади.

Илмийлик қоидаси курсантларга ўрганиш учун илмий жиҳатдан ишонарли, амалда синаб кўрилган маълумотлар берилишини талаб этади.

Илмий билимларни эгаллаш жараёнида курсантда илмий дунёқараш эътиқоди таркиб топади. Тафаккур ривожланади. Етук миллий кадрларни тарбиялаш ва етиштириш учун ҳозирги замон фан-техникасининг ривожи даражасидаги илмий билимларни эгаллашга эришиш муҳим. Шу билан бир қаторда курсантларни илмий–тадқиқот усуллари билан ҳам таништириб бориш мақсадга мувофиқ. Илмийлик таълимнинг мазмунига ҳам, усулларига ҳам алоқадордир яъни *дарсликлар, ўқув қўлланмалар, ўқув дастурлари, ўқув режаси, маъруза матни* илмий асосда яратилиши лозим.

Бўлинмадаги таълим-тарбия жараёни Қуролли Кучларни доимо жанговар шай ҳолатда сақлашга ва унинг жанговар қудратини янада оширишга қаратилиши лозим. Худди ана шу мақсадларда таълим берувчилар ўз бўйсунувчиларини қуроллантирадиган билимлар ҳаққоний бўлиши, фан ва техниканинг сўнгги ютуқларига мувофиқ келиши, жанговар ва сиёсий тайёргарлик эса илмий асосда, ҳарбий психология ва педагогика фанининг, ҳарбий таълим жараёнида ўрганилаётган фанларни ўқитиш методикаларининг талаблари ва кўрсатмалари асосида ташкил этилиши лозим.

Адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш Мирзиёевнинг Ўзбекистон Республикаси Қуролли Кучлари ташкил этилганлигининг 25 йиллиги муносабати билан Ватан ҳимоячиларига байрам табриги (2017 йилнинг 14 январь).
2. Каримов И.А. «Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққийт кафолатлари».-Тошкент, «Ўзбекистон», 1997.
3. Содиқов ва бошқалар. Армия - давлат таянчи, тинчлик кафолати. – Т.: “Шарқ”, 2004.
4. Ҳарбий хизматчиларнинг низомга хилоф муносабатларини олдини олиш учун услубий кўрсатмалар. – Т.,1999.

5. Зуннунов А., Маҳкамов У. Дидактика. –Т.; “Шарқ”, 2006.
6. Сотиболдиев А. Каримжонов А. Ҳарбий педагогика. «Шарқ» нашриёти, 2005: “Шарқ”, 2010.
7. Основы военной психологии и педагогики. -М.,1998.

ГИНЕКОЛОГИЯ ВА ТРАВМАТОЛОГИЯДА УМУМИЙ КЎП КОМПОНЕНТЛИ АНЕСТЕЗИЯ

Аташев Айбек Раимберганович
Тошкент тиббиёт академияси Урганч филиали Болалар жаррохлиги, анестезиология ва реаниматология кафедраси доценти, т.ф.н.
https://doi.org/10.5281/zenodo.7657088

Annotation: to objectively evaluate spinal-epidural anesthesia in gynecological and traumatological operations in patients with a high degree of risk.
Key words: anesteziya, spinal, analgeziya, blokada.

Сўнги йилларда жарроҳлик, травматология, акушер-гинекологияда регионар анестезиядан фойдаланишга қизиқиш сезиларли даражада ўсди.

Бироқ ўпканинг сунъий вентиляцияси (ЎСВ) билан нейроаксиал анестезия (НАн) ва умумий кўп компонантли анестезия (УККАн) дан фойдаланиш, кўп ҳолатларда, айниқса оғир соматик патологияга эга беморларда ҳаётий таъминотда асосий тизимларнинг ифодали бузилишлари, шунингдек тромбоэмболик асоратларнинг вужудга келиши билан кузатилмоқда. Анестезиологик қўлланманинг исталган бошқа усулида бўлгани каби, бел анестезиясида ҳам муайян *камчиликлар* мавжуд: вақтдан чекланганлиги; бел блокининг олдиндан аниқлаб бўлмас йўналишда тарқалиш эҳтимоли. Эпидурал анестезиянинг асосий *камчиликлари* қуйидагилар ҳисобланади: маҳаллий анестетикларнинг нисбатан катта дозаларидан фойдаланиш, жарроҳлик босқичи юзага келишининг узоқ латент даври, бачадоннинг ампутацияси ёки экстрипациясида тўлақонли анестезияга эришиш учун эпидурал соҳани икки даражада пунктирлаш зарурияти. [1,2]

Шунинг учун умумий кўп компонентли анестезия (УККАн) трахеянинг қийин интубацияланиши, анестезияга индукцияда гипокциянинг тез ривожланиши, қайт қилиш, ошқозоннинг нордон ташкил этувчисининг регургитация ва аспирациясининг катта эҳтимоли, наркозга индукцияланиш ва трахея интубацияси босқичида асосий ҳаётий таъминот тизимларининг ифодали бузилишларининг юқори частотаси оқибатида летал якунларнинг етакчи сабабларидан бири бўлиб қолаётганлигига қарамасдан, ҳозирги кунгача гинекология ва травматологияда анестезиологик таъминот учун асоссиз кўп қўлланмоқда. Анестезия оғриқ перпециясини бартараф этган ҳолда, доим ҳам сегментар даражада ноцицептив импулслар ўтишининг блокадасини таъминламайди, апиоидлар эса орқа миянинг орт шохлари нейронларида жарроҳлик жароҳати билан индукцияланган С-толалар фаоллигини тўхтатишга

қодир эмас. Ҳатто катта дозалардан фойдаланиш ҳам белнинг ҳимоя таъсирини таъминламайди ва марказий сенситизация механизмига таъсир қилишга қодир эмас. [3] ЎСВ билан умумий кўп компонентли анестезияга муқобил анестезиологик қўлланма усуллари ва методларини топиш шулар билан асосланади.

Нейроаксиал анестезия усулларининг (эпидурал, бел, бел-эпидурал) кенг тадбиқ этилишига анестезиологияда замонавий ютуқлар, оғриқнинг патофизиологияси ва жарроҳлик ва анестезиологик агрессиянинг беморнинг организмига комплекс таъсири тўғрисидаги тасаввурларнинг ўзгариши сабаб бўлмоқда. Сўнги ўн йиллик давомида хорижий адабиётларда бел-эпидурал анестезиянинг (БЭАн) қўлланишига бағишланган ишлар пайдо бўлди, у жарроҳлик анестезиологиясида жуда кенг қўлланмоқда, бироқ ундан гинекологик ва травматологик операцияларда фойдаланиш юзасидан ўта қарама-қарши маълумотлар мавжуд. Шунингдек, регионар анестезия (РА), исталган бошқа анестезиологик қўлланма усули каби, қатор камчиликларга эга эканлигини ёддан чиқармаслик керак, уларни эътиборга олмаслик, айниқса уларни оғир соматик патологияга эга беморларда қўллашда, организмнинг витал функцияларини ифодали бузилишига олиб келиши мумкин. [10]

Мазкур гуруҳ беморларида марказий сегментар блокларни қўллашда яққол устунликлар борлигига қарамасдан, ҳам операция вақтида, ҳам операциядан кейинги эрта даврда асосий ҳаётий таъминот тизимларида ифодали бузилишлар ривожланишининг юқори частотаси билан боғлиқ жиддий хавфлар мавжуд. [11]

Юқорида келтирилганларни эътиборга олиб, ҳозирги кунгача анестезиянинг турли вариантларини травматология ва гинекологияда периоператив асоратларнинг юқори хавфига эга беморлар организмида бошқарув ва ҳаётий таъминот тизимларига таъсири тўғрисидаги масала етарлича ўрганилмай қолмоқда. [4] Асосий ҳаётий таъминот тизимларининг компенсатор реакциясини ҳисобга олиб, уларни қўллашга кўрсатма ва қарши кўрсатмалар ишлаб чиқилмаган; маҳаллий анестетиклар ва наркотик аналгетикларнинг мақбул хавфсиз дозалари аниқланмаган.

Шу сабабдан, гинекологик ва травматологик операцияларда асоратларнинг юқори хавфига эга бўлган беморларда анестезиологик қўлланманинг мақбул вариантининг танланишини тўлиқ ҳал этилмаган деб ҳисоблаш мумкин.

Афсуски, кичик чаноқ аъзолари ҳамда оёқларда ўтказиладиган аксарият операциялар яқин операция даврида летал ҳолатлар ва оғир асоратлар частотаси юқори бўлишига қарамасдан, ЎСВ билан УККАн остида ўтказилади. Марказий тузилмалар даражасида ноцицептив импулсациянинг етарли бўлмаган супраспинал блокадаси (асосан ретикуляр формация) афферент йўллар бўйича патологик импулсация оқимини тўлиқ блокламайди. Шунинг учун операция

жароҳатига нейровегетатив тизимнинг салбий реакцияси беморлар ҳаётий таъминотининг асосий тизимларига салбий таъсир кўрсатади. Анестезиологик қўлланма якунланиши билан оғриқ импулсациясининг оқими оператив амалиёт ўтказилган соҳадан бош мия пўсти ости соҳаларига ўтади, орқа миянинг орт шохларига тўсиқларсиз етиб боради, ноцицептив нейронлар сенситизациясини чақиради, уларнинг фаоллигини камайтиради, фонда фаоллигини оширади ва рецептив майдонларни кенгайтиради. Бунда вужудга келадиган бузилишлар қўшимча дори-дармон коррекциясидан фойдаланишга мажбур қилади, у, ўз навбатида, акс реакциялар чақириши мумкин. қонда анестетиклар ва аналгетикларни турғун даражада сақлаган ҳолатда ҳам унда эндоген катехоламинларнинг катта концентрацияси қолади. [8]

ЎСВ билан умумий кўп компонентли анестезия трахея интубацияси билан кузатилади, оғиз-ҳалқум маҳаллий анестетиклар билан ҳимояланган, препаратлар (ганлиоблокаторлар, лидокаин, нитратлар, β-блокаторлар ва ҳоказо) ички юборилган ҳолатда ҳам у артериал гипертензия, юрак ритмининг бузилишини чақиради. Бу усуллар трахея интубациясининг салбий таъсирини тўлиқ бартараф этишга қодир эмас, бу манипуляциялар соҳасида рефлексоген соҳаларнинг кўплиги билан боғлиқ.

Беморни интраоперациявий сақлаш кўпинча кўп тизимли дисфункция фонида, айниқса кекса ёшли беморларда оғир соматик патология фонида анестезиологик қўлланманинг фармакологик агрессияси билан кузатилади. [3]

ЎСВ билан умумий кўп компонентли анестезияда газсимон аралашмалар (ингаляция анестетиклари, кислород), вена ичи гипнотиклари, наркотик аналгетиклар ва миорелаксантлардан фойдаланилади, улар фармакокинетика ва фармакодинамикага турлича таъсир қилиши мумкин.

Ингаляция анестетиклари асосан, ўпкадан чиқарилади. Ўпканинг сурункали касалликлари билан оғриган беморларда, заиф беморларда ва узоқ давом этган жарроҳлик амалиётларидан кейин респиратор функциясининг бузилиши уларнинг элиминациясини ёмонлаштиради. Вентиляция-перфузион муносабатларнинг бузилиши ингаляция анестетиклар таъсирини секинлаштиради.

Кўплаб ингаляция анестетикларининг гепатотокциклиги (хусусан, галоген эфирлар ва алканлар) мослашув механизмини заифлаштиради, ноцицептив импулсациянинг етарлича тўсилмаслиги жарроҳлик ва анестезиологик агрессияга жавобан нейровегетатив тизимда салбий реакциялар чақиради, гомеостазнинг асосий тизимларига салбий таъсир кўрсатади.

Ноинглаляция анестетиклари. Периоператив асоратларнинг юқори хавфига эга беморларда миокард функцияси камайганида симпатик нерв тизимини қўзғатиш ҳисобига калипсолдан фойдаланиш мумкин. Шу билан бирга

нисбатан янги анестетикни (дипривaн) юрак-томир тизимида касалликлари бўлган заиф беморларда эҳтиёткорлик билан қўллаш лозим.

Травматологик операциялар вақтида беморлар асосий касаллик юзасидан узоқ вақт стационарда бўлганлиги ва уларга у ерда тўлақонли аналгетик фон яратиш зарурияти туфайли беморларда опиоидларга эҳтиёж ортиши мумкин. Шу билан бирга аналгетик таъсир гинекологик беморларда ёшларга қараганда кўпроқ ифодаланган (одатда кексалик ва ёндош соматик патология) ва камроқ доза қўллаш орқали эришилади.

Ёш ўтиши билан, одатда 30 ёшдан кейин барбитуратлар ва кўплаб бензодиазепинларда $T_{1/2}$ – 50-150% га ортади, улардан ЎСВ УККАн вақтида фойдаланишда эътиборга олиш зарур. Бензодиазепинлар, асосан ёғ деполарида тўпланади, шунинг учун асосий беморларда унинг тақсимланиш ҳажми ортади, элиминация эса, мос равишда, секинлашади.

Миорелаксантлар. Травматологияда улар минимал дозаларда қўлланиши лозим, чунки жарроҳлик амалиёти учун умумий миоплегия яратиш зарурияти йўқ. [6]

Периоператив асоратларнинг юқори хавфи бўлган беморларда ЎСВ билан умумий кўп компонентли анестезиядан фойдаланиш одатда оғир асоратлар ривожланиш эҳтимолини оширади, уларнинг частотаси беморнинг ёши ва амалиётнинг жароҳат етказишига қараганда, кўпроқ асосий ва ёндош касалликларнинг оғирлигига боғлиқ. Ўпканинг узоқ муддат сунъий вентиляцияси, айниқса травматологик ва ортопедик операцияларда тана совушига олиб келади, агар бунда тана физиологик ҳолатда бўлмаса бронх-ўпка эпителийсининг шикастланиши ва газ аралашмалари билан ателектазга олиб келади. Олиб борилган тадқиқотлар ўпка учун кислороднинг юқори концентрациялари заҳарли эканлигини кўрсатади, бу тўқималарнинг стрессор ва ишемик шикастланишларини оғирлаштиради, гомеостазда оғир бузилишлар чақиради.

Афсуски, УККАн нинг ҳал этилмаган муаммоларидан бири, асосий, марказий тузилмалар даражасида тўлақонли супраспинал блокадага эришиш имконсизлигидан ташқари, интранаркоз уйғониш ҳисобланади. Умумий кўп компонентли анестезия доим бемор ҳушининг заифлашувини кўзда тутади, бу ҳолатда бемор бутун операция давомида дори-дармон билан уйқу ҳолати бўлади. Афсуски, ҳозирги вақтгача умумий анстезия шароитида операция қилинадиган ҳар бир беморда операция вақтида уйғониш хавфи мавжуд ва бундай уйғонишни анестезиолог сезмай қолиши мумкин. Интранаркоз ҳушга келиш анестезия асорати ҳисобланади, у гарчи инсон ҳаёти учун бевосита хавф уйғотмасада, беморнинг кейинги ҳаёт сифатини сезиларли даражада ўзгартирувчи жиддий психологик муаммолар чақириши мумкин.

Интранаркоз уйғониш частотаси 1% дан кам, бироқ баъзи операция турларида, масалан, тезкор кесарево амалиётида, политравмадан шикастланганларга жарроҳлик ёрдамини кўрсатиш, шунингдек кардио жарроҳликда 2 – 10% ва ундан ортиқ кўрсаткичга етиши мумкин. Натижада ҳар йили, фақат АҚШ да, бу асорат жарроҳлик амалиётидаги 20 000 – 40 000 нафар беморда ривожланади. Ушбу беморларнинг тахминан ҳар учинчисида бундай ҳушга келиш оғриқ ҳислари билан кузатилади, қолган беморларда оғриқ бўлмайди, лекин ноқулайлик, қўрқув ва ҳатто саросима ҳисси вужудга келади. Бунинг устига, бу гуруҳдаги беморларнинг ярми бевосита операциядан кейин уларда ҳушига келиш эпизоди бўлганлигини эслай олмайди. Бундай хотиралар кечроқ пайдо бўлиши ёки умуман пайдо бўлмаслиги мумкин, бироқ шу ҳолатда ҳам уларнинг бемор саломатлигига таъсири, унинг операциядан кейин даволаниш, тиббий ва ижтимоий реабилитация муддатлари етарлича катта бўлиши мумкин. Уларда хавотир, анестезия ва операция олдидаги қўрқув, тунги босинқираш, давомий депрессия ва посттравматик стресснинг синдромларининг бошқа психосоматик белгилари сақланади, улар ихтисослаштирилган даволанишни талаб этади.

Интранаркоз уйғониш наркоз-нафас олиш аппаратурасининг иши носоз бўлган ҳолатда содир бўлиши мумкин – 2,5%. Беморнинг умумий ҳолати, унинг асосий ва ёндош касаллигининг характери, шунингдек анестезиянинг қўлланаётган усулини ўзига хосликлари ва анестезия вақтида беморни ҳолатини кузатиш имконини берувчи махсус аппаратура қўллаш имконияти аҳамиятлироқ ҳисобланади.

Беморнинг умумий ҳолати. Беморнинг дастлабки ҳолати қанчалик оғир бўлса, уйғониш эҳтимоли шунча юқори ҳисобланади. Аксарият анестетиклар акс таъсирларга эга ва уларнинг пайдо бўлиш частотаси анестетикнинг дозаси ва бемор ҳолатининг оғирлигига боғлиқ. [7] Шунинг учун умумий анестезия вақтида анестезиолог, бемор уйғонмайдиган, акс таъсирлар эҳтимоли эса минимал бўладиган анестезия танлашга интилади. Мос равишда, бу беморларда қон айланишининг етишмовчилиги ва респиратор бузилишлар ривожланишининг хавфи юқори бўлганлиги туфайли анестезиолог баъзан ҳушни кафолатли бартараф қилиш учун зарур анестетик дозасини қўллай олмайди.

Интранаркоз уйғониш хавфи МАТ га таъсир қилувчи препаратлар, уйқу воситалари, алкогол, наркотиклар ва ҳоказоларни узоқ вақт қабул қилаётган беморларда юқори бўлиши мумкин. Бундай ҳолатда анестетикнинг одатдагидан кўпроқ дозаси талаб этилиши мумкин ва умумий анестезия режасини тузишда уни аниқлаш жуда қийин бўлади.

Интранаркоз уйғониш ҳолатлари бу асоратни илгари бошидан кечирган беморларда бирмунча кўп кузатилади. Шу сабабли, анестезиолог бемор бошидан ўтказган операциялар ва анестезия тўғрисида анамнезни синчковлик билан йиғиши лозим. [5]

Умумий анестезия воситаларини танлаш. Жарроҳлик операцияси вақтида уйғониш кўп жиҳатдан ўтказилаётган УККАн га ҳам боғлиқ. Анестезия кетамин (27 – 31%), нейролептаналгезия (11 – 13%), азотнинг чала оксиди (4 – 25%) билан олиб борилганида ушбу асоратнинг эҳтимоли энг юқори даражада бўлади. Афсуски, мамлакатимизда умумий анестезия асосан, айнан шу анестетиклардан фойдаланиб ўтказилади. Шу билан бирга, маълумотларга кўра, замонавий анестетиклар шу ва бошқа пери- ва постоператив асоратларнинг хавфини сезиларли даражада камайтиради. Наркотик аналгетиклар билан уйғунликда мидазолам ёки пропофол асосидаги вена ичи умумий анестезияларини амалга оширишда интранаркоз уйғониш – 0,9 – 1,5% ни, ингаляция анестетиклари (изофлуран ёки севофлуран) қўлланганида эса – 0,2 – 0,5% ни ташкил этади.

Анестезия чуқурлигини кузатиш. Юқорида санаб ўтилган омиллар интранаркоз уйғониш механизмларида муҳим аҳамиятга эга, бироқ бутун анестезия давомида ҳушсизлик даражаси тўғрисида мониторинг йўқлиги асосий ролни бажаради. УККАн нинг замонавий вариантларида уйғонишнинг клиник белгиларини ўз вақтида аниқлаш жуда қийин, асосан назорат қилинадиган гемодинамика, газ алмашинуви кўрсаткичлари одатда анестетикларнинг дозасини аниқлаш учун хизмат қилади ва доим ҳам ҳушсизликнинг реал даражасини акс эттирмайди. Бу вазифани бажариш учун реал вақтда бемор электроэнцефалограммаси сигналларининг рўйхатга олинишини таъминлайдиган махсус мониторлар таклиф қилинган. Спонтан ёки мияда биоелектрик фаоллик билан чақирилган мониторингнинг турли усуллари мавжуд, аммо клиник амалиётда “биспектрал индекс” ёки БИС-мониторинг энг кўп тарқалган. 90-йилларнинг бошида таклиф қилинган ушбу усул тез машҳурликка эришди ва ҳозирги вақтда 160 мамлакатда қўлланмоқда. БИС-мониторинг нафақат асоссиз юза, балки керагидан ортиқ чуқур анестезиянинг частотасини камайтиришини айтиб ўтиш зарур. [9]

Шундай қилиб, интранаркоз ҳушга келиш ҳам шубҳасиз умумий анестезиянинг жиддий асоратини ўзида намоён этади, бу марказий тузилмалар даражасида ноцицептив импулсациянинг ишончли супраспинал блокадасини таъминлайдиган, узоқ жарроҳлик амалиётлари ўтказилган беморларда пери- ва постоператив асоратлар частотасини камайтирадиган анестезиологик қўлланманинг муқобил усулларини қидириш заруриятини келтириб чиқаради. Шу сабабли бу йўналишда бир мунча изланишлар ва тадқиқотлар олиб бориш мақсадга мувофиқдир.

Адабиётлар:

1. В. И. Страшнов, О. Н. Забродин, А. Бандар и др. /Адекватность сочетанной комбинированной спинально-эпидуральной анестезии при верхнеабдоминальных операциях. // Анестезиология и реаниматология. -2006.-№4.-С.30-34.

2. Д. М. Сабиров, М. М. Нарзиев, У. Б. Батиров, Э. Ю. Валиев. /Варианты сбалансированной регионарной анестезии у больных с травмами нижних конечностей. //Анестезиология и реаниматология: Научно-практический журнал. - 2006. - N 4. - С. 34-36.

3. Глущенко В. А., Варганов Е. Д. Комбинированная спинально-эпидуральная анестезия в гинекологии. //X Съезд Федерации анестезиологов и реаниматологов. СПБ,19-21 сентября 2006.-С. 100-101.

4. Якубова А.Б., Рузматов Ш.Х. /Организация немедикаментозного лечения при стрессах// Авиценна №16. Кемерово.-2018.-С.-4-6.

5. И. З. Китиашвили, Н. Е. Буров, И. С. Фрейдлин Е. /Динамика клеточного иммунитета и цитокинов под влиянием анестезии ксеноном и закисью азота с фентанилом. //Анестезиол. и реаниматол.-2006.-№-2.-С.4-8.

6. Загреков В.И., Таранюк А.В. Пути уменьшения кровопотери и гемотрансфузий при эндопротезировании тазобедренного сустава. //Сибирский консилиум. Медико-фармацевтический журнал, -2007; -т.57, -№2, -с.34-36.

7. А. Н. Белогривцев, Н. Е. Буров, И. З. Китиашвили и др. /Использование иммунологических показателей для оценки прогноза послеоперационных осложнений и обоснования выбора метода анестезии. //Вестник новых медицинских технологий: периодический теоретический и научно-практический журнал. - 2006. - Том 13, N 1.- С. 84-87.

8. Якубова А.Б., Палванова У.Б./ Особенности лечения больных хроническим гепатитом среди населения Южного Приаралья. // Авиценна №6. Кемерово 2017.-С.-30-34.

9. Морган Дж. Э., Михаил М. С. Клиническая анестезиология: Пер. с англ.-М., 2003-Кн. 3,- 298 с.

10. Batra Y. K., Sbarma A. /Total spinal anaesthesia following epidural test dose in an ankylosing spondylitic patient with anticipated difficult airway undergoing total hip replacement.//Euro. J Anesth.vol.23.-N10.-2006.-P.890-898.

11. Hanss R., Bein B., Scholz J. Prediction and prophylaxis of post spinal hypotension guided by analysis of the autonomic nervous system. //EJA. Vol.23.Suppl.- 37.-2006. - A- 690.

TOVAR BALIQCHILIK XO‘JALIKLARIDA NASLCHILIK ISHI

Baxodir Jumaboyev
Ilmiy rahbar: Navoiy davlat pedagogika instituti biologiya kafedrasi dotsenti, biologiya fanlari nomzodi.
Abdusalomova Maftuna Sheraliyevna
Navoiy davlat pedagogika instituti Aniq va tabiiy fanlarni õqitish metodikasi (biologiya) 2-bosqich magistranti
https://doi.org/10.5281/zenodo.7662134

Annotatsiya: Berilgan maqolada tovar baliqchilk xo'jaliklarida naslchilikni tashkil qilish to'grisida bayon qilingan. Naslchilik ishining shakli bo'yicha: oliy tipdagi seleksion naslchilik, baliqchilik xujaliklarida nasl rassadnik yetishtiriladigan reproduktorlar va sanoat xo'jaliklariga ajratiladi.

Kalit so‘zlar: Naslchilik, nasl rassadnik, zog'ora baliq, segoletkalar, eksteryer ko'rsatkich, urchish balansi, nerest.

Аннотация: В данной статье описывается организация разведения в товарном рыболовстве. По форме племенной работы она делится на высокотипную селекционную, репродукторную и промышленную фермы.

Ключевые слова: Разведение, племенной мониторинг, зогора, сеголец, показатель экстерьера, баланс насиживания, нерест.

Annotation: The given article describes the organization of breeding in commodity fisheries. According to the form of breeding work, it is divided into high-type selective breeding, reproducers and industrial farms.

Keywords: Breeding, breed monitoring, zogora fish, segolets, exterior indicator, hatching balance, spawning.

Chorvachilikning boshqa sohalari singari hovuz baliqchilik xo'jaliklari sohasida ham zotlar sifatini yaxshilashga qaratilgan hovuzda urchitiladigan baliqlarning xo'jalik foydali xususiyatlarini yaxshilash hamda ularning o'sish suratini jadallashtirish, yangi qimmatli baliq zotlarini yetishtirishdan iborat. /1/.

Naslchilik ishlarida asosiy vazifa sifatida xo'jalikni ya'ni tabiiy ko'llarni yuqori sifatli baliq zotlari bilan to'yintirish, kasalliklarga chidamli va ekologiyasi zaharli bo'lgan suv tarkibida ham tarkibi buzilmagan tovar baliqlar yetishtirishdan iborat.

Respublikamiz hududida karp, oq amur, do'ng peshona, karas va ilonbosh kabi iliq haroratga moyil baliq zotlari urchitiladi. Ularning asosiy qismini karp zotli baliqlar tashkil qiladi. Bu zotli baliq juda ham serurug' bo'lib, 4-5 yoshli tirik vazni 5-8 kg keladigan urg'ochilari suvning harorati 17-18 C ga yetganda birdaniga o'rtacha 700-800 ming, eng sifatlilari esa 1,5 mln.gacha ikra qo'ya oladi. Bu zotli baliqlarning o'sish

imkoniyatlari juda yuqori bo'lib, 18-20 oyligida tirik vazni 1-1,5 kg, 28-32 oyligida esa 2,5-4 kg gacha yetishi mumkin. Shu zotga mansub baliqlar urchiydigan hovuzlarning tabiiy baliq mahsuldorligi 1,2-2 sentnerga teng bo'lib, baliq mahsulotlari yetishtirishni jadal usulda amalga oshirilganda har gektar suv havzasidan 25-30 sentnergacha baliq yetishtirish mumkin. /3/

Naslchilik ishining shakli bo'yicha:oliy tipdagi seleksion naslchilik, baliqchilik xo'jaliklarida nasl rassadnik yetishtiriladigan reproduktorlar va sanoat xo'jaliklariga ajratiladi. Nasl rassadnik -reproduktor xo'jaliklari o'zlarining nasl suruvini oliy tipdagi xo'jalik fondi hisobiga shakllantiradi, nasl rassadniklarning asosiy vazifasi sanoat baliqchilik xo'jaliklarini mahalliylashtirilgan baliq zotlarini kengaytirilgan takror qayta ishlab chiqarish sharoitida mahsuldorlik sifatini takomillashtirishdan iborat. Nasl rassadniklarida qarindosh bólmagan ikkita naslli guruh (zot, zot guruhi) vakillari urchitiladi.Bunda kelib chiqishi bir xil bo'lgan balqlarni urug'lantirish uchun erkak va urg'ochi baliqlarga uyalar tanlanadi. Ixtisoslashtiradigan oliy tipdagi naslchilik baliqchilik xo'jaliklari ilmiy muassasalarining uslubiy rahbarligi ostida hovuz baliqchiligining hududiy xususiyatlarini hisobga olgan holda naslchilik ishlari uslublarini ishlab chiqadi hamda yangi yaxshilangan zot va zot guruhlarini yaratish bilan shug'ullanadi. Sanoat xo'jaliklarida ona suruvidagi baliqlarni yaxshilash oliy tipdagi naslchilik xo'jaliklari ramkadagi naslchilik ishiga nisbatan juda ko'plab baliqlarda seleksiya ishlarini olib borish imkoniyatini beradi./2/

Havza baliqchiligi naslchilik ishining hamma shakllarida maqsad naslchilik bo'lmagan xo'jaliklarning suruvini takomillashtirish va shu bilan tovar baliq ishlab chiqarish miqdorini ko'paytirishga uzviy bog'liqdir.

Naslchilikning ish uslublari baliqchilik xõjaliklarida naslchilik ishi uchun dastlabki material bo'lib xususiy suruvidagi ishlab chiqaruvchi baliqlardan foydalaniladi. Ona suruvni takror ishlab chiqarish va komplektlashda xõjaliklarning ishlab chiqaruvchi va ta'mirlovchi baliqlarga bo'lgan talabidan kelib chiqib amalga oshiriladi.

Sifatli va nasldor ota ona baliqlarni tanlash. Ishlab chiqarishga asoslangan baliqchilik xõjaliklarida, naslchilik ishlari uchun xo'jalikdagi mavjud katta og'irlikdagi voyaga yetgan ota ona zotlar tanlanadi.Zotdor ota ona baliqlarni uch bosqichda tanlash tavsiya etiladi: 1-segoletkalar o'rtasidan tanlash, 2- yozliklar orasida tanlash va 3-ota onalarni hovuzdan o'tkazish paytida tanlash.

Birinchi va ikkinchi bosqichdagi tanlashda baliqning tirik og'irligi (ekstryer ko'rsatkichi) hisobiga olinsa, uchinchi bosqichda esa jinsiy yetilish belgilariga asoslanadi.

Qabul qilingan tanlash koeffitsientlari (baliqlar nisbati, ya'ni naslchilik ishlari uchun ajratilgan baliqlar, o'stirish uchun) quyidagicha qabul qilingan: bir yasharlar uchun to 5%gacha, ikki yasharlar uchun to 10%gacha,yosh ona baliqlar uchun to

25%gacha va yosh ota baliqlar uchun to 50%gacha belgilanadi. Nasldor zotlarni tanlashda gibridning noqulay ta'siri baliqning hayotchanligiga va mahsuldorligiga qaratiladi. Yaqin qon qarindoshlik orasidagi kamchiliklarni oldini olish uchun xo'jaliklararo nasldor baliqlar almashinishini yo'lga qo'yish maqsadga muvofiq, hamda ikki liniyali chatishtirishni yo'lga qo'yish ham yaxshi natija beradi Naslchilik ishini yo'lga qo'yish uchun katta ahamiyatga ega bo'lgan faoliyat bu yosh tanlanishidir. Turli xil baliqlarda o'tkazilgan tadqiqotlar shundan dalolat beradiki, naslchilik ishlaridagi eng yaxshi natija o'rta yoshdagi baliqlar hisoblanadi. Birinchi marta nerest yoshida bo'lgan baliqlarni hamda yoshini yashab bo'lgan baliqlarni naslchilik ishlariga ishlatish maqsadga muvofiq emas.Yangi nasldor baliq zotlarini yaratish usullaridan biri bu gibritizatsiya usulidir. Hovuz baliqchilik xo'jaliklarida zotlararo, tur ichida turlararo va urug'lararo chatishtirishdan iborat. Natijada ko'pchilik xususiyatlari bilan ajraladigan yangi gibrid formalar paydo bo'ladi.

Naslchilik ishlari yuqori samarali bo'lishi uchun yaxshi sifatli nasldor zot beruvchi va remont yoki to'ldiruvchi baliqlarni tanlash kerak.Ota ona zotli baliqlar sharoiti yaxshi bo'lgan hovuzlarda saqlanadi. Zichlik unchalik katta bo'lmasligi qo'shimcha oziqlantirish, havo rejimi, suv sirkulyatsiyasi yaxshi bo'lishi kerak, buning uchun sifatli ozuqa aralashmasining tarkibi 10-12% hayvon maxsulotidan iborat bo'lishi lozim. Naslchilikka asoslangan xo'jaliklarda turli xil yoshdagi remont zotlar uchun iloji boricha alohida hovuz bo'lgani ma'qul. Bunday hovuzlarning maydoni boqiladigan remont baliqlarning soniga bog'liq. Ota ona baliqlar soni va remont uchun boqiladigan baliqlar soni ko'p bo'lmasa, unda remont baliqlar bilan ota ona baliqlarni birga boqish mumkin.

Xo'jalikda naslchilik ishlarining muvaffaqiyatli o'tishi ota ona baliqlarni va remont yoshidagi baliqlarni bonitirovka qilish bilan chambarchas bog'liq. Bonitirovkada baliqlarni ro'yxatga olish o'z vaqtida boshlanishi kerak. Ko'pchilik xo'jaliklarda bu ish erta bahorda amalga oshiriladi, lekin kuzda o'tkazilsa ham bo'ladi. Ota ona baliqlar hamda remont uchun ajratilgan va yetilgan yosh baliqlarni miqdor jihatdan baholashda har bir zotning individual belgilari yog'indisining ko'rsatkichlari hisobiga olinadi, ya'ni zotning xususiyatlari, yoshi, jinsi, tangacha qoplami, uzunligi va og'irligi hisobga olinadi.

Nasldor ota ona zotlar morfometrik o'lchovlar asosida baholanadi. Iloji boricha yaxshi zotlar tanlanadi va sinflarga qarab sortirovka qilinadi.Turli xil sifatga ega bo'lgan ota ona baliqlar to nerestgacha turli xil hovuzlarga joylashtiriladi.

Yaxshi sifatga ega bo'lgan ota onalar, mahsuldor zotlar birinchi sinfga kiritiladi.

Ikkinchi sinfga nisbatan yosh baliqlar, birinchi marta nasl beruvchi, remont guruhdan olingan zotlar kiritiladi. Bu sinfga mansub bo'lgan zotlar to'ldiruvchi hisoblanadi.

Uchinchi sinf -yomon eksteryer yoshi katta, kasalmand, jarohatlangan, umuman almashtirilishi lozim bo'lgan zotlar hisoblanadi.

Baliqlarning jinsi ularning tashqi belgilariga qarab aniqlanadi. Erkak baliqlarning tana tuzilishi urg'ochi baliqlarga nisbatan uzunroq, qorni tarang, go'shtli bo'ladi.

Ona baliqlarni urchish mavsumida tayyorligiga qarab uch turga bo'linadi:

1 tur.Yetilgan ona baliqlar bo'lib, ularning jinsiy belgilari yaqqol sezilib turadi. Qorni yumshoq, osilgan. Jinsiy teshigi atrofi shishgan och qizil rangda. Bu to'dadagi baliqlar naslchilik ishlari uchun birinchi navbatda ishlatiladi.

2 tur. Yaxshi yetilmagan ona baliqlar bo'lib, jinsiy belgilari kamroq seziladi. Bunday ona baliqlar ikkinchi navbatda ishlatiladi.

3tur. Noaniq baliqlar kiritilib urg'ochi baliqlar erkak baliqlardan deyarli farq qilmaydi, bir- biridan ajratib bo'lmaydi. Bunday baliqlar urchish mavsumida ishlatilmaydi va yaylov hovuzlariga qo'yib yuboriladi.

Jinsiy belgilari yaxshi sezilmaydigan baliqlar maxsus uchinchi turga kiritiladi. /1/

Nasldor baliqlarning yoshi maxsus belgilari bilan, agarda belgilari bo'lmasa tangachalardagi yillik halqalar orqali aniqlanadi. Xo'jalikda naslchilik ishlarini olib borishda 5-8,5 kg keladigan ona baliqlar 5-8yoshligidan, ota baliqlarni 5-7yoshligidan foydalanish yaxshi samara beradi. Baliqlar qaysi zotga mansubligi, naslchilik ishlari yozuviga, baliqlarni tashqi ko'rinishiga asosan olib boriladi. Nasldor baliqlar to'dasi bir xil bo'lmaydi, to'dada zog'ora., karp va ularning gibridlari yoki boshqa xo'jaliklardan olib kelingan baliqlar bo'ladigan bo'lsa, bu holda har xil baliqlarga, alohida ro'yxat tuziladi.Har bir zot uchun alohida biologik ma’lumotlar ko'rsatiladi.

Adabiyotlar:

1. Husanov S.Q. va boshqalar. Baliqchilik asoslari. B.: "Buxoro" nashriyoti.2010.- B.294
2. Xolmirzayev D, Haqberdiyev P S., Shohimardonov D.R., Shaptaqov E.S. Baliqchilik asoslari. T.: "Ilm ziyo" nashriyoti. 2016.- B.248
3. I.E.Kenjayev, K.I.Sirojiddinov. “Baliqchilik iqtisodiyoti” fanidan o‘quv – uslubiy majmua. Namangan- 2021.-B. 291
4. Козлов В.И. Абрамович Л.С. Справочник рыбовода. М.: Россельхозиздат. 1980.– С. 11-16.
5. Сабодаш В.М. Разведение рыбы. М.: Сталкер, 2006. – С. 140.
6. Yo'ldoshev M.A., Salixov T.V., Kamilov B.G. O'zbekiston baliqlarni Monografiya, Toshkent,2018. GOLD PRINT NASHR--B 40-42, 136-139.

ГЕРПЕСВИРУС ИНФЕКЦИЯСИДА МАРКАЗИЙ ВА ПЕРИФЕРИК АСАБ ТИЗИМИ ЗАРАРЛАНИШИНИНГ РИВОЖЛАНИШ МЕХАНИЗМЛАРИ

Исмаилова Мехрибан Олимбаевна
Рузметов Улугбек Авазметович
Кадамова Маржона Аскарбековна
Тошкент тиббиёт академияси Урганч филиали
https://doi.org/10.5281/zenodo.7670082

Аннотация: Дунёда вирусли касалликларининг жиддий ўсиши кузатилмоқда, бу эса уларни асаб тизимида патологик ўзгаришлар юзага келтириши кенг тарқалган муаммолардан биридир. Вирусдан кейинги энцефалит сабабли эпилепсия билан оғриган беморларни ўз вақтида ташхислаш орқали самарали даволаш тартибини такомиллаштириш беморларни хаёт сифат кўрсаткичини яхшилашга хамда ногиронликни олдини олишга ёрдам беради ва ушбу муаммонинг долзарблигини билдиради.

Калит сўзлар: герпесная инфекция, вирусли касалликлар, одам герпес вируси, папилламовирусли инфекциялар,

МЕХАНИЗМЫ РАЗВИТИЯ ПОРАЖЕНИЯ ЦЕНТРАЛЬНОЙ И ПЕРИФЕРИЧЕСКОЙ НЕРВНОЙ СИСТЕМЫ ПРИ ГЕРПЕСВИРУСНОЙ ИНФЕКЦИИ

Исмаилова Мехрибан Олимбаевна
Рузметов Улугбек Авазметович
Кадамова Маржона Аскарбековна
Ургенчский филиал Ташкентской медицинской академии

Аннотация : В мире наблюдается серьезный рост вирусных заболеваний, что делает их одной из распространенных проблем, вызывающих патологические изменения в нервной системе. Совершенствование процедуры эффективного лечения пациентов с эпилепсией вследствие поствирусного энцефалита путем своевременной диагностики поможет пациентам улучшить качество жизни, а также предотвратить инвалидизацию и укажет на актуальность этой проблемы.

Ключевые слова: герпетическая инфекция, вирусные заболевания, вирус герпеса человека, папилломавирусные инфекции

MECHANISMS OF DEVELOPMENT OF CENTRAL AND PERIPHERAL NERVOUS SYSTEM DAMAGE IN HERPESVIRUS INFECTION

Ismailova Mexriban Ismailova
Ruzmetov Ulugbek Avazmetovich
Qadamova Marjona Asqarbekovna
Urgench branch of the Tashkent Medical Academy

Annotation : Duneda virusli kasallaring zhiddi was headed by kuzatilmokda, bu esa ularni nerve tizimida pathologist uzgarishlar yuzaga keltir kengrakrakalgan muammolardir. Encephalitis epilepsy bilan ogrigan bemorlarni yz important things, because of viruses, and on behalf of kay orkali takomillashtirish, when the quality of life is already, as well as about the order of examination, according to the medicine on behalf of Hamdam bemorlarni ol ga ushbu muammoning dolzarbligini bera olish and I will tell kyrsatkichini yahshilashga nogironlikni bildiradi.

Keywords: herpes infection, viral diseases, human herpes virus, papillomavirus Infections.

Муаммонинг долзарблиги. Жаҳонда ўткир вирусли энцефалитнинг симптоматик эпилепсия билан асоратланишини клиник, неврологик ва нейрофизиологик хусусиятларини ва самарали даволаш тартибини такомиллаштириш мақсадида қатор илмий тадқиқотлар олиб борилган. Бу борада, герпесвирус энцефалитдан кейинги эпилепсияда тутқаноқ хуружлари ривожланиш патогенезини аниқлаш, оғирлик даражасини бахолаш ва фармакорезистентлик келтириб чиқарадиган омилларни; турли даврларда юзага келадиган неврологик касалликлар ривожланишида иммунитет ҳолатининг патогенетик ролини аниқлаш; нейровизуализацион ўзгаришларининг ташхислаш ва қиёсий ташхис мезонлари алгоритмларини ишлаб чиқиш борасида қатор илмий тадқиқотлар амалга оширилмоқда. Герпесвирус энцефалитда симптоматик эпилепсиянинг клиник-нейровизуализацион хусусиятларини эрта аниқлаш ва касалликни даволашнинг самарали тартибини ишлаб чиқиш алоҳида аҳамият касб этади.

Нейровизуализацияни замонавий усулларини клиник амалиётга кенг жорий этиш (ЭЭГ ва МРТ) герпесвирус энцефалитдан кейинги симптоматик эпилепсиябилан оғриган беморларда эпилепсия паттернларининг оғирлик даражасини аниқлашда(Дробни М., 2020) ва бош миядаги ички ва ташқи субарахноидал бўшлиқларни кенгайиши ва демиелинизация ўчоқларининг локализациясини аниқлашда роли бахоланган (Wanhui Lin. et al., 2020). Симптоматик эпилепсия билан оғриган герпесвирус энцефалити бўлган

беморларда герпесвирус инфекциясининг ўзини(Shaheen E.L., 2021) ва ушбу беморларда ривожланган фармакорезистент эпилепсияни даволаш жиддий муаммо эканлиги кўрсатилган (Kaufmann E. et al., 2020).

Жаҳон соғлиқни сақлаш ташкилоти (ЖССТ) маълумотларига кўра герпес вируси инфекцияси одамнинг вирусли касалликлари орасида гриппдан кейинги иккинчи ўринда туради. Оддий герпес вирусининг 1-тури дунё аҳолисининг тахминан 67% ёки тахминан 3,7 миллиард одамга юққан. Дунё аҳолисининг қарийб 13% 2-турдаги оддий герпес вируси билан касалланган.

Одам герпес вируси HHV-6A, HHV-6B ва HHV-7 турлари оғир энцефалит ёки энцефалопатияга, органлар дисфункцияси туфайли ўлимга олиб келадиган, шу жумладан лимбик тизим, мия устуни ва гиппокампни шикастлашига олиб келиши исботланган (Ongrádi J. et al., 2017). Фебрил тутқаноқлар ва фебрил эпилептик статуснинг қўзғатувчи омили кўпинча одамнинг 6-турдаги герпес вируси бўлиб, унда нейроспецифик оқсиллар турли хил марказий асаб тизими касалликлари яллиғланишларда мия ҳужайраларининг шикастланиш белгилари сифатида кўрсатилган (Алексеев Л.А., 2021). Иммунитет пасайиши ва (ёки) иммуносупрессив терапия ўтказилиши билан ЦМВ инфекциясининг кўпайиши аниқланган (Gizem K.S. et al., 2021). Шунингдек, оддий герпес вирусларини (ОГВ) катта ДНК геноми, 50 дан ортиқ HSV-1 ёки HSV-2 геномлари борлиги, уни изоляция қилиш қийинлиги туфайли эрта аниқлашда ахамияти борлиги исботланган(Greninger A.L. et al., 2018).

Материал ва усуллар.Тадқиқот материали сифатида Хоразм вилояти кўп тармоқли тиббиёт маркази ва Республика шошилинч тиббий ёрдам илмий маркази Урганч филиалининг неврология бўлимларида даволанаётган ГВЭ СЭ билан оғриган 100 нафар ва пост-травматик генезли симптоматик эпилепсия билан оғриган 20 нафар бемор кузатилди. Тадқиқот учун танланган беморларнинг 70 (58,34%) нафарини аёллар, 50 (41,67%) нафарини эркаклар ташкил қилди.

ЭЭГтадқиқоти Хоразм вилояти кўп тармоқли тиббиёт марказива Хоразм вилояти шошилинч тиббий ёрдам шифохонасининг ЭЭГ аппаратларида ўтказилди. Батафсилроқ ўрганиш учун Урганч шаҳридаги “Умид шифо” клиникасида (профессор И.А.Киличев клиникаси) Нейрософт (Россия) аппарати ёрдамида беморлар ЭЭГ текширувидан ўтказилди.

Миянинг биоэлектрик фаоллигини рўйхатга олиш умумий қабул қилинган усул бўйича амалга оширилди (Зенков Л.Р., 2013). Тадқиқот Нейрософт (Россия) электроэнцефалографларида ўтказилди. Ускуналар ЭЭГ ни 16 та каналга ёзиб олиш имконини берди. Фон ЭЭГ қайд этиш ва миянинг биоэлектрик фаоллигини рўйхатга олиш турли хил функционал нагрузкалар билан (кўзларни очиш-ёпиш, гипервентиляция, 3-21 Гц диапазонида ритмик ёруғлик билан фотостимуляция)

амалга оширилди. ЭЭГ паттернларнинг ўзгартирилган таснифига мувофиқ баҳоланди.

ЭЭГ биопотенциалларнинг чуқурлик-частота спектрларини, уларнинг намоён бўлишлигини, локализациясини, асосий ритмларнинг барқарорлигини баҳолади, патологик ЭЭГ-фаоллигини, ЭЭГ фаоллигининг пароксизмал шаклларини аниқлади, миянинг қўзғалувчанлигини баҳолади, эпилептик фокуснинг латерализацияси ва локализациясини аниқлади. Электрофизиологик тадқиқот мунтазам ЭЭГ билан бошланди ва ноаниқ, шубҳали маълумотлар бўлса, узоқ муддатли видео-ЭЭГ мониторинги ўтказилди. ЭЭГ маълумотларининг эпилептик тутқаноқлар тузилиши билан боғлиқлиги ўрганилди. Видео-ЭЭГ мониторинги тутқаноқларнинг эпилептик хусусиятини текшириш, тутқаноқлар турини ва характерли паттернларни аниқлаш учун ишлатилган. Эпилепсиянинг клиник кўринишлари ЭЭГ кўринишларининг хусусиятлари (эпилептик фаолликнинг локализацияси ва тузилиши) билан таққосланди. 8 нафар беморда видео-ЭЭГ мониторинги ўтказилди.

Олинган натижалар ва ударнинг мухокамаси.ГВЭ СЭ билан оғриган беморлар эпилептик тутқаноқлар частотаси ва касалликнинг оғирлигига кўра енгил, ўртача ва оғир кечувчи 3 гуруҳга бўлинди. Бундан ташқари, клиник неврологик, иммунофермент (ИФА) ва нейрофизиологик кўрсаткичларни солиштириш учун – посттравматик этиологияли симптоматик эпилепсияси билан оғриган беморларни таққаослаш гуруҳига олинди (1-жадвалга қаранг).

Жадвал 1

Танланган беморларни гуруҳлар бўйича тақсимланиши

Гуруҳ хусусиятлари	Гуруҳларнинг хусусиятлари	n=210
1 гурух	Енгил ГВЭ СЭ билан оғриган беморлар	31
2 гурух	Ўртача кечувчи ГВЭ СЭ билан оғриган беморлар	13
3 гурух	Оғир кечувчи ГВЭ СЭ билан оғриган беморлар	56
4 гурух	Таққослаш гурухи (ТГ)	20
5 гурух	Асосий гурух (АГ)	59
6 гурух	Назорат гурухи (НГ)	41

Шунинг билан бирга, ушбу беморларни яна 2 гуруҳга ажратдик: АГ га оптималлаштирилган антиконвулсант терапияга КБЗ нинг кўтарилган дозаларига қўшимча равишда, иккинчи Зонисамид [6, 46-51; 89, 18-58] препарати кунига 300-400 мг гача иккига бўлиб, НГда беморлар фақат оптималлаштирилган КБЗ дозалари ўрта терапевтик даражага кўтарилган – кунига 800-1200 мг иккига

бўлиб антиконвулсант терапия оладиган гуруҳларга бўлиб ўргандик.Беморларнинг ўртача ёши 37,3±1,0 йил, эркакларда – 37,6±1,5, аёлларда – 37,1±1,3. 2-жадвалда гуруҳлардаги эркак ва аёл беморларнинг ўртача ёши кўрсатилган, ушбу эркаклар ва аёл беморларнинг ёшининг енгилдан, ўртача ва оғиргача ўсиб бориши кузатилган. Шунингдек, 2.2 жадвалда даволанувчи гуруҳ – АГ ва НГларида ёш таркиби кўрсатилган, бу жадвалда гурухлараро ўртача ёшлари бир-бири билан таққосланган(2-жадвалга қаранг).

2-жадвал

Тадқиқот учун танланган беморларнинг гурухлардаги ўртача ёши,M±m

урухлар	Гурухлар таснифи	эркаклар M±m	аёллар M±m	Иккала жинс M±m
1 гурух	Енгил ГВЭ СЭ билан оғриган беморлар	39,5±2,1	33,8±1,6	35,6±1,4
2 гурух	Ўртача кечувчи ГВЭ СЭ билан оғриган беморлар	33,8±4,5	37,0±2,6	34,8±2,9
3 гурух	Оғир кечувчи ГВЭ СЭ билан оғриган беморлар	41,1±2,0	41,2±2,1	41,1±1,5
4 гурух	Таққослаш гурухи (ТГ)	29,0±4,2	31,8±3,8	30,7±2,8
5 гурух	Асосий гурух (АГ)	40,1±1,9	38,9±1,9	39,5±1,3
6 гурух	Назорат гурухи (НГ)	36,9±2,6	37,7±2,1	37,4±1,6
	Барча беморлар	37,6±1,5	37,1±1,3	37,3±1,0

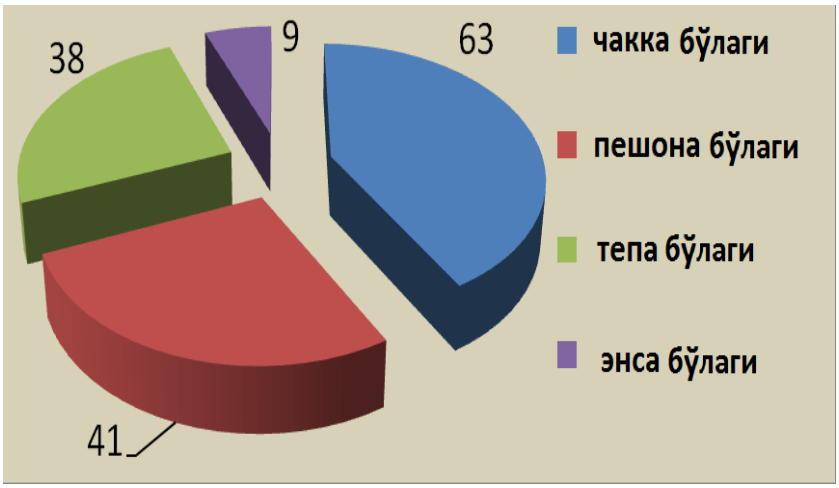
Герпесвирус энцефалитдан кейинги симптоматик эпилепсия билан оғриганбеморларда тутқаноқ хуружлари частотасини ўрганиш янги ташхис қўйилган тутқаноқлардан кунига 2-3 мартагача бўлган тутқаноқ частотасининг кенг ўзгаришини аниқлади.

Шундай қилиб, 3 (3%) беморларда биринчи марта тутқаноқлар, 28 (28%) – 2-3 ойда 1 мартадан ойига 1-3 марта, 13 (13%) – ойига 4-5 марта, 49 (49%) да – ойига 5-7 марта, 7 (7%) – 2-3 кун ичида 1 мартадан кунига 2-3 марта. ТГда тутқаноқларнинг частотасини аниқлашда биринчи тутқаноқ 10 (50%) беморларда, 7 (35%) ҳар олти ойда бир марта ва 3 (15%) ҳар 2-3 ойда бир марта бўлган. Уйқу-уйғониш даврига қараб тутқаноқни кўриб чиққанда, кўпчилик (88%) ҳушёр ҳолатда тутқаноқ тутганлиги аниқланди. Биз текширган беморларнинг аксариятида аура кузатилмади. Беморларнинг айтишича, аура ГВЭ СЭ билан оғриган беморларнинг 34% да ва ТГ беморларнинг 25% да

аниқланган. Бундан ташқари, эпилепсиянинг оғирлиги билан беморларда аура пайдо бўлиш частотаси ортди.

Беморларнинг ЭЭГ тадқиқотлари.Барча ГВЭ кейинги СЭ билан ва ТГ беморларда интериктал даврда ЭЭГ текшируви ўтказилди. Интериктал даврда ЭЭГни таҳлил қилишда интериктал эпилептиформ фаолликнинг (ИИЭФ) локализацияси аниқланди ва баҳоланди. Биз бу атамани ўткир тўлқинлар, спайклар, шунингдек, умумий қабул қилинган частота ва амплитуда характеристикага мос келадиган "ўткир-секин" тўлқин ва "спайк-секин" тўлқин комплекслари деб тушундик. (Зеньков Л.Р., 2010). ЭЭГ тадқиқотлари симптоматик эпилепсия билан оғриган барча беморларда ўтказилди. ГВЭ кейинги СЭ билан беморларда ЭЭГда ўткир-тўлқинли фаоллиги аниқланди. 38 (38%) беморда спайклар кузатилди, 43 (43%) беморда ўткир секин тўлқин фаоллиги кузатилди, 19 (19%) беморда спайклар-секин тўлқин фаоллиги кузатилди.

Беморларимизда бош мияда моно-, ди- ва мултифокал эпилептиформ ўчоқлари бор эди. Эпилепсиянинг оғирлигига қараб ГВЭ кейинги СЭ билан беморларда ушбу ўчоқларнинг тақсимланиши 1-расмда аниқ кўрсатилган, бу ерда беморларда касалликларнинг оғирлиги билан эпилептоген ўчоқларнинг кўпайиши тенденцияси аниқланганлигини кўриш мумкин, бу мияда кўплаб демиелинизация ўчоқларининг пайдо бўлишини ва ЭЭГ кўрсаткичларининг ошишини кўрсатди (1-расмгага қаранг).

1-расм. Беморларда эпилептик ўчоқларнинг бош мия бўйлаб локализацияси

Патологик фаоллик ўчоқлари миянинг турли соҳаларида қайд этилган, баъзи беморларда мултифокал ўчоқлар қайд этилган. ГВЭ кейинги СЭ билан беморларда ЭЭГда эпилептик ўчоқларнинг бош мия бўйлаб тарқалишини таҳлил қилганда, унинг асосий локализацияси чакка (63 ўчоқ) ва пешона (41 ўчоқ) ва

камроқ тепа (38 ўчоқ) ва энса (9 фокус) сохаларида намоён бўлди (расм 3.2). ТГ нинг 20 та беморида ЭЎ асосан пешона – 10та, чакка – 6та, тепа – 2та ва энсада – 2та сида локализацияланган. Шундай қилиб, интериктал даврда ЭЭГни ўрганиш пайтида ГВЭ кейинги СЭ билан беморларда моно- ва дифокал ўчоқлар чакка ва пешона сохаларида кўпроқ намоён бўлган спайклар ва ўткир – секин тўлқинли комплекслар кўринишида, бу эса СЭ нинг оғир даражаси бўлган беморларда ушбу кўрсаткичларнинг ёмонлашиш тенденцияси аниқланди.

Хулоса.Герпесвирус энцефалитдан кейинги симптоматик эпилепсиянинг неврологик симптоматикаси, эпилептик тутқаноқ хуружларининг турли шаклларидан ташқари, тарқоқ микросимптоматика ва бош мияда енгил ўзгаришлар мавжудлиги, когнитив ўзгаришлар кўринишида (95%) вегетатив дисфункция (52%), енгил харакат бузилишлари (20%), сезги (15%) ва мияча (15%) бузилишлари билан характерланади.

Беморларда нейровизуализация текширувларида эпилептик ўчоқлар кўпинча чакка-пешона сохаларида аниқланган, демиелинизация сохалари (пешона ва чакка сохалари, субкортикал – миндалсимон тана, гипокамп, гипоталамус ядролари, таламусда) енгил ташқи ва ички ликвор бўшлиқлари кенгайиши аниқланган.

Адабиётлар рўйхати:

1. Авакян Г.Н., Блинов Д.В., Лебедева А.В., Бурд С.Г., Авакян Г.Г. Классификация эпилепсии ИЛАЭ: пересмотр и обновление 2017 года. Эпилепсия и пароксизмальные состояния. 2017; 9 (1): 6-25.

2. Голева О.В., Мурина Е.А., Скрипченко Н.В., Имянитов Е.Н., Иванова Р.А. Современная диагностика микстгерпесвирусной инфекции у детей с вирусными энцефалитами. Рос вестн перинатол и педиатр 2017; 62:(2): 60–64.

3. Иванов А.А. Диагностика и лечение герпесвирусных инфекций в реальной клинической практике: у страха глаза велики // Педиатрическая фармакология. - 2021. - Т. 18. - № 2. - С. 146-152.

4. Соловьева И.Л., Кусельман А.И., Черданцев А.П. Герпесвирусные инфекции у детей : Руководство для врачей ; Ульяновск : УлГУ, 2017. – 280 с.

5. Ahmad, L., Mashbat, B., Leung, C., Brookes, C., Hamad, S., Krokowski, S., et al. Human TANK binding kinase 1 is required for early autophagy induction upon herpes simplex virus 1 infection. J. Allergy Clin. Immunol. 2019; 143: 765–769.e7.

6. Cusick MF, Libbey JE, Doty DJ, DePaula-Silva AB, Fujinami RS. The role of peripheral interleukin-6 in the development of acute seizures following virus encephalitis. J Neuro-Oncol. 2017;23(5):696–703.

7. Gold J.J., Crawford J.R., Glaser C. et al. The role of continuous electroencephalography in childhood encephalitis. / Pediatr Neurol 2013; 50: 318-323.

8. Jones, C. Bovine Herpes Virus 1 (BHV-1) and Herpes Simplex Virus Type 1 (HSV-1) Promote Survival of Latently Infected Sensory Neurons, in Part by Inhibiting Apoptosis. J. Cell Death. 2013; 6:1–16. doi: 10.4137/JCD.S10803.

9. Liu YO, Zhou WJ, Hong B, Zhao T, Wang YF. Surgical outcomes in patients with epilepsy after viral encephalitis: contribution of SEEG study. BMC Neurol. 2019;19(1):165.

10. Lv R.J., Sun Z.R., Cui T. et al. Seizure semiology and electroencephalography in young children with lesional temporal lobe epilepsy // Seizure. 2014; 23(2):155–157.Martin, C., Leyton, L., Hott, M., Arancibia, Y., Spichiger, C., McNiven, M. A., et al. Herpes Simplex Virus Type 1 Neuronal Infection Perturbs Golgi Apparatus Integrity through Activation of Src Tyrosine Kinase and Dyn-2 GTPase. Front. Cell. Infect. Microbiol. 2017;7:371. doi: 10.3389/fcimb. 2017.00371

11. Michael B.D., Solomon T. Seizures and encephalitis: clinical features, management, and potential pathophysiologic mechanisms // Epilepsia. 2012; 53(4):63–71.

12. Paul Bastard, Jeremy Manry, Jie Chen et al. Herpes simplex encephalitis in a patient with a distinctive form of inherited IFNAR1 deficiency / J Clin Invest. 2021;131(1):Индекс 220100

PHRASEOLOGISMS AS METAPHORICAL MEANS IN MODERN LINGUISTICS

Adzheminova Elvina Rifatovna
Ferghana state university teacher of the department of russian philology
https://doi.org/10.5281/zenodo.7670183

ФРАЗЕОЛОГИЗМЫ КАК МЕТАФОРИЧЕСКИЕ СРЕДСТВА В СОВРЕМЕННОЙ ЛИНГВИСТИКЕ

Аджеминова Эльвина Рифатовна
Ферганский государственный университет преподаватель кафедры русской филологии

FRAZEOLOGIK BIRLIKLAR METAFORIK VOSITA OLARAK ZAMONAVIY TILISLIKDA

Adjeminova Elvina Rifatovna
Farg'ona davlat universiteti rus filologiyasi kafedrasi o‘qituvchisi

Annotation. This article considers phraseological units as metaphorical means of modern linguistics, in particular, metaphorical models of their formation. An analysis of the literature devoted to the role of metaphorical means of language in the creation of a nationally and culturally colored linguistic picture of the world was carried out. Attention is drawn to the fact that metaphorization of meaning is the main way to create a secondary language image.

Key words: metaphor, metaphorical images, language differences; stereotypes; system of cultural values., theoretical and methodological arsenal, semantic duality.

Аннотация. В данной статье рассматриваются фразеологизмы как метафорические средства современной лингвистики, в частности, метафорические модели их образования. Проведен анализ литературы, посвященной роли метафорических средств языка в создании национально и культурно окрашенной языковой картины мира. Обращается внимание на то, что метафоризация смысла является основным способом создания вторичного языкового образа.

Ключевые слова: метафора, метафорические образы, языковые различия; стереотипы; система культурных ценностей., теоретико-методологический арсенал, смысловая двойственность.

Izoh. Ushbu maqolada zamonaviy tilshunoslikning metaforik vositasi sifatida frazeologik birliklar, xususan, ularning shakllanishining metaforik modellari muhokama qilinadi. Dunyoning milliy va madaniy rangdagi lingvistik rasmini yaratishda tilning metaforik vositalarining roliga bag'ishlangan adabiyotlar tahlili o'tkazildi. Ma'noni metaforalashtirish ikkinchi darajali til obrazini yaratishning asosiy usuli ekanligiga e'tibor qaratiladi.

Tayanch so`zlar: metafora, metafora obrazlari, til farqlari; stereotiplar; madaniy qadriyatlar tizimi., nazariy va uslubiy arsenal, semantik ikkilik.

It is easy to see that in modern speech - in newspaper, colloquial, popular science and other types of discourse - in the widest and most diverse areas of communication, images of food and cuisine are actively used. In extensive text arrays, analogies are found between cooking and political life, social activity, economic processes, the experience of emotions, and interpersonal relationships [5].

The metaphors taste, tasty, tasty, yummy, goodies are often used for figurative characteristics of visual and colorful visual images (tasty interior detail, tasty shades, tasty design solution); a lifestyle associated with pleasures (tasty to enjoy the delights of being, to live tasty and enthusiastically); expressive manner of speech (speak very tasty, tasty folk name)

The most common areas of application of these metaphors are economic activity (delicious part of the nuclear industry, division of delicious coastal pieces of land, regional piece of pie - the most delicious) and verbal creativity (delicious book, delicious topic, delicious quote, finish the chapter with something delicious, television cooked a lot of delicious food.

We express interest in life by analogy with appetite and thirst, an attractive appearance with appetizing and tasty food. The metaphorical model of the life of society as a kitchen in which dishes are prepared according to well-known or completely new recipes is repeatedly broadcast in modern oral and written speech, changing and varying in different texts, but maintaining its conceptual stability [1].

Choosing a culinary metaphor as an object of study, we will try to answer three key questions:

1. Why is the culinary metaphor so in demand in speech?
2. What are the origins of the symbolic rethinking of gastronomic images?
3. Is it possible to detect linguistic patterns of their linguistic and textual existence?

The theoretical and methodological arsenal of modern linguistics provides an opportunity to give detailed and convincing answers to these questions [3]. Their consistent consideration will form the main content of this book, and now, in the

introduction, we will put forward key theses that characterize the main provisions, material and methods of our research.

In modern linguistics, the role of metaphorical means of language in the creation of a nationally and culturally colored linguistic picture of the world is actively studied. The methodology for studying typical images of national culture is based on the provisions of the theory of linguistic metaphor, cognitive metaphor, imagery as a linguistic and mental category (N. D. Arutyunova, O. I. Blinova, A. N. Baranov, J. Lakoff and M. Johnson, N. A. Ilyukhina, G. N. Sklyarevskaya, and others). There are significant developments in the field of linguoculturological and cognitive studies of key concepts of national consciousness, linguistic conceptualization of reality and fragments of the linguistic picture of the world (N. F. Alefirenko, Yu. D. Apresyan, A. Vezhbitskaya, S. G. Vorkachev, V. I. Karasik, E. S. Kubryakova, V. A. Maslova, G. G. Slyshkin and others).

Observations of language from the standpoint of anthropological and culturological linguistics, presented in these works, convince us that the sensory-figurative expression of ideas in language serves not only to decorate speech, but is one of the main ways of human thinking. The modern cognitive theory of metaphor convincingly develops the thesis of J. Lakoff and M. Johnson that metaphorical modeling is one of the main cognitive processes in human mental activity [4]. We learn something new by analogy with what is already known, comprehend something abstract in the image and likeness of sensual and visible phenomena. Not only basic metaphorical models are universal and are present in all languages of the world. There are also many particular stable analogies between metaphorically likened phenomena.For example, the shape of a culinary product is the shape of a part of the human body (Russian kalach 'hair gathered in a bun and twisted into a ring in a woman's hairstyle'; Italian spaghetti 'long straight hair'; Kazakh baursak 'about plump cheeks, reminiscent of the lush round product of the same name from test'); property of a food product - character traits of a person (Russian cracker 'an indifferent, unemotional person, as if hard, like a cracker'; Italian ricotta 'about a spineless, weak-willed person resembling soft cheese'; Kazakh. bal (honey) 'about a sweet, beloved child as sweet as honey').

Metaphorical models are rooted in the minds of native speakers and are regularly reproduced in speech, thanks to the use of both stable figurative language tools (metaphors, figurative words and expressions, idioms, sayings), and author's figurative turns of speech [6]. Metaphorization of meaning is the main way to create a secondary language image that has a semantic duality.

Figurative vocabulary and phraseology make up a significant part of the vocabulary of the language, broadcast typical images of national culture, built on various metaphorical models [2]. In contrast to the universality of metaphorical

models, language images have a much greater national specificity, forming the "national face" of the language picture of the world.

Metaphorical images are expressive, visible, plastic, therefore they serve the tasks of characterizing and evaluating the named phenomena. This determines the expressive, emotive, evaluative and characterizing functions of the figurative means of language in speech. Metaphor has always been considered the most striking means of speech expressiveness. Therefore, in the author's texts, metaphors often become a key way of expressing an idea, they are played out, unfolded, figuratively representing entire situations.

List of used literature:

1. Аджеминова, Э. Р. Перевод и двуязычие при обучении русскому языку. *ББК 81.2-5 Т 307*, 221.

2. Adjeminova, E. R. (2022, October). TRANSLATION AND BILINGUALISM IN TEACHING RUSSIAN. In *INTERNATIONAL CONFERENCES* (Vol. 1, No. 8, pp. 123-127).

3. Adzheminova, E. R. (2022). Phraseological Units of Culinary Vocabulary. *Miasto Przyszłości*, *29*, 82-83.

4. Аджеминова, Э., & Давлятова, Г. (2021). PHRASEOLOGICAL UNIT IN THE SYSTEM OF LANGUAGE SIGNS. *Herald pedagogiki. Nauka i Praktyka*, *1*(1).

5. Аджеминова, Э. Р. (2021). Семантика фразеологических единиц как средства образности культурных ценностей.«.

6. Аджеминова, Э. Р. (2022). ФРАЗЕОЛОГИЗМЫ С УНИКАЛЬНОЙ ВНУТРЕННЕЙ ФОРМОЙ В РУССКИХ И ФРАНЦУЗСКИХ ГОВОРАХ. *Talqin va tadqiqotlar ilmiy-uslubiy jurnali*, *1*(1A), 173-175.

7. Rifatovna, A. E. (2022). Anthropocentrism of Phraseology. *Web of Scholars: Multidimensional Research Journal*, *1*(5), 198-200.

ВОЗРАСТНЫЕ ОСОБЕННОСТИ АНТРОПОМЕТРИЧЕСКИХ ПОКАЗАТЕЛЕЙ УДЕТЕЙ С ИСКУССТВЕННЫМ И ЕСТЕСТВЕННЫМ ВСКАРМЛИВАНИЕМ

Юлдашев Бахром Собиржанович
Рузметов Улугбек Авазметович
Нуржанов Баходир Бердиевич
Авезов Абаджон Уринбаевич
Ургенчский филиал Ташкентской медицинской академии
https://doi.org/10.5281/zenodo.7670198

Аннотация: Изучение роста, развития и состояния лицевого скелета современного ребенка может явиться теоретической и методологической основой для разработки и усовершенствования антропометрических методов диагностики и реконструкции в медицине, обосновании новых принципов профилактики и лечения позвоночных аномалий и травматологических заболеваний. В современной концепции ортопедического лечения основная задача это достижение желаемых результатов с учетом индивидуальности.
Ключевые слова: антропометрический епоказателии, дети,искусственное и естественноевскармливание, грудной возраст.

AGE FEATURES OF ANTHROPOMETRIC INDICATORS IN CHILDREN WITH ARTIFICIAL AND NATURAL FEEDING

Yo‘ldoshev Bahrom Sabirjonovich
Ro‘zmetov Ulug`bek Avazmetovich
Nurjanov Bahodir Berdiyevich
Avezov Abadjon Urinboyevich
Urgench branch of the Tashkent Medical Academy

Annotation : The study of the growth, development and condition of the facial skeleton of a modern child can be the theoretical and methodological basis for the development and improvement of anthropometric methods of diagnosis and reconstruction in medicine, the substantiation of new principles for the prevention and treatment of vertebral abnormalities and trauma diseases. In the modern concept of orthopedic treatment, the main task is to achieve the desired results, taking into account individuality.
Key words: anthropometric indices, children, artificial feeding, natural feeding,infancy.

TABIIY VA SUN’IY OVQATLANTIRISHDA BO’LGAN KO’KRAK YOSHIDAGI BOLALARDA ANTROPOMETRIC KO’RSATKICHLARNI YOSHGA BOG’LIQ O’ZIGA XOSLIGI

Yo‘ldoshev Bahrom Sabirjonovich
Ro‘zmetov Ulug`bek Avazmetovich
Nurjanov Bahodir Berdiyevich
Avezov Abadjon Urinboyevich
Toshkent Tibbiyot Akademiyasi Urganch filiali

Annotatsiya : Zamonaviy bolaning yuz skeletiningo'sishi, rivojlanishi va holatini o'rganish tibbiyotda antropometrik diagnostika va rekonstruktsiya usullarini ishlab chiqish va takomillashtirish, murtqali anomaliyalar va travmatologik kasalliklarning oldini olish va davolashning yangi printsiplarini asoslash uchun nazariy va uslubiy asos bo'lishi mumkin. Zamonaviy ortopedik davolashda asosiy vazifa individuallikni hisobga olgan holda kerakli natijalarga erishishdir.

Kalitsozlar : antropometric korsatkichlar, bolalar, sun'iy ovqatlanish, tabiiy ovqatlanish, go'dak.

Актуальность. С увеличением возраста у ребенка происходят различные изменения в организме,у здоровых детей I и II периода детства с учетом видакормления, которые связаны с климато-географическими особенностямирегиона проживания, характером питания и сменой молочных зубов на постоянные [2,5]. Установлено, что наиболее значительный рост частоты нарушений здоровья и развития, в том числе патологии среди подрастающего поколения происходит в I и II периоде детства.В годы Независимости в Узбекистане процессу преобразования системы здравоохранения придается статус государственной политики. Достигнуты определенные успехи по охране здоровья населения, снижению заболеванийразличных возрастях, в том числедетства. Вместе с тем, в системе здравоохранения были некоторые проблемы. Среди них важными были изучение антропометрических особенности у детей, находившихся в искусственном и естественном вскармливании в грудном возрасте. В стратегии действий по пяти приоритетным направлениям развития Республики Узбекистан на 2018-2022 годы указано «дальнейшее претворение комплекса мероприятий по укреплению здоровья семьи, охраны материнства и детства, расширению качественного медицинского обслуживания матерей и детей, оказанию им специализированной и высокотехнологичной медицинской помощи, снижению детской смертности». В связи с этим укрепление здоровья населения и снижение факторов,

способствующих нарушенийморфометрической характеристики при различных патологии, находившихся в искусственном и естественном вскармливании в грудном возрасте, является важным. На мировом уровне составление нормативов и стандартов физического развития детской популяции позволяет создавать объективный антрополога -экологический мониторинг, который отражает жизнедеятельность детей и воздействие многочисленных внешних факторов [3]. Знание учета пропорций лица является залогом успеха в различных медицинских манипуляциях, включая травматологической области. Изучение роста, развития и состояния лицевого скелета современного ребенка может явиться теоретической и методологической основой для разработки и усовершенствования антропометрических методов диагностики и реконструкции в медицине, обосновании новых принципов профилактики и лечения позвоночныханомалий и травматологических заболеваний. В современной концепции ортопедического лечения основная задача это достижение желаемых результатов с учетом индивидуальности. Реализация вышеуказанных аспектов и разработка критериев и совершенствование прогностических подходов к диагностике определяет актуальность данной проблемы. Все вышеизложенное остается приоритетным направлением научного исследования.

Проблема изменчивости во времени антропометрических особенностей детей I и II периода детства с учетом вида кормления - искусственное или естественное в грудном возрасте до настоящего времени актуальна, а факторы, влияющие на развитие данной анатомической области, полностью не изучены[3].Известно, что на физическое развитие детей заметно влияют особенности климата, жилищно-бытовые условия, режим дня, характер питания, а также перенесенные заболевания. На темпы физического развитиявлияют также наследственные факторы, тип конституции, интенсивность обмена веществ, эндокринный фон организма, активность опорной двигательной системы [1,6].

Антропометрические показателиявляясь многофакторным процессом в различные возрастные периоды, в значительной степени зависят от климато-экологических факторов [7].Одним из критериев показателей здоровья детского населения является физическое здоровье. Оценка состояния физического развития невозможна без данных антропометрических показателей различных возрастных групп. Большинство работ посвященных этой теме, ограничивались измерениями роста и массы тела[1,4].Полноценного комплексного исследования морфометрических параметров, характеризующих физическое развитие детского населения, особенно антропометрические параметры I и IIпериода детства с учетом вида кормления -искусственное или естественное в грудном

возрасте области освещены недостаточно. Изучение пропорционального развития тела человека на основных возрастных этапах, позволит выявить закономерности онтогенеза человека, как биологического вида [2,5].Проблемными остаются идеи изучения возрастной и половой динамики антропометрических признаков с позиции пропорционального подобия дефинитивным размерам [6]. Поэтому большое значение для медицины и педагогики имеет составление стандартов физического развития и полового созревания детей различных регионов. Разрабатываемые стандарты требуют периодического обновления в связи с процессом акселерации и соматического развития ребенка.Этиологические факторы могут воздействовать на разных этапах роста и развития организма ребенка, антропометрические измерения параметров на всем протяжении роста и опорном двигательном системы. Нарушения, допускаемы при искусственном вскармливании ребенка, могут стать причиной возникновения аномалий опорно-двигательной системы,особенно в позвоночном столбе. Нужно подчеркнуть, что в настоящее время мало работ по сравнительному изучению антропометрических параметров опорно-двигательной области детей в I и II периоде детства, находившихся в естественном и искусственном вскармливании в грудном возрасте.

Цель исследования: Изучить особенности антропометрических параметров здоровых детей Южного Приаралья Iи II периода детства с учетом вида кормления (искуственное или естественное).

Материал и методы исследования:Изучены клинические, антропометрические, рентгенографические, телерентгенографические и статистические методы исследования у детей в I и II периоде детства, находившихся на искусственном и естественном кормлении в грудном возрасте.

Количественный состав каждой возрастной группы составляет 100 человек. Программа исследований включала изучение антропометрического показателя (длину тела, длина и масса тела, а также окружность грудной клетки, переднезадний диаметр грудной клетки, высоту стопы, голени и бедра, а также другие параметры). Исследование проведено в центральной поликлинике г.Ургенча.

Для измерения роста, массы, окружности грудной клетки, переднее заднего диаметра грудной клетки использован ростомер стандартного типа.

Для измерения длины позвоночного столба, позвоночных дисков и позвоночного канала, а также соотношения между отделами позвоночника, используется цифровая рентгенография, КТ, МРТ и ЯМРТ.

Результаты:

В этой исследовательской работе дети в возрасте до одного года были зарегистрированы в семейной поликлинике № 1, расположенной в Ургенче Хорезмской области, и семейной поликлинике № 38 Хазараспского района, при определении изменений антропометрических размеров, длины тела, веса, окружности головы и грудной клетки, высоты ног, бедер и икр длина костей при искусственном и натуральном питании у детей в возрасте до 1 годав ходе обследования объектом исследования были в общей сложности 336 детей из семейной поликлиники № 1, расположенной в городе Ургенч, и в общей сложности 200 детей из семейной поликлиники № 38 Хазараспского района

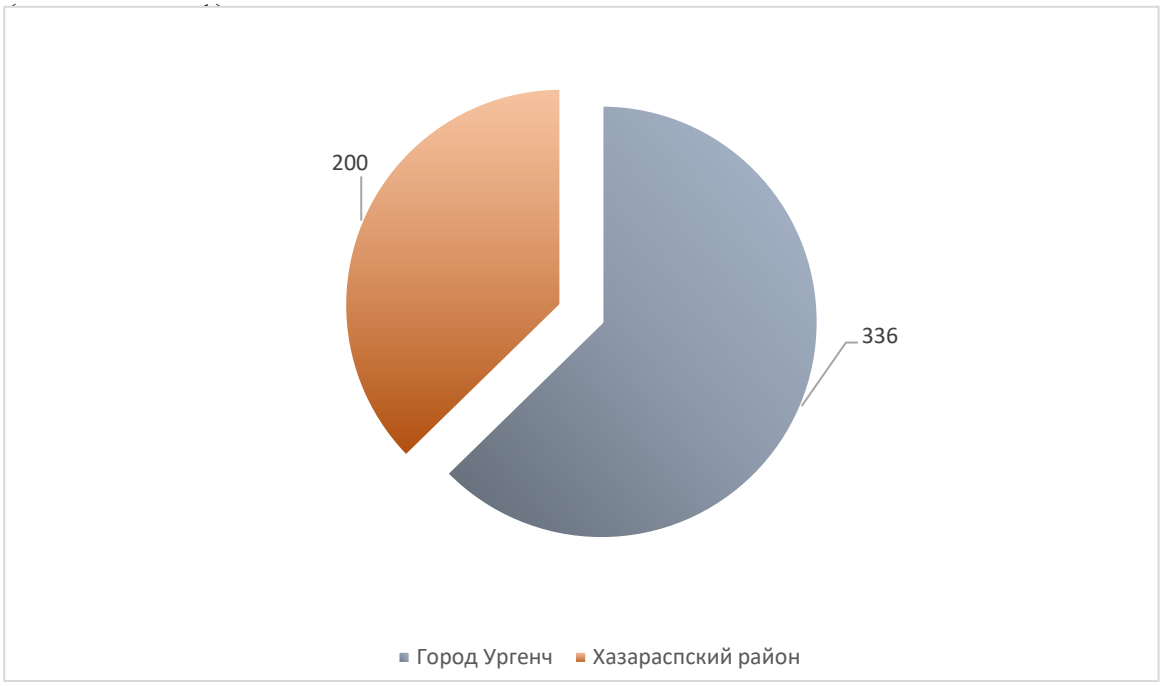

Рисунок 1. Распределение детей в возрасте до 1 года, зарегистрированных в семейных поликлиниках по всему городу Ургенч и Хазораспскому району.

Дети, отобранные для исследования, были разделены на 2 группы, а именно 168 детей, находившихся на искусственном питании, проживающих в Ургенче, и 168 детей, находившихся на естественном, т.е. грудном вскармливании, а также 100 детей, находившихся на искусственном питании, проживающих в Хазараспском районе, и 100 детей, находившихся на естественном, т.е.

кормление грудным молоком (см. рисунок 2)..

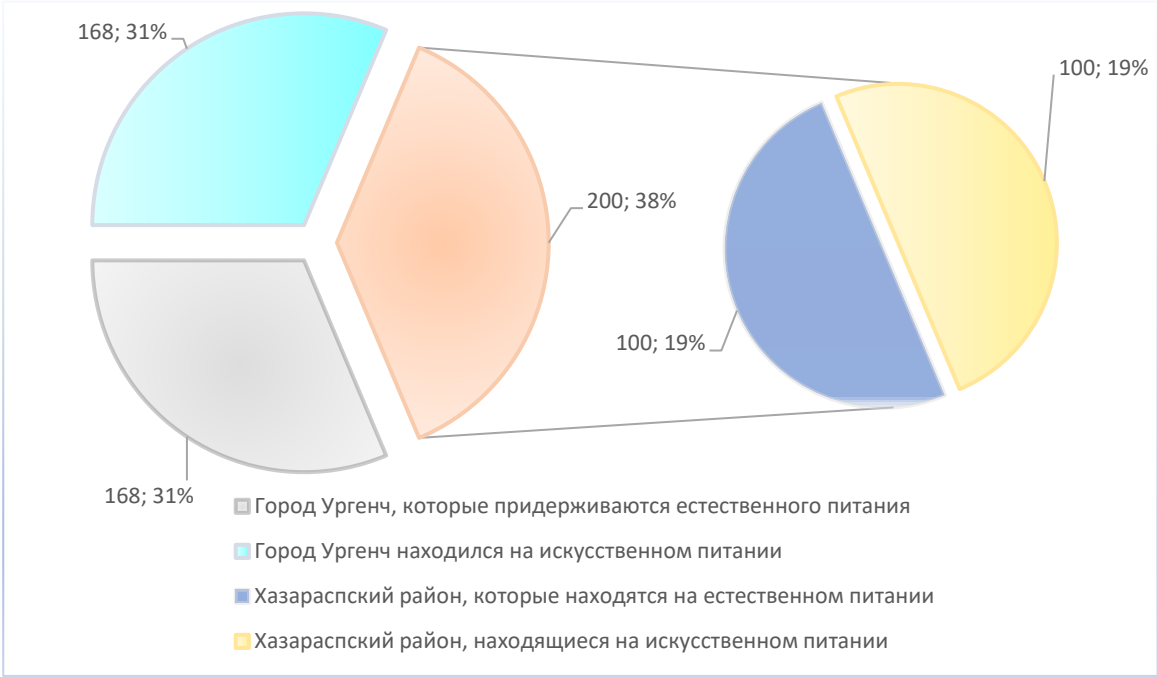
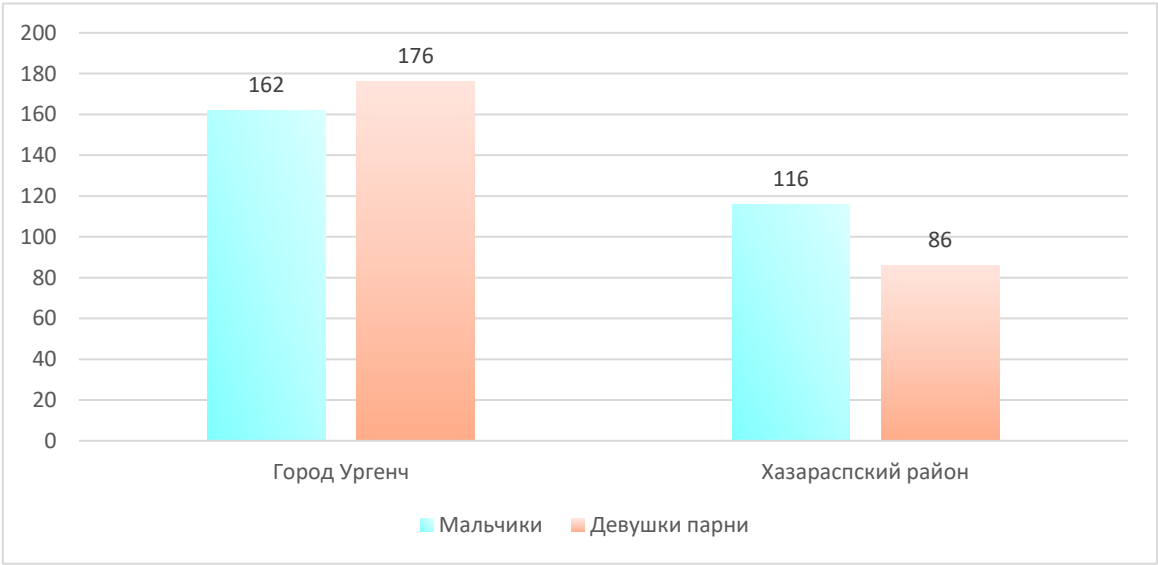

Рис № 2. Уровень распределения детей до 1 года на натуральное и искусственное питание в г. Ургенче и Хазараспском районе

Среди детей, проживающих в Ургенче, когда дети в возрасте до 18 лет были обследованы в зависимости от пола, мальчики составляли 162 человека, девочки - 176 человек, мальчики, проживающие в Хазараспском районе, составляли 116 человек, девочки - 86 человек (см. рисунок 3).

3-картина. Урганч шахар ва Хазарасп туманида яшовчи 1 ешгача булган болаларнинг жинсга оид булиниши.

Также, когда изучались дети в возрасте до 1 года на вскармливании (искусственном и естественном), дети на искусственном вскармливании, проживающие в Ургенче, составили 170 человек, дети на естественном вскармливании - 168; дети на искусственном вскармливании, проживающие в Хазараспском районе, составили 105 человек, дети на естественном вскармливании - 96 человек (см. Рисунок 4).

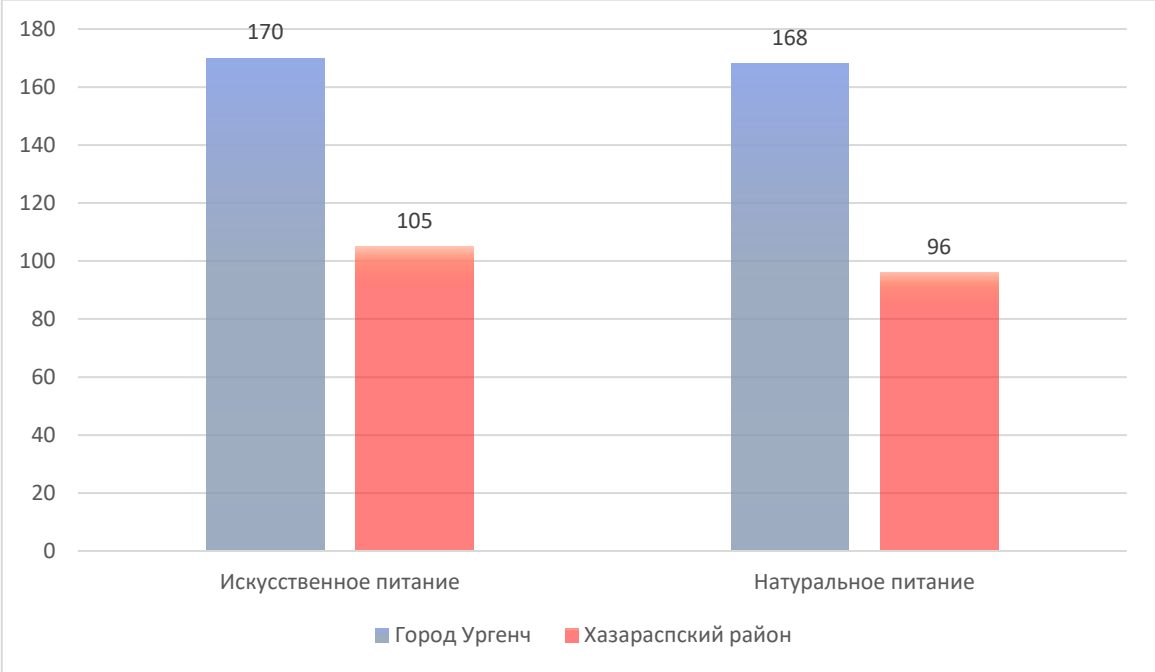

Рисунок 4. Информация об искусственном и естественном питании детей в возрасте до 1 года, проживающих в городе Ургенч и Хазараспском районе.

Когда показатели детей в возрасте до 1 года, проживающих в Ургенче, и детей в возрасте до 1 года, проживающих в Хазараспском районе, были проверены в месячном разрезе, были определены антропометрические показатели у данном таблице.рисунок 5.

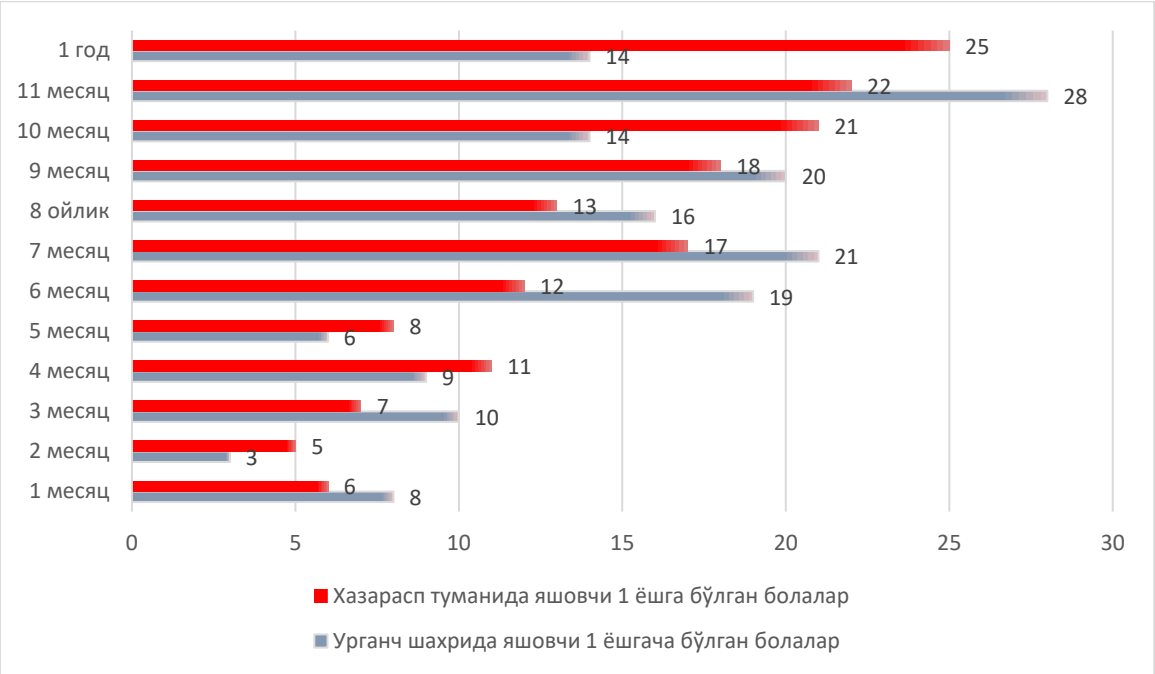

Рисунок 5. Показатели месячноесечения детей в возрасте до одного года на естественном вскармливании, проживающих в городе Ургенч и Хазараспском районе

Рисунок 6. Показатели детей в возрасте до одного года, находящихся на искусственном вскармливании, проживающих в городе Ургенч и Хазараспском районе, в разрезе месяцев

В соответствии с результатами проведенного научного исследования, при измерении антропометрических размеров собаки Ургенч, питающейся натуральным кормом в течение 1 месяца, окружность головы и середины составляет 37,84 см, окружность грудной клетки - 37,48 см, длина тела 53,39 см,

истинная-1,5 см. н вторичный узбекистан 22 см, тен вторичный узбекистан 22 см, тен вторичный узбекистан 10 см, т. н. средняя длина 10 см, По результатам проведенной научной работы определены антропометрические размеры детей, проживающих в г. Ургенче, находящихся на вскармливании. с искусственным питанием до 1 месяца при измерении, окружность головы в среднем 38,84 см, окружность груди в среднем 38,58 см, длина тела в среднем 55,39 см, высота правой ноги в среднем 20 см, высота левой ноги в среднем 20 см, длина правого бедра в среднем 8 см, длина левого бедра в среднем 8 см.По результатам проведенной научной работы при измерении антропометрических размеров детей, проживающих в хазараспском районе, которых кормили натуральными кормами до 1 месяца, окружность головы в среднем составляла 37,84 см, окружность груди в среднем 39,48 см, длина тела в среднем 53,39 см, высота правой ноги в среднем 22 см, высота левой ноги в среднем 22 см, длина правого бедра в среднем 9 см., длина левого бедра в среднем 9 см,

По результатам проведенной научной работы, при измерении антропометрических размеров детей, проживающих в хазараспском районе, которых кормили искусственным кормом до 1 месяца, окружность головы в среднем составляла 40,4 см, окружность груди в среднем 41 см, длина тела в среднем 53,6 см, высота правой ноги в среднем 20 см, высота левой ноги в среднем 20 см, длина правого бедра в среднем 8 см. см, длина левого бедра в среднем 8 см.

Согласно результатам проведенной научной работы, при измерении антропометрических размеров детей, живущих в городе Ургенч, которых кормили натуральными кормами в возрасте до 3 месяцев, окружность головы составляла в среднем 39,9 см, окружность груди-в среднем 41,7 см, длина тела-в среднем 61,9 см, высота правой ноги-в среднем 24 см, высота левой ноги-в среднем 24 см, длина правого бедра-в среднем 12 см. см, длина левого бедра в среднем 12 см.

Согласно результатам проведенной научной работы, при измерении антропометрических размеров детей, живущих в городе Ургенч, находящихся на искусственном вскармливании до 3 месяцев, окружность головы составляет в среднем 40,6 см, окружность груди-в среднем 40,6 см, длина тела-в среднем 64,9 см, высота правой ноги-в среднем 22 см, высота левой ноги-в среднем 22 см, длина правого бедра-в среднем 10 см. см, длина левого бедра в среднем 10 см.

По результатам проведенной научной работы, при измерении антропометрических размеров детей, живущих в хазараспском районе, которых кормили натуральными кормами до 3 месяцев, окружность головы в среднем составляла 39,9 см, окружность груди в среднем 41,7 см, длина тела в среднем

62,65 см, высота правой ноги в среднем 24 см, высота левой ноги в среднем 24 см, длина правого бедра в среднем 12 см., длина левого бедра в среднем 12 см.

По результатам проведенной научной работы при измерении антропометрических размеров детей, живущих в хазараспском районе, которых кормили искусственным кормом до 3 месяцев, окружность головы в среднем составляла 40,55 см, окружность груди в среднем 42,1 см, длина тела в среднем 54,75 см, высота правой ноги в среднем 22 см, высота левой ноги в среднем 22 см, длина правого бедра в среднем 10 см. см, длина левого бедра в среднем 10 см.

Согласно результатам проведенной научной работы, при измерении антропометрических размеров детей, живущих в городе Ургенч, которых кормили натуральными кормами в возрасте до 4 месяцев, окружность головы составляла в среднем 40,35 см, окружность груди-в среднем 41,4 см, длина тела-в среднем 63,79 см, высота правой ноги-в среднем 25 см, высота левой ноги-в среднем 25 см, длина правого бедра-в среднем 13 см. см, длина левого бедра в среднем 13 см,

Согласно результатам проведенной научной работы, при измерении антропометрических размеров детей, живущих в городе Ургенч, находящихся на искусственном вскармливании до 4 месяцев, окружность головы в среднем составляет 41,35 см, окружность груди в среднем 41,4 см, длина тела в среднем 66,79 см, высота правой ноги в среднем 23 см, высота левой ноги в среднем 23 см, длина правого бедра в среднем 11 см. см, длина левого бедра в среднем 11 см,

По результатам проведенной научной работы при измерении антропометрических размеров детей, живущих в хазараспском районе, которых кормили натуральными кормами до 4 месяцев, окружность головы в среднем 40,35 см, окружность груди в среднем 42,9 см, длина тела в среднем 65,50 см, высота правой ноги в среднем 25 см, высота левой ноги в среднем 25 см, длина правого бедра в среднем 13 см. см, длина левого бедра в среднем 13 см,

По результатам проведенной научной работы, при измерении антропометрических размеров детей, живущих в хазараспском районе, вскармливаемых искусственным кормом в возрасте до 4 месяцев, окружность головы составляет в среднем 43 см, окружность груди-в среднем 40,85 см, длина тела-в среднем 61 см, высота правой ноги-в среднем 23 см, высота левой ноги в среднем 23 см, длина правого бедра-в среднем 11 см., длина левого бедра в среднем 11 см.

Согласно результатам проведенной научной работы, при измерении антропометрических размеров детей, живущих в городе Ургенч, которых кормили натуральными кормами в возрасте до 5 месяцев, окружность головы в

среднем 43,5 см, окружность груди в среднем 44 см, длина тела в среднем 66,92 см, высота правой ноги в среднем 26 см, высота левой ноги в среднем 26 см, длина правого бедра в среднем 14 см, длина левого бедра в среднем 14 см,

Согласно результатам проведенной научной работы, при измерении антропометрических размеров детей, живущих в городе Ургенч на искусственном вскармливании в возрасте до 5 месяцев, окружность головы в среднем составляет 43,9 см, окружность груди в среднем 43,9 см, длина тела в среднем 69,92 см, высота правой ноги в среднем 24 см, высота левой ноги в среднем 24 см, длина правого бедра в среднем 12 см. см, длина левого бедра в среднем 12 см,

По результатам проведенной научной работы, при измерении антропометрических размеров детей, живущих в хазараспском районе, которых кормили натуральными кормами до 5 месяцев, окружность головы в среднем составляет 42,2 см, окружность груди в среднем 43,55 см, длина тела в среднем 66,9 см, высота правой ноги в среднем 26 см, высота левой ноги в среднем 26 см, длина правого бедра в среднем 14 см. см, длина левого бедра в среднем 14 см,

По результатам проведенной научной работы при измерении антропометрических размеров детей, проживающих в хазараспском районе, вскармливаемых искусственным кормом в возрасте до 1 года, окружность головы в среднем составляет 41,67 см, окружность груди в среднем 45,8 см, длина тела в среднем 63 см, высота правой ноги в среднем 24 см, высота левой ноги в среднем 24 см, длина правого бедра в среднем 12 см. см, длина левого бедра в среднем 12 см.

Согласно результатам проведенной научной работы, при измерении антропометрических размеров детей, живущих в городе Ургенч, которых кормили натуральными кормами в возрасте до 6 месяцев, окружность головы в среднем 44,7 см, окружность груди в среднем 45 см, длина тела в среднем 67,95 см, высота правой ноги в среднем 27 см, высота левой ноги в среднем 27 см, длина правого бедра в среднем 15 см., длина левого бедра в среднем 15 см.

Согласно результатам проведенной научной работы, при измерении антропометрических размеров детей, живущих в городе Ургенч, находящихся на искусственном вскармливании до 5 месяцев, окружность головы составляет в среднем 45,7 см, окружность груди-в среднем 45,7 см, длина тела-в среднем 69,95 см, высота правой ноги-в среднем 25 см, высота левой ноги-в среднем 25 см, длина правого бедра-в среднем 13 см., длина левого бедра в среднем 13 см.

По результатам проведенной научной работы при измерении антропометрических размеров детей, живущих в хазараспском районе, которых кормили натуральными кормами до 6 месяцев, окружность головы в среднем 43,21 см, окружность груди в среднем 44,77 см, длина тела в среднем 67,95 см,

высота правой ноги в среднем 27 см, высота левой ноги в среднем 27 см, длина правого бедра в среднем 15 см. см, длина левого бедра в среднем 15 см.

По результатам проведенной научной работы при измерении антропометрических размеров детей, проживающих в хазараспском районе, вскармливаемых искусственным кормом в возрасте до 6 месяцев, окружность головы в среднем составляет 43,5 см, окружность груди в среднем 46 см, длина тела в среднем 59,78 см, высота правой ноги в среднем 25 см, высота левой ноги в среднем 25 см, длина правого бедра в среднем 13 см. см, длина левого бедра составляла в среднем 13 см.

Полученные результаты исследований свидетельствуют о продолжающемся процессе формообразования и наступлении пропорциональной гармонии, региональных пропорциях, выражающих соразмерность сегментов опорно-двигательного аппарата, особенно в позвонках. Полученные данные также могут быть использованы в учебном

процессе при преподавании анатомии, гистологии, патологической анатомии, токсикологии, а также в научно-исследовательских работах, санитарно-гигиенических учреждениях.

Заключение: Полученные результаты исследований свидетельствуют о продолжающемся процессе формообразования и наступлении пропорциональной гармонии, региональных пропорциях, выражающих соразмер-ность сегментов опорно-двигательного аппарата, особенно в позвонках. Разработаны компьютерные программы для определения нормального роста по антропометрическим параметрам у детей, а также оценки морфометрических показателей позвонков детей в зависимости от вида вскармливания.

Список использованных источников:

1. Авагин А. А., Шабаева Е. В. Морфологические параметры нижней челюстии их прикладное значение для костной пластики // Российские морфологические ведомости - М.: 1997. №1(6). - С. 21-26.

2. Аверьянова-Языкова Н. Ф. Возрастные изменения формы и сводов стопы в процессе постнатального онтогенеза // Морфология Санкт-Петербург, 1996.- Т. 09. - №2. - С. 28.

3. Аверьянова-Языкова Н. Ф. Изменение высоты сводов и толщины мягких тканей подошвенной поверхности стопы у детей и подростков от 8 до 16 лет по данным рентгенографии // Морфология. Санкт-Петербург, Эскулап, 2002. - Т. 12. - №2-3. - С. 6

4. Кузмичев, Ю.Г. Оценочные таблицы физического развития доношенных новорожденных детей г. Нижнего Новгорода / Кузмичев Ю.Г., Орлова М.И.,

Бурова О.Н., Гуренко С.П., Лазарева Е.П. // «Врач-аспирант». – 2013. - № 4.3 (59) – С.494-498.

5.Пырьева, Е.А. Вскармливание детей первого года жизни: новые возможности / Е.А. Пырьева // Вопросы современной педиатрии. – 2012. – Т. 11, № 3.– С. 83-86.

6. Birth size and childhood growth as determinants of physical functioning in older age: the Helsinki birth cohort study / M.B. von Bonsdorff, T. Rantanen, S. Sipilä [et al.] // Am. J. Epidemiol. – 2011. – Vol. 174. – P. 1336-44.

7. Fleischman, E.K. Innovative application of bar coding technology to breast milk administration / E.K. Fleischman // J. Perinat. Neonat.Nurs. – 2013. – Vol. 27.– P. 145-150.

“BOBURNOMA” ASARIDAGI AYRIM TOPONIMLARNING ETIMOLOGIYASI HAQIDA

Kilichev Bayramali Ergashovich
Buxoro davlat universiteti o‘zbek tilshunosligi va jurnalistika kafedrasi professori filologiya fanlari nomzodi
e-mail: buxara-1@inbox.ru
Shabonova Guljamol Abdullo qizi
Buxoro davlat universiteti o‘zbek tilshunosligi va jurnalistika kafedrasi magistranti
e-mail: gulishabonova@gmail.com
https://doi.org/10.5281/zenodo.7670209

Annotatsiya: har bir tilning onomastikasi shu xalq vakillarining milliy o‘zligini, dunyoqarashini, ruhiyatini, xarakter-xususiyatlarini, muayyan mintaqaga mansubligini ko‘rsatib beruvchi manba sanaladi. Shu ma’noda “Boburnoma” asaridagi etimologik topilmalarni tadqiq etish bugungi kun uchun ham dolzarb va muhimdir.

Kalit so‘zlar: etimologiya, oykonim, toponim, tarix, toponimiya, Bobur, Boburnoma, tog‘, dovon, ma’no, sema, lug‘at.

THE ETYMOLOGY OF CERTAIN TOPONYMS IN “BOBURNOMA”

Kilichiv Bayramali Ergashev
Professor of the Department of Uzbek Linguistics and Journalism candidate of philological sciences Bukhara State University
e-mail: buxara-1@inbox.ru
Shabonova Guljamol Abdullo qizi
Master`s student of the Department of Uzbek Linguistics and Journalism Bukhara State University
e-mail: gulishabonova@gmail.com

Annotation: the onomastics of each language is a source that shows the national identity, worldview, mentality, character traits, belonging to a certain region of the representatives of this nation. In this sense, the research of etymological findings in the work “Boburnoma” is relevant and important even for today.

Key words: etymology, oikonym, toponym, history, toponymy, Babur, Baburname, mountain, pass, meaning, sema, dictionary.

НЕКОТОРЫЕ ТОПОНИМИЧЕСКИЕ ЭТИМОЛОГИИ В БОБУРНОМЕ

Киличев Байрамали Эргашевич
Бухарский государственный университет профессор кафедры узбекского языкознания и журналистики кандидат филологических наук
e-mail: buxara-1@inbox.ru
Шабонова Гулжамол Абдулло кизи
Бухарский государственный университет магистрант кафедры узбекского языкознания и журналистики
e-mail: gulishabonova@gmail.com

Аннотация: ономастика каждого языка является источником, показывающим национальную идентичность, мировоззрение, менталитет, черты характера, принадлежность к определенному региону представителей данной нации. В этом смысле исследование этимологических находок в произведении “Бобурнома” актуально и важно даже на сегодняшний день.

Ключевые слова: этимология, ойконим, топоним, история, топонимия, Бабур, Бабурнамэ, гора, перевал, смысль, сема, словарь.

Mustaqil vatanimizning Birinchi Prezidenti I.A.Karimovning *«Ma’naviyat o‘z xalqining tarixi, uning madaniyati va vazifalarini chuqur bilish va tushunib yetishga suyangandagina qudratli kuchga aylanadi. Tarixga murojaat qilar ekanmiz, bu xalq xotirasi ekanligini nazarda tutishimiz kerak. Xotirasiz barkamol kishi bo‘lmaganidek, o‘z tarixini bilmagan xalqning kelajagi ham bo‘lmaydi»*, -degan fikri xalqimizning boy toponimiyasiga ham dahldor [Karimov I., 1992, 71].

Zahiriddin Muhammad Boburning shoh asari sifatida “Boburnoma” ni alohida e’tirof etish lozim. Taniqli olim V.Rahmonov Bobur Mirzo faoliyatining qirralarini ta’riflab yozadi: “Boburnoma” kitobxonga din va shariat, etnografiya, insonshunoslik, astronomiya, tabobat, harbiy ilm, xalq og‘zaki ijodi, matematika, bog‘shunoslik, shahar qurilishi, tush ta’birigacha o‘nlab ilmlardan muhim va qiziqarli ma’lumotlar beradi. Bu asar mazmuni, voqealariga e’tibor qilgan ziyrak kitobxon “Boburning qiziqmagan va bilmagan sohasi qolmagan ekan” degan hayratli xulosaga keladi. Darhaqiqat, bu ajoyib fazilatlar uning ko‘p qirrali faoliyatiga xos va mosdir” [Boburnoma. So‘zboshi, 2017, –B.7].

Asarda ma’lumotlarning turli-tumanligi va ularning ko‘plab sohalarga mansubligini inobatga olsak, “Vaqoe” – “Boburnoma”ni qomusiy-ensiklopedik asar deyish mumkin. Unda XV asrning oxiri XVI asrning birinchi yarimlarigacha Xuroson, Movarounnnahr, Hindistonda kechgan muhim tarixiy voqealar, ijtimoiy-iqtisodiy,

siyosiy vaziyat o‘z aksini topgan. “Boburnoma” undagi tarixiy shaxslarning ko‘pligi, sulolalar, saltanatlar taraqqiysi va tanazzulini yorituvchi ilmiy faktlar, urushlar tarixi va tasviri, davlatlararo munosabatlar yilnomasi sifatida qimmatli tarixiy manbadir. “Boburnoma” badiiy, tarixiy, yodnoma asar sifatida adabiyotshunos va tarixchi, tilshunos va urfshunos, tibbiyot va jug‘rofiya sohasi, shuningdek, yana bir qator mutaxasssislarga qimmatli ma’lumotlar bera oluvchi bebaho xazinadir. Shuning uchun ham bu asar turli davrlarda yashab, turfa tillarda so‘zlashgan sharqshunoslar diqqatini jalb etdi. Asarda tarixiy voqea va hodisalarning yuz berish sababi va oqibatlari keng qamrovda talqin etilgan. Bobur asarda tilning fonetika, etimologiya va boshqa bir necha sohalariga oid qiziqishlari va ilmiy kuzatishlarini bayon etgan.

Muallif shahar va joy nomlarini tavsiflab, ularning nomlanish sababiga e’tibor qaratgan. Jumladan, Qarshi shahri haqida: “Qarshi viloyatidurkim, Nasaf va Naxshab ham derlar, Qarshi mo‘g‘ulcha ottur, go‘rxonani mo‘g‘ul tili bila qarshi derlar. G‘olibo bu ot Chingizxon tasallutidin so‘ng bo‘lg‘ondur. Kam obroq yerdur, bahori xub bo‘lur, ekini va qovuni yaxshi bo‘lur” [Boburnoma, 1989, –B. 47]. Atoqli toponimist olim S.Qorayev qadimgi turk tilida qarshi “ko‘shk”, “saroy”, “xon qarorgohi” demak. Lekin XV-XVI asrlarda bu so‘z “mo‘tabar shaxslar qabriga qurilgan dahma maqbara” ma’nosini olgan, deya qayd etgan [Qorayev S. 2006, –B.310].

Shahrisabz shahri nomining kelib chiqishini muallif quyidagicha izohlaydi: “Bahorlar sahrosi va shahri va bomi va tomi xo‘b sabz bo‘lur uchun Shahrsabz ham derlar” [Boburnoma, 1989, –B. 47].

“Kandibodomdur agarchi qasaba emas, yaxshig‘ina qasabachadur. Bodomi yaxshi bo‘lur. Bu jihatdin bu ismg‘a mavsumdur. Xurmuz va Hindustong‘a tamom muning bodomi borur” [Boburnoma, 1989, –B. 47].

Boburning Kandibodom haqidagi ushbu fikri diqqatga loyiqdir. Konibodom hozirgi Tojikiston Respublikasi Sug‘d viloyatidagi shahar bo‘lib, Farg‘ona vodiysining g‘arbiy qismida, Katta Farg‘ona kanali bo‘yida joylashgan. Konibodom 1463-yildan Kandibodom deb tilga olinadi. Ba’zi adabiyotlarga ko‘ra, Konibodom IX-X asrlardan ma’lum.

Shuningdek, Konigil o‘langi xususida ham bir necha fikrlarga duch kelamiz. S.Qorayev ma’lumotlarida *Koni gil – tuproq koni* desalar, boshqalar, chunonchi, Fazlulloh bin Ro‘zbexon “Mehmonomayi Buxoro” asarida *Koni gul,* ya’ni *“gullar koni”* deyiladi. Bobur esa “o‘langning oti Koni obgir” deb yozadi. Bu esa haqiqatga yaqin. Chunki Siyob suvining “atrofi tamom obgir”, ya’ni botqoq bo‘lgan (obgir atamasi “Boburnoma”da bir necha joyda uchraydi) Demak, Koniobgir asta-sekin o‘zgarib Konigil shaklini olgan [Qoprayev S. 2006, –B.310].

“Boburnoma”da G‘urband tumani nomi haqidagi fikrlar ham e’tiborga loyiq: “Yana bir G‘urband tumanidur. Ul viloyatlarda ko‘tallarni band derlar G‘o‘r sari bu

ko‘tal bila borurlar, g‘olibo ul jihatdin G‘urband debturlar” [Boburnoma, 1989, –B. 123].

Bobur bandning ko‘tal deb aytilishini ko‘rsatgan. Ko‘tal – “dovon”, “tog‘ yo‘li”. Shuningdek, O‘zbekiston, Tojikiston, Turkmaniston, Afg‘oniston, Eron va Ozarbayjonda ko‘tal, ko‘tel, xutel shakllarida joy nomlari tarkibida uchraydigan geografik atama. Ko‘tal so‘zi ham dovon atamasi kabi mo‘g‘ulcha degan fikr bor. Ko‘tal pastroq dovonni bildiradi [Qorayev S. 2006, –B.197].

Bu atama haqidagi to‘liqroq ma’lumot M.Normurodov va T.Nafasovlarning «Chiroqchinoma» kitobida uchraydi: *ko‘tal* termini quyidagicha izohlanadi: “Tog‘li tumanlar aholisi oshib o‘tiladigan yo‘li bo‘lgan balandlik – kichik dovon, tog‘ning kichik tizmasi, yuksak qirni ko‘tal deyishadi. Bu atama fors va tojik tillariga ham o‘tgan. Tojik tilida ko‘tal – baland tepa; dovon (ag‘ba). Fors tilida ko‘tal – tog‘ yo‘li, dovon. Tojikiston va Qirg‘izistonda ko‘tal so‘zli joy nomlari ko‘p. Bobur “*...yo‘l yasab dovon ustiga chiqtuk. Ko‘tali Zarin* der emishlar” deb yozgan. Ko‘tal turkiy va mo‘g‘ul tillariga xos so‘z. Mo‘g‘ul tilida *xo‘to‘l* – tepa, uncha yuksak bo‘lmagan qiya balandlik” [Normurodov M., Nafasov T. 2010, –B.23].

Band – O‘zbekiston va Tojikistonda joy nomlari tarkibida uchraydigan atama. Bir necha ma’noda keladi: 1) bandi ob – to‘g‘on (Abdullaxon bandi, Xonbandi); 2) bandi reg – qum to‘sig‘i, ko‘chma qum yo‘lidagi har xil to‘siqlar, 3) bandi mufsidon – fitnachilar, qo‘zg‘olonchilardan saqlanish uchun qurilgan g‘or, devor. Band, avvalo, irrigatsion atama; tog‘ daralariga qurilgan qadimiy gidrotexnik inshoot band deyilgan [Qorayev S. 2006, –B.170].

Bobur yozadi: “Sulton Mahmudning qabri G‘aznining mahallotidadurkim, sulton qabri anda uchun Ravza derlar. G‘aznining yaxshi uzumi Ravzadindur. Avlodi: Sulton Mas’ud bila Sulton Ibrohimning qabri ham G‘aznidadur. Mutabarrak mazorat G‘aznida bisyordur” [Boburnoma, 1989, –B. 126].

Ravza so‘zi hozir ham qo‘llanadi: ravza [a] esk. kt. 1. Gulzor, gulshan; bog‘. 2. din. Jannat, behisht. 3. Ravza (xotin-qizlar ismi) [O‘zbek tilining izohli lug‘ati, 1981 (1), –B.610].

So‘z etimologiyasi joy nomiga nisbatan tekshirilganda Bobur o‘sha so‘zning yasalishi va nom qo‘yilishiga tarixan yondashadi:

“Samarqandning qal’asining ichida yana bir qadimiy imorattur, masjidi Laqlaqa derlar. Ul gunbazning o‘rtasida yerga tepsalar tamom gunbazdin laq-laq un kelur, g‘arib amerdur, hech kim muning sirrini bilmas… ushbu bog‘chada yana bir chordara solibdur, izorasi tamom chiniy. Chiniyxona derlar. Xitoydin kishi yiborib kelturubtur” [Boburnoma, 1989, –B. 45].

Bangash bilan Ningnahorni bog‘lab turuvchi Ko‘hi Safid (Oq tog‘)ning nomlanishidagi ushbu fikrlari ham e’tiborga loyiq: “Ko‘hi Safid Ningnahorning janubida voqe bo‘lubtur. Bangash bilan Ningnahorg‘a vosita ushbu tog‘dur Otliqqa

yo‘l yo‘qtur. To‘qqiz rud ushbu tog‘din chiqar, bu tog‘din hargiz o‘ksumas. Bu jihattin g‘olibo Ko‘hi Safid derlar” [Boburnoma, 1989, –B. 121].

Xuddi shunday tahlil boshqa o‘rinda ham kuzatiladi: “…bu yo‘l otliq yo‘li emas ekandur. Qo‘ychi va cho‘pon gohi gala va ramani bu yo‘l va tangi bila indurur uchun bu yo‘lni, Go‘spandliyor der emishlar. Yo‘lni afg‘on tilibila liyor derlar” [Boburnoma, 1989, –B. 134].

Yoki “Sharq soyig‘i zil’ining burjida Hotiypuldur. Filni “hotiy” derlar, darvozani “pul”. Bu darvozaning chiqishida bir filning suratini mujassam qilibturlar, ustida ikki filbon ham qilibturlar: biaynihi fil, xeyli mushobih qilibturlar. Bu jihattin “Hotiypul”derlar” [Boburnoma, 1989, –B. 313].

Yana “Bozorak ko‘talini Sarob eli Porandiy otliq kentiga inar uchun Porandiy ko‘tali derlar, Yana bir parvon yo‘lidur, ulug‘ ko‘tal bila Parvon orasida yana yetti ko‘tal bor uchun Haftbacha derlar” [Boburnoma, 1989, –B. 119].

Shuningdek, Bobur ayrim hududlarda ko‘ptillilik hodisasi uchrashini ham ta‘kidlab o‘tgan: “Muxtalif aqvom Kobul viloyatida bordur. Julgasida va tuzlarida atrok aymoq va a’robdur. Shahrida va ba’zi kentlarida sortlardur. Yana ba’zi kentlarida va viloyotida pashoyi va paroji va tojik va baraki va afg‘ondur. G‘azni tog‘larida hazora va nakdaridur. Bularning orasida ba’zi mo‘g‘uliy, til bila hikoyat qilurlar. O‘n bir-o‘n ikki lafz bila Kobul viloyatida talaffuz qilurlar: arabiy, forsiy, turkiy, mo‘g‘uliy, hindiy, afg‘oniy, pashoyi, parojiy, gabriy, barakiy, lamg‘oniy. Muncha muxtalif aqvom va mug‘oyir alfoz ma’lum emaskim, hech viloyatqa bo‘lg‘ay” [Boburnoma, 1989, –B. 120].

Shu o‘rinda Lamkon hududining Lamg‘on tarzida aytilishi ham shu el tilining talaffuzi bilan bog‘liq. Bobur bu el tilini mulohaza qilib quyidagicha keltiradi: “Hazrati Nuh payg‘ambarning otasi Mehtar Lomning qabri Alishang tumanidadur. Ba’zi tarixta Mehtar Lomni Lamak, Lamkon debturlar. Ul elni heyli muloha qilibturkim, ba’zi mahal “kof” o‘runig‘a “g‘ayn” talaffuz qilurlar, bu jihattin g‘olibo bu viloyatni Lamg‘on debturlar” [Boburnoma, 1989, –B. 121].

“Boburnoma”da Hindiston hududidagi Kashmir oykonimiga shunday izoh beriladi: “…bu tog‘ elini kas derlar. Xotirg‘a yettikim, Hinduston eli “shin” ni “sin” talaffuz qilur. Chun bu tog‘da mo‘tabar shahr Kashmirdur, balki Kashmirdin o‘zga bu tog‘da yana shahre eshitilmaydur. Bu jihattin bo‘la olurkim, Kashmir demish bo‘lg‘aylar” [Boburnoma, 1989, –B.250]. Aytilganlardan anglashiladiki, Kashmir kas etnonimiga aloqador holda vujudga kelgan etnooykonim, Lamg‘on shaxs nomi yuritilgan antropotoponim hisoblanadi.

Ko‘rib o‘tganimizdek, “Boburnoma” asari o‘lkamiz va boshqa yondosh hududlaridagi joy nomlarini o‘rganishda asosiy material bo‘la oladi. Undagi har bir ma’lumotlar muhim ahamiyatga ega. Bobur tilshunos sifatida til birliklarining nozik jihatlari, ma’no qirralariga alohida e’tibor bilan qaragan. Shuningdek, uning bayon

etgan qarashlari, bildirgan fikrlari ona tilimizning boy imkoniyatlari, tarixi hamda beqioys madaniyatidan darak beradigan tengsiz xazinadir. Bu holat barcha o‘z yurtini e’zozlaydigan insonlar uchun faxr tuyg‘usini bag‘ishlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Каримов И.А. Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли. – Т.: Ўзбекистон, 1992. – Б.71.
2. Заҳириддин Муҳаммад Бобур. Бобурнома. Нашрга тайёрловчи П.Шамсиев. –Т.: Юлдузча, 1989. – 367 б.
3. Kilichev B.E A way of making words on proper nouns// International Journal on Integrated Education Volume 3, Issue II, Feb 2020. p. 96-98.
4. Kilichev B.E., Safarova M.Z. Bukhara region’s typical toponyms transformed by means the names of nations. International Scientific Journal Theoretical & Applied Science. Philadelphia, USA. 2021 02 94.
5. Kilichev B.E., Safarova M.Z. International Journals of Sciences and High Technologies. Vol. 25 No. 1 February 2021, pp. 104-107.
6. Kilichev B.E., Safarova O. Study of toponyms in the language of the work. Galaxy International Interdisciplinary Research Journal (GIIRJ) ISSN (E): 2347-6915. Vol.10/ Issue 1, Jan. (2022) 92–95.
7. Kilichev B.E., Bafoyeva N. A. Some characteristics of onomastic units in Abdullah Qodiriy's novel “Bygone days” Asian Journal of Research in Social Sciences and Humanities. ISSN: 2249-7315 Vol. 12, Issue 01, January 2022
8. Kilichev Bayramali, Khojaoglu Timur, Adizova Nodira Classification of Oykons (On the Example of Bukhara Region) International Journal of Culture and Modernity ISSN 2697-2131, 2022, Volume 16 https://ijcm.academicjournal.io/index.php/ijcm.
9. Нормуродов М., Нафасов Т. Чирокчинома. – Тошкент: Муҳаррир, 2010. – Б.23.
10. Zahiriddin Muhammad Bobur. Boburnoma. –T.: O‘qituvchi, 2017. – 366 b.
11. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 2 томлик. 1-том. –М.: Рус тили, 1981. – 631 б.
12. Qorayev S. Toponimika. – T.: O‘zbekiston faylasuflari milliy jamayati, 2006. – 318 b.

LTE TEXNOLOGIYASI ORQALI XIZMAT KO’RSATISHDAGI MAVJUD XIZMATLAR XATOLIKLARINI ANIQLASH

Matyokubov O’tkir Karimovich
Rajabov Jaxongir Ro’ziboy o’g’li
Urgench branch Tashkent University of Information Technologies named after Mahammad al Khorezmi
e-mail: otkir_matyokubov89@mail.ru
https://doi.org/10.5281/zenodo.7670217

Annotatsiya: Ushbu maqola ishni noldan boshlab tarmoq va nosozliklarni tahlil qilishda muqobil yondashuvni taklif qiladi. Tarmoq ishlashi va nosozliklarini tahlil qilish mexanizmida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan muammolarni ko’rib chiqadi, ma'lumotlar darhol tahlil qilinadi, oldindan dasturlashtirilgan tahlillar asosida qarorlar qabul qilinadi va asosiy sababni deterministik tarzda aniqlaydi. Yakuniy natija mijozga ta'sir qilishidan oldin muammolarni aniqlash va tuzatish choralari ko'rib chiqilgan.

Kalit so’zlar: LTE tarmog’i, QoS parametrlari, makro, mikro, piko va femto-hujayra namunalari, parametrik nosozliklar, xatoliklar taxlili.

LTE (Long-term evolution) tijorat sinovlari 2009-2010 yillarda dunyoning turli nuqtalarida TeliaSonera, Telecom Italia, Telstra, Verizon Wireless va AT &T kabi simsiz xizmat ko'rsatuvchi provayderlar tomonidan boshlangan, ularning ish faoliyatini yaxshilashdagi yutuqlari tezkor ommaviy tarqatishga olib keldi. U o'zini yuqori darajadagi simsiz tarmoqqa kirish texnologiyasi sifatida ko'rsatdi, bu ma'lumotlarning yuqori tezligini va spektrdan samarali foydalanishni tijorat foydasi bilan ta'minladi, bu CDMA-ga asoslangan va GSM-ga asoslangan operatorlarni LTE-ga o'tishni dunyodagi aksariyat operatorlar va bir xil darajada qurilmalar ishlab chiqaruvchilari uchun simsiz ulanishning asosiy texnologiyasiga aylantirishga undadi.

LTE simsiz xizmatlar tarmoqlari asosan eskirgan sxemali kommutatsiya paradigmasidan IP paradigmasiga o‘tdi. Eski telekommunikatsiya sxemasi kaliti tarmoq uskunalarini ishlab chiqargan va ko'p yillar davomida sanoatga yaxshi xizmat qilgan bir xil sotuvchilar tomonidan ishlab chiqilgan ilg'or muammolarni bartaraf etish va ish faoliyatini yaxshilashga ega. Biroq, LTE simsiz xizmat ko'rsatish tarmoqlarida uchta asosiy muammo mavjud, xususan:

1. Ko'pgina odatiy muhitlarda o'rnatilgan LTE uskunalari turli sotuvchilardan. 3GPP kabi standartlar birgalikda ishlash uchun interfeyslarni aniqlasa-da, integratsiya bilan bog'liq muammolar doimo mavjud. Bitta sotuvchi uchun raqobatdosh sotuvchidan yordamni o'z ichiga olgan keng qamrovli ishlash va muammolarni bartaraf etish vositasini taqdim etish juda qiyin.

2. Hozirda mavjud bo'lgan sotuvchi vositalarining aksariyati faqat o'zlarining tarmoq elementi KPI va ichki amalga oshirishga qaratilgan, bu esa operator uchun ko'pincha ahamiyatsiz. Uskunani yetkazib beruvchi operatorni asbobning qanchalik yaxshi ishlashini ko'rishdan manfaatdor emas, chunki uni boshqa etkazib beruvchilar bilan taqqoslash uchun ishlatish mumkin. Sotuvchilar o'z qurilmalarining mutlaq minimal ko'rinishini ta'minlashdan manfaatdor, bu esa yomon QoS rejalashtirish tufayli orqada qolish kabi cheklovlarga olib kelishi mumkin.

3. Xizmat ko'rsatuvchi provayderlar odatda OAM ga boshqaruv vositasini taqdim etish uchun provayderga tayanadigan malakasiz xodimlar bilan, odatda, keyinroq o'ylangan narsa sifatida ko'rishadi. Misol uchun, PGW provayderlarida ko'p sonli KPI mavjud bo'lib, ular asosan LTE operatori uchun foydasizdir, lekin faqat provayder uchun foydali bo'lgan, ko'pincha hatto to'g'ri amalga oshirilmagan, amalga oshirishga oid ma'lumotlarni taqdim etadi. Ta'minotchilar odatda o'zlarining boshqaruv tizimini sotishni xohlashadi, faqat ular asosiy ishlash ko'rsatkichlarini tushunishadi va operator uchun foydali bo'lishi mumkin bo'lgan ba'zi ma'lumotlarni taqdim etishlari mumkin.

1. LTE tarmog'ining texnik xususiyatlari:

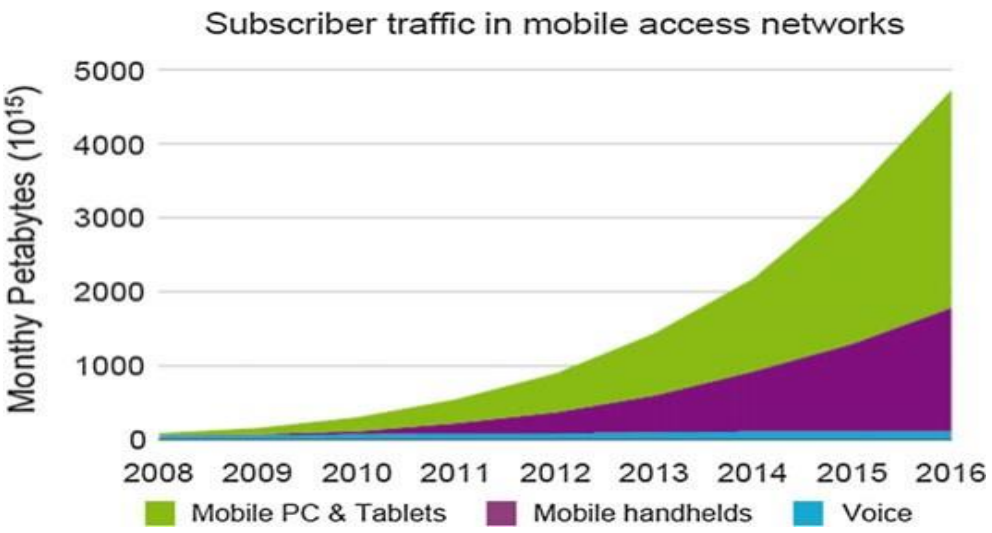
(a) LTE tarmoq xaritasining dinamik harakatini kompyuter tushunadigan spetsifikatsiyani ishlab chiqaradigan tilda aniqlang, masalan, davlat mashinalari, Petri tarmoqlari va hamkorlikdagi ketma-ket jarayonlar (CSP).

(b) Ushbu dinamik xatti-harakatlar uchun vaqt spetsifikatsiyalarini aniqlang. Bunga eng yaxshi dinamik modellashtirish tili bilan erishiladi, u vaqtli CSP kabi vaqt tugashi tushunchasini qo'llab-quvvatlaydi.

2. LTE tarmog'ining haqiqiy xatti — harakatlarini va vaqtlarini o'lchang, tarmoqdagi haqiqiy dinamik xatti-harakatlarni o'lchang. Buning uchun xam tarmoq o'lchovlaridan dinamik xatti-harakatlarni aniqlash uchun ishlatilgan modelga ba'zi o'zgarishlar kiritilishi kerak. Har qanday og'ishlar tarmoqdagi nosozliklarning asosiy sababini darhol aniqlashga imkon beradi. Ishlashni oddiy navbat nazariyasi yordamida tahlil qilish mumkin.

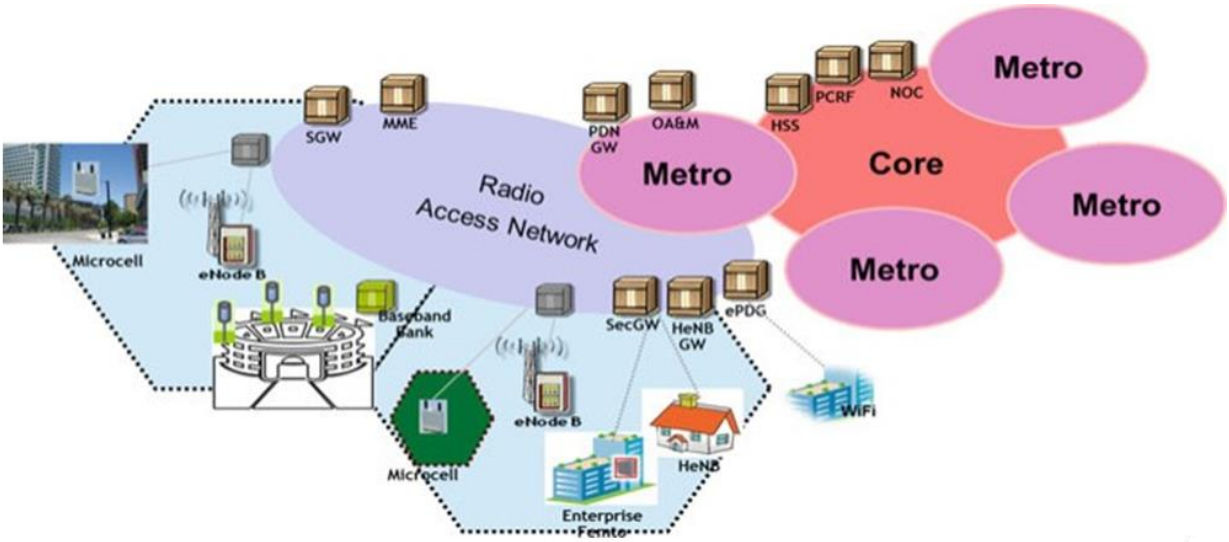
3. Tuzatish harakatlarini aniqlash uchun o'lchov natijalarini spetsifikatsiyalarga muvofiq tahlil qiling. Ushbu jarayon operatorga QoS parametrlarini sozlash orqali muammolarni bartaraf etish, samaradorlikni oshirish kabi aniq maqsadlar bilan foydali xulosalar chiqarish uchun katta hajmdagi ma'lumotlarni qayta ishlashni avtomatlashtirishga imkon beradi.

Tarmoq ishlashi va nosozliklarni boshqarishning hozirgi yondashuvi hisoblagichlarni qabul qilish va ularni foydalanuvchiga ko'rsatishdir. Taklif etilayotgan yondashuv modellar va spetsifikatsiyalarni aniqlash, o'lchash, spetsifikatsiyalar bilan taqqoslash va LTE tarmog'ini yaxshilash uchun foydali ma'lumotlar va tuzatish choralarini olishdir.

1-rasm Mobil kirish tarmog'ida trafik o'sishi

Joriy tarmoq ishlashi va nosozliklarini boshqarish vositalari odatda juda oddiy hisoblagichlar bo'lib, domenlar o'rtasida deyarli hech qanday ma'lumot yoki korrelyatsiyani o'z ichiga olmaydi. LTE xizmat ko'rsatuvchi provayderlar juda katta miqdordagi murakkab ma'lumotlarga ega va texniklar ishlash muammolari yoki nosozliklarini reaktiv ravishda hal qilish uchun qo'lda ishlaydi. Aslida, katta hajmdagi ma'lumotlar relyatsion ma'lumotlar bazasida to'planadi va saqlanadi. Ammo, bu ma'lumotlarning juda oz qismi aslida muammolarni hal qilish uchun ishlatiladi. Vaqt o'tishi bilan bu muammo yanada kuchayishi kutilmoqda, chunki LTE ma'lumotlari eksponent ravishda o'sib bormoqda va operatsion xarajatlarni kamaytirish uchun bosim kuchaymoqda.

2-rasm LTE tashuvchi tarmog‘i makro, mikro, piko va femto-hujayra namunalarini ko‘rsatish uchun kengaytirildi.

Ushbu maqolada ishni noldan boshlab tarmoq va nosozliklarni tahlil qilishda muqobil yondashuvni taklif qiladi. Eng muhim chora-bu abonentlar taqdim etilgan

QoS asosida eng yaxshi xizmat sifatini olishlarini tekshirish va o'lchovlar har bir segment uchun QoS-ga asoslangan trafikdan boshlanadi. Faqatgina trafik darajasida muammolar aniqlanganda, faqat asosiy sababni aniqlash uchun zarur bo'lgan tegishli va batafsil ma'lumotlar to'planadi. Bu avtomatlashtirilgan tarzda amalga oshiriladi. Tarmoq ishlashi va nosozliklarini tahlil qilish mexanizmi yuzaga kelishi mumkin bo'lgan muammolarni ko'rib chiqadi va asosiy sababni deterministik tarzda aniqlaydi. Yakuniy natija mijozga ta'sir qilishdan oldin muammolarni aniqlash va tuzatish choralarini ko'radi. Yana bir afzalligi shundaki, faqat operator uchun foydali bo'lgan va oson tushunish uchun tayyorlangan ma'lumotlar saqlanadi. Yig'ilgan ma'lumotlarning aksariyati oqimda qayta ishlanadi, tahlil qilinadi va keyin tashlanadi. Javob operatorga va tegishli dalillarga beriladi. Bu ma'lumot olish uchun qo'lda harakat talab qiladigan katta hajmdagi ma'lumotlarni saqlaydigan mavjud eski tizimlardan farq qiladi. Tavsiya etilgan yondashuv ma'lumotlarni qayta ishlash va talqin qilish uchun intellektni oldindan dasturlashtiradi va texnikaga foydali ma'lumotlarni avtomatlashtirilgan tarzda taqdim etadi. Ushbu yondashuv mijozlar tajribasini, muammoni hal qilish vaqtini, muammoni hal qilish uchun odam-soat sonini sezilarli darajada yaxshilaydi va tarmoqdagi nosozliklarning asosiy sababini aniqlash va aniqlash uchun zarur bo'lgan ko'plab qo'lda bajariladigan vazifalarni avtomatlashtiradi. Bundan tashqari, tizim faol bo'lishi uchun mo'ljallangan; kechikishlar ko'paygandan so'ng, tizim biror narsa noto'g'ri ekanligini biladi, nosozlik paydo bo'lishini taxmin qilish uchun yetarli ma'lumot mavjud va tizim muammoning manbasini avtomatik ravishda aniqlay oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. D.A.Davronbekov, U.K.Matyokubov, “The effect of the number of backup communication lines in the BTS-BSC system on reliability”, Scientific Collection «InterConf», №40. Proceedings of the 2 nd International Scientific and Practical Conference «Scientific community: interdisciplinary research», January 26-28, 2021, Hamburg, Germany: 2021, pp. 679-684, 2021.

2. U.K.Matyokubov, D.A.Davronbekov, “The Impact of Mobile Communication Power Supply Systems on Communication Reliability and Viability and Their Solutions”, International Journal of Advanced Science and Technology. vol. 29, no. 5, pp. 3374 – 3385, 2020.

3. Davronbekov DA, Matyokubov UK. Reliability of the BTS-BSC system with different types of communication lines between them. International Journal of Advanced Trends in Computer Science and Engineering. 2020;9(4): 6684–6689.

4. Djurayev RK, Jabborov SY, Omonov II. Analysis of the open queuing system model of diagnostics of data transmission network elements. *ITN&T-2022*: 48.

5. 3GPP TS 32.522: Telecommunication management; Self-Organizing Networks(SON) Policy Network Resource Model (NRM) Integration Reference Point(IRP); Information Service (IS)

6. Djurayev RK, Jabborov SY, Omonov II. Analysis of methods for calculating reference signatures in digital devices. Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. 2021;9(1).

7. Djabborov S. Y., Ismailov S. K., Omonov I. I. IMITATION MODELING THE DISCRETE COMMUNICATION CHANEL IN MATLAB STATEFLOW ON BASIS OF PETROVICH MODEL //Chemical Technology, Control and Management. – 2020. – Т. 2020. – №. 5. – С. 201-209.

GENTIANA OLIVIERI O‘SIMLIGI TARKIBIDAGI GENTIOPIKROZID, SWERTIAMARIN, IZOVITEXIN, GENTIANOL, GENTIOPIKROZID, GENTIANONE, MANGIFERIN MODDALARINING TASNIFI

Qurbonaliyev Komronbek Azamat o‘g‘li
Farg‘ona davlat universiteti magistranti
Tel:+99890 530 08 90, elektron pochta:
komronqurbonaliyev@gmail.com
Kurbanova Maftuna Temurbek qizi
Farg‘ona davlat universiteti doktoranti
elektron pochta: maftunaermatova0208@gmail.com

Annotatsiya: Gentiana olivieri - Gentianaceae oilasiga mansub o'simlik turi. Bu dorivor o'simlik bo'lib, vatani Turkiya, Gretsiya va Eronning hamda O'zbekistonning tog'li hududlarida joylashgan. O'simlik tarkibida turli xil kimyoviy birikmalar mavjud, jumladan:

Ksantonlar: Bular yallig'lanishga qarshi va antioksidant xususiyatlarni o'z ichiga olgan bir qator biologik faollikka ega bo'lgan tabiiy birikmalardir. Gentianon va mangiferin Gentiana olivieri-da joylashgan ikkita ksantondir.

Secoiridoids: Bu turli xil o'simliklarda, jumladan zaytun va gentianda uchraydigan kimyoviy birikmalarning bir turi. Sekoiridoidlar yallig'lanishga qarshi, antioksidant va saratonga qarshi xususiyatlarga ega ekanligi isbotlangan. Gentiopicroside va swertiamarin Gentiana olivieri-da joylashgan ikkita sekoiridoiddir.

Kalit so'zlar: Gentiana olivieri, ksantonlar, secoiridoids, flavonoidlar, triterpenoidlar, gentiopikrozid, dispepsiya, izovitexin, gentianol

Аннотация: Gentiana olivieri) — растение семейства Gentianaceae. Это лекарственное растение родом из горных районов Турции, Греции и Ирана, а также Узбекистана. Растение содержит множество химических соединений, в том числе:

Ксантоны: это природные соединения с рядом биологических активностей, включая противовоспалительные и антиоксидантные свойства. Gentianone и mangiferin являются двумя ксантонами, обнаруженными в Gentiana olivieri.

Секоиридоиды: это тип химического соединения, обнаруженного в различных растениях, включая оливки и горечавки. Было показано, что секоиридоиды обладают противовоспалительными, антиоксидантными и противораковыми свойствами. Гентиопикрозид и свертиамарин являются двумя секоиридоидами, обнаруженными в Gentiana olivieri.

Ключевые слова: Gentiana olivieri, ксантоны, секоиридоиды, флавоноиды, тритерпеноиды, гентиопикрозид, диспепсия, изовитехин, гентианол.

Abstract: Gentiana olivieri is a species of plant belonging to the Gentianaceae family. This is a medicinal plant, native to the mountainous regions of Turkey, Greece and Iran, as well as Uzbekistan. The plant contains a variety of chemical compounds, including:

Xanthones: These are natural compounds with a range of biological activities, including anti-inflammatory and antioxidant properties. Gentianone and mangiferin are two xanthones found in Gentiana olivieri.

Secoiridoids: This is a type of chemical compound found in a variety of plants, including olive and gentian. Secoiridoids have been shown to have anti-inflammatory, antioxidant and anti-cancer properties. Gentiopicroside and swertiamarin are two secoiridoids found in Gentiana olivieri.

Key words: Gentiana olivieri, xanthones, secoiridoids, flavonoids, triterpenoids, gentiopicroside, dyspepsia, isovitechin, gentianol

Secoiridoids: Bu turli xil o'simliklarda, jumladan zaytun va gentianda uchraydigan kimyoviy birikmalarning bir turi. Sekoiridoidlar yallig'lanishga qarshi, antioksidant va saratonga qarshi xususiyatlarga ega ekanligi isbotlangan. Gentiopicroside va swertiamarin Gentiana olivieri-da joylashgan ikkita sekoiridoiddir.

Flavonoidlar: Bu turli o'simliklarda, jumladan, mevalar, sabzavotlar va o'tlar tarkibida mavjud bo'lgan tabiiy birikmalar guruhidir.

Flavonoidlar antioksidant va yallig'lanishga qarshi xususiyatlarga ega ekanligi isbotlangan. Isovitexin, luteolin va apigenin Gentiana olivieri tarkibida mavjud uchta flavonoiddir.

Triterpenoidlar: Bu turli o'simliklarda, shu jumladan o'tlar va daraxtlarda joylashgan birikmalar guruhidir. Triterpenoidlar yallig'lanishga qarshi va antioksidant xususiyatlarni o'z ichiga olgan bir qator biologik faollikka ega ekanligi ko'rsatilgan. Gentianol va gentiopikrozid Gentiana olivieri-da joylashgan ikkita triterpenoiddir.

Umuman olganda, Gentiana olivieri kimyoviy tarkibi salomatlik uchun potentsial foyda keltiradigan bir qator birikmalarni o'z ichiga oladi. Biroq, ushbu birikmalarning inson salomatligiga ta'sirini to'liq tushunish uchun qo'shimcha tadqiqotlar talab etiladi.

Gentiopikrozid

Gentiopicroside - bu turli xil o'simliklarda, jumladan Gentiana olivierida mavjud bo'lgan sekoiridoid glikozid. U o'zining achchiq ta'mi bilan mashhur va ko'pincha an'anaviy tibbiyotda dispepsiya va ich qotishi kabi ovqat hazm qilish kasalliklari uchun tabiiy vosita sifatida ishlatiladi.

Gentiopicroside yallig'lanishga qarshi, antioksidant va gepatoprotektiv xususiyatlarni o'z ichiga olgan bir qator biologik faollikka ega ekanligi ko'rsatilgan.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, gentiopikrozid yallig'lanishga qarshi sitokinlar va fermentlar ishlab chiqarishni inhibe qilish orqali organizmdagi yallig'lanishni

kamaytirishga yordam beradi. Shuningdek, u antioksidant xususiyatlarga ega ekanligi aniqlandi, ya'ni u tanani oksidlovchi stress va erkin radikallarning shikastlanishidan himoya qilishga yordam beradi. Bundan tashqari, gentiopikrozid jigar hujayralarining shikastlanishini oldini olish va jigar regeneratsiyasini rag'batlantirish orqali jigarga himoya ta'siriga ega ekanligi ko'rsatilgan.

Umuman olganda, gentiopikrozid salomatlik uchun potentsial foydalarga ega va hozirda uni jigar kasalliklari, diabet va yurak-qon tomir kasalliklari kabi turli xil sharoitlarni davolashda qo'llash uchun o'rganilmoqda. Biroq, uning inson salomatligiga ta'sirini to'liq tushunish va optimal dozalash va xavfsizlik profilini aniqlash uchun ko'proq tadqiqotlar talab etiladi.

Svertiamarin

Svertiamarin turli xil o'simliklarda, jumladan Gentiana olivierida mavjud bo'lgan sekoiridoid glikoziddir. U o'zining achchiq ta'mi bilan mashhur va ko'pincha an'anaviy tibbiyotda dispepsiya va oshqozon yarasi kabi ovqat hazm qilish kasalliklari uchun tabiiy vosita sifatida ishlatiladi. Svertiamarin yallig'lanishga qarshi, antioksidant va diabetga qarshi xususiyatlarni o'z ichiga olgan bir qator biologik faollikka ega ekanligi ko'rsatilgan.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, swertiamarin yallig'lanishga qarshi sitokinlar va fermentlarni ishlab chiqarishni inhibe qilish orqali organizmdagi yallig'lanishni kamaytirishga yordam beradi. Shuningdek, u antioksidant xususiyatlarga ega ekanligi aniqlandi, ya'ni u tanani oksidlovchi stress va erkin radikallarning shikastlanishidan himoya qilishga yordam beradi. Bundan tashqari, swertiamarin insulin qarshiligini pasaytirish va glyukoza so'rilishini rag'batlantirish orqali qon shakar darajasiga foydali ta'sir ko'rsatishi ko'rsatilgan.

Svertiamarin hozirda diabet, jigar kasalliklari va saraton kabi turli xil sharoitlarni davolashda potentsial foydalanish uchun o'rganilmoqda. Biroq, uning inson salomatligiga ta'sirini to'liq tushunish va optimal dozalash va xavfsizlik profilini aniqlash uchun ko'proq tadqiqotlar talab etiladi.

Izovitexin

Isovitexin - bu turli o'simliklarda, jumladan Gentiana olivieri tarkibida mavjud bo'lgan flavonoid. U o'zining antioksidant va yallig'lanishga qarshi xususiyatlari bilan mashhur va uning sog'liq uchun mumkin bo'lgan foydalari uchun o'rganilgan.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, izoviteksin yallig'lanishga qarshi sitokinlar va fermentlar ishlab chiqarishni inhibe qilish orqali organizmdagi yallig'lanishni kamaytirishga yordam beradi.

Shuningdek, u antioksidant xususiyatlarga ega ekanligi aniqlandi, ya'ni u tanani oksidlovchi stress va erkin radikallarning shikastlanishidan himoya qilishga yordam beradi. Bundan tashqari, izoviteksin insulin qarshiligini pasaytirish va glyukoza

so'rilishini rag'batlantirish orqali qon shakar darajasiga foydali ta'sir ko'rsatishi isbotlangan.

Isovitexin hozirda diabet, yurak-qon tomir kasalliklari va saraton kabi turli xil sharoitlarni davolashda potentsial foydalanish uchun o'rganilmoqda. Shuningdek, u neyroprotektiv ta'sirga ega va Altsgeymer kasalligi kabi neyrodegenerativ kasalliklarni davolashda potentsial foydalanishga ega bo'lishi aniqlangan.

Biroq, izoviteksinning inson salomatligiga ta'sirini to'liq tushunish va optimal dozalash va xavfsizlik profilini aniqlash uchun ko'proq tadqiqotlar talab etiladi.

Gentianol

Gentianol triterpenoid bo'lib, u turli o'simliklarda, shu jumladan Gentiana olivierida mavjud. U o'zining yallig'lanishga qarshi, antioksidant va gepatoprotektiv xususiyatlari bilan mashhur va uning sog'liq uchun potentsial foydalari uchun o'rganilgan.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, gentianol yallig'lanishga qarshi sitokinlar va fermentlar ishlab chiqarishni inhibe qilish orqali organizmdagi yallig'lanishni kamaytirishga yordam beradi. Shuningdek, u antioksidant xususiyatlarga ega ekanligi aniqlandi, ya'ni u tanani oksidlovchi stress va erkin radikallarning shikastlanishidan himoya qilishga yordam beradi. Bundan tashqari, gentianol jigar shikastlanishini kamaytirish va jigar regeneratsiyasini rag'batlantirish orqali jigar sog'lig'iga foydali ta'sir ko'rsatishi isbotlangan.

Gentianol hozirda jigar kasalliklari, diabet va saraton kabi turli xil sharoitlarni davolashda potentsial foydalanish uchun o'rganilmoqda. Shuningdek, u mikroblarga qarshi ta'sirga ega va tabiiy antibiotik sifatida foydalanish mumkinligi aniqlangan.

Biroq, gentianolning inson salomatligiga ta'sirini to'liq tushunish va optimal dozalash va xavfsizlik profilini aniqlash uchun ko'proq tadqiqotlar talab etiladi.

Gentiopikrozid

Gentiopicroside - bu turli xil o'simliklarda, jumladan Gentiana olivierida mavjud bo'lgan sekoiridoid glikozid. U o'zining achchiq ta'mi bilan mashhur va an'anaviy ravishda o'simlik tibbiyotida ovqat hazm qilish va gepatoprotektiv xususiyatlari uchun ishlatilgan.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, gentiopikrozid yallig'lanishga qarshi, antioksidant va gepatoprotektiv xususiyatlarni o'z ichiga olgan bir qator biologik faollikka ega. Bu yallig'lanishga qarshi sitokinlar va fermentlarni ishlab chiqarishni inhibe qilish orqali organizmdagi yallig'lanishni kamaytirishga yordam berishi aniqlandi. Gentiopikrozidning antioksidant xususiyatlari ham isbotlangan, ya'ni u tanani oksidlovchi stress va erkin radikallarning shikastlanishidan himoya qilishga yordam beradi.

Yallig'lanishga qarshi va antioksidant ta'sirga qo'shimcha ravishda, gentiopikrozid jigar salomatligiga foydali ta'sir ko'rsatishi aniqlangan. Bu jigar hujayralarini shikastlanishdan himoya qilish va jigar regeneratsiyasini rag'batlantirishga yordam berishi ko'rsatilgan.

Gentiopikrozid hozirda jigar kasalliklari, diabet va yurak-qon tomir kasalliklari kabi turli xil sharoitlarni davolashda potentsial foydalanish uchun o'rganilmoqda. Biroq, uning inson salomatligiga ta'sirini to'liq tushunish va optimal dozalash va xavfsizlik profilini aniqlash uchun ko'proq tadqiqotlar talab etiladi.

Gentianone

Gentianone - bu Gentiana olivieri va Gentianaceae oilasining boshqa o'simliklarida joylashgan ksanton birikmasi. Yallig'lanishga qarshi, antitumor va antiviral xususiyatlari uchun an'anaviy ravishda o'simlik tibbiyotida ishlatilgan.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, gentianon yallig'lanishga qarshi, antioksidant va mikroblarga qarshi xususiyatlarni o'z ichiga olgan bir qator biologik faollikka ega. Bu yallig'lanishga qarshi sitokinlar va fermentlarni ishlab chiqarishni inhibe qilish orqali organizmdagi yallig'lanishni kamaytirishga yordam berishi aniqlandi. Gentianon shuningdek, antioksidant xususiyatlarga ega ekanligi isbotlangan, ya'ni u tanani oksidlovchi stress va erkin radikallarning shikastlanishidan himoya qilishga yordam beradi.

Yallig'lanishga qarshi va antioksidant ta'siridan tashqari, gentianon saraton va virusli infektsiyalar kabi turli xil sharoitlarni davolashda potentsial foydalanishga ega ekanligi aniqlandi. U saraton hujayralarining o'sishiga to'sqinlik qilishi va gepatit B virusi va gerpes simplex virusiga qarshi antiviral ta'sirga ega ekanligi ko'rsatilgan.

Biroq, gentianonning inson salomatligiga ta'sirini to'liq tushunish va optimal dozalash va xavfsizlik profilini aniqlash uchun ko'proq tadqiqotlar talab etiladi.

Mangiferin

Mangiferin turli o'simliklarda, shu jumladan mangoda mavjud bo'lgan ksanton birikmasi bo'lib, yallig'lanishga qarshi, antioksidant va diabetga qarshi xususiyatlari uchun an'anaviy ravishda o'simlik tibbiyotida qo'llaniladi.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, mangiferin bir qator biologik faollikka ega. Bu yallig'lanishga qarshi sitokinlar va fermentlarni ishlab chiqarishni inhibe qilish orqali organizmdagi yallig'lanishni kamaytirishga yordam berishi aniqlandi. Mangiferin shuningdek, antioksidant xususiyatlarga ega ekanligi isbotlangan, ya'ni u tanani oksidlovchi stress va erkin radikallarning shikastlanishidan himoya qilishga yordam beradi.

Yallig'lanishga qarshi va antioksidant ta'siridan tashqari, mangiferin insulin qarshiligini pasaytirib, glyukoza so'rilishini rag'batlantirish orqali qon shakar darajasiga foydali ta'sir ko'rsatishi aniqlandi. Bundan tashqari, yurak-qon tomir

kasalliklari, semizlik va saraton kabi turli xil sharoitlarni davolashda potentsial foydalanish ko'rsatilgan.

Biroq, mangiferinning inson salomatligiga ta'sirini to'liq tushunish va optimal dozalash va xavfsizlik profilini aniqlash uchun ko'proq tadqiqotlar talab etiladi.

Gentiopikrozidning kimyoviy xossalari va uni o'simlikdan olish mexanizmi

Gentiopikrozid sekoiridoid glikozid bo'lib, kimyoviy jihatdan glyukoza molekulasi, sekologanin molekulasi va geniopikrin achchiq moddasi molekulasidan iborat. U achchiq ta'mga ega va suvda, etanolda va metanolda eriydi.

O'simlikdan gentiopikrozidni olish bir necha bosqichlarni o'z ichiga oladi. Birinchidan, o'simlik moddasi (ildiz, poya yoki barglar kabi) odatda quritiladi va mayda kukunga aylanadi.

Keyin kukun maseratsiya, reflyuks yoki Soxlet ekstraktsiyasi kabi usullardan foydalangan holda etanol yoki metanol kabi erituvchi bilan chiqariladi. Keyin olingan ekstrakt konsentratsiyalanadi va erituvchini bug'lash, cho'ktirish yoki xromatografiya kabi usullardan foydalangan holda tozalanadi.

Gentiopikrozidni olish mexanizmi sekoiridoid glikozidni erituvchida eritib, so'ngra maqsadli birikmani boshqa o'simlik tarkibiy qismlaridan ularning fizik va kimyoviy xususiyatlariga qarab ajratishni o'z ichiga oladi. Solvent va ekstraksiya usulini tanlash gentiopikrozid ekstraktining hosildorligi va tozaligiga ta'sir qilishi mumkin.

Ekstraksiya qilinganidan so'ng, gentiopikrozid yuqori samarali suyuqlik xromatografiyasi (HPLC) va massa spektrometriyasi (MS) kabi usullar yordamida qo'shimcha tahlil qilinishi va tavsiflanishi mumkin. Bundan tashqari, u turli xil ilovalarda, masalan, an'anaviy tibbiyotda yoki oziq-ovqat va ichimliklar sanoatida tabiiy achchiqlantiruvchi vosita sifatida ishlatilishi mumkin.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Chen X, Zhang Y, Zhu Y, et al. Gentiopicroside attenuates high-fat diet induced obesity and modulates adipose tissue inflammation in mice via the AMPK signaling pathway. Food Funct. 2021;12(5):1956-1967

2. Chen Y, Xie MY, Nie SP, Li C, Wang YX. Gentiopicroside, an iridoid glycoside from Gentiana macrophylla, ameliorates high-fat diet and streptozotocin-induced type 2 diabetes in mice. Food Funct. 2015;6(5):1464-1472

3. Li X, Li L, Zhang Y, et al. Gentiopicroside prevents apoptosis and oxidative stress via activation of the PI3K/Akt pathway in high glucose-induced human renal tubular epithelial cells. Cell Biol Int. 2020;44(11):2227-2236.

4. Chen X, Luo X, Zhang Y, et al. Gentiopicroside, a secoiridoid glycoside, attenuates lipopolysaccharide-induced acute lung injury by inhibiting the TLR4 signaling pathway. Int Immunopharmacol. 2021;93:

5. He F, Zhang X, Wu Y, et al. A novel anti-inflammatory secoiridoid glycoside from Gentiana rigescens Franch.: gentiopicroside N. Bioorg Med Chem Lett. 2021

MAQSUD SHAYXZODA – ULKAN SHE’RIYAT SOHIBI

Qo‘ziboyev Behruz Bahodir o‘g‘li
Toshkent davlat transport universiteti
Elektrotexnika va kompyuter muhandisligi fakulteti
AB-6 guruh talabasi
Ilmiy rahbar O‘zbek (rus) tili kafedrasi ass.
Izzatullayeva Nigora Djoraxonovna
https://doi.org/10.5281/zenodo.7674284

Annotatsiya: Mazkur maqolada shoir Maqsud Shayxzodaning xalq qalbidan joy olgan sermahsul ijodi va uning o‘zbek milliy maqdaniyatida tutgan o‘rni haqida fikr yuritiladi. Shoir she’rlarida “Ona Vatan”, “Tinchlik”, “Samimiylik”, “Mehnatsevarlik” mavzularining aks etishi uning jozibali misralari orqali tahlil qilinadi. O‘zbek adabiyotida shoirning o‘rni va nufuzi juda baland ekanligi ko‘rsatiladi hamda, shoir she’rlariga bugungu kundagi ijtimoiy-ma’naviy ehtiyojning mavjudligi asoslanadi. Ushbu maqola Maqsud Shayxzoda she’riyati va asarlarining badiiy qimmati va ma’rifiy ahamiyatiga bag‘ishlangan.

Kalit so‘zlar. Nazm, iste’dod, mohiyat, taassurot, madh etish, hayrat.

Annotation: This article discusses the poet Maqsud Shaykhzoda’s prolific work in the hearts of the people and his role in the Uzbek national culture. The poet's poems reflect the themes of Motherland, Peace, Sincerity, Peace, and Diligence, which are analyzed through his captivating verses.The article is devoted to the artistic value and enlightenment significance of Maqsud Shaykhzoda's poetry.

Keywords: Poetry, talent, essence, impression, praise, admiration.

O‘zbek adabiyotining atoqli va mashhur namoyandalaridan biri bo‘lgan Maqsud Shayxzoda 1908-yilning 25-oktyabrida Ozarboyjonning Oqdosh shahrida shifokor Ma’sumbek va Fotimaxonim oilasida dunyoga kelgan. Maqsud Oqdosh singari kichik shaharlarda kamdan-kam uchrovchi ziyoli va taraqqiyparvar kishilar oilasida tug‘ilgan edi. Maqsudning ilm olishi va shoir sifatida shakllanishida otasi Ma’sumbekning ishtiroki nihoyatda katta bo‘lgan; onasi Fotimaxonim ham oqdoshlik ayollarning ijtimoiy faollashuviga sezilarli ta’sir ko‘rsatgan. Taniqli ozar adibi va jamoat arbobi Mirza Ibrohimovning ta’kidlashicha, uning ota-onasi ziyrak, zehnli farzandlarining iste’dodini bilib, qobiliyatini o‘stirishga alohida e’tibor bergan, unda ilm-fanga bo‘lgan ixlos, go‘zallikka nisbatan muhabbat tuyg‘usini uyg‘otgan. Maqsud ota-onasi ta’sirida hushyor, bilimdon, yangilikka intiluvchi, jamiyatda ro‘y berayotgan voqea va hodisalar mohiyatini tushunishga aqli zakovati yetadigan bir yigit bo‘lib voyaga yetgan.

Shoir 1928 yilda Toshkenti azimga kelib, umrining oxiriga qadar jonajon poytaxtimizda yashab, ijod qilgan. Ijodining ilk dastlabki namunalarini 1922-yilda ozarboyjon tilida yozgan. Shayxzoda 1928 yilda Toshkentga kelib «Sharq haqiqati» gazetasida ishlar ekan, o‘zbek shoirlari Oybek va G‘afur G‘ulom singari do‘stlari ko‘magida o‘zbek tilini shiddat bilan o‘rganib, 1929 yilda shu gazetada «Traktor» degan she’rini e’lon qildi. Bu atoqli shoirning o‘zbek tilida yozgan birinchi she’ri edi. U shu vaqtdan boshlab umrining so‘nggi nafasiga qadar o‘zbek adabiyotining ravnaqi yo‘lida mashaqqat bilan ter to‘kib, adabiyotimiz xazinasini o‘ziga xos shayxona jo‘shqin she’r va dostonlar, drama va tarjimalar, adabiy-tanqidiy maqolalar bilan yanada boyitdi.

Shoir bu shahri azimni o‘zining ikkinchi vatani deb bilgan. Ijod ummoniga g‘arq bo‘lgan Shayxzoda «O‘n she’r», «Undoshlarim», «Uchinchi kitob», «Kurash nechun», «Jang va qo‘shiq», «Kapitan Gastello», «Ko‘ngil deydiki…» kabi bir necha she’riy to‘plamlar, tarix zarvaraqlarida o‘chmas iz qoldirgan «Jaloliddin Manguberdi» tarixiy dramasi va boshqa bir qator publitsistik asarlarni yaratdi.

Shoir o‘z umrining bir daqiqasini ham xalqqa xizmat qilishdan forig‘ holda tasavvur etmagan. O‘zbek she’riyatida Maqsud Shayxzoda G‘afur G‘ulomdan keyin, to‘g‘rirog‘i, u bilan yonma-yon turib, mustabid davrda, qo‘rqmasdan, she’rlarida «o‘zbek» so‘zini ulug‘ bir iftixor ila eng ko‘p ishlatgan mard va jasur shoirdir. U o‘z asarlarida nima haqda yozsa ham, ularning tag-zamirida o‘zbekni, uning fazilatlarini madh etish hissi yotadi. Shayxzoda, o‘zi e’tirof etganidek, she’riyatda zamonaviy voqelikni, dramaturgiyada esa tarixiy o‘tmishni tasvirlashga hamda xalq va mamlakatning dardli masalalarini o‘tmishga bag‘ishlangan asarlarida ifodalashga intildi. Maqsud Shayxzoda serqirra salohiyatli san’atkor edi. Uning «Navoiy», «Yo‘q men o‘lgan emasman!», «Ko‘r kuychi balladasi», «Tovushlar», «Binafsha», «Bir chog‘lar», «Xiyobon», «G‘afurga xat» kabi she’r va balladalarini o‘qigan kitobxon bir zum hayratda qoladi. She’rlardagi tashbehlar o‘zining hayron qoldirarli darajadagi favquloddaligi, benihoya aniqligi va tabiiyligi bilan kishini quvontiradi. Shayxzodaning «Yo‘q, men o‘lgan emasman!» she’ri ikkinchi jahon urushi davrida umumittifoq adabiyoti miqyosida yaratilgan eng zo‘r asarlarning biri bol‘ib qoldi. Bu she’rning har bir misrasi insonning insoniyatga, Vatanga, tabiatga, o‘z g‘oyasiga ezgu muhabbati, yovuzlikka nisbatan cheksiz nafrati va ezgulikka olqishidan iborat. Uni ta’bir joiz bo’lsa oddiy she’r deyishdan ko‘ra, inson umrining dostoni deyish ma’qulroqdir, chunki u – urush qurbonlarining hayot qo‘shig‘i; unda yashab o‘tilgan umrdan g‘ururlanish, ayni paytda hayotdan judo bo‘lishning azob va uqubatlari butun og‘irligi o‘z tajassumini topgan.

Maqsud Shayxzodaning oltmishinchi yillardagi lirikasi shoir ijodidagi yuksalishning eng baland va, afsuski, eng so’nggi pillapoyasi bo‘ldi. Ularda biz mukammal badiiy mahoratni, tom ma’nodagi nafosatni‘. «Shamolni ko‘z bilan ko‘rib

bo‘lmaydi», «Kechir meni, «Mayli» de!», «Binafsha», «Bersang ijoza», «Bir chog‘lar», «Bilasanmi?», «Ayriliq», «G‘afurga xat» kabi qator she’rlari fikrimizning yorqin dalili bo‘la oladi.

Shayxzodaning «Inson, she’r va shoir» she’rida, shoirning naqadar bag‘ri keng, ruhiyati toza va tasavvur olami juda boy ekanligiga ishonch hosil qilasiz. She’r inson haqidagi qo‘shiq. Lekin unda Shayxzoda faqat inson olaminigina kuylamasdan, boshqa olamlarni ham ramziy ma’noda insoniylashtiradi, ularni inson qalbi orqali bir-biriga yaqinlashtiradi, birlashtiradi. Uning nazdida nafaqat inson hayoti, balki giyohning ham, qushning ham, baliqning ham, daraxtning ham – barcha-barcha mavjudotning hayoti qadrlanishga, eslanishga va hurmat ko‘rsatilishga loyiq. Shoir ularning hammasiga ezgulik va go‘zallik ko‘zi orqali qaraydi, hammasini dil-dildan sevadi, hammasining mohiyatan bir ildizga borib taqalishini o‘ziga xos badiiy mantiq vositasida in’ikos ettirib beradi. Inson – mehvar, olam ana shu mehvar atrofida aylanadi. Zero, shoir olam mohiyatida yaxlitlik mavjudligini yaxshi anglaydi, hammasi yagona Yaratganning bir–birini to‘ldirib turuvchi olami ekanini kosa tagida nimkosa tarzida aytib o‘tadi – faqat inson emas, barcha yaralgan mavjudotlar shoir she’ridan o‘rin olishga haqli.

Oradan juda ko‘p yillar o‘tgan bo‘lsa ham Maqsud Shayxzodaning turfa xil asarlari, boy adabiy merosi hanuzgacha o‘z kuch-qudratini namoyon etib kelmoqda. Yaqinda shoir Botir Ergashevning aynan "Jaloliddin Manguberdi" dramasidagi

“Ulug‘vor niyatlarga kor qilmas ajal,
Kim yurtdan yovni quvsa, mendirman o‘shal”

misrasidan ilhomlanib yozgan she’ri iste’dodli xonanda O‘zbekiston xalq artisti Ozodbek Nazarbekov tomonidan maromiga yetkazib kuylanishi va bu qo‘shiqning xalqimiz ko‘nglidan chuqur o‘rin egallaganligi bunga yorqin misol bo‘la oladi. She’riyatga bo‘lgan o‘tli mehr, she’r yozish shoir uchun nafas olishdek tabiiy bir jarayon va hayotiy ehtiyoj edi. Agar Shayxzoda boshqa bir tarixiy-madaniy sharoitda yashab ijod qilganida Olloh bergan buyuk iste’dodi tufayli badiiy madaniyatning ko‘plab shayxona muhtasham obidalarini yaratgan bo‘lar edi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. To‘lqin Eshbek. Shayxona shoir.«Tafakkur» jurnali (2007 yil, 4-soni).

2. Naim Karimov, Maqsud Shayxzoda: Ma’rifiy-biografik roman. – T.: “Sharq”, 2009.

MAQSUD SHAYXZODANING ADABIY ME’ROSI

Qo‘ziboyev Behruz Bahodir o‘g‘li
Toshkent davlat transport universiteti
Elektrotexnika va kompyuter muhandisligi fakulteti,
AB-6 guruh talabasi
Ilmiy rahbar O‘zbek (rus) tili kafedrasi ass**.**
Izzatullayeva Nigora Djoraxonovna
https://doi.org/10.5281/zenodo.7674297

Annotatsiya: Mazkur maqolada shoir Maqsud Shayxzodaning she’riyati, hamda, tragedik asar “Mirzo Ulug‘bek” drammasining badiiy qimmati ifodalanadi. Asarning o‘zbek va jahon adabiyotida tutgan o‘rni haqida mulohazalar yuritiladi. Adib ijodining o‘zbek adabiyotiga ko‘rsatgan ta’siri haqida fikr yuritiladi.

Kalit so‘zlar: Maqsud Shayxzoda she’riyati, dramaturgiya, tragediya, badiiy ijod, harbiy lirika, vatanparvarlik, “Mirzo Ulug‘bek”, intim lirika, intellectual lirika

Annotation: This article discusses the role and prestige of the poet in Uzbek literature is very high, and the poet's poems are based on the existence of today’s socio-spiritual needs. The artistic value of the poet's poetic tragedy "Mirzo Ulugbek" is also analyzed. The role of the work in Uzbek and world literature is discussed. The impact of the author’s work on Uzbek literature is realistic. Suggestions and recommendations are given for the study of the poet’s work.

Keywords: Maqsud Shaykhzoda's poetry, drama, tragedy, literatur, military lyrics, patriotism, “Mirzo Ulugbek”, intimate lyrics, intellectual lyrics.

Maqsud Shayxzoda – faylasuf shoir, mohir dramaturg, zabardast olim, yetuk tarjimon, ehtirosli publitsist sifatida XX asr o‘zbek adabyotidan munosib o‘rin egallagan. Ozarbayjon xalq yozuvchisi Mirzo Ibrohimov ham Maqsud Shayxzoda ijodiga yuksak baho berib: “Maqsud Shayxzoda zuvalasi she’riyat shu’lasi bilan yo‘g‘rilgan kuychi edi, uning asarlarida buyuk xalqchil idealar, vatanparvarlik tuyg‘ulari, chinakam insoniy hissiyotlar bilan yashagan yoniq qalbning gulduros aks sadosi o‘z tajassumini topgan”, deb yozgan edi. Maqsud Shayxzoda yoshligida ilm olishga she’riyatga juda qiziqdi. U maktabda o‘qib yurgan chog‘laridayoq she’rlar va maqolalar yoza boshladi. Shyxzoda o‘n uchga kirganda uning “Askar qo‘shig‘i” she’ri shahar gazetasida bosilib chiqdi. Yosh ijodkor o‘n besh yoshga to‘lganida Oqtoshdagi havaskorlar drama to‘garagi uning kichik bir pyesasini sahnalashtirdi. 1926-1928-yillarda Oqtosh shahar gazetasida Shayxzodaning “Dog‘iston maktablari” nomli turkum maqolalari e’lon qilindi. 1927-yilda “Ma’orif va medeniyet” jurnalida “Narimon haqida xalq ertagi” dostoni chop etildi. Maqsud Shayxzoda avval o‘z

shahridagi Dorilmuallimda so‘ngra Boku Davlat Pedagogika institutida ta’lim oldi. 1928-yilda yurtidan surgun qilib Toshkentdan panoh topgan Maqsud Shayxzoda umrining oxirigacha shu shaharda yashadi va mehnat qildi.

Zero, Mirzo Ibrohimov qayd qilganidek: “Buyuk Ulug‘bekning, Navoiyning muqaddas vatani O‘zbekiston Maqsud Shayxzodani o‘z farzandidek mehribon quchog‘iga oldi va uning ulkan shoirlik istedodiga qo‘sh qanot baxsh etdi”. Maqsud Shayxzodaning “O‘n she’r” (1930) nomli birinchi to‘plamida yilt etib ko‘ringan obrazlilik belgilari shoirning nashr etilgan “Undoshlarim” (1933), “Uchinchi kitob” (1934), “Jumhuriyat” (1935) kabi to‘plamlarida tobora yorqinroq namoyon bo‘lib bordi. Maqsud Shayxzodaning 30-yillardagi she’riyatda haroratli lirizm, teran mazmun va falsafiy mushohada kuchaydi. Shoir bu davrda “Vatan”, “Kamtarlik”, “Buvijon”, “Nishon”, “Bahorda yomg‘ir” “Yulduzlarga bo‘ldim hamsoya”, “Qonun”, “Chimyon”, “Tingla, ey ko‘ngil!”, “Misraning tug‘ilishi” kabi she’rlarda xilma-xil zamonaviy mavzularni tasvirlab yangi zamon va yangi hayotga doir muhim poetik xulosalarni olg‘a surdi. Bunda shoir fikriy aniqlikni yangi obraz yaratish qofiya va vazn mukammalligini uslub ravonligini ta’minlash bilan birga, jonli obrazlar, ohori to‘kilmagan yangi tashbehlar vositasida hayot va inson haqida teran poetik mulohaza yaratdi.

XX asrning 20 – 30-yillarida qalam tebratgan shoirlar butunlay boshqa tarixiy sharoitda yashadilar. Ular shu davr bilan hamqadam va hamnafas bo‘lishni o‘zlarining nafaqat shoirlik, balki vatanparvarlik burchlari deb bildlar.

Yuksak san’at asari darajasidagi she’rning maydonga kelishida qandaydir biz bilmagan omillar ishtirok etadi.[2] Shu jarayondagi his va tuyg‘ular oqimi o‘zining ko‘rinmas iplari orqali qandaydir sirli olamlar bilan bog‘lanadi va ulardan ruhiy quvvat oladi. “Bahorda yomg‘ir” she’rini yozganidan keyin, oradan bir necha kun yoki oy o‘tgach, u o‘zining lirik zamzamalaridan biri-“Misraning tug‘ilishi” she’rini yaratgan.

Maqsud Shayxzodaning tarixiy-biografik janrda yaratilgan “Mirzo Ulug‘bek” tragediyasi XX asr o‘zbek adabyoti tarixida alohida o‘rin tutadi. Ozod Sharafiddinov tarifi bilan aytganda, bu ajoyib asar “…uch cho‘qining biri…” Mirzo Ulug‘bek” tragediyasi hech bir ikkilanmagan holda, jahon adabiyotining eng yorqin namunalari bilan bir qatordga qo‘ysa bo‘ladi…

Maqsud Shayxzoda 1955-yilda bu tragediyani yozishga kirishadi va uni 1960-yilda yozib tugatadi. Asar besh pardadan iborat. Unda XV asardagi tarixiy sharoit butun murakkabligi bilan to‘g‘ri ko‘rsatilgan. Ajdodlarimizning ajoyib qadriyatlari, ezgu an’analari, ilm-fan sohasidagi buyuk kashfiyotlari ulug‘lanib, feodal tuzumning fojiali tomonlari ro‘yi rost tasvirlangan, zulm va istibdod, xurofiy bid’at keskin qoralangan. “Mirzo Ulug‘bek” tragediyasi adolatli podshoh va buyuk astronom olim Ulug‘bek boshchiligidagi ilg‘or ziyolilar, taraqiyparvar kuchlar bilan qora niyatli guruhlar o‘rtasidagi keskin kurash asosiga qurilgan. Asarda Mirzo Ulug‘bek, Ali

Qushchi, Sakkokiy, Abdurazoq Samarqandiy, Xo‘ja Ahror, Gavharshobegim, Abulatif kabi tarixiy shaxslar xarakterini ochib berish uchun dramaturg tarixiy-ilmiy manbalarni ham chuqur o‘rgangan. Asar voqeyligidagi asosiy badiiy go‘ya ilm-fan yo‘liga g‘ov bo‘luvchi diniy-xurofiy qarashlarning insoniyat tamadduniga g‘ov bo‘lishi kuchli pafos bilan obrazlashtirilgan.

Garchi, bu kabi vaziyat Yevropada ham kuzatilgan bo‘lsa-da, “Mirzo Ulug‘bek”day yetuk trageduyaning shakllanishi aynan milliy adabiyotimiz bag‘rida sodir bo‘ldi. Ayniqsa, bu ijtimoiy-tarixiy ziddiyat oqibatida ota-o‘g‘ilning bir-birlariga qarshi bo‘lishlari, ular orasidagi adovatning keskinligi asar kompozitsiyasining mukammalligiga xizmat qilgan. Albatta, Sharqda ota-o‘g‘il munosabatlarining toj-taxt sabab buzilishi G‘arbnikidan unchalik farq qilmas. Lekin bu ziddiyatda g‘olib yoki mag‘lub yo‘q: har ikki tomon uchun ham bu juda katta uyat. Buni erta anglagan Ulug‘bek o‘g‘liga yon berishga moyil bo‘ladi. Biroq o‘sha davrdagi reaksion kuchlar Abdullatifni shu qadar “qayraydilar”ki, hatto taslim otasining tirik qolishini ham xavfli deb biladi. Shu o‘rinda milliy adabiyotimizda padarkush o‘g‘il timsoli Abdullatif juda ko‘p asarlarda nafrat va malomat bilan eslanadi. Mana ulardan biri:

Albatta, dramaturgning eng katta yutug‘i asarning janr talablariga to‘la moslashtira olganligida. Ko‘pchilikka ma’lumki, dramatik asarlar ichida tragediyaning janriy talablari juda kuchli va u har qanday ijodkorning badiiy quvvatidan qanoatlanmaydi.[4] Buyuk tragediyanavislar Exsil, Sofokl, Shekspir kabi ijodkorlarning qanday katta iste’dodga ega bo‘lganligini bugungi adabiyotshunoslar tan oladilar. Maqsud Shayxzoda ham trageduya janrida o‘ziga xos tajriba maktabini yaratdi. O‘zbek adabiyotida bu janrdagi eng mukammal asar sifatida “Mirzo Ulug‘bek” va Fitratning “Abulfayzxon” tragediyasi tan olinadi.

Maqsud Shayxzodaning she’riy asarlari va tragediyasi o‘zbek adabiyotini boyitish bilan birga xalq madaniy-ma’naviy dunyoqarashining o‘sishida ham katta ahamiyatga ega bo‘lgan. U xalqning dardini, ichki kechinmalarini, orzu-istaklarini, quvonch-u tashvishlarini his qila olgan.[5] Ayni zamonda xalq tilining betakror jozibasini o‘rganib o‘z asarlarida xalqning qadimiy va navqiron, sehrli va betakror so‘zlarini qo‘llash orqali ona tilining jozibasini, tarovatini nomoyish qilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ahmedov S., Qosimov B., Qo‘chqorov R., Rizayev Sh. Adabiyot. Umumiy o‘rta ta’lim maktablarining 5-sinfi uchun darslik, Toshkent, “Sharq” 2015 – 176 b.
2. Eshchanova Gulnora. She’riy asar tahlilida nima muhim? Til va adabiyot ta’limi, 2013-yil, 8-son, 33-34 betlar.
3. Hasanov M. So‘zmunchoq. Toshkent, “Mashhur-press” 2020. – 128 b.

4. Olimov S. va boshqalar. Adabiyot. Umumiy o‘rta ta’lim maktablarining 8-sinfi uchun darslik, I qism. Toshkent “Yangiyo‘l Poligraf servis” 2019 – 260 b.

5. Xudoyberdiyev Erkin. Adabiyotshunoslikka kirish.Toshkent, “Iqtisod-moliya”, 2007 y. 304 b.

6. Озод Шарафиддинов. Сардафтар саҳифалари. Мақолалар. Хотиралар. Тошкент, “Ёзувчи”, 1999. – 224 бет.

7. Озод Шарафиддинов. Ижодни англаш бахти. Тошкент, “Ўзбекистон”, 2004. – 464 бет.

MUTAXASISLIK ATAMALARIDA GAPIRISH - BUGUNGI KUNNING DOLZARB TALABIDIR

Ikrom O‘lmasovich Muzrobov
Jamolxo‘jayev Kamolxo‘ja Raximjon o‘g‘li
Toshkent davlat transport universiteti
Transport tizimlari boshqaruvi fakulteti
TLA-7 guruh talabasi
Ilmiy rahbar O‘zbek (rus) tili kafedrasi ass.
Izzatullayeva Nigora Djoraxonovna
https://doi.org/10.5281/zenodo.7674316

Annotatsiya: Mazkur maqola transport sohasidagi malakali mutaxasislarni tayyorlashda ularning nutqiy va yozma savodxonligini, oshirish borasida terminlar ishtirokida gap tuzish va matn yaratish ko‘nikmalarini rivojlantirish masalalariga bag‘shlangan.

Kalit so‘zlar: transport sohasi, mutaxassis, atama, til, tafakkur, madaniyat, davlat tili, ijtimoiy hodisa.

Annotation: This article devoted to the issues of developing the skills of forming sentences with the participation of terms and creating text in order to increase their verbal and written literacy in the training of qualified specialists in the field of transport.

Keywords: transport field, expert, term, language, thinking, culture, state language, social phenomenon.

Mamlakatimizning barcha sohalarida bo‘lgani kabi, transport tarmoqlarining jahon miqyosida innovatsion rivojlanishi va ularning hozirgi globallashuv hamda integratsiya jarayonlarini jadallashuvi sharoitida transport sohasidagi mutaxassis kadrlarni xorijiy tillar, ingliz va rus tillarini mukammal bilishni talab etilmoqda.

Hozirda kunda transport sohalarida faoliyat yuritayotgan soha bo‘yicha yetishib chiqayotgan mutaxassis kadrlar ham jahon tillari, jumladan ingliz va rus tillarida erkin muloqot qilish imkoniyatlariga ega bo‘lmoqdalar, bu esa faoliyat davomida ushbu sohaga rivojlangan mamlakatlarda yaratilayotgan innovatsiyalarni joriy qilish, o‘z sohalari bo‘yicha erishilgan yutuqlar va mavjud muammolar bilan yaqindan tanishishga keng imkoniyatlar eshigini ochmoqda. Bu jahon taraqqiyoti bilan bir qadam.

XIX asr boshlanish davridan o‘zbek tili asta sekin o‘z o‘rnini rus tiliga bo‘shatib bera boshladi. Barcha hujjatlar rus tilida yuritilib, muomalaga kirayotgan yangi terminlar o‘z holicha qabul qilindi. Bunday holat borgan sari o‘zbek ilmiy tilini

zaiflashtirib, keyinchalik ko‘plab sohalaridan o‘zbek tilidagi terminlarni batamom muomaladan chiqib ketishiga olib keldi. Bugungi kunda ko‘plab fanlar qatori transport sohasida ham o‘zbek tilidagi terminlarni boyitish talab etilmoqda. Shu bois, barcha jahon tillari qatori, o‘zbek tilidagi terminlarni, atamalarni jonlantirish, yuqoridagi va boshqa shunga o‘xshash muammolarni hal qilish, lozim. Hozirgi ijtimoiy-iqtisodiy hamda ilmiy-texnik tub o‘zgarishlar davrida noyob tushunchalar yuzaga kelmoqda. Ya’ni, yuqori saviyadagi ilmiy-texnik inqilob davrida ishlab chiqarish, fan va texnikaning barcha sohalarida yangidan yangi predmetlar va tushunchalar paydo bo‘la boshladi. Jumladan, o‘zbek tilidagi texnikaviy lug‘atlarda ham yangi atamalar (terminlar) pa paydo bo‘lmoqda. Qayd yetish lozimki, ingliz, rus tillaridan kirib kelayotgan texnik terminlarga kam e’tibor qaratilganligi sababli, mazkur terminologik tizim o‘zining to‘liq ifodasini topa olgani yo‘q. Hozirgi sharoitda ijtimoiy hayotning hamma jabhalarida yangicha fikr yuritilmoqda. Jumladan, bunday yondashuv ijtimoiy fanlarni to‘la qamrab oldi, chunki uning oqibati jamiyatda inson hayotiga, kelajak taraqqiyotiga, uni qamrab olgan olamga tegishlidir. Shuning uchun ham kishilar, millatlar va davlatlar o‘rtasidagi munosabatlarda birinchi o‘rinda ijtimoiy aloqalar ilgari surilmoqda. Respublikamizda ham bu sohadagi holat butunlay o‘zgardi. Tashqi aloqalar yanada rivojlanib ketdi. Dunyoning juda ko‘p mamlakatlari bilanjuda ko‘p sohalarda aloqalarga keng yo‘l ochildi. Bu omillar o‘zbek tilida yangi terminlarni paydo bo‘lishiga sabab bo‘ldi. Shu boisdan fan va texnika taraqqiyotining hozirgi bosqichida terminlarni tarjima nuqtai nazaridan tadqiq etish muhim ahamiyat kasb etadi.

Ta’kidlash joizki, terminlar masalasi bilan shug‘ullangan deyarli barcha olimlar ularning ta’rifini berishga urinib ko‘rishgan. Chunki har bir soha va tarmoqning termini borki, u o‘sha soha, tarmoq doirasida qo‘llanadi, yana ham aniqroq qilib aytganda, muayyan kasb-hunar yoxud mutaxassislikka ega bo‘lgan kishilar ko‘pincha u yoki bu sohaning o‘ziga xos terminlari bilan ish ko‘radi. Bu esa kasb-hunar egasining nutqini shakllantiradi, o‘zaro nutq madaniyati va muomala uchun shart-sharoit yaratadi. Terminologiya muayyan fanning tushunchalar tizimi bilan o‘zaro munosabatda bo‘lgan terminlar jami sifatida ta’riflanadi. Har qanday tushunchalar tizimiga muayyan terminlar tizimi to‘g‘ri keladi. Terminologik tizimlar fan taraqqiyoti bilan birgalikda rivojlanib boradi. Terminlar umumiste’moldagi so‘zlardan farqli ravishda joriy qilinib ularning qo‘llanishi ma’lum darajada nazorat ostida bo‘ladi. “Terminlar paydo bo‘lib qolmaydi”, aksincha, ularning zaruriyati anglangan holda “o‘ylab topiladi”, “ijod qilinadi”. Masalan, bo‘lajak transport sohasi mutaxassislarning yozma yoki og‘zaki nutqida *avtobekat*, *avtotyuning*, *logistika* kabi tor doiradagina qo‘llaniladigan terminlar ishlatilishi tabiiy bir holdir.

O‘z-o‘zidan ayonki, aynan mutaxassislik doirasidagi terminlar transport sohasidan uzoqroq biror kasb egasining nutqida ishlatilmaydi. Shu bilan birga,

transport sohasining qator terminlari ham borki, ular muayyan til egalarining deyarli barchasi nutqida teng barobar ishlatilaveradi. Masalan, vokzal, aeroport, poyezd, vagon, lokomotiv, kabilar shular jumlasidandir. Shuni ham aytish kerakki, tilda an'anaviy tarzda qadimdan saqlanib kelinayotgan iqtisodiy atamalar bilan zamonaviy iqtisodiy terminlar o'rtasida juda katta farq bor. Qadimgi transport atamalarining miqdori ancha cheklangan bo'lsa, hozirgi yangi davr, ya'ni bozor iqtisodiyoti sharoitida transport terminlariga ehtiyoj ortishi munosabati bilan transport sohasiga oid terminlar beqiyos boyib bormoqda.

Xulosa qilib aytganda: Zamonaviy texnologiyalarining turli sohalariga kirib kelishi orqali ma'lum bir til lug'at tarkibida yangi so'z va tushunchalar paydo bo'lmoqda. Shu o'rinda Prezidentimiz SH.M.Mirziyoyevning "ta'lim tizimini yanada takomillashtirish, hamda Markaziy Osiyo transport kommunikatsiya infratuzilmasini rivojlantirish sohasida strategik ahamiyatga ega loyihalarni amalga oshirishga e'tibori qaratildi. Buning asnosida biz yoshlar o'z, tanlagan kasbimizning yetuk mutaxasisi bo'lishimiz va yurtimiz kelajagi uchun o'z hissamizni qo'shishimiz darkor.

Shu jumladan, Ona tilimizning turli terminologik tizimlarini yanada teranroq tadqiq etish, ularni terminologiyaning xilma-xil masalalari bo'yicha atroflicha tadqiq qilish, bugungi kunning dolzarb masalalaridan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «Chet tillarni o'rganish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida» 2012-yil 10-dekabrdagi PQ-1875-sonli qarori //Xalq so'zi, 11.12.2012 й., 240 (5660)-son

2. Xusanov N. "Mutaxassislik tili" fanidan ma'ruza matnlari. -T.: TMI, 2001. 24 b. 3.Мусаев. Қ. Таржима назарияси асослари. – Т.: Фан, 2005. – Б.115

4. Ro'ziev F. Mustaqillikning iqtisodiy asoslari. T. 1999,

RUSIYZABON TALABALARNING SO‘Z BOYLIGINI OSHIRISHDA DIALOGIK MASHQLARDAN FOYDALANISH

Faridun Ilhomjon o‘g‘li Toshmirzayev
Axmadjon Umirbek o‘g‘li Ko‘palov
Toshkent davlat transport universiteti Transport tizimlari boshqaruvi fakulteti
TLA-7 guruh talabasi
Ilmiy rahbar O‘zbek (rus) tili kafedrasi ass.
Izzatullayeva Nigora Djoraxonovna
https://doi.org/10.5281/zenodo.7674343

Annotatsiya: Mazkur maqola transport sohasidagi malakali mutaxasislarni tayyorlashda ularning nutqiy va yozma savodxonligini, oshirish uchun dialogik mashqlardan foydalanish masalalariga bag‘shlangan.

Kalit so‘zlar: madaniyat, ma’naviyat, ta’lim-tarbiya, pedagogik madaniyat.

Annotation: This article is devoted to the issues of using dialogic exercises to improve their oral and written literacy in the training of qualified specialists in the field of transport.

Keywords: culture, spirituality, education, pedagogical culture.

Jamiyatimizning rivojlanishini ta’minlashda, davlatimizning mustaqilligini mustahkamlashda davlat tilining siyosiy ijtimoiy, iqtisodiy va ma’naviy anamiyati ulkan. Uning asosida barkamollik, ma’naviyat, tafakkur, qolaversa, insonparvarlik, vatanparvarlik, baynalmilallik tarkib topadi. Ma’lumki, har qanday jamiyatda yosh avlod ta’lim-tarbiyasi muayyan maqsad asosida tashkil etiladi. Bugungi kunda O‘zbekiston Respublikasida tashkil etilgan ta’lim-tarbiyaning asosiy maqsadi komil insonni voyaga yetkazishdan iborat. Shaxsni tarbiyalash nihoyatda murakkab jarayon bo‘lib, qadimdan ushbu faoliyatga jamiyatning yetuk insonlari jalb etilgan. Ta’lim va tarbiya masalalari hamisha mutafakkir, yozuvchi, olimlar hayolini band qilib kelgan. O‘zbek xalqi o‘z madaniyati va ma’naviyatida komil insonlarni voyaga yetkazishga katta e’tibor bergan. Buning natijasida asrlar davomida aqlu zakovatga, qomusiy bilim va qobiliyatga ega bo‘lgan Abu Nasr Farobiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino va Al-Xorazmiy, Amir Temur va Ulug‘bek, Alisher Navoiy va Bobur kabi komil insonlar yetishib chiqdi va olamga tanildi. Bu buyuk ajdodlarimiz o‘z asarlarida o‘qituvchilik kasbi, uning mashaqqatlari, shuningdek, o‘qituvchi shaxsida aks etishi zarur bo‘lgan sifatlar xususidagi qarashlarini yoritish orqali o‘zlari ham pedagogik madaniyatga ega ekanliklarini namoyon etganlar va o‘zlarining bola tabiati, ularni barkamol inson qilib tarbiyalash haqidagi yorqin mulohazalari bilan ta’lim-tarbiya sohasiga hissalarini qo‘shganlar.

Misol uchun, Abu Nasr Farobiy inson aql-zakovati xususida quyidagi fikrlarni bildirgan:

1. Barcha masalani, muhokama va mulohazani tezda tushuna oladigan, uning ma’nosini anglaydigan, so‘zlovchining maqsadi va aytilgan fikrining chinligini tezda payqay oladigan bo‘lsin;

2. Zehni shu darajada tez va o‘tkir bo‘lsinki, biror narsaning alomatini sezishi bilan bu alomat nimani bildirishini tezda bilib olsin;

3. So‘zlari aniq bo‘lsin, fikrini aytmoqchi bo‘lgan mulohazalarini rovon va ravshan bayon eta olsin;

Buyuk ajdodlarimizning pedagogik madaniyatlari negizini bolani tushuna olish, unga nisbatan insonparvar munosabatda bo‘lish, vaziyatni to‘g‘ri baholash, yuzaga kelish ehtimoli bo‘lgan vaziyatlarni o‘z vaqtida bartaraf etish, pedagogik faoliyatning insoniyligi, jamiyat taraqqiyoti hamda pedagogik jarayonda talabalar ongiga sigdirilayotgan ezgu g‘oyalarning hayot barqarorligini ta’minlashda qudratli omil (vosita) ekanligiga ishonch kabilar tashkil etadi.

Oliy ta’lim tizimida o‘qitish jarayonining o‘ziga xos xususiyatli tomonlari mavjud bo‘lib, samarali natijani kafolatlash asosan pedagogik texnologiyalar asosida amalga oshiriladi. Ilg‘or pedagogik tajriba ko‘pincha o‘qituvchilarning darsni qanday tashkil etishlariga bog‘liq bo‘lib, ana shu yerda ularning ijodkorligi namoyon bo‘ladi.

Tajribamizdan kelib chiqqan holda, shuni aytish joizki, tillarni o‘qitish jarayonida ham pedagogik texnologiyalar va interfaol ta’limni qo‘llash juda samaralidir, zero bunday dars o‘tish talabalarda mustaqil fikrlash, ijodiy ishlash, izlanish, tahlil etish, xulosa qilish, o‘zini baholash kabi malaka va ko‘nikmalarni shakllantiradi. Ta’lim tizimida pedagogik jarayonni tashkil etishda talabaning va o‘qituvchining munosabatiga alohida e’tibor qaratish zarurati jarayonga yangicha yondashuvni talab etmoqda. Shuning uchun har bir pedagog ta’lim muassasalaridagi o‘qitishning ijtimoiy-pedagogik qonuniyatlar va o‘qitish usullarini chuqur va atroflicha o‘rganib, darsni tashkil etishda asosli yondashishi muhimdir, zero ushbu qonuniyatlar va o‘qitish usullari o‘qituvchi va uning pedagogik faoliyati, kasbiy mahorati, malaka va ko‘nikmasi hamda ta’lim muassasalarida o‘qitishga yangicha yondashuvning asosi bo‘lib xizmat qiladi.

So‘nggi paytlarda eng samarali usul hisoblangan ta’lim modellari, pedagogik innovatsion texnologiya va metodlarga qiziqish tobora ortib bormoqda. Interfaol metodlarningeng asosiy xususiyati o‘qituvchillarning o‘quv jarayonidagi tashabbuskorligidir. O‘quv tarbiya jarayonini takomillashtirish, talabalarning bilish qobiliyatini rivojlantirish o‘quv salohiyatining asosiy usul va ko‘nikmalarini shakllantirish masalalari bilan mamlakatimiz va xorijdagi pedagog psixologlar shug‘ullangan. O’quv jarayoni qiziqarli bo‘lishi uchun insonga samimiy faol, bo‘lish

o‘zini erkin va qulay tutish va asosiy ta’lim natijasini, shaxsiy faoliyati natijasini ko‘rishga imkon beradigan ish uslublaridan foydalangan maqul.

Hozirgi kunda ta’limning interfaol usullari o‘quv jarayoninig asosini tashkil qiladi. Inson shaxsiy fikrini bildirib, muhokamada faol ishtirok etganda boshqa ishtirokchilar bilan birga muammoni hal etish yo‘llarini taklif qilgandagina qabul qilingan qaror inson uchun “O‘ziniki” bo‘lib qoladi. Biror marta bo‘lsa ham faol usullar qo‘llangan o‘quv jarayonida ishtirok etgan talabalar ularning insonlar bilan ishlashda samarali vosita ekanligini tan oladilar. O‘quv jarayonida yangi loyihalar g‘oyalari tug‘iladi, odamlar o‘zlari haqida ko‘proq narsalarni bilib oladilar, ular o‘zaro samarali muloqot qilishni o‘rganadilar.

Rusiyzabon talabalarga davlat tilini o‘rgatishda eng dolzarb masalalardan biri-ularning so‘z boyligini oshirishdir. Mazkur masalani hal etish ularda nutqiy ko‘nikmalarni shakllantirish, jumladan muloqot qilishga o‘rgatish uchun muhimdir. Bu esa, o‘z navbatida, mashqlarda dialogik matnlardan foydalanishni taqozo etadi.

Dilogik mashqlar tizimi asosida quyidagi tasnifiy mezonlar yotadi: Dialogik mashq bo‘lishi uchun bu mashq matnidagi leksik birliklar ma’lum bir uslubiy bo‘yoqda bo‘lishi, birinchi navbatda so‘zlashuv uslubi ko‘zda tutilishi kerak. Shu bilan birga, shakl jihatidan tayanch “kalit ko‘rsatkichi” sifatida berilsa, masq dialogik mashq hisoblanmasligi mumkin. Dialogik mashqlar tashabbuskorlik ruhidagi nutqning alohida ko‘rinishi hisoblanadi.

Xulosa o‘rnida shuni ta’kidlash lozimki, o‘qituvchi talabaning og‘zaki va yozma savodxonligini oshirishi uchun ta’lim modellari, pedagogik innovatsion texnologiya va metodlar vositasida darsni tashkillashtirib, hamda, dialogik mashqlardan foydalansa, ta’lim samaradorligini yanada oshirishga katta hissa qo‘shgan bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Chet tillarini o‘rganish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” 2012 yil 10 dekabrdagi PQ-1875 –son qarori.

2. “Xalq ta’limi” ilmiy metodik jurnal 2013 qbk 5-son

3. S.M. Yo‘ldosheva. Interfaol usullar. Toshkent, O‘zMU OPI, 2008.

X.I.Ibragimov, U.A.Yo‘dosheva, X.Bobomirzaev. Pedagogik psixologiya, Toshkent, 2009

БОШЛАНҒИЧ СИНФ “ТАБИИЙ ФАНЛАРИНИ” ЎҚИТИШДА ОҒЗАКИ МЕТОДЛАРНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ

Ширинов Музаффар Кучарович
Тошкент Кимё халқаро университети “Педагогика ва психология” кафедраси, дотцент в/б, п.ф.ф.док (PhD)
https://doi.org/10.5281/zenodo.7674487

Аннтотация:Ушбу мақолада бошланғич синф “Табиий фанларини” ўқитишда ўқитишнинг оғзаки методларининг ўзига хос хусусиятлари ҳақида тахлилий илмий маълумотлар баён этилган.
Калит сўзлар: Ўқитиш методлари, тушунтириш, методика, баён қилиш, “табиий фан”, таълим, таълим воситаси

DISTINCTIVE FEATURES OF VERBAL TECHNIQUES IN TEACHING THE "NATURAL SCIENCES" OF THE PRIMARY CLASS

Annotation: This article describes the specific features of the oral methods of teaching primary school "Natural Sciences".
Keywords: Teaching methods, explanation, methodology, statement, "natural science", educational, educational tool.

ОТЛИЧИТЕЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ВЕРБАЛЬНЫХ ПРИЕМОВ В ОБУЧЕНИИ "ЕСТЕСТВЕННЫМ НАУКАМ" В НАЧАЛЬНОМ КЛАСС.

Аннотация: В данной статье описываются специфические особенности устных методов преподавания предмета "Естественные науки" в начальной школе.
Ключевые слова: Методы обучения, объяснение, методология, изложение, "естественнонаучный", образовательный, образовательный инструмент.

Бошланғич синф “табиий фан”ларни ўқитишда таълим методларнинг барча турлари мавжуд бўлиб, улар бир-бири билан узвий боғлик ҳолда ўқувчиларнинг билимларини ўзлаштириш учун кенг имконият беради.

Ўқитишнинг асосий шакл - дарс бўлиб, “табиий фан”ларни ўқитишда орқали ўқувчилар онгида табиат ҳақидаги тушунчаларни, дунёқарашни, тафаккурни, амалий кўникмаларни ривожлантиради.

Ўқитиш методи деганда ўқитувчи ва ўқувчиларнинг ўзаро боғланган фаолияти тушунилади, бунинг жараёнида ўқувчилар томонидан билим, ўқув ва

кўникмалар ўзлаштирилади, уларнинг идрок қилиш қобилиятлари ривожланади, дунёга қараш шаклланади[68].

Табиий фанларни ўқитиш методлари учта асосий гуруҳга бўлинади.

Оғзаки методлар - ўқитувчининг материални оғзаки баён қилиши, суҳбат, китоб билан ишлаш;

Кўргазмали методлар - намойиш қилиш (кўрсатиш), мустақил кузатишлар, экскурсиялар;

Амалий методлар - оғзаки ва ёзма машқлар, график (чизма) ва лаборатория ишлари[69].

Табиий фанларни ўқитишнинг оғзаки методлари[70]:

Ҳикоя - ўқувчиларга билим беришнинг етакчи методи, ўқитувчининг жонли сўзи - ҳикоядир. У ўқиш китобларини ўқиш, объект, нарса ва ҳодисаларни намойиш қилиш, ўқитишнинг техника воситаларидан фойдаланиш, ўқувчилар олдига саволлар қўйиш, бадиий, адабиёт ўқиш ва бошқалар билан уйғунлашади. Ҳикоя ўқитувчи шахсига боғлиқ, шунинг учун ўқувчиларга маънавий таъсир кўрсатиш учун жуда катта имкониятларни ўзида сақлайди.

Ўқитувчи ҳикояси тасвирий, ҳиссий ва изчил баёндир. Ҳикояда изчилликка қатъий риоя қилган ҳолда ўқитувчи ҳар хил усул ва уни мантиқий ишлашнинг услублари (таҳлил, таққослаш, умумлаштириш) ни қўлланади, ўқувчиларга тўғри тузилган баённинг намунасини беради.

Ўқитиш амалиётида ҳикоянинг ушбу: **айтиб бериш, таърифлаш, характерлаш, тушунтириш, муҳокама қилиш** каби турлари қўлланилади.

Айтиб бериш - баённинг шундай турики, унда аниқ ҳодисалар, воқеа, жараён ёки ҳаракатлар ҳақида равон гапириб берилади. Ҳикоя шоҳид (сайёҳ, ёш табиатшунос, саёҳатчи, бирор кашфиётнинг иштирокчиси ва б.) номидан олиб борилади.

Таърифлаш - муаллиф борлиқ жисмлари ва ҳодисаларининг (фойдали қазилмалар, ўсимлик ва ҳайвонот дунёсининг, у ёки бу табиий зона иқлимининг хусусиятларини) изчил баён қилишда қўлланилади.

Характерлаш - таърифлашнинг бир хили (бир кўриниши) дир, у жисм (нарса) ёки ҳодисанинг белги ва хусусиятларини санаб ўтишдан иборат тоғлар, дарёлар, табиий зоналар характеристикаси).

Тушунтириш - баённинг бир тури, унда янги тушунчалар, атамалар очиб берилади, сабаб-оқибатлар боғланиши, тобелик белгиланади, яъни у ёки бу

---

[68] Шарипова Д., Ходиева Д., Ширинов М. Табиатшунослик ва уни ўқитиш методикаси. Дарслик. - Т.: “Баркамол файз медиа”, 2018.151 бет

[69] *Р.Малонова, Н.Рахманқулова, К.Матназарова М.Ширинов, С.Хафизов Умумий педагогика. Дарслик “Инновацион ривожланиш нашрёти-матбаа уйи”. Т.:2020.* 152 бет

[70] Шарипова Д., Ходиева Д., Ширинов М. Табиатшунослик ва уни ўқитиш методикаси. Дарслик. - Т.: “Баркамол файз медиа”, 2018. 255 бет

ҳодисанинг мантиқий табиати (масалан, нима учун тундрада узун тун ва қисқа кун бўлади, нима учун кун ва тун, йил фасллари алмашиниб туради) очиб берилади. Тушунтиришдан барча дарсларда фойдаланилади, кўпинча у муҳокама қилиш билан уйғунлашади.

Муҳокама қилиш - баён қилиш бўлиб, унда ўқувчиларни хулоса ва хотимага олиб келувчи қоида ва исботларнинг изчил ривожланиши берилади. Ҳикоянинг бу туридан ўрганилаётган ҳодисани (масалан, ўсимлик ва ҳайвонот дунёсининг ўзгаришига иқлимнинг таъсири, сув, металлнинг хусусиятлари) таҳлил қилиш зарур бўлганда фойдаланилади.

Суҳбат -суҳбат методи табиий фанлар дарсларида ҳикояга қараганда кўпроқ қўлланилади. Бу методнинг моҳияти шундаки, у ўқитувчига ўқувчиларни яхшироқ билиб олишга имкон беради, уларни мустақил фикрлашга ўргатади, жамоа ишига (жонли ва жонсиз табиат жисмларини кузатишга, дарслик билан ишлашга, ўқув телефильмларини, кинофильмларни кўришга ва ҳ.к.) жалб қилади.

Суҳбат янги материални ўрганишда, кузатишлар ёки амалий ишга якун чиқаришда, экскурсиялар ўтказишда, ўрганилган материални такрорлашда, шунингдек тажрибаларни қўйиш ва намойиш қилишда, табиий, тасвирий ҳамда экран воситалари, дарслик, синфдан ташқари ўқиш учун адабиёт билан ишлашда қўлланилади. Суҳбатнинг бош мақсади шундаки, бунда ўқитувчи раҳбарлигида ўқувчилар онгида табиат жисмлари ҳамда ҳодисалари ҳақида тўғри тасаввур ва тушунчалар шаклансин.

Табиат билан таништиришнинг биринчи босқичида суҳбат ўқитувчининг саволлар бериши ва уларга чақирилган ўқувчиларнинг жавоб бериши шаклана боради. Кейин суҳбат бойиб ва кенгайиб боради. Масалан, ўтказилган амалий иш асосида синфга савол бериб, ўқитувчи бир саволнинг ўзига ўқувчилардан ҳар хил жавоблар олади; Ким бошқача ўйлайди? Ким аниқроқ айтади? каби саволлар билан мурожаат қилиб, уларни рағбатлантиради. Натижада ўқувчиларда аста-секин ижодий фаолликни ривожланиши учун зарур бўлган сифатлар шаклланиб боради. Бундан ташқари суҳбат ўқувчилар ишидаги камчиликларни тўғрилашга имкон беради, якка ёндашиш қоидасини амалга ошириш учун кенг имкониятлар очиб беради.

Суҳбатнинг ўқув жараёнида қандай ўрин эгаллаши ва қандай дидактик мақсадни мўлжалланганлигига қараб қуйидаги: кириш суҳбати, такрорловчи суҳбат, баён қилувчи суҳбат ва якунловчи суҳбат турлари фарқ қилинади.

Кириш суҳбатидан янги бўлим ёки янги мавзуни ўрганиш олдидан фойдаланилади. Унинг мақсади дарсда ўрганиладиган масала бўйича тасаввурларни аниқлаш ёки тиклашдир. Чунончи, 3-синфда “Манзарали ўсимликлар” мавзусини ўрганишга кириша туриб, кириш суҳбати вақтида

болаларга ушбу саволларни бериш керак: Манзарали ўсимликларга мисол келтиринг? Улар қандай ўсади? Сиз қандай манзарали ўсимликларни биласиз? Сиз қандай техника ўсимликларини биласиз? фақат шундан кейингина ўқитувчи янги материални тушунтиришга киришади.

Такрорловчи суҳбат ўрганилган материални мустаҳкамлаш ва фаҳмлаб олишга ёрдам беради. У янги материални ўрганилгандан кейин шу дарснинг ўзида ёки мавзу ёки бўлим ўрганилгандан кейин ўтказилади ва 5 минутдан 20-25 минутгача вақт олиши мумкин. Такрорловчи суҳбат вақтида ҳам мавзуни ўрганишдаги ўша кўргазмали қурол ва тарқатма табиий фанлар материалидан фойдаланилади.

Баён қилувчи суҳбат ўқувчиларнинг ўзлари томонидан борлиқнинг жисм ва ҳодисаларини кузатишини назарда тутади. Ўқитувчи томонидан йўналтирилган ўқувчилар ўзлари учун янги объект ва ҳодисалар билан танишадилар. Тирик табиат бурчагида ўтказилган табиат объектлари ва тажрибаларни кузатишлар натижасида ўқувчиларда шахснинг ҳар томонлама ривожланиши учун катта аҳамиятга эга бўлган атроф оламга тадқиқий ёндашиш шаклланади.

Баён қилувчи суҳбат тадқиқий характерга эгадир, чунки у ўқувчиларнинг табиий объектларини кузатишларига асосланади. Мисол қилиб, ушбу саволлар бўйича тадқиқотларнинг боришини ёритиш мумкин:

1.Илдизмевали ўсимликларни айтиб беринг? 2.Илдизмевали ўсимликлар орасида нима учун оралиқ қолдирилади? 3.Нима учун илдизмевали ўсимликларни ягана қилиш ва юлиб олиш керак?

Масалан, ўқитувчи карам кўчатларини ўстириб, ўқувчилар билан тажриба ва назорат вақтида тадқиқий элементлардан фойдаланган ҳолда ишлар олиб боради. Ўтказилган тажрибалардан кейин амалий ишларга асосланиб, суҳбат ёрдамида қуйидагиларни аниқлайди: 1.Карам кўчатини ўтқазиш олдидан нима учун илдиз учи чилпиб ташланади? 2.Қандай мақсадда карам кўчатларини 70 см ораликда ўтқазилади? Шундай қилиб, баён қилувчи суҳбат давомида кириш суҳбатидан фарқ қилиб, ўқувчиларнинг ақлий фаолиятига тадқиқот унсурлари киритилади.

Якунловчи суҳбат. Якунловчи суҳбат ўқувчилар ўрганилган мавзу бўйича хулоса чиқара олишлари учун ўтказилади. Масалан, “Фойдали қазилмалари” мавзусида “Гранит” ҳақида ўрганилгандан кейин қуйидаги саволлар бўйича якунловчи суҳбат ўтказилади: Биз қандай мавзу билан танишдик? Қандай янгиликларни билдик? Гранит қандай тузилишга эга? Гранит ранги нимага боғлиқ? Гранит таркибига нималар киради? Гранитдаги кварц қандай аниқланади? Гранитнинг емирилиши натижасида нималар ҳосил бўлади?

Тасвирий қуролларни кўрсатиш асосидаги суҳбат. Табиий фан дарсларида кўпинча суратлардан фойдаланилади. Масалан, “Даштлар” мавзусини

ўрганишда ўқитувчи “Баҳорда дашт” номли суратни илади ва унинг бўйича суҳбат ўтказилади.

Ўқувчилар ушбу саволларга жавоб беришлари керак:

Суратда нималар тасвирланган? Суратда қандай ўсимликларни кўряпсиз? (қум гиёҳи, лола, гулсапсар, саксовул). Нима учун даштда ўсимликлар кам? Нима учун даштда баланд дарахтлар йўқ? Суратда тасвирланган ҳайвонларни санаб беринг (бургут, илон, калхат, дашт қарғаси, сувилон, қум қуёни). Бу ҳайвонлар нима билан озиқланадилар?Ёрдамчи саволлар бўйича суратни таҳлил қилиб, ўқувчилар янги маълумот оладилар, чунки ўқитувчи ўқувчиларнинг жавобларини тўлдиради, тушунтиради ва аниқлайди.Ўқилган дарслик мақоласи асосида суҳбат. Суҳбатнинг мақсади - у ёки бу табиат ҳодисасини болалар томонидан тўғри тушунилганлигини аниқлаш, табиий фанлар мақоласини ўқишдан олинган янги билимларни мустаҳкамлаш ва системалаштиришдир.

Фойдаланилган адабиётлар:

1.Р.Малонова, Н.Рахманқулова, К.Матназарова М.Ширинов, С.Хафизов Умумий педагогика. Дарслик “Инновацион ривожланиш наширёти-матбаа уйи”. Т.:2020. 152 бет.

2. Шарипова Д., Ходиева Д., Ширинов М. Табиатшунослик ва уни ўқитиш методикаси. Дарслик. - Т.: “Баркамол файз медиа”, 2018. 255 бет

3.Ширинов Музаффар Кучарович “Бўлажак бошланғич синф ўқитувчиларни касбий фаолиятга тайёрлашда “табиатшунослик ва уни ўқитиш методикаси” ўқув фанини ўқитишнинг ўзига хос дидактик тамойиллар мазмуни” Замонавий таълим журнали 2020 № 3 сон 32-37 сон. https://scholar.google.ru/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=dyvM37YAAAAJ&citation_for_view=dyvM37YAAAAJ:mVmsd5A6BfQC

KIYIKO’T (ZIZIPHORA) O’SIMLIGINING KIMYOVIY TARKIBI VA MAKRO VA MIKRO ELEMENTLAR ISP-MC TAHLILI

Tursunov Quvonchbek Shuxratjon o‘g‘li
Farg‘ona davlat universiteti magistranti
Tursunova Xushro’ybegim Sherzodjon qizi
Farg‘ona davlat universiteti talabasi
https://doi.org/10.5281/zenodo.7674495

Annotatsiya: Zamonaviy tibbiyotda kiyiko’tdan tayyorlangan damlama va qaynatmalar (10% li) gipertoniya kasalligi, stenokardiya, qon aylanishining yetishmovchiligi, o'tkir glomerulonefritlar, buyrak-kasalligida. Shuningdek, diabet, stomatit, paradontozda, furunkulyoz va boshqa teri kasalliklarida ishlatiladi. 20% li damlamasi aritmiyalar (taxikardiya, eksrosistoliya) bilan o’tayotgan yurak-tomirlar yetishmovchiligida, shuningdek, nevrasteniyada foyda beradi. Kiyiko’tning galen preparatlari (damlama va qaynatma) qon bosimini pasaytiradigan, yurakka quvvat beradigan tinchlantiruvchi ta’sirga ega. Bu preparatlar yurak toj tomirlarini kengaytiradi, buyrakda qon aylanishini kuchaytiradi va siydik ajralishini ko‟paytiladi. Kiyiko‟ti tarkibida A, E vitaminlari, biologik faol moddalar, mentol, saponinlar kabi moddalar mavjud.

Kalit so’zlar: Kiyiko’t o’simligi, efir moylari, qatronsimon moddalar, flavonoidlar, fenolokislotalar, antotsianlar, ursol kislotasi, kumarinlar, stenokardiya, vitaminlar, organik kislota, mentol.

Аннотация: В современной медицине настойки и отвары, приготовленные из оленя (10%), применяют при гипертонии, стенокардии, недостаточности кровообращения, остром гломерулонефрите, заболеваниях почек. Его также применяют при сахарном диабете, стоматите, пародонтите, фурункулезе и других кожных заболеваниях. Настойка 20% полезна при сердечно-сосудистой недостаточности с аритмиями (тахикардия, экстрасистолия), а также при неврастении. Галеновые препараты (настой и отвар) киикота обладают успокаивающим действием, снижают кровяное давление и укрепляют сердце. Эти препараты расширяют коронарные сосуды сердца, усиливают кровообращение в почках и увеличивают диурез. Киикоти содержит такие вещества, как витамины А, Е, биологически активные вещества, ментол, сапонины.

Ключевые слова: растение пажитник, эфирные масла, смолистые вещества, флавоноиды, фенольные кислоты, антоцианы, урсоловая кислота, кумарины, стенокардия, витамины, органические кислоты, ментол.

Abstract: In modern medicine, tinctures and decoctions made from deer (10%) are used for hypertension, angina pectoris, blood circulation insufficiency, acute glomerulonephritis, and kidney disease. It is also used for diabetes, stomatitis, periodontitis, furunculosis and other skin diseases. A 20% tincture is useful in cardiovascular insufficiency with arrhythmias (tachycardia, extrasystole), as well as in neurasthenia. Galenic preparations (infusion and decoction) of Kiyikot have a calming effect that lowers blood pressure and strengthens the heart. These drugs expand the coronary vessels of the heart, increase blood circulation in the kidney and increase urine output. Kiyikoti contains substances such as vitamins A, E, biologically active substances, menthol, saponins.

Key words: Fenugreek plant, essential oils, resinous substances, flavonoids, phenolic acids, anthocyanins, ursolic acid, coumarins, stenocardia, vitamins, organic acid, menthol.

Kiyiko’t. Колинад. Зизифора цветожная. Ziziphora pedicellata Pazij. Lamiaceae. Yalpizdoshlar oilasi. O’zbekistonda 7 ta turi uchraydi.

Batanik ta’rifi. Poyasi 40-50 sm gacha bo’ladi, barglari qarama-qarshi joylashgan. O’zbekistonning qum tuproqli, mayda shag’alli dasht va tog’ yonbag’ilarida tarqalgan.

Ishlatiladigan qismlari. Yer ustki qismi (o’ti), ildizlari. May-iyunda gullaydi. Mevalari iyulda yetiladi. O’ti gullash davrida o’rib olinadi.

Kimyoviy tarkibi. Kiyiko’tda triterpen glikozidlar, flavanoidlar, oshlovchi moddalar, kumarinlar va oksikumarinlar, aminokislotalar, vitaminlar, tokoferol bor. Kiyiko’t selen to’plab boradigan o’simliklar jumlasiga kiradi. O’tida 1,5 mg % gacha selen topilgan. Bu o’simlikda har xil mikro-va makroelementlar bor (kalsiy, kremniy, alyuminiy, temir, magniy, kobalt, rux, mis, marganes, molibden). Ta’siri va ishlatilishi. Ibn Sinoning yozishicha, kiyiko’t yelimi tarkibida ko’zga davo bo’ladigan moddalar bor, u issiq yo’talni yumshatish xususiyatiga ega, o’pka yaralarining asoratlarini kamaytiradi va ovozni yaxshilaydi. [1]

Xitoy tabobatida ildizidan tayyorlangan tinktura yoki kukun turli meda-ichak kasalliklariga qarshi, shuningdek, siydik haydaydigan va terlatadigan vosita sifatida qo’llaniladi. Uni diabet kasalligida, shuningdek, furunkulyoz, piodermiada boshqa dorivor o’simliklar bilan birgalikda ishlatish buyuriladi. Kiyiko’t ildizidan (suvidan) tayyorlangan ekstrakt infeksiya tushgan jarohatlarga, yaralarga qo’yish uchun ishlatiladi. Zamonaviy tibbiyotda kiyiko’tdan tayyorlangan damlama va qaynatmalar (10%li) gipertoniya kasalligi, senokardiya, I, II darajali qon aylanishi yetishmovchiligi, o’tkir glomerulonefritlar, buyrak, tomir kasalliklari, shuningdek, diabet, stomatit, paradondoza, furunklyoz va boshqa teri teri kasalliklarida ishlatiladi.

Ukrainada kiyiko’t qaynatmasini ko’krak qafasi kasalliklarida balg’am ko’chiruvchi, ko’p siydik haydovchi vosita sifatida buyuriladi. Keksa odamlarga buyrak kasalliklarida, badanga shish kelganda, bo’g’im revmatizm, asab kasalliklarida beriladi. Kiyiko’t jigarga, buyrakka, ayniqsa yaxshi ta’sir ko’rsatib, ularning funksional holatini izga soladi. 20 % li damlamasi aritmiya (taxikardiya, ekstrosistoliya) kechayotgan yurak-tomirlar yetishmovchiligida, shuningdek, nevrasteniyada durustgina naf beradi.[6]

Kiyiko’tining galen preparatlari (damlama va qaynatmalari) qon bosimini pasaytiradigan, yurakka quvvat beradigan va sezilarli darajada tinchlantiruvchi ta’sir etishi tajribada kuzatilgan. Bu preparat yurakka yaxshi ta’sir qilishi bilan bir qatorda, yurak toj tomirlarini kengaytiradi, buyraklarda qon aylanishini kuchaytiradi, shu munosabat bilan siydik haydovchi ta’sir ko’rsatadi.

O’simliklar dunyosi boy va xilma-xildir. O’simliklardan insoniyat qadim zamonlardan beri turli maqsadlarda foydalanib keladi. Jumladan, oziq sifatida, kiyim-kechak uchun, davolash maqsadida va estetik zavq olish uchun. Shu sababdan ham o’simliklarni o’rganish, ularni sistemalash, oila, tur va turkumlarga bo’lish talab etilgan va ayrim oila yoki tur vakillari olimlar tomonidan chuqur o’rganilgan.[2]

TADQIQOT NATIJALARI VA MUHOKAMASI

1-jadval. Kiyik o’ti o’simligining tarkibida uchraydigan makro va mikro elementlar ISP-MC tahlili.

No	Elementlar	Bargida	Ildizida
1	Li 7 (mg/l)	0,164	0,996
2	Be 9 (mg/l)	-0,001	0,051
3	B 11 (mg/l)	2,061	1,905
4	Na 23 (mg/l)	-88,257	34,072
5	Mg 24 mg/l)	541,639	554,017
6	Al 27 (mg/l)	152,134	529,336
7	Si 28 (mg/l)	181,655	434,315
8	S 32 (mg/l)	107,633	75,622
9	K 39 (mg/l)	7157,132	3678,799
10	Ca 42 (mg/l)	17960,467	13133,481
11	Ti 48 (mg/l)	11,563	22,031
12	V 51 (mg/l)	0,184	2,397
13	Cr 52 (mg/l)	0,609	1,370
14	Mn 55 (mg/l)	17,320	27,217
15	Fe 57 (mg/l)	783,386	1828,288
16	Co 59 (mg/l)	-0,047	0,181
17	Ni 60 (mg/l)	0,632	0,930
18	Cu 63 (mg/l)	2,915	4,487

19	Zn 66 (mg/l)	11,533	5,340
20	Ga 69 (mg/l)	1,141	0,945
21	Ge 74 (mg/l)	0,004	0,020
22	As 75 (mg/l)	0,118	0,268
23	Se 82 (mg/l)	0,345	0,375
24	Pb 85 (mg/l)	4,134	4,839
25	Sr 88 (mg/l)	12,912	9,242
26	Zr 90 (mg/l)	0,068	0,299
27	Nb 93 (mg/l)	0,008	0,043
28	Mo 98 (mg/l)	-0,032	0,020
29	Ag 107 (mg/l)	-0,003	0,001
30	Cd 111 (mg/l)	0,013	0,059
31	Sn 118 (mg/l)	-3,926	-2,572
32	Sb 121 (mg/l)	0,012	0,061
33	Cs 133 (mg/l)	0,01	0,054
34	Ba 138 (mg/l)	20,358	14,449
35	W 184 (mg/l)	0,007	0,045
36	Pb 208 (mg/l)	1,309	1,369
37	Bi 209 (mg/l)	0,004	0,006
38	U 238 (mg/l)	0,033	0,087

Xulosa: Bu o’simlikda har xil mikro-va makroelementlar bor (kalsiy, kremniy, alyuminiy, temir, magniy, kobalt, rux, mis, marganes, molibden).

Kiyiko’t selen to’plab boradigan o’simliklar jumlasiga kiradi. O’tida 1,5 mg % gacha selen topilgan.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. O‘simlik preparatlari Abu Ali ibn Sino (Avitsen). Ma’lumotnoma // Sh.B.Irgashev tahriri ostida. – Toshkent: Abu Ali ibn Sino, 2003. – 457 b.

2. Sattarov D.S. Markaziy Tojikistonning ayrim hududlaridagi yovvoyi dorivor o‘simliklarning biologik xilma-xilligi va resurslari// Abstrakt. Fanlar, Novosibirsk, 2019, -36 b.

3. Tibbiyot amaliyotida foydalanish uchun tasdiqlangan dori vositalari, tibbiy texnika vositalarining davlat reestri. Registr. // MChJ "MUXR PRESS". Toshkent - 2019 yil.

4. Tibbiyot amaliyotida foydalanish uchun tasdiqlangan dori vositalari, tibbiy texnika vositalarining davlat reestri. Registr. // MChJ "MUXR PRESS". Toshkent - 2020.

5. Tibbiyot amaliyotida foydalanish uchun tasdiqlangan dori vositalari, tibbiy texnika vositalarining davlat reestri. Registr. // MChJ "MUXR PRESS". Toshkent - 2021 yil.

6. Saxobiddinov S.S. O'rta Osiyoning yovvoyi dorivor o‘simliklari. – Toshkent: O‘zbekiston SSR Davlat nashriyoti, 1948. – 216 b.

7. Singh N, Gupta AK, Juyal V and Chettri R: Study on Antipyretic Activity of Extracts of Bergenia Lingulata Wall. International Journal of Pharma and Bio Sciences 2010; 3: 1-5.

8. Sina I: Al-Qanoon Fil Tibb. Idara Kitabul Shifa, New Delhi, 2010: 482, 1519-1525

9. http://www.cnshb.ru/AKDiL/0045/bse/k0420031.shtm

10. https://docplayer.ru/71564517-udk-gorechavka-zhyoltaya-olive-primenenie-v-medicine.html

11.http://www.plantsofotheworldonline.org/taxon/urn:lsid:ipni.org:names:368595-1

MTT NING MAKTABGA TAYYORLOV GURUHLARIDA BOLALARNI MANTIQIY FIKRLASH VA BAHS MUNOZARALI VAZIYATLARDA YECHIM TOPISHGA VA BADIIY NUTQQA O‘RGATISH

Eraliyeva Zamira Rasuljonovna
Qo‘qon universiteti o‘qituvchisi
zamirahoneraliyeva22@gmail.com
https://doi.org/10.5281/zenodo.7677226

Annotatsiya: Maqolada maktabgacha ta’lim yoshidagi bolalarning badiiy tafakkurini rivojlantirishda nutqini boyitish va mantiqiy fikrlashga o‘rgatish bo`yicha fikr yuritilgan. Maktabgacha yoshdagi bolalar xatti-harakat motivining rivojlanishida axloq va nutqning roli, bolalar o‘z xatti-harakatlarini anglaganlari sari axloqiy motivlarning ya’ni ijtimoiy axloqiy qoidalariga rioya qilish motivlari kuchayib borishi, bolaning egoistik manfaatlari yuzasidan emas, balki ijtimoiy manfaat nuqtayi nazaridan harakat qilishga o‘rganishi usullar asosida yoritib berilgan.

Tayanch so‘z va iboralar: Motiv, egoistik manfaat, mantiqiy fikrlash, badiiy tafakkur, burch hissi, bahs-munozara, intelektual hissiyot, instink, kommunikativ yondoshuv

IN MTT'S PREPARATORY GROUPS FOR SCHOOL, CHILDREN ARE TAUGHT TO THINK LOGICALLY AND TO FIND SOLUTIONS IN CONTROVERSIAL SITUATIONS AND ARTISTIC SPEECH

Eraliyeva Zamira Rasuljonovna
Teacher of Kokan University

Annotation: Focuses on enriching speech and teaching logical thinking in the development of artistic thinking of children of preschool age. The role of morals and speech in the development of the behavioral motive of preschool children, as children understand their behavior, moral motives, i.e., the motivation to comply with social moral rules, become stronger, they are encouraged to act from the point of view of social interest, not egoistic interests of the child. It is explained on the basis of learning methods.

Key words and phrases: Motive, egoistic interest, logical thinking, artistic thinking, sense of duty, debate, intellectual feeling, instinct, communicative approach,

“Kelajak bog‘chadan boshlanadi – bu baland parvoz so‘z emas. Aslida vatanparvarlik, el-yurtga fidoiylik, bir qarashda oddiy, lekin hayot talablariga bo‘lgan ana shunday dolzarb ishlardan boshlanadi”. ***Sh.M.Mirziyoyev***

Bola dunyoga kelgan kundan boshlab ota-ona zimmasiga uni aqliy sog‘lom, barkamol va yetuk farzand qilib tarbiyalash vazifasi qo‘yiladi. Allomalar aytadiki, har bir millatning saodati, davlatni tinchi va rohati farzand tarbiyasiga bevosita bog‘liqdir. Bolaning maktabgacha yoshdagi davrida o‘z qadr-qimmatini anglashi ham yuzaga kela boshlaydi. Bolalar maktabgacha ta’lim tashkilotiga kelganlarida o‘z tengqurlarini sezmaslikka, payqamaslikka harakat qiladi. Keyinchalik turli o‘yin va majburiy faoliyatlar davomida bolalar jamoasiga qo‘shilib, o‘z tengqurlarining hurmatini qozonishga intiladilar, ya’ni boshqa bolalarga ham har tomondan yaxshi ko‘rinishga harakat qiladilar. Maktabgacha yoshdagi bolalar xatti-harakat motivining rivojlanishida axloqiy motivlarini roli nihoyatda kattadir. Bolalar o‘z xatti-harakatlarini anglaganlari sari axloqiy motivlarning ya’ni ijtimoiy axloqiy qoidalariga rioya qilish motivlari kuchayib boradi. Bola endi o‘zlarining egoistik manfaatlari yuzasidan emas, balki ijtimoiy manfaat nuqtayi nazaridan harakat qilishga o‘rgana boshlaydilar. Masalan bolalar o‘zlari yoqtirgan bolalarga eng yaxshi o‘yinchoqlarni beradigan hatto va o‘zlarining shirinliklarini ham bo‘lib beradigan bo‘ladilar. Shu tariqa bolalarda ijtimoiy motivlar rivojlana boshlaydi. Katta yoshdagi bolalar kichik yoshdagi bolalarga har doim yordam berishga ularda yuzaga kelgan muammolarni yechishga, harakat qiladilar. Maktabgacha yoshdagi bolalarda ana shunday motivlar bilan birga o‘z-o‘zini anglash, o‘zining hatti-harakatlariga baho berish, mantiqiy fikrlash va yuzaga kelgan bahs-munozarali vaziyatlarda yechim topishga harakat qila boshlaydilar. Bolalarning asosiy maqsadlari katta odamlar bilan o‘zaro munosabatlarni mustahkamlashdir. Bolalar katta kishilar bilan yaxshi munosabatlar o‘rnatishga intilar ekan, katta kishilarning buyurgan topshiriqlarini bajarishga, o‘rnatgan tartib qoidalariga so’zsiz bo‘ysinishga harakat qiladilar. Katta yoshdagi MTT bolalarida yuzaga kela boshlagan ma’naviy hissiyotlardan biri burch hissidir. Burch hissining yuzaga kelishi ularning xulq atvorlarini o‘zlari mustaqil idora qila boshlaganliklaridan dalolat beradi. Maktabgacha yoshdagi bolalarning burch hissi nima yaxshiyu, nima yomonligini anglashlari bilan, ya’ni axloqiy tasavvurlarining yuzaga kelishi bilan bog‘liqdir. Katta odamlar tomonidan berilgan birorta topshiriqni bajarayotganlarida mamnunlik, shodlik hislari paydo bo‘lar ekan, biron tartib-qoidani buzib qo‘yganlarida qandaydir hadiksirash hissi tug‘iladi.

Har narsaga qiziqish kuchli bo‘lganligi tufayli maktabgacha yoshdagi bolalarning bilish faoliyatlari bilan bog‘liq bo‘lgan va ma’lum darajada aqliy zo‘r berishni talab etadigan turli didaktik o‘yinlarda hamda nutq o‘stirish, son-sanoq bo‘yicha o‘tkaziladigan ta’limiy faoliyatlarda ularning intelektual hissiyotlari o‘sib boradi.

Intelektual hissiyotlarning rivojlanishi maktabgacha yoshdagi bolalarning bilish-qobiliyatlarining o‘sishiga g‘oyat katta ahamiyatga ega. Shu sababli bu yoshdagi bolalarning intelektual hissiyotlarining rivojlanishiga alohida e’tibor bilan qarash kerak. Demak, bolalarga turli savollar berish, fan va texnikaning ajoyib yangiliklari, hayvonlar va ularning xulq atvorlari, yashash sharoitlari, instinklari haqida qiziqarli misollar asosida suhbat o‘tkazish maqsadga muvofiqdir. Maktabgacha yoshdagi bolalarda ma’naviy hissiyotlardan o‘rtoqlik, do‘stlik, jamoatchilik hislari ham yuzaga kela boshlaydi. Shubhasizki, maktabgacha yoshdagi bolalarda o‘rtoqlik, do‘stlik va jamoatchilik hislari bilan katta odamlarda uchraydigan bunday hislar o‘rtasida g‘oyat katta farq qiladi. Bolalar MTTda har kuni birga o‘ynash, birga o‘tirish, birga ovqatlanish orqali bir-birlariga o‘rganib, inoqlashib, o‘rtoqlashib qoladilar. Ular har birlarini ko‘rganlarida sababsiz bo‘lsa ham jilmayib hursand bo‘ladilar.

Bolalarda mantiqiy fikrlashni bahs-munozaralarda ishtirok etishni o‘rgatishda ta’limiy faoliyatlarda masalalar va mantiqiy savollar ko‘proq beriladi. Masalan mantiqiy savol tashqarida yomg‘ir yog‘moqda, qushlar qanday daraxtga qo‘nadilar? (javob: yomg‘ir yoqqanda qushlar ho‘l daraxtga qo‘nadilar). Teshik chelakda suvni qanday tashisa bo‘ladi? (javob: teshik chelakda suvni muzlatilgan holda tashisa bo‘ladi.)

Masalan: menda 8ta olma bor edi, shu olmadan 2 tasini Karimga berdim, 3 tasini Azizaga berdim, menda nechta olma qoldi? (javob: 3 ta)

Bolalarni badiiy tafakkurini rivojlantirishda nutqning ahamiyati kattadir. Bolalar nutqining rivojlanishi 0 yoshdan 7 yoshgacha bo`lgan davrni o‘z ichiga oladi. Shuning uchun ham maktabgacha yoshdagi bolalarning maktabga tayyorgarligiga kommunikativ yondoshgan holda ularning nutqini rivojlantirib borish talab etiladi. Bolalar bog‘chasida har bir guruhda nutq o‘stirish bo‘yicha egallashi lozim bo‘lgan bilim, ko‘nikma va malakalarining me’yori ko‘rsatilgan. O‘z vaqtida muntazam kundalik faoliyatda, mashg‘ulotlar jarayonida dasturda ko‘rsatilgan vazifalar amalga oshirilsagina kutilgan natijaga erishiladi.

Bola 1- sinfga nutqi jihatidan benuqson holatda kelsa barcha fanlardan o‘zlashtirishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. –Ilk qadam davlat o‘quv dasturi og‘zaki nutqining, ya’ni lug‘at boyligining oshib borishini, nutqning grammatik jihatdan to‘g‘ri tuzilishini, tovush talaffuzini har tomonlama rivojlantirishni nazarda tutadi. Nutq qobiliyati ma’lumki, kishilarning tug‘ma qobiliyati emas. Nutq bolalarda asta – sekin rivojlanadi.

Ba’zan bir xil yoshdagi bolalar nutqi kuzatilganda ular darajasining har xilligini ko‘rish mumkin. Demak bola nutqining rivojlanishi tevarak – atrofdagilarning (ota – onalarning, tarbiyachilarning) qanchalik e’tibor berishiga bog‘liqdir. Bolaning ilk yoshlik davridan boshlab oila a’zolari, bog‘chada tarbiyachilar har bir narsaning nomini to‘g‘ri aytib, chuchuk tilda gapirmasdan murojaat qilish kerak. 3-4 yoshli

bolalar nutqida hamma tovushlar mavjud bo‘lib, bu tovushlar ustida ishlash zarur. Chunki mazkur davr tovushlarni o‘zlashtirish davri hisoblanadi. To katta guruhgacha hamma tovushlar ustida ishlanadi.

Maktabda tayorlov guruhda esa aralashib ketadigan tovushlarni ajratishga o‘rgatiladi. Tovush talaffuzini tarbiyalash bo‘yicha ishni boshlashdan oldin tarbiyachi o‘z guruhidagi har bir bolaning nutqi bilan tanishib chiqishi kerak. Nutqni tekshirish yilda ikki marta kuzda va bahorda olib boriladi. Kuzda ishlarini to‘g‘ri rejalashtirish, bahorda-qilingan ishlarga yakun yasash maqsadida tekshirishda tarbiyachi:

a) tovush talaffuzi holatiga;

b) lug‘atiga;

c) ma’noli nutqiga e’tibor qaratadi.

Bola nutqidagi buzilishlar qayd qilinadi. Agar juda qo‘pol buzilishlar bo‘lsa, bolaning sog‘ligi bilan tanishib chiqishga to‘g‘ri keladi. Ko‘pincha bolaning 3 èshlik davrida turli yuqumli kasalliklar bilan og‘rishi, uning o‘sishini to‘xtatib qo‘yadi. Bu o‘z navbatida nutqining rivojlanishiga ham salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Bunday bolalar bilan alohida ko‘proq ishlashni rejalashtirishga to‘g‘ri keladi.

Bolalar nutqini tekshirishda albomlar maqsadga muvofiq emas. Chunki albomning bir betiga bir qancha rasm yopishtiriladi. Bolalarga ko‘rsatilganda ularning diqqati bir rasmdan ikkinchi rasmga ko‘chadi. Shuning uchun bir tovush uchun mo‘ljallangan buyumni rasmlardan foydalanish kerak. Bunda shunday rasmlarni tanlash kerakki, bu rasmlarning nomlarida quyidagi tovushlar ishtirok qilsin. Bular: s, z, sh, ch, l, r, v, b, g, x, h, va boshqalar. Har bir tovush so‘z boshida, o‘rtasida, oxirida keladigan bo‘lsin. Rasmlar rangli, bolalar diqqatini o‘ziga tortuvchi, mazmuni jihatidan bolalar yoshiga mos bo‘lishi kerak. Buyumli rasmlar 10x10 hajmdan kichik bo‘lmasligi kerak. Bolaning tovush talaffuzini tekshirish vaqtida buyumli rasmlar nomini ayttirishda lug‘at tarkibi, grammatik qurilishi ham kuzatiladi. Gapda so‘zlar o‘rnini almashtirmayotganligi, bo‘g‘inlar tashlab keltirmayotganligi aniqlandi. Tarbiyachi so‘zlardan gaplar tuzishga, gaplarda bog‘lovchilarni ishlatishga, kelishik qo‘shimchalaridan to‘g‘ri foydalanishga o‘rgatishda mazmunli rasmlardan foydalanadi. Oldin ikki, keyin uch, to‘rt, so‘ngra undan ortiq so‘zlardan foydalanib gap tuzishga o‘rgatadi. Tarbiyachi bu ishlarni amalga oshirishda bolalarning yosh va o‘ziga xos xususiyatlarini ta’limning didaktik tamoyillarini hisobga oladi.

Agar rasmning nomini aytishda bola talaffuz etilishi lozim bo‘lgan tovushni biron marta ham ayta olmasa, aynan shu tovushni so‘zda emas, balki alohida o‘zini talaffuz ettirib ko‘riladi. Tarbiyachi oldin aytadi. Agar bola alohida talaffuz etsa keyin so‘zlarda to‘g‘ri talaffuz qilishga o‘rgatiladi. Bola nutqini tekshirish vaqtida uning noto‘g‘ri tovush talaffuzini, so‘zlarini gaplarini takrorlamaslik kerak. Bu bola nutqiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi, hatto noto‘g‘ri tovush talaffuzining mustahkamlanib qolishiga sabab bo‘ladi.

Kundalik hayot jarayonida nutqini tekshirish vaqtida bolalar nutqining tezligi, so‘z jumlalarning aniqligi, ovozning jarangdorligiga, duduqlanishga tarbiyachi e’tibor beradi va ota-onalari bilan hamkorlikda kamchiliklarni bartaraf qiladi.

—Lug‘at boyligi,

—So‘zlarning qurilishi,

—Tovush talaffuzi,

—Izoh bo‘limlarini to‘ldiradi. Shunga asosan ertalab va kechki soatlarda qaysi bolalar bilan nima ustida ishlashni rejalashtiradi.

Xulosa va takliflat.

Xulosa o‘rnida shuni aytish mumkinki, inson nechi yil yashashidan qat’iy nazar to‘qson yoshga kiradimi, yuz yoshga kiradimi hayoti davomidagi orttirgan tajriba va informatsiyalarni yetti yoshgacha bo‘lgan davrda olib bo‘lar ekan. Shunday ekan maktabgacha yoshdagi bolalarda mantiqiy fikrlash va bahs-munozarali vaziyatlarda yechim topishga o‘rgatish, nutqlarini to‘g‘ri va ravon bo‘lishiga ko‘maklashishimiz va buning uchun turli interaktiv metod va usullardan ota-onalar hamda pedagoglar muntazam ravishda foydalanishimiz zarur.

Foydalaniladigan adabiyotlar ro’yxati:

1. Ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo`yilgan Davlat talablari.

2. Ilk qadam davlat o`quv dasturi.

3. Maktabgacha ta’lim pedagogikasi: O.U.Hasanboyeva,M.X.Tojiyeva, R.T.Akbarova. Toshkent -2011

4.Bolalar psixologiyasi: O.Qaniyev Toshkent-2013

5.Sog’lom farzand-oila quvonchi :M.Rejaboyeva, SH.Shomansurov Toshkent - 2015.

THE IMPORTANCE OF TEACHING CHILDREN IN PRESCHOOL ORGANIZATIONS AS WELL AS IN THE FAMILY TO TELL STORIES BY WATCHING THE PACE

Maziyayeva Muqaddasxon Esonovna
Master of Fergana State University,
Teacher of Fergana pedagogical college
muqaddasxonmaziyayeva@gmail.com
https://doi.org/10.5281/zenodo.7677233

Annotation: This article covers the theoretical issues of teaching children to tell stories by watching the pace in the preschool organization as well as in the family. Then the issues of a positive approach to the cultivation of children's speech through stories were analyzed in preschool educational organizations.

Keywords: preschool education, family,children, speech, story, pace.

In national education, upbringing is carried out in a more connected way to education as well as in the family. Education-upbringing prepares our little ones for life, School Education, a meticulous formation of a sense of desire for knowledge. In children, little by little, the need arises to seek knowledge and, based on this need, they are spiritually developed. sadi.To the established lifestyle of pride forms in children such highly positive feelings as striving for the future, longing, resistance to affection, love for the Native Land, self-sacrifice, national pride, consequence, friendship, goodness.

The development and growth of the child is a process that proceeds without interruption.During this period, we observe the development of his formation as a person, his desire, interest and feelings to first realize the universe through the material around him and find meaning in him. It is known that each child is unique in his nature, talent, ability, interests and opportunities. None of them repeat the other exactly.

Each period of life, according to the characteristics and needs of development, has its own specific stages. This is what the preschool age period falls into when a child grows up. Children are considered to be a melodious universe and live in a very rapid growth, development and transformation. We can see how significant this very circuit is in raising children. The goal of the formation of the personality of the child in the preschool educational organization and the family is healthy and mature, while preparing for school education and life. Indeed, the earlier education begins, the earlier its effect is manifested and has a positive effect on the entire way of life of a person.

As we all know, younger children love to hear fairy tales and stories. Children learn by hearing small –scale works of art belonging to the genre of the story,

summarizing the events that can be experienced in people's lives, as well as important aspects of life. In stories, usually an episode in a person's life is taken as an image object. The essence of the stories is more vital in relation to the abstraction in fairy tales. Both the content and the form of the story are considered a suitable genre for children of preschool age. Because, when children reach the age of five, six, their interest in real i.e. accurate information in stories wakes up.

Although children of preschool age are interested in the behavior of blue heroes, appearance, portrait image, stories about events, they also like to compose or hear stories based on pace. To do this, it is advisable to work with children from an early age in the family and in the educational organization, with samples of Fine Arts.In fine arts classes in kindergartens, the little ones are given their initial understanding of the laws of nature and society, the secrets of Man and the universe, their shape, structure, color originality and interconnection. And this forms and develops in children the views of the materialistic world from youth. In preschool education, when purposefully enriching children's speech, it is appropriate to rely on the initial knowledge that children receive in fine art classes.

Based on the pace, it is possible to positively influence the development of children, both mentally and mentally, by directing them to independent reflection, to penetrate into the essence of works of art, to discover the character traits of the described heroes, along with the development of their oral speech. This in turn requires certain training from both the educator and the children. To do this, it is necessary to ensure sufficient vocabulary in children, to be able to think independently and logically connect their thoughts, and to be formed the skill of articulating in consistency. It also has a positive effect to inform children about colors and their functions so that they can compose a story based on it to see the colorful pace. When these works are taught both by parents and family members in the family, the skills of expressing opinions on the basis of pictures in children increase even more. As the child meditates on the picture, how the moment reflected in it is expressed in the image, he perceives as such and expresses in words what he sees. This situation limits to some extent the small story that the child has made based on the picture. If a child is taught in an image statement to clarify the unity of space, time, and time, it allows them to improve their skills of independent thinking, substantiating their views.

Drawing up a story based on pictures reveals his thinking in a child at the same time his independent thinking, his personal world, spiritual appearance.In the process of teaching children to compose a small story based on a picture, it is advisable to carry out the following stages in order to form and develop their independent thinking and their image skills.To develop children's imagination and independent statement about logical reasoning and reasoning based on pictures,about the situation in the picture and how to react to it, and about the continuation of the image. The work carried out at such

a stage will expand the range of observation in children and the vision and image of the world.

Preschool children love to watch the pace and make lively and interesting stories about them.And this forms in children the skill to express what they see at a pace, their imagination to others. Children begin to have an increased interest in the pace in this process.The pace reminds them of what they see or what they are involved in and the events. Throws his imagination out of balance. Another important aspect of teaching to compose a story based on pace is the manifestation in the child's imagination of events that are impossible to see, identifying and enriching his knowledge about them. Drawing up a story based on pace helps to form moral qualities in children.

When teaching children to tell stories by looking at a picture, subject drawings, plot drawings, reproductions, landscape and still life, etud paintings are used, which describe the content of an object. Through these pictures, children learn to compose stories that describe things-objects, story-visual stories, pictorial stories. Educators as well as parents should be guided by the following requirements when choosing a picture for storytelling; a)that the events are simple, b) that the children follow the principle of complicating the event according to their age,d) that they contribute to the development of the child's imagination, thinking, aesthetic feelings, observation, speech.

In place of the conclusion, it can be noted that by teaching children to tell stories based on pace, their speech is activated.On the basis of different pace, the skill of creating an independent story, expressing opinions develops.Learns to correctly understand the content of the pace. Love for nature increases.Keeps in memory for a long time the events and events that you see based on the pace.Based on what he sees, the skill of creating verbal text is formed.They will have the qualifications to give a personal attitude to the work.

List of used literature:

1. Q.Husanbayeva, M.Khazratkulova, G.Berdialiyeva. “Methodology for working with literary text in preschool education. –Tashkent innovation-Zia. pages 260-265, 2020.

2. M.Nurmatova. “Methodology of making and pictorial activity of painting” – Tashkent; 2010. Pages 3-6.

3. Q.Shodiyeva. “Style of speech theory”. 2009. 220-230 pages.

4. O.Sadikova, D.Toshboyeva. “Children's psychology publisher”. –Tashkent; 2013. 243-248 pages.

Р.Б.КЕТТЕЛНИНГ ЎН ОЛТИ ОМИЛЛИ ШАХСНИ ЎРГАНИШ СЎРОВНОМАСИ 16 PF “A” ВАРИАНТИНИ МОСЛАШТИРИШ МАСАЛАЛАРИ (БОЖХОНА УЧУН)

Кодиров Мирзаакрам Собиржонович
Божхона институти катта ўқитувчиси, психология фанллари бўйича фалсафа доктори PhD
https://doi.org/10.5281/zenodo.7677236

Аннотация: Мазкур мақола Р.Б.Кеттелнинг ўн олти омилли шахсни ўрганиш сўровномаси 16 PF “A” вариантини божхона хизмати учун фойдаланишда мослаштириш масалаларини илмий-назарий таҳлилига бағишланган. Тадқиқот натижаларидан олинган маълумотлар Кадрлар бўлими, Коррупцияга қарши курашиш ва ўз хавфсизлик бўлими, Контрабандага қарши курашиш бўлимлари ва бошқа шахсий таркиб билан ишловчи бўлимлар томонидан кадрларни танлаш ва ўрганишда, Божхона институтига ўқишга қабул қилиш жараёнида, божхона хизмати ходимларининг иш фаолиятларини тўғри ва аниқ ташкиллаштиришда фойдаланиш мумкин.
Калит сўзлар: сўровнома, божхона хизмати ходими, шахс хусусиятлари, методика, корреляция, фактор, шакл.

R.B.CATTELL’S THE SIXTEEN PERSONALITY FACTOR QUESTIONNAIRE 16PF “A” FORM ADAPTATION ISSUES (FOR CUSTOMS)

Abstract: This article is devoted to the scientific-theoretical analysis of the issues of adaptation of R.B. Cettell's study of the sixteen-factor personality in the use of option 16 PF “A” for the customs service. The results of the study can be used by the Personnel Department, Anti-Corruption and Own Security Department, Anti-Smuggling and other personnel departments in the selection and training of personnel, the admission process to the Customs Institute, the correct and accurate organization of customs officers.
Keywords: questionnaire, customs officer, personality traits, methodology, correlation, factor, form.

ВОПРОСЫ АДАПТАЦИИ 16-ФАКТОРНЫЙ ЛИЧНОСТНЫЙ ОПРОСНИК 16PF ФОРМА «А» Р. Б. КЕТТЕЛА (ДЛЯ ТАМОЖНИ)

Аннотация: Данная статья посвящена научно-теоретическому анализу вопросов адаптации исследования Р. Б. Кеттель шестнадцатифакторной личности при применении варианта 16 ПФ «А» для таможенной службы. Результаты исследования могут быть использованы отделом кадров, отделом по борьбе с коррупцией и собственной безопасности, по борьбе с контрабандой и другими кадровыми отделами при подборе и обучении кадров, процессе приема в Таможенный институт, правильной и точной организации таможенники.

Ключевые слова: анкета, таможенник, личностные качества, методика, корреляция, фактор, форма.

КИРИШ

Психодиагностика фанида шахс тузилишини иложи борича тўлиқ тавсифлашга имкон берадиган энг мақбул хусусиятлар масаласи бугунги кунга қадар қизғин муҳокамаларга сабаб бўлмоқда. Тадқиқотлар ушбу соҳадаги асосий назариялар ҳақида хулоса чиқаришимиз мумкин бўлган турли нуқтаи назарларни илгари суришган; Р.Б.Кеттел оптимал хусусиятлар сонини 16 та, “Катта бешлик” (Big Five) концепсияси муаллифлари 5 та, Г.Айзенк эса шахснинг уч ўлчови ҳақида ўз асарларида сўз юритган.

Р.Б.Кеттелнинг ўн олти омилли шахсни ўрганиш сўровномаси 16 PF кўплаб соҳаларда кадрларни танлашда қўлланилади. Шу боис психологик диагностикада “ўн олти омилли шахс сўровномаси” кенг қўлланилмоқда [4, 85 б.].

Шу боисдан ҳам, Р.Б.Кеттелнинг ўн олти омилли шахсни ўрганиш сўровномаси 16 PF “А” вариантини божхона хизмати ходимлари учун мослаштириш амалларини бажардик.

Р.Б.Кеттелнинг ўн олти омилли шахсни ўрганиш сўровномаси 16 PF (“А” вариант) шахснинг индивидуал-психологик хусусятларини баҳолашнинг энг кенг тарқалган анкета усулларидан биридир. Р.Б.Кеттел раҳбарлигида ишлаб чиқилган ва шахсдаги асосий 16 та ва қўшимча 4 та факторни ўлчаш учун мўлжалланган ва унинг хусусиятларига асосланган тадқиқотларни амалга оширишда қўлланилади [2, 58 б.]. Сўровномадаги асосий факторлар “одамовилик-киришимлилик”, “кучли-кучсиз интеллект”, “ҳиссий беқарорлик-ҳиссий барқарорлик”, “қарамлик-хукумронлик”, “беғамлик-дадиллик”, “ижтимоий меъёрларга паст даражада риоя қилиш-ижтимоий меъёрларга юқори даражада риоя қилиш”, “тортинчоқлик-жасурлик”, “қатъиятсиз-қатъиятли”, “ишонувчанлик–шубҳаланиш”, “амалийлик-хаёлпарастлик”, “соддалик-дипломатия”, “хотиржамлик-ташвишли”, “консерватизм-радикализм”, “тобелик-мустақиллик”, “ўзини кучсиз назорат қилиш- ўзини кучли назорат қилиш”, “зўриқиш-бўшашиш”, шкалаларидан иборат. Шунингдек, қўшимча

факторлар “паст ва юқори даражадаги хавотирланиш”, “интроверсия-экстроверсия”, “сезувчанлик-оғир-вазминлик”, “конформлик-мустақиллик”дан иборат эди. Ушбу методикалар шахсга хос бўлган сифат ва хусусиятларини турли қирраларини атрофлича ўрганишга имкон беради.

МАВЗУНИНГ ЎРГАНИЛГАНЛИК ДАРАЖАСИ.

Ҳозирги кунга келиб Кеттел сўровномаларининг бир неча шакллари ишлаб чиқилган. Кеттел сўровномаларининг биринчи формалари “А” ва “В” шакллари 187 та саволдан иборат бўлиб 1949-1950 йиллардан бери қўлланилиб келинмоқда. Кейинчалик “С” ва “D” шакллари 105 та саволдан иборат бўлган турлари пайдо бўлди. Бу вариантларнинг барчаси ўрта ёки олий маълумотли шахслар учун мўлжалланган эди. 60-йилларнинг бошида сўровноманинг 128 та саволдан иборат бўлган “Е” ва “F” шакллари, шунингдек, болалар учун 12 омилли ва ўсмирлар учун эса 14 омилли вариантлари ишлаб чиқилди. Булардан ташқари, сўровноманинг катталар учун қисқа версияси 79 саволдан иборат бўлган 13 та шкалалиси ишлаб чиқилди.

Ушбу сўровноманинг махаллий тадқиқотлар фойдаланилган бир қатор шакллари мавжуд, яъни ўнта омилли шакли А.Жабборов, Ю.Асадов, Б.Сирлиев, И.Х.Арифхожхаева [1] болалар учун мослаштирилган шакли З.Нишонованинг ишларида, сўровноманинг “А” варианти [3] баъзи бир тадқиқотларда қўлланилган бўлсада, тўлиқ мослаштириш жараёни келтирилмаганлиги, 13 омилли сўровномаси эса А.Расулов [5] томонидан тўлиқ мослаштириш жараёнлари очиб берилганлигини кўришимиз мумкин. Биз ўз тадқиқотимизда методиканинг энг кенг тарқалган шакли 16 PF “А” вариантидан фойдаланишга қарор қилдик. Асосий мезон сўровномада 16 та шкалалардан иборатлилиги ва 4 та қўшимча шкалаларнин мавжудлиги ва иккинчи ҳолатда сўровноманинг саволлари 187 тада иборатлилиги бўлди. Кўплаб илмий ишларда хусусан божхона, ҳарбий, авиация соҳа ходимларининг психологик қиёфасини очиб бериш, уларнинг шахс хусусиятларини ўрганиш мақсадида изланувчилар ушбу методикадан фойдаланганини ҳам кўришимиз мумкин [6].

МАТЕРИАЛ ВА ТАДҚИҚОТ УСУЛЛАРИ.

Сўровноманинг факторлари йўналишига кўра қуйидагича кўринишга эга ва ҳар бир сўровнома шкалалари тегишли лотин ҳарфлари билан кўрсатилган:

- коммуникатив сифатлар блоки (A, H, E, L, N, Q2 факторлар);
- интеллектуал хусусиятлар блоки (B, M, N, Q1 факторлар);
- эмоционал хусусиятлар блоки (C, F, H, I, O, Q4 факторлар);
- регуляторлик хусусиятларИ блоки(G, Q3 факторлар).

Р.Б.Кеттелнинг ўн олти омилли шахсни ўрганиш сўровномаси факторлари қиймати

Белги	Паст қийматга мос келувчи шахсият хусусиятлари “-“	Юқори қийматга мос келувчи шахсият хусусиятлари “+”
A	**Киришимлилик**	
	Ёпиқ, яширин, камгап, одамови	Очиқ, киришимли, дилкаш
B	**Интеллектуаллик**	
	Паст интеллектуаллик, Секин тушуниш, конкрет микрловчи	Юқори интеллектуаллик Тезда тушуниш, абстракт фикрловчи
C	**Ҳиссий барқарорлик**	
	Эмоционал беқарор, ҳис-туйғуларини назорат қила олмайди	Эмоционал барқарор, ҳис-туйғуларини назорат қила олади
E	**Етакчиликка интилиш**	
	Бўйсунувчан, итоаткор, кўнгилчан	Доминант, гапга кўнмас, ҳукумрон
F	**Беғамлик**	
	Мулоҳазали, бамаъни, шошмас, жиддий	Бемулоҳазали, шошқалоқ, ножиддий
G	**Ижтимоий меъёрларга риоя қилиш**	
	Маъсулиятли, қонунларни менсимайдиган, принципиалсиз	Маъсулиятсиз, қонунларга риоя қилувчан, принципиал
H	**Ижтимоий дадиллик**	
	Ўзига ишонмаган, тортинчоқ, журъатсиз	Дадил, ўзига ишонган, жасур, довюрак
I	**Таассуротчанлик**	
	Жиддий, қаттиқўл, баджахл, мард	Юмшоқ, мулойим, мехрибон, нозик
L	**Шубхаланувчанлик**	
	Ишонувчан, самимий, очиққўнгил	Шубхакор, носамимий, рашқчи
M	**Хаёлий тимсоллари бой**	
	Алиётчи, фантазияларга мойил эмас, майда чуйдаларга диққатли	Хаёлпараст, паришонхотир, амалиётчи эмас
N	**Дипломатик муносабат ўрнатиш**	
	Содда, кўнгилчан	Дипломатик, синалган, чиниққан
O	**Безовталик**	
	Бепарволикка, хотиржамликка мойил	Хавотирга, ўзига айбни ҳис этишга мойил
Q1	**Янгиликка сезгирлик**	
	Консерватив, анъаналарни ҳурмат қилиш	Радикал, янгилик яратишга мойил

Q2	**Мустақиллик**	
	Конформист, гуруҳнинг кўмагига муҳтож, тобелик	Ноконформист, гуруҳ фикридан мустақил
Q3	**Ўзини ўзи тартибга солиш**	
	Пунктуал эмас, паст даражада ўзини ўзи назорат қилиш	Пухта, юқори даражада ўзини назорат қилиш
Q4	**Зўриққанлик**	
	Ўзини тута олмайдиган, қувватсиз, бўшанг	Вазмин, оғир босиқ, ғайратли, актив, фаол

Р.Б.Кеттелнинг ўн олти омилли шахсни ўрганиш сўровномаси 16 PF бирламчи 16 та омилга қўшимча равишда яна иккиламчи омиллар (F1, F2, F3, F4) бўйича ҳам натижаларни беради. Хулоса қилиб айтганда ушбу тест шахс ҳақидаги 20 хил хусусиятни очиб беради.

Белги	**Паст қийматга мос келувчи шахсият хусусиятлари “-“**	**Юқори қийматга мос келувчи шахсият хусусиятлари “+”**
F1	**Хавотирланиш**	
	Заиф мотиватция, қўйилган мураккаб мақсадларга эриша олмайди	Жуда юқори ташвиш, паст даражадаги мослашувчанлик, ташвиш
F2	**Экстроверсия-интроверсия**	
	Тортинчоқ, уятчан, махфийлик, вазминлик	Ижтимоий алоқаларни ўрнатишга ва сақлашга қобилиятли
F3	**Сезгирлик**	
	Нозиклик, хушмуомалалилик, фикрларни кўплиги туфайли қарор қабул қилишга қийналиш	Барқарор, қатъиятлилик, қарорларни қабул қилишда тезкор, эмоционаллик жуда юқори
F4	**Конформлик**	
	Қўллаб-қувватлашга муҳтож ва ижтимоий гуруҳлар талабларига бўйсуниш, гурухдан ажралмаслик	Ўз қоидаларига риоя қилишни афзал кўриш, ҳар доим ҳам бошқаларнинг фикрига эътибор бермаслик

Бизнинг тадқиқотимизнинг амалий янгиликларидан бири хам Р.Кеттелнинг сўровномасинининг 16 PF “А” вариантини тўлиқ ўзбек тилига мослаштиришдан

иборат бўлди. Натижада ушбу методиканинг божхона хизмати ходимларининг психологик жиҳатдан тайёрлаш ва индивидуал-психологик тестлардан ўтказиш, Божхона институтига ўқишга кираётган абитуриентларнинг шахсий фазилатларини аниқлаш, божхона соҳасида янги лавозим профайлерлар жорий этиш ишлари олиб борилаётганлиги ва уларни саралаш жараёнидан ўтказишда кенг тарзда Кадрлар бўлимлари томонидан қўлланилиши мумкинлигига имконият яратилди.

НАТИЖАЛАР ВА УЛАРНИНГ МУХОКАМАСИ.

Сўровнома лингвист мутахассислар томонидан ўзбек тилига таржима қилинди ва русча ва инглизча вариантлари билан солиштирилди. Натижаларни қайта ишлашда ортиқча қийинчиликка учрамаслик ва енгил ечимни топиш учун, қисқа вақт ичида жавобларни таҳлил эта олиш учун, психолог бўлмаган шахслар ҳам ўқиб, ечилган тестни жавобларини чиқара олишлигини имкониятини яратиш учун тестни унификация қилдик. Шундан сўнг Божхона институти 3 курс курсантлари 78 нафаридан илк синов ўтказилди. Сўровноманинг ишончлилигини текшириш мақсадида худди ўша контингентдан ретест қоидасига таяндик. Сўровномани мослаштиришнинг ретест қоидаси бўйича натижалар қуйидаги 1-жадвалда келтирилган, ретест тўрт ҳафта вақт оралиғида ўтказилган методнинг кўрсаткичлари ўртасидаги корреляция коэффицентлари қуйидагича: Киришимлилик “A” 0,592, Интеллектуаллик “B” 0,596, Ҳиссий барқарорлик “C” 0,709, Етакчиликка интилиш “E” 0,518, Беғамлик “F” 0,677, Ижтимоий меъёрларга риоя қилиш “G” 0,544, Ижтимоий дадиллик “H” 0,740, Таассуротчанлик “I” 0,455, Шубхаланувчанлик “L” 0,502, Хаёлий тимсоллари бой “M” 0,433, Дипломатик муносабат ўрнатиш “N” 0,598, Безовтали “O” 0,603, Янгиликка сезгирлик “Q1” 0,686, Мустақиллик “Q2” 0,684, Ўзини ўзи тартибга солиш “Q3” 0,602, Зўриққанлик “Q4” 0,698. Айтиб ўтиш керакки, ушбу натижаларимиз методикани мослаштиришнинг психометрик талабларини қониқтиради. Умуман олганда натижалар юқори коэффициентларга эга бўлди.

1-жадвал

Ретест натижалари

T/p	**Факторлар**	**1-синов**		**2-синов**		**r**
		x	**σ**	**x**	**σ**	
1.	**A**	12,6154	2,87953	13,7692	2,79574	0,592**
2.	**B**	8,8718	1,76075	7,5641	3,47006	0,596**
3.	**C**	17,3077	4,02688	17,7436	4,17922	0,709**
4.	**E**	12,6667	3,30944	13,4359	3,21357	0,518**
5.	**F**	14,1923	3,52379	14,6538	3,36841	0,677**
6.	**G**	14,8718	2,69371	15,7436	3,02559	0,544**
7.	**H**	16,6154	3,92538	17,1410	4,26013	0,740**

8.	**I**	7,5897	2,68442	8,0769	3,32159	0,455**
9.	**L**	17,7436	4,17922	10,1410	2,82716	0,502**
10.	**M**	10,0641	2,26400	11,3974	3,16778	0,433**
11.	**N**	10,4359	2,60165	10,2308	2,67224	0,598**
12.	**O**	9,5128	4,16149	9,9487	4,35114	0,603**
13.	**Q1**	9,1282	2,34858	9,6282	2,58421	0,686**
14.	**Q2**	8,3590	3,15806	8,9744	3,23124	0,684**
15.	**Q3**	14,7949	2,81627	14,9744	2,96286	0,602**
16.	**Q4**	8,9103	3,92523	8,8974	3,93317	0,698**

Изоҳ: **p≤0,01

Сўровноманинг факторлар топшириқларининг ички мувофиқлигини текширишда Кронбах коэффициентидан фойдаландик. Барча кўрсаткичларда психогеометрик талабларга асосланилди (2-жадвал).

Кронбах коэффициентлари бўйича сўровнома факторларининг ички мувофиқлик даражаси “М” ва “В” факторларни инобатга олмаганда, жуда ҳам юқори бўлди. Бундан келиб чиқадики, сўровномани мувофиқлаштиришда ишончлилик ва валидлик даражаси белгилаб олиш мумкин.

2-жадвал

Ички мувофиқликни текшириш натижалари

№	Факторлар	Натижалар
1.	**A**	0.744**
2.	**B**	0.596*
3.	**C**	0.829**
4.	**E**	0.682*
5.	**F**	0.807**
6.	**G**	0.702**
7.	**H**	0.849**
8.	**I**	0.616**
9.	**L**	0.688**
10.	**M**	0.581*
11.	**N**	0.748**
12.	**O**	0.751**
13.	**Q1**	0.643**
14.	**Q2**	0.812**
15.	**Q3**	0.751**
16.	**Q4**	0.822**

Изоҳ: *p≤0,05; **p≤0,01

Юқоридаги амаллар бажарилгандан сўнг сўровноманинг балларини 10 баллик шкалага келтириш ишлари амалга оширилди. Бунинг учун Давлат божхона қўмитаси шахсий таркибига киритилган 3950 та ходим орасидан репрезентатив танланмага Тошкент вилояти, Тошкент шахри, “Тошкент–АЭРО” ИБК, Божхона институти курсантларидан иборат бўлган 357 нафар ходим ва курсантлар танлаб олинди ҳамда сўровнома ўтказилди.

ТАКЛИФ ВА ТАВСИЯЛАР

Сўровноманинг мослаштириш жараёнида олинган ижобий натижалар бажарган ишимизни тўлиқ якунланган деган хулосага келишга имконини беради. Ушбу методиканинг ўтказиш мувофиқлиги жуда юқорилиги аён бўлди. Ушбу методика божхона ходимларида учрайдиган муаммоларни психодиагностика орқали аниқлашга жуда қулайлаштирилди.

Р.Б.Кеттелнинг ўн олти омилли шахсни ўрганиш сўровномаси 16 PF “А” вариантини тўлиқ ўзбек тилига мослаштирилди, сўровноманинг жавобларини қайта ишлаш тизими унификация қилинди ва жавоблар варағининг такомиллашган варианти шакллантирилди, натижада ушбу методикани ходимларни профайлингга оид бўлган хусусиятларини баҳолашда мутахассис бўлмаган шахс учун ҳам қайта ишлаш имконияти яратилди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Арифхожхаева И.Х. Ички ишлар идоралари сержантлар таркиби фаолиятини такомиллаштиришнинг психологик омиллари. Психология фанлари номзодини олиш учун ёзилган диссертация. –Т. 2011. 86-б.

2. Бодалев А.А. Столин В.В. Аванесов В.С. Общая психодиагностика. СПб.: Изд-во «Речь», 2000. 58 с.

3. Равшанов Л.У. Замонавий ҳарбий хизматчи имижининг психологик жиҳатлари. Психология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация. –Т.: 2019.

4. Расулов А.И. “Умумий психодиагностика” фанидан тузилган ўқув-услубий мажмуа. – Тошкент: ЎзМУ. – 2011. – 85 бет.

5. Расулов А.И. Шахс психодиагностикаси методикаларининг илмий-амалий аослари. Психология фанлари доктори (DCs) илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация. –Т.: 2020.

6. Чаленко Н.В. Развитие социально-психологической компетентности сотрудников служба профайлинга. Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук. – М. 2010.

SURXON VOHASINING AGRAR VA SOLIQ TIZIMI HAQIDA

Qarshiyev Ahmad Abdulazizovich
Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti o`qituvchisi
https://doi.org/10.5281/zenodo.7677240

Annotatsiya: Ushbu maqolada Surxon vohasidagi bekliklarda soliq to`lash tartibi, qishloq xo`jaligi ekinlaridan turlariga ko`ra soliqlarning undirilishi ularning miqdorlari hamda Buxoro amirligi mulozimlari va vohadagi beklarning yuritgan siyosatiga aholining munosabati aks etgan.

Kalit so'zlar: Buxoro Qo`shbegi, kafsan solig'i, muhrona solig'i, maktab puli solig'i, mann, Buxoro amiri Muzaffarxon (1860-1885), Hisor bekligi, Dehnav bekligi, Ko`lob bekligi Baljuvon bekligi, Boysun bekligi, Sherobod bekligi

Surxon vohasining agrar (qishloq xo`jaligi) tizimidagi o`ziga xos xususiyatlar, ya'ni aynan vohadagi bekliklarda soliq to`lash tartibi, qishloq xo`jaligi ekinlaridan turlariga ko`ra soliqlarning undirilishi Buxoro Qo`shbegi arxiv materiallari va tarixiy manbalar bilan tahliliy jihatdan o`rganilishi adabiyotlarda kam uchraydi, shu bois vohaning bekliklar davridagi soliq tizimi va turlarini o`rganish muhim ahamiyat kasb etadi.

Ushbu mavzu uchun birlamchi ma'lumotlar O`zbekiston Milliy arxivining I-126 - jamg'armasi (fond) dagi hujjatlar tashkil etadi. Buxoro amirligi davrida Surxon vohasi xo`jaligi to`g'risida E.A. Qobulov [7, B. 392], janubiy O`zbekistonning tarixiy geografik o`rni va aholisi, ma'muriy boshqaruv va ijtimoiy-siyosiy hayoti, XIX-XX asr boshlarida Surxon vohasining iqtisodiy ahvoli borasida F. Ochildiyev va Buxoro amirligida soliq tizimi va soliq boshqaruvida rasmiy hujjatlarning o`rni, zakot undirish tartiblari va uning amaliyoti, yerdan olinadigan daromad solig'i va boshqa to`lovlar haqida I. Azizov [1, B. 18] kabi olimlarning tadqiqotlarida uchratamiz.

XIX asr oxiri - XX asr boshlarida Buxoro amirligi shaharlarida aholining ortib borishi, tovar-pul munosabatlarining kuchayishi savdo-sotiq ishlarining rivojlanishiga sabab bo`lgan. Buxoro amirligi, xususan, Sharqiy bekliklarning Rossiya imperiyasi va boshqa chet el davlatlari bilan savdo aloqasining kuchayishi mahalliy hunarmandchilik ishlab chiqarishga ta'sir etib, bekliklarning jahon bozoriga integratsiyalashuv rivojiga turtki berdi [2, B. №2]. Bu esa soliq tizimida ham bir qator o`zgarish va rivojlanishga sabab bo`ldi.

Buxoro amirligida soliq tizimini boshqarishda muayyan toifadagi davlat mulozimlarigina emas, balki, amirlik mulozimlarining deyarli barchasi ishtirok etgan. Amirlikdagi mulozim va amaldorlarning nomlanishi va asl xizmat lavozimlari boshqa sohaga qaratilgan bo`lishi bilan birga soliq tizimini boshqarishda ham bevosita va bilvosita xizmat vazifalari bo`lgan. A.Olsufev va V.Panayevlarning ma'lumotiga

ko`ra, hokimning boshqaruvi asosan amirlik xazinasi va viloyat uchun soliq yig‘ishdan iborat bo`lgan. Odatda soliqlar aholidan natural ko`rinishda yig‘ilgan. Hokim ham o`z o`rnida yig‘ilgan soliqlarni to`n, ot, bug‘doy kabilarni o`z holicha natural ko`rinishda yuborgan. Naqd pul ko`rinishidagi soliqlarni odatda savdogarlar to`lagan [1, B. 18].

XIX asrda bekliklarda turli xil soliqlar nihoyat darajada ko`p bo`lib, amirlik belgilangandan tashqari beklar ham o`z lavozimlari va huquqlaridan foydalanib, xalqni qo`shimcha soliqlarga majburiy tarzda tortgan. Surxon vohasida dehqonlardan kelishuv asosida yig‘iladigan soliq turi *kafsan* bo`lib, uning miqdori dehqon va yer egasi kelishuvi asosida belgilangan. Yer egasi tomonidan xirmonni muhrlash uchun-*muhrona* solig‘i yig‘ilgan. Mehnatkash xalq zimmasidagi soliq turlaridan yana biri mahalliy oqsoqollar tomonidan olingan *mushtak (kichik musht)* solig‘idir. Har bir dehqon hosildan 2 kg miqdorida to`lagan.

Surxon vohasi bekliklarida *maktab puli* ota-onalar farzandlarining o`qishi uchun o`quvchilarga qo`shbegi hujjatlari asosida 15-20 tanga to`lashi qayd etilgan. Xalq ommasi *ariq puli*, *tegirmon puli*, *maysa puli* va *xashak puli* yig‘imlari kabi soliqlar ortiqcha olinganidan ancha jabr ko`rgan va amirga murojaat qilishgacha borib etgan [6, B. 106].

Soliqda ko`rsatilgan maxsulotlardan haq olish doimiy o`zgarib turgan. Buxoro amirligi Qo`shbegi mahkamasining xujjatlarida keltirilgan ma’lumotlarga ko`ra, Dehnav bekligida soliq xarajatlari yig‘ilgan hosilga nisbatan 15% miqdorda belgilangan. Masalan, Dehnav bekligida har bir mann (1M = 25600 misqol = 128 kg)dan 20 funt (1F.=0,40951241 kg =1/40 pud), ya’ni 15 barobar olingan [7, B. 27]. 1885-yilda Dehnav bekligida Buxoro Qo`shbegisi xujjatlarda ko`rsatilgandan ortiqcha soliq olingan. Ayniqsa, bog‘ solig‘i va meva solig‘i kabi soliqlar ham bo`lgan. Masalan, 1 tanob (1t.= 39,9 m) yer 18 tangaga baholangan [3, B. 118]. Buning natijasida zulmga va ortiqcha soliqqa qarshi 1885-1886-yillarda Dehnav bekligida xalq g‘alayonlari bo`lib o`tgan [5, B. 147]. Buxoro amiri Muzaffarxon (1860-1885) ushbu qo`zg‘alonni shafqatsizlarcha bostirdi.

Dehnav qozisi Mir Imomiddin amirga yozgan hisobotida haqiqatdan ham amaldorlar aholini vijdonsizlarcha talagani, eng hosildor yerlarga biror ekin ham ekilmay qolayotgani, og‘ir soliqdan qiynalgan kishilar o`z joylarini tashlab ketayotganligi haqida yozadi [5, B. 147].

Darhaqiqat, 1903-1904 yillarda Buxoro bekliklarida unumdor yer va suv bo`lishiga qaramay, Hisor, Dehnav, Ko`lob va Baljuvon bekliklarida aholi qishloqlarni tashlab, Afg‘onistonga o`tib ketganligi haqida ma’lumotlar keltirilgan [9, B. 10].

D.N. Logofet’ Sharqiy Buxorodagi bekliklarning davlatga to`laydigan soliqlarning miqdori (rubl) hisobidani quyidagicha keltirib o`tadi.:

Ko`lob bekligi 350,000 r, Hisor bekligi 600,000 r, Boysun bekligi 150,000 r, Sherobod bekligi 150,000 r, Denov bekligi 200,000 r, miqdorida soliq to`lagan [4, B. 65].

Xulosa, amirlikdagi barcha hududlari singari Surxon vohasi bekliklarida ham soliq yig‘ish ishlari va uni nazorat qilishda amirlikning deyarli barcha mulozim va amaldorlari bevosita ishtirok etgan. Soliq tizimini qonuniy va amaliy jihatdan mutanosibligini amir boshchiligida qo`shbegi va viloyat hokimlari va unga bo`ysunuvchi amaldorlari nazorat qilgan. Shu bilan birga qo`shbegi va viloyat hokimlari bevosita soliq yig‘ish amaliyotiga ham aralashgan. Bekliklarda soliq ijrosini amalga oshiruvchi amaldorlar amlokdor va zakotchilar hisoblangan. Ushbu amaldorlarga o`z sohalariga ko`ra soliq obyektlari biriktirilgan. Soliq miqdorini amirlikda belgilanib, aholiga e’lon qilishdan to xazinaga topshirilgungacha bo`ladigan amaliyot hujjatlarda qayd etilgan. Viloyatdagi soliq ma’murlarining ishlari nazorat organlarining arizalari asosida maxsus jo`natma xatlar orqali amirga yozma hisobot berilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Azizov I.SH. XIX asrning so`nggi choragi XX asr boshida Buxoro amirligida soliq tizimi.: Tarix fan. nom.... dis. – Toshkent, 2018.
2. Ashurovich A. S. Craft and trade relations in eastern beks of the bukhara emirate //ACADEMICIA: AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY RESEARCH JOURNAL. – 2021. – T. 11. – №. 2.
3. Baljuvoniy M.A. Tarixi nofeiy (Foydali tarix). –Toshkent: Akademiya, 2001.
4. Логофет.Д.Н. Бухарское ханство подъ русскимъ протекторатомъ. Т.II.С.-Петербургъ, 1911.
5. Tursunov S., Turdiyev T. Denov. – Toshkent: Fan, 2009.
6. Qabulov E.A. Surxon vohasi xo‘jaligi. –Toshkent: Akademnashr, 2012.
7. ازم آ,ا -۱۲۶- سرمایه, ۱- لیست, ۱۰۸۰- کار, ۲۷- ورق. O‘zMA. I-126-jamg‘arma. 1-ro‘yxat. 1080-ish. 27-varaq.
8. ازم آ,ا -۱۲۶- سرمایه, ۱- لیست, ۱۰۵۸- کار, ۲- ورق. O‘zMA. I-126-jamg‘arma. 1-ro‘yxat. 1058-ish. 2-varaq.
9. ازم آ,ا -۲- سرمایه, ۱- لیست, ۲۵۱- کار, ۱۰- ورق. O‘zMA. I- 2-jamg‘arma. 1-ro‘yxat. 251-ish. 10-varaq orqa tomoni.
10. Ochildiyevna, N. P. (2022). The Role of International Relations in Improving the Quality of Higher Education (On the Example of Activities of Surkhandarya Higher Education Institutions). Zien Journal of Social Sciences and Humanities, 8, 178-182.
11. Nazirov, B. S. (2021). The first horse clubs in surkhan oasis. ACADEMICIA: AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY RESEARCH JOURNAL, 11(2), 1228-1231.

QO‘QON SHAHAR MAKTABGACHA, UMUMIY VA O‘RTA-MAXSUS TA’LIM TIZIMIDAGI O‘ZGARISHLARNING STATISTIK MA’LUMOTLAR ASOSIDAGI TAHLILI

Qodirov Muhsinjon Muhtorjon o‘g‘li
Farg‘ona davlat universiteti tayanch doktoranti
https://doi.org/10.5281/zenodo.7677242

Annotatsiya: Ushbu maqolada so`ngi yillarda Qo`qon shahri ta’lim tizimidagi o`zgarishlar va islohotlar maktabgacha ta’lim muassasalari, umumiy o`rta ta’lim maktablari va kasb-hunar kollejlari, ularning faoliyati va o`qituvchi, o`quvchilari sonida yuz berayotgan o`zgarishlar statistik materiallar asosida tahlil qilingan.
**Kalit so`zlar:** “Ta’lim togrisida”gi qonun, maktabgacha ta’lim muassasasi, umumiy orta ta’lim maktabi, kasb-hunar kolleji, o`qituvchi.
Аннотация: В данной статье были проанализированы изменения и реформы в системе образования города Кохан за последние годы, дошкольные образовательные учреждения, общеобразовательные средние школы и профессиональные колледжи, их деятельность и педагоги, школы изменения количества учащихся на основе статистические материалы.
Ключевые слова: Закон «Об образовании», дошкольное образовательное учреждение, общеобразовательная школа, профессионально-техническое училище, педагог.
Abstract: In this article, the changes and reforms in the education system of the city of Kokand in recent years, preschool educational institutions, general secondary schools and vocational colleges, their activities and teachers, schools changes in the number of students were analyzed based on statistical materials.
Key words: Law "On Education", pre-school educational institution, general secondary school, vocational college, teacher.

Madaniy-ma`naviy rivojlanishning eng muhim poydevori – ta`lim tizimidir. Chunki zamon talablariga javob beradigan, ilg`or fan-texnika, texnologiya yutuqlarini egallab olgan kadrlarni ytishtirmasdan jamiyatni yuksaltirib bo`lmaydi. O`zbekistonda 1992-yil 2-iyulda «Ta`lim to`g`risida»gi qonun qabul qilindi. Bu dasturilamal hujjatda ta`lim sohasidagi davlat siyosatining asosiy tamoyillari, ta`lim tizimi, uning boshqaruv tarkibi, pedagog hodimlarning burch va mas`uliyatlari aniq belgilab berildi. Maktabgacha ta`lim tizimi uzluksiz ta`limning birlamchi, eng asosiy bo`g`inidir. Maktabgacha ta’lim, 6–7 yoshgacha oilada, bolalar bog‘chasida va boshqa ta’lim muassasalarida olib boriladi. Mutaxassislarning ilmiy xulosalariga ko`ra, inson o`z umri davomida oladigan barcha axborot va ma`lumotning 70 foizini 5 yoshgacha

bo`lgan davrda oladi. Shu bois, bolalarning sog`lom va bilimli, yetuk kadrlar bo`lib voyaga yetishida bog`cha tarbiyasi juda muhim o`rin tutadi. Maktabgacha ta`lim tizimini yanada takomillashtirish, moddiy-texnika bazasini mustahkamlash, maktabgacha ta`lim muassasalari tarmog`ini kengaytirish, malakali pedagog kadrlar bilan ta`minlash maqsadida O`zbekiston Prezidenti Shavkat Mirziyoyev 2017-yil 30-sentabrda «Maktabgacha ta`lim tizimini boshqarishni takomillashtirish to`g`risida»gi farmonni imzoladi [1, 1 b]. Unga ko`ra, Maktabgacha ta`lim vazirligi tashkil etildi [2, 75 b].

Qo`qon shaharda ham aholining ko`p qismini yoshlar tashkil qiladi. 2019-yilga kelganda bog`cha yoshidagi bolalarning umumiy soni 33276 nafarni tashkil qilmoqda. Shundan, 14223 nafarini 3 yoshgacha, 19053 nafarini esa 3 yoshdan 7 yoshgacha bo`lgan bolalar tashkil qiladi. Umumiy hisobda olganda Farg`ona viloyatida 3-6 yoshli bolalarni maktabgacha ta`lim muassasalariga qamrab olish darajasi 2016 yilda shu yoshdagi aholining 28,9 foizini tashkil etdi. 2017 yil 1 yanvar holatiga viloyatda maktabgacha ta`lim muassasalari soni 670 tani tashkil etib, shundan 386 tasi shahar, 284 tasi qishloq joylarda joylashgan [3, 1 b]. Shundan, ya’ni 670 tadan 52 tasi Qo`qon shahrida joylashgan bo`lib, shu davrda har 100 ta o`ringa maktabgacha ta`lim muassasalarida 77 ta bola to`g`ri keladi. 2017-yilga kelganda Qo`qon shahrida joylashgan MTM lari soni 52 tani tashkil qilib, ular 8222 o`ringa xizmat ko`rsatishga mo`ljallangan. Lekin ularda ta`lim oluvchi bolalarning soni 6338 tani tashkil qilgan. MTM larda ishlovchi pedagog hodimlarining soni esa 720 taga yetgan. Shu yilda faoliyat olib boruvchi nodavlat ta`lim muassasalarining soni 7 ta bo`lgan bo`lsa, ularga qatnovchi bolalarning soni esa 211 taga yetgan. Nodavlat ta`lim muassasalarining qabul qamrovi 2017-yilda 430 ta tashkil qilgan. 7 ta NTM da 28 ta pedagog faoliyat olib borgan [4, 67 b].

2018-yilda Qo`qon shahrida MTM lar soni kamayib 45 taga tushib qolgan. MTM ga qatnovchi bog`cha yoshidagi bolalarning soni 8100 tani tashkil qilgan, umumiy o`rin esa 10502 nafarni tashkil qiladi. Ya’ni umumiy o`rinlarning 77 % qismi qoplangan. Ushbu yilda MTM larda ishlovchi pedagog xodimlarning soni 2017-yilga nisbatan +104 ta ortib 824 kishini ko`rsatmoqda [5, 140 b]. Lekin o`tgan yilning shu davriga mos ravishda faoliyat olib boruvchi nodavlat ta`lim muassasalarining soni 3 taga tushib qolgan, ya’ni -4 taga kamaygan. Ammo ularda tarbiyalanuvchi bolalarning soni 294 tani tashkil qilmoqda. Bu esa umumiy qabul qilish miqdorida ko`proq ko`rsatkichni qayd etmoqda. Ya’ni 3 nodavlat ta`lim muassasalarining bola qamrovi 270 ta bo`lishga qaramasdan, ularga qatnovchilarning soniyuqoridagi ko`rsatilganidek 294 tani qayd etmoqda. NTM larda ishlovchi pedagoglarning soni ham 28 tadan 16 tagacha kamaygan [4, 67 b].

2019-yilga kelganda esa maktabgacha ta`lim muassasalarining soni o`tgan yilllardagi ko`rsatkichlarga nisbatan 3 taga ortib, 48 tani tashkil etgan. MTM larga

boruvchilar soni esa o`tgan yilga nisbatan 8100 nafardan 9341 nafargacha yoki +1241 nafarga ortgan. MTM larning qabul qilish quvvati ham +1380 nafarga ko`pyaib, 11882 nafarni qayd etgan [5, 140 b]. MTM larda ishlovchi pedagoglar esa 955 nafarga yetgan. Nodavlat maktabgacha ta`lim muassasalarining soni o`zgarish qolgan va 3 tani tashkil qilgan. Nodavlat maktabgacha ta`lim muassasalarining qabul qamrovi 270 ligicha qolganligiga qaramasdan, ularda tarbiyalanuvchi bolalarning soni 321 nafarga yetgan. Ularga esa 17 nafar pedagog xodimlar tarbiya berishmoqda [6, 25 b]. Ushbu ma`lumotlardan shunday xulosa qilish mumkinki, aholi soning ortib borishiga qaramasdan MTM bog`cha yoshidagi bolalarning barhcasini qamrab olishga qurbi yetmayapti. Lekin shunga mos ravishda bugungi kunda bog`cha o`rinlarining umumiy qamrovi ham ortib bormoqda. MTM larning bo`sh o`rinlari ham yildan yilga ortmoqda. Misol uchun, 2017-yilda 1884 ta, 2018-yilda 2402 ta, 2019-yilda esa 2541 ta o`rin bo`sh qolgan. Shu yillarda Qo`qon shahrida maktabgacha yoshdagi, ya’ni 3 yoshgacha va 3-7 yosh oralig`idagi aholining umumiy soni 2016-yilda 33267 kishini, 2017-yilda 32153 kishini, 2018-yilda 32755 kishini va 2019-yilda 33276 kishini tashkil qilgan [7, 1 b]. Ushbu statistik ma`lumotlardan shuni bilish mumkinki, MTM lar jami bog`cha yoshidagi bolalarning atigi 25-35 % qisminiga qamrab olish uchun yetarli bo`lmoqda.

Maktabgacha ta`lim bosqichidan keyingi bosqich bu umumta`lim maktablari hisoblanadi. Bunda 1-11-sinflardan iborat maktablar tushuniladi. Farg`ona viloyatida 2016/2017 o`quv yilida mavjud 918 ta umumiy o`rta ta`lim maktablarida jami 510 mingta o`quvchilar tahsil olgan. 2016-2017-o`quv yilida Qo`qon shahrida 36503 ta maktab o`quvchisi ta`lim olayotgan bo`lsa, ulardan 3415 tasi 9-sinf bitiruvchilari hisoblangan [4, 68 b]. Ularga jami 2090 ta o`qituvchilar saboq bergan. 2016-yilda har bir o`qituvchiga 17,5 o`quvchi to`g`ri kelgan.

2017-2018-o`quv yili davomida o`quvchilarning soni 39907 taga ortgan [6, 26 b]. 9-sinf bitiruvchilarining soni esa 3248 talik natijani ko`rsatgan. Umumta`lim maktablarida ishlovchi pedagoglarning soni +181 taga ortib, 2271 tani tashkil etgan. Ushbu o`quv yilida mavjud maktablarning umumiy soni 49 tani tashkil etgan [5, 141 b].

Xuddi shunday ko`rsatkichlar ham 2018-2019-o`quv yilida mos ravishda 49 ta maktabda jami 44559 nafar o`quvchi, 3500 nafar 9-sinf bitiruvchisi va 2549 nafar pedagog kadrlarni tashkil etadi.

2019-2020 o`quv yilida shahar bo`yicha 51 ta umumta`lim muassasalari faoliyat ko`rsatgan. Ularda 48512 o`quvchilar ta`lim oladilar [6, 26 b]. Jami o`quvchilarning 43,8 % ni 1-4 sinf o`quvchilari, 42,1 % ni 5-9 sinf o`quvchilari va 13,3 % ni 10-11 sinf o`quvchilari tashkil etadi. O`quvchilarga 2785 nafar (o`rindoshlarsiz) pedagog hodimlar ta`lim bergan [5, 141 b].

Yuqoridagi statistik ma`lumotlarni tahlil qiladigan bo`lsak, so`ngi yillarda maktabdagi o`quvchilarning soni 2016-yilda 36503 nafardan 2019-yilda 48512 nafarga

yoki +12009 nafarga ko`paygan. Shunga mos ravishda maktabda faoliyat olib borayotgan pedagog kadrlarning soni ham 2016-yildagi 2090 talik ko`rsatkichdan +777 taga ko`payib, 2019-yilda 2867 tani ko`rsatmoqda.

Ta`lim tizimidagi keyingi bosqich bu kasb-hunar ta`lim tizimi hisoblanadi. Kasb-hunar ta`lim tizimiga asosan kasb-hunar kollejlari kiradi. 2016-2017-o`quv yili davomida Qo`qon shahrida 14 ta kasb-hunar kollejlari faoliyat olib borgan. Ularda 15941 nafar o`quvchi ta`lim olgan. Ularning 5375 nafari bitiruvchi kurs vakillari hisoblangan. 1170 nafar pedagoglar ularga ta`lim bergan [4, 68 b]. 2017-2018-o`quv yilida ham 15 ta kollejlar mavjud bo`lib, ularda 1195 nafar o`qituvchilar faoliyat olib borgan. Ulardan 5343 nafari bitiruvchi kurs o`quvchilari bo`lsa, ularning umumiy miqdori 13234 nafarni tashkil qilgan [5, 142 b]. 2018-2019-o`quv yilida esa kasb-hunar kollejlarining soni 15 tani tashkil qilgan. O`quvchilarining soni 10232 nafarni, shundan bitiruvchilari 5517 nafarni ko`rsatgan [4, 68 b]. O`quvchilarning soni o`tgan yilga nisbatan kamayganligi sababli, o`qituvchilarning soni ham mos ravishda 758 kishigacha kamaygan. 2019-2020 o`quv yilida shahar bo`yicha 10 ta kasb-hunar kolleji faoliyat ko`rsatdi. Ta`lim olayotgan o`quvchilar soni 4868 nafarni tashkil etgan. Ularning 57,8 % qizlardan iborat. 2019-o`quv yilida 6818 ta o`quvchi bitirdi. O`quvchilarga 402 nafar pedagog hodimlar ta`lim bermoqdalar [6, 27 b]. Ushbu ta`lim bosqichidagi statistik ma`lumotlarni tahlil qiladigan bo`lsak, ularning soni so`ngi 4 yil davomida 15 tadan 10 taga tushib qolgan. O`sish ko`rsatkichi -5 tani qayd etmoqda. Ularda ta`lim oluvchilarning soni ham mos ravishda kamayib borgan. Misol uchun, 2016-yil o`quv yili boshida o`quvchilarning soni 15941 nafardan, 2019-yil o`quv yili boshigacha -11073 nafargacha yoki deyarli 2,5 barobagacha kamayib, 4868 nafarni tashkil qilmoqda. O`z navbatida o`quvchi sonining kamayishi proporsional tarzda ta`lim beruvchi o`qituvchilar soniga ham ta`sir ko`rsatadi. Ularning soni ham xuddi shu davrda 1170 nafardan 402 nafargacha kamayib ketgan. Bunday keskin o`zgarishlarni asosiy sababi sifatida 2017-2018-o`quv yilidan boshlab maktab ta`lim tizimida 11 yillik ta`lim shakliga qaytilganligi bilan izohlash mumkin.

Xulosa sifatida shuni ta’kidlab o`tish kerakki, Qo`qon shahrida ham yurtimizda ta’lim sohasida olib borilayotgan islohotlarga mutanosib ravishda islohotlar davom ettrilmoqda. Ta’lim tizimimizning hamma bosqichidagi rivojlanish shahar madaniy hayotining taraqqiyotiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yhati:

1. https://lex.uz/docs/-3362886

2. N.Jo`rayev, A.Zamonov – O`zbekiston tarixi. Toshkent. G`.G`ulom, 2018. 75-b

3.https://www.farstat.uz/uz/matbuot-markazi/qo-mita-yangiliklar/8701-maktabgacha-ta-lim-tashkilotlaridagi-bolalar-soni-qanchani-tashkil-etdi.html

4. Qo'qon shahrining 2016-2018 yillarda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish holati to'g'risida AXBOROTNOMA. Qo`qon – 2019. 94 b.

5. Qo'qon shahar 2017-2019 yillarda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish holati to'g'risida AXBOROTNOMA. Farg`ona - 2020. 147 b.

6. M.M.Qodirov. “Qo`qon shahrining ijtimoiy - iqtisodiy va madaniy hayoti (1991-2019 yillar)”. Qo`qon. 2021. 84 b.

7. Qo'qon shahrining 2012-2019 yillardagi yosh tarkibi to'g'risida ma'lumot. Qo`qon shahar statistika bo`limi. 2020. B.1

ОСОБЕННОСТИ ТЕЧЕНИЯ ТОКСИЧЕСКОГО ГЕПАТИТА У БОЛЬНЫХ ПЕРЕБОЛЕВШИХ COVID – 19 ПРОЖИВАЮЩИХ В ЗОНЕ ПРИАРАЛЬЯ

Худайкулова Феруза Хожикуловна
Старший преподаватель Кафедра внутренних болезней, реабилитологии и народной медицины Ургенчский филиал ТМА
Мирзаева Дилноза Абдиолимовна
dilnoza.mirzaeva.88.89@mail.ru
Ассистент, Кафедра внутренних болезней, реабилитологии и народной медицины Ургенчский филиал ТМА
https://doi.org/10.5281/zenodo.7677252

Аннотация. Учитывая то что, на сегодняшний день COVID-19 рассматривается как системное заболевание приводящее к нарушению функции иммунной системы, преимущественным поражением легких, а также сердца, почек, кишечника, печени и селезенки, имеется вероятность токсического повреждения печени и её неблагоприятное действие на течение некоторых сопутствующих заболеваний.
Ключевые слова: токсический гепатит, COVID-19, токсины, повреждение печени, гепатоциты.

FEATURES OF THE COURSE OF TOXIC HEPATITIS IN PATIENTS WHO HAVE BEEN ILL WITH COVID-19 LIVING IN THE ARAL ZONE

Xudaykulova Feruza Xojikulovna
Senior Lecturer Department of Internal Medicine, Rehabilitology and Traditional Medicine Urgench Branch of the TMA
Mirzaeva Dilnoza Abdiolimovna
Assistant Department of Internal Medicine, Rehabilitology and Traditional Medicine Urgench Branch of the TMA

Annotation. Considering that, today, COVID-19 is considered as a systemic disease leading to dysfunction of the immune system, predominantly affecting the lungs, as well as the heart, kidneys, intestines, liver and spleen, there is a possibility of toxic liver damage and its adverse effect on the course of some concomitant diseases.
Keywords: toxic hepatitis, COVID-19, toxins, liver damage, hepatocytes.

Токсическое повреждение печени происходит под воздействием многих причин: побочные воздействие лекарственных препаратов, передозировка или непереносимость лекарственных препаратов, токсины окружающей среды, пищевые добавки, вирусно - бактериальные агенты, ишемические повреждения, новообразования или метаболические поражения печени. Также причиной токсического поражения печени могут стать вирусы, бактерии, простейшие, грибковые поражения, паразиты, метаболические нарушения в виде липидоза печени. Повреждение печени может развиться как остро, так и постепенно.

При прохождении через печень веществ, попадающих из ЖКТ через портальный тракт могут образоваться токсические метаболиты, которые оказывают цитотоксическое действие на гепатоциты, повреждают клетки желчных протоков, тем самым способствуют холестазу.

В ответ на повреждение гепатоцитов токсинами высвобождаются цитокины и другие медиаторы воспаления, провацируя развитие синдрома мезенхимального воспаления: повышение температуры, гепатомегалия, спленомегалия, полиартралгии, васкулиты, изменения осадочных проб, повышение уровня маркеров воспаления и уровня неспецифических антител.

По клиническим признакам невозможно достоверно определить острое или хроническое течение у данного процесса. Могут помочь данные анамнеза, длительность жалоб и данные тщательного обследования печени в частности некоторые лабораторные показатели. Снижение уровня альбумина характерно для хронических поражений. При этом уровень общего белка может быть в норме; снижение уровня мочевины, повышение уровня билирубина, и активности ферментов АЛТ и АСТ. Снижение уровня глюкозы и факторов свёртывания крови характерно для острых токсических поражений.

COVID-19 на сегодняшний день рассматривается как системное заболевание с нарушением функции иммунной системы, преимущественным поражением легких, а также сердца, почек, кишечника, печени и селезенки. Повреждение печени происходит в основном при тяжелом течении COVID-19.

Целью нашего исследования было выявление токсического поражения печени у больных перенесших COVID – 19 в различной степени тяжести и принимавших различные препараты для лечения, а также влияние токсического гепатита на течение основного заболевания, имевшего место у больного.

Материалы и методы: нами было наблюдено 32 больных в возрастной категории 45-60 лет, 19 мужчин и 13 женщин, перенесших COVID – 19 сроком давности от 6 до 12 мес. У 11 больных COVID – 19 был достоверно установлен анализом ПЦР; 21 пациенты были в контактной группе и находились в изоляции. Тяжесть течения COVID – 19 у этих больных расценивалась как лёгкое (в 17 случаях – 53,2%) и средне тяжёлое (в 15 случаях- 46,8%).Эти пациенты при

лечении наиболее часто принимали ацетилсалициловую кислоту, парацетамол, цефтриаксон, левофлоксацин, амброксол, цинк, витамины С и Д, гепарин.

Во время наблюдения больные находились на стационарном лечении с основным диагнозом: ИБС, стабильная стенокардия напряжения – 21 больных; ХОБЛ- 6 больных; Анемия хронических болезней - 5 больных. В дополнении к основным жалобам у больных были жалобы на снижение веса 17 (56,6 %), аппетита 30 (100%), тяжесть и боли в правом подреберье 14 (46,6 %), кровоточивость дёсен 8(26,6 %), метеоризм 27 (90%), неустойчивый стул 12 (40%).

Всем больным проводилось определение уровня общего белка, мочевины, глюкозы, билирубина и активности ферментов АЛТ и АСТ, коагулограмму. Также, все больным проведено УЗИ с оценкой структуры печени, состояние желчного протока и ветвей воротной вены.

Анализ данных показал незначительное снижение уровня общего белка, уровень мочевины и глюкозы варьировал в пределах нормы. Повышение уровня билирубина наблюдалось у 7-х (23,3%) больных; АЛТ и АСТ было повышено у 11 (36,6%) больных. Время свёртывания крови было ускорено у 26 (86,6%) больных, резких сдвигов коагулограммы и МНО не выявлено.

Анализ данных УЗИ позволило установить УЗИ – признаки хронического гепатита: наличие гепатолиенального синдрома, неравномерная плотность ткани, участки повышения эхогенности, зернистость структуры, мелкоочаговая неоднородность, изменения сосудов печени и селезёнки, холангиогепатиты с патологией желчного пузыря.

На сегодняшний день не до конца изучено, относятся ли изменения лабораторных показателей печени у пациентов с перенесенным COVID-19 к диагностированным ранее заболеваниям печени, или они отражают повреждение печени при COVID-19.

Статистическая обработка данных проводилась с помощью программы EXCEL. Для определения достоверности различий использовали t-критерий Стьюдента, критерии Манна-Уитни, Спирмена. Достоверным считались различия при степени вероятности $p < 0,05$.

Выводы:

- причиной поражения печени больных перенесших COVID – 19 могли стать вирусы, метаболические нарушения печени, ишемические нарушения, действие некоторых лекарств;

- хроническое поражение печени у этих больных наблюдалось при лёгком течении COVID – 19 (в 17 случаях – 56,6%) и средне тяжёлом течении (в 13 случаях- 43,3%).

- наиболее часто больные предъявляли жалобы на снижение аппетита (100%), метеоризм (90%), снижение веса (56,6 %), тяжесть и боли в правом подреберье (46,6 %), неустойчивый стул (40%), кровоточивость дёсен (26,6 %).

- Биохимические показатели крови показали незначительное снижение уровня общего белка, повышение уровня билирубина наблюдалось у 7-х (23,3%) больных; АЛТ и АСТ было повышено у 11 (36,6%) больных, время свёртывания крови было ускорено у 26 (86,6%) больных.

- Анализ данных УЗИ выявило наличие гепатолиенального синдрома, неравномерность плотности ткани печени и селезёнки, участки повышения эхогенности, зернистость структуры, мелкоочаговая неоднородность, изменения сосудов печени и селезёнки, холангиогепатиты с патологией желчного пузыря.

Литература:

1. Ильченко Л.Ю., Никитин И.Г., Федоров И.Г. COVID-19 И ПОРАЖЕНИЕ ПЕЧЕНИ. Архивъ внутренней медицины. 2020; 10(3) с.188- 197.
2. Сандлер Ю.Г., Винницкая Е.В., Хайменова Т.Ю., Бордин Д.С. Клинические аспекты повреждения печени при COVID-19 // Эффективная фармакотерапия. 2020. Т. 16. № 15. С. 18–23.
3. Байбекова Е.М., Мавлянов И.Р., Каримов М.Ш. структурные изменения печени и легких при хроническом гепатите и его коррекции // Медицинский журнал Узбекистана. – Ташкент, – 1997. – №2. – С. 51-52.
4. Абдуллаев Р.Б. и др. Аральский кризис: проблемы экологической культуры и здоровья Монография. – Ургенч, 2012. – С. 120.
5. Закирходжаев Ш.Я., Закирова А.Ш., Рахимов М.М., Махмудова Д.У. Динамика клинико-иммунологических и биохимических показателей у больных хроническими гепатитами на фоне диетотерапии бобовыми продуктами // Новое в диагностике и лечении органов пищеварения. – Ташкент, 1997. – С.48-50.
6. Болиева Л.З., Джиоев Ф.К., Какабадзе С.А. Влияние ацетилсалициловой кислоты и целекоксиба на канцерогенез печени и пищевода, индуцированный у крыс НДЭА // Бюллетень экспериментальной биологии и медицины. – 2007. – Т. 143. – №1. – С. 93-97
7. Browhing J.D., Szczepaniak L.S., Dobbins R. et al. Prevalense of hepatic steatosis in an urbanpopulation in the United States // Hepatology. 2004 vol. 40(6) p.1387- 1397
8. Bellentani S., Pozzatto Q., Saccocio G. et al. Clinikal course and risk faktoris of hepatitis S virus related disease in the general population: report from the Dionysos study//Gut.1999.vol.44(3) P. 874- 880

АМИР ШОҲМУРОД ДАВРИДА БУХОРО АМИРЛИГИ ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИДАГИ МУҲИМ ДАРСЛИК ВА АДАБИЁТЛАР

Муҳайё Умарова
Камолиддин Беҳзод номидаги Миллий рассомлик ва дизайн институти
“Ижтимоий фанлар, касбий таълим ва педагогика” кафедраси ўқитувчиси,
ЎзР ФА Тарих институти изланувчиси
https://doi.org/10.5281/zenodo.7683594

Аннотация: Мақола Бухоро Амири Шоҳмуроднинг таълим соҳасидаги ислоҳотлари, Бухоро амирлигида мадраса ва мактабларнинг таълим дастури, мутафаккирлар асарларида таълим тизимининг ёритилиши, таълимда фойдаланиладиган адабиётлар, таълим соҳасида камчилик ва ютуқларга бағишланади.

Калит сўзлар: Амир Шоҳмурод, Аҳмад Дониш, Бухоро тарихнавислиги, шариат меъёрлари, таълим дастури, дунёвий билимлар, мактаб, мадраса.

ОСНОВНЫЕ УЧЕБНИКИ И ЛИТЕРАТУРА В ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ В БУХАРСКОМ ЭМИРАТЕ ПЕРИОД ЭМИРА ШАХМУРАДА

Мухайё Умарова
Преподаватель кафедры “Гуманитарных наук, педагогики и профессионального образования” Национального института искусства и дизайна имени Камолиддина Бехзода, соискатель Института истории Академии наук Республики Узбекистан

Аннотация: В статье рассматриваются реформы Бухарского эмира Шахмурада в области образования, учебные программы медресе и школ Бухарского эмирата, освещение системы образования в трудах мыслителей, литература, используемая в образовании, недостатки и достижения в образовании.

Ключевые слова: Эмир Шахмурад, Ахмад Даниш, бухарская историография, нормы шариата, образовательная программа, светские знания, школа, медресе.

BASIC TEXTBOOKS AND LITERATURE IN EDUCATIONAL INSTITUTIONS IN THE EMIRATE OF BUKHARA IN THE PERIOD OF EMIR SHAHMURAD.

Muhayo Umarova
Lecturer at the Department of Humanities, Pedagogy and Vocational Education of the National Institute of Art and Design named after Kamoliddin Behzod, applicant for the Institute of History of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan

Annotation: The article deals with the reforms of the Bukhara Emir Shahmurad in the field of education, the curricula of madrasas and schools of the Bukhara Emirate, the coverage of the education system in the works of thinkers, the literature used in education, shortcomings and achievements in education.

Key words: Emir Shakhmurad, Ahmad Danish, Bukhara historiography, Sharia norms, educational program, secular knowledge, school, madrasah.

Бухоро амирлигининг маънавий, ҳамда илмий муҳитида мактаб ва мадрасалар алоҳида ўрин тутган. Бухоро ҳукмдори Амир Шоҳмурод даври ҳам бундан мустасно эмас. Шоҳмурод ибн Дониёлбий отаси Дониёлбий оталиқ вафот этгач, унинг васияти ва сарой аъёнларининг ҳоҳиш иродаси билан 1785 йил 10-июнда Бухоро давлати хукмдори бўлади [6.29].

Амир Шоҳмурод (1785-1800) ўз ҳукмронлигида илм-фан, дин ва таълим соҳасига алоҳида эътибор қаратган. Илм олишга эътиборни кучайтирган ва диний билимларни ривожлантирган. Мирзо Салимбекнинг “Кашкули Салимий” асарида ва Абу Тохирхўжанинг “Самария” асарида таъкидланишича, Амир Шоҳмурод ёшлигидаёқ Мир Араб мадрасасида таҳсил олган. Тасаввуф илмини чуқур ўзлаштириб сўфиёна турмуш тарзида ҳаёт кечирган. Бевосита илмнинг мазмунин - моҳиятини тушуниб етганлиги учун ҳам таълим соҳасида ислоҳотлар ўтказган ва мадраса битирувчиларининг ва мансабдор шахсларнинг билимини шахсан ўз назоратига олади.

Амир Шоҳмурод томонидан вақф мулкларининг тикланиши, диний таълим тизимига катта имкониятлар эшигини очган. Шунинг учун ҳам жойларда вақф мулклари асосидаги мадраса ва мактабхоналар кўпайган.

Бухоро амирлигининг барча шаҳар, қишлоқ ва овулларида мактабхоналар мавжуд бўлган. Мактаблар кўпинча бир синф хонасида иборат бўлганлиги учун ҳам уларни мактабхона деб аташган. Ўғил болалар мактабхоналарининг аксарият масжидлар, мадрасалар, қорихоналар қошида ёки хусусий мактабдорлар хонадонларида, қиз болалар мактабхонлари отин аёллар уйларида ёки бадавлат кишиларнинг мактаб ёшидаги қизлари учун уларнинг уйларида ташкил этилган.

Мактабга қабул қилинган ўқувчи дастлаб имом масаласига доир “Калимаи-шаҳодат” ва “тойиба”ни ёд олгач, араб алифбосини ўрганишга киришган.

Ҳарфларни ўқитувчи алоҳида ёғоч ёки қаттиқ лавҳаларга ёзиб қўйган [34]. Ҳарфлар аввал ёд олинган, кейин эса бўғинлаб ўқишга ўтилган. Бўғинлаб ўқишга ўтишдан сўнг ўқувчи “ҳафтияк”ни ўрганишга ўтган [8.323].

“Алифбо” дарслигида ҳарфларнинг ёзилиши, қўшилишидаги кўринишлари, ҳарфларнинг турли ўринларидаги шакллари ўрганиб бўлингандан кейин “зеру-забар” яъни ҳарф ости ва устига қўйиладиган диакритик белгилар ва уларнинг қўлланиши, улар ёрдамида бўғимлар тузилиши каби қоидалар ўргатилган [24].

Араб алифбосини ёд олгач, ўқувчи дастлабки “Ҳафтияк”ни ўрганишга киришган. “Ҳафтияк” – бошланғич мактабда ҳарфлар танилгач, ўргатиладиган ўзига хос китоби бўлиб, асл маъноси форсчада “ҳафт”- ети, “як”- бир, яъни Қуръни Каримнинг еттидан бир қисми деган маънони англатади [31]. Мактабхонада ўқиш жараёнида “Ҳафтияк” тугатилгач, “Тажвид” китобига ўтилган. “Тажвид”- Қуръонни қироат билан ўқиш тўғрисидаги китоб [16.3.].

“Тажвид” ўзлаштирилгач, Қуръони Каримнинг ўзи ўқитилган. Уни ёдлаган ўқувчи “саводхон” деб ҳисобланган ва саводи чиққан бола диактрик белгилар (“зеру-зар”)сиз насталиқ ёзувида битилган бошқа китобларни ўқий бошлаган. Кейинги босқичда “Фарзи-айн” китобига ўтилган. “Фарзи-айн”-шариатга кўра барча мусулмонларга буюрилган, бажарилиши шарт бўлган амаллар [22.188.] ҳақида тушунча ва маълумот берган.

Ундан кейинг китоб “Чоркитоб” (Чоҳар китоб) бўлиб, унда ислом динининг асосий қоидалари баён этилган [9.10]. Бу адабиётда диний урф-одатлар ўз ифодасини топган. Кейинги босқич “Сўфи Оллоёр” деб юритилган, бу босқичда шу муаллиф қаламига мансуб “Сабот ул-ожизин” китоби ўқитилган. Унда ислом динининг асосий қоидалари баёнидан ташқари, инсоний фазилатлар, аҳлоқий тарбияга қаратилган ҳикматлар, ибратли ҳикоялар, шеърлар, достонлар ўрин олган [27].

“Сабот ул-ожизин” тугатилгач, ислом ақидалари баён этилган “Маслак ул-муттақин” номли назмда битилган диний китоб ҳам ўқитилган. Бу форс тилида ёзилган шеърлар тўплами бўлиб панд-насиҳат, одоб-аҳлоқ ва шариат қонун-қоидалари баён этилган [38].

Барча мактабларда шарқ ва мусулмон педагогикасининг ёрқин манбаи бўлган Саъдийнинг “Гулистон” ва “Бўстон” асари кенг ўқитилган ҳам маълум. Кейинги босқичда мактабхоналарда Хожа Ҳофиз Шерозийнинг “Девон”ига ўтилган [32]. Мадрасаларда дарслик сифатида ўқитилган “Девон”да лирик шеърлар ўрин олган бўлиб, илоҳийлик ва дунёвийлик уйғунлашган ёш болаларни аҳлоқий тарбиялашда муҳим аҳамият касб этган [26]. Мактабхоналардаги асосий ўқув курси шу билан якунланган.

Садриддин Айнийнинг ёзишича, Бухоро мактабларида булардан ташқари, араб грамматикаси катта эътибор қаратилиб, “Бидон”, “Занжоний”,

“Муиззий”каби китоблар ҳам ўқитилган [1.352]. “Бидон”- форс-тожик тилида ёзилган араб тили грамматикаси бўлса, “Занжоний”-араб тили синтаксисига доир китоб бўлган. “Муъиззий”- араб тили морфологиясига доир китоб бўлиб, ҳар учала китоб ҳам мадраса таҳсилига қадар мактабхонада ўрганилган [26].

Мактабларда ўқиш жараёнида Алишер Навоийнинг ижодига мансуб “Девони Навоий”, “Куллиёти девони Амир Навоий” каби номлар билан шуҳрат қозонган шеърий тўпламларидан ҳам таълим берилган.

Бошланғич мактабларда ёзув машғулотларида Саид Салоҳиддинхўжа ибн Оловиддинхўжанинг форс тилида ёзилган “Муфрадот” (ҳарфларни намуна-нусхага алфавит тартибида катта қилиб ёзиш муфрадот (сархат), ҳусниҳатни англатган, баъзан муфрадот ёзиш бир-икки йилга чўзилган [41].

Муфрадот машқидан тугаганидан кейин мураккабот - ҳарфларни бир-бирига қўшиб ёзиш машқи ўтилган. Ҳарфларни бир-бирига қўшиб ёзиш машқи бир неча босқичга бўлиниб, ҳарф бирикмаларининг маъно англатиши ёки англатмаслиги мутлоқо эътиборга олинмаган; асосан ҳарфлар бир-бирига қандай қўшилишини машқ қилишга урғу берилган. Кўпгина бошланғич мактабларда ҳарфларни бир – бирига қўшиб ёзиш машқи “абжад ёзиш” билан тугалланган. Ёзувни ўрганишда абжад ҳисоби ҳам ўргатилган. Ўқувчи дуойи саломни ёзишни билса, уни “хати чиққан”деб ҳисоблашган.

Айрим мактабларда қобилиятли ўқувчиларга арифметикани тўрт амали ўргатилган. Бухоро вилояти музейи қўлёзмалар фондида сақланган “Хулосат-ул-ҳисоб” [23], “Усули ҳисоб” [23] рисолаларида ҳисоб-китоблар баён этилган.

Амирликдаги анъанавий таълим тизиминг юқори босқичи бўлган мадрасалар тарихи IX – X асрларга бориб тақалади. Мадрасалар олий таълим вазифасини бажариб, мамлакатнинг бошқарув тизими, ҳуқуқ- тартибот ва таълим тизими учун кадрлар тайёрлашда муҳим роль ўйнаган. XIX аср бошларига келганда Бухоро мадрасалари олий, ўрта ва ибтидоий тоифага бўлинган.

Бухоро мадрасаларида давлат бошқаруви, иш ва ҳужжат юритиш учун ҳам малакали кадрларни тайёрлашда муҳим ўрин эгаллагани маълум. Бундан ташқари саводли ва мадрасада таълим олганлар амирликнинг илмий ва маданий ҳаётида ҳам катта ҳисса қўшганлар. Мадрасани битирганлар амирликнинг юқори диний уламолар табақаси сафига киришган. Мадрасаларда талабалар Қуръон, тафсир, фиқҳ, шариат асослар (усул), диний-ахлоқий адабиётларни, тарих, фалакиёт, мантиқ, фалсафа, ҳандаса ва бошқа фанларни ўрганишган. Лекин бу даврда мадрасаларда диний-ахлоқий таълим беришга асосий эътибор қаратилиб, дунёвий таълим бериш бир қадар орқада қолган эди.

Шу билан бирга, амирликдаги мадрасаларни тугатиб бир қатор илмларни эгаллаган машҳур кишиларнинг яшаб ўтганлиги мадраса таълимининг ютуқларини ҳам кўрсатиб турибди.

Мадрасалардаги битирув имтиҳонларига (хатмонага) шахсан амир Шоҳмуроднинг ўзи ташриф буюриб, имтиҳон жараёнига эътибор билан қараганлари манбаларда зикр қилинган.

Бухоро мадрасаларида ўқитилган айрим фан ва китоблар хусусий, шу таълим даргоҳигагина хос бўлмай, мусулмон дунёсидаги бошқа мадрасаларда ҳам ўргатилган. Аммо, бунда ҳар бир мадраса ва мударрис маълум маънода мустақил йўл тутган, ўз билим ва тажрибасига таяниб иш кўрган. Иккинчидан мадраса дастуридан жой олган китоблар (дарслик, қўлланма)га шарҳ ёзиш ҳам анъана тусини олган. Муайян билим ва мударрислик тажрибасига эга олимларгина шарҳ ёзиш учун ўз иқтидорини синовдан ўтказган.

Фаридуддин Аттор асарлари асосида Мавлоно Шарафуддин Бухорий томонидан тартиб берилган “Чаҳор китоб” – “Номи ҳақ”, “Қолан наби”, “Ҳамди беҳад”, “Бидон” каби таркибий қисмлардан иборат эди [1.352.]. Араб тили грамматикасига доир “Бидон” (Билгил) арабча мисолларнинг тожикча шарҳидан иборат бўлган. Ундан сўнг “Аввали илм” (Илм ибтидоси) китобчаси тавсия қилинган. Бу китоб ҳам тожик тилида бўлиб, шариат аҳкомларига доир зарурий масалалар савол-жавоб тарзида баён қилинган. Бундай ифода услубининг қулайлиги шундаки, аввало, у толиб эътиборини ўзига жалб қилади, сўнгра унда ёритилган масалаланинг хотирада узоқ сақланиишига кўмак беради. Тожик тилидаги қўлланмалар ўзлаштирилгач, “Муиззий”, “Занжоний”, “Авомил” сарлавҳали араб тилида иншо қилинган китоблар мутолааси тавсия қилинган. Ушбу рўйхатдан кўриниб турибдики, оддийликдан мураккабликка бориш тамойилига амал қилинади. Юқорида зикр этилган асарлардан кейин мадраса дастури талабига кўра “Қофия” китобига ўтилган.

Мумтоз ижодкорларимиз аксарияти таржимаи ҳолида қофия илмидан сабоқ олганлиги қайд этилади. Жумладан, Алишер Навоий “Хамсатул-мутаҳаййирин” асарида “Қофия”ни Абдураҳмон Жомий ҳузурида ўрганганлиги ҳақида хабар беради. Илмларни қуйидаги тартибда ўрганишади: дастлаб Сарф илми (морфология) ўқитилади, сўнгра илми Наҳв (синтаксис) ўқитилган. Талабалар “Қофия” китобига қадар ўқишгач, Фиқҳ йўналиши бўйича “Мухтасар” асарини ўрганишган. Араб тилига доир Илми Аруз ўқитилган, Ҳикмиё йўналиши бўйича эса Илми Мунозара ўтилган. Юқоридаги асарларнинг моҳияти, мазмуни ўзлаштирилгач, Мантиқ илмининг икки китоби ўқитилган ва у ўзлаштирилгач, Илми Каломнинг дастлабки иккита китоби ўқитилган. Шундан сўнг, Мантиқ илмининг қолган икки китоби ўқитилган, шу билан бир вақтда Фиқҳнинг дастлабки китоби “Тахзиб” билан бирга ўқитилган. Сўнгра Амир Шоҳмурод

томонидан ёзилган “Ҳикмат ул-айн” асари баён этилган, ундан кейин Илми-Каломнинг учинчи китоби билан бир вақтда Фанни Манъон, Фанни баён ва Илми Бадеъ, Фиқҳнинг учинчи китоби ҳам ўтилган. Сўнгра Усули Фиқҳ ўтилган бўлиб, унда Фиқҳга оид учинчи китобнинг давоми ўқитилган. Юқоридаги илмлар ўзлаштирилгач, Ҳадис китоби билан бирга Илми Фароиз ва Илми Қироат, Илми Ҳисоб ўқитилган. “Қози ал-Байзовий тафсири” ўзлаштирилгач, курс ўз ниҳоясига етган. Шу тариқа, Бухоро мадрасаларида ўтиладиган таълим йўналишлари кўп бўлиб, 137 асар илми толиблар томонидан ўзлаштирилган [41].

Илми толиблар мунозара ва муноқашалар воситаси билан Қуръондаги сура ва оятларни талқин қилиш ва шарҳлашда маҳорат орттирардилар. Шунинг учун мадрасани битириб чиқаётган толиби илмга, унинг Қуръондаги сура ва оятларни асосли равишда талқин қила билишига қараб баҳо бериларди [15.223].

Садриддин Айний, Муҳаммад Саид Балжувоний, Муҳаммад Шарифжон Садри Зиё ва Н.Хаников маълумотларидан келиб чиқиб, Бухоро мадарасаларида асосан 10 та фан ўқитилган. Бу 10 фан қуйидагилар эди.

1. Мўъзий – Занжонийнинг “Тасрифи Занжоний” асари, араб тили сарфи ҳақида.

2. Абу Амир Усмон ибн Умарнинг “Кофия” асари, араб тили синтаксиси.

3. Абдураҳмон Жомийнинг “Фавойд ул–Зиёия” (“Шарҳи Мулло”) асари араб тили ҳақида.

4. Шайх Қутбиддиннинг “Шарҳи “Фавойд ул–Зиёия” асари, араб тили ҳақида.

5. Абу Ҳафс Умар ибн Аҳмад ан-Насафийнинг “Ақойиди Насафий”, ислом дини қоидалари ҳақида.

6. Шайх Садрийнинг “Ҳикмат ул-айн” асари, мантиқ ва ислом ақоиди ҳақида.

7. Шайх Мулло Жалолнинг “Мулло Жалол” асари, ақоид ҳақида

8. Исмоил Бухорийнинг “ал-Жомеъ ас-Саҳиҳ” асари, ҳадислар тўплами.

9. Юсуф Байзавийнинг “Тафсир ул-Қуръон” асари, қуръон шарҳи.

10. “Ҳошия” (Шарҳлар) китоби. Ақоидларга берилган изоҳлар.

Мадрасалардаги таълим 18-19 йилдан кўпроқ давом этиб, толиби илмлар йиллар бўйича алоҳида фанларни ўрганишган.

Биринчи йили Абд ул-Карим ибн Ҳусайн ал-Андижонийнинг “Аввал илм”, ”Бидон”, Ҳафтияк, иккинчи йили эса Изз уд-дин Занжонийнинг “Мўъзий–Занжоний” асари, учинчи йили Абу Амир Усмон ибн Умарнинг “Кофия”асари, тўртинчи йили “Шарҳи Жомий” ва “Ал-Марфуъот”, Бешинчи йили “Ал-Мажрурот”, олтинчи йили “Ал-Мансубот”, еттинчи йили “Ал- Мабниёт”, саккизинчи йили “Ҳамд” ва “Баҳси исм” фанлари, тўққизинчи йили Қутб ид-дин “Қутбиёт” китоби, ўнинчи йили Абу Ҳафс Умар ибн Муҳаммад ибн Аҳмад ан-

Насафийнинг “Ҳамди ақойид” Ақойиди Насафий дарслиги, ўн биринчи йили эса “Баъд”, ўн иккинчи йили “Самоа” ўқитилган, ўн учинчи йили “Ҳақойиқ ул-ашйа”, ўн тўртинчи йили “Ҳамди таҳзиб”, ўн бешинчи йили “Таърифи илм”, ўн олтинчи йилида “Ал-ҳикмат”, ўн еттинчи йилда эса “Ал-вужуд” ўқитилган, ўн саккизинчи йили Мулло Жалолдан “Йаман ваффаққана...”, ўн тўққизинчи йили Мулло Жалолдан “Сатафтариқ”, “Саҳиҳий Бухорий”, ”Тафсири Байзавий”лардан таҳсил кўришган [7.140-145].

Дунёвий фанлар, табиий ва аниқ фанлар ўрнига кўпроқ тажрибага асосланган билимларни бериш расм бўлган. Схоластика, иймон, ибодат ва шариат нормаларининг жузъий масалаларига бағишланган асарлар ҳам шу даврда кўпайганини, илмий баҳс ва мунозаралар жуда содда ва жўн бўлиб кетганини Фитрат ўзининг «Мунозара» ва «Баёноти сайёҳи ҳиндий» асарида таъкидлаб ўтган.

Бухоро амирлигининг маънавий, ҳамда илмий муҳитида мактаб ва мадрасалар алоҳида ўрин тутган. Мадрасаларда талабалар Қуръон, тафсир, фиқҳ, шариат асослари (усул), диний-ахлоқий адабиётларни, тарих, фалакиёт, мантиқ, фалсафа, ҳандаса ва бошқа фанларни ўрганишган. Лекин бу даврда мадрасаларда диний-ахлоқий таълим (илми адён) беришга асосий эътибор қаратилиб, дунёвий таълим (илми абдан) бериш бир қадар орқада қолган эди.

Бухоро амирлиги Амир Шоҳмурод даврида таълим тизими ўрганиш натижасида XVIII аср охирида Мовароуннаҳр тарихида ўта муҳим, эсда қоларли сиёсий воқеаларга бой бўлганлиги ва XVIII аср иккинчи ярми- XIX аср бошларида Бухоро амирлиги сарҳадларида илм-маданият ва шариат фанлари тараққий этганлигини кузатамиз. Амир Шоҳмурод даврида тафсир, ҳадис, фиқҳ, калом, усул, сарфу наҳв илмларидан иборат бўлган шариат илмлари Бухорода ривожланганлигини кузатамиз. Мактаб ва мадрасалар Бухоро амирлиги илмий ва маданий муҳитида жуда муҳим ўрин эгаллаган.

Амир Шоҳмурод Бухоро шаҳрида ва амирликнинг турли вилоятларига бориб, улардаги масжид ва мадарасаларда шариат ҳуқуқи нормалари ва уларни тадбиқ этишга оид масалалар юзасидан машғулотлар олиб борди. Амир Шоҳмурод нафақат таълим жараёнида, балки бошқа фуқароларнинг ҳам ислом ҳуқуқи нормаларини билишликка даъват этиш билан бирга, уларга кенг имтиёз ва имкониятлар яратиб берди.

Таълим жараёни эса махсус таълим дастурлари асосида олиб борилганлигига гувоҳ бўламиз. Лекин, бу даврда таълим тизими ҳам тарихимизни ёритишга хизмат қиладиган маданий мерос сифатида излаб топиш, тадқиқ қилиш масалаларини ҳам имкон қадар ҳал этиш зарурияти долзарб муаммолардан бири бўлиб қолмоқда.

Фойдаланган адабиётлар рўйхати:

1. Айний С. Асарлар. 1том. Тошкент: Бадиий адабиёт, 1963.352-варақ.
2. Абдурауф Фитрат. Баёноти сайёҳи ҳинди. Садои Шарқ. 1988. №6. 23.б.
3. Абдурауф Фитрат. Мунозара. Танланган асарлар, 1 жилд. Т.:, Маънавият, 2000. – Б. 56.
4. Абдурауф Фитрат. Ҳиндистонга бир фаранги ила бухороли мударриснинг жадид мактаблари хусусида қилган мунозараси. Ҳақиқат фикрлар алмашинувининг оқибатидир. 1-нашри. –Истанбул: Исломия матбааси. Ҳикмат 1327 (форс-тожик тилида);
5. Абдурауф Фитрат. Раҳбари нажот (Нажот йўли). Тожик тилидан таржима ва изоҳлар муаллифлари Ш.Воҳидов ва Т.Музаффарзода. –Тошкент: Маънавият, 2001;
6. Трактат Аҳмада Дониша “История мангитской династии”. Издательство “Дониш”. Душанбе. 1967. С.29.
7. Ёвкочиев Ш.А. Традиции религиозного образования в Узбекистане. Исламские ценности Центральной Азии: толерантность и гуманизм. Историко-философские и культурные аспекты./ Материлаы Международной научной конференции. Т., 2008. – С.140-145.
8. Наливкин В. Что даёт средне-азиатская мусульманская школа в образовательном и вопитательном отношениях // Турк. Лит. Сборник в пользу прокажены.-СПБ, 1900.-С. 323.
9. Маев Н. Туземная школы // Туркестанские ведомости.1884,30 октябрь.
10. Муҳаммаджонова Л. XX асрнинг бошларида Бухорода ижтимоий - сиёсий вазият ва демократик ҳаракатлар ривожланиши (1908-1920). Тарих фан. ном. дисс.– Тошкент, 2000.
11. Муҳаммад Саййид Балжувани. Тарихи Нофеи. Таржима, сўзбоши ва изоҳлар муаллифлари Ш.Воҳидов ва З.Чориевлар. Тошкент: Академия, 2000.с.112-114
12. Муҳаммад Шариф ибни Абдушукур Садри Зиё. Мадрасахо-йи шаҳри Бухоро. //Қўлёзма. ЎзФА ШИ, №-2493;
13. Шарифжон Махдум (Садри Зиё). Тарих. ЎзР ФАШИ, қўзлёзма, инв. №2241, 85 а в.
14. Муҳаммад Шарифжон Зиё Садр. “Зикри асомии мадориси дохилаи Бухорои шариф”. //Қўлёзма. Ўзбекистон ФА Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқшунослик институти, № 2193.
15. Холиқова Р. Бухоро ҳукмдорлари. Автобиографик очерк (XIX-XX аср бошлари) // Жамият ва бошқарув, 2004. – № 2;

16. Utanova U., Umarova M., Abdullahodjaev G. Organization And Features Of The Education System Of The Bukhara Emirate During The Reign Of Emir Shakhmurad (1785-1800) //NVEO-NATURAL VOLATILES & ESSENTIAL OILS Journal| NVEO. – 2021. – С. 15326-15334.

17. Umarova M. Features of the reforms of Emir Shakhmurad during the reign of the Bukhara Emirate.//The American Journal of Social Science and Education Innovations. –Т. 10. 2021. С. 49-54.

18. Умарова М. Аҳмад Донишнинг “Таърихи салтанати манғития” асарида бухоро ҳукмдори Амир Шоҳмуроднинг таърифи //ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ. – 2021. – Т. 4. – №. 11.

19. Умарова М. Социально-экономические реформы при правлении бухарского Эмира Шахмурада //Общественные науки в современном мире: политология, социология, философия, история. – 2020. – с. 17-20.

Архив маълумотлари

20. Бухоро вилоят музейи қўлёзма фонди.25(241)/11 инвентар.
21. Бухоро вилоят музейи қўлёзма фонди.1078/11 инвентар.
22. Бухоро вилоят музейи қўлёзма фонди.30473/11 инвентар.
23. Бухоро вилоят музейи қўлёзма фонди.25563/11 инвентар.
24. ЎзМДА. 47-фонд, 1-рўйхат, 333-иш. 7-варақ
25. Ўз МДА. 47-фонд, 1-рўйхат, 323-иш. 9-варақ
26. ЎзМДА. 47-фонд, 1-рўйхат, 333-иш. 10-варақ
27. ЎзМДА. 47-фонд, 1-рўйхат, 333-иш.55-варақ
28. ЎзМДА. 323-фонд, 1-рўйхат, 38-иш. 4-варақ
29. ЎзМДА. 323-фонд, 1-рўйхат, 51-иш. 21-варақ
30. Ўз МДА. 323-фонд, 1-рўйхат, 1059-иш. 1-варақ.
31. Ўз МДА. 323-фонд, 1-рўйхат, 1116-иш. 1-варақ.
32. Ўз МДА. 323-фонд, 1-рўйхат, 1226-иш. 1-варақ
33. ЎзМДА. 1010-фонд, 1-рўйхат, 20-иш.9-варақ
34. Ўз МДА. 1010-фонд, 1-рўйхат, 66-иш. 13-варақ.
35. Ўз МДА. 1010-фонд, 1-рўйхат, 66-иш. 23-варақ.
36. Ўз МДА. 1010-фонд, 1-рўйхат, 66-иш.82-варақ.
37. Ўз МДА. 1010-фонд, 1-рўйхат, 66-иш. 91-варақ.

QARAQALPAQSTAN RESPUBLIKASÍNDA QARAQALPAQ XALÍQ AWÍZ-EKI DÓRETPELERI ARQALÍ BALALARDÍŃ DÓRETIWSHILIK QÁBILETINE KOMPETENCIYALÍQ JANTASÍW
COMPETENCE-BASED APPROACH TO CHILDREN'S CREATIVITY THROUGH KARAKALPAK FOLKLORE IN THE REPUBLIC OF KARAKALPAKSTAN

Seitmuratova Venera Jumamauratovna
Ájiniyaz atındaǵı Nókis mámleketlik pedagogika instituti tayanısh doktorantı
https://doi.org/10.5281/zenodo.7683629

Annotaciya: Usı maqalada mektepke shekemgi jastaǵı balalardıń dóretiwshilik qábiletin qaraqalpaq xalıq awız-eki dóretpeleri arqalı rawajlandırıw boyınsha maǵlıwmatlar keltirilgen hám balalarǵa kompetenciyalıq jantasıw arqalı olardıń dóretiwshilik kompetentligin asırıw sóz etilgen.

Annotation: This article provides information on the development of creative abilities of preschool children through Karakalpak folk works and talks about increasing their creative competence through a competent approach to children.

Tayanısh sózler: «Ilk qadam», kompetenciya, kognitiv, kónlikpe, tayanısh kompetenciya, qaraqalpaq xalıq awız-eki dóretpeleri, kreativlik.

Key words: "First step", competence, cognitive, skill, basic competence, Karakalpak folklore, creativity.

Barlıq balalar jańa nárselerdi úyreniwdi, qiyal etiwdi, dóretiwdi, qurastırıwdı jaqsı kóredi. Bul balalardıń dóretiwshilik qábiletleriniń kóriniwiniń hám rawajlanıwınıń tábiyiy processi. Dóretiwshilikti, kreativlikti jáne balanıń ózligin rawajlandırmay turıp onı hár tárepleme rawajlandırıw múmkin emes. V.V. Davıdov "Dóretiwshilik–hámmeniń taǵdiri...ol balalar rawajlanıwınıń tábiyiy hám bárhulla joldasıdur"[1-224]. Balanıń shaxs sıpatında kámalǵa keliwinde dóretiwshiliktiń ornı ayrıqsha dep oylasaq oǵan kompetenciyalıq jantasıw házirgi waqıtta mektepke shekemgi tarawda eń aktual máselelerdiń biri.

Mektepke shekemgi jastaǵı balalardıń hár tárepleme bárkamal shaxs bolıp rawajlanıwı hám mektepke sapalı bilim alıp barıwı, oqıw-tárbiya processinde olarda ulıwma tiykarǵı tayanısh kompetenciyaların hám rawajlanıw tarawları kompetenciyaların qáliplestiriw ushın mektepke shekemgi bilimlendiriw shólkemlerinde tiyisli shárt-sharayatlar jaratılmaqta. Bul maqsetler jolında biz álbette, Ózbekstan Respublikası Mektepke shekemgi bilimlendiriw ministrliginiń «Ilk qadam» mámleketlik oqıw dástúrine tayanıp is alıp baramız.

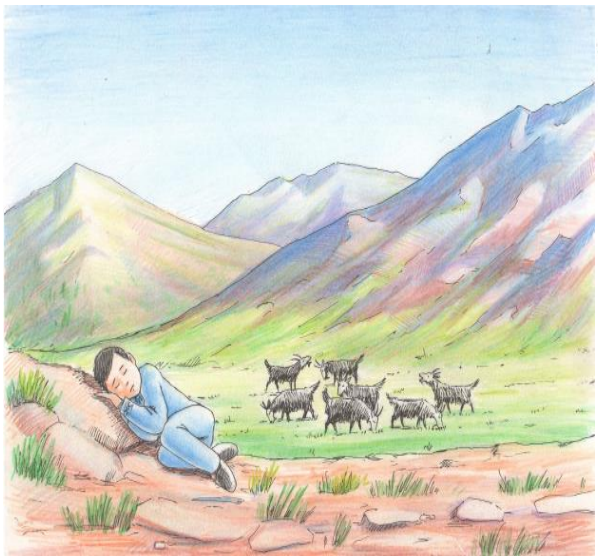
«Kompetenciya» – bilim, uqıplılıq, kónlikpe hám tájiriybeler jıyındısı dep qaraytuǵın bolsaq, «kompetentli bala»-bul balanıń bilim, kónlikpe hám tájiriybeleriniń toplamı bolıp, óz maqseti jolında jasına say keletuǵın málim bir máseleni sheshe alıwı hám ámeliy tárepten nátiyjeli orınlanıwı, dórete alıwı.

Mektepke shekemgi 6-7 jastaǵı balalarǵa tálim beriw processinde olarǵa tómendegi kompetenciyalar arqalı jantasamız:

- Kommunikativlik
- Jámiyetlik
- Jeke óz betinshelik («Men» koncepciyasın ornatıw)
- Biliw

Demek, usı tayanısh kompetenciyalar balada dáslepki átirap-álem haqqındaǵı bilimleri, adamlar menen óz-ara múnásibet, sóz baylıǵın rawajlandırıw, kognitiv hám jámiyetlik rawajlanıwı, dúnyanı biliwi, awız-eki hám jazba kónlikpeleri, ádep-ikramlıq qaǵıyda normaları, úlkenlerge húrmet, óz-ózine jáne kishkenelerge ǵamxorlıq qılıw, ózin erkin uslaw, óz-ózin basqaratuǵın, dóretiwshi jeke adam etip qáliplestiredi. Bul kompetenciyalardı balada mektepke shekemgi bilimlendiriw shólkemi pedagogları hám ata-analar tárepinen qáliplestirilip barıladı. [2-17]

Balalardıń dóretiwshilik qábiletin rawajlandırıwdıń tarawları túrlishe dep qaraytuǵın bolsaq, biz búgingi shıǵarmada bunı tek ǵana qaraqalpaq xalıq awız-eki dóretpeleri arqalı korsetpekshimiz. Demek, bul kompetentlikti qáliplestirgenimizde biz albette, balanıń jasına say bilim hám tapsırmalardı beremiz. Máselen; úlken topar tárbiyashısı balalarǵa «Dáw menen bala» ertegin aldıńgı shınıǵıwlarda aytıp bergen bolsa, búgin sol ertekti tárbiyashı basın baslap beredi bala izin dawamlaydı. «Súwretke qarap gúrriń dúz» bunda bala gúrriń qaharmanların hám gúrriń mazmunın ozi dóretedi. Bunda tómendegishe súwretlerdi usınamız:

Demek, bala ertektiń izin dawamlaǵanda yamasa gúrrińdi ozi dúzgende balada kognitiv processler júzege keledi yaǵnıy balada oylaw, qıyal etiw, este saqlaw, dıqqat, dóretiw hám pikirlew siyaqlı qábiletler qáliplesedi, sóylew sheberligi asadı, dóretiwshilik kompetenciyalar rawajlanıp baradı. Ásirese erteklerdi rollerge bólip oynatıwda úlken nátiyje beredi. Bunda balada ertek qaharmanın oynaw barısında onda akterlıq sheberlik qáliplesedi, tartınshaqlıq joǵaladı, ózin erkin uslaydı, qızıǵıwshılıǵı asadı, ana tilindegi sózlerdi durıs sóylewdi úyrenedi, sózge sheshenlik rawajlanadı. Bunnan basqa terapiyalıq tásirin tiygizedi, baladaǵı barlıq stressler, ruwhıy túskinlikler joǵalıp, keypiyatı kóteriledi nátiyjede qábileti ósip baradı.

Bunnan basqada qaraqalpaq xalıq awız-eki dóretpelerinde naqıl-maqallardı tárbiyashı balalarǵa miynetke tiyisli naqıllar aytıwın usınadı yamasa tárbiyashı baslap beredi;

Miynettiń kózin tapqan.....(balalar izin aytadı)

Erinshektiń eki dostı bar..... (balalar izin aytadı) [3-4]

Solay etip, bala bul usıl arqalı hám miynet etiwge tárbiyalanadı jáne zeyni ótkirlesedi, oylawı jane ziyrekligi asadı.

Qaraqalpaq xalıq awız-eki dóretpelerindegi balalar qosıqları, balalar aytıs qosıqların rollerge bólip ayttırıwda balanıń sózdi tez tawıp aytıwǵa, sheshenlikke, sóz mánilerin tez shaǵıp alıw sıyaqlı qábiletlerge tárbiyalaydı. Máselen;

-Hákke qayda?

-Uyasında,

-Ne qılıp atır?

-Keste tigip atır,

-Kestesi qanday?

-Alaqanday...

Demek, balada bul jerde sózge shaqqanlıq penen juwap qaytarıw hám ziyreklik júzege keledi.

Juwmaqlap aytatuǵın bolsaq dóretiwshilik balanıń ajıralmas joldası bolıwı kerek. Qaraqalpaqstan Respublikasındaǵı mektepke shekemgi billimlendiriw shólkem pedagogları qaraqalpaq xalıq awız-eki dóretpelerindegi hár bir janr arqalı balalardıń dóretiwshiligin rawajlandırıp, kompetenciyalıq jantasıp barılsa maqsetke muwapıq boladı. Sonda ǵana biz kútken bárkamal keleshek iyeleri qáliplesedi.

Paydalanǵan ádebiyatlar:

1. Лекции по педагогической психологии / В.В. Давыдов. – М. : Академия, 2006. – 224 с.,

2. «Ilk qadam» Davlat o’quv dasturi (takomillashtirilgan 2-nashr) 2022-yil.17-b

3. Qaraqalpaq folklorı. Naqıl-maqallar. 4-bet.

КУЗГИ БУҒДОЙНИНГ ЎСТИРИШДАГИ АГРОТЕХНИК ЧОРА-ТАДБИРЛАРНИНГ АҲАМИЯТИ

Мирзабдуллаев Ғолибжон Нурали ўғли
Дон ва дуккакли экинлар илмий тадқиқот институти докторанти
mirzabdullayevgolibjon@gmail.com
Хабибуллаев Холжўра Абдухалил ўғли
Дон ва дуккакли экинлар илмий тадқиқот институти докторанти
xoljuraxabibullaev@gmail.som
Худойбердиева Шахноза Давлатовна
Дон ва дуккакли экинлар илмий тадқиқот институти докторанти
mpro3023@gmail.som
https://doi.org/10.5281/zenodo.7683659

Аннотация: Тажрибада тажриба даласининг бир қисми кузда яъни сентябр ойининг иккинчи ўн кунлигида сифатли шудгорланиши ва ўсимлик қолдиқларидан тозаланиши ва ерга асосий ишлов берилилиши ҳамда буғдой экишга ер сифатли тайёрланиб, экиш ишлари минтақа учун мақбул бўлган октябр ойининг иккинчи, учунчи декадасида ўтказилган агротехник тадбирлар амалга оширилганлиги ушбу мақолада тавсифланган.

Таянч сўзлар: Ўтмишдош экинлардан тозалаш, кузги юмшоқ буғдой навлари андоза навлар, ўсиш-ривожланиш фазалари давомийлиги, ҳосилдорлиги, ташқи муҳит омилларига бардошлилиги, биометрик кўрсаткичлари, донининг технологик сифат кўрсаткичлари

Аннотации: В опыте в этой стате описано, что част опытного поля была вспахана осеню, т.е. во второй декаде сентября, и очищена от растителных остатков, и проведена основная обработка земли.

Ключевые слова: Очистка от предыдущих посевов, моделные сорта озимой мягкой пшеницы, продолжителност фаз роста и развития, урожайност, устойчивост к факторам внешней среды, биометрические показатели, технологические показатели качества зерна.

Абстраст: In the experiment, it is described in this article that a part of the experimental field was plowed in autumn, i.e. in the second ten days of September, and cleared of plant residues, and the main tillage of the land was carried out.

Key words: Cleaning from previous crops, model varieties of winter soft wheat, duration of growth and development phases, productivity, tolerance to external environmental factors, biometric indicators, technological quality indicators of grain

Кириш

Ҳозирги пайтда мамлакатимизнинг суғориладиган майдонларида етиштирилаётган кузги юмшоқ буғдой навлари етарли ҳосилдорлик хусусиятига эга, бироқ кейинги йиллардаги глобал иқлим ўзгариши ёки ташқи мухитнинг стресс омиллари ҳосилнинг бир маромда етилишига ва дон сифатининг пасайишига сабаб бўлмоқда. Шу туфайли селекционер олимларимиз олдидаги талаб икки маротаба ортиб, улар ҳосилдор ва дон сифат кўрсаткичлари юқори ҳамда ташқи муҳитнинг ноқулай шароитларига мос навлар яратиш долзарб вазифа бўлиб қолмоқда. [1]

Шу билан бир қаторда, Республикамизнинг ҳар бир минтақасининг тупроқ-иқлим шароити учун мос бўлган навларни яратиш ва уларни ишлаб чиқаришга жорий этиш мухимдир. Бунинг учун дунё генофонди намуналари билан бирга маҳаллий навлардан фойдаланган ҳолда кузги буғдойнинг занг касалликларига, қурғоқчиликка, шўрга, заракунандаларга чидамли, оқсил миқдори ва клейковина кўрсаткичи юқори дурагай авлодларни яратиш зарур.

И. Эгамов, И. Адашев, Г. Мамадалиева ва М. Атабаеваларнинг тадқиқотлари шуни кўрсатдики, 15 октябрда экилган навлар орасида ҳосилдорлик кўрсаткичи “Звезда” навида 74,1 центнер, “Старт” навида 72 центнер, “Ризқ” навида 71 центнер ва “Юка” навтда 75 центнерни ташкил этди. Бу натижадар шуни кўрсатадики, эртапишар навларни ўрта муддатларда экиш юқори ҳосил олишни таъминлайди. [2; 20 б]

О. Амирқулов, А. Рамазанов, А. Мейлиев ва Ш. Сармановлар олиб борган илмий-тадқиқотларида назорат вариантда маҳсулдор поялар сони 390 та ни ташкил этган, суспензия 6% + гербицид + инсектицид + фунгицид қўлланилган вариантда маҳсулдор поялар сони энг юқори кўрсаткични қайд этди, яъни 556 дона. [3; 25 б]

Навларнинг дон хосилдорлиги ва унинг сифат кўрсаткичлари кўп жиҳатдан экинга қўлланиладиган агротадбирларга ҳам боғлиқ. Шу сабабли ушбу тадбирларни бажарилиши энг самарали муддат ва меъёрларда, илмий асосланган бўлиши талаб этилади.

Такрорий экинлар йиғиштириб олинганидан сўнг далани дастлаб ўтмишдош экин қолдиқларидан ҳамда бегона ўтлардан тозаланди. Шудгорлаш ишлари Класс Доминатор тракторига тиркама усулида боғланган ПЯ-3-35 плугида амалга оширилди. Асосий ишлов олдидан минерал ўғитлар МТЗ-80 тракторига тиркама қилинган НРУ-05 мосламаси ёрдамида амалга оширилди.

1-жадвал

Дала ишлари тартиби

№	Иш тури	Агрегат	Бажарилган муддати
1	Ўтмишдош экинлардан тозалаш.	қўлда	20-25.09.2021
2	Хайдов олдидан асосий ўғитлашни ўтказиш	НРУ-0,5, ТТЗ-80-10	26.09.2021
3	Тупроқни шудгорлаш, бараналаш, мола босиш, экишга тайёрлаш.	КЛАСС пулуг, ТТЗ-80.11 барана, ГР-2.7 длинабаза,	10-15.10.2021
4	Нав ва намуналарни экиш	СН-16 сеялка	19.10.21 й
5	Суғориш	қўл кучи	20.10.21 й 25.02.22 й 25.03.22 й 28.04.22 й
6	Ўғитлаш, озиқлантириш	НРУ-500, қўлда	24.02.22 й 23.03.22 й 30.03.22 й 25.04.22 й
7	Бегона ўтларга қарши кураш	Қўлда	16.03.22 й 22.04.22 й
8	Ҳосилни йиғиштириш	Винтерстайгер	20-21.06.22 й

Тажриба даласининг бир қисми кузда яъни сентабр ойининг иккинчи ўн кунлигида сифатли шудгорланди. Ўсимлик қолдиқларидан тозаланди ва ерга асосий ишлов берилди. Сўнгра буғдой экишга ер сифатли тайёрланиб, экиш ишлари минтақа учун мақбул бўлган октябр ойининг иккинчи, учунчи декадасида ўтказилди амалга оширилди.

Тажрибаларда 4 та қайтариқда ва экиш меъёрилари гектарига 4,0 млн дона унувчан уруғ ҳисобида, экиш чуқурлиги 4-5 см. белгиланиб, СН-16, СКС-7-10 русумли селекцион сеялкаларда экилди. Ўсимликни вегетация даври давомида тажриба даласида суғориш, озиқлантириш, бегона ўтларга қарши курашиш, нав аралашмаларидан тозалаш ишлари ўтказилди.

Хулоса

Дон ва дуккакли экинлар илмий тадқиқот институти тажриба даласига ўртача соф ҳолда гектарига Н-180-210 кг, Р-90 кг, К-60 кг, миқдорида минерал ўғитлар берилди. Тупланиш даврини бошланишида 100 кг. азотли ўғитлар ўсимликларнинг қишловдан чиқиш даврида эрта баҳорда 250 кг, найчалаш даври бошида 150 кг миқдорида қўлланилди. Фосфорли ва калийли ўғитлар 100 фоиз кузда асосий ишлов олдидан солинди.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Мирзиёев Ш.М. - Ўзбекистон Республикаси Президентининг 28.02.2018й. ПҚ-3574-сон "Пахта хом ашёси ва бошоқли дон етиштиришни молиялаштириш тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги қарори. - Тошкент. 2018.

2. Амирқулов О, Рамазанов А, Мейлиев А, Сарманов Ш. Кузги буғдой тупланиши, маҳсулдорлик кўрсаткичларига суспензия ва пестицидларнинг таъсири// “Агроилм” журнали. Тошкент 2014. 4-сон. 25 б.

3. Эгамов И, Мелибоев М, Қодирова М. Кузги юмшоқ буғдой селекцияси учун қимматли бирламчи материаллар// “Ўзбекистон Республикаси тупроқ-иқлим шароитига мос юқори сифатли ҳосилдор бошоқли дон экинлари навларини яратиш уларни етиштириш технологияларини ишлаб чиқиш истиқболлари” мавзусидаги амалий конференцияси мақолалар тўплами. Андижон 2012. 35 б.

MANIFESTATION OF THE CONCEPT OF "SPIRITUAL UPBRINGING" IN THE MODERN LIFE OF THE WEST

Qudratova Sitora Olimovna
Teacher of Foreign languages department of (BuxPI)
Akramova Ferangiz Farhodovna.
Student of (BuxPI)
https://doi.org/10.5281/zenodo.7684149

Abstract: Spirituality and education are deeply interrelated concepts, and a person's spiritual world and education have always been of great importance. These concepts are approached differently in the Western world, and these approaches are reviewed in this article. The characteristics of human behaviour, thinking, talent, and creativity have been analysed and studied by thinkers of each period based on the level of development their time and their vision of the future.

Key words: Religion, ideology, modern times, vision, creativity, believers, spirituality, purpose, thoughts, aspirations, feelings, strength.

Introduction:

First of all, it is natural that we have a question: what is "Education" and "Spirituality"? Spirituality is a concept that represents the spiritual and mental world of a person. It includes people's philosophical, legal, scientific, artistic, moral, and religious ideas. At the root of the term spirituality is the word "meaning". It is known that there is an external and internal world of a person. The external world includes his appearance, appearance, clothes, behavior, etc. His inner world includes his life purpose, thoughts, dreams, aspirations, feelings. This inner world of man is spirituality. If food gives a person physical strength, spirituality gives him spiritual nourishment and strength. Spirituality is related to enlightenment and culture. Spirituality does not arise in people by chance. It can be achieved only through constant study, learning, and experience. The richer the spirituality, the more prosperous the society and the nation. A spiritual person clearly knows the purpose of living, finds a way to spend his life meaningfully, acquires the culture of dealing, and approaches every issue from the point of view of honesty and justice. Conscience can distinguish between what is false and what is true, what is honor, what is halal[71] and what is illegitimate. In short, the meaning of human life is reflected in spirituality. In pedagogical literature, the term "Education" is used in broad and narrow senses. In a broad sense, Education means the sum of all influences, activities, actions, and aspirations aimed at forming a human

[71] Halal (/həˈlɑːl/; Arabic: حلال, ḥalāl) is an Arabic word that translates to "permissible" in English.

personality, ensuring his active participation in the production of society and social, cultural, educational life. In this understanding, education includes not only the educational work carried out in the family, school, children and youth organizations, but also the entire social system, its leading ideas, literature, art, cinema, radio, television, etc. Also, in a narrow sense, Education means a pedagogical activity aimed at cultivating a person's physical development, outlook, spiritual and moral image, and aesthetic taste. This is done by family and educational institutions and public organizations. Education in the narrow sense does not include education and information. But any education exists only in close connection with education. Because in the process of education and information acquisition, not only the knowledge of a person increases, but also the determination of moral and spiritual qualities is accelerated.

Literature Review: A number of scholars and writers have many ideas about education and culture, and we will now consider some of them. For example, Maxine Greene [72](1978) once said that often in education "facts have been easily separated off from values; decisions have been made on grounds independent of moral propriety." (p.60). In fact, the term "Education" is a social category that is repeated many times in the problem of humanity in everyday life. Social education embodies the unified system of all educations in society and it includes political education, cultural education, spiritual education, ecological education, aesthetic education, as well as legal education and other types of education. In the system of social education, legal education, like other types of education, is of special importance. Legal education is formed and developed on the basis of moral, aesthetic, spiritual and other similar types of social education. That is, legal education is closely related to all types of social education. Also Andrew Wright [73]said: "*Spirituality and Education* is part of a series which seeks to address the needs of professional development, essentially at the level of the taught masters degree". Andrew Wright has therefore written a very timely book. It is difficult to write about spirituality as it is a most subtle and complex construct. In this clear and care- fully constructed text we are steered through the arguments relating to all aspects of the topic. The quality of this words, combined with helpful overviews at the beginning, bring clarity to this difficult but important subject. As such, we believe it makes a valuable addition to the article.

Analysis:

[72] 'The Passionate Mind of Maxine Greene_ 'I am...not yet'' **UK** Falmer Press, 1 Gunpowder Square, London, EC4A 3DE **USA** Falmer Press, Taylor & Francis Inc., 1900 Frost Road, Suite 101, Bristol, PA 19007 William F.Pinar 1998

[73] ' Spirituality and Education' First published 2000 by RoutledgeFalmer, 11 New Fetter Lane, London EC4P 4EE Simultaneously published in the USA and Canada by RoutledgeFalmer, 29 West 35th Street, New York, NY 10001 This edition published in the Taylor & Francis e-Library, 2004. RoutledgeFalmer is an imprint of the Taylor & Francis group. © 2000 Andrew Wright page-2

In the Western world, the concepts of education and spirituality have always been paid attention to. The present article lays the groundwork of this exploration by investigating the elusive nature of spirituality and establishing a working definition of spirituality as our concern for the ultimate meaning and purpose of life. The task of establishing appropriate levels of spiritual literacy, it is suggested, is particularly difficult in a pluralistic society in which there is no shared consensus about our ultimate beliefs and values. We are faced with a host of contrasting and conflicting spiritual options which continue to be the subject of fierce debate. It is unclear whether society is in the middle of a spiritual crisis or standing at the dawn of a new age of spiritual opportunity. One of the consequences of such uncertainty is that spiritual education will inevitably be a controversial issue in schools. This state of affairs does not, however, detract from the importance of the subject: it is precisely because spirituality is so problematic that there is an urgent need to develop pupil's spiritual knowledge, understanding and insight.

Spirituality is a notoriously difficult term to define. Perhaps this ought not to surprise us, since at the heart of the spiritual is that which is inherently elusive and mysterious. Most of us will have encountered charismatic individuals who seem to have a unique depth to their being, a spiritual 'something' which we are able to recognise, but find almost impossible to pin down. Both the Hebrew and the Greek words for 'spirit', ruah and pneuma respectively, are rooted in the notion of the intangible movement of the air.

Spirituality is an elusive and dynamic concept whose complexity is revealed when viewed in the light of: a mind–matter dualism; the contrast between the sacred and the profane; and the notion of spirituality as the cultivation of self- awareness.

Despite their differences, these three routes have in common a concern for the ultimate meaning, purpose and truth of human existence.

The spiritual optimism of the eighteenth-century Enlightenment, fuelled by nineteenth-century evolutionary theory, gave way in the twentieth century to an age of anxiety which places a question mark over the viability of religious and humanistic affirmations of spiritual value.

There is no consensus regarding possible responses to this spiritual crisis, as exemplified by the contrast between Tate's Christian restorationism and Rorty's post-modern relativism.

Discussion: Now we have to discuss some ideas about these two terms, for example According to John's Gospel[74], the Spirit of God, like the wind, 'blows where it pleases; you can hear its sound but you cannot tell where it comes from or where it is going' (John 3:8).

[74] The **Gospel of John**[a] (Ancient Greek: Εὐαγγέλιον κατὰ Ἰωάννην, romanized: *Euangélion katà Iōánnēn*) is the fourth of the four canonical gospels.

As well as being elusive and mysterious, the spiritual is also linked to that which is vital, effervescent, dynamic and life-giving. The person who is the 'life and soul of the party' will tend to animate those around them, breathing life and vigour into otherwise dreary proceedings. Towards the beginning of Hebrew scripture we read that 'God shaped man from the soil of the ground and blew the breath of life into his nostrils, and man became a living being' (Genesis 2:7).

At the heart of spirituality is that which is both mysterious and dynamic. As learners we have all experienced the difference between a routine lesson and a lesson that 'comes to life' as the desire to grasp the elusive nature of the subject under investigation drives the class forward towards new levels of understanding.

Auschwitz, Dresden and Hiroshima have become icons of a spiritual vacuum at the heart of western civilisation. Joseph Conrad[75], in his novel Heart of Darkness allows its chief protagonist, Kurtz, in an orgy of violence and insanity, to gaze into the depth of the human condition and in his dying words to articulate the sickness of the human spirit: 'The horror! The horror!' (Conrad, 1999). Francis Coppola's[76] cinematic adaptation of Conrad's novel, Apocalypse Now, transfers Conrad's story from colonial Africa to the Vietnam War, thus allowing the terror Kurtz embodies to represent the full pathology of twentieth-century humanity. For the philosopher David Levin, the polarisation between fact and value, objectivity and subjectivity, technology and spirituality, endemic in post-Enlightenment culture, has profound consequences for civilisation. Our subjective spiritual selves, he argues, have lost touch with reality and become self-destructive, no longer able to control the physical world explored by reason, described by science and manipulated by technology. 'When reason turned totally instrumental, a function solely of power, it legitimated the construction of a totalitarian state and engineered the Holocaust' (Levin, 1988, p. 4).

It is known that these two terms, "Education" and "Spirituality" are closely related to religion[77] in the West. Any investigation of spiritual education cannot ignore the difficult question of religion. The issue is vexed since, in the context of an increasingly secular and pluralistic society, a high level of ambiguity surrounds the place of religion in society as a whole and within education in particular. After some preliminary remarks about the nature of religion and its place in schools this article identifies and unpacks five contrasting responses to the religious claim that our ultimate spiritual concerns should be directed towards God, or some form of transcendent reality. These

[75] Joseph Conrad *'Heart of Darkness'*, first published in 1902,

[76] ***Apocalypse Now*** is a 1979 American epic war film produced and directed by Francis Ford Coppola. The screenplay, co-written by Coppola, John Milius and Michael Herr, is loosely based on the 1899 novella *Heart of Darkness* by Joseph Conrad.

[77] **Religion** is usually defined as a social-cultural system of designated behaviors and practices, morals, beliefs, worldviews, texts, sanctified places, prophecies, ethics, or organizations, that generally relates humanity to supernatural, transcendental, and spiritual elements

are secular atheism, fundamentalism, traditional orthodoxy, religious liberalism and theological radicalism.

Religion and Education is a key feature of the modern trend towards secularisation has been the privatisation of religious belief. That is to say, in a religiously plural world individuals are held to be free to believe whatever they like, provided they don't allow their personal commitments to intrude excessively into the public sphere. Most of us will tolerate a staff room colleague with a strong religious faith, and may even have a sneaking admiration for them, but only if we can enjoy our break-time coffee safe from the fear that the conversation will constantly be manipulated around to religion. This norm of religious privatization is clearly at odds with the fact that religion enjoys – through Collective Worship, Religious Education and cross-curricular spiritual education – a transparent and undeniably public place in the curriculum. The ensuing tension often produces resentment among teachers, leading to covert attempts to reinforce the unwritten rule of religious privatisation by deliberately side-stepping religious issues. However, there are good reasons why teachers concerned with spiritual education need to bite the bullet and grapple seriously with the religious question.

What then is the primary task of spiritual education? *Spiritual and Moral Development* presents spirituality as a dimension of education pervading the collec- tive life of the whole school, infiltrating its ethos, Collective Worship and formal curriculum. Here spirituality is to be inculcated and nurtured through the sensitisa- tion of the pupil's curiosity, imagination and intuition.

Since a rational study of spirituality will only serve to destroy the possibility of authentic spiritual experience, the offer of a critical spiritual education never emerges as a genuine option. Instead it is proposed that education concern itself with all those activities which, as Holley puts it, 'sensitise children to the mysteries of life and enable them to view the cosmos, and their place in it, in spiritual terms' (Holley[78], 1978, p. 65). Authentic spiritual education will seek to sensitise pupils to a heightened awareness of their personal inner space, stimulate their imagination, nurture their creativity and spark their imagination. The ultimate purpose of spiri- tual education should be to 'give people a greater reliance on the validity of their own inward and private experience' (Priestley, 1992, p. 35).

Conclusion:

The conclusion from this article is that people in the West are very different from other regions, for example, the "East", especially in their views and knowledge. It is

[78] Holley, R. (1978) *Religious Education and Religious Understanding. An Introduction to thePhilosophy of Religious Education*, London: Routledge & Kegan Paul.

commendable that they paid special attention to Education and Spirituality and did not put them aside. In addition, we were able to learn how the main meaning of spirituality and education is closely related to religion, and most importantly, we learned that being educated and spiritual is one of the characteristics that make each person human.

We attempted to develop a critical pedagogy for spiritual education. We began by establishing a number of basic principles of critical spiritual education and then we have studied how the concepts of education and spirituality in the West are related to religion, and we have examined this with several examples. We have studied that effective spiritual education must balance a hermeneutic of nurture with a hermeneutic of critical thinking.

We have learned that education as nurture represents the major tradition of Western educational thought and argued that such nurture must take account of both national values and the specific spiritual tradition of the individual school community. Grounding spiritual education in this way demands a self-conscious advocacy of the importance of each school's ethos and of Collective Worship or shared assembly.

References:

1. The Passionate Mind of Maxine Greene_ 'I am...not yet'' UK Falmer Press, 1 Gunpowder Square, London, EC4A 3DE. USA Falmer Press, Taylor & Francis Inc., 1900 Frost Road, Suite 101, Bristol, PA 19007. © William F.Pinar 1998

2. ' Spirituality and Education' First published 2000 by RoutledgeFalmer, 11 New Fetter Lane, London EC4P 4EE Simultaneously published in the USA and Canada by RoutledgeFalmer, 29 West 35th Street, New York, NY 10001. This edition published in the Taylor & Francis e-Library, 2004. RoutledgeFalmer is an imprint of the Taylor & Francis group. © 2000 Andrew Wright page-2

3. Apocalypse Now is a 1979 American epic war film produced and directed by Francis Ford Coppola. The screenplay, co-written by Coppola, John Milius and Michael Herr, is loosely based on the 1899 novella Heart of Darkness by Joseph Conrad.

4. Chapman, L. Developing a useful perspective on spiritual health: Wellbeing, spiritual potential and the search for meaning. American Journal of Health Problems.Winter,1987 – 10 p.

5. Holley, R. (1978) Religious Education and Religious Understanding. An Introduction to the Philosophy of Religious Education, London: Routledge & Kegan Paul.

6. Crystal D. English as a global language Second edition. – New York, Cambridge University Press, 2003. – 229p.

7. Muldoon M.; King, N. Spirituality, health care, and bioethics. – J. Relig.

Health, 1995, 329-349pp.

8. Newman L.L. Faith, Spirituality, and Religion: A Model for Understanding the Differences. The college of student affairs journal, volume 23, number 2,2004. 102- 110pp.

9. Priestley, J.G. Towards finding the hidden curriculum: A consideration of the spiritual dimension of experience in curriculum planning. Brit. Journal of Relig. Educ. 1985, 112- 119 pp.

10. Tanyi R. Nursing theory and concept development or analysis. Towards clarification of the meaning of spirituality. – Blackwell Science Ltd, Journal of Advanced Nursing,EBSCO Publishing, 2002. – 509p.

11. Fisher, J.W. Spiritual health: Its nature and place in the school curriculum. PhD thesis, University of Melbourne, 1998, Melbourne, Australia, 2010 Available from http://eprints.unimelb.edu.au/archive/00002994/ & Melbourne University CustomBook Centre: Melbourne, Australia, 2010 – 234p.

12. Jose, N.; Taylor, E. Spiritual health: A look at barriers to its inclusion in the healtheducation curriculum. Eta Sigma Gamman 1986, 215p.

13. Chapman, L. Developing a useful perspective on spiritual health: Wellbeing, spiritual potential and the search for meaning. American Journal of Health Problems.Winter,1987 – 10 p.

14. Crystal D. English as a global language Second edition. – New York, Cambridge University Press, 2003. – 229pp.

15. Muldoon M.; King, N. Spirituality, health care, and bioethics. – J. Relig. Health, 1995, 329-349pp.

16. Newman L.L. Faith, Spirituality, and Religion: A Model for Understanding the Differences. The college of student affairs journal, volume 23, number 2, 2004, 102- 110pp.

17. Priestley, J.G. Towards finding the hidden curriculum: A consideration of the spiritual dimension of experience in curriculum planning. Brit. Journal of Relig. Educ.1985. 112- 119pp.

18. Tanyi R. Nursing theory and concept development or analysis. Towards clarification of the meaning of spirituality. – Blackwell Science Ltd, Journal of Advanced Nursing, EBSCO Publishing, 2002. – 509p.

19. Fisher, J.W. Spiritual health: Its nature and place in the school curriculum. PhD thesis, University of Melbourne, 1998, Melbourne, Australia, 2010 Available from http://eprints.unimelb.edu.au/archive/00002994/ & Melbourne University CustomBook Centre: Melbourne, Australia, 2010 – 234p.

20. Jose, N.; Taylor, E. Spiritual health: A look at barriers to its inclusion in the healtheducation curriculum. Eta Sigma Gamman 1986, 215p.

WHAT IS A LESSON PLANNING?

Karimova Shakhloza Boykuzi kizi
FSU, teacher of English Language department
Nasimov Jaloldin Soyibjon o'g'li
Master's degree student, FSU
https://doi.org/10.5281/zenodo.7684153

DARSNI REJALASHTIRISH NIMA?

Karimova Shaxloza Boyquzi qizi
FDU, Ingliz tili fakulteti o'qituvchisi
Nasimov Jaloldin Soyibjon o'g'li
FDU Lingvistika: ingliz tili 2 kurs magistranti

ЧТО ТАКОЕ ПЛАНИРОВАНИЕ УРОКА?

Каримова Шахлоза Бойкузи кизи
ФГУ, преподаватель кафедры Английского языка
Насимов Жалолдин Соибжон угли
студент 2 курса магистратуры Лингвистики английского языка ФГУ

Abstract. This article gives information about a lesson plan and strategies on lesson planning. There are given a number of special features of a lesson plan and stages of a lesson plan so as to make a lesson much more effective. Besides that, article describes six main aspects of a lesson plan, such as lesson objectives, related requirements, lesson materials, lesson procedure, assessment method, lesson reflection.

Key words: lesson, lesson plan, objective, assessment, learning process, classroom management, lesson objectives, related requirements, lesson materials, lesson procedure, assessment method, lesson reflection.

Аннотация. В данной статье содержится информация о плане урока и стратегиях планирования урока. Дан ряд особенностей плана урока и этапов плана урока, чтобы сделать урок более эффективным. Кроме того, в статье описываются шесть основных аспектов плана урока, такие как цели урока, соответствующие требования, материалы урока, процедура урока, метод оценивания, рефлексия урока.

Ключевые слова: урок, план урока, цель, оценка, учебный процесс, управление классом, цели урока, сопутствующие требования, материалы урока, процедура урока, метод оценивания, рефлексия урока.

A lesson plan is the instructor's road map of what students need to learn and how it will be done effectively during the class time. Then, teachers can design appropriate learning activities and develop strategies to obtain feedback on student learning. A successful lesson plan addresses and integrates these three key components:

- Objectives for student learning
- Teaching/learning activities
- Strategies to check student understanding

The first step is to determine what you want students to learn and be able to do at the end of class. To help you specify your objectives for student learning, answer the following questions:

What is the topic of the lesson?

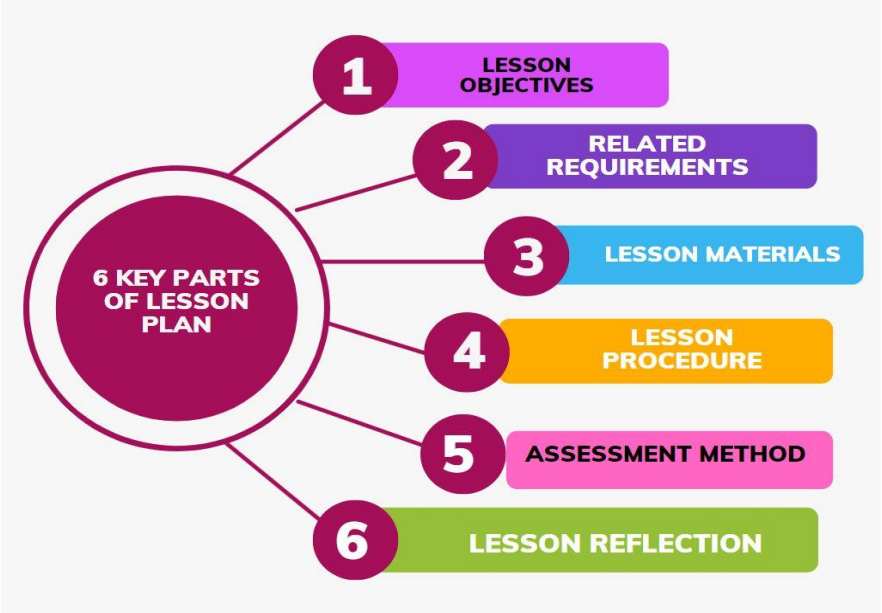
What do I want students to learn?

What do I want them to understand and be able to do at the end of class?

What do I want them to take away from this particular lesson?

Lesson plan is teacher's daily guide for what students need to learn, how it will be taught, and how learning will be measured. Lesson plans help teachers be more effective in the classroom by providing a detailed outline to follow each class period. We are going to illustrate the most effective parts or aspects of a lesson plan in the following figure.

Figure 1. **The most effective lesson plans have six key parts**

1. Lesson objectives list what students will be able to do after completing the lesson. In the context of lesson planning, you can use the SMART criteria to determine your lesson objectives:

- Is the objective **specific**?
- Is the objective **measurable**?

- Is the objective **attainable** by all students?
- Is the objective **relevant** to your class and students?
- Is the objective **time-based** to align with your syllabus?

2. Related requirements are *national*, *state*, or *school standards* that dictate what you need to teach in a class.

3. List of materials that we need to teach the lesson and measure student outcomes. Common types of lesson materials include:

- Student handouts
- Textbooks
- Visual aids
- Grading rubrics
- Activity packets
- Computers / Tablets

The list of materials for each lesson depends on what you plan to teach, how you'll teach it, and how you'll measure lesson objectives. Because of this, many teachers compile their list of lesson materials in tandem with their lesson procedure.

4. Lesson procedure is an in-depth explanation of how the lesson will progress in the classroom. The lesson procedure is essentially step-by-step instructions that walk you through everything from the time students enter the classroom until the bell rings at the end of the period.

It's smart to be very detailed in this portion of your lesson plan. When writing your lesson procedure, you need to choose the type of activities that will help students meet the lesson objectives. To do that, you can answer a list of questions, including:

- How will you introduce the topic?
- What's the best way to teach this information to your students?
- How can you incorporate problem solving and critical thinking?
- What real-life scenarios relate to this topic?
- Does this topic lend itself to group work?

It's also a great idea to find out how other teachers address the topics in the classroom. You can do this by talking to coworkers, joining an online community, or searching for lesson ideas on educational blogs.

5. Assessment method measures whether your students learned a lesson's information and met your lesson objectives. The methods listed on your lesson plan will most often be formative assessments and vary from lesson to lesson.

To start, there are dozens of ways to measure student learning through formative assessments. Some of the most common assessment options include:

- Quizzes
- Hands-on activities
- Writing assignments

- Group presentations
- Exit slips
- Class journal entries

In addition, your assessment method may be an in-class assignment or homework for students to complete prior to the next class.

When choosing your assessment method, it's important to incorporate your lesson objectives. If an objective was related to understanding a concept, consider an assessment that requires students to explain that concept. If an objective was for students to demonstrate a skill, design an assessment to confirm they can do that skill. Also, while many assessments receive grades in a class, formative assessments do not always need to be graded.

Ultimately, the purpose of this assessment is to measure how well your students learned a lesson's material based on the way you presented information. This measurement will help you wrap up each lesson plan with the lesson reflection.

6. Lesson reflection portion of a lesson plan encourages teachers to take notes on how to improve a lesson after it has been completed.

By this point, your lesson has clear objectives, a plan for teaching, and a way to assess student learning. But if you do not critically consider whether you succeeded, you are doing a disservice to your future students.

When completing your lesson reflection, ask yourself questions like:

- Did a part of the lesson take longer than expected?
- Was there a portion that students asked for a lot of help with?
- Did students breeze through the information with no problem?
- Were students engaged and interested in the lesson?
- Were the objectives met by most (or all) of the students?

Furthermore, there is another main peculiarity of a lesson plan which is called timeline/time management. There are a number of features teachers should focus on:

- Estimate how much time each of the activities will take, then plan some extra time for each;
- When you prepare your lesson plan, next to each activity indicate how much time you expect it will take;
- Plan a few minutes at the end of class to answer any remaining questions and to sum up key points;
- Plan an extra activity or discussion question in case you have time left;
- Be flexible – be ready to adjust your lesson plan to students' needs and focus on what seems to be more productive rather than sticking to your original plan.

To conclude, letting your students know what they will be learning and doing in class will help keep them more engaged and on track. Providing a meaningful organization of the class time can help students not only remember better, but also

follow your presentation and understand the rationale behind the planned learning activities. Take a few minutes after each class to reflect on what worked well and why, and what you could have done differently. Identifying successful and less successful organization of class time and activities would make it easier to adjust to the contingencies of the classroom. If needed, revise the lesson plan once more.

Reference:

1. Ambrose, S., Bridges, M., Lovett, M., DiPietro, M., & Norman, M. (2010). How learning works: 7 research-based principles for smart teaching. San Francisco, CA: Jossey Bass.
2. EDUCAUSE (2005). Potential Learning Activities. Retrieved April 7 2017, from EDUCAUSE
3. Karimova, S. (2022). IMPLEMENTATION OF INQUIRY-BASED LEARNING FOR TEACHING ENGLISH. *Scientific progress*, *3*(3), 820-826.
4. Iskandarova, S., Karimova, S., & Abdukarimova, M. (2021). NEGATIVE PREFIXES IN ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES. *Збірник наукових праць SCIENTIA*.
5. Karimova, S. B. (2022). BELIEFS ABOUT TEACHING GRAMMAR. *Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS)*, *2*(Special Issue 2), 123-127.
6. Bakhriddinovna, B. S. (2022, December). STUDY OF ECONOMIC TERMS IN ENGLISH CLASSES. In *INTERNATIONAL SCIENTIFIC RESEARCH CONFERENCE* (Vol. 1, No. 9, pp. 40-44).
7. Bakhriddinovna, B. S. (2022). PROBLEMS OF ALTERNATIVE CHOICE OF SEVERAL METHODS IN THE PROCESS OF TEACHING ENGLISH. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, *10*(11), 76-79.
8. Bahriddinovna, B. S. (2022). MODERN PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES IN ENGLISH LESSONS. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, *10*(3), 316-319.
9. Бобокулова, Ш. Б. (2021, November). Использование Интегрированных Навыков В Обучении Английскому Языку. In *" ONLINE-CONFERENCES" PLATFORM* (pp. 120-125).
10. Bakhriddinovna, B. S. (2021). Ways of developing communicative skills in the language environment of a foreign language lesson. *Web of Scientist: International Scientific Research Journal*, *2*(11), 57-65.
11. Gafurova, S. S., & Yusuphadjaeva, S. T. (2023). ANXIETY-PHOBIC DISORDERS IN IRRITABLE BOWEL SYNDROME AND THE EFFECTIVENESS OF PSYCHOTHERAPY AND PSYCHOPHARMACOTHERAPY. *International Bulletin of Medical Sciences and Clinical Research*, *3*(1), 110-115.

12. Nazira, K., Siddikovna, T. G., Davranovna, D. A., Takhirovich, D. A., & Tulkinovich, O. S. (2021). Cardiovascular complications in patients who have had covid on the background of diabetes mellitus 2. *Central Asian Journal of Medical and Natural Science*, *2*(3), 37-41.

13. Гафурова, С. Ш., & Юсупхаджаева, С. Т. (2022). ТРЕВОЖНЫЕ-ФОБИЧЕСКЫЕ РАССТРОЙСТВА ПРИ СИНДРОМЕ РАЗДРАЖЕННОГО КИШЕЧНИКА И ЭФФЕКТИВНОСТЬ ПСИХОТЕРАПИИ И ПСИХОФАРМАКОТЕРАПИИ.

14. Юсупходжаева, С. Т. (2020). ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ БОЛЬНЫХ РЕВМАТОИДНЫМ АРТРИТОМ И МЕТОДЫ ИХ ПСИХОКОРРЕКЦИИ. In *Global Science and Innovations 2020* (pp. 170-174).

15. Юсупходжаева, С. Т. (2020). Психоэмоциональнқе расстройства при ревматоидном артирите и методы их психокоррекции. *Журн. Неврология*, (3).

16. Yusuphodjaeva, S. T., & Gafurova, S. S. (2023). METHODS OF COGNITIVE-BEHAVIORAL PSYCHOTHERAPY IN THE TREATMENT OF RHEUMATOID ARTHRITIS. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, *3*(1-2), 701-706.

17. Djuraeva, Z. A., Togaeva, G. S., & Davranova, A. D. (2022). Knowledge and Attitude towards Psychiatry among Nursing Staffs in Tertiary Health Care Hospital. *Advances in Clinical Medical Research*, *3*(2), 4-6.

18. Shukhratovna, N. G., Siddiqovna, T. G., Davranovna, D. A., & Nodirovna, A. S. (2022). Analysis of the thyroid status of pregnant women in the iodine-deficient region. *The American Journal of Medical Sciences and Pharmaceutical Research*, *4*(01), 74-78.

19. Karimova, N. A. (2020). Davranova AD Bakhronov SD Features of the pathology of the reproductive system in girls in the iododicitis region. *Re-health. Andijon*, (4), 112-114.

ҚОРАҚАЛПОҚ ХАЛҚИНИНГ ЎРТА АСРЛАРДАГИ ЭТНОГЕНЕЗИГА ОИД МАНБАЛАР

Бекимбетов Бахадыр Мырзабаевич
Қорақалпоқ қишлоқ хўжалиги ва агротехнологиялар институти «Гуманитар фанлар» кафедраси мудири, тарих фанлари номзоди, доцент.
e.mail: b_ bahadyr@mail.ru
Researcher ID: AAY-4512-2021
ORCID ID: 0000-0001-5420-0807
https://doi.org/10.5281/zenodo.7684479

Аннотация. Мақолада Қорақалпоқ халқининг этногенезида муҳим ўрин касб этган ўрта осиёдаги ўрта аср давридаги бижанак, печенег, наукарда қабилалари ҳақида тадқикот қилинади. «Тарихи Байхаки», «Шажараи тарокима», «Дивану лугат-ит турк» каби ўрта аср манбаларидан ушбу илмий мақолада илк бор ўрганилади ва илмий-оммобоп талқинда баён этилади.
Калт сўзлар: манбашунослик, қорақалпоғлар, бижанак, печенег, наукарда.

СРЕДНЕВЕКОВЫЕ ИСТОЧНИКИ ПО ЭТНОГЕНЕЗУ КАРАКАЛПАКОВ

Бекимбетов Бахадыр Мырзабаевич
заведующий кафедры «Гуманитарных дициплин» Каракалпакский институт сельского хозяйства и агротехнологии, кандидат исторических наук, доцент
e.mail: b_ bahadyr@mail.ru
Researcher ID: AAY-4512-2021
ORCID ID: 0000-0001-5420-0807
Karakalpak Institute of Agriculture and Agrotechnology

Аннотация. Изучается о средневековых среднеазиатских племенах бижанак, печенег, наукарда которые играло немаловажных роль в этногенезе каракалпаков. Исследуя средневековые источники как, «Тарихи Байхаки», «Шажараи тарокима», «Дивану лугат-ит турк» данная статья является первой попыткой научно-популярного изложения. Будут интересны не только широкому читателю, но и специалистам-историкам.
Ключвые слова: источниковедение, каракалпаки, бижанак, печенег, наукарда

SOURCES ON THE ETHNOGENIS OF THE QARAQALPOQ PEOPLE IN THE MIDDLE AGES

Bekimbetov Bakhadir Mirzabaevich
Head of the Department of Humanities, Karakalpak Institute of Agriculture and Agrotechnology, Candidate of Historical Sciences
e.mail: b_ bahadyr@mail.ru
Researcher ID: AAY-4512-2021
ORCID ID: 0000-0001-5420-0807
Karakalpak Institute of Agriculture and Agrotechnology

Annotation. The article presents information about the medieval Central Asian tribes Bizhanak, Pechenegs, Nakarda, which played an important role in the ethnogenesis of the Karakalpak nation. Exploring medieval sources like "Tarihi Bayhaki", "Shajarai tarokima", "Divanu lugat-it turk" this article is the first attempt at a popular scientific presentation. The article introduces some new materials and facts, it expresses new thoughts on a number of issues. They will probably be of interest not only to the general reader, but also to specialist historians.

Key words: source study, Karakalpak nation, Bizhanak, Pecheneg, Nakarda.

Манбашунослик – тарих фанининг бир қисми бўлиб, ушбу соҳани ўрганишда бугунги кунга қадар кўплаб муаммолар учрайди. Ҳозирги даврда қарақалпоқ халқининг ўрта асрлардаги этногенезига оид манбаларни ўрганиш долзарб мавзулардан бири ҳисобланади. Тарихий тараққиёт жараёнидаги этногенез масалаларини тушунтириш учун ёзма манбалардан фойдаланиш, уларни таҳлил қилиш ва чуқур ўрганиш зарур.

«Афсуски, ушбу ҳақиқатликга барча тарихчиларимиз тўла эътибор беришмаяпти. «Манбашунослик – тарих фанининг асоси бўлишига қарамасдан, баъзи бир тарихчиларимиз манбашуносликнинг зарурлигига эътибор бермасдан келишмоқда» - дея таъкидлашган эдилар академик С.Камалов ва профессор Б.Қошанов [1].

VIII – IX аср бошида Шарқдан ўғузлар, қарлукларнинг босқинчилиги ва жануби - ғарб томондан арабларнинг истилочилик юришлари натижасида Қанғ сиёсий бирлашмаси инқирозга юз тутди. Ўша пайтда Сирдарё бўйи ва Орол денгизи атрофларида янги бижанак иттифоқи пайдо бўлди. Жумладан, улар Византия манбаларида пацинак ёки пачинакит, араб-форс манбаларида баджинак, баджгарди, нукарда ва бижанак деб аталган. Уларга Қанғ сиёсий бирлашмасига асос солишган ва бошқарган. Шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, VI-VIII асрларда Сирдарёнинг қўйи қисми ва Орол денгизи атрофларида

печенеглар яшашган. Ушбу бирлашма янги бижанак номи билан аталди. Халқларнинг этногенезини ўрганиш ўз қонуниятларига кўра мураккаб масала ҳисобланади. Печенег қавмлари тарихида бир – бирига яқин бўлган бир нечта атамалар учрайди. Уларнинг ичида ҳақиқатликка тўғри келадиган “Бече” турк номи бўлиб, у печенег қавмлари иттифоқининг биринчи ҳарбий сардори бўлган бўлиши, эҳтимол [2].

Печенег иттифоқи шаклланган дастлабки даврларда Сирдарё ва Орол денгизи атрофларида кўчманчи тарзда ҳаёт кечиришган. Ушбу ҳудуддаги моддий маданият бижинак сиёсий иттифоқи, яъни қавмининг маданий ҳаётини ўрганишда муҳим аҳамиятга эга.

Илк ўрта аср саёҳлари асарларида Ўрта Осиё худудидаги ўғуз ва бижанак қавмлари тўғрисида баъзи маълумотлар учрайди. Айниқса, ушбу қавмлар ҳақидаги манбаларнинг аксарияти салб юришлари (X-XII асрларга) даврига тўғри келади. Бижанак ва ўғуз қавмларининг IV-XIII асрлардаги тарихини ўрганишда шарқ манбалари муҳим аҳамият касб этади.

Ушбу манбалар В.В.Бартольд, В.И.Беляев, А.А.Романович, И.Б.Крачковский, Б.А.Аҳмедовлар тамонидан бирмунча урганилган. IX-X асрларга оид араб-форс манбаларида баджнак, баджгарди, наукарда, бижанак ва ўғузлар тўғрисидаги даслабки маълумотлар келтирилган. [3]. Илк бор бижанаклар ҳақида маълумотлар Ибн Хордадбекнинг (820-912 йй.) “Китаб ал-масалик вал мамалик” асарида учрайди [4].

Абул Фазл Байҳакий IX-X асрлардаги машҳур тарихчилардан бири булиб, у 30 жилдли тарихий йилноманинг муаллифи бўлиб ҳисобанади. Маъсудий асарларида эса Сирдарё ва Орол денгизи атрофида яшовчи турк қавмлари ҳақида кўплаб маълумотлар мавжуд [5]. Муаллиф томонидан баджнак, наукарда, бижанак қавмининг Орол денгизи атрофларида жойлашганлиги кўрсатилган. Маъсудийнинг маълумотига кўра, Журжон (Орол денгизи) кўли атрофида бижанак ва ўғуз қавмлари ўртасида ўзаро ички низолар ва урушлар бўлиб турган. Баджнак, баджгарди, наукарда, бижанак қавмлари ўғузлар, қалмоқлар ва қарлуқлар билан бўлган ўзаро урушлардан сўнг Орол денгизи атрофидан кетишган.

Академик Б.Б.Бартольднинг фикрича “Абул Файл Муҳаммад Хусаин Байхақий асари бизнинг кунимизга қадар етиб келган. Ушбу асар ислом тарихий асарлари ичида муҳим аҳамиятга эга ҳисобланади” [6].

Байхакий асарида кўрсатилишича, XI аср ўрталарида Хоразмшоҳларнинг туркий қавмлардан тузилган қўшинига “Қалпоқ” исмли саркарда раҳбарлик қилган. П.П.Ивановнинг фикрига кўра, “Қалпоқ” исмли ҳарбий саркарда раҳбарлик қилган ҳарбий бўлинма қарақалпоқ навкарларидан тузилган бўлиши

мумкин. П.П.Иванов фикрига кўра XI асрда Орол бўйи атрофида «Қарақалпоқ» этноними учрайди [7].

«Тарихий Бейҳақий» асарига чуқур назар ташласак, қарақалпоқ этноними XI асрда эмас, балки бирмунча илгарроқ, яъни IX-X асрларда қипчоқ қавмлари истилосига қадар ҳам учрайди. Ушбу атама ўша даврларда ўғузлар билан кўп йиллик урушлар олиб борган қанғли- бижанак, баджнак, баджгардиларга нисбатан ишлатилган.

Хулоса сифатида таъкидлаганимизда, қарақалпоқ халқи – Ўрта Осиёдаги қадимий халқлардан бири бой маданий меросга эга бўлишган. Қарақалпоқ халқига оид ёзма манбаларга назар ташласак – Ўрта Осиёдаги халқлар билан яқин иқтисодий ва маданий алоқаларда бўлганлигини кўришимиз мумкин. Айниқса ўзбек, қозоқ, туркман, қарақалпоқ халқлари бир-бирига яқин бўлиб, улар умумий этник жиҳатдан бир-бирига яқин халқлар ҳисобланади.

Фойдаланилган адабиётлар:

[1.] Камалов С.К., Кощанов Б.А. Проблемы истории XX века. //Вестник Каракалпакского отделения Академии наук Республики Узбекистан, Нукус, 1992, № 2.- 76 б.

[2.] Плетнева С.А. Половцы. М.: Наука, 1990.- 9 б.

[3.] Бартольд В.В. Соч. Т.1, М., 1963./ Матертиалы по истории туркмен и Туркмении. Т. 1, М.-Л., 1939; Крачковский И.Ю. Избранные сочинения. Т. IV, М.-Л., 1957; Ахмедов Б.А. Узбекистон тарихи манбалари. Т.. 1991

4. Крачковский И.Ю. Избранные сочинения. Т.IV, М.-Л., 1957.- 19 б.

5. Абу Фазл Байхаки. История Маъсуда (1030-1041). Перевод с персидского, введение, комментарии и приложения А.К.Арендса. Изд. 2-е, дополненное. М. 1969

6. Уша жойда, 15 б.

7. История ККАССР. Т. 1 (с древнейших времен до Великой Октябрьской социалистической революции). Т.: Фан, 1974.- 91 бет

САНОАТ ИШЛАБ ЧИҚАРИШНИНГ ЎЗБЕКИСТОН ИҚТИСОДИЁТИДАГИ МАВҚЕИ

Жураев Навруз Жураевич
Бухоро Давлат Университети ўқитувчиси
https://doi.org/10.5281/zenodo.7684487

Аннотация: Жаҳон амалиёти шуни кўрсатадики, иқтисодий ривожланишнинг динамик суръатларига еришиш учун саноат бутун миллий иқтисодиётнинг фундаментал асоси сифатида ҳал қилувчи рол ўйнайди. Иқтисодий даврлар ишлаб чиқарилган нарса билан эмас, балки ушбу техникани яратувчи ёки ундан фойдаланадиган ушбу саноат билан бевосита боғлиқ бўлган меҳнат воситалари билан фарқланади. Ҳозирги ривожланиш босқичида Ўзбекистон иқтисодий сиёсатининг стратегик вазифаларидан бири мамлакат саноатини самарали ривожлантириш бўлиши керак, бу эса миллий иқтисодиётнинг ривожланиш суръатларини тезлаштириш имконини беради. бу еса пировард натижада мамлакат аҳолисининг ҳаёт сифатининг ошишига олиб келади.

Калит сўзлар: саноат, саноат тармоқлари, саноатда ислоҳотлар, саноат тармоқлари кўрсаткичлари.

Annotation: World practice shows that in order to achieve dynamic rates of economic development, industry plays a decisive role as the fundamental basis of the entire national economy. Economic periods are distinguished not by what is produced, but by the means of labor directly related to the industry that creates or uses this technique. At the current stage of development, one of the strategic tasks of the economic policy of Uzbekistan should be the effective development of the country's industry, which allows to accelerate the pace of development of the national economy. which ultimately leads to an increase in the quality of life of the country's population.

Key words: industry, industrial sectors, industrial reforms, indicators of industrial sectors.

Иқтисодиётни модернизация қилишнинг муҳим йўналиши мамлакат ва унинг минтақавий алоқаси замонавий шароитлар саноат сиёсатидир. Саноат ишончлилик сиёсати асосий функциялардан бири сифатида давлат унинг энг умумий шаклида шакллантиришга қаратилган стратегия ва саноатни ривожлантириш мақсадларини амалга ошириш турли иқтисодий воситалар орқали ривожлантиришидадир. Саноатнинг асосий таркибий қисми сиёсат самарадорлигини таъминлаш ва иқтисодиётнинг асосий тармоқларининг рақобатбардошлиги ошириш ҳисобланади. Жамият тараққиётининг ҳозирги

босқичи ва хўжалик юритишнинг бозор тизими такомиллашуви, шунингдек, дунёда рақобат кучайишга мойиллик, иқтисодиётда саноат роли ва ўрнини қайта кўриб чиқиш, уни модернизациялаш ва янгилаш йўлига ўтказилишини тезлаштиришни зарурлигини тақозо этяпти.

2023 йил 11 январь куни Президент Шавкат Мирзиёев раислигида саноатда ишлаб чиқариш ҳажмининг ўсиш суръатларини таъминлаш, мавжуд имкониятлар ва янги захираларни сафарбар этиш чора-тадбирлари юзасидан видеоселектор йиғилишда 2023 йил учун режалар ишлаб чиқилди. Сўнгги йилларда саноат ўсиши учун янги имкониятлар ва қўшимча молиявий ресурслар берилади. Банк нормативлари қайта кўриб чиқилиб, тижорат банкларида корхоналарга кредит ажратиш учун қўшимча 55 триллион сўм ресурслар таъминланади. Бу – ўртача битта туманда 20 миллион долларлик инвестицияга қўшимча ресурс, дегани.

	Ўлчов бирлиги	**2015 й.**	**2016 й.**	**2017 й.**	**2018 й.**	**2019 й.**	**2020 й.**	**2021 й.**
Ялпи ҳудудий маҳсулот	млрд.сўм	12368,6	14390,7	17191	21928,4	28143,3	31 593,4	38 742,4
	ўсиш суръати, % да	108,5	106,4	102,4	105,4	106,3	102,8	106,2
Саноат маҳсулоти	млрд.сўм	5143,9	5569,6	6422,3	8601,2	14798,2	17574,4	20 826,9
	ўсиш суръати, % да	111,3	106,5	99,6	101,6	110,5	100,6	100,1
Истеъмол товарлари	млрд.сўм	2292	2635,9	3112,1	3661,3	5311,1	6701,9	8 570,2
	ўсиш суръати, % да	113,4	105,1	104,2	102,6	105,9	113,5	114,9
Қишлоқ, ўрмон ва балиқ хўжалиги	млрд.сўм	8441,7	9988,5	13178,6	17334,2	19436,2	24367,5	29 150,0
	ўсиш суръати, % да	107,1	108,4	103,4	102,9	103,4	101,6	103,7
Асосий капиталга инвестициялар	млрд.сўм	4075,9	5922,9	11613,4	9610,9	10366,6	12183,9	20 528,3
	ўсиш суръати, % да	98,7	120,8	154,7	60,6	95,9	96,7	147,4
Қурилиш ишлари	млрд.сўм	2061,7	2202,9	2543,7	3581,2	4368,1	5659,8	7 401,1
	ўсиш суръати, % да	116,2	98,2	106,4	119,8	114,9	111,4	111,8
Чакана савдо товар айланмаси	млрд.сўм	4481,8	5611,9	6578,5	8375,0	10309,2	12072,8	14 605,3
	ўсиш суръати, % да	115,6	115,1	100,3	108,2	107,7	100,4	109,3

Хизматлар, жами	млрд.сўм	3 751,2	4 756,1	5 421,1	6 631,6	8 413,2	9 843,1	12 574,1
	ўсиш суръати, % да	116,4	115,6	104,6	108,6	113,3	106,1	118,0

1-жадвал. Иқтисодий фаолият турлари кесимида Ўзбекистон Республикаси ялпи ҳудудий маҳсулоти ҳажми *(жорий нархларда, млрд.сўм).*

Шу муносабат билан ҳар бир туман бўйича қўшимча лойиҳалар ва уларнинг “йўл харитаси”ни ишлаб чиқиш, аввал ишга тушган 807 та лойиҳа ҳамда паст қувватда ишлаётган 271 та корхонани айланма маблағ билан таъминлашга топшириқ берилди. 2023 йилда саноат зоналари ва йирик инвестиция лойиҳалари инфратузилмаси учун 1,7 триллион сўм йўналтирилади. Шунингдек, “Ғиждувон” ва “Қўқон” эркин иқтисодий зоналари ҳудуди кенгайтирилади.

	2015 й.	2016 й.	2017 й.	2018 й.	2019 й.	2020 й.	2021 й
I. ЯИМ, жами	**12 368,6**	**14 390,7**	**17 191,0**	**21 928,4**	**28 143,3**	**31 593,4**	**38 742,4**
шу жумладан:							
Тармоқларнинг ялпи қўшилган қиймати	11 567,5	13 432,6	16 074,2	20 585,7	25 937,7	30 544,7	37 324,0
Маҳсулотларга соф солиқлар	801,1	958,1	1 116,8	1 342,7	2 205,6	1 048,7	1 418,4
II Тармоқларнинг ялпи қўшилган қиймати	**11 567,5**	**13 432,6**	**16 074,2**	**20 585,7**	**25 937,7**	**30 544,7**	**37 324,0**
Қишлоқ, ўрмон ва балиқчилик хўжалиги	**5 267,8**	**6 006,4**	**7 713,9**	**10 003,5**	**11 171,0**	**14 045,3**	**16 801,1**
Саноат (қурилишни қўшган ҳолда)	**2 592,8**	**2 910,3**	**3 159,3**	**4 237,5**	**6 865,2**	**7 622,4**	**9 470,7**
саноат	1 669,7	1 925,6	2 038,5	2 658,1	4 953,5	5 186,4	6 319,2
қурилиш	923,1	984,7	1 120,8	1 579,4	1 911,7	2 436,0	3 151,5
Хизматлар	**3 706,9**	**4 515,9**	**5 201,0**	**6 344,7**	**7 901,5**	**8 877,0**	**11 052,2**
савдо, яшаш ва овқатланиш бўйича хизматлар	826,7	1 086,7	1 211,4	1 498,6	1 855,0	2 205,3	2 667,6
ташиш ва сақлаш, ахборот ва алоқа	726,4	1 008,6	1 176,2	1 313,1	1 425,8	1 586,4	2 136,4
бошқа хизмат тармоқлари	2 153,8	2 420,6	2 813,4	3 533,0	4 620,7	5 085,3	6 248,2

2-жадвал. Иқтисодий фаолият турлари кесимида Бухоро вилояти ялпи ҳудудий маҳсулоти ҳажми *(жорий нархларда, млрд.сўм).*

Саноат тараққиёти кўрсаткичлари тўғридан-тўғри ва тўлиқ иқтисодиётга таъсир этади ҳамда кўп жиҳатдан унинг ривожланиш даражаси ва суръатларини белгилайди. Айнан саноат тараққиёти туфайли ҳар қандай давлат, шу жумладан Ўзбекистон ҳам иқтисодиётда, инновацияларда ҳам етакчи ўринни эгаллай олади (1-жадвал).

Бу бир кун, бир неча ой, ҳаттоки бир йиллик масала эмас, албатта, лекин уни ижобий ҳал этиш учун Ўзбекистонда етарлича шарт-шароитлар – хомашё базасидан тортиб, узоқ муддатли истиқболга мўлжалланган мақсадга йўналтирилган саноат сиёсатигача мавжуд.

Бухоро вилояти саноати ҳамда бутун иқтисодиётимиз ютуқлари тўғрисида энг яхши маълумотни рақамлар беради (2-жадвал). 2015-2021 йил сарҳисобларига кўра саноат тармоғида деярли ўсиш кўрсаткичи кўринмаяпти. Ҳар қандай мамлакат иқтисодиётини ривожлантиришда унинг жаҳондаги сиёсий ўрни ва ижтимоий барқарорлигини белгиловчи саноат мажмуаси тармоқлари энг муҳим рол ўйнайди. Ислоҳотлар йилларида саноат мажмуаси тармоқларида асосий фондларнинг эскириши ва уларнинг ишлаб чиқариш жараёнидан чиқиб кетиши, асосан, жиддий молиявий чекловлар туфайли тегишли равишда янгиларини жорий этиш билан бирга кечмаяпти.

Маълумки, мамлакатга товар нархидан мустақил даромад манбаи керак. Белгиланган вазиятни ҳисобга олган ҳолда, бу қийин вазифа, лекин айни пайтда амалга ошириш мумкин. Бундай муаммолар табиий ресурслар захирасига эга бўлмаган кўплаб мамлакатларга дуч келди.

Ислоҳотларнинг бошида бўлгани каби, реал саноатнинг етишмаслиги бутун Ўзбекистон иқтисодиёти учун заиф нуқта бўлиб қолмоқда. Бунинг йўқлиги, бизнинг фикримизча, қуйидаги сабабларга боғлиқ. Саноат мажмуасини ривожлантиришда дуч келадиган муаммолардан бири бу малакали кадрларнинг етишмаслигидир.

Амалга оширилаётган индивидуал мақсадли дастурлар миллий миқёсда кутилган самарани бермаяпти. Саноатни қайта тиклаш ва қайта саноатлаштириш жараёнларини бошлаш зарур. Фақат улар ҳозирги иқтисодий шароитда барча даражадаги бюджетлар учун барқарор даромад манбаини таъминлай оладилар.

Бизга нафақат мавжуд маблағларни тақсимлай оладиган, балки даромад олиш учун янги ғояларни аниқлай оладиган кадрлар керак. Албатта, малакали муҳандислар керак. Бугунги кунда уларнинг кескин етишмаслиги мавжуд. Улар талабга ега. Олий таълим муассасаси битирувчисининг олаётган таълим сифати амалиётда, ишлаб чиқаришда унга қўйиладиган талабларга жавоб бермайди.

Инвестициялар манбаи муаммоси биздан қуйидаги қарорни қабул қилишни талаб қилади. Биринчидан, хусусий инвестицияларга таяниш керакми, бу инвестиция муҳити ва ишбилармонлик муҳитини яхшилаш учун максимал куч

сарфлашни талаб қилади. Иккинчидан, давлатнинг инвестиция фаолиятига эътибор қаратиш янада мақбулдир, чунки яқин келажакда қулай инвестиция муҳити ва инвестиция муҳитини яратиш қийин вазифа бўлиб кўринади.

Шуни ҳам таъкидлаш керакки, Ўзбекистонга жалб қилинган тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар таркибини таҳлил қилиш уларнинг тор тармоқ йўналишини кўрсатади - асосан ёқилғи ва озиқ-овқат саноати, шунингдек, умумий овқатланиш ва савдо, транспорт, яъни ушбу тармоқларга. ташқи бозорлар учун энг жозибадор ёки мамлакат ичида юқори талабга эга. Ўзбекистонга чет элдан келадиган инвестициялар, шунингдек, ҳудудий нотекислик билан тавсифланади, чунки улар, биринчи навбатда, ривожланган савдо, транспорт ва ахборот тузилмаси, йирик савдо бозори ва ривожланган меъёрий-ҳуқуқий базага ега бўлган ҳудудларга ёки зичлиги юқори бўлган ҳудудларга боради.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Социально-экономическое положение Республики Узбекистон за 2017 год. Ташкент. 2018 г. Стр. 17.

2. А.Ортиков. Саноат иқтисоди. Дарслик. Т.: ТДИУ, 2009. 236 б. 10. Стратегия дальнейшего повышения конкурентоспособности национальной экономики: материалы 1У-го Форума экономистов / отв. ред. М.П. Нарзикулов. Ташкент., 2012. С. 8.

3. Э.Х. Махмудов, А. Ортиков, Ф. Каримов. Корхона иқтисодиётнинг асосий бўғини. / Ҳамкор. 2010 йил 7 февраль.

4. Абдукаримов И.Т. ва бошқалар Корхона иқтисодий салоҳияти таҳлили. - Т.: Иқтисодиёт ва ҳудуд дунёси, 2003, - 256 б.

5. www.stat.uz.

PROBLEM SOLVING FOR TECHNOLOGY STUDENTS

Nurbekova Shakhnoza Sheraliyevna
Tashkent Institute of Textile and Light Industry, assistant of the department «Uzbek and foreign languages»
https://doi.org/10.5281/zenodo.7688910

Аннотация. Бу мақолада техника йўналиши талабаларига дарс жараёнида қўлланиладиган фаолият турларининг муаммоли ечимлари ҳақида гапирилган. Мақола ёзиш жараёнида янги педагогик технологиячларни афзалликлари мисоллар билан ёритилган.

Калит сўзлар: глобаллашув тенденциялари, мамлакатлар, инглиз тили, муносабатлар, чет эликлар, инглиз тилидан фойдаланиш, технологиялар.

Аннотация. В статье показано использование новых педагогических технологии во время занятиях и написано о решениях в проблемных ситуаций для студентов технических направлений.

Ключевые слова: тенденции глобализации, страны, английский язык, отношения, иностранцы, использование английского языка, технологии.

Annotation. In this article is show using new pedagogical technologies during the classroom and is written about solving problem situation for technical direction students.

Keywords: globalization trends, countries, English language, relations, foreigners, use of English, technology.

Obviously, in the 21st century, the trend of globalization is leading to closer relations between countries. Of all the different languages, English as an international language or lingua franca is widely used for communication between people and countries can almost be called a single language. The English language has spread and developed all over the world and this is a fact that should never be ignored. Today many people are using English as the main language of communication around the world, especially in the last decade. As realizing that the government of Uzbekistan is also paying great attention to the development of the English Language. A decree “ On measures to further to improve foreign language learning system «signed by the first presidents degree of the republic of Uzbekistan Islam Karimov on December 10, 2012 fortified the implementation of entire enhancement of the system of teaching youths the English languages and training of specialists able to communicate in the language fluently. As a consequence, the number of English learners and qualified teachers in our country has exceeded enormously.

Topicality of the project is today, as a technological education, there is a commitment to the learning process; research and sciences, design in technology and technology education reveals different learning emphases in processes and content, reflecting different goals and aspects, as well as traditions of pedagogical and educational research. This article explores these differences and argues that each area of the curriculum can learn from each other. Despite the interest in processes, problem solving continues to be neglected in every problem area, especially with regard to empirical reports of student problem solving activities and supportive pedagogy. This article draws on situational learning and the literature on social constructivism to provide insight into problem solving strategies for English high school students. These strategies represent their response to technological actions and the learning environment created by educators.Practical importance of the project. The materials analyzed in the present project can be used in the courses of English ESP classes. Moreover, the materials of the research are useful for constructing lesson plans for ESP English classes.

The expected results:

1. Using of new methods in learning English will promote development of critical thinking of the students meaning who give chance to students of self-realization, develop their creativity and problem solving.

2. Learning English will allow uniting, educational and educational training in one complete development of the creative person are whole

Providing students with valid problems.

Providing students real problems and asking them to find solutions through pedagogical method brainstorming engage their higher order thinking skills. But for me, identifying real problems that students can solve is one of the hardest parts of creating STEM lessons.

These should be tasks that students can reasonably estimate.

Helping students develop problem-solving skills is an often cited goal of nature science educators. The National Nature Science Teachers Association (NSTA), in its 1980 position statement, advocated for nature science educators to help students learn and think logically, pointing out that "...school laboratory and fieldwork should emphasize more than just acquisition knowledge, but also problem solving. decisions and decision-making".

Problem solving means a lot to a lot of people. For some, this includes an attitude or disposition towards exploration, as well as the actual processes by which people attempt to acquire knowledge. Typically, when teachers discuss student problem solving, they expect students to be involved in the mental operations of analysis, synthesis, and evaluation (considered as higher-level thinking skills). The American

College Testing program has redesigned the college entrance exam with a new focus on assessing higher-order thinking skills.

The focus of problem solving research in science varies by discipline. The following studies are representative examples grouped by natural sciences (biology, chemistry) and exact sciences (physics):

Solving problematic research in biology. Much of the problem solving research in high school biology is related to the teaching of genetics. In a recent article on teaching genetics, Stewart talked about how different types of tasks can affect learning outcomes in different ways. Stewart argues that two main types of thinking are used in solving genetic problems: reasoning from causes to effects and reasoning from effects to causes. Most genetics problems in high school or college introductory textbooks involve causation, with the complexity of the problem depending on the genetic content and formulation. Such problems require content-specific algorithms. Cause and effect problems do not give students an understanding of nature in science. However, an effect causing problems may develop if computer generated information is provided. The most important understanding that students can gain by solving problems related to investigation may come from understanding science as an intellectual activity.

Solving problems in physics. Research in physics has gone in two directions: research in information processing, concerned with observable and measurable steps in problem solving, and research in decision engineering, in which researchers are concerned with the internal cognitive processes that lead to these steps. Much of the exploration of concepts and conceptual change in physics has been done against a backdrop of problem solving, with students working on problems found at the end of a physics textbook.

The two exemplars below report on technology education in Canadian schools in the province of Ontario. Technology education has recently become part of the core curriculum for all children from grades 1 to 9, after which it becomes an elective in secondary school as Broadbased Technology Programs (see Broad-based Technological Education Programs, Ontario Ministry of Education and Training, 1995). In technology education, regardless of grade level, an open-ended problem solving approach using design processes addresses the technological process of creating, inventing and modifying.

Human factors, societal factors and environmental concerns are crucial to technology education. Together, these three issues make up the three major areas of study – physical products, human processes and environmental systems. According to the Ontario Ministry of Education and Training, all three use technology to adapt the physical and natural world to meet human needs. The technological knowledge and skills that are required for these adaptations are further divided into ten technological

concepts – structures, materials, fabrication, mechanisms, power and energy, control, systems, function, aesthetics, and ergonomics.

Board games appeared to hold a solution for many teachers. Over the last 15 years board games have been actively promoted as such a solution. They are enjoyable and motivating. They can be constructed to answer specific curriculum specification.

Board games can be especially useful in problem solving and building real-world skills in a fun and non-threatening environment. For this reason, I used board games extensively for Business English classes and lessons.

According to Hyacinth Gaudart theory there are some types of board games; Board games, multi-level board games, multi-purpose board games, constructing board games.

• Multi-level board games- is to design it that would have the same layout but would challenge different groups of learners.

• Multi-purpose board games- is design the boards in such a way that they can be used over again without the learner realizing that they are using the same board.

• Constructing board games – are constructed and designed games by students their own which helps to identify how they understood the goal of the lesson.

All in all this paper examined an alternative approach to technology education that is a demarcation from what is typically found in schools; design, make and appraise cycles based on closed design briefs that are teacher assigned and unrelated to the students' world. Design process is frequently depicted as prescribed, systematic and linear. An alternative approach is to interpret technology education as problem solving in real-life contexts using design processes as tools for creation and exploration. To be 'authentic', technology education needs to relate to real-life problems, or contexts. In order to do this, the way the design process operates must be understood and at the heart of the educational practice in technology education. The design process is not a neat systematic process. Instead it has iterative patterns, has to produce some order from disorder and shares features of what has been explored in research on creativity. A further key concept in technology education is the need to combine thought with action-conceptual and procedural knowledge. Researchers using this alternative approach to technology education need to write about and disseminate their work to provide a better understanding of the complexity of real-life design and the advantages of teaching technology education through this design lens.

References:

1. Adler, D. A. 1988. Remember Betsy Floss! And other colonial American riddles. New York: Bantam Skylark.
1. Elliott, R. 2010. Laugh out loud jokes for kids. Grand Rapids, MI: Revell.

2. Hills, T. 2000. My first book of knock- knock jokes. New York: Simon and Schuster.

3. Lewman, D. 2000. Joke book. New York: Simon Spotlight/Nickelodeon. (This is based on SpongeBob Square Pants characters.)

4. Rosen Bloom, J. 1986. Nutty knock knocks! New York: Sterling.

5. References

6. Aarons, D. 2012.Jokes and the linguistic mind. New York: Routledge.

7. Cook, G. 2000. Language play, language learning.

8. New York: Oxford University Press.

9. Deyber, R. 2012. Robert Deyber. www.robertdey- ber.com

10. Ely, R., and A. McCabe. 1994. The language play of kindergarten children. First Language14 (40): 19-35.

11. Granger, M. 2012.Joke of the day podcast: Where you can learn English while you laugh. http://nlutie. com/mgranger/jotd/Site/Podcast/Podcast.html Krashen, S. D. 1982. Principles and practice in second language acquisition.New York: Pergamon.

12. Lems, K. 2011. Pun work helps English learners get the joke. The Reading Teacher 65(3): 197-202.

13. Lems, K., L. D. Miller, and T. M. Soro. 2010.

MAKTABGACHA TA’LIM TIZIMIDA TA’LIMNI BOSHQARISHDA MEHNAT TAQSIMOTI

Sobirova Nozima Odiljonovna
Andijon Davlat Pedagogika Instituti, Ta’lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi(maktabgacha ta'lim) Maktabgacha ta’lim yo‘nalishi magistri
https://doi.org/10.5281/zenodo.7688924

Annotatsiya: Maqola maktabgacha ta’lim tizimida ta'limni boshqarishda mehnat taqsimotini va maktabgacha ta'lim sifatini, boshqarishning vositalari haqida, maktabgacha ta'lim tashkilotlari uchun Prezidentning qaror strategiyasiga biroz to‘xtalib o‘tilgan. Bu tarbiyachi va maktabgacha ta'lim muassasalari rahbarlari uchun ish faoliyatida nazariy bilimini oshirish uchun yordam beradi degan umidamiz.

Kalit so‘zlar: Abdulla Avloniy, boshqaruv, Maktabgacha ta’lim, uzluksiz ta’lim, Ta’limni boshqarish qonuniyatlari, ta'lim sifati.

KIRISH. Insonni har tomonlama barkamol qilib tarbiyalash, xalqimizning azaliy orzusi bo‘lib, ajdodlarimiz ma’rifat, ma’naviyat va madaniyatni qanday qilib yosh avlodga o‘rgatish, ularni komillikka yetaklash yo‘llari, qonun-qoidalarini muttasil izlaganlar. Abdulla Avloniy tarbiyachiga alohida e’tibor berib: «Tarbiya yo hayot, yo mamot, yo najot, yo halokat, yo saodat, yo falokat masalasidir»[1] degan edi. Qay darajada to‘g‘ri va ma'noli, chuqur o‘yga toldiradigan bu so‘zlar, barcha insonlarni birdamlikka undaydi. Shu bilan birga tarbiya va ta'limga ma'sulyatli yondashishga chorlaydi.

METODOLOGIYA

Maktabgacha ta’lim uzluksiz ta’lim tizimining dastlabki bosqichi hisoblanadi. Uning asosiy maqsadi - bola shaxsining har jihatdan rivojlanishini ta’minlash, qobiliyatlarini ro’yobga chiqarish, o’qishga, doimiy ta’lim olish uchun zarur bo’lgan ko’nikmalarni shakllantirish va maktabda muvaffaqiyatli o’qish uchun tayyorlashdan iborat. Maktabgacha ta’lim tashkilotlari bolalarning bilimi va amaliy ko’nikmalarini shakllantirish bilan birga, ularni vatanparvarlik, mustaqillik g’oyalariga sadoqat, tariximiz va boy ma’naviy-ma’rifiy merosimiz va qadriyatlarimizga yuksak hurmat ruhida ta’limlashda muhim o’rin tutadi. Maktabgacha ta’lim tashkilotlari bolalarni ta'lim va tarbiyasini qonuniy hujjatlar asosida, shuningdek Prezident va Vazirlik tomonidan ishlab chiqilib, tasdiqlangan qonun va me'yoriy hujjatlarga tayangan holda ta'lim, tarbiya berib boriladi. Maktabgacha ta'lim tashkiloti bilim olishning va uzluksiz ta'limni poydevori hisoblanadi. Poydevor mustahkam bo‘lsa inshoat ham mustahkam bo‘ladi, ya'ni bilimni boshidan yaxshi bolalarga berilsa shundagina hayoti davomida oladigan bilimlariga tayanch vazifasini bajaradi.

QONUN VA QARORLAR TAHLILI.

Maktabgacha ta’lim tashkilotlari faoliyatining qonuniy asoslari «Ta’lim to’g’risida»gi Qonun Kadrlar tayyorlash milliy dasturi (2020 y.), «Maktabgacha ta’lim to’g’risida»gi Konsepsiya (2008, 2011),»Vazirlar Mahkamasining 2017 yil 19 iyuldagi 528-son qaroriga Davlat maktabgacha ta’lim muassasasi to’g’risida NIZOM.» «Nodavlat maktabgacha ta’lim muassasasi to’g’risida NIZOM.» «Ilk qadam»dasturi (2018) va boshqa me’yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilab berilgan.[2]

O’zbekiston Respublikasining Prezidenti Sh. M. Mirziyoev 7-fevral 2017-yil kuni «O’zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo’yicha Harakatlar strategiyasi to’g’risida»gi PF-4947 sonli farmonnida «Ijtimoiy sohani rivojlantirish» deb nomlangan to’rtinchi yo’nalish aholi bandligini oshirish, fuqarolarni ijtimoiy himoya qilish va ularning salomatligini saqlash, yo’l-transport, muhandislik-kommunikatsiya hamda ijtimoiy infratuzilmani rivojlantirish va modernizatsiyalash, aholini elektr energiya, gaz bilan ta’minlashni yaxshilash, aholining muhtoj qatlamlariga ko’rsatiladigan ijtimoiy yordam sifatini oshirish, xotin-qizlarning ijtimoiy-siyosiy hayotdagi maqomini oshirish, sog’liqni saqlash sohasini isloh qilish, maktabgacha ta’lim tashkilotlarining qulayligini ta’minlash, umumiy o’rta ta’lim, o’rta maxsus va oliy ta’lim sifatini yaxshilash hamda ularni rivojlantirish chora-tadbirlarini amalga oshirishni nazarda tutadi.Bu qonunlar va strategiyalarbirgina maqsad ya'ni insonlarni, bolalarni farovon yashashi,bilim olishi, maktabgacha ta'lim muassasalarining boshqarishni samarali usullarini yaratishga tayanch bo‘ladi.

ASOSIY QISM

Tizimli - tarkibiy tahlilning qo’llanilishi quyidagilarni nazarda tutadi.

1. Ta’lim sifatini o’zaro ta’sirda bo’lgan tarkibiy qismlardan tashkil topgan yaxlit masala sifatida ko’rib chiqish. Shu boisdan, ta’lim sifati muayyan bog’liqlikda va ierarxiyada bo’lgan qator tarkibiy qismlarni birlashtiruvchi yaxlit tizim sifatida tahlil qilinadi.

2. Ta’lim sifatini o’rganishda asosiy e’tibor tarkibiy qismlarning o’zaro va muhit bilan ta’siriga qaratiladi. Bunda ta’lim sifati tarkibiy qismlarining funksional ierarxiyasini va ularning bo’ysunishini aniqlash zarur. Faqat ana shu o’zaro ta’sir asosidagina birmuncha yuqori darajadagi hal qiluvchi tarkibiy qismlar yanada takomillashgan ta’lim sifatining shakllantirilishini ta’minlaydi. Ta’lim sifatining tashqi omillar bilan o’zaro ta’sirini o’rganish, unga ta’sir etuvchi shart-sharoitlarni aniqlash hamda aks ettirilayotganning aks ettirilgani uchun ahamiyatini har tomonlama va chuqur ochib borish imkonini beradi.

3. Ta’lim sifatini dinamik holat sifatida ko’rib chiqish. U ham shaklan, ham mazmunan va pirovard (kutilayotgan, maqsadli va haqiqiy) natijaga qarab doimiy o’zgarib turadi.

Tizimli - tarkibiy tahlil ta'limni boshqarishning asosiy bog‘ini hisoblanib, unga tayangan holda ta'lim va tarbiyani mukammalashtirish hamda ta'limni boshqarish samaradorligini oshirishga yordam beradi.

Ta’limni boshqarish qonuniyatlari boshqaruv jarayonida turli elementlar va hodisalarning ob’ektiv ravishda mavjud bo’lgan, takrorlanuvchi o’zaro aloqalarini aks ettiradi. Ular umumiy va xususiyga bo’linadi. Umumiy qonuniyatlar boshqaruvning barcha tizimlariga xos bo’lsa, xususiylari ayrim ta’lim tashkilotlari va tashkilotlarining amal qilishi bilan bog’liq.

Har bitta sohada bo‘lgani kabi boshqaruv ta'lim tizimining boshlang‘ich bazasi bo‘lgan maktabgacha ta’lim tashkilotlarida mavjud.

Quyidagilarni boshqaruvning umumiy qonuniyatlari sirasiga kiritish mumkin: ustuvor samaradorlik va ongli rejali boshqarish; boshqaradigan va boshqariladigan tizimlarning, boshqarish sub’ekti va ob’ektining o’zaro munosabati, boshqaruvda mehnat taqsimoti va kooperatsiyasi jarayonlarini kuchaytirish. Ushbu qonuniyatlari bor.

Ta’limni ongli boshqarishning ustuvor samaradorligi qonuniydir, chunki unda kechayotgan jarayonlarni rejali boshqarish tizimi amalda ushbu jarayonlarni beixtiyor tartibga soladigan boshqarish tizimlaridan samaraliroqdir. Hozirgi ta’limda boshqarishning barcha darajalarida dasturiy-maqsadli yondashuv, tizimli yondashuv va tahlil keng qo’llanilayotganligi buning dalilidir.

Boshqaruvda mehnat taqsimoti va kooperatsiyalash jarayonlarining kuchayishini ham ta’limni boshqarishning umumiy qonuniyatlariga kiritish mumkin. Qonuniyat, birinchidan, boshqaruvda mehnatning bundan keyin ham gorizontal va vertikal taqsimotini aks ettiradi, bu hol boshqaruvning rivojlanganligi, boshqariladigan tizimlar ko’lami kengayganligi, yangi funksiyalar va faoliyat turlari paydo bo’lganligi bilan bog‘liqdir. Ikkinchidan, mehnat taqsimoti uning muvofiqlashtirilishini, ya’ni boshqaruv mehnatini kooperatsiyalashda o’z ifodasini topadigan boshqaruv sub’ektlari ishi muvofiqlashtirilishini taqozo qiladi.

NATIJA VA MUHOKAMALAR

Boshqaruv sifatini baholash aynan shu savolga beriladigan javobga boQliq. Boshqaruv o’z vazifasiga ko’ra foydali natija olish uchun imkoniyatlardan to’liq foydalanishni ta’minlashi kerak. Ushbu vazifani qanchalik yaxshi uddalasa, u shunchalik samarador bo’ladi.

Boshqaruv samaradorligi deganda erishilgan va erishish mumkin bo’lgan unumdorlik o’rtasidagi munosabatni aks ettiruvchi xususiyatni tushunamiz.

Bunday ta’rifni faoliyat ko’rsatishni boshqarishga nisbatan ham, rivojlanishni boshqarishga nisbatan ham ishlatsa bo’ladi. Lekin bu holatlarning har birida turli natijalar va turli xarajatlar hisobga olinishi kerak. Ta’lim muassasasi o’zi uchun ta’lim sifati iloji boricha yuqori darajada bo’lishini ta’minlay oladi (bu yuqori samaradorlik

hamda faoliyat yuritishni boshqarishdan dalolat berishi mumkin), ammo ayni paytda u yangiliklarni o’zlashtirish va o’zining salohiyatini kuchaytirish uchun ob’ektiv tarzda ta’limning mavjud imkoniyatlaridan foydalanmasligi mumkin. Bu ta’lim muassasasini rivojlantirishni boshqarish samaradorligi pastligidan dalolat beradi.

Ta’lim sifati — bu ta’lim jarayonining jamiyatdagi holati va natijadorligini, uning shaxsning fuqarolik, turmush va kasb sohalaridagi bilimdonligini rivojlantirishdan jamiyat (turli ijtimoiy guruhlar) ehtiyojlari va kutgan natijalariga muvofiqligini belgilovchi ijtimoiy kategoriya demakdir.

Ta’lim sifati ta’lim oluvchi yoshlarning xabardorligini rivojlantirishni ta’minlaydigan ta’lim faoliyatining turli jihatlarini, o’qitish mazmuni, shakllari va metodlarini, moddiy-texnika bazasini, kadrlar tarkibini va h. k. tavsiflovchi ko’rsatkichlar yig’indisi bilan belgilanadi.

XULOSA.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida samarali ishlarni tashkillashtirish fidoiy rahbarning vazifasi hisoblanib. Maktabgacha ta'limni boshqarish Maktabgacha Ta’lim Vazirligining hamda viloyat Boshqarmalarini shu bilan birga muassasalar rahbarlari zimmasiga yuklangan. Mehnat taqsimotini to‘g‘ri taqsimlash orqali samarali va unumli ishga erishish mumkin. Har bitta hodim o‘z ishini sidqidildan va vijdonan bajarsa O‘zbekiston kelajagi bo‘lgan yoshlarimiz ishonchli qo‘lardadir.

Bolalarga maktabgacha yoshidan boshlab zamonaviy ta’lim berish, ularni psixik, aqliy va ijtimoiy jihatdan faol rivojlantirish – xozirgi kunda maktabgacha ta’lim tashkilotlarida hal qilinishi kerak bo‘lgan dolzarb masalalardan hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati.

1. Mirziyoyev Sh.M. «Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta’minlash - yurt taraqqiyoti va xalq farovonligi garovi» mavzusidagi O’zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganining 24 yilligiga bag’ishlangan tantanali marosimdagi ma’ruzasi. - T.: «O’zbekiston», 2017. - 48 b.
2. Sh.M. Mirziyoyev Tanqidiy tahlil, qat’iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik - har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo’lishi kerak. -T.: «O’zbekiston». - 2017.- 102b.
3. Sh.M. Mirziyoyev Buyuk kelajagimizni mard va olijanob halqimiz bilan birga quramiz. - T.: «O’zbekiston», 2017.
4. A. M. Abdullayeva. "Maktabgacha ta’limni boshqarishning ilmiy asoslari " O‘quv - uslubiy majmuasi.

ЧИҒАТОЙ УЛУСИНИНГ ТАШҚИ СИЁСАТИ

А. Каримов.
ФарДУ тарих факултети II босқич магистранти
https://doi.org/10.5281/zenodo.7688931

Аннотация: Ушбу мақолада Чиғатой улуси тарихи ҳақида қисқача баён қилиниб, ўша давр сиёсати ҳақида батафсил ёзилган. Айни ушбу сулола ва подшоҳ давридаги халқ ҳаётида ҳам, ҳокимият сиёсатининг улар ҳаётига ва яшаш тарзига бевосита таъсири ҳақида фикр билдирилган.
Калит сўзлар: улус, сулола, подшоҳ, тарих, ҳокимият, сиёсат, ижтимлий ҳаёт ва ҳ.к.

THE FOREIGN POLICY OF THE CHIGATAI ULUS

A. Karimov.
FSU history faculty II stage graduate student

Annotation: In this article, the history of the Chigatoy tribe is briefly described, and the politics of that time are written in detail. In the life of the people during the period of this dynasty and king, an opinion was expressed about the direct influence of the government policy on their life and way of life.
Keywords: ulus, dynasty, king, history, power, politics, social life, etc.

Чиғатой улуси ёхуд Чиғатой хонлиги – Мўғул империясидан сўнг Чингизхоннинг иккинчи ўғли Чиғатойхон ва унинг ворислари ҳукмронлик қилган ерларни ўз ичига олган мўғул улуси. XIII аср охирларида хонлик ўзининг энг юқори чўққисида Орол денгизининг жанубида Амударёдан то ҳозирги Мўғулистон ва Хитой чегарасидаги Олтой тоғларигача чўзилган. Чиғатой улусидаги мўғуллари ўзларининг бошқарув тарзида асосан кўчманчи бўлиб қолишган ва XIII аср охиригача шаҳар марказларида ўрнашишмаган. Чиғатой улусидаги мўғуллар Мовароуннаҳр ва Тарим ҳавзасидаги шаҳар аҳолиси устидан ҳукмронлик қилганлар. Маълумки, улуснинг дастлабки хони Чиғатойхон бўлди. Аммо савол туғиладики, Чиғатой ва унинг навбатдаги хонлари улус бошқарувида тўлиқ мустақил бўлганми? Айтайлик, Чингизхон ўз империясини фарзандларига бўлиб берганида шунчаки марказий бошқарувга яъни, Хоқонга бўйсиниш учун номига бўлган. Бироқ аввал бошидан Боту ва кейинчалик Тулу хонадонларининг ҳаракати аксинча марказ билан ҳисоблашсада кўплаб ҳолларда мустақил эди. Аёнки, кўчманчилик билан

шуғулланувчи мўғулларнинг ўтроқ аҳолини бошқариш тажрибаси йўқлиги боис Чиғатойхон ўзига тегишли улусни бошқаришни аввал хоразмлик Маҳмуд Ялавочга ва унинг авлодига топширади. Ўзи эса умрининг охиригача укаси Ўқтой Хоқон саройида бош маслаҳатчи ҳамда Ясоқ қоидаларининг тартибига жавобгар тарзида фаолият кўрсатади. Чиғатой улусидан олинадиган даромадларнинг асосий қисми Марказга яъни, Қорақурумга жўнатилган. Қолган қисмини маҳаллий аҳолидан тайинланган олий ҳоким улус эҳтиёжлари ҳамда қўшин харажатлари йўлида сарф қилишган. Бунда омма нафақат мўғул босқоқлари, доруғалари, балки маҳаллий зодагонлар ва оқсуяклар томонидан ҳам эзилган. Бу ҳолатни биз манбалар орқали кўпроқ Чиғатой улусида кузатамиз. Қолган улусларда вазият ўзгача эди. Шу боис Чиғатойдан сўнг бир неча хонлар Марказдан бутунлай мустақил бўлишга, Мовароуннаҳр бошқарувини қўлга киритишга қаттиқ ҳаракат қилдилар

. Бу ҳолат Дувахонга қадар давом этди. Фақат Дувахон даврига келиб Чиғатой улуси тўлиқ мустақилликни қўлга киритдилар.

Калит сўз: Мовароуннаҳр, Чингизхон, Чиғатой улуси, Маҳмуд Ялавоч, Бароқ, Дувахон, Муборакшоҳ, Жамол ал-Қарший, Қошоний, Ҳаравий, Сайфуддин Боҳарзий, Боту, Мунке, Қайду, легитимлик.

XIII асрнинг 20-йилларида марказлашган ва ҳарбий жиҳатдан кучайган Чингизхон қўшинларининг Марказий Осиё, Шарқий Европа ва рус ерларига уюштирган босқинчилик юришлари натижасида бу ҳудудларнинг катта қисми мўғуллар тасарруфига ўтди. Бу катта ҳудудни фақат марказдан туриб назорат қилиб бўлмаслиги ва ҳудудларни бошқариш учун ўша ҳудудда маълум бир ҳарбий кучларнинг сақлаб туриш зарурияти туфайли эгалланган ҳудудларни тўрт ўғлига улус сифатида бўлиб берди. Чингизхон бошқа ҳудудларга нисбатан бирмунча ривожланган ва кўплаб маданий марказларга эга бўлган Шарқий Туркистон, Еттисув, Хоразмнинг шарқий қисми, Мовароуннаҳрдан то Ҳиндикушгача ҳамда Иртиш ва Обь дарёсининг юқори қисмларидаги ерлардан то Тяншань тоғларигача бўлган ўлкаларни иккинчи ўғли Чиғатой (1224-42) ва унинг авлодларига мерос қилиб берган[79]. Чингизхон томонидан ворисларига тақсимланган ҳудудларда улус бошлиқларнинг ўрдалари бир-бирига яқин масофада жойлаштирилган. Бу ҳолат улуслар дастлабки вақтларда тўла мустақил бўлмаганлигини кўрсатади.

Бепоён ҳудудда салкам бир ярим аср ҳукмронлик қилган мўғуллар давлатининг ижтимоий-иқтисодий ва сиёсий тарихи ҳақида кўплаб илмий адабиётларда ёритилган бўлишига қарамасдан, уларнинг ўзаро ички ва ташқи муносабатлари, ушбу алоқаларда иштирок этган элчилар фаолияти, уларнинг шахси ва вазифалари ҳозирги кунгача алоҳида тадқиқот объекти сифатида

[79] В.В.Бартольд. Сочинения. 2 том. 1 часть. Изд. Восточной литературы. Москва. 1963. -С.59.

ўрганилмаган. Шу боис ушбу мақолада Чиғатой улусининг ташқи сиёсий муносабатлари ҳамда унда элчиларнинг роли имкон қадар илмий жиҳатдан тадқиқ қилинди.

Чингизхон дастлаб элчилик алоқаларини бошлаган даврда унинг мақсади асосан, Хоразмшоҳлар давлати билан савдо алоқаларини кенг йўлга қўйишдан иборат бўлгандек кўринади. Лекин охир оқибатда ушбу элчилик алоқалари 1218 йилги Ўтрор фожеасидан кейин икки қудратли давлат ўртасида уруш келиб чиқиши ва Хоразмшоҳлар давлатидек улкан давлатнинг қисқа муддат ичида мағлуб этилиб, тарих саҳнасидан кетиши билан якунланди.

Хоразмшоҳлар давлатининг ҳалокатидан сўнг Чингизхон томонидан эгалланган Марказий Осиё ҳудудларини бошқариш учун унинг иккинчи ўғли Чиғатой (1224-1242) тайинланган ва у бошқа ҳудуд ҳукмдорларидан фарқли равишда ўзи бошқараётган ҳудудни ўз номи билан “Чиғатой улуси” деб атаган[80].

Чиғатой улуси дипломатик алоқаларини икки қисмга бўлиб кўриб чиқиш мумкин: биринчиси, Чиғатой улуси хонларининг қўшни мўғул давлатлари ҳамда марказий ҳокимият билан олиб борган ўзаро алоқалари;. иккинчиси, улуснинг ғарб давлатлари ҳамда Миср мамлуклари билан ёзишмаларига бўлиб кўриб чиқиш мумкин. Чиғатой улуси хонларининг бошқа мўғул давлатлари билан ўзаро алоқалари бу даврда асосан, сиёсий мақсадга қаратилган бўлиб, улар мўғул шаҳзодалари ўртасида тинимсиз давом этаётган курашларда ўзларига иттифоқчи бўлиши учун бир-бирлари билан элчилар алмашишган. Ғарб ҳукмдорлари билан ёзишмалар эса асосан, диний масалага, яъни христианликни тарғиб этиш учун юборилган миссионерлар фаолияти билан боғлиқ бўлган. Мисрдаги Мамлук султонлари билан ҳам алоқалардан асосан, сиёсий мақсад кўзланган бўлиши эҳтимоли бор. Бу элчилик муносабатларини йўлга қўйишда Чиғатой улуси хонлари томонидан юборилган элчилар фаолияти ҳам алоҳида аҳамиятга эга.

Чиғатойларнинг дипломатик алоқалари ушбу давр умумий қоидалари асосида чопарлар ёки элчилар орқали амалга оширилган. Бундан ташқари, хон томонидан баъзи ҳолларда ўзига қарам бўлган мулкларнинг бошлиқларига, айниқса чегарадаги қўмондонларга махфий сиёсий топшириқ билан жўнатилган шахслар – агентлар (жосуслар) ҳам фаолият кўрсатган.

Чиғатой улуси даври тарихи билан махсус шуғулланган исроиллик олима Михаил Бираннинг қайд этишича, чиғатойзодаларнинг дипломатик элчилари иккита: сиёсий ва расмий вазифани бажарган [81]. Сиёсий элчилар биринчи навбатда иттифоқ тузиш ёки бўйсуниш масалаларини муҳокама қилиш ва ҳарбий ёрдам сўраш мақсадида юборилган. Бошқа томондан уларнинг норасмий вазифаси

[80] Juvaini ‘Ala-ad-Din ‘Ata-Malik. The history of the World Conqueror / Transl. from the text of Mirza Muhammad Qazvini by J.A. Boyle; With a new introduction and bibliography by David O. Morgan. – Manchester: Manchester University Press, 1997. – P. 271.
[81] Biran M. Diplomacy and chancellery practices in the Chagataid khanate: some preliminary remarks.-P. 373.

жосуслик қилиш ёки олдиндан режалаштирилаётган ҳужумлар ҳақида маълумот тўплашдан иборат бўлган. Уруш вақтида чопарлар (улар дипломатлар бўлиши шарт бўлмаган) шаҳарларни топширишни таклиф қилиш ёки асир олинганларни айрибошлаш хусусида музокара олиб бориш мақсадида юборилган. Чиғатойлар томонидан юборилган элчиларнинг деярли барчаси ҳам амалий, ҳам сиёсий вазифаларни бажарган. Чиғатой улуси ҳукмдорларида шундай элчилар базаси ҳам шакллантирилганки, улар қўшни мўғул давлатлари Хитойдаги Юань (1260-1368), Эрондаги Элхонийлар (1256-1353) ва Олтин Ўрдага (1226-1502) зарурат туғилиши билан доимий равишда юбориб турилган.

Сиёсий элчилардан фарқли равишда расмий элчилар мақтовлар айтиш, итоат этиш ва дўстликни ифодалаш, шу билан биргаликда давлатлар ўртасида савдо алоқаларини йўлга қўйиш учун юборилган. Тез-тез чопарлар алмашиниб турилиши эса чиғатойларнинг ўз замонасидаги Хитой ҳамда мусулмон оламидаги бошқа давлатлар билан дўстона алоқада бўлганлининг рамзий белгиси ҳисобланган[82]. Чиғатойлар даврида расмий элчиларнинг яна бир муҳим вазифаси – улусда амалдаги ҳукмдорнинг вафот этганлиги ва янги хон тахтга ўтирганлигини қўшни мўғул хонларига маълум қилишдан иборат бўлган. Бундай элчилар Чиғатой улуси хонларига бошқа мўғул давлатларидан ҳам юборилган. Шундай мақсадда келган элчиларни қабул қилиш 1304 йилдан кейин кенг тус олган. Бу Чиғатой улуси хонадони вакилларининг Қайду (1271-1301) назоратидан озод бўлиб[83], мамлакат бошқарувини қўлга олганликлари билан боғлиқ. Расмий элчилар таркибидаги яна бир муҳим қисм бу – иқтисодий масалаларни ҳал қилувчи гуруҳ ҳисобланган. Улар дипломатик алоқаларнинг асосий қонуни бўлган ва хитойликлар “ўлпон” деб тушунган совғалар алмашиш, савдо-сотиқ ишлари билан шуғулланганлар[84]. Мўғул давлатлари ўртасидаги иқтисодий масалаларни ҳал қилувчи элчилар шаҳзодаларга мулкларидан келадиган даромадларнинг хавфсизлигини сақлашга ҳам маъсул бўлган. Агарда бирор ҳукмдор шаҳзоданинг мулкидаги фойдага дахл қилса, бу масалани ҳал қилиш учун зудлик билан юқорида айтиб ўтилган “махсус гуруҳ” юборилган.

Чиғатойларнинг элчилик алоқаларида кўзга кўринган шахслардан бири Маҳмуд Ялавочнинг ўғли Маъсудбек (1238-1289) эди. У асосан, улусга қарашли ўтроқ ҳудудларни бошқариш билан шуғулланган бўлса ҳам кўп ҳолларда Чиғатой улуси ҳукмдорларининг расмий элчиси сифатида сиёсий ва иқтисодий масалаларни ҳал қилган. Жумладан, элхонийлар тарихчиси ва вазири Рашидуддин Фазлуллоҳ

[82] Кўрсатилган асар. – P. 373.
[83] Чиғатой улусида 1271 йилда Ўқтойнинг набираси Қайду ҳукмронликни қўлга олган ва унинг назорати остида Чиғатой улуси шаҳзодалари Марказий Осиёда ҳукмронлик қилган. Бу ҳолат то 1301 йил Қайду вафотигача давом этган.
[84] Liu Yingsheng, War and Peace Between the Yuan Dynasty and the Chaghdaid khanate (1312-23), in Mongols, turks and Others: Eurasian Nomads and the Sedentary world, ed. R.Amitai and M. Biran, Leiden, Brill, 2005, p. 342-343.

ибн Имомуддавла Абулхайр Ал-Ҳамадонийнинг (1247-1318) берган маълумотига кўра, 1260 йилларнинг охирларида Ҳирот урушидан[85] аввал Қайду ва Бароқхон (1266-1271) Эрондаги ўзларига тегишли меросий мулкларда давлат харажатларини кўриб чиқиш учун Маъсудбекни юборган. Лекин, Маъсудбек Чиғатой ҳукмдорларига Эрондаги вилоятлардан давлатга келадиган фойдаси ҳақида ҳеч қандай маълумот топа олмаган ва ортга қайтган.

Баъзи элчилар бир вақтнинг ўзида бир қанча вазифаларни ҳам бажарган. Шундай шахслардан бири Маъсудбек 1260 йилларнинг охирида Бароқхон томонидан элхонийлар ҳукмдори Абақахонга (1265-1282) дўстлиги ва садоқатини билдириш учун расмий элчи сифатида юборилган. Бундан ташқари, у асосий вазифа сифатида иқтисодий масалани ҳам ҳал қилиши керак бўлган. Аслида Маъсудбек элчилигининг ҳақиқий мақсади, давлатдан ташқаридаги Абақа қўшини ҳақида махфий маълумот тўплаш ва сиёсий вазифаси эса йўлларнинг аҳволини аниқлаш бўлган[86].

Чиғатой улусида элчиларни тайинлашда уларнинг шахси ҳам муҳим ҳисобланган. Юборилаётган элчиларнинг шахси кўп ҳолларда элчиликнинг мақсадига қараб ҳам белгиланган. Ҳукмдор элчи сифатида кўпинча шаҳзодалар, куёвлари, ака-укалари, ноқонуний фарзандлари ва яқин қариндошларини танлаган. Масалан, Бароқхоннинг укаси Қайдуга чопар, Қайдунинг қариндоши Қипчоқ Бароқхонга хабарчи[87], Дуванинг ўғли ва Кебекнинг қариндоши ҳам Юань давлатига чопар сифатида юборилган.

Хоннинг қариндош-уруғ ва ўғиллардан ташқари, ҳарбий саркардалар (амирлар) ва ҳукмдор шахсий гвардияси аъзолари ҳам дипломатик муносабатларда иштирок этган.

Амирлар ва диний уламолар ўша давр элчилик қоидаларидан анча яхши хабардор бўлишган. Айниқса, ҳарбий қўмондонлар элчилик ишларида кўпроқ муваффақиятга эришган. Чунки улар бошқа соҳа вакилларига нисбатан ташриф буюрадиган давлати ҳақида кўпроқ маълумотга эга бўлган.

Элчилик таркиби хон ва шаҳзодалар томонидан белгиланган. Гуруҳга одатда биттадан учтагача ёки ундан кўпроқ элчилар бошчилик қилган. Элчиларнинг марказий ҳокимиятдан Чиғатой улуси ва бошқа мўғул давлатларига олиб борадиган йўналишидаги асосий алмашиш бекати Тарим Басинда бўлган. Бу ердан улар Чиғатой улуси пойтахти бўлган Олмалиққа ўтишган. Олмалиқдан битта асосий йўл шимол томонга Или ва Чу водийси орқали Таласга олиб борган. Ўтрор ва Жанддан

[85] 1270 йилда Чиғатой улуси хони Бароқхон ўз давлати чегаралари кенгайтириш мақсадида Элхонийлар ҳудудуи бўлган Ҳуросонга юриш қилган. Элхонийлар ва чиғатойлар қўшини Ҳирот яқинида тўқнашган ва бу урушда Чиғатой улуси қўшинлари Қайдунинг ўз иттифоқчиси Бароқхонга хиёнат қилиб, юборган ёрдам кучларини ортга қайтариши туфайли мағлубиятга учраган.

[86] Fadhallah Abu Ras'id al-Din , Jami' u't-awarikh compendium of chronicles, trans. Wheeler M. Thackston, Cambridge MA, Harvard University Department of Near eastern Languages and civilizations, 1998-9 vol. III, -p. 522.

[87] Кўрсатилган асар. – P. 520.

кейин Олтин Ўрдага ўтиб кетишган. Бошқа йўл жануб томонга Қашғарга олиб бориб, Андижон, Фарғона орқали Мовароуннаҳрга ва ундан ўтиб Эронга, ғарб томондан Ҳиндистонга борилган. XIV асрнинг бошларига келиб, Мовароуннаҳр вилоятларининг сиёсий аҳамияти ортиб борган. Жумладан Чиғатой ҳумдори Эсан Буқа Юань ва элхонийлар элчиларини Андижон шаҳрида қабул қилган[88].

Хон ёки унинг ноиблари томонидан жўнатилган хатларни олиб кетаётган элчилар асосий алмашинув бекатларида от, озиқ-овқатлар ва бориши керак бўлган манзилгача уларни кузатиб борувчилар билан таъминланган. Уларнинг асосий озиқ-овқатлари таркибига қўй, шароб ва буғдой кириб, булар почта бекатларида махсус ходимлар томонидан тақсимлаб берилган. Элчи юбораётган мамлакат ўз вакилининг харажатларига ўзининг мамалакати ҳудудида, қабул қилиб олаётган давлат эса ўзиникида жавобгар бўлган[89]. Элчи ўрдага етиб келганда унга яшаши учун хона тайинланган. Араб сайёҳи Ибн Баттута расмий элчи бўлмаса ҳам у масжид яқинидаги қароргоҳ ҳудудида қабул қилиб олинган ва хоннинг ноибларидан бирининг чодирига жойлаштирилган[90].

Хон одатда элчининг келган давлати масофаси, улар билан алоқаларининг қандайлиги ва ушбу элчиликнинг қанчалик муҳимлигига қараб элчи шарафига базм уюштирган[91]. Одатда бундай базмлар уч кун давом этган.

Базмдан кейин чопарлар Хон ҳузурига чақирилган. Кейин улар олиб келган хатларини топширишган ва шахсан ҳукмдорнинг ўзи билан суҳбатлашган. Шунингдек, элчи ёзма ҳужжат олиб келган бўлса ҳам оғзаки мулоқот давлатлар орасидаги ўзаро муносабатларда муҳим рол ўйнаган. Чиғатой хони Кебекхон Хоқондан ўзининг янги жойи тасдиқланганлиги ҳақидаги элчи Байжу (Баижу) олиб келган фармонни қабул қилганидан кейин ҳисобот бериб: “Бу энг тўғри фармон, лекин агар саройга бошқа бирор киши жўнатилганда мен унга бунчалик кўп ишонмаган бўлар эдим”[92], деб айтади. Кебекхоннинг Хоқонга айтган бу сўзларидан кўриниб турибдики, мўғул давлатлари ўртасидаги элчилик алмашинувларида юборилган шахснинг ҳам алоқалардаги ўрни алоҳида аҳамиятга эга бўлган. Суҳбатдаги донолик ва сўзга чечанлик элчиларнинг вазиятни изга солишига сабаб бўлган, айниқса улардан икки давлат ўртасидаги айни пайтдаги сиёсий ривожланиш ҳақида сўралганда вазиятни тўғри тушунтириб бериши муҳим бўлган.

Элчилар ўз вазифаларини бажарганларидан сўнг ҳам хон томонидан юртига қайтишга рухсат берилмагунча белгиланган манзилда кутиб туришган. Вақтинчалик яшаш даври элчилик миссияларига ва сиёсий вазиятга қараб ўзгариб

[88] Abu al-Qasim ‘Abd Allah b. ‘ Ali Qāšānī, Ta’rīh-i Öljaitü, ed. Mahin Hambly, Tehran. 1969. -P. 204-205.
[89] Biran M. Diplomacy and chancellery practices in the Chagataid khanate. – P. 383.
[90] Ибрагимов Н. Ибн Баттута и его путешествия по Средней Азии. - М.: Наука, Гл.ред.вост.лит., 1988. -С. 117.
[91] Abdallah b. Fadlallah, Wassaf, Tarih-I Wassaf. (Tagziyat al-amsar wa-tazgiyat al-a’sar). Tehran 1338 S/1959-60. -P. 475.
[92] Sayfi b. Muhammad b. Ya’qub, Harawi, Ta’rih namah-i Harat, ed. Muhammad Z. al-Siddiqi, Calcutta, The Baptist Mission Press and Imperial Library, 1944. -P. 661-664.

турган. Одатда бу иш бир неча кунлаб ёки ҳафталаб давом этган, лекин Юань мансабдорлари савдогарларга қўшилиб келган Чиғатой расмий элчиларидан кўпинча норози бўлишган, чунки улар ҳам тижорат мақсадида келган кишилар билан қўшилиб бир ёки икки йиллаб Хитойда қолиб уларнинг меҳмондўстлигидан роҳатланиб яшашган[93] ва йўлларнинг ёпилиши ёки элчиларнинг қайсидир сабаб билан тутиб турилиши ҳам уларнинг ташриф буюрган мамлакатларида узоқ вақт қолиб кетишига сабаб бўлган. Баъзида элчиликлар кетма-кет бир давлатдан бошқасига ташриф буюрган, жумладан Миср мамлукларининг чопарлари биринчи чиғатойлар давлатига юборилган ва бу ҳудуддан ўтиб Олтин Ўрдага боришган. Юань давлатидан жўнатилган элчилар ҳам дастлаб чиғатойларга ундан ўтиб элхонийлар ва Олтин Ўрдага келган. Улар ортга қайтишда ҳар бир давлатдан жавоб мактублари ва совғалар (айниқса ипак, олтин, кумуш, кийимлар) олиб кетишган. Кўпинча Чиғатой улуси хонлари ўз элчиларини ортига қайтаётган хорижий вакилларга қўшиб юборишган.

Бунда ҳам саёҳат элчилик миссияларининг вазифаларига, сиёсий вазиятга ва йўлнинг қанча масофадалигига қараб бир йил, бир неча ой ва ҳафталарни ўз ичига олган.

Юқорида кўриб ўтганимиздек, элчилар ёзма хабарлар (булар мактуб, нома, рисола, фармон, ёрлиғ каби турларга бўлинган)дан ташқари, оғзаки хабарларни ҳам етказиши муҳим ҳисобланган. Ёзма юборилган хабарлар асосан, уйғур тилида битилган ва маълум қоидаларга асосланган. Турфондан топилган мўғул девонхонаси ҳужжатлари орасида мавжуд бўлган ёрлиғ ва фармонларнинг асосий қисми ҳам шу тилда ёзилган. Бошқа давлатлар билан олиб борилган алоқалардаги ҳужжатларга қўйилган муҳр қора ва қизил рангда бўлган. Қизил рангдаги муҳр жуда муҳим аҳамиятга эга бўлган.

Мўғуллар истилосидан сўнг Шарқий Туркистон, Еттисув, Хоразмнинг шарқий қисми ҳамда Мовароуннаҳрда ташкил топган Чиғатой улусининг ташқи сиёсати ҳақидаги маълумотларни кўриб чиқиб, шундай хулосага келиш мумкинки, XIII асрнинг иккинчи ярми ва XIV аср 40-йилларигача дини, тили ва этник бирлигидан қатъий назар Хитойдан то Мисргача бўлган ҳудудда жойлашган давлатларнинг элчилик анъаналари, юборилган вакилларнинг вазифалари ва мақсадлари деярли бир хил бўлган. Бу давр элчилик алоқаларида сиёсий масалаларни ҳал қилиш муҳим ўринда турган. Чунки мўғул давлатлари ўртасидаги тинимсиз олиб борилган урушлар иқтисодий ёки маданий алоқалардан кўра, сиёсий ва ҳудудий масалаларни ҳал қилишни кўпроқ талаб қилган.

[93] Ибрагимов Н. Ибн Баттута и его путешествия по Средней Азии. - М.: Наука, Гл.ред.вост.лит., 1988. –С. 385.

ROSSIYA IMPERIYASINI KO‘CHIRUVCHILIK AMALIYOTINING KASPIYORTI VILOYATI TUB AHOLISINING IQTISODIY-IJTIMOIY HAYOTIGA TA’SIRI
THE IMPACT OF RESETTLEMENT PRACTICE OF THE RUSSIAN EMPIRE ON THE ECONOMIC AND SOCIAL LIFE OF THE INDIGENOUS POPULATION OF THE CASPIAN REGION

Zavqiddin Buriyev
Navoiy davlat pedagogika instituti
tayanch doktaranti
boriyevzavqiddin@gmail.com
https://doi.org/10.5281/zenodo.7689643

Annotatsiya: Rossiyaning hukmron siyosiy va harbiy doiralari Kaspiyorti viloyatida mustamlakachilik, buyukdavlatchilik hukmronligini qaror toptirar, harbiy yurishlar vositasida viloyatda imperiya protektoratini o‘rnatar ekanlar, bu mintakada ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish darajasini imperiya manfaatlariga bo‘ysundirishga harakat qilgan.

Kalit so‘zlar: Rossiya imperiyasi, Turkiston general-gubernatorligi, Kaspiyorti viloyati, ijtimoiy-iqtisodiy hayot, savdo-sotiqning rivojlanishi.

Аннотация: Правящие политические и военные круги России установили в Прикаспийском регионе господство колониализма и великодержавия, установили имперский протекторат в регионе путем военных походов, пытались подчинить уровень социально-экономического развития этого региона интересы империи.

Ключевые слова: Российская империя, Туркестанское генерал-губернаторство, Прикаспий, социально-экономическая жизнь, развитие торговли.

Annotation: The ruling political and military circles of Russia established the rule of colonialism and great power in the Caspian region, established the imperial protectorate in the region through military campaigns, and tried to subordinate the level of socio-economic development in this region to the interests of the empire.

Key words: Russian Empire, Governorate General of Turkestan, Caspian Region, socio-economic life, development of trade.

Mustamlakachilik, xususan, eng avvalo hukmron doiralarning, armiyaning metropoliyadan ko‘chirib keltirilganlarning istilo etilgan mamlakat hatto, dominion tub aholiga nisbatan zo‘rligini bildiradi. Binobarin, harbiy, siyosiy, xo‘jalik, mafkuraviy zo‘rlik biron-bir mamlakatdagi mustamlakachilik siyosati, amaliyoti sifatida, barcha

G‘arb va Sharq metropoliyalariga xos bo‘lib, naqd moddiy boyliklarni talon-taroj qilish, mustamlakaning tabiiy, ishlab chiqarish, mehnat zahiralaridan, madaniy salohiyatidan foydalanishdan iborat edi.

Biroq Rossiyaning hukmron siyosiy va harbiy doiralari Turkistonda, jumladan Kaspiyorti viloyatida mustamlakachilik, buyukdavlatchilik hukmronligini qaror toptirar, harbiy yurishlar vositasida viloyatda imperiya protektoratini o‘rnatar ekanlar, bu mintakada ijtimoiy rivojlanish darajasi bo‘yicha istilochilardan qolishmaydigangina emas, balki ma’naviy, madaniy rivojlanish tajribasi bo‘yicha ulardan ustun ham turadigan tub xalqlar vaqt yetilib, o‘zlariga qarshi kurashishini yaxshi anglashar edi.

Shu bois, bizning fikrimizcha, tashqi omillar – (Hindistonda va qisman Afg‘onistonda hukmron bo‘lgan Angliya bilan siyosiy, diplomatik raqobat, Xitoyning Turkistonni chegaradosh rayonlarida vaqti- vaqti bilan amalga oshiradigan harbiy harakatlari, Eron bilan munosabatlarning beqarorligiga qaraganda ko‘proq Rossiya imperiyasi yuqori doiralarining strategik maqsadlari - Shimoliy Eronni Rossiyaning mustamlakaga aylantirish istiqboli, Hindistonga ehtimol tutilgan harbiy yurish va hakozalar) ham Rossiyaning mintaqadagi siyosatiga ta’sir qilgan. Boshqacha aytganda, Rossiyaning strategik maqsadlari, ichki manfaatlari Turkiston va Dasht o‘lkalarning tabiiy va ishlab chiqarish boyliklaridan, arzon mehnat zahiralaridan metropoliya sanoati manfaatlari yo‘lida iloji boricha faolroq foydalanishga intilish, 50 ming kishilik rus armiyasi, ming-minglab mustamlakachi xizmatchilar, politsiyachilar bo‘lgani holda, bu yerga yuz minglab kazaklarni, rus krestyanlarini va shahar kambag‘allarini ko‘chib kelishini ta’minlab turganligi ham bejiz emas edi.

XIX asr oxiri – XX asr boshlarida Turkiston va Dasht general-gubernatorliklariga o‘n minglab Volgabo‘yi nemislari ko‘chirildi, Oliy pravoslav ruxoniylari qistovi bo‘yicha nasroniy mazhabchilar (starootryadchilar, molokanlar va boshqalar) ham metropoliyadan chiqarib yuborildi. Lekin kazaklar, rus harbiy - politsiya ma’muriyatidan so‘ng, mustamlakachilar tayanchi, ifodachisi sifatida tub xalqlarni bevosita ekspluatatsiya qiluvchi kuch bo‘lib xizmat qilmog‘i lozim edi.

Mintaqaga istilo paytidayoq, ko‘chirib keltirilgan dastlabki ming-minglab kazaklar va ruslarni joylashtirish, haydalma yer, yaylovlar hamda farovon yashash vositalari bilan ta’minlabgina qolmay, balki katta soliq - o‘lpon, fuqarolik imtiyozlari berish, siyosiy ustunliklarni namoyon qilish zarur edi. Bularning barchasi asta-sekinlik bilan tub aholi hisobiga amalga oshirildi. Chunonchi, mustamlakachilikning ilk kunlaridanoq yerni, qishloq xo‘jalik mehnati qurollarini va qoramolni harbiy-politsiya uslublari bilan musodara etish, tub qishloq aholisiga zulm o‘tkazish bo‘yicha boshqa qo‘pol harakatlar amalga oshirilganligini yuqorida qayd etib o‘tgan edik. Rus dehqonlari va kazaklarni imkoni boricha ko‘proq yer-mulk bilan ta’minlash uchun ko‘chmanchilik mintaqalarining katta qismi musodara etilar, ajratib olinar va o‘z imkonlarini yanada kengaytirar edi.

Turkiston ma’muriyatining tub aholiga nisbatan buyukdavlatchilik shovinistik munosabati, keyinchalik soliq va o‘lponni muntazam oshirib borishida, turli-tuman bir yo‘la yig‘imlarni joriy etishda, birinchi jahon urushi davrida esa, tub aholiga yalpi solingan harbiy soliqdan tashqari, qishloq aholisidan qoramol, arava, oziq-ovqat mahsulotlari, kiyim-kechak, hatto, o‘tovni ham zo‘rlik bilan majburlab tortib olishda yanada aniqroq namoyon bo‘ldi. Masalan, birinchi jahon urushi yillarida g‘arbiy frontdagi rus armiyasi ehtiyojlari uchun 300 ming pud g‘isht, 70 ming ot, deyarli 13 ming tuya, 270 arava va 13441 o‘tov olib ketilgan.[94]

Turkiston ma’muriyati Kaspiyorti viloyatida butun mustamlaka davrida uzoqni ko‘zlovchi niyatlarda vaqf mulkini, ayniqsa vaqf yerini musodara etish, qisqartirish choralarini ko‘rdi. Vaqf mulkini tashkil etuvchi yerdan, savdo do‘konlaridan, bog‘lardan, tegirmonlardan va hokazolardan olinadigan daromad hisobidan madrasalar, maktablar, katta bo‘lmagan qishloqlarda esa masjidlar ham ta’minlanardi. Zero, yuzaki qaraganda, mustamlakachi ma’muriyatning Rossiyadan ko‘chirib keltirilganlar manfaatlari yo‘lida amalga oshirilgandek bo‘lib ko‘ringan bu choralar, aslida islom ta’sirini kamaytirish, musulmon muassasalari rolini zaiflashtirish siyosatining tarkibiy va eng asosiy qismi bo‘lib qoldi. Vaqf mulkining tortib olinishi, uning miqdori zo‘rlik bilan kamaytirib borilishi mahalliy dehqonlar orasida yersizlar va ishsizlar sonini oshib borishiga olib keldi. Natijada ular ko‘pincha batraklar armiyasiga qo‘shilib ketardi. Umuman, rus krestyanlarga nisbatan mahalliy dehqonlar ekinga yaroqli yer bilan ancha kam ta’minlangan edi.

Imperiya hukmron doiralarining Turkistonning tub qishloq aholisini boshqa xom ashyolar singari past narxda sotib olinadigan paxta yetishtirishga majbur qilish hisobiga Rossiya to‘qimachilik sanoatini rivojlantirishni ta’minlashga intilishi natijasida, 1867-1916 yillar oralig‘ida Rossiya sanoati qayta ishlaydigan paxtaning umumiy hajmida Turkiston hissasi 6,6 foizdan 70 foizga ortdi.[95] Bu yillar ichida Turkistondan metropoliyaga tashib ketiladigan paxta natural ifodada 639 193 puddan [96] 20 million pudga,[97] ya’ni deyarli 30 barobar ko‘paydi.

Turkistonda paxta yetishtirish uchun ajratilgan yerlarning maydoni 1870-1916 yillarda 54 ming destyatinadan deyarli 681 ming desyatinagacha oshdi.[98] Shu munosabat bilan o‘lkada g‘alla yetishtirish yil sayin kamaydi. Rossiyadan g‘allani ulgurji yetkazib beradiganlar bu ahvoldan foydalanib, bug‘doy bilan paxta narxidagi nisbatning buzilishi hisobiga katta daromad oldilar. Chunonchi, 1 pud paxta 8,5 rubl

[94] Ўзбекистон ССР тарихи. 4 томли.-2 том.-Тошкент,1968, 524-бет.
[95] Социально-экономическое и политическое положение Узбекистана накануне октября.-Т.: Фан,1973.-С.31.
[96] Зияев Х. Ўзбекистон пахтачилиги тарихидан. Тошкент,1980.-Б.18.
[97] Социально-экономическое и политическое положение Узбекистана накануне октября.-Т.: Фан,1973.-С.33.
[98] Ўша жойда.-С.29.

turgani holda, 1 pud bug‘doy 7 rubl va undan ortiq baholaganda, vaholanki ularni yetishtirish uchun sarflanadigan mehnat va mablag‘ butunlay turlicha edi.[99]

Krasnovodskdan Samarqandgacha, Orenburgdan Toshkentgacha, so‘ng Turkiston paxtasining 60 foizi yetishtiriladigan Farg‘ona vodiysida temir yo‘l ishga tushirilgach, bu nisbatning buzilishi yanada kuchaydi. Paxtachilik ko‘lami kengayishi Turkiston-jumladan, Kaspiyorti viloyatida don yetishtirishning kamayishi hamda o‘lkaga, viloyatga Rossiyada ishlab chiqarilgan keng iste’mol mollarini keltirishning ko‘payishi, ayni mahalda, zakot saqlanib qolgan holda hunarmandchilik solig‘i joriy etilishi vositasida an’anaviy hunarmandchilik ishlab chiqarishining siqib ko‘yilishi tufayli yuzaga keladigan og‘irlik tub aholi yelkasiga tushardi. Tub aholining 2/3 qismidan ortiqrog‘ini qishloq aholisi tashkil qilgani bois shuni ta’kidlash mumkinki, imperiya senatori F.K.Girs taklifi asosida mustamlakachilar tomonidan kiritilgan, ko‘chmanchi o‘tovidan va o‘troq qishloq aholisi oilasi yoki xonadonidan emas, umuman, har bir volostdan pul shaklida davlat yer solig‘i olish[100], yer rentasi (xiroj) o‘rniga dehqonchilikdan keladigan daromaddan olinadigan soliqni kiritish, metropoliyadan keltiriladigan ip – gazlama, mato narxi nazoratsiz oshib borgani holda paxta tolasiga me’yorlangan baho belgilash, irrigatsiya tarmog‘ini yaxshi holatda tutib turish uchun vaqti - vaqti bilan (1904 hamda 1914-1916 yillarda) soliq to‘plash, harbiy soliq singari yangi tartib qoidalar ham mahalliy aholi zimmasiga tushgan. Mustamlakachi ma’muriyat tub qishloq aholisidan olinadigan soliqlarni qanday sur’atlar bilan oshirib borgani to‘g‘risida shu holat dalolat beradiki, 1917 yilga kelib soliqlar miqdori (pul bilan ifodalanganda) 1869 yildagiga nisbatan deyarli 20 barovar ortgan.[101]

Imperiya hukmron hamda sanoat-moliya doiralarining o‘lkada va viloyatlarda tabiiy, mehnat zahiralaridan foydalanish, ijtimoiy sohadagi siyosati, tub aholi uchun jiddiy salbiy oqibatlarni keltirib chiqardi. Mustamlakachilar Turkistondagi sanoat ishlab chiqarishiga aralashuvni aroq va vino chiqaradigan zavodlarni qurishdagi diqqatni tortadi. Bu o‘lkada general - gubernatorlik tashkil etilishidan oldin , 1867 yil martda rus savdogarlari I.Pervushkin, A.Xrenikov, 1865 yilda kelgan savdogar, tadbirkor D. Filatovlar spirtli ichimliklar ishlab chiqaradigan zavodlar tashkil etishgan edi.

Ichimlik sotuvchi do‘konlarining ochilishi, vino - aroq zavodlarining qurilishi, ichkilikbozlikni Rossiya mustamlakachiligi bilan bog‘liq boshqa illatlarning yetilishi musulmon aholining qaxr - g‘azabini qo‘zg‘atdi. Xo‘janddagi vino - aroq zavodlaridan biri u yerga bostirib borgan Qo‘qon xonligi qo‘shini tomonidan yoqib yuborilgani

[99] Ўша жойда.-С.30.
[100] Гирс Ф.К. Отчёт о состоянии Туркестанского края.-СПБ.,1883.- С.112.
[101] Социально-экономическое и политическое положение Узбекистана накануне октября.-Т.: Фан,1973.-С.35.

tasodif emas.[102] Lekin mustamlaka ma’muriyati ko‘proq Rossiyalik va qisman xorijiy sanoatchilar bilan qishloq xo‘jalik xom ashyosi (paxta, pilla)ni, chorvachilik va bog‘dorchilik mahsulotlarini qayta ishlash, yer osti boyliklarini qazib chiqarish bo‘yicha korxonalar ochishga ko‘maklashdi. Xom ashyoni Turkistondan, Kaspiyorti viloyatidan metropoliyaga tez va tejamli tashib ketish, o‘lkaga Rossiya tovarlarini olib kelishini ancha ko‘paytirish maqsadida nisbatan qisqa muddat ichida temir yo‘l o‘tkazildi. To‘g‘ri, bunda chorizm Turkistonga, jumladan, Kaspiyorti viloyatiga va boshka viloyatlarga ko‘shinlarni hamda qurol - aslahani darhol yetkazib keltirish masalasiga ham birinchi darajali e’tibor bergan.

Temir yo‘l stansiyalari, raz’ezdlar yaqinida posyolkalar qurish to‘g‘risida imperiya hukumati, mustamlakachi ma’muriyat qarorlari[103] avvalgi sahifalarda tavsiflab o‘tilgan va ularga muvofiq mahalliy aholi yo‘latilmagan. Biroq iqlim sharoitlari va boshqa sabablarga ko‘ra ayrim, ayniqsa, dasht, suvsiz joylardan o‘tgan temir yo‘lga ma’muriyat tub joy aholi jumlasidan, ishchilarni yollashga majbur bo‘lgandi. Bu amaliyotdan harbiy temir yo‘l batalonlari avval yollanma ishchilardan ajratilgan, so‘ng esa umuman, (o‘lkada va) Kaspiyorti viloyatidan olib ketilgan. Bundan 1906-1910 yillar oralig‘idagi davrda keng foydalanilgan. Boz ustiga Namangan va Namangan – Andijon - Jalolobod yo‘llaridan foydalanishda yollanma ishchilarsiz bir ish qilish qiyin edi. Viloyat ma’muriyati uchun bu juda foydali va tejamli edi, chunki mahalliy millat ishchilari mehnati uchun rus ishchilari mehnatiga qaraganda ancha kam haq to‘lanardi. Shunday bo‘lsada, imperiya hukmron doiralarining buyukdavlatchilik kayfiyati shu qadar kuchli ediki, 1911-yilga kelib, hukumat huzuridagi maxsus kengash O‘rta Osiyo Temir yo‘lidagi barcha tub millat ishchilarini ikki yil ichida ruslar, beloruslar, ukrainlar bilan almashtirish to‘g‘risida qaror qabul qildi.[104] Biroq birinchi jahon urushi yillarida Rossiya ishchilari safarbar etilgani bois yana mahalliy ishchilarni temir yo‘l sohalariga ishga qabul qilish davom etdi.

Zavod va fabrikalar qurilishidagi vaziyatni esa rasmiy imtiyozlarga ega bo‘lgan va hokimiyat yordamidan foydalangan Rossiya firmalari, shirkatlari belgilab berardi. Bu, ayniqsa, paxta tayyorlash, paxtani qayta ishlash, pillani qayta ishlashda, moy ishlab chiqarish, ko‘nchilik sanoatida yaqqol ko‘zga tashlanadi. Bu tarmoqlarda, jumladan, I. Pervushin, N.Ulyanov, I.Pisarevskiy, M. Xludov, D.Filatov, A.Abramov, S.Morozov, A.Kudrin singari va boshqa ko‘plab rus hamda aka-uka Vadyaevlar, Potelyaxov, Simxaev kabi yahudiy kapitalistlari ustun mavqeini egallar edilar. Ayni mahalda, tub aholi badavlat qatlamlariga azaldan xos bo‘lgan tadbirkorlik an’analari saqlanib qolganligi tufayli uning ko‘plab vakillari ma’muriyat to‘siqlari hamda Rossiya

[102] ЎзРМА.И-1 жамғарма, 16-рўйхат, 637-иш, 5 варақ.
[103] ЎзМА.И-16 жамғарма, 1-рўйхат, 755-иш, 5-8 варақлар.
[104] Социально-экономическое и политическое положение Узбекистана накануне октября.-Т.: Фан,1973.-С.70.

sanoatchilari, bank sohiblarining qattiq raqobatini yengib, ko‘p sonli korxonalarning egasi bo‘la oldilar. Masalan, 1912 yilda Farg‘ona oblastida 160 paxta tozalash zavodidan 106 tasi mahalliy millat sanoatchilariga qarashli hamda Buxoro yahudiylari firmalari bilan hamkorlikda qurilgan edi.[105] Shundan 7ta paxta tozalash zavodi Axmadbek Temirbekovga, 4 ta zavod Mirkomilboy Mirmo‘minboevga qarashli edi. Ko‘plab ko‘nchilik zavodlari, pilla quritiladigan va pilla yigiruv fabrikalari, sovun pishiradigan va yog‘ ishlab chiqaradigan korxonalar ham mahalliy millat sanoatchilariga tegishli edi.[106]

Shuni alohida qayd etish lozimki, mustamlakachilik sharoitida, Rossiyadan nisbatan arzon sanoat buyumlari (o‘lkaga) viloyatlarga tobora ko‘proq keltirilayotgan vaziyatda tub aholi tarixiy xo‘jalik an’analarni saqlashga astoydil harakat qilgani tufayli viloyatlarda halq hunarmandchiligining deyarli barcha turlari va anchagina korxonalar 1917 yilgacha saqlandi. Masalan, 1916 yilda Farg‘ona oblastida hunarmandchilik buyumlarni ishlab chiqaruvchi ixtisoslashgan - shoyi to‘qish, sandiq yasash, aravasozlik, temirchilik, qandolatchilik va boshqa korxonalarning soni 13095 ta edi, ular bir yilda 4 mln, 536 792 rubl buyumlar ishlab chiqarar edi. Bu korxonalarda 17514 ishchi mehnat qilgan. Bunday korxonalardan tashqari mazkur oblastda zargarlik, telpakchilik, kulolchilik, ko‘nchilik, etikchilik, yog‘-moy, sovun, buyoq ishlab chiqaruvchi korxonalar, nonvoyxonalar, tegirmonlar, juvozlar va boshqa o‘rta, mayda 19738 hunarmandchilik korxonalari bor edi. Ularda 33208 hunarmand bir yilda 8 mln. 244 488 rubl mahsulot ishlab chiqargan. Bu borada Quqon va Namangan uezdlari yetakchi o‘rinda bo‘lishgan ekan.[107]

O‘zbek, tojik sanoatchilarining ko‘pchiligi va Buxoro yahudiylari jumlasidan bo‘lgan ayrim sanoatchilar turli yillarda yangi usul maktablari ochishda, milliy vatanparvarlik gazetalarini chiqarishda moddiy yordam ko‘rsatganlar. Qo‘qon Muxtoriyati hukumati faoliyatini mablag‘ bilan ta’minlab turganlar. Shunday insonlardan Mirkomilboy Mirmo‘minboevni, Muhammadrahim Hasanovni, Axmadbek Temirbekovni, Badal Boykarimboevni, Yusufboy Matmusaboevni, Nosirxonto‘ra Mirjalilovni , Buxoro yahudiysi R.Potelyaxovni alohida ko‘rsatib o‘tish darkor. Ayni mahalda, shuni xolisona ta’kidlash zarurki, Rossiya sanoatchilarining tub aholini eksplutatsiya qilishga buyukdavlatchilik shovinistik nuqtai nazaridan yondashuvi ta’siri ostida Buxoro yahudiylari birlashmalari –“Aka-uka Vadyaevlar”, “Yusuf Davidov”, “R.Potelyaxov va Simxaev” savdo uylari hamda mahalliy millat fabrikachilari va zavodchilari ham o‘z korxonalarida rus va chet el tadbirkorlari hamda banklariga tegishli zavodlar, fabrikalarda hukmron bo‘lib turgan tartibga amal qildilar - tub aholiga mansub ishchilar mehnatiga haq to‘lashda ularni kamsitdilar. Mahalliy

[105] ЎзРМА.И-90 жамғарма, 1-рўйхат, 8-иш, 13-14 варақлар.
[106] ЎзРМА.И-90 жамғарма, 1-рўйхат, 6-иш, 14-17 варақлар.
[107] Обзор состоянии Туркестанского края за 1916 год. (Таблицы.).-Тошкент,1917,-XXVII жадвал.

aholini temir yo‘lgagina emas, balki ilg‘or texnika bilan jihozlangan korxonalarga ham ishga olish taqiqlangani shundan dalolat beradi. Rossiya imperiyasi ma’muriyati tub millatli aholi ko‘p bo‘lgan joylarda zavodlarni, shu jumladan, paxta tozalash zavodlarini qurmaslikni tavsiya etgan.

Zotan, **birinchidan,** mahalliy mehnatkashlarning asosiy ko‘pchiligi sanoat va qurilishda yordamchi va malakasiz mehnat bilan band edi; **ikkinchidan,** umuman olganda, ishchining o‘rtacha yillik ish haqi Rossiya imperiyasi buyicha o‘rtachasidan 60 foiz kam edi,[108] lekin shunda ham tub aholiga mansub ishchilar hajman va mazmunan teng mehnat uchun Rossiyadan ko‘chirib keltirilgan ishchilarga nisbatan ikki-uch barovar kam haq olishardi. Masalan, rus kon ishchisi bir kunlik ishi uchun o‘rtacha 90 tiyin, o‘zbek, tojik millatlariga mansub bo‘lgan kon ishchisi esa bor-yo‘g‘i 30-60 tiyin haq olardi;[109] **uchinchidan,** Rossiya va chet el kapitalistlariga tegishli ko‘plab zavod va fabrikalarda mahalliy ishchilarga nisbatan esa o‘lka ma’muriyati bunday holga yo‘l qo‘ymasdi;[110] **turtinchidan,** sanoat korxonalarida, ishlab chiqarishda jarohatlanish hollari ko‘plab sodir bo‘lib turardi;[111] **beshinchidan,** sanoat korxonalarining bor-yo‘g‘i 22 foizida 8-9 soat, 17 foizidan ortig‘ida esa 12 soat ish kuni joriy etilgandi. Ayni chog‘da xususiy, aksiyadorlik korxonalarining ko‘pchiligida, ularning ichki ish tartibida aytib o‘tilganidek ishchilar “o‘zlarining kundalik ishlariga bog‘liq bo‘lmagan holda hafta davomida, o‘zlarining eng yaqin boshliqlarining buyrug‘iga ko‘ra, yakshanba va bayram kunlari, kunduzgi va tungi paytda ish vaqtidan tashqari ishlash majburiyatini bajarishga majbur bo‘lganlar;[112] **oltinchidan,** Rossiya va chet el sanoatchilarining qo‘yilgan kapitaldan imkoni boricha ko‘proq foyda olishga intilishi ular ishchilar, ayniqsa, zavod va fabrikalarda ishlab pul topish uchun, chidasa bo‘ladigan darajadagi uy-joy, maishiy sharoit yaratishga mablag‘ ajratmasliklarini oldindan belgilab bergan edi. Shu munosabat bilan mustamlakaning tub aholisiga aslida xayrixox bo‘lmagan tadqiqotchilar V.V.Zafskaya hamda K.A.Aleksander: “Ishchilar uchun chinakam kazarmalar” umuman yo‘q, ishchilar zavod yaqinida yoki zavodning o‘zida, yoxud shu yerda joylashgan katta bo‘lmagan bostirmalarda yashashadi; uchinchi holatda ular o‘lka, viloyatlar iqlimi yilning katta qismida qulay bo‘lgani uchun butunlay ochiq havoda istiqomat qiladilar. Ko‘pincha tub joy aholining shunday yashashi kuzatiladi,[113]-deb xolislik bilan yozishgan.

Mustamlaka ma’muriyati tub aholidan ishlov beriladigan yerlarni hamda yaylovlarni metropoliyadan ko‘chirib keltirilganlarni joylashtirish, davlat yer fondini vujudga keltirish, buyuk knyazlar imenielari uchun yerlarni mustamlakachilarcha

[108] Мельникова Т.С. Формирование промышленных кадров в Узбекистане. Ташкент.: Госиздат Уз ССР,1956.-С.21.
[109] ЎзРМА.И-41-жамғарма, 1-рўйхат, 219-иш, 19-варақ.
[110] ЎзРМА.И-41-жамғарма, 1-рўйхат, 219-иш, 130-варақ.
[111] ЎзРМА.И-41-жамғарма, 1-рўйхат, 115-иш, -1-91 варақлар.
[112] ЎзРМА.И-1-жамғарма, 15-рўйхат, 354-иш, 56-варақ.
[113] Зафская В.В., Александер К.А. Промышленные заведения Туркестанского края.- СПБ., 1915.-С.57.

tortib olish amaliyotini asosan kuch bilan keng qo‘llangan holda sanoatchilar, banklar va savdo shirkatlari, Rossiya firmalarining manfaatli ishtiroki bilan dastlabki yigirma-o‘ttiz yil ichida o‘lka va viloyatlar qishloq xo‘jaligining ko‘p tarmoqli universal xususiyatini jiddiy ravishda o‘zgartirib, Markaziy Yevropa to‘qimachilik va yengil sanoatiga bo‘ysundirilgan xom ashyoga, eng avvalo paxtaga ixtisoslashtirdilar. Paxta yakka hokimligi o‘rnatildi, tub qishloq aholisi orasida kam yerli va yersizlar soni keskin ko‘payganligi, uning kambag‘allashuvi chorizmning mustamlakachilik siyosatining eng jiddiy iqtisodiy va ijtimoiy oqibatlari sifatida keltirish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ўзбекистон ССР тарихи. 4 томли.-2 том.-Тошкент,1968, 524-бет.

2. Социально-экономическое и политическое положение Узбекистана накануне октября.-Т.: Фан,1973.-С.31.

3. Зияев Х. Ўзбекистон пахтачилиги тарихидан. Тошкент,1980.-Б.18.

4.Гирс Ф.К. Отчёт о состоянии Туркестанского края.-СПБ.,1883.- С.112.

5. ЎзРМА.И-1 жамғарма, 16-рўйхат, 637-иш, 5 варақ.

6. ЎзМА.И-16 жамғарма, 1-рўйхат, 755-иш, 5-8 варақлар.

7. ЎзРМА.И-90 жамғарма, 1-рўйхат, 8-иш, 13-14 варақлар.

8. ЎзРМА.И-90 жамғарма, 1-рўйхат, 6-иш, 14-17 варақлар.

9. Мельникова Т.С. Формирование промышленных кадров в Узбекистане. Ташкент.: Госиздат Уз ССР,1956.-С.21.

10. ЎзРМА.И-41-жамғарма, 1-рўйхат, 219-иш, 19-варақ.

11. ЎзРМА.И-41-жамғарма, 1-рўйхат, 219-иш, 130-варақ.

12. ЎзРМА.И-41-жамғарма, 1-рўйхат, 115-иш, -1-91 варақлар.

13. ЎзРМА.И-1-жамғарма, 15-рўйхат, 354-иш, 56-варақ.

14. Зафская В.В., Александер К.А. Промышленные заведения Туркестанского края.- СПБ., 1915.-С.57.

KORXONA VA TASHKILOTLARDA SPORT MUSOBAQALARI O`TKAZISHNING O`ZIGA XOSLIGI

Sadullayev Baxodir Baxtiyorovich
Buxoro muhandislik-texnologiya instituti
“Jismoniy madaniyat” kafedrasi mudiri
p.f.f.d., dotsent
https://doi.org/10.5281/zenodo.7696682

CHARACTERISTICS OF SPORTS COMPETITIONS IN ENTERPRISES AND ORGANIZATIONS

Sadullayev Bakhodir Bakhtiyorovich
Head of the Department of Physical Education Bukhara institute of engineering and technology, doctor of philosophy, assistant professor

ХАРАКТЕРИСТИКА СПОРТИВНЫХ СОРЕВНОВАНИЙ НА ПРЕДПРИЯТИЯХ И ОРГАНИЗАЦИЯХ

Садуллаев Баходир Бахтиёрович
Заведующий кафедры физического воспитание Бухарского инжинерно-технологического института

Annotatsiya: Korxonalarda olib boriladigan ish faoliyatining samaradorligi turli ko`rsatkichlarga bog`liq. Shulardan biri sog`lom turmush tarzi, sport bilan doimiy shug`ullanishdir. Ushbu maqolada korxonalarda tashkil etish mumkin bo`lgan sport musobaqalarining imkoniyatlari, o`ziga xosligi va metodikasi tahlil etiladi.

Kalit so‘zlar: sport, musobaqa, metod, jismoniy tarbiya, rag`batlantirish, mukofot, motivatsiya.

Abstract: The efficiency of work carried out in enterprises depends on various indicators. One of them is a healthy lifestyle, regular sports. This article analyzes the possibilities, uniqueness and methodology of sports competitions that can be organized in enterprises.

Keywords: sport, competition, method, physical education, encouragement, reward, motivation.

Аннотация: Эффективность работы, проводимой на предприятиях, зависит от различных показателей. Один из них – здоровый образ жизни, регулярные

занятия спортом. В данной статье анализируются возможности, уникальность и методика спортивных соревнований, которые могут быть организованы на предприятиях.

Ключевые слова: спорт, соревнование, метод, физическая культура, поощрение, вознаграждение, мотивация.

KIRISH

Salomatlik har bir holatda asosiy omil hisoblanadi. Ishxonalarda ishchi-xodimlarning salomatligi, motivatsiyasi, ishchan holati ish unumdorligini belgilab beradi. Ish beruvchi o`z xodimlarini rag`batlantirib turishi kompleks natijalarga olib keladi. Bunda turli sport musobaqalarini tashkillashtirish muhim ahamiyatga ega. Jarayonni tashkil etishda ish beruvchi hamda kasaba uyushmalari hamkorlik qilishi maqsadga muvofiq.

ADABIYOTLAR SHARHI

Sportni keng ommalashtirish, jamiyatning barcha tarmoqlarida sog`lomlashtirish ishlarini olib borish hukumat darajasida olib borilmoqda. Jismoniy tarbiya va sportni rivojlantirish uchun bir qator Prezident farmon va qarorlari qabul qilindi. Jumladan 2020-yil 30-oktabrdagi “Sog‘lom turmush tarzini keng tadbiq etish va ommaviy sportni yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-6099-sonli farmonlari bunga yaqqol misoldir [5]. Qabul qilingan farmon va qarorlar aholini salomatligini mustaxkamlash, jismoniy tarbiya va sportni ommaviylashtirishhamda rivojlantirishda asosiy omil bo‘lib kelmoqda.

TADQIQOT METODOLOGIYASI VA EMPIRIK TAHLIL

Korxonalarda tashkil etiladigan sport turlari samarali, tezkor, manfaatli, miyani charxlaydigan bo`lishi maqsadga muvofiq. Bu kabi sportlarga shaxmat, stol tennis, voleybol va boshqalarni misol keltirish mumkin. Insonning intellektual salohiyatini rivoj- lantirishga xizmat qiladigan sport turi shaxmat mamlakatimizda alohida o‘rin tutadi. Ikki ming yil avval Xindistondan Buyuk Ipak yo‘li orqali Turon zaminga “shatranj” nomi bilan kirib kelgan shaxmat tez orada xalqimizning sevimli o‘yinla- riga aylandi. 1972 yil oktabr oyida Surxondaryo viloyati, Sho‘rchi tumanida joylashgan Dalvarzin tepa arxeologik yodgorligida taniqli arxeolog olim B.A.Turg‘unov tomonidan eramizning II asrga mansub madaniy qatlamda shaxmat figurasi qazib olingandi. Undan avval dunyoda eng qadimiy shaxmat figurasi ashyoviy dalil sifatida Eronda V asrga teng edi. Dalvarzindagi topilma shaxmat tarixini uch yuz yilga o‘zgartirdi va endi dunyoda eng qadimiy shaxmat figurasiga aylandi [1]. Ushbu sport turi bo`yicha musobaqalar tashkil etish xodimlar uchun ham aqliy rivojlanish, ham fikran teranlashishga sabab bo`ladi.

Qo'nggi paytlarda zamonaviy korxona xodimlari sog'lig'ining yomonlashuvi, ortiqcha tana vaznining ko'payishi, samaradorlikning pasayishi va yomon odatlarga

berilgan xodimlar sonining ko'payishi bilan bog'liq. Ushbu muammolarni hal qilishda sport va birinchi navbatda jismoniy harakatsizlik muammolari yordam berishi mumkin. Inson salomatligini yaxshilashga ijobiy ta'sir ko'rsatadigan ko'plab turli xil sport turlari mavjud, ulardan eng samaralisi bu voleybol [2]. Voleybol musobaqalarini tashkil etish haqiqiy qon yurgizish degan ma`noni beradi. Xodimlar bu turdagi musobaqa orqali o`z tanalariga bo`lgan e`tiborni kuchaytirib, jismoniy zo`riqishlarni amalga oshirishadi va natijada qon aylanishi yaxshilanib, ish samaradorligi yaxshilanadi.

Stol tennisi. Ushbu o`yin tezkor, harakat talab etuvchi va nisbatan qisqa davom etuvchi jarayondir. Stol tennisi o‘yini butun dunyoda va bizning O‘zbekistonda ham ommaviy sport turlaridan biri bo‘lib yoshlar o‘rtasida sevib o‘ynaydigan sport turi hisoblanadi.

Stol tennisi inson sog‘lig‘ini mustahkamlanishiga xizmat qiladi. Insonda chaqqonlik, ko‘z bilan o‘lchash, tezkor o‘ylash hislatlarini rivojlantiradi, ya’ni kunlik hayotda kerak bo‘ladigan barcha hislatlarini. Uning jozibadorligi bu sport turida turli yoshdagi insonlar g‘alaba uchun kurashish imkoniyatiga egaligi va eng yosh yoki eng kuchli doim ham g‘olib bo‘lavermaydi, bunda ko‘p e’tibor ko‘nikma, chaqqonlik va koordinatsiyaga bog‘liq.

Stol tennisi – jiddiy mashg‘ulotlarni afzal ko‘rgan hamda hayotida ilk bor raketkani olgan barcha uchun faol vaqt o‘tkazishning ajoyib uslubidir. Stol tennisining asosiy afzalligi qulayligidir, chunki inventarning soddaligi, o‘yin maydonining kichikligi stol tennisi deyarli har qanday joyida o‘ynash imkoniyatini beradi.

Stol tennisi – bu zo‘riqish doimiy mavjud bo‘lgan sport turidir, xoh u tezkor g‘alaba bo‘lsin, xoh mag‘lubiyat bo‘lsin. Vaziyat o‘zgaradi va sportchilar ruhiy zo‘riqishga qarshilik qilish uchun mobilizatsiyalashadilar.

Stol tennisi yurak tomir tizimini mustahkamlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatuvchi sport turiga mansubdir. O‘yinchiga musobaqa paytida tushgan yuklama haqiqatda ulkandir. Yapon olimlari stol tennisi o‘ynaganda basketbol o‘ynagandan ko‘ra, ko‘proq quvvat sarflanishini isbotladilar. Stol tennisidagi asosiy mezonlardan biri bu sportchining jismoniy barqarorligiva quvvatidir. So‘zsiz, sportchi tanlagan o‘yin uslubi uning jismoniy va ruhiy imkoniyatlariga bog‘liq. Stol tennisining asosiy texnikasi bu o‘yinni barcha uslublari uchun bir xil va sportchi belgilangan darajaga ko‘tarilganida shaxsiy xususiyatlarini namoyon qilishi mumkin. Stol tennisi uchun ko‘z va harakat xotirasi ayniqsa, muhim, ular yordamida sportchi texnik unsurlarni tezroq o‘zlashtiradi va taktik birikmalarni ishlab chiqadi. Ko‘z xotirasini doimiy ravishda rivojlantirish mumkin, harakat xotirasi esa murakkab harakatlar bilan rivojlanadi. Barcha mashhur ustozlar o‘z rasmlariga ega, ularni takrorlaganda tennischi o‘z o‘yin uslubiga asos solgan holda shaxsiy texnikasini shakllantiradi.

Stol tennisi bo‘yicha musobaqalarni tashkil qilish va o‘tkazishda o‘yin qoidalarini to‘liq bilmaslik musobaqani adolatli o‘tishiga to‘sqinlik qilib turli tortishuvlarga sabab bo‘lishini inobatga olib korxona ishchilari o‘rtasida “Stol tennisi” musobaqa qoidalariga oid tezkor so‘rovnoma o‘tkazdik.

So‘rovnomada xodimlarning 10 nafari qatnashdi. Bu so‘rovnomada Stol tennisi musobaqa qoidalariga oid 10 ta savol o‘rtaga tashlanib muhokama qilindi.

NATIJALAR

Anketa so‘ravnomasi bo‘yicha ma’lumotlar

1-jadval

№	Savol	Xa	Yo‘q
1	Partiya biron-bir sportchi 11 ochko yig‘gunga qadar davom etadimi?	90%	10%
2	Hisob 10:10 teng bo‘lganida o‘rtadagi farq ikki ochkoga yetmagunga qadar har bir o‘yindan so‘ng boshqa o‘yinchigakoptokni o‘yinga kiritish navbati beriladi?	70%	30%
3	To‘pni o‘yinga kiritganga to‘p setkaga tegib o‘tsa boshqatdan to‘p o‘yinga kiritiladimi?	80%	20%
4	Agar hisob 10:10 bo‘lsa o‘yin 2 ochko farqqa yetguncha o‘ynaladimi?	80%	20%
5	Stol tennisi o‘yini 3 yoki 5 partiya o‘ynaladimi?	100%	0%
6	To‘pni o‘yinga kiritganga raketga stolga tegib ketsa ochko raqib jamoa o‘yinchisiga beriladimi?	70%	30%
7	O‘yin davomida to‘pni o‘yinga kiritishning almashinishi 2 marta to‘pni o‘yinga kiritganidan keyin bajariladimi?	80%	20%
8	Stol tennisi uchun koptok og‘irligi 2,7 gr. bo‘lishi kerakmi?	60%	40%
9	To‘r stol yuzasidan 15,25 sm balandlikda o‘rnatadimi?	70%	30%
10	Stolning balandligi – 76 sm og‘irligi 2,7 gr. bo‘lishi kerakmi?	60%	40%

O‘tkazilgan anketa so‘rovnomasi shuni ko‘rsatadiki, korxona ishchilari 1-savolga 9 nafar xodimlar (90%) ha, 1 nafar xodimlar (10%) yo‘q deya javob berishdi. 2-savolga esa 7 nafar 7xodimlar (70%) ha, 3 nafar xodimlar (30%) esa yo‘q deya javob berdilar. 3-savolga 8 nafar xodimlar (80%) ha, 2 nafar xodimlar (20%) esa yo‘q javobini berishdi. 4-savolga 8 nafar xodimlar (80%) ha, 2 nafar xodimlar (20%) esa yo‘q javobini berishdi. 5-savolga 10 nafar xodimlar(100%) ha, deya javobini berishdi. 6-savolga 7 nafar xodimlar (70%) ha, 3 nafar xodimlar (30%) esa yo‘q deya javob berdilar. 7-savolga 8 nafar xodimlar (80%) ha, 2 nafar xodimlar (20%) yo‘q deya

javobini berishdi. 8-savolga 6 nafar xodim(60%) ha, 4 nafar xodimlar (40%) esa yo‘q deya javob berdilar. 9-savolga 7 nafar xodimlar (70%) ha, 3 nafar xodimlar (30%) esa yo‘q deya javob berdilar. Oxirgi 10-savolga 6 nafar xodim(60%) ha, 4 nafar xodimlar (40%) esa yo‘q deya javob berishdi.

XULOSA VA MUNOZARA

Korxonalarda sport o‘yinlari, shaxmat, voleybol va stol tennisi bo‘yicha bo`linmalar o‘rtasida musobaqalarni tashkil etish, xodimlarga sport o‘yinlari, stol tennisi musobaqa qoidalarini muntazam o‘rgatib borish va musobaqalarda hakamlik qilishga jalb etish muhim ahamiyatga egadir. Xodimlarni bo`linmalar o‘rtasida bo‘ladigan musobaqalarda haqamlik qilishga o‘rgatish, ularda sport turlariga va musobaqa qoidalariga qiziqishni oshiradi hamda ish sifati oshishiga olib keladi.

Adabiyotlar ro`yxati:

1. B.Axmedov. Amir Temur. ─ T.: A.Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 2015.
2. Odinsov, A.N. Voleybol bilan mashg'ullik ta'lim salomatligini saqlash va mustahkamlash vositasi sifatida // Molodoy ucheniy. 2016. No 17.1 (121.1)1
3. Akramov R.A. Yosh sportchilarni tanlab olish va tayyorlash. T., izd. Meditsina, 2009
4. Aliyev M.B. Integratsiyalashgan nazorat asosida yosh sportchilarni tarbiyalash va o'qitish jarayonida turli yo'nalishdagi yuklarni taqsimlash // Fan-sportga № 4 - 2016 y.
5. www.lex.uz
6. www.natlib.uz
7. www.ziyonet.uz

MUNDARIJA / TABLE OF CONTENTS / СОДЕРЖАНИЕ

1.	MODERN METHODS OF DRAINAGE OF RESIDUAL SPACE IN LIVER ECHINACOCCOSIS Satvoldiev Rustamjon	4
2.	SO‘ZLARNI TURKUMLARGA AJRATISH ASOSLARI Shodiyeva Gulrux Nazir qizi	10
3.	PYTHON DASTURLASH TILINI O‘QITISHDA FUNKSIYALARDAN FOYDALANISH METODIKASI Zaripov Nozimbek Nayimovich Hasanov Behzod Normurot o’g’li	15
4.	LANGUAGE TEACHING FOR SPECIAL PURPOSES: ESSENCE, METHODOLOGY, REFLECTION Sadirova Dinara Sadikovna	20
5.	A STYLISTIC ANALYSIS REPETITION IN ERNEST HEMINGWAY’S WORKS Mutalliyeva Malika Boxodirovna Mustayeva Guldora Salaxiddinovna Ismoilova Muazzam Uroyimjonovna	29
6.	ҚАСИДАЛАРНИНГ ВАЗН ХУСУСИЯТЛАРИ Яллақаев Зойир Юсупович Саидова Моҳинур Абдусамадовна	31
7.	ТЎҚИМАЧИЛИК КОРХОНАЛАРИДА ТОЛАЛАР АРАЛАШМАЛАРИНИНГ ТАРКИБИНИ ОПТИМАЛЛАШТИРИШ МАСАЛАЛАРИ Юлдашева Умида Садуллаевна	39
8.	ХИЗМАТ ИТЛАРИНИ УМУМИЙ МАШҚ КУРСИГА ЎРГАТИШ МЕТОДОЛОГИЯСИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ ЙЎЛЛАРИ (БОЖХОНА ОРГАНЛАРИНИНГ МИЛЛИЙ КИНОЛОГИЯ МАРКАЗИ МИСОЛИДА) Каримжонова Мунаввар Ибрагимовна	46
9.	LIRIK ASARNING LINGVISTIK EKSPERTIZASI Suvonov Zavqiddin	53
10.	MOLIYAVIY HISOBOTLARNING XALQARO STANDARTLARIGA O‘TISH BOSQICHLARI VA USLUBLARI Mamatkulov Anvar Tashbayevich	59
11.	ЁШ РАҲБАРЛАРНИНГ БОШҚАРУВ САЛОҲИЯТИНИ ЮКСАЛТИРИШ ЗАРУРИЯТИ Рафиқова Зиёдахон Акмалжон қизи	63
12.	CHORAK DOIRA TASHQARISIDA BIGARMONIK TENGLAMA UCHUN NOKORREKT QO‘YILGAN MASALA Tolipov Nodirjon Isaqovich	73
13.	G‘IJDUVON TOPONIMIYASI Qilichev Bayramali Ergashevich Haydarova Azima Anvar qizi	84
14.	ҲАРБИЙ ПЕДАГОГИКАНИНГ МАҚСАДИ ВА ВАЗИФАЛАРИ Норқулов Акбар Фарходович	92
15.	THE PROBLEM OF TEXT IN LINGUISTICS Marufjon Yuldashev Zuhra Yuldasheva	100
16.	ТАРЖИМА АСАРЛАРИНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ	109

	Набиева Гулбахор Акбаралиевна	
17.	ФРАНЦИЯ ЖУРНАЛИСТИКАСИДА ПАМФЛЕТ ЖАНРИНИНГ РИВОЖЛАНИШ БОСҚИЧЛАРИ Ҳусниддинова Гулшода	119
18.	DIRECTIONS OF INCREASING PRODUCT COMPETITIVENESS IN INDUSTRIAL ENTERPRISES Baxromov Azizbek Alisher o‘g‘li	123
19.	ПРАКТИЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ДЕТЕЙ В ДОШКОЛЬНОМ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ УЧРЕЖДЕНИИ Назирова Гузал Маликовна	128
20.	CREATIVE PEDAGOGICAL ACTIVITY OF MODERN TEACHERS Akramova Gulnoza Baxodir qizi	136
21.	ОСОБЕННОСТИ ПРЕПОДАВАНИЯ РУССКОГО ЯЗЫКА КАК ИНОСТРАННОГО В ГРУППАХ С УЗБЕКСКИМ (ИЛИ ДРУГИМ) ЯЗЫКОМ ОБУЧЕНИЯ Утемуратова Ольга Викторовна	141
22.	PSIXOTERAPIYADAGI BIR NECHTA YO’NALISHLAR: F. PERLS, V.FRANKL, K.RODJERSLAR TALQINIDA Mamataliyeva Durdona Hamdamovna Ismatillayeva Sarvinoz Baxtiyor qizi	146
23.	YOSHLARNI VATANPARVARLIK RUHIDA TARBIYALASH Tursunov Ilxomjon Ikromovich	151
24.	BOLALARNI JISMONIY RIVOJLANTIRISHDA TURISTIK SAYRLARDAN SAMARALI FOYDALANISH USLUBIYATINI TAKOMILLASHTIRISH Sobirova Asalxon	156
25.	«JISMONIY TARBIYA» FANI ASOSIDA YUQORI SINF O‘QUVCHILARI AXLOQIY SIFATLARINI TA’MINLASHNING DIDAKTIK ASOSLARI Yaqubova Dinora Bahodirovna	162
26.	KURASHCHILARNING MAXSUS JISMONIY SIFATLARIDAN TEZLIKNI RIVOJLANTIRISH USLUBLARI Atajanova Gulyor Komiljon qizi	168
27.	MATEMATIKA O‘QITUVCHILARI UCHUN INGLIZ TILI GRAMMATIKANI BA’ZI QIYINCHILIKLARI Tillaxo’jayeva Fazilya Muhammadjonovna	174
28.	ZAMONAVIY NASR KONTEKSTIDA MIFOLOGIK OBRAZLAR SINTEZI Qoraqulov Azizbek Amanqulovich	181
29.	ҲАРБИЙ ТАЪЛИМ ПРИНЦИПЛАРИ Лугмонов Шерзод Сайфиджонович	185
30.	ГИНЕКОЛОГИЯ ВА ТРАВМАТОЛОГИЯДА УМУМИЙ КЎП КОМПОНЕНТЛИ АНЕСТЕЗИЯ Аташев Айбек Раимберганович	191
31.	TOVAR BALIQCHILIK XO‘JALIKLARIDA NASLCHILIK ISHI Baxodir Jumaboyev Abdusalomova Maftuna Sheraliyevna	198
32.	ГЕРПЕСВИРУС ИНФЕКЦИЯСИДА МАРКАЗИЙ ВА ПЕРИФЕРИК АСАБ ТИЗИМИ ЗАРАРЛАНИШИНИНГ РИВОЖЛАНИШ МЕХАНИЗМЛАРИ Исмаилова Мехрибан Олимбаевна Рузметов Улугбек Авазметович Кадамова Маржона Аскарбековна	202
33.	PHRASEOLOGISMS AS METAPHORICAL MEANS IN MODERN LINGUISTICS Adzheminova Elvina Rifatovna	210

34.	ВОЗРАСТНЫЕ ОСОБЕННОСТИ АНТРОПОМЕТРИЧЕСКИХ ПОКАЗАТЕЛЕЙ УДЕТЕЙ С ИСКУССТВЕННЫМ И ЕСТЕСТВЕННЫМ ВСКАРМЛИВАНИЕМ Юлдашев Бахром Собиржанович, Рузметов Улугбек Авазметович Нуржанов Баходир Бердиевич, Авезов Абаджон Уринбаевич	214
35.	“BOBURNOMA” ASARIDAGI AYRIM TOPONIMLARNING ETIMOLOGIYASI HAQIDA Kilichev Bayramali Ergashovich Shabonova Guljamol Abdullo qizi	
36.	LTE TEXNOLOGIYASI ORQALI XIZMAT KO’RSATISHDAGI MAVJUD XIZMATLAR XATOLIKLARINI ANIQLASH Matyokubov O’tkir Karimovich Rajabov Jaxongir Ro’ziboy o’g’li	233
37.	GENTIANA OLIVIERI O'SIMLIGI TARKIBIDAGI GENTIOPIKROZID, SWERTIAMARIN, IZOVITEXIN, GENTIANOL, GENTIOPIKROZID, GENTIANONE, MANGIFERIN MODDALARINING TASNIFI Qurbonaliyev Komronbek Azamat o‘g‘li Kurbanova Maftuna Temurbek qizi	238
38.	MAQSUD SHAYXZODA – ULKAN SHE’RIYAT SOHIBI Qo‘ziboyev Behruz Bahodir o‘g‘li N.J.Izzatullayeva	245
39.	MAQSUD SHAYXZODANING ADABIY ME’ROSI Qo‘ziboyev Behruz Bahodir o‘g‘li N.J.Izzatullayeva	248
40.	MUTAXASISLIK ATAMALARIDA GAPIRISH - BUGUNGI KUNNING DOLZARB TALABIDIR Ikrom O‘lmasovich Muzrobov Jamolxo‘jayev Kamolxo‘ja Raximjon o‘g‘li, N.J.Izzatullayeva	252
41.	RUSIYZABON TALABALARNING SO‘Z BOYLIGINI OSHIRISHDA DIALOGIK MASHQLARDAN FOYDALANISH Faridun Ilhomjon o‘g‘li Toshmirzayev Axmadjon Umirbek o‘g‘li Ko‘palov, N.J.Izzatullayeva	255
42.	БОШЛАНҒИЧ СИНФ “ТАБИИЙ ФАНЛАРИНИ” ЎҚИТИШДА ОҒЗАКИ МЕТОДЛАРНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ Ширинов Музаффар Кучарович	258
43.	KIYIKO’T (ZIZIPHORA) O’SIMLIGINING KIMYOVIY TARKIBI VA MAKRO VA MIKRO ELEMENTLAR ISP-MC TAHLILI Tursunov Quvonchbek Shuxratjon o‘g‘li Tursunova Xushro’ybegim Sherzodjon qizi	263
44.	MTT NING MAKTABGA TAYYORLOV GURUHLARIDA BOLALARNI MANTIQIY FIKRLASH VA BAHS MUNOZARALI VAZIYATLARDA YECHIM TOPISHGA VA BADIIY NUTQQA O‘RGATISH Eraliyeva Zamira Rasuljonovna	268
45.	THE IMPORTANCE OF TEACHING CHILDREN IN PRESCHOOL ORGANIZATIONS AS WELL AS IN THE FAMILY TO TELL STORIES BY WATCHING THE PACE Maziyayeva Muqaddasxon Esonovna	273
46.	Р.Б.КЕТТЕЛНИНГ ЎН ОЛТИ ОМИЛЛИ ШАХСНИ ЎРГАНИШ СЎРОВНОМАСИ 16 PF “А” ВАРИАНТИНИ МОСЛАШТИРИШ МАСАЛАЛАРИ (БОЖХОНА УЧУН) Кодиров Мирзаакрам Собиржонович	276
47.	SURXON VOHASINING AGRAR VA SOLIQ TIZIMI HAQIDA	284

	Qarshiyev Ahmad Abdulazizovich	
48.	QO‘QON SHAHAR MAKTABGACHA, UMUMIY VA O‘RTA-MAXSUS TA’LIM TIZIMIDAGI O‘ZGARISHLARNING STATISTIK MA’LUMOTLAR ASOSIDAGI TAHLILI Qodirov Muhsinjon Muhtorjon o‘g‘li	287
49.	ОСОБЕННОСТИ ТЕЧЕНИЯ ТОКСИЧЕСКОГО ГЕПАТИТА У БОЛЬНЫХ ПЕРЕБОЛЕВШИХ COVID – 19 ПРОЖИВАЮЩИХ В ЗОНЕ ПРИАРАЛЬЯ Худайкулова Феруза Хожикуловна Мирзаева Дилноза Абдиолимовна	292
50.	АМИР ШОҲМУРОД ДАВРИДА БУХОРО АМИРЛИГИ ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИДАГИ МУҲИМ ДАРСЛИК ВА АДАБИЁТЛАР Муҳайё Умарова	296
51.	QARAQALPAQSTAN RESPUBLIKASÍNDA QARAQALPAQ XALÍQ AWÍZ-EKI DÓRETPELERI ARQALÍ BALALARDÍŃ DÓRETIWSHILIK QÁBILETINE KOMPETENCIYALÍQ JANTASÍW Seitmuratova Venera Jumamauratovna	305
52.	КУЗГИ БУҒДОЙНИНГ ЎСТИРИШДАГИ АГРОТЕХНИК ЧОРА-ТАДБИРЛАРНИНГ АҲАМИЯТИ Мирзабдуллаев Ғолибжон Нурали ўғли Хабибуллаев Холжўра Абдухалил ўғли Худойбердиева Шахноза Давлатовна	308
53.	MANIFESTATION OF THE CONCEPT OF “SPIRITUAL UPBRINGING” IN THE MODERN LIFE OF THE WEST Qudratova Sitora Olimovna Akramova Ferangiz Farhodovna.	312
54.	WHAT IS A LESSON PLANNING? Karimova Shakhloza Boykuzi kizi Nasimov Jaloldin Soyibjon o’g'li	319
55.	ҚОРАҚАЛПОҚ ХАЛҚИНИНГ ЎРТА АСРЛАРДАГИ ЭТНОГЕНЕЗИГА ОИД МАНБАЛАР Бекимбетов Бахадыр Мырзабаевич	325
56.	САНОАТ ИШЛАБ ЧИҚАРИШНИНГ ЎЗБЕКИСТОН ИҚТИСОДИЁТИДАГИ МАВҚЕИ Жураев Навруз Жураевич	329
57.	PROBLEM SOLVING FOR TECHNOLOGY STUDENTS Nurbekova Shakhnoza Sheraliyevna	334
58.	MAKTABGACHA TA’LIM TIZIMIDA TA’LIMNI BOSHQARISHDA MEHNAT TAQSIMOTI Sobirova Nozima Odiljonovna	339
59.	ЧИҒАТОЙ УЛУСИНИНГ ТАШҚИ СИЁСАТИ А. Каримов.	343
60.	ROSSIYA IMPERIYASINI KO‘CHIRUVCHILIK AMALIYOTINING KASPIYORTI VILOYATI TUB AHOLISINING IQTISODIY-IJTIMOIY HAYOTIGA TA’SIRI Zavqiddin Buriyev	350
61.	KORXONA VA TASHKILOTLARDA SPORT MUSOBAQALARI O`TKAZISHNING O`ZIGA XOSLIGI Sadullayev Baxodir Baxtiyorovich	358

Eslatma! “Talqin va tadqiqotlar” ilmiy-uslubiy jurnaliga kiritilgan maqolalardagi raqamlar, ma’lumotlar haqqoniyligiga va keltirilgan iqtiboslar to‘g‘riligiga mualliflar shaxsan javobgardirlar.

Bosh muharrir

Abdumannonov Islomjon Ikromjon o‘g‘li

Mas’ul muharrir

Isroilov Ozodbek Saydullajon o‘g‘li

Nashrga tayyorlovchi

Abdullayev Ravshanjon Inomjon o‘g‘li

“Talqin va tadqiqotlar” ilmiy-uslubiy jurnali, 2023-yil. 367 bet.
© Talqin va tadqiqotlar,
© Mualliflar jamoasi.